

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

ગજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ

અનુક્રમાંક ૮૮૭૭૩ યગાંક

પુસ્તકનું નામ , ૧૨૦૦૭૧ ૧૧૮

વિષય ૮ ૨

સાસર-અથાવસિ—૬

ગુજરાતનો નાથ

[“પાટણની પ્રભુતા” પછીના સમયની વાર્તા]

લેખક

કૌંચાલાલ માણેકલાલ મુનશી,

બી એ એલ એલ બી, અરવોદે

સાલ એજ - મેશર્સ આર. વનમાળીદાસ એન્ડ કુંા.

જીની ભાટીઆ મહાજનનાડી સામે, ૩૯૭

કાલ્યાણેની ગેડ, મુઆદ

તૃતીયાવૃત્તિ

મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

સવત્ર ૧૯૮૦.

ઇ. સ ૧૯૨૪

પ્રકાશક

ધી સાહિત્યપ્રકાશક કંપની, લી

૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડોજ રસ્તો, કોટ-મુબાઈ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ ૨૦૧૧

મુદ્રણસ્થાન સાહિત્ય પ્રેસ, ૨૨, બેકહાઉસ લેન, મેડોજ રસ્તો, કોટ-મુબાઈ

મુદ્રક લાલશક્તિ પ્રભુરામ ભટ્ટ

ગુજરાત

પ્રથમ અને પ્રગતિવાન

એક અને અતુલ અને

એવા સ્વપ્ના જે નિરંતર અનુભવતા,

તેનો ઇતિહાસ જેતુ પરમ ધ્યેય હતુ અને

તેની સાહિત્યમેવા જેનો જનનમત્ર હતો

તે મિત્ર અને મહાત્મા

સદ્ગત ભાઈ રણજીતરામનાં

પવિત્ર સ્મરણોને

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

~*~

આ વાર્તાને બીજી આવૃત્તિ પામવાનું મહાભાગ્ય મળ્યું છે તે વખતે જો વાચકવૃદ્ધ એની પ્રથમ આવૃત્તિને સપ્રેમ આદર આપ્યો તેનો મારે ઉપકાર માનવો જોઈએ

અનેક ઐતિહાસિક પ્રસંગો અને કથાઓની સંલ્લના કરી આ વાર્તા લખી છે અને ઐતિહાસિક તત્ત્વો બન્યા ત્યાં સુધી તેવા ને તેવાજ રાખ્યા છે

ત્રણ મિત્રોએ આ વાર્તાની પહેલી ને બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરવામાં મદદ કરી છે ચોપડી શરૂ થઈ ત્યારે વરતુ મેળવવામાં ના ભાઈ રણજીતરામની કેક મદદ હતી રા હાજી મહમદના આગ્રહથી એ લખાઈ ને રા રવિશંકર રાવળની કસાઈ નુજોબિત બની રા ચંદ્રશંકર ખુચ અને રા રામપ્રસાદ બક્ષીએ સરકૃત સ્ત્રોતો નથી આપવાની મદદ કરી સાક્ષરશિરોમણિ નરમિહરાવના ઉપોદ્ગતાતની કસોટીએ ચઢતા આ વાર્તા કે અકાષ અને આ બીજી આવૃત્તિની જોડણી રા લાલશંકર પ્રભુરામે અનહદ ને અથાગ મહેનતથી બુધારી આ મધ્ય મિત્રોનો હું ઝણી છું, તેમણે કરેલી મદદ માટે અત્યંત આભારી છું

બાલુલનાથ રા.,
તા. ૧૧-૮-૨૧ }
}

કનૈયાલાલ મા. મુનશી

ગુજરાતનો નાથ

ઉપોદ્ધાત.

‘ગુજરાતનો નાથ,’ “પાટણની પ્રભુતા,” “વેરની વસુધાત” એ ત્રણ મમર્થ વાર્તાઓના લખનારને ગુજરાતી રમિક વાચકવર્ગ આમળ ઓળખાવવાની જરૂર કરી પણ રહેતી નથી તો પછી આ ઉપોદ્ધાત શા માટે લખવો ? “ગુજરાતનો નાથ” વાચીને મ્હારા મન ઉપર જે છાપ પડી છે તે દર્શાવવી, વાચકવર્ગના મન ઉપર પડેલી છાપ તે માથે તેઓ સરખાવીને કાઢી મમભાવજનિત સતોષ મેળવે,—એ પ્રતિહેતુ આ ઉપોદ્ધાત લખવાનો છે આશા છે કે એ અનુચિત નહિ જણાય.

આ વાર્તા—‘ગુજરાતનો નાથ’ એ વાર્તા—રાચવા માટે, હેતુ સપ્તર્ષુ રચય, રમમર્મે, મસાદિ હ્રદયમનમા જિતારવા માટે “પાટણની પ્રભુતા” વાચવાની આવશ્યકતા છે એ બે વાર્તાઓ અન્યોન્ય નૃપલિત હેવી છે કે પ્રથમની વાર્તા માત્ર બીજીના પૂર્વ જ્ઞાન-તનુ ચિત્ર દર્શાવનાર છે એટલું જ નથી, પણ કેટલાક પાત્રોના ચરિત્રનું પૂર્ણ ઉદ્દઘાટન અને દર્શન બે વાર્તાના મમગ્ર વાચનથી જ લખ્ય છે વાચકે પ્રથમની વાર્તા વાચી છે એમ કાઠડ માની લખે ચાલવાનું ધારુ છું વિશ્વતા માટે કવચિત્ પૂર્વ વાતામાથી વિસ્તારયુક્ત અશે લેવા પડશે ખરા.

ગુજરાતી ભાષામાં વાર્તાના પુસ્તકો ધણી સંખ્યામાં પ્રગટ થયાકે અને થાયકે, ભાષાન્તરોની બાબત બાબૂ ઉપર મકવાની છે, અપૂર્વચરના-રૂપ વાર્તાગ્રન્થો પણ સંખ્યામધ થાયછે તથાપિ ખરી પ્રતિભાયુક્ત કૃતિયો આગળીને વેદે ગણાય એટલી પણ નથી એ કેવું ગોચનીય છે! પરંતુ તે સ્થિતિ માટે ખેદ અહિં અસ્થાને છે રા કુન્નેયાલાલ મુનશીની વાર્તાકાર તરીકેની પ્રતિભાશક્તિ, કલા, સામર્થ્ય એ આજ સુધી જણાયલા વાર્તા-કારો કગ્તા કેટલા વિલક્ષણ છે તે પ્રશ્ન જ આપણુ ધ્યાન ખેંચે એમ છે.

તે પ્રશ્નની પરીક્ષા કરતી વખતે અન્ય લેખકો વિશે કાંઈ પણ ખોલવું પડે તો તે દ્વંધુ દર્શાવવાના હેતુથી નહિ પણ પ્રસ્તુત વાર્તાના લેખકના પૃથક મનપ્રવૃત્તિ સ્થાપન કરવા માટે જ છે એમ ન્યાયી વાચક સમગ્રશે જ એમ આશા રાખી છું.

રા કુન્દૈયાલાલ મુનશીની વાર્તાઓમાં એક સામાન્ય લક્ષણ એ મૂળે જણાય છે કે વાચકને વાર્તાના વૃત્તાન્તના ઓળખા જોડેસંબંધે રસની ઊત્પત્તિ થવા ના દેખે, વગેરે કે અવશે, તથા જ પડે છે વૃત્તાન્તના પ્રયોગ વેગમાં લેખકને વધારા વળીને, અનાવશ્યક પ્રમોગો, પાડિલદશક અથવા ફિલસુફીમાં રમનારી લાખી લાખી અપ્રસ્તુત ચર્ચાઓ, ઇત્યાદિ ખેલ માટે નવરાશ જ જણાવી નથી Digressions (પ્રમગાનરતાઓ) આણે છે ત્યાં પણ ઔચિત્ય, નયમ, વિરલતા એ ગુણો સમતોલતા સાચવે છે આ એ લેખકનો એક અપૂર્વ ગુણ મૂળે તો લાગે છે આ જમાં નામાં વાચકવર્ગને નકામાં અસંબંધ લખાણો ખમવાની શક્તિ નથી, કુરમદ નથી, તે કારણથી જ નહિ, પણ કલાના ખરા તરનો માગી લેવે તે કારણથી, એ ગુણ મૂળે મૂલ્યવાન લાગે છે બીજો ગુણ આ વાનાકાગને વિલક્ષણ ઉચ્ચ ગ્રામ આપનારો પાત્રોના લક્ષણ માધવાની, લક્ષણ વિકસાવવાની, કલા, અપૂર્વકલા, અને કલાના મામર્યામાં મૂળે જણાયો છે ત્રીજો વિશેષ લક્ષણ વૃત્તાન્તોની ગૂઢશીમાં ચાતુર્ય—એ જણાય છે આ શિવાય અનેક બીજા નવાના મોટા ગુણોથી રા કુન્દૈયાલાલની કૃતિઓ મૂળે અતિપ્રિય થઈ પડી છે તે અહિં નોંધવાની જરૂર નથી માત્ર એટલું જ હું કહીશ કે એ સર્વ ગુણોનો પ્રભાવ, સખ્યા નેમ જ મનપ્રવૃત્તિ લીધે, એટલો બધો છે કે ગુજરાતી ભાષાની શુદ્ધિ માટે આગ્રહી મહાર મન છતાં રા કુન્દૈયાલાલમાં ભાષાશુદ્ધિની આગતના અનેકાનેક સ્ખલનો નજરે પડે છે તે માટે હામાં તો હું આપી સકું એમ નથી, પણ તે સહન કરી લેવાની વૃત્તિ પ્રયોગ થાય છે ખાસ કારણ એ છે કે એ સ્ખલનો રા કુન્દૈયાલાલ કોઈ રીતની મૂઢ અનાદરવૃત્તિથી નહિ પણ પોતાની મર્યાદિત સ્થિતિને લીધે જ કરે છે એમ લાગે છે એ દ્વંધુ સહજ સભાળ

અને સુધારો કરવાની પ્રતિ રાખ્યાથી નિવારી સકામ તહેવા છે, તે પ્રત્યુચી પણ કુ મહન કરી લેવા તત્પર થાઉં છું, બાકી ખાસ તો હેમના અસાવારણુ સામર્થ્ય, કલાવિધાન, માનવલક્ષણુ વિશે ઊંડી અન્વેષણુશક્તિ હ વાંચિ ગુણોથી મુગ્ધ થયો છું તે જ કારણ છે

અતિન્તુતિના આરોપથી કરીને આ દિશામાં વિશેષ હવે કશું ના લખના હવે વાર્તાના અન્તગત સ્વરૂપોનું કાર્ષક દર્શન કરવું ઊચિત માણું છું પ્રત્યુત વાર્તામાં મુખ્ય પાત્રો મીનલદેવી અને મુળલક્ષ્મી, કાક અને મજરી, અને કાર્ષક અરે ત્રિભુવનપાલ અને કાસ્મીરાદેવી—એ ત્રણ યુગ્મો છે, બાકી ઊતરતી કક્ષાએ બીજા પાત્રો પણ અનેક છે તે સર્વનું દર્શન આ સ્થળે અમાધ્ય છે માટે મુખ્ય પાત્રો જ હાથમાં લઈ મતોપ માનીશું એવાન સમગ્રમા રાખવાની છે, આ વાર્તામાં—વાર્તાયુગલમાં—ટૂટાનનો નથા પાત્રો અંનિદામિક પાયા ઉપર ગચ્ચાલા છે ખરા, તથાપ કલાવિધાનની માગણીને આદર આપીને ઐતિહાસિક અક્ષરો ત્યાગ કરીને કલ્પિત રચનાને પણ સ્થાન ચાતુર્યથી અપાયનું છે માખલા તરીકે—પ્રસન્નમુખી (કાસ્મીરાદેવી)નો મીનલદેવીની ભત્રીજી તરીકે સખન્ધ મુળલક્ષ્મી યુવા વચ્ચામાં દ્રાવિડ દેશમાં મુમાકરી, ચન્દ્રપુરમાં મીનલદેવી જોડે સ્નેહ-સમાગમ, મીનલદેવીનો ગુજરાતના રાજા કુર્ણુદેવ જોડે લગ્ન કરવામાં મુળલક્ષ્મી નાહચયનો મર્મહેતુ, સારાશ મુળન અને મીનલદેવી વચ્ચેનો ત્રિલલણુ એકસ મન્ત્ર, આચારની વિશુદ્ધિ છતાં એ એના હૃદયોનું અન્નમત્ લગ્ન કીર્તિદેવ જોડેનો મુળલક્ષ્મી ગ્રૂહસ મધ,—આ મર્વ કવિકલ્પનાની સફળ અને મળળ ઉત્પત્તિયો છે મુખ્ય પાત્રોમાં મજરી અને કીર્તિદેવ એ નવળ કલ્પનાકૃતિયો છે, (ગૌણ પાત્રોની વાત કરવાની જરૂર નથી) આ ઉપરાંત, કેટલાક પાત્રો, જેવા કે કાક, દેશલ, વિશલ, ઉચક,—ઈતિહાસ સિદ્ધ છતાં હેમનો સમય જરાક પાછળ ખસેડી પ્રસ્તુત વાર્તાના સમયમાં મૂક્યો છે તેમ જ પ્રસ્તુત વાર્તાનો સમય વિ મ ૧૧૫૪ નો હોઈ કેટલાક પ્રસંગો એ ત્રણ વર્ષ આગળ પાછળ ખસેડીને, એ ચી તાણીને, સ ૧૧૫૪

મા આપ્યાછે તે પણ નાર્તાનું કેન્દ્રસ્થાન સાચવવા માટે કલાવિધાનની આજ્ઞાને અનુમરીને કર્યું છે. આ વાર્તા છે, ઇતિહાસ નથી, ઇતિહાસની સામગ્રી ક્ષતને ગ્લેસી કથા છે એટલું સ્મરણુમા ગમના આટલી ઇતિહાસ માથે લીધેલી છટનો ખુલાસો મળવા માથે ક્ષમા પણ મળશે જ એટલું જ નહિ પણ એ છટ લેવામા કલાવિધાયકનો ચાતુર્યચમત્કાર પણ રમિક વાચકને જાણી શે કારણ કે ઐતિહાસિક પ્રસંગો મુખ્ય ભાગે સાચા લીધા છે—જેવા કે, માળવાની ચઢાઈ અને શાન્તુ મહેતા પાટણ સાચવવા નાખેના તે મીનલદેવીની જાત્રા, નવધણુને પકડ્યો તે ખેંગારે લીધેલી ચાર પ્રતિજ્ઞા અને તેહનું પ્રતિપાલન, હુમાયાયની દીક્ષા, ખાલીમ ઉર ખલાતના ચએસો જીલમ, વગેરે અને કલ્પનાથી ઘડેલા પ્રસંગોની અરુપ તેમજ ચતુરાઈથી યથાપ્રયોજન ગૂથણી થઈ છે *

આ પરિસ્થિતિને પરિણામે આ વાતાયુગલ વાચનાગને નાર્તાકાર પ્રાચીન ગુજરાતના મહાન સમયમાલઈજીવને, હાલ તરારોના ખડખડાટ અને વીજળી જેવા ચમકારાઓમા, ધનુષ્યમાયી છટતા માણના મૂમ વાટામા, પ્રચડ વીરપગક્રમના પ્રસંગોમા, મડેછે તરેની જ માથે પા ગના વિઘ્નત્વચમત્કાર કરતા પણ વધારે પ્રભાવયુક્ત બુદ્ધિમગના, ગજવનન્ત્રના વિઘ્નત્વચમત્કારમા પણ મડેડે, જે બને—ખડ્ગ તેમ જ બુદ્ધિપ્રભાવ બને—વિઘ્નતા ઝમકારા પરસ્પર ગૂંથાયલા હેરા રચીને મક્યાછે કે એ વિરલ-કલાના દર્શનથી હાણુનાર આપણે મુગ્ધ થઈ જઈએ છીએ આપણી આમળ વાર્તાના પાત્રો હેરા ના જીવંત જીવલેલ ખડા થાયડે, પરિક્રમણુ કરેછે, કે રસ્તામા આપણને મળે તો ઓળખી મકીશુ એમ ભાગેડે શેફ્ટપીઅર અને ડિકન્મના પાત્રોની પેઠે આ કલાવિધાયકના પેદા કરેલા પાત્રો સજીવ, ચિગ્જીવ, થવાનું ભાવિદર્શન મ્હને તો ખોડુ નથી લાગતું

* ‘ક્રીતિનૈમુરી,’ ‘પ્રબન્ધચિન્તામણિ,’ ‘ચતુર્વિંશતિ પ્રબન્ધ’ ‘રાસમાલા,’ ‘The Bombay Gazetteer’ માનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ, ‘દ્વારાશ્રયમાન્ય’ ‘નને-હલ-હકાયત,’ એ ગ્રન્થોમા ખડુ અરા આ વાર્તાઓની ઇતિહાસસામગ્રી જડરો

રા કન્દૈયાનાલ તાર્તાકાર તરીકે સજીવ સૃષ્ટિ-પાત્રોની સૃષ્ટિ-પ્રગટ કરનાર સમર્થ વિદ્વાતા છે એમ કહેવામા ન્હને અન્યુક્તિ નથી જણાતી એવું જ નહિ, પણ એથી પણ આગળ વધીને હું કહું છું કે બીજા વાતાકારામા જે ગુણ પૂણુ રૂપે નથી જણાતો તે ગુણુ રા કન્દૈયાલાલની કલાનૃતિમા પ્રવતરૂપે નજર પડેછે, તે એ કે કટલાક પ્રધાન પાત્રોનો લક્ષણદેહ પ્રથમથી ઘડીને વાયક આગળ એઓ રજુ નથી કરતા, પરંતુ, માનવજાતમા જેમ અનેછે તેમ, પ્રસંગો, મહાપ્રસંગો તેમ જ અરૂપ પ્રસંગો, માધન ઉપ બનીને ક્રમે ક્રમે એ લક્ષણદેહ વડાયછે વિકાસ પામે છે, (evolution) પામેછે પ્રસંગોથી અનેલા જ્ઞાતાન્ત અને પાત્રોના સ્વરૂપલક્ષણ એ જેની પરસ્પર ગ્રંથણી અદ્દનુત કલાવિધાન વડે કરાઈ જણાયછે આમ જ્ઞાતાન્ત અને પાત્રનલાણુ પરસ્પર સંશ્લિષ્ટ રહેડ, જ્ઞાતાન્તનુ વાતાવરણુ અમ મદ્દ-પાત્રલક્ષણુને સ્પર્શ ના કરનાર-શિથિલરૂપ, જુદુ પડેનુ, નથી રહેનુ કેના હગ્ગણુ, મજગી અને કાક, મીનલદેરી અને મુગલ, એ યુગલોના લક્ષણુ દેહનો વિકાસ આ વાર્તાપુરુષમા કેવો થાયછે તે તારસવાથી જણાય એમ છે એ નપાસ મનિસ્તર કરવા માટે અહિ અવકાશ નથી મક્ષપમા દ્વારા પ્રી મકાશે તે કરતા પહેલા એક વાત કહેવાની ઈચ્છા થાયછે 'સરસ્વતીચન્દ્ર'ના સમર્થ રચનારની કૃતિ જોડે આ વાર્તાઓની સંખ્યામણી કરવા માટે સમાનભૂમિ નથી, કેમકે 'સરસ્વતીચન્દ્ર' એ માત્ર કલાવિધાનનુ ફળ નથી, એક સંશ્લિષ્ટ વાર્તા નથી પરંતુ, રા આણુ દશ કરે એક સ્થળે સ્તુતિરૂપે કહ્યુંછે તેમ, એ 'સરસ્વતીચન્દ્ર પુગણુ' છે આમ છતાં પાત્રસૃષ્ટિની કલાનો સમાન અશ્વ લક્ષમા લેના એટલુ ન્હને તો લાગેછે કે ગોવર્ધનભાષીની સૃષ્ટિ યદ્યપિ મજીર છે તથાપિ ગ કન્દૈયાલાલની પાત્ર સૃષ્ટિ આગળ એ સૃષ્ટિની સજીવતા જીવંતી લાગેછે 'સરસ્વતીચન્દ્ર'ના પાત્રો તેમજ જ્ઞાતાન્તો અને વર્ણનો અતિશય ભારને લીધે બોમ્બરૂ લાગેછે, દેહારે પ્રસ્તુત વાર્તાઓના તે જ અરો સુશ્લિષ્ટ, સયમગુણથી ઘડાયલા, હોઈ પૂણુ કલાવિધાન દર્શાવેછે અસ્તુ, વિષયાન્તરતામા પડીશુ નહિ

ત્યારે, પ્રમુખ વાર્તાના મુખ્ય પાત્રોનું દર્શન સક્ષેપમાં કરિયે મજરી અને કાકા-આ જોડું જોડાયા પહેલાં, જોડાયા પછી જોડાયું છતાં વિલક્ષણ ગર્વમયાઈને લીધે છૂટું, અને અસાધારણ સંયોગોને પરિણામે પ્રેમના, પ્રેમાચારના, અસૌકીય પ્રકારોના વજ્રોપથી જોડાયેલું, ખરેખર નવીન કલાવિધાયકના હાથે જ રચાયેલું ખુલાતમાં અભાવિતી મજરીને મચાવીને આણનાર કાકા તરફ મજરી ઉપકારના સ્વાભાવિક પરિણામ-રૂપ આદર, પક્ષપાત, કે હેવા ભાવથી જોઈ મક્કી જ નથી ઉપકાર, તેનું પરિણામ આદર, પક્ષપાત તેનું પરિણામ પોયો પોયો પ્રેમ, -હેની રૂઢ પ્રણાલીમાં આ કલાવિધાયકની કલા મરકી જતી નથી હેને તો કોઈ નમસ્કાર, દૃઢ પાપાણુ લખને વજ્રરાત જેવા પણ અદરથી મૃદુ ટાકણાના પ્રહાર વડે, અસૌકીય પૂતળા બડવાછે, તે ઘડીને ગેલેશિયાના શિશુપીએ જેમ હેને મજબ કરી હતી તેમ, તેથી પણ અધિકગુણુ ચમત્કાર વડે, એ પૂતળાને જીવતા જમતા ચલાવવા હલાવવા છે અને તેમ થયેલું આપણું જોઈએ જ ઊંચે વાર્તામાં આ જોડાને વડનાર મર્વ પ્રમગો અહિં ગણાવી સકારી નહિ પરંતુ આ પૂતળા વડાયા, સજીવ થયા, તે ક્રમ જેવાય નેટલા જોઈએ મજરીને કાકાબટ નહિ પણ કાકા બટ જ જણાયો, પડિત નહિ પણ માત્ર વિદ્યાવિમુખ લટરૈયો જ નજરે પડ્યા, તેથી હેના આત્મમાં એક હાતિ પ્રગટ થઈ મજરી પોને અસાધારણ વિદ્યાસત્કારવાળી અને આ વિદ્યાહીન-એ એનો યોગ જ કંદારી વડાય' ખુલાતથી પાટણુ જતા, કાકાની વિદ્યાન્યતા જણાયા પછી, ગવિંદ મજરી કાકા જોડે થોડું બોલતી, મહેનમાની કમ્પી હોય તેમ ગર્વથી અને દ્વારથી જોતી અને કાકા પોને “નન્દી પાર્વતીને જે માન આપે હેવા માનથી હેના સહામુ જોઈ રહેતો,” હેની મવા કરી તાર્થ થતો હતો મજરી ગવિંદ હતી છતાં ગુહ્ય સરકારી, નિખાલમ હાલની, આનન્દી, હતી, તેથી જડ કાકાની સસંગ્રામ વાનોમાં કાકાકે રસ લેતી હતી કાકાને માર્ગમાં મજરીથી ષ્ટા પડવું પડ્યું, પછી અન્ય

પ્રમગે ઝોળગી પાછા મજરીને અને કાકને પાટણુમા આપણે જોઈએ
મજરીના આદર્શનું દર્શન કરિયે હેના પોતાના જ શબ્દો સાક્ષીનું

‘મા’ હું ત્હામાં કાળની નથી—ત્રિભુવન ગગનનારા મહા
કવિયોના કાળની છું, હું પાટણુની પ્રાણણી નથી—પણ પ્રાણા, વિષ્ણુ
અને સુદ્રને ખોળામાં છુપાવવાની હોસ ધારતી બીજી અનસૂયા છું”

“ત્હારા રૂપમાં બધાં શક્તિ છે એટલે લાલમાના મવકો દુખ
દેવા આવશે દુખ દેશે—રીનાવશે પણ દુઃખે પડેને પરણું / જ્યાં નેકું
છું ત્હા બહિયાઓ નજરે ચડેછે ત્હેમાંથી જાની દામી ચાઉ”

મજરીના તો નાથ ધણા હતા હેણે ગણ્યા કવિવર કાલિદાસ
હેનો નિમ્તર મહાવામ, મગનવિદ્યારી મેઘોનું તેની સાથે દયાન, પોતાના
બનેના મવાનો—શકુન્તલા, પુરુરા, માલવિકા, બીજો હેનો પતિ
જમદગ્ન્ય પરશુરામ આમ વિદ્યા અને શસ્ત્રપરાક્રમના મિશ્ર આદર્શો
પ્રજનારી મજરી છે હેનો આદર્શ પાત તો કૈલાસ ક્વ દુર્ધર્ષ
કાલામિત્રિવ દુસહ દતો

કાશ્મીનાદેવીએ શબ્દ કાઢ્યું નામ, પતિ તરીકે, સૂચવતા મજરી કહેછે
“મા” એ તે મોટો મોઢો ને એ મોટો પ્રાણજીવ નથી આવડતું
સરકતું—નથી પૂગ મસ્કાર—નથી મોટો મોઢો” “બા” હું—હું—કાકને
પણ ? કંઈ હું—અને કંઈ લાટનો બટકતો લાટ”

આ ગવલયા વચનો જાનેમાને સામળતા કાકે મજરીના શ્લોકો
ગોખવા માઝા કૈલાસમિવ દુર્ધર્ષમ એ શબ્દો હેના મગજમાં વાગ્યા
પોતાને પરશુરામ આગળ નિમત્ત દીડો મજરીને લાયક પોને નથી
એ જ્ઞાન થયું ‘હું અપ છું, વિશાળતા નથી’—એમ મનમાં લાગ્યું
પછી અન્તરાત્મા ઝાઝળ્યો મનમાં નિશ્ચય કર્યો “મજરી” કીક છે
તું પણ જોજે, કલિયુગ આવ્યોડે, પણ મારી રંગમાં શુદ્ધ, સનાતન, લોહી
કરેછે તું પણ જોજે કે કાક નિર્માલ છે કે રાજવિમર્દન છે”

બીજો પ્રસંગ વિધિયે—વિધિના સાધનજૂન આપણા કલાવિધાયકે—
ધડ્યો મજરીને ઉદા મહેતાના સેવકો ઉપાડી જતા હતા તેમાંથી કાકે
સ્વતાથી બચાવી બેમાન અવસ્થાવાળી મજરીને ખભે ઝાંઝીને કાક

ત્રિભુવનપાલના મહેલ તરફ લઇ જતો હતો મંજરીએ-મેહાન દશામા-
નિશાસ નક્યો, “અન્દની અપૂર્વતા શરમાવે હેલુ સુમધુર મુખ આટલુ
પાસે જોઇ પ્રેમ-અર્ચનાથી તેને વધાવી લેવા” કાકનુ હૃદય તલસી ગયું
“પણુ તેણે પ્રયત્ન કરી મન વાચું” મંજરી ભાનમા આવવા લાગી કાકે કહ્યું
“મંજરી! મંજરી નહિ” “કોણ કાક! મને પેના પકડી જાય છે”-એમ કહી
હમકભરી મંજરી કાકને વળગી પડી અજાણતા કાકે તેને છાતી સરસી દ્યારી

“શુ કામ ગભરાય છે? મે અમાશોને મારી હાક્યા-હવે નિશ્ચિન્ત
થા બચ્ચાની ખાત્રી થતા, પૂગ ભાનમા આવના, મંજરી કાકના
હાથમાંથી કૂદી પડી ભાન સાથે અભિમાન પ્રગટ્યું કાકને ગતનિગ
સ્કારથી જોઇ રહી બોલી ‘મને કે હા લઇ જતા હતા’”

કાક “હુ-એમ પૂછો કે હુ ક’હાથી લઇ આવ્યો તમને
હરામખોરો કિપાડી જતા હતા હુ અડધો કાશ દોડી તમને પાછો વધ
આવ્યો તેમા કાઇ યુનોહ કંઈ હોય તો લમા કગ્જે”

મંજરી નરમ પડી કાકનો હાથ ઝાલી બોલી “કાક માફ કરો
તમે મને ખીજ વખત બચાવી ચાલો ક’હા જઇગુ?”

ત્રિભુવનપાલને ઘેર રહેને પહોંચ્યા, બધાએ તુષ્ટ થયા મંજરી
કાશ્મીરની સોડમા ભરાઇ કાકે કથા કહી કાશ્મીરા બોલી “મંજરી
કાકને હવે શિરપાવ આપ્યા વિના છટકો નથી” “ગો શિરપાવ”
“આસ્તો” કહી કાશ્મીરાએ મંજરીના જમણા હાથ તરફ હાથ ધર્યો
મંજરી ખીજથી કાશ્મીરને વળગી પડી કાક ગયો

સ યોગોનુ અને મિત્રોનુ દયાણુ વધ્યું મંજરી નિરુપાય બની
કાશ્મીરાદેવીની યોજનાને વશ થઇ મંજરી કાકને મળી તે વખતે બોલી
‘શા માટે મને દગ્ધો છો?’ કાક, ‘હુ દગ્ધુ છું?’ મંજરી
“હા તમે દગ્ધો છો, મા દગ્ધો છે, પડિનજ દગ્ધો છે હુ નિરાધાર છું-
નમાપી છું-મારા દાદા દુ દેશ પડયા છે મારી પાછળ હજાર હાથનો રાવણ
પડયો છે તેથી તમે મને ગભરાવો છો, તેથી મને કાઇ સુઝતુ નથી તવી મને
તમારી સ્ત્રી પનાવવા માગો છો, તમે બધા આ કેર વતીવતા શરમાતા નથી”

કાક “કેર વર્તાવિયે છિયે / તમને એમ લાગેછે ? નો મારે નથી પરણ્યુ ” મજરી તિરસ્કાર અને કટાક્ષથી બોલી “ના, તમે શા માટે ના પાડો ? તમે બપ્પમે વખત મને મરતી બચાની, કાશ્મીરાયા કહેછે કે તમે મારા હાથના અધિકારી થયાજો ”

[હાથનો, હૃદયનો નહિ, હૃદય આપવાને મજરી તૈયાર નથી]

કાક “પણ હું ક’ણ કહું છું ?”

મજરી “તમે ભલે મ્હોડે નહિ કહેતા હો—મનમા કહેતા હશે”

[કાકની મૂલ્યતુલનામા મજરી ભૂત્ય કરતી હતી, કેમકે]

કાક બોલ્યો “શા માટે જીવું કહું / હું જાણું છું કે તમારો પતિ થવાની મ્હારામા યોગ્યતા નથી ત્હમે વિદ્વાન છો હું વગર ભણેલો છું, ત્હમે નસ્કારી છો, હું ગામડિયો છું હું અધિકારી નથી માત્ર દાસ છું”

છતાં પરણ્યા તૈયાર કેમ થયો હતો ? મજરીના પ્રશ્નના ઉત્તરમા કાક ખુલાસા આપે છે “તમારે માટે તમારે માથે ચક્ર ભમે છે તે ખમર નથી ?”

મજરી બીજાને પચણે તો ઉદા તેની પ્રશ્ન છોડે, કારણ કે મજરી કન્તા આખરે ઉદાને બહાલી હતી

“ત્હારે પડ્યા વિના મ્હારો છૂટકો જ નથી” તિરસ્કારથી મજરી બોલી

કાક “હા કા નો મ્હારી માથે કે જૈન મત્રી સાથે”

મજરી “મ્હને પરણીને શું કરશો ?”

કાક “તે પરણ્યા પછી કહીશ”

મજરી “ત્હમે જાણો છો ? હું ગર્વિષ્ટ છું, મ્હારા આચાર વિચાર વિચિત્ર છે ત્હમને તે કેમ રચશે ?”

કાક “તે મ્હારે જોવાનું છે”

મજરી મ્હાર જવા તત્પર થઇ કાક બારણા આગળ માર્ગ રૂધીને જો

મજરીને લાગ્યું કે ત્હના સ્વાતન્ત્ર્યનો, સસ્કારનો, ત્હની ગુહ્યતાનો, ભવિષ્યનો વિનાશક—થમરાજ ત્હા જોમો હતો એ વિચાર આવતા ત્હની હિમ્મત, ગૌરવ, દૃઢતા જતા રહ્યા ત્હણે આખરે હાથ મૂકી રહી દીધું કાક પીગળ્યો “મજરી ! શું કામ રડે છે ?” “અનાથને નસીબે આસુ બીજું શું ?” “મ્હારે નાથ થવું છે, ને એ આસુ સકવવા છે”

મજરી (આસુભરી આખે કાક તરફ જોઇને) “કાક! ત્હમે મહારા પર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે” થોડી વાર જોઇ રહી કાક આસુસરમા તગતા એ અપૂર્વ કમલો, નિરખી રહ્યો

“એક ઉપકાર વધારે કરજો?”—દયામણી અવાજ, મુખચયા મજરીના વચનને અજેય મનાવતા હતા કાકે કબૂલ કરુ “જે કહેજો તે”

“મહુને પરણ્યા પછી મહારા મદાને ઘેર મૂકી આવજો.”

આ વજાવાત પડ્યો મજરી ચાલી ગઇ આમ મજરીએ કાક જોડે લગ્ન કબૂલ કર્યું

કાક ધર્મસંકટમા પડ્યો ધડભાગ મનમા થઇ, હેનુ હૃદય ત્હમા વળી વડાયુ નિશ્ચય કરી ઉદા મહેતાને મમજાવવા ગયો કે મજરીને સતારવાનુ છોડી દે,—કાકનો ઉદ્દેશ એ હતો કે ઉદા છોડી દે તો નિર્ભય મજરીને પોતાની જોડે લગ્ન કરવાની ફરજ પડે નહિ અને એ મુક્ત રહે, અને લગ્ન વિનાની ગદી સુખી થાય કાક કપડી ઉદાથી હાર્યો હેજો મન આપ્યુ નહિ, તો વચનની તો વાત જ શી? કાક આ પ્રસંગમા મજરી તરફના ઉદા પ્રેમને બળે ઉદા આગળ બોલો બની ગયો હેને યુક્તિમાર્ગ આવડ્યોજ નહિ

આખરે મજરી અને કાક મયોગબળના દમાણે બધાયલી લગ્ન ગ્રન્થિમા જોડાયા બસ, એટલુ જ કાશ્મીરાદેવીએ મીનલદેવીને એક વાક્યમા કહ્યું તે રીતે,—ઉદા એ છોકરીને પરણવા માગતો હતો, એટલે એ બેને (કાક અને મજરીને) કાશ્મીરાદેવીએ પરણાવી દીધાં

ખરે! આ તે પ્રેમલગ્ન? હૃદયલગ્ન?—પણ કલાવિધાનકુશલ ડવિ, વિાધની પેઠે જ, હૃદયના નીચેના પડ નીચે થઇને ઝૂંટતા ઝરણોની ગતિ જોઇ સકેછે, અને થોડ્ય સમયે, અને થોડ્ય ભૂમિકા આવતા, તે પ્રવાહને ઉપર બે ચીને સર્વ હૃદયભૂમિને ભીંજવેછે, પ્રેમકુસુમોને કમે કમે પ્રગટ કરી હસાવેછે, તે આપણે આગળ ઉપર જોઇશુ એ ઝરણુની ઝાખી અણુધારી આપણને થાયછે, સજ્જનમહેતાના ધરની વાડીના પાછલા ભાગમા કાવત્રાખાળેનુ મડળ ભગાયું હતુ ત્હમા કાકે અપૂર્વ રાજ નીતિનો ઉપદેશ ગૌરવભેર કર્યો તે વખતે, શુભ વેશે શુભ રહેલા ત્રિલુવન-પાલ, કાશ્મીરાદેવી, અને મજરી, એ ત્રણના હૃદયમા કાકના પ્રભાવની

નવીન છાપ પડી, મજરીના લગ્ન પછી 'આનંદરાત્રિનાં અનુભવ'માં કંદુ પ્રસંગોમાના એક પ્રસંગનું સ્મરણ—કાંકે ઉશ્કેરાઈ જઈને યોનાનો અધિકાર લીધો "તુ મારી છે, સમઝી?" એમ કહી એક છલ્લ જ મારી મજરીને ભુજયુગલમાં બીડી, "પ્રયડ બર્મિઓના સર્વ સરખું એક ચુસ્તન તહેને કયુ" તે સ્મરણ, એ "તહેના હોઠના અશુદ્ધ સ્પર્શનું"—સ્મરણ—મજરીના હૃદયમાં હજી સાલતું હતું, કાંક તરફ તિરસ્કારનો ભાવ ચાલુ હતો. એ "બધી કડવાશમાં મળ્યે અળપ્યે એક અમીનું મિન્દુ પડ્યું"—આ અમીમિન્દુ કવિની કલ્પનાની ઉચ્ચવિહારિણી મેઘમાલામાંથી પડ્યું આગળ ઉપર રમમમ વનવાટિકા ખીલી, તે આ મિન્દુના પ્રતાપે

આ કાવત્રાઆજ્ઞના મડળમાં અણધાર્યું ભગાણું પડવાની સાથે ગુપ્ત વેશે આવેલો ઉદો ગુપ્તવેશવાળી મજરીનું હરણ કરી ગયો. કાંક સોધવા નીકળ્યો ઉદાની કપટયુક્તિથી ઊંચે માર્ગે સોધમાં ગયો. ઉદાએ ગુપ્ત ભાવરાના ખડમાં સતાડેલી મજરી અને તે જ સ્થળે અન્ય ખડમાં પૂરાયલા કીર્તિદેવ વચ્ચે સસ્કૃત શ્લોકમાં વાનાલાપનું પ્રકરણ અસ્થાને જણાવું હોય તો ભલે, આપણી આ ચર્ચાના વિષય એ પાત્રોના હૃદયવિકાસ માટે તેમાં કલાવિધાને વેરેલા ખીજ જડે છે તુ કા'ની પત્ની? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પહેલા કાંક વિષયે મજરીની હૃદયવૃત્તિમાં જે કમજી ફરફાર થયે ગયા છે તે એ પ્રકરણમાં જોઈ લેવાની વાચકને વિનંતિ કરવી અસ છે

આખરે કાંકને શુદ્ધિની અને દેવકૃપાની મદદથી મજરીના કેદ-ખાનાનો પત્તો લાગ્યો. મજરીએ કીર્તિદેવ વિના આવવાની ના કહી નિરાશ થઈ કાંક પાછો ગયો ખીજે દહાડે રાત્રે પાછો બનેને છોડવવા આવ્યો, તો કીર્તિદેવે સ્મરણ આપ્યું—કાલ ભૈરવને મ્હારો પિતા કાણુ તે પૂછી આવવાના વાલ્મીકી આ રાત્રિ છે, તે પૂછવાને કાંકને મોકલ્યો દરમ્યાન ઝીણી ઝીણી બાતમી મેળવી સવચ બનેલો મુન્નલ કેદખાનાની ગુપ્ત જગ્યામાં આવ્યો, કાંક તૈયાર રાખેલાં ફૂવા ઉપરના દોરડા કપાવી

નાખ્યા, કાંડ કાલલૈવને મ્હાનકેથી પાછો આવેલો મુળલના મન્દા મેવકોને હાથે પકડાયો આ વખતે મુળલ અને કીતિદેવ વચ્ચે પ્રમગ દ્વયુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું. મજરી આ યુદ્ધ જોતી સતાયેલી ગભી કાંકને આવવાની વાટય જોતી અધીરી બની, અને “કાંક જેવા અપ્રતિમ વીરની અણુમોલી જિદગીને ત્હેણે અને કીતિદેવે નકામી જોખમના નાખી હતી” એમ ત્હેને લાગ્યું. આમ કાંક તરફ દૃષ્ટિ ઘડનાવામાં બીજવિડાસનો ક્રમ ભરાયો હૃદયભાવ અને કલ્પનામળ મનેના પ્રભાવથી, સૌમાન્યનાથો મમ જેને વર્ણવેલો ત્હેની તરફ હૃદય ગિરતરુ મુળન કીર્તિદેવનો વધ કરે તે પહેલા “ખરખર” એમ ગોરવયુક્ત ડાન્તી મજના થના ચક્કર ફરી ગયું કાંક ઉપર મુળન તરવાર ફગામી તેટલામાં તો દ્વિને મજરી વચમાં પડો “કાણુ છે તું” એ મુળલના મોકાંધ પ્રતના કિતરમાં “હુ” કાલકટની અધાડના” એમ મજરી ખોતતા, “તું અહિયા કય્હાથી?” એમ પછયુ એટલે—“મ્હાતા સોભાગ્યનાથની માથે” કહી મજરી કાંકને ગજે વળગી રહી—પવા ખુનામાં થઈ ગયા, અમાધાન થઈ ગયા’ અધા રાજગદ ગયા

મીજે દિવસે મજરી તથા કાંક જૂનાગઢ જવાને નીકળ્યા મ્હાતાના મજરીના હૃદયમાં વળી આદ્રિતા વધવાના પ્રમગ અન્યા, કાંકનો વારા ગર વગવાનો આવ્યો, મજરીનો ગર્ શિથિલ થયો જયદેવ મળ્યા,— અણુધાર્યા, એ ગાર નાહો, ત્હેને પકડવાને ત્હેની પૂરે પડવાનું પ્રત્ય કાંકને માયે આવ્યું, મજરીને સોમની જોડ જૂનાગઢ હેના માતામહને વેગ મોડથી દીધી જૂનાગઢમાં કાંક એ ગારનો કદી થયો મજરીએ ખુદિ-ચાતુર્યથી ત્હેનું કેદખાનું મોઢ્યું, ત્હેને છોડીને તેની જોડે જગનમાં પ્રયાણ કરું, અતે કેટલાક આશ્ચર્યજનક પ્રસંગોમાં ભાગ લીધા પછી એ જોડુ અણુધારી રીને પાટણ ’કોચુ’ શુનીમન્વેતિ શ્રા એમ તિરસ્કાવચન આરભકાળમાં, મદમત દશામાં, ખોલનારી મજરી કાંકની જોડે હસની હસી મનીને રહી આ હૃદયપરિવર્તન અદ્ભુત ક્રતા વિકાસક્રમે વાતાના

પ્રસંગો વડે રચાયેલા ધ્યાનમાં લેતા ચમત્કારરૂપ તથા દેડ, ચમત્કાર માત્ર વાર્તાકારની કલાનો જ દીપેકે

આ હૃદયપરિવર્તનમાં ત્રણ મુખ્ય ક્રમધ્યાન છે તે નજરમાં ગોઠવવાથી એ પડે એમ છે હસ્તદાન થયા પછી પ્રથમ રાત્રિએ “આનન્દરાત્રિનો અનુભવ” એ પ્રકરણમાં પ્રથમ ક્રમ છે જ મા કાકનો સગવડ નિગમન કરનારી મજરીના તીલણ વચ્ચેના સાલણી કાક એકવાર બહાર નીકળ્યાન કરે છે, તરત મજરીના ખડખડ હસવાથી અને વિશેષ નિગમનચેતી કાક જ્ઞાન પામે છે, અને છેવટે પથારીમાં મજરી અને બાળાના ઉંચા પાસે પાછડીનું અશીકું કરીને કાક-એમ રાત્રિ ગાળી “આનન્દરાત્રિનો અનૌકિક અનુભવ બનેલો થયો” વખોળે

બીજો ક્રમ, કીર્તિદેવની જોડે મુજબનું સમાધાન થયું, ગુપ્ત કેદ ખાનામાંથી મજરી તથા કીર્તિદેવ છૂટ્યા અને રાજગઢમાં બધું મડળ ગયું, ત વખત મુજબને કાક અને મજરીને માટે રાજગઢમાં જુદી મેડી તૈયાર કરાવી હતી, ત્યાં પ્રગટ થાય છે અહિ કાક અને મજરી વચ્ચેના પ્રતિવર્તનના દાવ ઉલટાઈ જાય છે ગર્વમત્ત મજરી જતી રહી છે, કાકના પરાક્રમેથી કાકરાતા હૃદયવાળી મજરી પોતે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં પરણેલા કાલિદાસ અને પરશુરામને વીસરી ગઈ છે, જીવન્ત સૃષ્ટિના વીરકેસરી કાક હતી નજર આગળ રમી રહ્યો છે “મગજમાં અનેક લાવે ઉદ્ભવતા હતા, અનેક અવાક્યો ઝરતા હતા તેનું હૈયું અનેરા પુષ્પે તેના સૌભાગ્યનાથને આપના તબક્કા મળ્યું હતું તેનો પતિ હવે પોતાને લાયક તેને લાગ્યો”

કાક પેલાની પેડે ઉમળકાભેર તેને હૃદય સરસી લેશે એમ મજરી આશા ગમતી હતી પણ કાક, મેડીમાં પેસતા વાત, જુદો જ થઈ ગયો ગાન્ત, વ્યથ, તિસ્કારપૂર્ણ મુખથી કાક ઉભો હવે ગર્વના હક અને વાગે કાકનો આવ્યો એક રાત્રિ પૂર્વે જ મજરીએ કરેલું અપમાન કાક બૂલી નોતો ગયો, અને મજરીની હૃદયપરિવર્તિ એ પારખી ચક્રયો નહોતો. તેના ‘ગર્વના ચૂરેચૂરા કરવાને માગતો હતો’ “આનન્દરાત્રિ” ને દિવસે કયું હતું તેમ, પરંતુ ધવાયેલા કાકે નહિ પણ વિજયમર્મી કાકે પાછડીનું

અરીકું કરી માગ્યા આગળ નુવાને તૈયારી કરી મજરીનું હૃદય કોકું કોકું ચીમળાઇ ગયું ધીમેથી એ પાસે આવી પર્વના ગારવ ને ગવ જતા ગયા હતા ક્ષોભથી હતી નસેનસ કાપતી હતી ‘ત્હમે જુનાગ જવાના છો ?’ આગલુ જ ખેંચીતી ખેંચીતી પડે

કાક બેફરદારીથી જનાય દેહે ‘હા ત્હને અમાનાન્યાએ જ જવાનું વચન આપ્યું હતું તે પાળીશ, મલગાઇ નહિ ”

થયુ આર્દ્રતાની આશા વ્યર્થ થા’ કિલ્લુ અપમાન નાથુ મજરીનો ગવ ધવાયો હૃદયના ભાવો વણબોલ્યા રહી ગયા ને ખિન્ન હૃદયે પણ કૃત્રિમ દૃઢતાથી પથારીમા આનીને પડી

થાકેલા કાકે નિરાને ઝંધવા માડ્યું હૃદયની વ્યથાથી ગૂચ્છનાઇ રહેલી મજરી જગતી જગતી પડી રહી પતિ હતો, છતાં તેની મેડી સૂતી હતી

આ “મજરીની મેડી” નું ખીજી દર્શન ‘ ષ્ટલા બનાવેના અતન પત્ની, પણ એનું એ છતાં, જુદું આ ગર્વપ્રધાન જોડાને માટે horev-mood, વધમાસ, જુદાજ પ્રકારનો વિધિ-કવિયે, કવિ વિધિયે, નિર્માણ કર્યો હતો

એ ત્રીજા ક્રમનું દર્શન કરતા ખેલા તે માટેની તૈયારીના બનાવો બેઠયે કાકે મજરીને જુનાગદ ત્હેના દાદાને ઘેર મોકલી દીધી પોતે અણધાર્યો ખે ગાગેના કેદી થયો, મજરીએ સકટમય પ્રસંગો ઝોગી પુરુષ વેગે જઈ કાકનું ગુપ્ત હૃદયનું સોંપી કાઢ્યું, હેને મળી, ડાડગો ત્હારે પણ કાક એકલો જવા તૈયાર થતા મજરી પોતાની મેજે હેની જોડે ગઈ જુનીમન્વેતિ જ્ઞાનો અનુક્રમ ઉલટાઇ ગયો પાટણથી જુનાગદ આવતા ચાર દહાડાની મુસાફરીમા મજરીના ગર્વનું મર્દન થઇ ચૂક્યું હતું, ગર્વ કાક તરફ અપમાનાદિકવાળું વાક્ય, ત્યાદિ માટે પશ્ચાત્તાપ થયો મજરીએ પોતાની ગર્વની ભૂલો જાન, સકલપ કર્યો કે “હવે નવું ડાવન શરૂ કરવું કાકને પગે પડવું, ક્ષમા માગવી, ત્હેની દાસી બની રહેવું ” કેમકે ‘હેલા કાકની શુદ્ધિ વિશે વિચાર આવતા, ત્હેના શૈથિલ્યે ખીજ સાથે સરખાવતી, નડેના રૂપની ખીજ સાથે તુલના કરતી, હવે નજરે માત્ર કાક જ દેખાયો ખેલા

કવિની નજરે તેણે ૩૫ ગંતી-કાઠાણ કન્યાની નજરે તેના સન્કાર જોતી
વીરાગનાની નજરે તેણે ગૌરવ જોતી, હવે એક જ દષ્ટિગિન્દ્ર રહ્યું-સ્ત્રીનું
તેણી અવ્યવસ્થા કંપનાશનિત્ય તેને માન જોયો-પુરુષોત્તમરૂપે જ પહેલા
માન મન સાથે રહેવાની દમ્બા કરતું, હવે તેણે હૃદય, તેના અંગે
અગમ્ય છૂપાયેલું લય કરી લીધું, તકને માટે તલસતું હતું ”

આ ગિર્મિતો આવેગ જોઈ મજરી ગલરાઈ, પોતાના ઉપર તિરસ્કાર
આવ્યો, છતાં કાંઈ વળ્યું નહિ એક ‘સર્જનશૂન્યતા’ પણ ઉદ્દામ આવેશે
માત્રાજ્ય સ્થાપ્યું આ સ્થિતિ જોઈને “જેમ ધરતીકંપ થતા પાતાલ
દેખાય તેમ અસ્કારી મજરી આ વિચારપાતાલ જોઈ કાંપી ઊઠી, પણ
આ પાતાલ દેખી નહાશી જવાની શક્તિ નહોતી, તેમ મન પણ નહોતું
તેણે એ પાતાલમાં પડતું મર્યું ”

આ પૂર્વની ગર્વમત યુવતીના હૃદયના ગોડાણમાં ગતરતું હોય તો ‘ગર્વ-
મર્દન’ નું પ્રદરણ વાચતું સાગશ એટલે જ કે આમ બદલાયલા હૃદયની
મજરી તરફ કાંક તો હજી અડમ જ રહ્યો છે ગુપ્ત સ્થાનથી છૂટેલા કાંક
તેડે મજરીએ જમલમાં પ્રયાણ કર્યું, વિષમ, માર્ગહીન લય કરી જમલમાં

આટલા વિષમ પ્રસંગોમાં થઈને આવેલી મજરીને હવે કાંક પારખી
હતી અપ્રાપ્ય માનેલું સુખ હાથમાં આવ્યું, હેના આનન્દનો પાર રહ્યો
નહોતો મજરીને છાતી સરસી ચાપવાને એ ઉત્સુક થયો પણ તેણે ડહાપણ
આ વખતે પણ ગયું નહિ મજરીનો સ્વભાવ એ જાણતો હતો, હાલી
અધીરાઈથી હાથમાં આવેલું સ્વર્ગ તે ખોવાને દમ્બોતો નહોતો મગે
મહોએ વિકટ અરણ્યમાર્ગમાં ઠંડે પેટે મજરીને દોષે ગયો મજરી કાંકની
આ ગિર્મિતીન વર્તણૂકથી ચીદાઈ જીવનમાં કોઈને રીઝવતા હોને આવડતું
નહોતું “કોઈ સાત્રાજી સેવકના આલમ્યથી અધીરી બની ગુપ્તે થાય
તેમ તે અત્યારે ગુપ્તે થઈ” પણ નિરુપાય બની કાંક અચલ રહ્યો
“અમરસખી હસતી નવચન્દ્રિકા” પ્રગટ થઈ વિષમ ટેકરી, નહાના ઝાડ,
વિષમ પથરા, નીચે તળેટીમાં ઝાડના ઝુડ હેમાંથી આવતા ભયાનક પ્રાણી-
ઓના શબ્દો, દૂર ગળનભેદી ગિરનાર, આ ચિત્રશૂનિમાં આ પ્રેમદર્શન-
હીન પ્રેમી બેઠું આપણને કવિ દેખાડે છે કાંક માર્ગ જોવાને નીચે જઈ

પાછા આવ્યો. દરમ્યાન મજરીના હૃદયમાં પ્રેમની માળા જ જપાતી ચાલતી હતી, પણ કાંક તો હતો તહેવો જ અશુભ. ‘આ ભેશ આગળ લાગવત’ એમ મનમાં બબડી મજરીએ ઓઠ કરડ્યા “હેના નગનરા ફાટતી હતા, હેની આખોમાં મદ હતો’ હેની છાતી ઝિઝળતી હતી’

કાંકને હાથ પકડવા ઉઠી તેમ કરતા હેને પ્રાણ ગયા જેવું લાગ્યું કાંકને એ હાથવતી કચરી નાખવાનું મન થયું—એકદમ મજરીએ ચીસ પાડી ‘શુ થયું?’ કાંક ગભરાયો તીક્ષ્ણ ધારવાળા પથ્થરથી મજરીનો પગ કપાયો હતો. હેની વેદના કરતા અતરનો કચવાટ વધારે દુઃસહ હતો, આ માર્ગે તે કાંક નીકળ્યો “પગ કપાયો”—તિરસ્કારથી મજરી બોલી. કાંકે હેને શિલા ઉપર બેસાડી “બહુ વાગ્યું?”—ગભરાયો મજરીનો પગ તપાસવા લાગ્યો. લોહીના પ્રવાહ કરતા કાંકના હૃત્તરપથથી હેને વધારે દુઃખ થતું હતું. કાંકે ધૂળ ખખેરી, ઘા સાફ કર્યો ધોતિયુ ફાડીને પાટો બાંધ્યો. કાંકે આ બધું નિર્વિકાર ચિત્તે ક્યું ‘મજરીની ધીરજ રહી નહિ દુઃખવાળો પગ ગ્રીચક્રી મજરીએ કાંકને લાત મારી ‘તે પળે તે મજરો નહાતી—જેમમાયા બની હતી”

કાંક ચમક્યો, ઝાડવા પકડી બેઠક જળવી મજરો લણી જોઈ રહ્યો “ત્હમે તે માણસ છો કે રક્ષસ?” કાંક કાંઈ સમજ્યો નહિ જોઈ રહ્યો મજરીએ હાથ વડે આખ્યો ઢાકી દીધી અને પોતાના ખોળામાં માથું નાખી રોઈ પડી જંગ્યા નીચા ઊઝળતા લાવોએ આ સ્વદેવમુલગ માર્ગ લીધો

“આ શુ કહો છો? ત્હમને આખ્યો નથી? શા માટે રીબાંધો છો? હું ડેહારની તલસુણું ન્હારો જીવ જાય છે, ત્હમને હૃદય છે કે નહિ? ભટ્ટ! ભટ્ટ!”—કહી મજરી કુસકે કુસકે રોવા લાગી

કાંકના હૃદયમાં પ્રકાશ થયો. હૃદયમાં પ્રેમ જવાળા રધાઈ હતી તે પ્હાર નીડળી ફૂદીને કાંક મજરીની પાસે આવ્યો, તહેને બુજ્યુમલમાં લીધી—બળજેરીથી હેનું મુખ ઊંચું ક્યું “તે મુખ ઉપર કામદંડની કલમે લખાયથી દિવ્ય લિપિ તહેણે વાચી—તહેને હાથમાં લીધું—છાતી સરસુ આપ્યું—તહેનાપર ચુમ્મનો વરસાવ્યા”

—આ વીર નીરાઈનાનું અલૌકિક સવનન ! આકાશમાથી દેવાએ
આ મ્મળે દિવ્ય પુષ્પ વરસાવ્યા હશે તો નવાઈ નહિ

“મજરી ખોલી નહિ—મગે મ્હોએ સુખનું સિચન સહુ થોડીવારે
મે હાથે કાકને તમાચા માર્યા

“મ્હારો જીવ જતો હતો તે ન્હોતા જોતા ?”

‘મ્હારો જીવ જતો ત્હે કેટલીવાર જોયો ? ત્હેનું કાઈ નહિ !’

“હું તો મરખ હતી—મરખ” કાકની છાતીમા માથું છુપાવી મજરીએ
કરેલા પાપોનો પશ્ચાન્નાપ કર્યો

“મૂરખ ! અસરકારી તો હું,” કાકે કહ્યું

“તોપણ ત્હમારી દાસી”

“ત્હેમાજ અત્યારે લાત ચ્હોડી કાઢી”

“ભૂટ” એ પાપ થયું”

‘હેનું પ્રાયશ્ચિન કર્ય’

“શુ ?”

“આ”—કહી કાકે ત્હેને બુજ્યુગલમા લીધી

“કોમુદી અમી વર્ષાવી રહી, વનપતિયે હર્ષનાદે ગગન મગ્નવ્યુ
એક રાત્રી ખિલાડો આડીમાથી નીકળી દૂરથી જોઈ રહ્યો, અને થોડી વારે
ઢાપણથી ડોકું ધૂણાવી પોતાની સ્ત્રીને માનવ જાતિની મૂર્ખાઈની વાતો
કહેવા ધીમે ડગલે ચાલ્યો”

આ ચિત્ર ડેટલુ મજીર દર્શનથી, સાદા ડલાવિધાનથી કવિયે ચીતર્યું
છે ! અલખત રાત્રી ખિલાડાની મિસર્ગ સેવનારી ફિલસુફી ઊઘી હશે,
અને આ સરળ, અટપ શબ્દોમા સમાયેલી કટાક્ષટીકા (satire) ને
માનવજાતિ પાત્ર હશે, તો પણ આ કવિ બીજી દૃષ્ટિથી જોશે તો કેમની
સરજેલી આ માનવસૃષ્ટિમા મૂર્ખાઈ ન્હોતી અલૌકિક સામગ્રીથી ધડા-
ચલા, પ્રચ્છ લાલો, ગર્વ, મદ, ઉચ્ચ આદર્શ વગેરેથી ભરેલા પાત્રોનો
હલ્લ, જીવન, સર્વનો ઘાટ આ શિવાય અન્ય માર્ગે ના જ ધડાત કવિ
તુ પોને પોતાને આ રાત્રી ખિલાડા મારફત અન્યાય આપે છે છતાં એ રાત્રી
ખિલાડાનું ચિત્ર સત્યનું એક પાસું દેખાડનાર હોઈ મ્હને બહુજ ગમ્યું છે

આ કાક અને મજરીની અઘૈકિક ‘મેડી’ કોયે તારકમણિમણિ નીલગગન આજૂઆજૂ જગલના આડ, પાપાણના આસોથી ભગેલી વન ભૂમિ તે પ્રેમલીલાગૃહ પ્રયડ રનકેસરી જેવા યુગલને આથી ચઢિયાતી ‘મેડી’ ગી દાઢ સક / ખન, આ પસંગીમા પણ કવિનુ કલાચાતુર્ય છે મજરી અને કાક નામાન્ય પોથી માટીના વોલા પતળા નડાતા હેમનુ સવનન પણ સિહસિહણને ગજગુજ અઘૈકિક પ્રકારનુ આલેખાયું છે કહેલુ આજીવરૂપે કહેલુ કવચવાળા, અદર મિષ્ટ માવાથી ભરેલા, વન કલના માધુર્યના આસ્વાદ એ કવચ પથર ઉપર ભેદીને જ મેળની સઘાય હોવા જ આ અસાધારણુ પ્રેમી જોડાના પ્રેમનો આત્રાદ હેમને મળી સકે એમ હતુ આ અસાધારણુચિત્ર ઉપર હવે વધારે નહિ થાલિયે પનુ, જગક યોબી થનુ / કવિની સાથે ઉપાની સાથે—ઉપાએ નુ નયુ તે નનુ /

‘હવા પડી ભગવાન દિવાડની આરાધના કરતી ઉપા બેગમ માર્ગે સચા કરતા આ જગલ પન થોબી, અને ઝાડપાનની ધગમાથી પ્રકાશની રેખાઓ વર્ણવવા લાગી’

“નરકતિમાતને નિરુદ્ધ ખેલનાના આ ક્ષત્ર પન ઉપા રોજ પળવાર વધારે થોભતી વટામા લપાયેલા પખીજનને જગાડી કહ્યોલમત્રનો અર્ધા નીકાગતી વટામાથી તજની આગળિયો નર સૂનેલા જગતને લાડથી ઊઠાગતી હિસક નાણીને હાકી નહસાડી મકતી, ને નિરોપ મૃગલાને રમવા આવવા કાઈ કાઈ ઇસારા કરતી

“આને પા વિનમ્ય થઈ ચમકી, વિચારમા પડી, આ અથગે કાઈ અપરિચિત વનુઓ દેખાત

“એક નર હતો એક નારી હતી, પુરુષવેગમા પુરુષ માથા નીચે કામળીનુ ઉગીકુ કરી ચનોપા ઉધતા હતો હેની છાતી પર માયુ ને ખભા દાળી સ્ત્રી પણ નિદ્રાવગ થત હતી પુરુષનો હાથ સ્ત્રીની કંઠની આસપાસ વીંચાયો હતો, સ્ત્રીના હાથ પુરુષના ગળાની આસપાસ સીટાવાની વાટય બેતો હતો

‘ ઉપાના અચયાનો પાર રહ્યો નહિ ત્હેણે અનેક યુગનેાને પ્રભાત-
મા નેકાણા હતા-મહેલોમા તેમ ખેતરેને ખણે આધેલી વાચી કૃપડીમા
પણ હાલુ યુગલ ત્રેણે ડી ભાળ્યું ન્હોતું બન ચાકેલા હતા ત્હમના
હાથ ને પગ ક્રોધાઈ ગયા હતા ત્હમના વસ્ત્રા ફાટી ગયા હતા છતા
ત્ત્રીના અપવ મુખપર લઈની લાજે હેયુ સૌન્દર્ય હતું ત્હની શરીરગેખાના
લાલિયમા જામા પણ ન જડ હેની ચિત્તભેદ મોહિની હતી પુરુષના
કપાળપર અહમ્પતિની બુદ્ધિ દીપતી હતી મીઝલી આભોપરથી ચાણક્ય-
ન નંબુય ચાં આવતું હતું નાકના મરોડમા વનજ્યની મહત્વાકાંક્ષા
અમાયતી લાગતી હતી, અને ધનુષસમા અડગ પણ રસ ઝરતા હાંકમા
ગાંધીનસ ગોવર્ધનધારીની રસિકતા રહી ડાય એમ લાગતું હતું ’

વાચકની જો! આ દર્શન કહા મધી કરીયું ? ઉપાએ શું નેન્યું ?”
એ પ્રકરણ વાચે મેળેજ વાચી જોયું કવિને અભિનન્દન આપ્યા વિના
રહવાનજ નહિ

આ પાત્રયુગલની માનસિક ઘટનાનો વિકાસ વાર્તાના વ્રતાન્તો સાથે
કેવો ગૂઢાયો છે, એ મુશ્કેલીમા કલાવિધાન ટવું નવીન છે તે હવે અપ્પ
થશે એમ આશા છે

મુન્નલ અને મીનલદેવી, એ પાત્રયુગલ લઈયે એ એ પાત્રોની
ધ ના માટે ‘પાટણની પ્રભુતા’મા જવું પડશે તે લગાણ અહિ અન્થાને
ગણાય માટ સંપ્રદષ્ટિ નાખીયું, અને તે પણ અને વાતાઓને ભેગી
લઈનેજ મુન્નલનો પ્રવૃત્તાન્ત “સ્મરણસૃષ્ટિનો અનુભવ” (“ગુજ-
રાતનો નાથ,” વિભાગ ૩, પ્રકરણ ૭) મા વાત કારે કલાચાતુર્યથી સૂચવી
દીધા છે સજ્જનમત્રીની વાડીમાંથી કાવત્રામાજ મડળ વેરાઈ જતા,
મુન્નલ એકલો પડ્યો તે રખતે પ્રવૃત્તિરચિત આતના જૂના જૂના
સંસ્કાર એકાએક જાગ્રત થયા અને મુન્નલ જાગૃતસ્વમદર્શનમા જોયું
“તે ન્હોતો છોકરો હતો, આ વાડીમા ફૂલ ચોરવા આવતો સજ્જનનો
ન્હાનો ભાઈ ને તે ગોઠિયા હતા દેવસમે દેવદીપ્યમાન તે હતો ફૂલકુવર
સ્વપ્નામા સરજેલી અપ્સરા સમી હતી તે અને ગમતા, તોફાન કરતા, આ

ભીત પર અનેક વખત ચઢતા આ બારણેથી અનેક વખત પેનનીડળી કરતા તે પરપોયો * * *

“તેના પિતા મરી ગયા—ને નગગેહ થયો, તેણે પૈસા ત્યાજ્યા ફલકુવર સાહિત, તેમ જ વગર, મંજે કરી, દેશ અને પરદેશ ગમ્યો, કૈમાયો અને ખોયુ

“તેને છોકરો થયો શુ ફલકુવરનો અને તેનો હપ્તો તે આગ બારણે વડીલેથી છાનો, તેને મળવા આવતો તે લાડલેની મુદ્રી શા ઉમળકાથી, પત્નીવ્રતથી ચલિત થયેલા પતિને પોતાનો કરવા, હાથમા લાડકો પુત્ર લઈ હોસલરી આવતી તેના પિતાની વાડીમા, એક સરવરિયુ હનુ તેની તટે તે ખેસતા

*

“પછી તે ચન્દ્રપુર ગયો. મીનલદેવીને મળ્યો, તેના ગુલામ થઈ રહ્યો તેહથી પાછો આવ્યો મીનલદેવી પાટણુ આવ્યા સામ્રાજ્યના વ્યભા મિદ્ધ કરવા તે મહાઅમાલ્ય થયો ગાજ્યતન્ત્ર હાથમા લીધુ, આકાગમા રહેલા ચન્દ્રની સાથે પ્રણય કરનારાની માફક તે મીનલદેવીને દૂરથી પૂછ રહ્યો ધરમા રહેલી પોતાની ન્હાની પણ રઢિયાળી દીપિકા ધીસરી ગયો

“તેણે ફલકુવરની પગવા કરી નહિ તે કુમળી વેલ કરમાઈ ગઈ કમ્માતા પણ પળવાર તેણે ઈર્ષ્યા દાખવી તે પોતે અનૂતી થયો—કરતાથી તે નિરાધાર અખલાને દૂર ધ્રુવી—નિગધાર પુત્રને ધર ખહાર કયો

પરિણામે પુત્ર મરી ગયો જી રીમાઈ રીમાઈ વ્યધામ ગઈ, ફલ ગઈ, સુવાસ પણ ગ-”

મુંબલની પાટણુના રાજ્યતન્ત્રમા અનેક દિશામા પ્રવર્તતી બુદ્ધિ-પ્રભાવવાળી રાજ્યતન્ત્રની રમતમા આપણા મનને ગચ્ચવાને હાલ અવકાશ નથી પણ એટલુ મ્મરણુમા રાખીશુ તો બસ છે કે પાટણુની પ્રભુતા હસ્તપદમા આપવાની જિંચી આકાક્ષા મુંબલનો જીવનમન્ત્ર હતા, તેના આદર્શો જિંચા હતા, અને બુદ્ધિઅળથી પાટણુનો તન્ત્ર મુંબલે એકે હાથે કર્યો હતા,—જે કે તેમા અનેક વિધન નજા હતા આ સર્વ તન્ત્ર

રચનાના પ્રેરણા કરનારી, હૃદયને તેમજ સુદ્ધિને પ્રેરણા કરનારી, મુગ્ધ-
ના હૃદયની દેવી મીનલદેવી હતી મીનલદેવીએ આનન્દસ્મરિને ગૌરવથી
કહ્યું હતું તે સાંભળેા “મુગ્ધ મહારેા જમણેા હાથ છે ચન્દ્રપુરમા
પેલા શુભગતની મોહની મહેને હેણે લગાડી, મહારાગ્ન માથે લમની
સગવડ હેણે કરી આપી મહારાગ્નએ જમ્હારે મહારા રૂપ પર નાખ્યું થઈ
મહારે ત્યાગ કર્યો ત્હારે હેણે અમાધાન કરાવ્યું, અને તેર તેર વખ થયા
મહારે પડખે નિશ્ચલ ભક્તિથી તે ઝભેા મ્હો છે”

રાજ્યતન્ત્રને અંગે ઉદ્ભવતી અનેક ખટપટોને લીધે મીનલદેવી
અને મુગ્ધ વચ્ચે થોડો વખત વિરોધ ઉત્પન્ન થયો જતિ આનન્દસ્મરિની
ઊભી કરેલી ખટપટથી હાથમા આવેલી ક્ષણિક “સત્તાનો નિશો” મીનલ-
દેવીના મગજમા ચઢ્યો, હિત સાધવા જનારા મુગ્ધને દેદ કયો, તે
દેદ કરતા પહેલા આ એ જૂના મ્હેલથી જોડાયેલા હૃદયોવાળા મહાપાત્રો
વચ્ચે થયેલા સવાદમા પ્રગટ થતું ચિત્ર જુવો

“દેવી !” ઇંક ધીમે ઘાટે મુગ્ધે કહ્યું “પાટણની ગાદી પર કા
તો જયદેવ એમે કે પાટણ પડીને પાધર થાય એ સિવાય મહારા શુવતા
ખીજી થવા નહિ દઈ પણ ત્હમ્હારી મતિ વિપરીત થઈ છે”

અભિમાનથી ઊંચુ જોઈ, આત્મગૌરવ જૂલી, કોધને વશ થઈ, સત્તાના
મદ્દના જોસમા મીનલ જોલી, “મુગ્ધ ! મુગ્ધ ! વાણિયાની ગત્ય પર
જાયઁ કે ? હાવી રીતે મહારી જોડે વર્તેછે ? આગલા દિવસ વધારૂં છૂટ
આપી ત્હેમા કે ? તુ જાણે છે, હું કોણ છું !”

મુગ્ધ ભયકર રીતે હચ્ચો તે અગ્ન અને શાન્ત હતો, ‘ત્હમે’
રાણીમાતા, ક્ષમા કરો, મહેને જીવવાની ટેવ નથી ત્હમે મહારા મ્હોડા
આગળ ઊછરેલા, મહારી મહેનને હુશિયાર થયેલા, ચન્દ્રપુરના કુવરી,
મહારી યુક્તિથી આણેલા તે, અને મહારી સુદ્ધિથી માનીતા કરેલા પાટણ-
ના રાણી, અને અત્યારે—અત્યારે કહું તો” નીચા વળી મુગ્ધે મીનલ-
દેવીના કાનમા કહ્યું, “સોલકીઓના રાજ્યને ભગ્મીભૂત કરવા પેદા
થયેલા જોગમાયા, અને મહારે મને નિમકહરામ, અવિશ્વાસી, ભાવહીન,
અને મ્હેલવિનાના ’ મુગ્ધ છેલ્લા શબ્દ ખાઈ ગયો “હવે કાઈ કહેવું છે ?”

મીનલદેવીના ગેરવને સખત આઘાત લાગ્યો મુન્નલને ના પલ રીતે દમાવી દેવો—એ ત્રિતિ પ્રમળ થયે આનપાસ જોયું જાતિ અને બીજા અધા હાથિયારમધે જોલા હતા મુન્નલ ચેતી ગયો હાથિયાર ફેંકી દે, જયદનકુમાર તરફ ફેર્યા ને કહ્યું ‘મહારાજ’ આ મહારા ગલ્ય ‘યા હેને’ મદુપનાગ કન્થો તો દુનયામા અમર થશે મહાર હવે હેનું કામ નથી આનન્દમુગ્ધ ! મહો કેદ કરો ”

મીનલદેવીએ અધ બની આ પ્રસંગનો લાલ લીધો મુન્નલને ને કરવાના હુકમ મવડેને આપ્યા

નિપરીત વલ્લુનો, પડતીનો, પશ્ચાત્તાપનો નમય જતફી આગ્યો પાગલ વલ્લયુ ગણીની નિન્દ થયું, ત્રિબુવનપાલનું નામ પળતું થયું મુન્નલને મોકલીને ત્રિબુવનપાલ સમજાવવાની સૂચના, મેગર કરી ત્યાં મીનલે ગોવનો ડોળ કપા “મેગર એ વાત જના દે શીગ તા ગણી તરીકે નહિ તો મરીગ પલ દોહીઓના મોડા સામુ નહિ જોઈ” (હજી મુન્નલને દોહી ગણનારી મીનલ છે અત્યંતી દોહાળુ બનણે) “જેની, આની મરજી” રાણો ચૂપ રહી માલવરાજની મદદ નવાની લાલવાર ત્રિતિ થયે મેગરના ટુકીના ઉત્તરે ગણીની આખ્ય કિધાડી વાન હેણે મદલી બીજા દિવસ પગ ગણ્યુ આખી ગલ્ય રાણી જિલ્લી નહિ અનેક તરના ગૂંગળામા મન ગૂચવાયુ આખર હેના મન આગળ એક મર્તિ ખડી થઈ રૂપમા, શુદ્ધિમા, ત્વચગાકિતમા, કૃત્યગ્સમાન લાગતી મર્તિ જલ્લા પદર વર્ષની પીડાના પડદામા થયે હોય દેતી હતી, હેની મહાટી આખ્યોમા ગહેલા અકળ્ય તેને ત્હને મર્ખાઈ કરના અક-કાવત હતા ત્હનું અપ્રતિમ વાડ્યાનુર્ય, પ્રેમના, રીખામણના, ઇપકાના કોધના વચ્ચે બોલી, ત્હને નાચ નચાવતું હતું ત મર્તિને નહાળી રાણી ત્હમા નચીન થઈ ગઈ, ત્હનું હાન્ય, હેના શખ્ષે, તે દરીથી અનુલનવા લાગી તે પળની પીડાઓ નીસારી મીનલ બણે ગણી મરી જી થઈ ગયે હોય હતું લાગ્યું હેના હૃદયપર તે મર્તિનો કામ નિશ્ચય લાગ્યો ”

આ કામને અગેડવાને પ્રયત્ન કર્યો નિષ્ફળ થયો “વધો મહેલા

પગ થઈ ગયેલા નાટકોના પડદા ઉપાડી હૃદય ત મતિને પ્રભુ ગણવા લાગ્યું ગણતુ હતું તે કહવા લાગ્યું મોળ નર્પના સમયનો વિનાશ કરી મન અન્દ્રપુરના નિર્દોષ આનન્દ અનુભવના લાગ્યું માપના દન્યારમાં મહાનલા સુખો ફરી મહાલવા લાગ્યું, તે સ્વચ્છન્દ આકાલી મન કુમાર અનન્ધામાં હતું કોઈ સ્વામી માટે તવસતુ હતું ત્હણે દરબારમાં આવેલા ૨ દેગતી વ્હેપાગને અથે આવેલા, એક નગરતને નિગખ્યો નવા, મોહક ઉમળકાને આધીન થઈ ત્હેના ચગણુ આગળ પ્રણિપાત કર્યો તે પળના આત્કાને પછી અનુભવેલા પ્રસંગોના અવર્ણનીય મુખો તાળ થયા મન તે નગરતની વદાય રડ્યું ત્હેને મળવા ખાતર ત્હેણે મેવધનુપ્યના ગંગ ગંગલી દગ આવેલી ભૂમિ તરફ પ્રયાણુ આગળ્યું તે ભૂમિના નગરપતિને વરી, તે નગરતની સમીપ રહેવાનું સ્વીકાર્યું અને જૂના આત્કાને તાળ કરતા એક અલ્પવીસરેલી પળના અનુભવોનો ફરી અનુભવ કરાવ્યો, ત્હેના હૃદયની આસપાસ કાઈ વીગય તડના મ્હોડા —

‘ ગણી કમળીને જગી, બેડી થઈ ગઈ ત્હેનું શરીર ધૂળતુ હતું, છાતી ગ્રાહી રહી હતી, આખ્યો બહાવરી મતી ગઈ હતી, ત્હેના મ્હોડા-પગ નવોદાનુ પ્રાણહારક તેજ પ્રસરી રહ્યું હતું ”

આ હૃદયભેદક સ્વનામાંથી જગના ‘ મુ જલ ’ મુ જલ ’ એમ હૃદયના ઊડાણમાંથી અવાજ આવ્યો મીનલ ઉભી થઈ ગઈ, જગી ત્હેને ખરી દુનિયાનું જ્ઞાન આવ્યું. મુ જલ કદમાં છે, પોતે નિગધાર અનન્ધામાં છે તે યાદ આવ્યું ‘ કલ્પ દેવ ’ પ્રભુ ‘ સ્વામી ’ તે મનના બોલી પામે પડેલા બીજા દોલિયામાં સતેલા જ્યેષ્ઠનું મરો જોયું, ત્હેની રેખાએ રેખા તપાશી તે મુખમાં, તે રેખાઓમાં કાઈ અપરિચિતતા, કાઈ કદમાં પહોં દેખાણુ તરત મન આગળ ત્રિભુવનનું મુખ આવ્યું, ત્હેની મુખ રેખાઓ જોઈ તે જોઈ હૃદય ડેમ બીનું થતુ હતું ‘ તે રેખાઓમાં કિયા બીજા નરતનની મુખરેખાઓ દેખાતી હતી ? ત્હેના મામાની-ના ના પ્રભુ ‘ શું કરવા બેઠો છે ? ’ x x x તે ફરીથી બેસી ગઈ માથું ફાટતું હતું હમણા ગાડા થઈ જવાય એમ લાગતુ હતું શા માટે મન મુ જલ

માટે રટતુ હતુ 'આખ્યો ત્હેનુ મુખ જોતી હતી, કાન ત્હેના શબ્દો સાલતા હતા' મુજબના બાળપણની સખી, અને ગુજરાતની રાણી શુ એક હતા ? 'ના ના' રાણીએ ઘાટો પાડીને કહ્યું "હૃદયમા પ્રતિશબ્દ માત્ર 'હા' ના જ થયા કર્યા"—હૃદયનો પુનર્જન્મ થયો

આ મમર્થ હૃદયયુક્તના પૃથક્કરણ અને એકીકરણના અદ્ભુત મિશ્ર આપાર વડે કવિ આપણી આગળ આ પાત્રયુગ્મના હૃદયોનુ મમળ પ્રતિબિમ્બ ખડુ કરે છે, તે સાથે જ પ્રસંગઘટનાના આપારનુ નિદર્શન પણ કરે છે

પણ હજી રાણીનો ટેક પ્રેરે તુરંતો નહોતો પાછળને ઘેરા ઘાલવો, અથવા માલવરાજ જોડે મળી જવું, તેમ કરના વખતે જ્યદેવકુમારની ગાદી પણ જાય—આ વિકલ્પો ખડા થયા પ્રસન્નમુખીએ કહેલા બોલ સાંભળ્યા "રેવાતટ પર જઈને રહો" ગર્વભર્યા મનને તે ના ગમ્યુ તો શા માટે મરવું નહિ ? કહ્યુંદેવ પાછળ સરી થવું ?—હા એ ઉપાય રચ્યો

"પણ શવતા નહિ ગડેવાય ? કોની પાછળ મરવું ? જેની વફાદાર સ્ત્રી રહેતાં પણ તે હૃદયમાં વશી સકયો નહિ ત્હેની પાછળ ?"

(આ હૃદયની દ્વિધા સ્થિતિ' અથવા તો રેહ અને હૃદયની દ્વિધા સ્થિતિ'—વાચક' તરત ન્યાયાસન ઉપર ના ચઢીશ, થોભજો)

મુજબ આખર ચાલ આગ્યો તેમ જ ગરિના ક્ષોભમય સ્વપ્ન પડી મુજબને જોવાને હૃદય તકમી રહ્યું હતું એકદમ આજ્ઞા કરી

"સમગ્ર" મુજબમહેતાને મારી પામે મોકલ "

મીનલનુ હૃદય કિછળવા લાગ્યું તત્કાળનો પ્રસંગ બૂલી ગઈ "મ્હારો મુજબ આવેછે"—એ જ લાન રહ્યું "પદર વર્ષો પાછા ધસ્યા અન્દર પુરમાં જે મીનલ હતી, ધણે અંશે ત્હેવી જ, તે થઈ રહી, તે વખતે તીયા હતા, દુઝો પડ્યા હતા, છતાં હૃદયમાં ફેરફાર થયો નહોતો "

ઝેડીએ કાઠી નાખેલો મુજબ આવ્યો, દઢ, પ્રભાવશીલ, ચાલે ચાલતો મુજબ આવ્યો ત્હેનુ માયુ 'ડેલા કરતા પણ "વધારે ગર્વથી ગમનમાં વિહરતુ હતુ માત્ર મ્હોડા પર અત્યંત ગ્લાનિ જવાઈ રહી હતી, લાંઠ લયકર દઢતામાં દબાઈ રહેલા હતા, આખ્યોમા દિલગિરી દેખાતી

હતી, સાથે દયા પણ હતી ” નીચું માથું કરીને મુળલ ઊભો રહ્યો આ “ હૃદય અને હૃદયનાથ ’ ના અપ્રવર્ સમાગમનું આખું પ્રદરણુ ગમ્ભીર રસતત્વના સમર્થ આલેખનથી ભરેલું છે વાચકે તે વારંવાર વાચવું. અહિં નિર્બળ હાથે તૃમાથી સાગેશ્વર કરીશું

ગણી અને મુળલ વચ્ચે તીવ્ર વાગ્યુદ્ધ થયું, તેમાં મીનલદેવીને વિનય ના મળ્યો મીનલદેવી આખરે દુખના ઊભરાને વશ થઈ, કુસ્ત્રે કુસ્ત્રે ગેવા લાગી દીન થઈને બોલી

“ મુળલ ! હવે તો જરા બીની આખરે જો આ ત્હારી કઠોર નજર નિઃકારભયું ન્હોતું, મ્હાર હૈયું ચીરે છે હું ત્હને બીજી કાંઈ નહિ કહું, ત્હારી પાસે બીજી કાંઈ નહિ માગું એ બોલ નહિ કહે ? તું હાલો મ્હારી સાથે થશે એ મ્હે કાંઈ દિવસ ન્હોતું ધાયું ”

મુળલનો ઉત્તર મૌન માનખંડિત થયેલા ધીર નાયકના હૃદયમાં એકલો ગર્વ ન્હોતો, મીનલદેવી પાટણને, સોલકી કુળને, ખાડામાં નાખવા તૈયાર થઈ હતી આ રીતે પોતે રચેલું રાજ્યતન્ત્રનું, પાટણની પ્રજુતાનું, મહાશ્વમ ખરી પડવાને વાર ન્હોતી, તે જોઈને આ વિરલ દેશલકનને ઊંડો ખેદ થતો હતો, માટે જ મૌન

મીનલ વળી બોલી -- “ મુળલ ! એક પળ તો જૂતકાળ જૂલી જ તું ગુન્ન થયો છે તો એ તમાચા માર અત્યારે હું ચન્દ્રપુરના રાજની ઠાકરી નથી, પાટણના મહારાજની પત્ની નથી, નવા મહારાજની મા નથી, હું મીનલ છું, પદર વર્ષ પૂરે ત્હને જોઈ ગાડી થઈ રહેનાર બાલા છું હું મરીશ, પણ મરતા પહેલાં મ્હને ત્હારા એ બોલ તો સાથે લઈ જવા દે મુળલ ! તું તે દિવસ જૂલી ગયો ? ત્હારા વચ્ચે લોભાઈ હું ગુજરાતપર ગાડી બની ત્હને યાદ છે ? તું પાટણની શી લીલા વર્ણવતો હતો ? મ્હને અત્યારે એકેએક વાત યાદ આવે છે મુળલ ! ત્હને પગે લાગું, એક પળ બધું વીસરી જ એક વખત હતો તેવો એક પળ વાર થા હું ગાડી થઈ ગઈ છું, મ્હારી સાનળી રહી છે પદર વર્ષ સંધી મ્હ વ્રમામાં સંભાર્યા નથી હેવા બાલપણના ઉમળકા તાજ ચાપ છે એ

મુગ્ધલ ” કહી ગણી ઉદ્વેગના નેરથી ઝીલી હતી તંહા પચાઈ પણ મુગ્ધલ હેને પડતી અગ્નિના જરા પામે આગે, અડધે અટકે, પછી ટાક થઈ જોભો ગ્લો—હજી દનો ગર્વભગ થયો નહોતો, સયમ—ગવ નો ગોકનો, અનેક ભાવોનો પરિણામભૂત સયમ—નયો નહોતો માત્ર કાંઈક આર્દ્ર થઈને ગણીને આક્રન્દની વ્યર્થતા દર્શાવતા કહ્યું “હમણા તો ત્હમે કણુ દેવ મહારાજના વિધવા ગણી યા’

મીનને આ તીક્ષ્ણ અંગુલકગાનાગ વચનનો જુદો અર્થ લીધો “મુગ્ધલ” ખરી વાત છે મગ્તા મરતા પણ ખરી મનની ઝોમિયા ક—વાનો મ્હને ગો અવિકાર ડા હુ પડેલી જૂઠી છુ ત્હારા દેશમા આવવા, ત્હારી પાસે રહેવા મહુ પાગડ હાથ સ્વીકાર્યો હવે મ્હાને પોતાના હૃદય સાથે ગો સખ-ધ રહ્યો છે? મનસા વાચા જે’નુ શુવન એદમાન, રહેને મગ્તા પણ મુખ ગુ મળે?”

મુગ્ધલે રાણીને વર્ણી એવવી “અત્યાગ એ મગ્લા પ્રમગો શુવના કયે’ ગો માન?”

મીનલ ત્રી થયેલી ઝોને ગ્રહતે ખોલી “જે છુ ને, પણ મુગ્ધલ’ એ મુગ્ધલ’ હુ મગ ને પ્હેલા એક વખત નો ખોલ્ય મ્હારી મ્હામા હન મ્હારે ખીજી કાઠ નવી જોખુ મ્હારા મુગ્ધલનુ મ્હોકુ જો-મગ્નુ ય મને અડકતા ઝે’ ચઢે એમ છે’ તુ વેગ લેછે? હા, તે દિવસનો ડિન્નો લેજી મ્હારા લમને દિવસ મે’ ત્હને હડશેલ્યો મ્હે ત્હને ને દિવસે કહ્યુ કે, હુ ગુજરાતની ગણી થન, ત્હારી જનેતા થઈ મે’ ત્હને કહ્યુ ડ, હુડ વાસના ત્યાગી આપણે ગુજરાતના સ્તમ્ભ થન ગ્હેવુ જોખ, મ્હે ત્હન કાઠી મકયો, તગ્છોડ્યો, ત્હનુ વેગ લેછે?”

મુગ્ધલમા અજબ કેગકાગ થયો લાવહીનતા જવા લાગી, ત્યાસ જોઈથી આદરા, આખ્યોમા ડુમાશ આવી, ધ્રજને અરાજો ખોલ્યો “મીનલદેવી’ મહેગમાની કરી એ દિવસોની યાદ જતી કરો મ્હાને ઉવ ગ્હેમાદ જાયડે”

મીનલ “ત્હારો ગડસાદ જાયડે—ને મ્હાને નથી જતો’ મુગ્ધલ’ મ્હને વ્યર્થી ગણ્ય, તુચ્છ ગણ્ય, બેવકાદાર ગણ્ય ત્હે મ્હને ધણી વખત

ભાવહીનતા માટે ટોકીઝ, હું તેમ નથી તે વિચના સભારી હું ઉવૃષ્ટુ ન દિવસ કચ્છેલી હૃદયની ઊર્મિયાએ મહાર હૃદય માર્થા અત ગુપ્ત મનારી મક્યુ કે મુગલ' પરણીને તગ્ન સ કેત સાચવવા હું ગળગટમા ઝિતરી તે યાદ છે? તે પણ યાદ આવતા હું બદલાઈ ગઈશું તે વખતે નહીં શુ કયું—”

“મીનલદેવી! મીનલદેવી!” ખોખરે ઘાટે મુંગલ ખોલ્યા ‘બસ કો દરક મનુષ્યના ધૈર્યનો પણ અત હોયકે મહારાથી વધારે નથી ખમાતુ”

“શુ કામ ખર્મેછે? હું તેજ માયુષ્ટુ એક પણ, તે ગને, મુંગલ હતો તહેવો થકને ગહે, હું સુખેથી કાલે મરીશ મુગલ' એ મુંગલ'” કહી રાણી પાસે આવી, મુંગલના હાથ પકડવા ગઇ, મુંગલ એકદમ પાછો હટ્યો મીનલની આખ્યમા જવલત અગ્નિ દીટો, જ્વાળા તેના હૃદયને પણ લાગી એ ધ્રુજી ઊઠ્યો ત્હેની આખ્ય આગળ પેલની મીનલ આરીને ઝભી રહી” શાન્ત થવા પ્રયત્ન કયો, અર્થ નીવડેા “રાણી' શુ કરા છો?”

‘મુંગલ' તુ મહારો કેમ મટી ગયો?” “ત્હમે મ્હને તે દિવસે દૂર કર્યો, ફરીથી પગ્મ દિવસે દૂર કર્યો”

“પણ તુ કેમ પલટાયો? મુંગલ! હું અધમ છું, તુ નથી”

“હું નથી પલટાયો”

‘ખરેખર!’—મીનલની આખ્યેમાથી ભયકર વિદ્યત ઝડી અનલ મુંગલ હૃદયના ઊંડા ભાવપ્રવાહને તાબે થયો “દેવી! મીનલ—” નેત્રેણે નિરાધાર થઇ ખૂસ પાડી ત્હેના અવાજમા પુષ્પધન્વાના ધનુષ્યનો ટકાવ હતા

મીનલ મંજે મ્હોડે ખઠાવરી ખનીને ઊભી રહી ગણે ગાડો થઇ ગયો હોય એમ મુંગલ આગળ ધર્યો, મીનલને પોતાના બુજ્યુગલમા લીધી, કચ્છી નાખી, બીજીજ પળે બળથી ત્હેને દૂર ધક્કેલી ભય પર પટકી, અને મુંગલ નાડો

વાચક! ફરી વિનતી કરુ છું, ન્યાયાસન ઉપર એકદમ ના ચઢી એશીશ ક્ષણસર માનવ હૃદયના ઊંડા ઓનોતી નિરીક્ષા કર્યા, હેના પગ્મર

યુદ્ધ, મિત્ર વહનો, તપાસ્ય, — તે પછી પણ ન્યાયનિર્ણય આપને થોભજે જો
આ પુષ્પધન્વાના ધનુષ્યના ટકાગ્રા ક્ષુદ્ર વાસનાના ધ્વનિ નથી ઉભડી
૩૬ રીતિયે પુષ્પધન્વાને અપાયલા ધ્યાનકેથી હેને જિવ્ય સ્થાનમા ચઢાવ-
નાગે એ ટકાર કવિયે કટપોષ મુગલ અને મીનલદેરીનો જમાનો
ધ્યાનમા રાખવો ભૂલવાનો નથી, અને માનવહૃદયની ગૂઢ કલના જાણ
નાગે એક સર્વજ્ઞ વિદ્યાતા શિવાય કોઈ નથી છતા જરાક સદમ દાદિ
નાખવા મયીશુ ફૂલકુવરને પ્રથમ સાચા મેહથી ચ્હાનાર મુગલે હેની
ઉપેક્ષા કરી ખરી, હેનુ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ ડવન પર્યંત હૃદયમા ઊંડા ધગતા
અગ્નિની જ્વાળામા ત્હેણે કયું ચન્દ્રપુરની રાજકન્યા—૩૫મા ખાસ આ-
કર્ષક નહિ, પણ અગમ્ય અન્ય આકર્ષણથી આકર્ષક બનેલી રાજકન્યા—
જોડે વિધિયે હોનો હૃદયયોગ કરાવ્યો આરંભમા પ્રેમ પ્રગળ્યો વ્યવહાર
દાદિ આ વિષમ સયોગ ના ખમે તેથી કુવરીએ નવોજ તોડ કાઢ્યો
મુગલની સમીપ રહેવા મુગલના રાગની રાણી થઈ મુગલે હૃદયલક્ષ-
નો દાવો સ્થાપવાને રાણીના વ્યવહારલગ્નની રાત્રે જ પ્રયાસ કર્યો, રાણીએ
ચિત્તિ અદલાયાનો સયમ સંભાર્યો, સંભાળ્યો, સંભળાવ્યો. પદર વર્ષ સુધી
સયમનિયમમા આચાર રાખી બનેએ દૈવ વ્રત સાચવ્યું હૃદયના ઊંડા ઝરણા
સૂકની નાખી રાજ્યતન્ત્રના કર્તવ્યની શુક પાપાણુભૂમિના પડ ચઢાની દીધા
આટન વર્ષે વિષમ પ્રસંગે એ પાપાણુના પડ ભેદાઈ ગયા, હૃદયમાથી ગૂઢ ઝરણા
શતગુણુ અળથી ઘોઘની પેઠે ધસી આવ્યા—જના એ ક્ષણિક ઉત્પાત
લુપ્ત થયો મુગલ અને મીનલ પૂર્વવત વ્રતબદ્ધ રહ્યા વ્રતલગ્નમા—લગ્ન-
લાસમા—સતતવ્રતબદ્ધ રહ્યા અધ પતન થવાને પ્રસંગે ઉચ્ચભાવના વિજય
પામી યુદ્ધમા વિજય મળ્યો આ દાદિવી ક્ષણુવાર, જોઈને ન્યાય આપ-
વાની વિનંતિ, વાચક બંધુ 'ત્હને ફરીને કરું છું

આ વ્રતની ઉગ્ર ગતિ ‘ગુજરાતનો નાથ’ એ વાતામા સવિશેષ
તેજમા દીપી નીકળે છે પરંતુ તે થોડીવાર પછી હજી પાટણની પ્રભુતા-
માનુ છેલ્લુ તેજસ્વી પ્રકરણ—આ યુગલના જીવનને દીપાવનાર પ્રકરણ-
બાકી છે, તે જોવાથી વધારે ન્યાયયુક્ત નિર્ણય સંભવે છે “ના જાઓ

તણ હમને” એ પ્રકરણ જીવો પાટણ અને મીનલદેવી વચ્ચે સમાધાન કરાવતી મુંગલ નિષ્ક્રિયાની આશાએ આપણ જઈ વસવાનો ઠરાવ કરે છે. આ જાણીને રાણી ગુમવેગે એક જ અનુચરને લઈને રાજગઢ તણ પોતાને પેર-પદર વધે પોતાને ઘેર-જઈ રહેલા મુંગલ કને જઈને હેને એ વિચાર ફેરવવા માટે મથન કરે છે તે પ્રસંગે આ બે હૃદયોના ગદ્ય પદ પાઠ બિઘડે છે.

તુ આટલે વર્ષે રાજગઢ છોડીને આહિવા કેમ આવ્યો ?”

મીનલદેવી ‘આપણે ગયા પુરાણ કિલ્લીશુ તહમા ગો કામદો ? હવે મ્હારે ને રાજ્યખટપટને ગો સબન્ધ’ બધુ પૂર થયું હવે હું આપણ જવાનો સસારની વિટમ્પનામા બહુ વાર વીટાત રહ્યો.”

‘મુંગલ’ એ બધુ તુ ગેને સમજાવે છે ‘હું ત્હને ઓળખતી નથી’ સસારની વિટમ્પનાથી પરવારવા માગે છે ‘ત્હારામા હજૂ પાચ મસા ઉતવાતુ જેર છે ત્હાગમા હજૂ ભસ્તખડનુ તન્ન ચલાવવાની ચકિત હું તુ ને નથી જાણતી ?”

રાણી ‘મ્હારામા આટલા દિવસમા ઘણા ફેરફાર થઈ ગયા છે ત્હારે ત્હમે મ્હને કેદ કર્યો ત્હારે મ્હારા ગુસ્સાનો પાર નહોતો, ત્હમે મ્હને ખાલાવ્યો ત્હારે મ્હારામા નિરાશા હતી, પણ પાટણની હિમ્મત સાલળી મ્હારી નિરાશા ગઈ, પણ કિસાહ આવ્યો નહિ દેશને ખાતર, મ્હારી ઊવનભર સઘરેલી આશાઓને ખાતર મ્હે નમાધાન કરાવ્યું, છતાં મન તરસ્ય રહ્યું, અત્યાગે ચાળીસ વર્ષનો નથી છતાં ધરડો દાંદો હોઈ એમ ત્હમાગ દડનાયકને જતો અટકાવ્યો પણ જીવનમા રસ પડ્યો નહિ.”

ત્રિબુવનપાલને પાટણ તણને જતો અટકાવ્યાની હકીકત કહીને મુંગલે કહ્યું “હવે પાટણ ઠેકાણે પડ્યું, એટલે મ્હને નિરાત છે.”

રાણી “ત્હે ત્હારો ઇતિહાસ કહ્યો, મ્હારો સાલળવો છે ? વિખરાખમા હું ખ પડ્યું ત્હા સૂધી હું પાપી હતી, સત્તાના શોખમા હું વધારે ને વધારે પતિત થવા માડી હતી એક રાત્રે મ્હને સ્વપ્ન આવ્યું અને હું બચી, મ્હારો પુનરુદ્ધાર થયો, —કોણે પુનરુદ્ધાર કર્યો તે ખબર છે ? ત્હારે હું પ્રસન્ન જોવી અન્દ્રપુરમા હતી ત્હારે મ્હાર મનજોણે હવું હતું હેણે.”

ગણીની આખોમા લયક વીજ ઝગડી મુખને નીચુ તેયુ
 “ નીચુ જોવાની જરૂર નથી તુ મ્હેટો માણસ કે વિરાગી થત
 ગયોછે હુ તો કુદ્ર છુ વાસનાની દાસ છુ હમને ત્રીઓને વેગવ્ય
 જોડો પ્રાપ્ત થતા નથી ”

મીનલદેવીએ પુર્વવત્ રહેવાની સુચના કરી તે મુજબ લે નાપમ
 કરી, તે જોખને મીનલ કહેછે

“ તુ ભયેને એમ કહે તે દિવસે વિખરાટમા જન્હાગે તહે મ્હને દેકી
 દીધી, ત્હાગે મ્હને ખાત્રી થત કે તુ હતો ત્હેવો જ છે, અલિમાનને લીધે
 જુદો થવા મથેછે ત્હા હૈયુ તો ત્હેવુ જછે ”

[મીનલની આ હૃદયપરીક્ષા ખરી હતી ? કાઇક મુજબના ગ્રંથ
 હૃદયમથનને એ અન્યાય ન્હોતી આપતી ?-અન્યાય આપતી હતી ગ્રંથ
 સ્ત્રીની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિયા ગદ સત્ય પણ જોતી હશે, -વખતે]

મુજબને વાત ના ગમી રાણીએ ત્હેને એક વચનથી આધ્યો
 “ પાટલુ છોડવાનો વિચાર જવા દે ”-પાટલુમા રહીને હવે શુ કર ? એ
 પ્રશ્નનો કિતર મીનલદેવી આપેછે “ શુ કર ? મીનલદેવીના રાત્ર્યમા તુ
 શુ કરે ? તુ માલેક થતને રહે ’

“ ના, ના, હવે એમ નહિ રહેનાય આખી દુનિયાના દેખતા ને
 અયો, હવે મ્હારાથી કેમ એમ મનાય ? હુ કપટો નથી દેતો, મહાત્મ
 નથી મારતો પણ તે પ્રસંગ મ્હારાથી ભલાતો નથી ”

“ તે હુ ભલાવવા જ આવીછુ ત્હેને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા આવીછુ ”
 પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ કરનાતુ તે મીનલ કહેછે

“ કેમ કરીશ ? તુ કહેતો હોય તો ત્હારે ચરણે પડીને મુજબ
 નાણુ જાણે કેમ, તે દિવસથી મ્હાગ લક્ષ્મીના પ્રસંગ મ્હને સાબરેડ, તે
 દેવએ રાત્રે આપણુ કયેમા નિશ્ચય યાદ ? ”

‘ હા, અને એ નિશ્ચય ત્હમ અભાગે તોડવા મથોછો આપણે
 જાણજ્ઞેનતા નિર્મલ ન્હેલથી નર્વાના સમ આધા હતા, ‘ કોઇ પણ
 જાતના અખલનથી ગુજગતના ગૌરવને દૂષિત નહિ કરવુ, રાત્ર્યકાર-
 સારના પ્રસંગ વિના નહિ મળવુ, ત્હેની કર્કશ વાનચીત વિના બીજી વાનચીત

પણ નહિ કરી, 'હેવી હેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી ચૈદ પદ્ય ત્રણે આજે ત્હમે પ્રતિજ્ઞા તોડી ગન્યકારભાર વિના મળવા આવ્યા ત્હમે તો દેવી છો પતિતપાવની છો, આ ત્હમને ઘટે !"

[અહિં આ વિરલ યુગ્મની વાગ્વતિક મિશુદ્ધ વર્તનની સ્પષ્ટ નિશાની જણાયછે હૃદયની વિશુદ્ધિ તેટલી હતી નિર્ણય નહિ પણ કાંઈક સત્યની અખી આગળ ઉપગ થશે]

મીનને યાગી પોતાની આજીજ ચલાવી "મુન્નલ ! ધારય કે તુ ચન્દ્રપુગ્મા છુ, ન્હાની છુ, ધારય કે, તે વખતે હુ હતી દેવી માત ત્હારી સોઅતથેલી સખી છુ, ત્હને મીનતુ છુ, માન્ય આપણે જીલ કેમ રહી સડિયે ? અહિંયા ત્હાગ વિના મ્હારા વિચાગેનુ કાણુ સાથી થાય એમક ?"

"રાણી !"

"ના, મીનલ—"

"ડીક, મીનલદેવી 'હુ વિચાર કરીશ, બનશે તો માનીશ"

'ના, વચન આપ્ય, અસાગે પાછો આવ્ય રાજગઢ ચૂનો છે"

મુન્નલે રાણીની ન્હામુ જોયુ ત્હેના પ્રેમથેલા મુખપર અદ્ભુત ઝાયા પડી રહી હતી ત્હેના હાથ, જે મુન્નલના હાથ પકડી રહ્યા હતા તે ચમ્ચર દ્રઢતા હતા "મીનલદેવી ! જાને, હુ એમ કરવા ખુશી છુ"

"વચન ?"

"હા, વચન"

"ઓ મ્હારા મુન્નલ !" કહી રાણી મુન્નલને વળગી પડી ફૂંતો માણસ આશા છોડી પ્રવાહને શરણે થાય, તેમ મુન્નલ શરણે થયો

પાય પળ હેવી વહી ગઈ [વ્રતભંગ ? વ્રતભંગ નહિ, પણ આભાસ જતા, તે આભાસ પણ અનિષ્ટ, તેથી]

"મીનલદેવી ! આ નહિ પાલવે હુ અહિંયા રહુ તો તે ત્રિવ-મની પ્રતિજ્ઞા પાળવી પડશે, જે નિર્મળ જીવને લોકોના મ્હાણ પણ બધ કયાં હતા, ત્હેમના શકાશીલ હૃદયમા શ્રદ્ધા આણી હતી, તે જીવન ફરી નીકારવુ પડશે"

‘હા, હા, કબૂલ છે કબૂલ છે મહોટાદનો દડા અનશે નેટલો દંદશી-પણુ તુ મહારી આખ્ય આગળ રહે’

આમ હૃદયના ગૂઢ સ્નેહને દાખી દઈ “મહોટાદનો દડા” દેવાનો નિર્ણય આખ્ય થયો. રાજ્યપ્રતિષ્ઠાએ મ્નેહસારિતાને પોતાના શુદ્ધ રાનમ સૂકવી સૂકવી ‘તુ મહારી આખ્ય આગળ રહે’—એ દરજ્જાના રૂપમા એ સન્નવતીની ગુમસેર એ રેતીના રણ નીચે નહોતી વહેતી ? આપણે તે માટે દોષ દેવાને ઊભા નહિ રહિયે આગળ એ પ્રવાહનુશ્ચ થયુ તે જોઈયું હાન આટલુ તો પ્રત્યક્ષ થાયડે, વષો વીતી ગયા તે પર્વે ચન્દ્રપુગ્મી મ્નેહથી, કાંઈક બાલરૌવનના મ્નેહથી, આ યુગ્મ જોડાયુ, તે બળને વશ થઈ મીનલ ગુજરાત આની રાજકુવરીનો વ્યવહારમર્્યાદાને લીધે પ્રજા-જનના અગ્રણી મુજબ જોડે લસેસળવ અશક્ય હતો તેથી ગજ કહ્યું દેવની રાણી થવાનું મીનલે રીકાયું મુજલ “મહારી આખ્ય આગળ રહે”—એટલુ બસ હતુ આ સાથે જ મુજલનો મ્નેહોપચાર, લમની ગતિયે જ, તરઝોડી રાણીએ રાણીપણાનું, વ્યવહારસતીપણાનું ગૌરવ ધારણુ કયું અનેએ દડ પ્રતિષ્ઠા લીધી, પાળી પદર વર્ષ બળથી દાખી રાખેજુ ભૂત જગી ઊઠ્યુ, ક્ષણિક સ્ખલન-સ્ખલન / સ્ખલન-જેવુ—થયુ પાછી દડ પ્રતિષ્ઠા લેવાઈ, ખરા મનની લેવાઈ “તુ મહારી આખ્ય આગળ રહે”—એટલુ જ બસ હતુ આપણે આ વિષય હૃદયસકટમા જીવન ગાળની દેનીને આટલી નિર્દોષ ધરજા માટે દોષ નહિ દઈયે સન્નેગોને દોષ દઈયું / શુ કામ ? સન્નેગો જીવનને ઘેરેછે, પણ તે કચ્કારે ? જીવનભોક્તાઓ સન્નેગોને બહુ અશે ઊભા કરેએ ત્હાડે—પણ બહુ ઊંડી તત્ત્વપરીક્ષા માટે અહિ અવકાશ નથી

“ગુજરાતનો નાથ”—એ વાર્તામા આ યુગલનુ સ્થાન, જીવનવહેણુ નેઈ જાયે “પાટણની પ્રભુતા” છેવટે કાયમ રહી તે વાર્તાના અત પછી આજ ચાર વર્ષ થઈ ગયા હતા આ મુદતમા “મીનલદેવીમા ત્રણો ફેરફાર પડયો હતો હેતુ શરીર પહેલા કરતા જરા જાડુ થયુ હતુ જીવાનીમા પણ ત્હેના મુખ પર ગૌરવ તો હતુ જ, હવે તે પાકટ થયું

હતુ અને સત્તા અને અડગતાની રેખાઓએ કુમાશ ને સાદાઈ તે ઉપગ્રી કાઢી નાખ્યા હતા. હેની આખ્યોમા તેજ પહેલાના જેવું હતુ માત્ર તે સ્થિર થયુ હતુ તેઓથી પ્રતાપ મતત બ્હેનો-પહેલાની માફક વધતો ઓછો કે લય કર લાગ્યે જ થતો ”

પ્રસંગોએ ધોલી મર્તિ આ હતી મુંગલ સબ્બે પણ હેની ગળદારી વૃત્તિ બદલાઈ હતી, હેનું હૃદય પૂર્ણરૂપે હવે હેણે જાળ્યુ હતુ, હેના મુત્સદ્દીપણમા હેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો, તેથી ને કશામા વચ્ચે પડતી નહોતી પરતુ જાણનારા જાણતા કે મુંગલ અને મીનલ-બનેનો પ્રભાવ સગ્રો લય કર હતો ‘ અને અતરમા એક હતા તેથી જ એ પ્રભાવોનો વિગેધ ન્હોતો થતો ”-ચાર વર્ષ પૂર્વે મુંગલને કેદ કર્યો ને વિરોધનો પ્રસંગ ભૂતકાળમા વિલીન થયો હતો હવે બને હૃદયોનો એ અનુભવના અભિમા પ્રવેશ થયા પછી જુદો ઘાટ ધડાયો હતો દૃઢ તત્વ હતા, અથવા નો દૃઢ તત્વ વડે જ, અદ્ભુત બળ પામેલા રનેહને યોગે બને અતરમા એક હતા આ મિથિતિમા કાશ્મીરાદેવીના સુલભ અટકચાળામાનુ એક નવુ અટકચાળુ ત્રતાન્તના ઘાટ ધડવાને પ્રગટ થયુ મામાજીને લમ કગવવુ, એ કંપના મનમા ચૂરવાની માથે જ કાશ્મીરાદેવીએ કાર્ય સાધવાના પ્રયાસ આરમ્બ્યા, કન્યા પસદ કરી, -મુંગલના માળા સજ્જનમહેતાની સુન્દર પુત્રી સોમસુન્દરી અને મીનલદેવીના મનમા આ વાતની દૃષ્ટતા ડારી મીનલે મુંગલને સમજાવવાને બહુ પ્રયાસ કર્યો, અને ને પ્રશ્ન ચચવામા પોતાના હૃદયસબ્બને વિશ્લેષણ રીને ગૂંથ્યો મુંગલ માનતો ન્હોતો ને વખતે મીનલ જોસથી કહે છે

“ દેગે દૃષ્ટિયે મ્હે વિચાર કર્યોછે, રાજમાતા તરીકે, ત્હારી ’-કહી ખગે શમ્દ ગળી જઈ કાષ્ટક રૂપાન્તર કરી કહેડે-“ માલિક તરીકે ત્હારે શાસન છે હવે શુ ?” રાણીએ મુંગલનો ઉત્તર સાલગવાને ના પાડી, હેની ઉરકેરાયલી મિથિતિ જોઇને મુંગલે ચેતવણી આપી

“ દેવી ’ ત્હમે આટલા જીવ્સામા આવી બોયોછો ને શુ બતાવેજ તે ખબર છે ? મીનલદેવીને હાવા આપખુદી કાષ્ટયે જોયાછે ?-તે જ બતાવેછે કે નથી ત્હારું હૈયું બદલાયું કે ત્હમાર ”

મીનલને તોનું મહત્વ ના જણાવાથી મુળલે અપદ્ધતાથી કહ્યું

“એક ફૂલકુવરને તો રીખારી રીખારી મારી નાખી બીજને મારી નાખવાનું મ્હારોમા જોર નથી”

આ સખત આઘાત જેમ તેમ ખમતી મીનલને મુળલે કહ્યું

“એવેના પોપડા ઉપાડવા નહિ ચાલે તેમ ચાલવા દેવામા જ માવડ”

“મુળલ ! મ્હારી મ્હીક લાગેકે”

‘ના--મ્હારા પોતાના હૃદયની’

આમ મ્હાર હજી હૃદયનો વિશ્વાસ રહે એટલા ન પ્રભુ વિગ્ન્ય મળ્યો નહોતો નિર્ધન માણસ પ્રખળ પ્રેમની જોકે યુદ્ધ હજી કયા કરતો જ હતો એકે મીનલે ઉત્તરમા પ્રજ્ય

“આ પશ્ચાત્તાપપરથી નથી લાગતું હવે વખત નહિ આવે”

તેના પ્રત્યુત્તરમા મુળલ માવચેતી સૂચવેકે

“અચાને આપણા દેવાપત્ની નથી લાગતું હવે વખત જરૂર આવે”

ગણીનું દષ્ટિમિન્દુ જીદું જ હતું

“ના, ના મ્હે ફૂલકુવર તને ખોવડારી બીજ મ્હારે અપાવવી જ જોઈયે”

આ હેતી દષ્ટિ હતી “કારમીરાદેતીના સંચોટ વચનથી તેના વિચારો જીદી જ દિરામા વળ્યા હતા અને તેમ થવાથી નવા દષ્ટિમિન્દુ, નવા ભાવો, નજર ચઢ્યા હતા તેના વિશુદ્ધ પ્રેમનું વધારે શુદ્ધ પ્રેમમા રૂપાન્તર થયું હતું, અને તે રૂપાન્તરથી મુળલને પગલાવવાનો તેનો નિશ્ચય દઢ થયો હતો”

આપણે યાદ રાખવાનું છે કે ‘ગણી અને મુળલનો સળધ નિ’કલક અને શુદ્ધ હતો, તેમની પવિત્રતા કલકને સ્વ’ને પણ આવવા દેતી નહિ”

આ વિરલ વિગ્ન્ય પ્રેમની દેવી ઊંઘ ના આવવાથી, અગાડીમા મુળલ સુતો હતો ત’હા ગદ’,-ઉપરની ચચા થા છટા પડ્યા પછી પાછી

તરત મર્દ ફરી એ જ આગ્રહ, ઉભય પદ વચ્ચે ખેચતાણુનો આગ્રહ ચાલ્યો મીનલદેરીને પોતાના “ચાપનુ પ્રાયશ્રિત” કરવુ હતુ, રાણીનુ ન્વાથીપણુ મોટા મનના મુન્નલને જણાવુ નહોતુ, તે પ્રગટ કરવાને મીનલ કહેછે

‘ મ્હાને અચ્ચાને બધુ બધુ’ પ્રગટ ર્નેહસમર્પણ કરના મહારાજની ચાલ કદપનાનો આનન્દ ભોગવવો હોય તો તુ છે” શો અગમ્ય હૃદયર્ત આ ‘પ્રેમનુ આ અલિપ્ત અવરૂપ’ પ્રેમ વિના મીકાંગેલા કલુદેવનુ અમરણુ નેહ સમર્પવાનુ હામ અને પ્રેમનુ પદ્મ આધારગ્રાહન મુન્નલ તે તો કદપનાના આનન્દનો વિષય—અને એમ જ કાંઈક ખરે હતુ—અનહાર મોટી દિવાલ એની વચ્ચે ચણી હતી છતાં આ કાંઈક સત્તની એક બાજુ જ હતી, ને તે નળણી બાજુ] “મ્હાને દૈતુ દારવા જ્યદેવ જેવો મળ્યો છે—માન ને ભકિતની ભૂખ પૂરવા વહુઓ છે અને તહ કોઈ નથી”

દેરીને મુન્નલનુ અસહ્ય એકલાપણુ ટાળવુ હતુ એ એકલાપણાનું ભાગ પ્રગટ કરવાને, કૃત્રિમ હાસ્યથી મુન્નલે “કેમ ડોષ નથી? ત્હમે કો—જ્યદેવ છે—નરભુવન છે”—એમ હૃદયના ઊંડા નેમ જ ઉપરના પડમા વસનારા પાત્રો ગણાવ્યા ત્હારે, મીનલે ન્પષ્ટ કહ્યું

“નામના—કહેવાના ત્હને બધાની ખોલ છે તુ તો અરણ્યમાં એકલા ઊભેલા તારા જેવો અટુલો છે”

આ splendid isolation ખરે જોતા બનેનુ હતુ તે ઉપગત એ અટુલી ગિચિત બને વચ્ચે વિશાળ ગર્ભ પ્રગટ કરતી હતી ‘સહાર, મયદા, નીતિ મ્હને ત્હારાથી દૂર રાખેછે” એ વિચારથી પોતાની પહુ અટુલી ગિચિત કરતા એ ‘વધારે અટુલી ગિચિત” મુન્નલની હતી તે રાણીને વધારે સાલવુ હતુ “ત્હારી ધાક બીજાને દૂર રાખેછે એટલે તુ તો એકલો ને એકલો જ’

આ એકલાપણુ હવે વળી લમ કર્યાથી લુપ્ત થશે? આપણને શક થાયછે તે જ શકા મુન્નલે બતાવી, ને પૃછ્યુ “કેવી રીતે” તો મીનલ કહેછે “ત્હને સસાર જોડે સોનાની સાકળે બાધશે”

બને દૂર એક બીજાથી એકા હતા, સયમથી વાન કરતા હતા છતા
 “હેમના નયનોમા અનિવાર્ય પ્રેમના પ્રતિબિમ્બો પડતા હતા” એ પ્રેમના
 સયમ સાથે દેવી પ્રક્ટે છે ખરું કહે, ત્હને પોતાને નથી જાણતું - તું
 એકલો અટુનો થા ગયોછે !”

મુ જાલે આખરે ખરું કહ્યું સમજનમહેતાની વાડીમા ‘ન્વમ્મઝિના
 અનુભવ’ થયેલા તે કાષ્ઠક પ્રગટ કર્યા

‘ત્હા’ મ્હાગ જીવ ‘ગદે ચઢ્યો હતો મ્હને શેઠાણી યાદ આવ્યા
 જો ત્હનો છોકરો જીવ્યો હોત તો મ્હને આપણુ લાગત નહિ ”

આમ જતા કહ્યું ‘પણુ આપણી ઉમરે નવા પ્રયોગો કરવાની
 હિમ્મત નથી’ કારણ ‘કારણ—‘પછી આપણુ ગુ’” એ પ્રશ્ન હજી
 મુ જાલને ખૂચતો હતો હૃદયે હૃદયને હજી જીવ્યું નહોતું મુ જાલની યુગ્તને
 પ્રેરણા આપનાર, હેના માહુને શક્તિ આપનાર, એક મીનલદેવીની હૃદયમા
 નશેમી મર્તિ જ હતી ત્હેના ત્હાગ અશક્ય લાગતો હતો, એમકે એ પ્રેરણા
 અને એ શક્તિ મુ જાલના ‘જીવનના તતુએ તતુ સાથે વણાઈ ગયા”
 હતા તેથી જ હવે “નવો વણાટ વણાડાની હિમ્મત ચાલતી” નહાતી,
 ને ‘મન પણુ” નહોતું થતું

પણુ વધારે અલિપ્ત દૃષ્ટિથી જોનારી મીનલ કાલક “આપણે ખાતર
 જ ત્હારે પરણવું જોઈયે,” સોમનો સબધ વચમા પ્રવેશ પામતા આ એ
 હૃદયોનો કલકિત સબધ ધુમ થયો એમ મીનલની માન્યતા હતી “ત્હા
 સુધી તું આમ એકલો મ્હશે ત્હા સુધી આપણા હૃદય કલકિત પડવાના”
 મુ જાલ ચમક્યો મીનલે વધારે ઝીણુ પ્રથક્કણુ કરી બતાવ્યું ‘તું નથી
 પરણતો કારણ કે ત્હાગથી અન્દરપુરની મીનલકુવરી વીસરાતી નથી, કે
 મ્હાગ ખરા હૃદયથી ત્હને પરણાતા નથી માગતી કારણ કે તું અન્દરપુર
 આવેલો જીવાન નગગૃહ જ છે એમ મ્હાને હૈયુ માનવા માગેછે અને
 વિચારમા પાપ છે”

‘પાપ’ શબ્દ મુ જાલને ઔચિત્યઆધક લયકર લાગ્યો, પણુ આચા-
 રવિચારની તરવમીમાસાએ ચઢેલી દેવીએ તરવ બતાવ્યું

“હા આપણે ડાહ્યા છિયે-નીતિમાન છિયે-છતા પાપી ઠિયે એ દેશા એક તાતે નાચેછે,—એટલુ જ નહિ પણ એમ નાચ્યા કરવા માગેછે એ મધ કરવુ જોયે”

મુળલને આ અશક્ય લાગ્યુ મીનલે બતાવ્યુ—“એ એટ નાલે નાચ્યા દેવાની સુખમતા શા માટે આપની” હુ સતીઆમા ત્રદ થાઉં ને ત્હા નેવુ જોયે”

“અને તમે છો જ દેવી” આટલો પ્રેમ જતા, આટલી સુખમતા જા, આટલા પ્રમગ જા, હાવુ સતીત્વ ડોલુ માચ્યી ગ્યુલે”

મુળલની આચારના સતીત્વ ઉપર દ્રષ્ટિ હતી પણ મીનલની વિચારના મતીત્વ તરફ પ્રજાલાવની નજર હવે હતી

“તુ કોઈ બીજાનો થાય ને મ્હને સાલેડે, ડારણુ હુ ત્હને મ્હાન ગણુ છુ જમ્હા સુધી એ દેયુ માલેછે ત્હા સુધી ને નિમઝહરામ છે કોઈ નહ્યુતુ નથી પણ એ જીવતુ જાગતુ કલક છે એ કલક ત્હને પરણાની મ્હારે દૂર કરવુ છે”

આમ આ મ્હેહમાધ્યા હૃદયોને શુ છાડી દેના જ—કલક દૂર કરવાના આ ઉપાયનુ પગિણામ નો એ જ કની ‘મુળલને એ ભય થા ‘એટલે ? તમારે માગ પગથી હક દાવો ઝીઠાવવો ?”

મીનલનો કિત્તો નવા દ્રષ્ટિબિન્દુથી પ્રેરાયનો વિગેધાલાસલના-પ્રેમના અગમ્ય સ્વરૂપમા જ જે વિરોધાલાસની દ્વિ ગુમ રહેલી કે જવા વિગેધાલાસભરેતા-મજેછે

‘ના, તુ મ્હાને જ છે-કાચા સતરને તાતણુ આપેતો’

આ વિગેધાલાસની દ્વિ આપણને તરત આપીછે

‘પણ મ્હાને એ તાતણુ શુદ્ધ અને દેવી બનાવવો કે હંમા મ્હારે અપવિત્રતાનો અસ પણ જોઈતો નથી મ્હારા હૃદયની મ્હાને આહુતિ આપવી છે”

આ વિરલ હૃદયચક્ષ કરવા કરાવવા સજ્જ થયેલી દેવી, એ વિપ્રમ યજ્ઞના મુખ્ય ઋત્વિકન્થાને દીપતી, મીનલના હૃદયવ્યવસ્થાને ડોલુ હવે પ્રણામ નહિ કરે

હેને તો એ જ હતુ કે—એ હૃદયયજ્ઞ કર્યા વિના મહા-મતીત્વ કેમ સિદ્ધ થાય ? આપણી પ્રતિજ્ઞા કેમ પળાય ?”

સમાન તથા મનેહ લગ્નો નિર્ગાદિ માન્દરના દારના ઉંચરા ઉપર ગભેલા મુગલ કુદ્દાર કાઢે”

“દેવી” હૃમે ગુન્ગોના પાણુ ગુન્ગો છો આપણી પ્રતિજ્ઞા પાળતા ના દેવાના ડીપેટીયા સુકાદ જશે”

ડા મુકાય એ પ્રજા જ હૃદયોમા નથી દિવ્ય વાડીની લીધોતરી ખીલવો તેમ એ વિષમ પ્રયોગ કરવાનું અધિકારી પણ આ વિન્યય યુગ જ હતુ

‘મુગલ’ હાની પ્રતિજ્ઞા આપણા જોવા જ કરે ને આપણા જોવા જ પાળે હમા જ આપણી મોગાઇ છે—દેમા જ આપણે ગયવુ ને ને”

મુગલને પણ એ જ દૃષ્ટિ ગમી જે આપણને મુશુદ્ધિ નહિ આપી હોત જે આપણે કલકિત થયા હોત, તો આજે પાટણનું નામ નિશાને ન હોત, આજે દેખાતા સૂર્યસમા તેજસ્વી ભારિયનું મ્હારનું એ ગ્રહણ થઇ ગયુ હોત

મન વાયક તેજો કે આ “હૃદયયજ્ઞ”ના ઉચ્ચસ્થાન પર આવવા માટે અધિકારનું ખીજ આ યુગના સયુક્ત જીવનના આરમ્ભમા જ વધાયનું હતુ આચાર્યુદ્ધિનું તત, ક્રમે ક્રમે, ઉલટપાલટ હૃદયયુદ્ધ પ્રસંગોમા થઈ ને મન ગુદ્ધિ—હૃદયયજ્ઞના અગ્નિમા થઇ પ્રાપ્ત કરવી હૃદયગુદ્ધિ—ના ગુદ્ધ ગયનરૂપે દીપી સકયુ

એમ સાથે લગ્ન ડગ્ગાની સમિતિ મીનલે માગી હજી મુગલ ચૂપ રહ્યો અને જલ્લા થયા મીનલ પાસે ગઇ, મુગલના ખખા ઉપર લાથ મનના ‘મુગલ’ ખેદ કરવાનું કામ નથી”

એ ખેદ કરતો નહોતો વિષમ હૃદયસકડામણની દશામા એક વિષમ પ્રશ્ન ઉકેલવા મથતો હતો

“હુ તો એક મુનિમહાગજનો પ્રશ્ન સભારુ છુ —‘સાગ મહોટો કે તુમિ ?”

મુંગલની હૃદયમથનદશાથી આમુલીના નયને મીનલે મળ્યું “તુ શુ ધાગે”

મુંગલ પોતાના વિચારનો અત્યંત અધિકાર ઠોડી આ વિગ્ન ધર્માચાર શીખવનાર ગુરની આગળ પ્રપત્તિ જ નહીં મળે છે ‘ત્હમરી આના છે કે ત્યાગ મહેટો’

‘પણ તુ શુ ધાગે છે?’

‘હું ધાગતો નથી-હું ત્હમરી આશા પાળું છું ત્યાગ મહેટો, તૃપ્તિ નહિ” આમ વિશુદ્ધપ્રેમે ભુદ્ધિને પણ પ્રેમપૂજ્યપાત્ર આગળ મોપી દેખે માત્ર આચારની નહિ પણ વિચારની પણ ન્યામિતા અપી દીધી માન, પન્થભાવ ઇલાહિ દિવ્ય ભાવથી ચિરનયને મીનલ ભણી જોઈ ગહના મુંગલ બોલ્યો “દેવી” ત્હમે પાટણના ખમ્ખરા જગદંબા ડા”

વત્સલુદ્દર્શક ઉત્તર મીનલનો આટલો જ હતો “મુંગલ” તે ત્હને જ લીધે” આમ કહી સારી એ ઝપાટાબધ ચાલી ગઈ

આમ આ “હૃદયયશ”ની પ્રવિત્ર વેદિ ઉપરથી બને જણા યશસ્વ પ્રાપ્ત કરીને છૂગ પડ્યા “હૃદય અને હૃદયનાથ”વાળા પ્રસંગે પુણ્યધન્વાનો વિગ્ન્ય હતો તેથી ખ્હાવરી, મૈનભરી, બીલી રહેલી મીનલને કન્મતવત્ ધસના મુંગલે ભુજયુગલમા બીડી તરત દૂર ધક્કેલી દીધી, એમ ક્ષણિક વિવશતા અને સત્વન પશ્ચાત્તાપને તામે થઈ મુંગલ છૂટો પડ્યો હતો ‘ના મળ્યો તું હમને” એ પ્રસંગને અને “ઓ મહારા મુંગલ” કહી મુંગલને કોટે વળગી પડેલી મીનલને મુંગલે પ્રતિજ્ઞા, વ્રત, એ વાતનું અમરણ કરાવી સયમ સાચવી બને છૂટા પડ્યા હતા તે જ મીનલ અને મળલ આજ પ્રેમને અધિકતર દિવ્ય કક્ષાએ ચઢાવનારા હૃદય યશની વિશુદ્ધ દીપ્તિ વડે તેજસ્વી થઈ, માનુષ પ્રેમોપચાર વિના છૂટા પડ્યા — આ ત્રણ કેમ સુગ વાયકની નજરમા દરી મહેશે એમ આશા છે વાયકે એ પણ જોયું હશે કે ચન્દ્રપુરમા મીનલ અને મુંગલ બનેના હૃદય સરખા બળવી, સગમા રતેહાકર્ષણથી, પરસ્પર જોડાયા હતા, પાટણના મહારાજા સાથે વ્યવહારભરથી જોડાતા વાત, મીનને એ આકર્ષણને વ્યવહારે

માગેલી મર્યાદામાં પરી દીડું ત્હારે મુગલ તેટલો સયમી નહોતો. ત્હી ગકયો મીનને ત્રતથી ત્હને બાધ્યો. પદર વર્ષને ત્રત બનેએ સયમથી આચર્યુ. આખરે મીનલના 'હૃદયનો પુનર્જન્મ' થતા એ વિનય થઇ, પણ મુગલ દદ ગ્લા,—માત્ર હાલવાર પ્રબળ હૃદયયુક્તમાં નમતુ મઝી 'હુ નથી પલટાયો' એ વચનને પ્રેમોપચારની મુદ્રા આપી તરત ડ્રાયો. વળી થોડા જ રખતના અતરે "ઓ મહારા મુગલ!" કહી ઉપકાન્તિના પડમાં ગૂઢ અગૂઢ ગદલા પ્રેમચળનો ઊભરો મીનલથી કઢાઈ જતા મુગલને ત્રતનું અરણ્ય કરારી દટતા ચાલુ રાખી,—પણ તે પછી ચાર પાંચ વર્ષને અતરે મુગલના હૃદયે ઉથલો ખાધો, પરંતુ મીનલદેવીના હૃદયે ક્ષત માર્ગ લીધો તે સાથે મુગલને પણ તે માર્ગ ખેંચી લઈ હૃદયયજમા બનેલા હૃદયની પૂર્ણાહુતિ કરી —આમ ઉભયના હૃદયની સ્વરૂપાલટ ઉથલપાથલ થતી દશાઓના ક્રમ હૃદયશાસ્ત્રના ઊંડાણમાં આપણને તારડે.

આ યુગલના હૃદયોનો ઇતિહાસ મજરી અને કાકના હૃદયોના ઇતિહાસથી જુદા પ્રકારે જ ગ્યાયોછે એ વાત ઉપર પણ લડા મ્હોટેડ મજરી અને કાક કાક જુરી જ માટીના ઘડલા હતા હંમને મુગલ મીનલ જેવો વ્યવહાર અને હૃદયઆપાર વચ્ચે વિરોધનો વિષમ પરત નડ્યો નરોતો —એ પ્રસંગ જ નહોતો તેમ વળી એ બંને યુગલોના લક્ષણમધાગણુ પણ ભિન્ન હોવાથી એક યુગલના પ્રયત્નો બીજા યુગલને પ્રાપ્ત થતા પરિણામો જુદા જ આનંદ એમ મહજ કટપી સકાય એમ છે આ મેં યુગલોના લક્ષણબેદમાં અન્વેષણ કરવું નસયુક્ત યાય એમ છે પણ સ્થલસંકોચને લીધે આટલા દિગ્દર્શનથી જ અતોપ માનવો પડેછે.

એટલું માત્ર કહું છું કે આ દર્શનમાં અપ્રેરિત રીતે તા કુદૈયાલાલની પાત્રસૃષ્ટિ જાબી કરવાની નિરલ કલા પ્રગટ થાયછે ગેકમ્પીઅન્ડ જેની શક્તિ મ્હેં કહીછે ત માત્ર આ વિષયમાં ગેકમ્પીઅન્ડના અન્ય મહાન્ ગુણો, તત્ત્વદર્શનના ઊંડા તત્ત્વોને કવિનકલાના સુન્દર પ્રદેશમાં ગૂંથવાની શક્તિ, નાટકકથામાં સમાવેલા ઊંચા હેતુઓની દદ રીતે પ્રવર્તતી પ્રતિભા ઇલાદિ એ વિષયના મહાકવિના ગુણો નો અપ્રાપ્ય જ છે એ ડહેવાની

૪૩૦ નથી તથાપિ ગ કન્ઝેયાલાલની સપ્તત્વશક્તિનુ એક વિલક્ષણતા સાધક સ્વરૂપ અહિં નિદર્શન રૂપે નોધવાનુ મન થાયછે રા કન્ઝેયાલાલના સન્નિધિ પાત્રોની વ્યક્તિતા સુરેખ, અનન્ય, અનન્વયરૂપ (incommen-
surable), ટકાયલી, ત્વષ્ટ્ર શાળોલ્લિખિતા વિમાતિ, વિશ્વકર્માએ સગણુ ઉપર ઉતારી કાપી કાઢેલી હોય તેમ દીપેછે મુળલ કાંક, મનરી, મીનવદેવી, દત્તાદિ પાત્રો તે અન્યની ઉપમાથી પરિચય અપાય હેવા નથી, એ તે એ જ, અન્ય નહિ—એમ અનન્વયઅલ કારનુ તત્ત્વ હેમની વ્યક્તિતામા પ્રવિષ્ટ થયેનુ નજર પડેછે એ પાત્રો અનિશ્ચિતરૂપાવાળી શિશિલ વ્યક્તિતાના નથી, અમુક વર્ગના type-નમૂના-રૂપ નથી જગતમા માધવા જઈએ તે જરાક શ્રમ લઈએ તો વિદ્યાચતુર, માનચતુર ગુણસુન્દરી, વગેરે તો શુ પણ બુદ્ધિધન અને સરસ્વતીચન્દ્ર અને કુમુદસુન્દરી પણ જડ ખગ, એ અમુક વર્ગના type-પ્રતિનિધિભૂત-રૂપ છે, સમર્થ હાથથી ઘડાયલા છતાં વ્યક્તિતાના અશમા અનન્વય પામનારા, અનન્ય નથી, તંહાર ગ કન્ઝેયાલાલની સૃષ્ટિમા વ્યક્તિતાના ઉપર કરેલા વિલક્ષણ ગુણો ન્હોતે જણાયછે

ઉપર ચર્ચેલા પ્રયુક્ત 'હૃદયથરા પછી મીનલ અને મુળલના જીવન તરતની શી દશા થઈ હશે ? કવિએ એ જીવનપ્રદેશમા ડાઇડ ઝાંખી કરાવી છે. સોમસુન્દરી જોડે લગ્ન કરાવીને એ યજ્ઞનુ પ્રકરણુ પણુ કરવાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ જ ગયો સોમસુન્દરી આણુધાર્યા પ્રસંગોના ભારથી દયાદ' જ ગઈ, લગ્ન ના જ થયુ આ પરિણામ લાવવામા કવિનુ કલાચાતુર્ય પ્રગટ થાયછે સોમની સાથે લગ્ન કરાવ્યુ હોત, તો મુળલના હૃદયની સારિતાનો પ્રવાહ બદલી નાખી બધુ કવિ કથળાવી નાખત—એમ થાત આ તો એ મહાન હૃદયનો અમાધ સાગર અગમ્ય જ રહેછે

સાણુબાર આ સુરેખ સોમસુન્દરીની મધુરચર્તિ જોવાનુ મન ચામછે વાર્તામા ગોણુ સાધનરૂપે હેના વૃત્તાન્તની ગૂંથણી છે, છતાં હેનો ચમત્કાર આકર્ષક છે, હેનો વૃત્તાન્ત સહેતુક વણુયોછે સન્નિધન મત્રીની વાડીમા કૃષ્ણજેવરૂપે શુભવેશે આવેલા એ માર જોડે સોમસુન્દરીનો અકસ્માત સમાગમ થતાં સાળગ મુખાના હૃદયમા અગ્નિ આણુ પ્રેમકુતૂહલનુ બીજ

કાંઈક ગેપાયું, પરંતુ તે પછી ઝાઝા પ્રસંગો આપણા જીવમાં આવતા નથી. કૃષ્ણદેવે તો ગજખટપટ માટે આવેલા નગરચર્યા અને નગરનારીઓની ચર્યાની પરચે વખત માળનો જણાય છે, પછી કાશ્મીરદેવી સોમમુન્દરીનું માનું કરી આવેડ-માનું કરતી નથી, પણ યુક્તિથી એ મનોનથ સોમની માના હૃદયમાં નાની જાય છે. પણ વિધિની યોજના જુદી છે — કાવત્રાઆજોના મહામા ભગાણ પશ્ચા પછી મુજલ સોમમુન્દરી તથા દના ભાઈ લક્ષ્મણને કૃષ્ણદેવે તેડે વાત કરતા દેખે છે, સોમમુન્દરીમાં ફલદુવર કોઈની મૈદ્યગંજાઓ મુજલ જીવે છે અને કાંઈક અજ્ઞાત આદત સાથે અજ્ઞાત અતુર પ્રેરે છે—પણ તે કુમુદલરૂપ લે એટલા બળમાં નહિ લક્ષ્મણ ચારણો જાય છે. સોમ છાનીમાની પાછી આવે છે—કૃષ્ણદેવે સોમ તેડે સબંધ વધારે ડળવી દેની જોડે લક્ષ્મણનું વચન લીધું હતું એ વચન પાળનાની માગણી કૃષ્ણદેવે કરે છે, હેને કિતાવળ છે એ ખેગાર તરીકે ઓળખાઈ જાય તેથી પાટણ ડોડી જતું છે પણ જના જના પાટણની મુન્દરીનું હજી કરી જતું છે. સોમને ખેગારની ઓળખ પડતા લક્ષ્મણે વચન આપ્યું છે ખેગાર મળથી હરણ કરી જવા મથે છે, ને જ લાણે શુભ નહીં મધા ખેલ જોઈ ગહેવો મુજલ ખેગાર તેડે ખડગયુદ્ધમાં જોડાય છે. ખેગાર હાગે છે, સોમ છટે છે, ધરમાં જતી ગહેવ, અહિં પળી પેલા અંકુરને થોડુંક જલસિચન આ પ્રમથથી થાય છે—પણ ગોપક પ્રસંગ ભાવિમાં ચતાયલો છે. બીજો પ્રસંગ વળી વધારે પ્રમથ આવ્યો. ખેગારની યુક્તિયોને પગિણામે સોમમુન્દરી પિતૃભક્તિ તથા પાટણ તન્ક પ્રેમ એ યગ કન્તા જીનાગહની ગાદી અને ખેગારની મોહની એ બળના સવેગ પ્રભાવને વશ થઈ ખેગાર સાથે છાનીમાની જતી રહેવા નીકળી, ખેગાર અને સોમમુન્દરી નગર મ્હાર પશ્ચા તે પછી તરત જ અન્ય પ્રયોજને નીકળેલો મુજલ અણધાર્યો આવી ચડતા ખેગાર મુજલ ઉપર તરવાર ડગારી પ્રહાર કરવા જાય છે. ત્યાં, મુજલને ઓળખી “પ્રવા !” કહી સોમ વચમાં તૂટી પડી અને ખેગારની તરવાર સોમને જ નાગી સોમ મ્હાઈ, બેનુદ્ધ થઈ પડી, ખેગાર નાહો, મુજલને સોમને ઓળખી નહોતી મોડ થઈ ઓળખી હેને ગજગદ લઈ ગયા—આ પ્રસંગ

વિશેષ જળસિચન કરું પરંતુ રખત વીની ગયો હતા સોમ આ માઠગી-
માથો બચી નહિ પ્રમગ સનિપાતની વચમા પેદની માત્રાથી લાલુક
નિશ્ચિતા આવના સોમે મુગલને ગેતા “ફના” એટલુ સંબોધન કરું
“ઓ, બહેન હુ છુ” મુગલે આદર્તાથી કહ્યું, “કેમ હ” સોમ પાછી
સનિપાતની લવરીએ ચઢી “હોડો, દોરો, ફવાને પેલો ખેગાર મારી
નાખશે” “અત્રે બેશી શુ રહ્યાછો ?—ઓ—ઓ—ખમા—મ્હને નદવા
હો—ઓ પેલી તલવાર કાઢી—ખસો” ‘ત્હમને કોઈને શુ ‘ફવા’ નો
પેલો આવ્યો ઓ—ઓ—ફવા જશે તો પાટલુનુ શુ ? પકડા—પકડો—
ઓ—ઓ—” આ લવાગને અતે સોમમુન્દરી મગ્ગુવશ થઈ

સોમમુન્દરીએ લવાગમા કહી દીધું હતું તેમ મુગલ અને પાટલુ
એ અભેદ જોડાયલા હતા, અને પાટલુનુ ભાવિ વડનાગ મુગલ હતા
એ જાનથી પલુ સોમનુ હૃદય મુગલમા જોડાયલુ હશે. પાટલુની રગના
ભાવનો ઇશારો એ વચનમા છે અને એ મારને ઓળખતા હેનાથી પ્રથમ
પ્રસંગ વખત સોમ છૂટી તે વખતે મુગલે સ્વગત કહ્યું હતું

“હારી છોકરીઓ હશે ત્હા સૂધી જ પાટલુનો જન્મવારો છે

આ સોમમુન્દરી આમ આખર ટકી નહીં મજરી, મુગલ, ત્યાં
પાત્રોની સઘન દદતા આ મુકુમાર કુસુમકળીમા નહોતી, તેથી તે ખર્ગી
પડી અને કવિની યોજના મહેતુક જ છે મુગલના હૃદયને ઘડવા માટે
આ એક આડકતરો પ્રમગ આપવા પુરતી જ આછી ચન્દ્રલેખા જેવી
આલેખાદેહ કલાશેષ ચન્દ્રલેખાની પેઠે આકાશમંડળમા જગક આરી,
જરાક વારમા લુપ્ત થઈ એ ચન્દ્રલેખા લુપ્ત થતા, મુગલના સયમી હૃદય
મા જાના આમુ પડ્યા હશે તે મણ્યા નથી, આખમાથી એક જ આસુનું
દીપુ પડ્યું—એમ કવિ કહેછે મીનલે મુગલને પ્હાર મોકલ્યો પાછળથી
આરી મીનલે ખૂબ રોતા રોતા કહ્યું “મુગલ ! બહુ ખોટું થયું”
રુવે જ, સોમના મરણની સાથે મુગલના હૃદયની આપનાના બંધા
મનોરથ મીનલના ભાગી પડ્યા

રાદાસથી મુગલે જવાબ વાળ્યો “મ્હે શુ કહ્યું હતું ? મ્હને
સુખનો અધિકાર નથી”

‘કયુ’ આ હૃદયના ઉપર કાળનું આવરણ દેકાયુ મીનલે ડહું હતું તમ એ અગ્નિમા ડાયા તાડના જેવો અડુયો રહ્યો વાર્તાને અત, લાડને છનવાના, લાડને ગુજરાત બનાવવાના, ભારે કામ માટે મોકલેલા કાડ તથા ત્રિભુવનપાલ અને અવન્ટી પાછા જવાની પ્રબલ ઇચ્છાને માન આપી મુળલે અતુલા આપેલો હોનો નવો પ્રાપ્ત થયેનો, હમેરાનો ખોવાનો, પુત્ર કીર્તિદેવ એક હાડીમા બેસી સરખવની ઓળંગતા ચાલ્યા બીજા હોડીમા ચાગ પાચ યુવતીઓ બેઠે બેઠેલી કામ્મીગદેરી તથા મજરી ટાળ ટાપા ચલાવતા હતા, મજરીને મન પાટણુના બધા નર સુંતિયા હતા એક ગિવાયનતે વચન ઉપર આનન્દવાતા થતી હતી, તે વખતે ‘આવાસ પન ધાત્રી નિરાળો, ટટાર બની પાટણુની સત્તાનો પ્રતિનિધિ, દુખ ભાન આખ્યે બેઠું રહ્યો હતો તે વ્યથા લાગેનો (હતો)—અરણ્યમા એકલુ એક મહાદેવ ઊભુ હોય તેમ, પણ તે વ્યથતા, તે એકલતા, દયાજનક લાગતી હતી’

ત્રિભુવનપાલ, કાક અને કીર્તિદેવનું નાવ ચાલ્યું કામ્મીરા અને મજરીરાળા મહાનું નાવ ચાલતું હતું,—

‘અને, મુળલે દેખીતી વ્યથતાથી દૂરને દૂર જતી નાવડીઓ તન્દ્ર જેવા કયુ’”

[‘મન’ પોતાના હૃદયની ઊડી, મધુરી ગસલાવનાઓ જીવનસ્રોતમા દૂગને દૂગ સરી જતી હતી, સરી ગઈ હતી, તેનું આ નાવડીઓ સ્થૂલ પ્રાતિજ્ઞા જ હતી’]

‘નિચારા મામા છે ત્હા સૂધી એકલા જ રહેવાના,’ ત્રિભુવનપાલે નાવમા બેઠે બેઠે કહેલા આ આડ વચનના ઉત્તરમા કાકે કયુ -

પણ એ છે ત્હા સૂધી જ પાટણુનો પ્રતાપ રહેવાનો’

આમ “ગુજરાતનો નાથ” એકલવક્ષ પેઠે ઉભેયો જોષને આપણે હવે ત્હની સાથે મૈત્ર વારણ કરીશું નરસિંહરાવ લોળાનાથ.

* “ગુજરાતનો નાથ” કોણ? જયદેવ? કે ત્રિભુવનપાલ કે કાક? કે મુજલ?—આ ગોલડો વાચક આગળ આ વાર્તાકારે મૂક્યો છે, અને ગોલડાનો ઉત્તર નહોતો તે પ્રમાણે અહીં દર્શાવ્યો છે—ન લેા

અનુક્રમણિકા

૧૧૩૩૩૩૩૩

વિષય

પૃષ્ઠ

પ્રકરણ ૧	હુ-સરસ્વતીને તીરે	૧
, ૨	શુ-ઝાડ નીચે બેઠેલા બે માણસ	૭
, ૩	શુ-પાથણમા	૧૫
, ૪	ધુ-પાઠણના રાજ્યકર્તાઓ	૨૫
, ૫	મુ-કૃષ્ણદેવે -મ વખત ગાળ્યો?	૩૮
, ૬	હુ-જેભા ઝકને ખાત્રી થાય છે કે પોને પાઠણનો રાજ થયો છે	૪૩
, ૭	મુ-કા-મીરાદેવી	૫૧
, ૮	મુ-મામાજી અને ભાણેજવહુના પ્રગસનીય નિર્ણય	૫૮
, ૯	મુ-વિગળભા વિનયાર્થીનું રાશુ લે છે	૬૧
, ૧૦	મુ-શુદેવે કહાવેલો સદરો	૬૭
, ૧૧	મુ-કોકે કહેલો સદરો	૭૨
, ૧૨	મુ-ખ ભાતને રસ્તે	૭૬
, ૧૩	મુ-ખતીબ	૭૮
, ૧૪	મુ-ખ ભાતનું આતિથ્ય	૮૨
, ૧૫	મુ-ખ ભાતનો પતિ	૯૦
, ૧૬	મુ-હદાને પેર	૯૫
, ૧૭	મુ-કાક ઈતિહાસક્રમ કુંડા વાળવાની તક ગુમાવે છે	૧૦૦
, ૧૮	મુ-કાક ખાલી હાથે પાછો નથી ફરતો	૧૦૫
, ૧૯	મુ-ખ ભાતના અખાતમાં	૧૧૧
, ૨૦	મુ-નવધણ રા'ની પુઠે	૧૧૭
, ૨૧	મુ-રા' સપડાવો	૧૨૩
, ૨૨	મુ-મહાશ્વરની શોધમા	૧૨૮
, ૨૩	મુ-બે થોડાઓ	૧૩૨

વિભાગ બીજો

પ્રકરણ ૧	મુ-શબ્દ સેનાપતિ	૧૩૭
, ૨	શુ-પ્રીતિદેવ	૧૪૩

નિષય	૧૪
૩ જી-મુજલ મહેતાનુ દ્વિય	૧૪૭
૪ યુ-વિધિ અને તેના સાધનો	૧૫૧
૫ મુ-કોણ માલીક ?	૧૬૧
૬ હુ-કાકનો ભાવ કેમ થયો ?	૧૬૭
૭ મુ-મજરીના સ્વામીઓ	૧૭૨
૮ મુ-એ જીના મિત્રો	૧૮૦
૯ મુ-કીર્તિદેવ કેમ આવ્યો ?	૧૮૪
૧૦ મુ-મલ્લરાત્રિની મૈત્રિ	૧૮૬
૧૧ મુ-હાંઝળાળ આચરનો ઓવારો	૧૮૬
૧૨ મુ-મજરીએ લગ્ન કેમ કમુલ્લ જ્યુ ?	૨૦૬
૧૩ મુ-કાકને પોતાના વાત્સલ્ય પરથી શ્રદ્ધા કહી ત્ય છે	૨૧૪
૧૪ મુ-સત્તાના સૂત્રો	૨૧૮
૧૫ મુ-પ્રતાપના બીજ	૨૨૫
૧૬ મુ-કાલોનો દેવડો	૨૩૧
૧૭ મુ-રાજ્યસભા	૨૩૬

વિભાગ ત્રીજો

અકરણ	૧ હુ-કીર્તિદેવનો નિષ્ઠય	૨૧૬
"	૨ જી-કાકનું સહેજ કામ	૨૪૮
"	૩ જી-કીર્તિદેવનો મુજલ સાથે મેળાપ	૨૫૬
"	૪ યુ-કાસમીરાજેવી ગુરુપદે	૨૬૬
"	૫ મુ-આનંદની રાત્રિનો અનુભવ	૨૭૧
"	૬ હુ-કાવત્રાબાળ	૨૭૬
"	૭ મુ-સ્મરણસૃષ્ટિનો અનુભવ	૨૮૮
"	૮ મુ-જળકુડની જાત્રા	૨૯૪
"	૯ મુ-કહાની સોલમા કહાના પોડાએ કરેલી મદદ	૩૦૦
"	૧૦ મુ-પાતાળ નિવાસ	૩૦૮
"	૧૧ મુ-તપાસ	૩૧૫
"	૧૨ મુ-શાસન	૩૧૬
"	૧૩ મુ-દ્વિયથક્ક	૩૨૩
"	૧૪ મુ-એ કેરીઓ	૩૩૨

વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫ મુ-પતો લાગ્યો	૩૩૬
૧૬ મુ-મજરીએ પોતાના પતિની આબરુ સાચવી	૩૪૫
૧૭ મુ-મર્કસીની વૃક્ષ હરણીની વાર્તા	૩૪૬
૧૮ મુ-વૃક્ષ હરણીના બચ્ચાની કથા	૩૫૧
૧૯ મુ-પાટણનું પરદેશ ખાતું	૩૫૧
૨૦ મુ-કાકને લાગે તે કે કીર્તિદેવ ગારો થઈ ગયો છે	૩૫૮
૨૧ મુ-શ્રીમાળી દરવાજો	૩૬૧
૨૨ મુ-બરબાદ થયેલી કાન્ની મહેનત	૩૬૭
૨૩ મુ-ચોહીતરસ્યો મહાઅમાત્ય	૩૭૦
૨૪ મુ-કીર્તિદેવનું કૃત	૩૭૫
૨૫ મુ-કીર્તિદેવનો પિતા	૩૮૧
૨૬ મુ-મજરીની મેડી	૩૮૪

વિભાગ ચોથો

પ્રકરણ ૧ કુન્થાય	૩૮૬
૨ શુ-સોરઠ તરફ પ્રયાણ	૩૯૩
૩ શુ-જયદેવની મુગ્યા	૩૯૭
૪ શુ-બેગારની પુઠે	૪૦૩
૫ મુ-બેગાર કુવર	૪૦૬
૬ કું-રા' નવધણુની ખતિજા	૪૦૯
૭ મુ-રા' બેગાર	૪૧૪
૮ મુ-ગર્મદર્શન	૪૧૬
૯ મુ-કાકની શોધ	૪૧૯
૧૦ મુ-કાક જડયો	૪૨૪
૧૧ મુ-મોદક ભક્ત	૪૩૨
૧૨ મુ-છુટકારો	૪૩૫
૧૩ મુ-સ્વર્ગમીડી ચઢતા કે ઉતરતા	૪૪૩
૧૪ મુ-કથાએ શું જોયું ?	૪૪૫
૧૫ મુ-બે સળેડા	૪૫૦
૧૬ મુ-જયદેવનું નાક કેમ કપાયું ?	૪૫૪
૧૭ મુ-સુખનો અધિકાર	૪૬૦
૧૮ મુ-જયદેવને લાગતો ભય	૪૬૬
૧૯ મુ-પ્રસ્થાન	૪૬૮

નોંધ

પચાસમ્ના રાગ જયશિખરનો વીગ પુત્ર વનરાજ ગુજરાતના મધ્ય કાલના ઇતિહાસનો સૂત્રધાર છે સવત ૮૦૨ મા તેણે અણહિલવાડ પાટણ (હાલનું કડી પાટણ) આપી, બાવી ગુર્જર સામ્રાજ્યનું પાટનગર આપ્યું સવત ૯૯૮ મા સોલકી વશના શરવીર મુળરાજે મામા પાસેથી ગાદી પચાવી પાડી, ગુજરાતને મમ્કૃત કરવા શ્રાવણેને દૂર દેશથી નોતયા, અને ગિરનાર અહરિપુને તામે કરી, કચ્છના લાખાને મારી, લાટના સેનાપતિ આરપને હરાવી, પાટણની સત્તા વધારી તેના પુત્ર ચામુંડે લાટની રાજ્યધાની ભરૂચ લઈ વાટ સંકુરું સને ૧૦૮૦ મા તેના પાત્ર ભીમદેવના સમયમા મહમદ ગીઝનીએ નોમનાથ પર ચ્વારી કરી ને પાટણ લીધું મહમદ પાડો ગયો એટલે શરવીર ભીમે પાટણ પાછું લીધું ને તેની નત્તા વધારી ભીમની વણીક સ્ત્રી બકુલાદેવીથી મોટો પુત્ર ક્ષેમરાજ થયો ક્ષેમરાજ વાનપ્રસ્થ થયો અને દધિમ્થલીનું સન્ધાન લઈ, પાટણનું રાજ્ય નાના સાવકા ભાઈ કણુને આપ્યું કણુના મગલ સમયનો ઇતિહાસ મેં મારી પાટણની પ્રમુતામા ગુપ્તો છે એ ગુપ્તણીના છંડા આ વાતાં જોડે લેવા છે

એ વાન સિદ્ધરાજ જયસિંહના પિતા કણુદેવ મરવા પછા ને સમયની ૬ તે સમયમા ક્ષેમરાજનો પુત્ર દેવપ્રસાદ ગ્જપુત સામનોનો અગ્રેસર હતો અને પાટણનો દડનાયક બનવા તલસનો હતો, છતાં તેની સત્તા મામે નોફાન કરી રહ્યો હતો ચદ્રાવતીમા જૈનોએ વ્રતત્ર સત્તા સ્થાપી હતી, અને તેઓએ પાટણની સત્તા હાથ કરવા આનંદસુરે નામના જતિને મોકલ્યો હતો

પાટણમા મીનળદેવી પાટણના નગર શેઠ મુગલ મહાઅમાત્યની મદદથી પાટણની સત્તા એક ચક્રે આપવા પ્રયત્નો કરી રહી હતી મુગલ મીનળનો ભક્ત હતો, તેણે જ તેને કણુદેવ જોડે પરણાવી હતી એ એ વચ્ચે શુદ્ધ જોહ સબંધ પણ હતો

દેવપ્રસાદ કાકની માદગીના સમાચાર સાલળી પોતાના વીર પત્ર ત્રિભુવનપાલ (તુમાગપાલના પિતા)ને લઈ પાટણ આવે છે

આનંદસુરિ મીનળદેવીને હાથ પર લે ૬ અને રાગના મરણ પત્રી, મુગલને બધે શાતુ મત્રીને પાટણનો દડનાયક મનાવે છે અને દેવપ્રસાદને દેવ કન્યા મથે છે અપમાન પામેલો મુગલ પાટણ છોડે છે, ને કોથે ભરાયેલો દેવપ્રસાદ પાટણનો નેર કુદાવી દધિમથલી જઈ પાટણ પર હુમલો કરવાની તૈયારી કરે છે

દેવપ્રસાદની સ્ત્રી અને મુગલની બહેન હસાને મીનળદેવીએ દેવ કુરી ગખી હતી અને એની લોકવાયકા ચલાવી હતી કે તે મરી ગઈ આ પખતે ગણી તેને છોડી અને દેવપ્રસાદને પાટણ પર આવતો અટકાવવાનું વચન લે છે

મુગલની બેદરકારી અને દેવપ્રસાદના ધાક એ બેથી નિગધાર બનેલી મીનળદેવીન પાટણના લોકની બીક લાગી હોવાથી તે જાનીમાની જ્ય દેવ મહિત શહેર જોડી, ચદ્રાવતિના મૈન્યની ગ્રવણીમા નય છે અને મુગલને દેવ કહે છે પોતાની સલાહ આટલી સફલ થઈ ને જોઈ જાતિ નેન ધર્મના કટ્ટા દુમ્મન દેવપ્રસાદને દધિમથલિમા મારી નાખે છે

પણ પાટણના લોન ઉસ્કેગય ૬, રાજગદ ડબ્બે કરી, ત્રિભુવનપાલને બધી સત્તા આપે છે, ને રાણીનો બહિષ્કાર કરે છે રાણી ગુચવાય છે, આખરે મુગલની મદદ પે છે મહુવન થયેલા સ્નેહને લીધે મુગલ પાટણને સમજાવે છે, ને પટ્ટણીઆ ગણીને અને જ્યદેવને સ્વીકારે છે, નિર્દોષ બનેલો જાતિ માનભગ થઈ પાટણ છોડે છે

જ્યદેવ માદીએ બેમે છે ત્રિભુવનપાલ ગણીની ભત્રીજી પ્રસન્ન (કાન્મીગદેવી) જાંટે પગ્ણે છે, અને મુગલ પાટણની ધજા ગુજરાત પર ફંકાવવાનો પ્રયાસ આરંભે છે ત્રિભુવન લાટ (સાબરમતિથી દમણ મુધી) પ્રદેશ)નો દડનાયક નીમાય છે, અને જદા મત્રીને કર્ણાવતી અને ખલાતની સત્તા આપવામા આવે છે

આ વાર્તા ચાલુ વર્ષ થઈ ગયા હતા

ગુજરાતનો નાથ

[“પાટણની પ્રજ્ઞતા” પછીના સમયની વાર્તા]

પ્રકરણ ૧ હું

સરસ્વતીને તીરે

સવત્ર ૧૧૫૪ ના શીઆળાની એક રાતે કંકડતી ઠડી પડતી હતી પાસે વહેતી સરસ્વતીના નીરનો ગભીર રવ રાત્રિની શાન્તતામા ભયજનક લાગતો હતો, તેના સીકરોથી શીતલ થયલો પવન, શીઆળો બુલાવી ઓમાસાની હીકળતુ બાન કરાવતો હતો રાત્રિ એવી હતી કે ધરને ખુણે કે પ્રિયતમાની સોડમાજ પડ્યા રહેવું પસંદ પડે, છતાં આરસો પાચસો માણસ પાટણને સામે કીનારે ઉઘાડામા પડ્યા હતા છુટીછવાઈ તાપણી કરી ટાઢ ઉરાડવાનો પ્રયત્ન કેટલાક કરી રહ્યા હતા, બાકીના તાપણીઓની આનપાસ સુઈ ગયા હતા, અથવા તો સુવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા, ગરબા ગાજ્યા ઉઘવાનો વિચાર નહીં હોવાથી ઢુટીઢું વાળી ખેસી રહ્યા હતા અધારામા તાપણીના અસ્થિર બળતા વિચિત્ર ઓળાઓ પાડી રાત્રિને વધારે બયકર મનાવતા હતા આખો દેખાવ જાણે પિશાચોનું સમેલન હોય એવો લાગતો હતો

આમાની એક તાપણી આમળ એક જુવાન પગ લબાવી અડધો આડો પડ્યો હતો તેણે ભોંય પર પડેલી ઢાલ પર માથું મુક્યું હતું તેનો માથાનો ફેંટો, તે સોરઠ તરફનો હોય તેમ સૂચવતો હતો તેની તરવાર મોં આગળ પડી હતી, અને તરવાર બાધવાનો ખેસ તેના પર પડ્યો હતો પણ તેની આખોમા ઉંઘ નહોતી તે હાથમા લાકડાના છોડીઆ લઈ તાકીતકીને દેવનામ ભારતો હતો એની તાપણી આમળ બીજા કોઈ માણસો નહોતા

થોડે દૂર એક ઝાડને અદેલી બે માણસ દુટીઈ વાળી બેઠા હતા કોઈ કોઈની સાથે બોલતુ નહોતુ

આ યુવક પચ્ચીશક વર્ષનો લાગતો હતો તેનુ મોટુ જરા શ્યામળુ પણ રુપાળુ હતુ, તેની આખો મોટી ભલકદાગ હતી, અને થોડીથોડી વારે જાણે મગ્ગકમા નાચતી, તેનુ શરીર સશક્ત અને ધાટીયુ હતુ અને તેનો પહેરવેશ, તેને હાથે પહેરેલી પોંચીઓ અને બાજુમધ, કાનમાના ડુડલ અને ડાકમાનો નાનો સોનાનો હાર તે કોઈ સુખી માણસ હોય એમ દેખાડતા હતા અને તેની બેમવાની છટા, અને મુખ પર પથરાયલી નીરાત અને બેદરજરી તે કોઈ ઉચ્ચ કુટુંબનો સુભટ હોય એમ સૂચવતા હતા

થોડી વારે એક દોડતી આગતી સાઢણીના પગલા મળળાયા તગ્ગ તે સાઢણી બોયે પડી હોય એવો અવાજ આવ્યો પછી શાંતિ પ્રમરી રહી તાપણી આગળ બેઠેલો યુવક તેમનો તેમ બેસી રહ્યો તેને મન દવતામા છોડીઆ નાખવા કરતા વધારે આકર્ષક કામ કેં પણ હોય એમ દેખાતુ નહોતુ

જે દિશામાથી સાઢણી પગ્ગાનો અવાજ આવ્યો હતો તે તગ્ગથી એક પુરષ ઉતાવળો આવ્યો અને આ યુવકને જાગતો જોઈ તેના નગ્ગ વળ્યો

નવો આવનાર વીશ વાવીશ વર્ષનો લાગતો હતો તે શસ્ત્રથી સજ્જ હતો, તેની કમરે તરવાગ અને જમૈયો, ખભા પર ઢાલ અને હાથમા મોટી લાકડી હતી તે બેઠેના યુવક તગ્ગ ફર્યો, અને પલ વાર અને જણુ એક બીજાને જોઈ રહ્યા માથાના ફેટા શીવાય બનેના પહેરવેશ સરખા હતા, માત્ર નવા આવનારને શરીરે વરેણા નહીં જેવા હતા અને ઉંચા, કદાવર, સ્વકપવાન હતો, બનેની આખમા તરવારની ધારે ચમકતી બનેના ભવ્ય કપાલે સુખડના ત્રિપુડ શોભતા, અને ગુજરાતી થોહ્વાઓ લાગતા, અને, જે થોહ્વાઓએ સોલકાઓની સરદારી હેઠળ દિગ્વિજય કરવા માંજો હતો તેમાના દેખાતા હતા છતાં એ બેમા ફેર ધણો હતો બેના વ્યક્તિત્વ જુદાજ હતા નવો આવનાર જરા ઉંચો હતો, તેની આખો નાની અને વધારે તેજદાર હતી, તેનુ શરીર વધારે કસાયલુ અને સુકકુ લાગતુ હતુ બેઠેલા યુવકનું ગોળ મોઢુ, મોટા નરકોરા ને પહોળી આખો મૃગપતિની હીંમત અને સત્તાનો શોખ

પાટણના ભીમનાથના આગનું ત્રાણ અહા ૩ ?

[પૃષ્ઠ ૩]

સૂચવતા નવા આવનારની અણીઆળી આખો, દૃઢ ને સખત મુખ, માકડુ તીણુ નાક, ગરુડરાજની સચોટ તરાપ, શક્તિ ને સાવધાનતા દર્શાવતા એક નીડર ને શાત લાગતો, બીજો દૂરઅદેશી ને સ્વસ્થ જણાતો પશુરાજ અને ખગરાજ—સિંહ અને ગરુડ—એ બેનીજ મુખમુદ્રા ચારિત્રશાધી મનુષ્યોની હોય છે એ બંને પ્રકારના આ નમુના હતા

“ભાઈ!” નવા આવનારે બેઠેલા યુવાનને પુછ્યું “પાટણના બીમનાથના આરાનું ઉતરાણુ અહીંઆ કે?”

બેઠેલા યુવકે હાથમા લીધેલું છોડીઈ જરા વાર તોળ્યું, અને જરા પણ હાસ્યા વિના શાંતિથી જરાક ટોળમા જવાબ વાળ્યો “જી હા! પુછવાનું કે કારણ?”

“મારે પાટણુ જવું છે હોડી ક્યા આગળ હોય છે? અહીંઆજ કે?” જરા અધીરાઈથી નવા આવનારે કહ્યું

મામે બેઠેલો યુવક જરા મજાકમા હસ્યો અને પોતાની પોચી ઉંચી ચઢાવી બોલ્યો “તારે તમારું ધારવું એનું છે કે અમે બધા મૂર્ખ છીએ?”

નવા આવનારે બુકુટિ ચઢાવી બેઠેલા યુવકની શાંત મજાકથી તેની અધીરાઈએ ગુસ્સાનું સ્વરૂપ પકડ્યું “કેમ?” તેણે સખતાઈથી પુછ્યું, “હોડી ક્યા ગઈ?”

“પેલે પાર છે ત્યા જશો તો હોડી મળશે”

“તારે કેમ જવાય? મને ધણુ જરૂરનું કામ છે”

“એક રસ્તો છે”

“શો?”

“વિમાને ચઢીને જવાનો” બેઠેલા જુવાને જવાબ આપ્યો, “બોલો, છે વિચાર?”

“મશ્કરી કરો છો?” નવા આવનારે જરા ગુસ્સાના આવેશમા પુછ્યું તેની હૃદી આખો ચમકી રહી

“જુઓ, ગુસ્સો કરવાનું કામ નથી ટાક છે ને આખી રાત આમ માળવી છે એટલે ગમ્મત વિના વખત કેમ જાય? આવો. આમ બેસો”

આમ કહી બેઠેલા જીવને લોચ પર પડેલી પોતાની તરવાર પાસે ખેંચી લઇ જગ્યા બતાવી “પાટણુ હમણા ખુણો લઇ બેઠુ છે” કહી તિરસ્કારથી તે ફરીથી હસ્યો અને હાથમાનુ છોડીઉં અમિમા નાખ્યુ

“શુ?” જરા દૂર અધારામા ઝાડ નીચે બે જણુ બેઠા હતા તેમાનો એક જણુ બોલ્યો બને યુવકો તે તરફ ફર્યા પેલા બે જણુ ઓઢીપોઢી, મોઢુ ઢાકી બેઠા હતા એકની પાઘડી સફેદ હતી અને બીજાની લાલ હતી એટલુજ તેઓ પારખી શક્યા લાલ પાઘડીવાળો આ શબ્દો બોલી ઉઠ્યો હતો, પણ વધારે બોલતા તેને બીજાએ હાથ ખેંચી અટકાવ્યો.

“એટલે? મારે જરૂર અત્યારે પાટણુ જવુજ જોઇએ અહીંઆથી તરીને પાર જવાય તેમ નથી?” અનુભવી તરનારની નજરથી નદીનો પટ માપવાનો પ્રયત્ન કરતા નવા આવનારે કહ્યું

“હા બરાબર છે પેલે કીનારે તાપણી વિના ડુઠવાઇ મરશો, ને મામમા પેસશો તો હુકમવિરુદ્ધ નદી ઓળગ્યા માટે હાથીના પગ તળે જઇ પડશો” જરા હસતા બેઠેલા યુવકે કહ્યું

“ત્યારે શુ કરુ?”

“બેસો ઉતાવળ તે કેં તમને એકલાને છે? દરરોજ આટલા લોકો આવીને પાછા જાય છે તેમા આજ તમે વધારે’

“પણુ આમ રસ્તો અટકાવવાનુ કેં ઝારણુ?”

“પુછો જઇને સર્જન મત્રીને માલવાનો રાજ ચઢી આવ્યો છે તે ખબર નથી?”

“તે તો ખબર છે” નવા આવનારે કહ્યું “તેમા તો હુ ત્રિભુવન-પાલ મહારાજનો મદેશો લઇ લાટ * થી આવ્યો છુ પણ એમ તે માલવ-સેના કેટલીક પાસે આવા છે ‘

“પાચ હાથ આવી હોય કે પચાસ ગાઉ વાણીઆના રાજ્યમા બધુજ સરખુ”

* દમણથી સાબરમતી સુધીનો દેશ તે લાટને નામે ઓળખાતો—તેણે મુખ્ય નગર બેરુચ હતું

“ત્યારે શું તે મેદાને નથી પડ્યા?” નવા આવનારે ખેસી, તાપવા માડતા કહ્યું

“નારે! સર્જનશાને પાટણ સાપી શાવું મહેતા મમાધાન કરવા ગયા છે ”

“સમાધાન! મારા મહારાજ તો લશ્કર લઇને આવે છે ”

“ત્યારે તેને કહો કે જાઓ પાછા-જ્યાથી આવ્યા હો ત્યા ”

“જયદેવ મહારાજ—”

“તે પાપ ધોવા ગયા છે સાબળ્યુ છે કે દારકા આગળ આનંદ કરે છે પછી અવતિનાથને યુદ્ધ આપવાની કેને પુરસદ્દ હોય? એ તો ઠીક છે, પૈસા છે એટલે ગમે તેમ વાણીઆવિદ્યા કરી સેનાપતિ* ઉબકને પાછો મોકલીશું” પહેલા ખેડો હતો તે યુવકે તિગ્ગકારથી હસીને કહ્યું,
“વારુ! પશુ-તમે ક્યાના?”

“લાટનો તમે?”

“હું સોરઠનો છું જુનાગઢ-જુનાગઢ પામ વથલી છે ત્યાનો છું તમારું નામ શું? મારું તો કૃષ્ણદેવ ”

“મારું નામ કાક” નવા આવનારે જવાબ આપ્યો “આ તો જુલમ છે મેં આજે વીશ દિવસ થયા શ્વાસ ખાધો નથી, અને અહીંઆ તો સમાધાનની વાતો ચાલે છે મારા મહારાજ પશુ દોડાની સ્વારીએ આવી પહોચશે ”

“તે શું હાથી પર ખેસીને આવે છે? આવશે ત્યારે માલવીઓ તો પાછા જશે ”

“ના હું સમુદ્રવાટે ખલાત થઈને આવ્યો તે પગરસ્તે લશ્કર સાથે નીકળ્યા છે ”

જરાક મગકમા આખ મીચી કૃષ્ણદેવે પુછ્યું “કેમ ઉદાકાકા આનંદમા?”

“તમે શ્રાવક છો?”

* ‘ઉપગવ’-દ્વાઅથ

જવાબમાં કૃષ્ણદેવ ખડખડ હસ્યો. “નારે ભાઈ !” જ્યારે તેણે હસતું ખાલ્યું ત્યારે જવાબ દીધો, “હું તો પાટણ પહેલીજ વખત આવું છું ને આ બધાના તો મેં માત્ર નામ સાંભળ્યા છે-જોયા પણ નથી પણ ઉદા મહેતાની ખ્યાતિ તો ઘણી સાંભળી છે એ તો ખભાતનો માલીક થઈ પડ્યો છે એની ખ્યાતિ ખરી છે કે માત્ર વાતો ?”

“એના ખરા દમામ આગળ ખ્યાતિનો હીસાબ નથી પાટણનો ઘણી તો નથી જોયો, પણ ખભાતના ઘણીની સત્તા ને સમૃદ્ધિ આગળ કોઈનો હીસાબ નથી ”

“આવા બધા છે તેમાં જ પાટણના ઘણીનું કે ચાલતું નથી તો ”

“કેમ ?” કાંકે પુછ્યું

“શાતુ મહેતો રાજા, ઉદા મહેતો રાજા, મુઝલ મહેતો રાજા-પછી ખીચારા જયદેવ મહારાજને રાજા થવાનો નારોજ કયાથી આવે !”

“કૃષ્ણદેવ ! પાટણને પાદરે બેસી પાટણનાજ રાજાની નિદા કરો છો કે ?” કૃષ્ણદેવના આનંદી સ્વભાવને ખીલવવા કાંકે ઠપકો દીધો પણ અચાનક પાછળ ફરતા ઝાડને એથે બેઠેલા પેલા બે જણને કે કાનમાં વાત કરતા તેણે જોયા

“નિદા શાની ? ભલે ને જોઈએ તો જયદેવ મહારાજ માલગે ”

“જો તમે કહો છો એમજ હોય તો ધણુ ખોટું એના કરતા તો અમારા લાટમાં મહારાજની આજુ વધારે ફરે છે ”

“દૂરથી ડુગર રળીઆમણા ”

કાંકને કે વહેમ પડ્યો તેથી તે ઝાડ તરફ ફર્યો અધારામાં બેઠેલા પેલા બેમાંથી એક જણ ખીજનો હાથ ઝાલી કે ધીમેથી પણ આમહ થી કહેતો હતો કાંકને લાગ્યું કે આ લોકો એમની વાત ઘણાજ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતા હતા “પેલા આપણી વાત સાંભળે છે હો ” ધીમેથી તેણે કૃષ્ણદેવને કહ્યું

“ભલેને ! જોઈએ તો નાકકાન કાપી લે ” તેણે મોટેથી જવાબ આપ્યો

“તમને પાટણ ગમતું નથી ત્યારે અહીંઆ શા માટે આવ્યા છો ?” કાંકે પુછ્યું

“બાલપણથી મેં પાટણની સુદરીઓ વીશે એટલું સાબળ્યું છે કે—”
ગભીરાઈથી કાકે વાત બદલી અને કહ્યું “જો અમારા ત્રિભુવન-
પાલ મહારાજ અહીંઆ રહે તો મહારાજને કું કું શીખવે ”

• “આપ મુઆવગર સ્વર્ગે કોઈ ગયું છે ?”

“અરે એ તો હીક, પણ મારું કહ્યું જો મહારાજ સાબળે તો
કું ને કું કરી નાખે ”

“હું પાટણનો રાજા હોઉં તો સાબળું, પણ નથી એટલે અફસોસા
પણ મને તો આ ખીચારા લોકોની દયા આવે છે” કહી કૃષ્ણદેવે ટાઢમા
સુતેલા લોકો તરફ હાથ કર્યો

‘ કેમ ?’

‘ બાપડા ધણી વગરના દોર જેવા લાગે છે આવે વખતે પાટણના
કાટમા મધાતે લેવા જોઈએ, નેને બદલે દરરોજ આટલા લોકો ત્રાસથી
નાસી આવે છે ને દરવાજા મધ જોઈ પાછા જાય છે રક્ષણ નહીં કરવું
હોય તો કોટ શા કામના ?’

“બરોબર છે ત્રિભુવનપાલ મહારાજ તો પાટણને પૃથ્વીનું મધ્ય-
બિંદુ ગણે છે ”

“હમણા તો પાણીનું મધ્યબિંદુ છે ચારેગમથી ખાઈઓ ખુલ્લી કરી
દીધી છે એટલે જ્યાં દેખો ત્યાં જલજલાકાર છે” કૃષ્ણદેવે કહ્યું

“ એવું જાણત તો દોડાવી દોડાવી મારી સાઢણીનો દમ નહીં કાઢી
નાખત આખરે ખીચારી પડી ગઈ ”

‘ ચાલો હવે નીરાતે ઉંધશો ? મને તો ઉંધ આવે છે ” કહી કૃષ્ણદેવે
તરવાર માથા નીચે મુકી અને ઉંધવાની તઆરી કરી

પ્રકરણ બીજું

ઝાડ નીચે મેઠેલા બે માણસ

કૃષ્ણદેવની શબ્દમા જીલું નહોતું, માત્ર તીખાશ હતી તે પહેલી
વાર પાટણ આવતો હતો, પણ કોઈ પાકા ભેદુએ તેને માહિતી બરાબર
આપી હતી

જ્યારે ચાર વર્ષ પર જ્યસિંહદેવ સોલકી પાટણની માદીએ આવ્યા ત્યારે રાજ્યતત્ત્વ બરાબર નહોતું પણ મહાઅમાત્ય મુગલ અને રાજમાતા મીનલદેવીનો એકમત થયો હતો, દેવપ્રસાદની નડતર જમ તેના લોકત્રિય પુત્ર ત્રિભુવનપાલ જેવો રાજભક્ત દડનાયક બન્યો હતો, આનંદસરિ સાથે જિનશાસન પ્રવર્તાવવાનો શાખ પણ ધણોખરો અદૃષ્ટ થયો હતો, અને ત્રિભુવનપાલને રાજ્યનો સ્તભ બનેલો જોષ્ઠ રજપુત મડલેશ્વરોએ મહાઅમાત્યના શાસનો સ્વીકારવા માડ્યા હતા આ કારણોને લીધે રાજ્યતત્ત્વ સુધારતા મુગલની ભુદ્ધિને વાર લાગી નહીં

રાજ્ય વધ્યું હતું અને મુગલે તેને એક તરુએ બાંધ્યું હતું તે બધન મજબુત કરવા મહારાજ અને રાજમાતા રાજ્યમા પર્યટને નીકળ્યા હતા અને વૃદ્ધ અમાત્ય શાતુ મહેતા પાટણ સાચવવા રહ્યા હતા

ત્રિભુવનપાલ લાટના દડનાયક હતા અને તેને સર કરવામા તે ગુથાયા હતા

ઉદા મહેતાને પહેલા કર્ણાવતી * અને સ્તભતીર્થ† એ મોપવામા આવ્યા હતા પણ આખા રાજ્યમા આ બે શહેર ઉતરતા હોય તો માત્ર અણુહીલવાડ પાટણથીજ એટલે તેના પતિએ ચાર વર્ષમા અઢળક ધન અને અમાપ સત્તા ભેગી કરી હતી એમ કહેવાતું હતું મુગલની રાજ્યનીતિને તે રુચ્યું નહીં તેણે કર્ણાવતી નાગર મત્રી દાદાકને મોંધ્યું અને ઉદયનના હાથમા માત્ર ખલાતજ રહ્યું

મજબૂત મત્રીને કેટલાક વર્ષ થયા સોરઠ સોંપવામા આવ્યું હતું,‡ પણ તેમની તમીઅત હાલ નાદુરસ્ત હોવાથી તે પાટણમા આવ્યા હતા સોરઠમા પદ્મણી સત્તાના કેદસ્થાન વચલીમા હાલ સત્તાધીશ તેનો પુત્ર પરશુરામ હતો

એટલામા અવતિનાથ લક્ષ્મવર્મા લશ્કર લઈ ગુજરાતની સરહદ પર તુટી પડ્યો તેના સેનાધિપતિ ઉબકના હુમલાથી એક પછી એક કીલ્લાઓ પડવા લાગ્યા આ વખતે મુગલ, રાજ અને રાણી પ્રભાસ થઈ દારકા તરફ ગયા હતા પાટણ નધણીઆતું હતું એટલે ઉમકના અતરમા તેના ધણી થવાની આશાઓ ઉદ્ભવી હતી તે રાજનગર તરફ ધસતો આવતો હતો

* હાલનું અમદાવાદ

† ખલાત

‡ જુઓ 'પ્રબંધચિંતામણિ'

શાતુ મહેતા બજારયા, ચારેગમ મદદ માગવા માણસો દોડાવ્યા, પાસે હતા તેટલા માણસો લઇ સામા ગયા અને સજ્જન મંત્રીને પાટણ સોંપ્યું એકજ લડાઇ થઇ ન થઇ અને શાતુ મહેતાએ શૌર્ય વીસારી ડહાપણ સ્ત્રીકાર્યું અને પૈસા આપી માલવાની સેના પાછી કાઢવાની યુક્તિ રચવા માડી મહાપ્રતાપી બીમદેવે એક વખત પૈસા લઇ માલવા જીતવાનું કાર્ય પડતું મુકયું હતું, તેના પૌત્રના પ્રધાને તે પૈસા વ્યાજ સાથે પાછા આપવાનો વિચાર કરવા માંડ્યા

સેનાપતિ ઉપક્રમે ગુજરાત પર ધસી આવતો જોઇ ગામડાની ગરીબ પ્રજા પાટણના કેટ પાછળ બરાઇ બેસવાની ઇચ્છાથી અહીંઆ દોડી આવતી હતી પણ શાતુ મહેતાને મોટી બીક એ હતી કે ઉપક્ર પાટણને ઘેરો ઘાલશે અને એમ થાય તો ઘણા દિવસ ટકવા માટે શહેરમાં જેમ ઓછા માણસો હોય તેમ સારું એમ ધારી તેણે દુશ્મન બધ ધરવાનો હુકમ આપ્યો હતો પરિણામે દરરોજ આજની માફક સેંકડો લોકો આવતા-ત્રામમાંથી છુટવાને બદલે વધારે ત્રાસી, નિરાધાર બની પાછા જતા, અને ભયથી વ્યાકુલ બનેલી તેમની કદપનાશક્તિ જાણે તેઓ જીવતા મુઆજ છે એમ તેમને ખાત્રી કરી આપતી રાકડી પ્રજાનો પ્રભુ દૂર હતો, તેમનો વિનાશક આગળ વધતો જતો હતો

સવાર પડતા એક હોડી આ પાર આરતી અને કોઇ જાણીતા માણસો કે કે સદેશો હોય તો તેને લઇ જતી ને હોડી આવે ત્યાં સુધી કાકને અહીંઆ પડી રહ્યા વિના છુટકો નહોતો

કાકે ઉઘવા માડ્યું આસપાસ પડેલા લોકો પણ મધ્યગત્રિ પછી ઉઘવા માડ્યા તાપણીના ભડકા શમ્યા, માત્ર બળતા અગારા જ રહ્યા એટલામાં શા કારણથી તે સમગ્રયુ નહીં પણ કાક જાગ્યો બાહોશ શીકારીની ચપલતાથી તેણે કાન માડ્યા અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે શાથી પોતે જાગ્યો? બે જણ કે ધીમેથી વાત કરતા હતા

“આપણે જેમ બને તેમ વહેલા ગામમાં જવું જોઇએ” એક છોકરાના જેવો અવાજ આગ્યો

“હા અને લોકો જાગે તે પહેલા” બીજો સત્તાશીલ, સાત અવાજ આવ્યો.

“તેઆર થયા? ચાલો રસ્તો બતાવુ”

“હા કુગરને ઉઠાડુ?”

“ના”

બંને જણ સજ્જ થયા અને જવા નીકળ્યા કાકને સશય પડ્યો આવી વખતે એ માણસો જાનામાના રાજસાસન તોડી નદી ઓળંગવા જાય એ ઘણું અજબ જેવું તેને લાગ્યું કાકનો સ્વભાવ ખતીલો હતો, અને તેના મનમા એક વાર જે વાત બરાબ તે નીકળવી ઘણી મુશ્કેલ હતી તે એક પલમા ઉઠ્યો, અને પેલા એ પુરખો જે દિશામા જતા હતા તે તરફ પાછળ પાછળ ગયો જગલમા વાઘ જેમ શીકાર પાછળ લપાતો, સતાતો દોડે તેમ તેણે થોડી વારમા પેલા બેને પકડી પાડ્યા, અને તે કેં માલે તો તે સાલળવા પ્રયત્ન કર્યો પણ પેલા બે મુગા મુગા જ ચાલ્યા કરતા હતા.

એ ઘડા બંનેએ ઝપાટાબધ ચાલ્યા કર્યું, પાછળ કાક પણ લપાતો ચાલ્યો થોડી વારે મોટાએ કહ્યું “આ બાણુ પર” અને બંને આડ-ફાટા ચાલ્યા જગ વારમા એક દશ પદર ઝુપડીનું માછીમારનું ગામડું આવ્યું ત્યાં મોટા માણસ ચાલ્યો અને તેણે નાનાને ચોક્કસ સૂચવ્યું કાક ઝડને ઓથે ઉભો રહો.

મોટા માણસે પહેલી જ ઝુપડીનું બારણું ઠોક્યું પહેલા કેં પણ અવાજ આવ્યો નહીં આખરે એક અવાજે પુછ્યું “કોણ?”

“બારણા ખેલ” પેલા માણસે જવાબ દીધો આખરે માછી મુજતો મુજતો આવ્યો, જરા બારણું ઉઘાડ્યું અને માન ડોક બહાર કાઢ્યું અને પુછ્યું “કોણ છે?”

‘તારી પાસે તરાપો છે કે?’

માછીએ બારણા બધ કરવા માડ્યા અને જવાબ દીધો “ના”

“તુમડા?”

“અત્યારે તેનું તું કામ પડ્યું છે.”

“પેલે પાર જવું છે.”

“પેલે પાર જવાય નહીં મહેતાશની દાડી છે અત્યારે તુમડી કેમ ને વાત કેવી.”

પેલા માણસે જગ વધારે અદર ડોકુ ધાલ્યું ને માછીના કાનમાં ફેંક્યું, અને તેના હાથમાં ફેંટકા * અપાતા કોકે સાબળ્યા તરત માછીએ બારણું ઉઘાડી નાખ્યું તેના કંઠાર અવાજ માનથી કુજવા લાગ્યો અને તે બોલ્યો “અનદાતા! તુમડા છે કહો તો લાકડં બાધી તરાપો કરી આપું.”

“હા ચાલ જલદી કર.”

પણ માછીને કે ખાત્રી થઈ નહીં એટલે તે અદર ગયો અને કોડીઉં ઉંચકી બહાર આવ્યો, દીવાને અજવાળે આ માણસને જોયો અને તરત દીવો મુકી કામે વળગી ગયો.

કાંક ત્રણે વિસ્મિત થયો. આ કોઈ માલવાના જસુસ હોય કે પછી કોઈ મોટા હોદ્દેદાર હોય એમ તેને લાગ્યું મોટા હોદ્દેદાર હોય તો આમ એકલા, જાનામાના તું કામ ગખડે? તેને લાગ્યું કે જરૂર આ કોઈ જસુસ હોવા જોઈએ ને એમ હોય નો તેમને આમ જવા દેવા એ ઠીક લાગ્યું નહીં જો કોઈ સત્તાધીશ હોય તો તેને રોકવામાં ફેંટકો લાગ્યો નહીં આ લોકો કોણ હશે તેનો વિચાર કરતો કાંક માછી અને પેલા બે માણસો પાછળ પડ્યો કોકે તેમની પીઠ પરથી પારખવા ચલત ક્યોં કે તે કંઈ પક્તિના માણસ હશે, પણ તે ફેંટકો નિશ્ચય કરી શક્યો નહીં રાત અધારી હતી એટલે પહેરવેશની કીમત પણ કરી શક્યો નહીં મોટા પુરુષ જેણે ધાંગી પાધડી પહેરી હતી તે ટટાર, દંડ ચાલે ચાલતો, તેનું માથું ગૌરવમાં ઉંચું રહેલું લાગ્યું, જતા તે નાનાની સાથે માનથી વર્તતો હોય એમ જણાયું તેણે સાબળ્યું હતું કે ઉબકની સાથે માલવાના રાગનો લાંબ નરવર્મા પણ લશ્કર સાથે આવ્યો હતો આ તે બે જણા તો નહીં હોય? અને તે બે એકલા આવે તો શું પાટણનો ગઢવી ધૂટયો હશે? સર્જનમત્રી દમલબાજ થયો હશે?

* તે અરસામાં ચાલતી સોનાળી તથા રૂપાળી મહોર

તરપો તૈઆર થયો અને પેલા જે પુરુષો અને માછી તે પર એકા માછીએ વાસ વતી પાણી કાપવા માડ્યું જરાક દૂરથી કાંકે પછુ પાણીમા ઝપલાવ્યું અને અવાજ ન થાય તેમ તરાપાનીજ દિશામા તરવા માડ્યું કાકને સીધા જવું જરા અધરુ લાગ્યું, કારણ કે સરસ્વતીના નીર જોરથી વહેતા હતા

“કાકનો તરવાનો અવાજ આવે છે ?” છોકરાએ પુછ્યું તરત કાક સ્થિર થઇ ગયો

“ના”

“આપુ ! કાક લાગે છે ખરું” માછીએ તાકીને જોવા પ્રયત્ન કર્યો

“હશે આપણે આપણું કામ કરો”

કાકે જાણ્યું કે વધારે વખત છુપા રહેવાશે નહીં એટલે ઝપાટા-બધ હાથ મારી તે સામે કીનારે જઇ પહોંચ્યો અને તરપો જેવો કીનારે આવ્યો કે પેલા માણસોની સામે જઇ ઉભો

“કાણુ છે ?” ઘોળી પાનડીવાળા માણસે આગળ આવી સનાપૂર્ણ અવાજે પુછ્યું

“તમે કાણુ છો ? જયદેવ મહારાજનો હુકમ તોડી અત્યાચાર ના પાર કેમ આવ્યા ?” કાંકે પુછ્યું

“એ તો ત્રિભુવનપાલનો ભટ ” છોકરાએ કહ્યું

“હા તેજ કાલ રાતે તમે વાત ઠીક સાલળી લાગે છે તમે કાણુ છો ? આમ ચોરીછુપીથી પાટણમા કેમ પેસવા જાઓ છો ?”

“છોકરા !” મોટાએ સખત અવાજે કહ્યું, “અજાણ્યાની વાતમા પડીએ નહીં અમને જવા દે”

“અજાણ્યાને હાલ પાટણમા પેસવાનું નથી પાછા જાઓ નહીં તો ભારે થશે” કહી કાંકે તરવાર કાઢી

અધારામા પછુ પેલા માણસની આખ કાંઠે ચમકતી જોઇ, તેના સાથીએ તરવાર અડધી આનમાથી કાઢી

* ચોક્કસ એ માણસનો નાયક હોય તે બટ હંમરનો નાયક બટરાજ કહેવાતો

“તારી બડાશ રહેવા દે” પેલા માણસે સ્વાસ્થ્ય રાખીને કહ્યું “તું જાણે છે કે તું કોની સાથે વાત કરે છે?” શબ્દ કરતા અવાજમાં ધ્રુજાવે એવો પ્રભાવ લાગતો હતો કાક એક ડગલુ આગળ આવ્યો.

“હું બડાશ મારતો નથી” કાકે જવાબ વાળ્યો. “અને હું કોની સાથે વાત કરું છું તે પણ જાણતો નથી, પણ ધારી શકું છું.”

“શું?” જરા તિરસ્કારથી પેલા માણસે પુછ્યું.

“સેનાપતિ હબ્બક અને યુવરાજ નરવર્મા” કાકે કહ્યું જવાબમાં પેલો માણસ ખડખડ હસ્યો તેનું હાસ્ય આકર્ષક હતું તે પહેલી વખત કાકને લાગ્યું.

કાકના હાથમાં નાગી તરવાર હતી તેની દરકાર કર્યા વિના પેલો માણસ પાસે આવ્યો તેણે શાંતિથી તેના ખભા પર હાથ મુક્યો અને પુછ્યું.

“તે મુજલ મહેતાનું નામ કદી સાંભળ્યું છે?”

કાકને કેં સમજ પડી નહીં તેણે કહ્યું “હા.”

“મારું નામ મુજલ મહેતા” પેલા માણસે કહ્યું.

કાક બે ડગલા પાછળ હટ્યો તેની અક્કલ બહાર મારી ગઈ “પૃથ્વીમાતા! મને માગ દે” એ શબ્દો કાકને યાદ આવ્યા પૃથ્વીએ માગ તો ન દીધો, પણ માગ દેવા જાણે ચક્ર ચક્ર ફરતી હોય તેમ લાગ્યું. આ કોનું અપમાન કર્યું? કોની સાથે બાથ બીડી? પાટણના નગરશેઠ ને મહા અમાત્ય, ત્રિભુવનપાલના મામા અને જયસિંહદેવથી પણ રાજ્યમાં વધારે સત્તા ધરાવનાર મહાપુરુષ સાથે?

“પ્રભુ! ક્ષમા—”

આ ગભરાટમાં કાકને રહેવા દઈ મુજલ મહેતા આગળ જવા ગયા, પણ કાક હાથમાં આવેલી બાજી જવા દે એમ નહોતું તે એકદમ આવ્યો અને બોલ્યો.

“પ્રભુ! ક્ષમા કરો પણ ખાત્રી શી કે આપ મુજલ મહેતા જ છો? આ વખત વિકટ છે એટલે જીલયાપથી ગમે તેને પાટણમાં જવા દેવા તે સારું નહીં.”

“બરાબર છે, ચાલ મારી સાથે માછી ! તું પણ ચાલ ”

સાથે સાથે બધા ચાલ્યા કાક વિચારમાં પડ્યો કે જો આ મુજબ હોય તો આ માથેનું કાણુ • શું જ્યસિંહદેવ પોતે ? તેને આ પ્રસંગ સ્વપ્નવત્ લાગ્યો આ ધૃષ્ટતા માટે મુજબ મહેતા શું શિક્ષા કરશે તે વિચાર કરતો કરતો તે પાછળ પાછળ ચાલ્યો આખરે પાટણના એક બાળુ પરના દરવાજા આગળ તેઓ પહોંચ્યા

“કડું ઠોક” મુજબે હુકમ કર્યો

“જી” કાકે કડું ઠોક્યું એટલે થોડી વારે ડોકાબારીમાં બહાર જોવા માટે રાખેલા કાણુ આગળ એક ચોક્કીદાર આવ્યો

“કાણુ છે ?” તેણે પુછ્યું

“હું-મુજબ મહેતા અહીંઆ નામક કાણુ છે ?”

“વાસેશ્વર ભટ” ચકિત થયલા ચોક્કીદારે ગભરાયે અવાજે જવાબ આપ્યો

“ઝીંઝુવાડીઓ ?”

“જી હા”

“તેને બોલાવ ”

વાસેશ્વર ભટ મશાલતી માથે આવ્યો, અને કાણુમાંથી મશાલનું અજવાળું આવ્યું

“કાણુ વાસેશ્વર ? એ તો હું મુજબ બારી ઉઘાડ ”

ખીજ પળે ધ્રુજતે હાથે ચોક્કીદારોએ બારી ઉઘાડી મશાલના અજવાળામાં કાકે મુજબ મામે જોયું તેની ભવ્ય મુખરેખા, તેજના અબાર વર્ણતી આખો ને આછી મુછોની છાયા નીચે રહેલું ગર્વમુદ્રિત મુખ એ તેણે જોયાં મત્રીવરના સાભળેલા વખાણુ યાદ આવ્યા, ઓછા લાગ્યા તેણે જીવાનીમાં જીતેલા હુદયોની કથાઓ યાદ આવી, અને સત્ય લાગી તે હાથ જોડી, શીશ નમાવી ઉભો રહ્યો

“કાક ભટ !” મત્રી કાક તરફ કર્યો “તું આ માછી જોડે જ્યાં હતો ત્યાં પાછો જ પણ આજની વાત કોઈને કહેતો નહીં ખબર-દાર !” કહી મત્રીએ પોતાના સાથીને આગળ કર્યો અને પાછળ પોતે બારીમાં પેડો

આટનેથી છુટ્યો એમ પ્રભુનો ઉપકાર માની કાક માછી જોડે પાછો આવ્યો તેને એટલો તો સતોષ થયો કે પાછળ પાછળ આવ્યો તો આટલું ગજવાનું અને જોવાનું મળ્યું જ્યારે તે પાછો આવ્યો ત્યારે કૃષ્ણદેવ ઉંધતો હતો

~*~*~*~

પ્રકરણ ત્રીજું

પાટણુમાં

પહેા ફાટવાની વખત થવા આવી હતી કાક ઉંચવાનો વિચાર છોડી ખાછો મરવતીમા ઉતર્યો અને સંધ્યાસ્નાન કર્યો તે પાછો આવ્યો ત્યારે કૃષ્ણદેવ આજમ મગડનો હતો “ક્યા મયા હતા ?”

“વહેલો ઉઠ્યો ત્યારે જરા સંધ્યાસ્નાન કરી લીધા નીરાતે ઉંધ આવી હતી કે ?”

“હા તમને તો પાટણુના સ્વપ્ના આવતા હશે ?”

“નારે હું તો ઘસઘસાટ ઉઠ્યો” કાકે કહ્યું

આ વાત કેટલી ખરી હતી તેનો વિચાર કૃષ્ણદેવે કે કર્યો નહીં, અને બોલ્યો “ચાલો, હું પણ જોણીઉં જોણી આવું”

કાક પોતાને મળેલા અનુભવનો વિચાર કરતો એઠો બાતપણથી તેને સ્વાશ્રયી થવાની ટેવ પડેલી હતી એટલે નવા સયોગોમા કેમ વહાણુ હકારવું તે તેને આવડતું હતું પણ મહારાતના અનુભવથી તે પણ જરા ગભરાયો હતો લાટમા એકાએક તેણે મુગલ મહેતાનું નામ ધણું માલખ્યું હતું, તેના નાયક ત્રિભુવનપાલને પણ આ માણસના ગુણોએ અગમલો અને તેના શાસને ધ્રુજતો જોયો હતો પાટણુની સત્તા એક હાથે કરનાર આવા મુત્સદ્દીને દબાવવાની ધૃષ્ટતા કરી હતી તે માટે તે પત્તાવા લાગ્યો મુગલ મહેતા રોષે ભરાયા હોય તો પાટણુમા ફેટલો વખત રહી શકાય ?

કાક એક રીતે સતોષ પામ્યો હતો તેણે મુગલને જોયો નરસિંહ ધાર્યો હતો તેવો જ તે નીકળ્યો તેનું ગૌરવશીલ મુખ તેના મન આગળ રમી રહ્યું રાજ્યનત્રમા તેનું અને બીચારા બાલક જયસિંહદેવનું શું સ્થાન હશે તે તે વિચારવા લાગ્યો

કાકની વિચારમાલા થોડી પલમા તુટી એકદમ પૂર્વ દિશામા ઉપાતુ આગમન થયુ, પૂર્વ દિશા લાલ રંગે રંગાઇ મઇ, અધકાર ઓગળી તેનો ધગધગતો રસ ચારે ગમ પથરાઇ જવા લાગ્યો કાકે હંચુ જોયુ અન સામે નજર નાખતા જાણે તેનો શ્વાસ રુધાઇ જતો હોય તેમ લાગ્યુ

તેણે સરસ્વતીના સપાટાબધ વહેતા લાલ થઇ રહેલા પાણી જોયા, પાટણની ખાઇઆ ખુલ્લી મુકેલી હોવાથી તેના પાણી કોટની ત્રણ તરફ પ્રસરેલા જોયા અને તપ્તસુવર્ણની હોય એવી જલની મેખલામા કોઇક અપ્સરાનો અમર દેહ ઓપે તેમ પાટણને ઓપતુ જોયુ તેનો ચોરસ કોટ ચોમેરથી જલતરંગે વીંટાયેલો હતો તેને મથાળે અદ્ભુત કાતર કામે કોરેલા કાગરા સફેદ સંગેમરમરના હતા સામે બીમનાથના ઓવારાના સો પહોળા પગથીઆ-જાણે સ્વર્ગે ચઢવાની સીઢી હોય એવો ભાસ કરાવતા ઓવારાની બે બાજુએ ચારસના બે નાના મદિરો અચેતન દ્વારપાલની ગરજ સારતા વચ્ચે મેડીવાળો મોટો દરવાજો નકશીથી અને નાનામોટા ધુમટે શણગાર્યો હતો અદરથી તાડના ઝાડની ઘટા કોટના કાગરા પર ઝાલર મુકી હોય તેમ સમીરની લહેરમા નાચતી હતી પાટણ પૃથ્વી પર ઈંદ્રપુરી ઉતારી હોય એવું લાગતુ હતુ પણ જાણે એટલેથી તેની મહત્ત્વાકાંક્ષા વિરમી ન હોય એમ વિશ્વકર્માની કલાને વીમરાવે એવા સુદર જુદાજુદા રંગના સેંકડો મદિરશિખરો, કોટના કાગરાથી પણ ઉપર વધી, અમરાવતીનેજ ઉપાલભવા ગગનભેદી સ્વર્ગના દ્વાર આગળ પોતાની પતાકાઓ ફરફગવી રહ્યા હતા આ શિખરો પર શોભતા સોનેરી કળશો ઉગતા સૂર્યના લાલ ઝળહળાટમા અગારા મમા ચમકી રહ્યા હતા પાટણના કવિઓ કહેતા કે, ‘પાટણના શ્વાસોની સમશેર અને મદિરોના કળશ એ બેના તેજ સૂર્ય પણ આપો થતો’ એ વાત કાકને સત્ય લાગી માત્ર સૂર્યનારાયણન વધારે નહીં કુલવવા માટે કળશના તેજ ધન્યઓએ ઢાંક્યા હતા, અને સમશેરની ચમક ડાહ્યા મત્રીઓની જુદીએ આવરી હતી

જે દશ્ય કાકે જોયુ તેનુ આજે નામનીશ્વાન પણ રહ્યું નથી હાલનુ પાટણ મુસલમાનોનુ સ્થાપેલું શહેર છે, હાલની સરસ્વતી તે પણ

[૨ શ્રી]

૧૨૩ દિગ્ગજ સિંહલ દ્વાર

કાળે કરી ભુદી રીતે વહે છે શરવીર સોલકીઓનું અણુહીલવાડ પાટણુ હાલના શહેરની પાશ્વમે ધણુ ગાઉ સુધી વિસ્તાર પામી રહ્યું હતું આજ માત્ર ભુના ખડીએરમા હેમાચાર્યની પોષધશાળા, અસલી અણુહીલવાડ જે પાછળથી પાટણુનું એક પર ઘઘ રહ્યું હતું તેનો અપભ્રંશ ધારતુ એનાવાડા કરીને એક નાનું ગામ અને તેથી દૂર પાટણુના વેપારીઓનો કહેવાતો ઘી કાટો-આટલા જ તે પ્રતાપી શહેરના વિસ્તારની સાખ પુરે છે જે સરસ્વતી આજે પૂર્વથી પશ્ચિમ સીધી વહે છે, તે પહેલા હાલના ધુમડી દરવાજા આગળ ઘઘ, હીમળાજ ચાચરના ઓવારા આગળથી સીધી રાણીની વાવ તરફ વહેતી હોય એમ માનવાને કારણુ મળે છે ભીમનાથનો ઓવારો રાણુકી વાવની ઉત્તરે હતો

આ સપાટ ઘઘ જતા ખડીએરો હજારો માણુસો ચાપીને જાય છે, અને તેમને બાન પણુ નથી રહેતું કે આ ઇંટ મટોડા નથી પણુ પુનિત સ્મરણુચિન્હો છે, પથ્થરો નથી, પણુ પ્રતાપી નગરના પૂજ્ય અસ્થિ છે, માત્ર રખડતા ઇતિહાસ-સંશોધકોને નીહાળવાના ક્ષેત્ર નથી, પણુ ગુર્જરાના પ્રભાવ, ભુદ્ધિ અને શરે આદરેલા અસ્વમેધનું મહાતીર્થ છે નષ્ટ થયેલા સામ્રાજ્યોની આ સ્મશાનભૂમિ છે

લાલ ઉષા સોનેરી થતા શહેર વધારે સ્પષ્ટ થયું સોને મહેલા કળશો ફરીથી સોને મહાયા કાક આ બન્ધતા એકચિત્તે જોઇ રહ્યો

“કેમ કેં ધણુ વિચાર કરે છે?” કૃષ્ણદેવે નાહી આવી પુછ્યું. કાકે મુગે મોઢે પાટણુ તરફ આગળી કરી

“ધણુ રુપાણુ છે નહીં?” પછી ધીમેથી ‘તેણુ ઉમેર્યું “ઉબક આવે તો તેને તોડવાની મજાક પડે”

“અ ?” કાકે જરા સખ્તાઈથી સવાલ કર્યો

“નારે! બીજી કેં નહીં, માત્ર આ શહેરથી હું થાકી ગયો છું, ધણુ વર્ષ પહોચ્યું” કાકેને સમજ નહીં પડી કે કૃષ્ણદેવ મળકમાજ બોલતો હતો કે નહીં તેની આખો મળકમા નાચતી હતી, તેના અવાજમા કેંક ગભીર અર્થનો રણુકાર હતો “આ કોટનો ઇતિહાસ

શેા છે તે તમને ખબર છે ? ચારસો વષ પર વનરાજે પહોંચા મારીનો બધાવ્યો, રતનાદિત્યે ફરીથી બધાવ્યો, મૂલરાજ—”

“મૂલરાજદેવ” આ તોછડી રીતની વાત નહીં પસંદ પડવાથી કાંકે સુધાર્યું હોય કરડી કૃષ્ણદેવ બોલ્યો

“છુ ભુલ થઇ, ભાઇ કાકછુ ! મૂલરાજદેવે પચ્ચગ્નો ચણાવ્યો અને તેનો નાશ થયો ”

“ખ્યારે ?”

“ગજ ન દેશના યરનો આવ્યા, સોમનાથ પડ્યુ * અને ભીમદેવ કચકોટ નાઠો ત્યારે’

“પછી આ કોણે બધાવ્યો ?”

“ભીમદેવે યવનોને મારી હડાવ્યા ત્યારે નેના—એક આ મુગ્ધ મહેતાનો મસો વિમલમત્રી ને ખીજે દાદાકનો દાદે દામોદર એમ બે અમાલ્યોએ ”

“દાદાક મત્રી નો નાગર છે ?”

‘હા હાલ કર્ણવતીમા છે તે ઉદાકાકાને ત્યાંથી પાણીચુ મળ્યુ અને દાદાક મહેતા ત્યા નીમાયા” કૃષ્ણદેવે કહ્યું “પછી કોટ નાનો પડ્યો એટલે થોડો ઉતરાવી મુગ્ધ મહેતાએ વધારે મોટો ડગાવ્યો હવે નાત્ર એકજ વાત રહી છે તે થાય નો કથા પુરી થાય’

“શી ?”

“કોટ તુટે તે”

“કૃષ્ણદેવ ! તમે આવુ શુ બોલો છો ? કોઇ સાબળશે તો—”

“સાબળશે તો જ્ઞાની થશે ઉત્પત્તિ હોય તેનો લય થવોજ જોઇએ પાટણુ પડવાનુ હોય તો પ્રભુ કરે ને તે યશ મને મળે” દાત વચ્ચેથી બોલતા કૃષ્ણદેવે કહ્યું, અને પછી મળકમા બોલ્યો હોય તેમ ખડખડ હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો “એ તો બધી વાતો હાલ તો જયમિહરેવ મહારાજની જય”

* ગીઝીના સુલતાન મહમદ ઈ સ ૧૦૨૪

કાક આ વિચિત્ર માણસ સામે જોઈ રહ્યો એને કે મસ્ય પેદા થયો, પણ ગઈ રાત્રે વહેમમા એણે એવા ખત્તા ખાધા હતા કે કૈં વધારે વહેમાવાની તેનામા હીંમત રહી નહોતી

“ તમે પાટણ નથી આવ્યા પણ તેનો ઇતિહાસ તો ઠીક જાણો છો ”

“ પાટણ વીશે બધું જાણુજુ જોઈએ ને ? એ તો દુનીઆનું પાટ નગર ” જરા તિરસ્કારથી કૃષ્ણદેવે કહ્યું “ અરે પણ આ શું ? ” કહી તેણે પેલા કીનારા તરફ આગળી કરી

કૃષ્ણદેવ તો ચક્રિત થયો, પણ કાકને મમજ પડી

સામા એવારાના દરવાજા એકદમ ઉઘડી ગયા અને જાણે શાતિનો જ મમય હોય તેમ મેડી પરથી ઢાલ અને તુરીના ચોધડીઆ શરુ થયા ઉઘડેલા દરવાજામા એક બે હાથી પર બેઠેલા માણિકો અને કેટલાક લોકો આવ્યા અને થોડાક માણસો બેત્રણ હોડીઓ ખાંધેલી પડી હતી તે છોડી, તેમા બેસી, ઝપાટાબધ હોયેમા મારતા આ પાર આવવા લાગ્યા

કાકની આસપાસ પડેલા લોકોએ આ મનાવ હપ્તેલા થઈ જોયા ક્યો કોઈને આનું કારણ જાણ્યું નહીં, માત્ર કાકજ સમજ્યો કે આ કોના હુકમથી બધું થતું હતું

હોડીઓ આ પાર આવી અને લોકો તેમા બેમરા લાગ્યા કૃષ્ણદેવે એક ખલાસીને પુછ્યું

“ કેમ અધ્યા ' આટલી મધી એકદમ હીંમત આવી તેનું કારણ ? ”

“ અજ્ઞાતાનો હુકમ છે ”

“ અજ્ઞાતા બહુ મોડા જાગ્યા ” કૃષ્ણદેવ ખલાસી ન માલગે એમ બબડ્યો તે અને ટાક એક હોડીમા બેઠા

“ કેમ કાક ' તમે કયા જવાના ? ”

“ મને મહારાજે ફરમાવ્યું છે તેને મળવા તમે કયા જવાના ? ”

“ હું એક મિત્રને લા જરાનો ” કહી કૃષ્ણદેવે ઢુકે પતાયું

“ હમણા પાટણમા રહેવાના છો ? ” કાકે પુછ્યું

“ છુટકો છે કે ? ”

બંને પાસે આવતા ઓવારા તરફ જોઈ પોતાના વિચારોમાં લીન થયા. આખરે હોડી ઓવારે આવી પહોંચી “ જય જય ” કહી કૃષ્ણદેવ છુટો પડી બીજા ઉતારની ભીડમાં ચાલ્યો ગયો.

કાકે તેના તરફ જોઈ રહ્યો તેને એના શરીરની છટા, બેલવાની રીત અને સ્વભાવની ઉચ્ચતાએ જરા આજી નાખ્યો હતો તેના બેઠકારેલા વચનોએ તેને વહેમી બનાવ્યો હતો અને એ કોણ છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા તેને ઘણી થઈ હતી, છતાં તે પોતાની ફરજ યાદ લાવી, જ્યાં જવું હતું તેની તપાસમાં રોકાયો.

દરવાજા આગળ ઘોડા પર બેઠાબેઠા એક જુવાન સુલટ બધા આવનારને ધ્યાનથી જોતો હતો. કાકે તેની પાસે ગયો તે જાણતો હતો કે મુજબ મહેતા પાટણમાં છે, છતાં ગઈ રાતની વાત જાણે તે જાણતો જ નથી એમ ડાળ કરવામાં તેને ડહાપણ લાગ્યું.

“ ભટ્ટરાજ ! સજ્જનમ ત્રીનું ઘર કયા ? ”

“ તમે કોઈ પરદેશી છો ? ” પેલા માણસે કાકે તરફ એક તીક્ષ્ણ દષ્ટિ નાખી પુછ્યું.

“ હાજી હું ત્રિશુવનપાલ મહારાજનો સંદેશો લઈ આવ્યો છું મારે મંત્રીમહારાજને મળવું છે ”

“ તમે લાટથી આવો છો ? ”

“ હા ”

“ હીકે મારી સાથે ચાલો હું પણ મંત્રીના ઘર તરફ જઈ જઈ છું ” કહી ઘોડેસ્વારે ઘોડાનું મોઢું ફેરવી શહેરનો રસ્તો લીધો. કાકે તેની સાથે-સાથે ચાલ્યો.

ઘોડો ચલાવતા પહેલાં ઘોડેસ્વારે ઉતારાઓ તરફ જોયા કર્યા, અને તે કોઈ પણ પ્રકારે નિરાશ થએલો ઠાકને લાગ્યો. કાકે સ્વાભાવિક અપેક્ષાથી આ માણસની મુખમુદાને આધારે તેનો સ્વભાવ કેવો હશે તે કલ્પવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ માણસ ઉંચા કુટુંબનો રજપુત લાગતો હતો, પણ તેની ભાવહીણી ઝીણી આખ, સાકડું કપાળ અને મોઢાપરના ભાવથી તે ઘણો અવિશ્વાસુ ને મુરખ લાગ્યો.

“તમે પાટણુનાજ હશો ? શુ બટરાજ છો ?”

“હા હું પાટણુનોજ છુ—સોલકી છુ, મહારાજનો ભાયાત છુ તમે કેવા છો ? રજપુત છો ?” ઘોડેસ્વારે પુછ્યુ તેની બોલવાની રીતમા ચોખ્ખો દમ દેખાતો હતો

“ના, હુ બ્રાહ્મણ છુ”

“તમે પાટણુ પહેલી વાર આવો છો નહીં ? અમારા લાટના દડ-નાયક કેમ છે ? આવવાના છે કે નહીં ?”

જાણે આ સવાલ ન સાંભળ્યો હોય તેમ કાક એક પાસે આવેલા બવ્ય મદિર સામે જોઇ રહ્યો

“આ કોનુ મદિર છે ?”

“તમને ખબર નથી ? કયાથી હોય ? આ મુળલેશ્વર મહાદેવ અમારા મહાઅમાલ છે કેની, તેમણે કરાવ્યા છે” ઘોડેસ્વારે ‘મહા-અમાલ’ શબ્દ પર જરા ભાર મુક્યો

“તમારા પાટણુના મકાનોની બવ્યતા અદ્ભુત છે આ ભાગને શુ કહે છે ?”

“આ માતીએક અહીંઆથી થોડે દૂર ચાપા* મહેતાનો વાડો આવશે, ત્યા સજ્જન મત્રીની હવેલી છે અરે હા, તમાર નામ શુ ?”

“કાક, અને તમાર ?”

“મારુ નામ વિશ્વજીદેવ સોલકી” જરાક ગર્વથી ઘોડેસ્વારે જવાબ દીધો એટલામા પાલખીમા બેસી એક સામત જતો હતો તેને જોઇ વિશ્વજીદેવે ઘોડો તે તરફ વાળ્યો પાલખીમા બેસનારાએ પાલખી ઉભી રખાવી અને ઘોડેસ્વારને પુછ્યુ “કોણ ?”

“ના રે, કોણ નથી”

પાલખીમા બેસનાર મુકકો અને ઉંચો હતો, તેનુ મોઢુ જરાક ખેચાઇ ગયલુ લાગતુ હતુ, તેની આખોમા કેટલાક રોગીઓની આખમા જે તેજ ચમકે છે તેવુ તેજ હતુ, તેને મુજ મોઢામા રાખીને બોલવાની ટેવ હતી, અને તેના મોઢાનો ઘાટ વિશ્વજીદેવના જેવો હતો

* બનરાજ ચાવડાનો મત્રી અને સજ્જનમત્રીનો પૂર્વજ

“ચલાવ !” તેણે પાલખીવાળાને કહ્યું

“હું જરા સળંગનમત્રીને ત્યાં જઈ છું” ઘોડેસ્વારે ઉમેયું

“હા” કહી એ જણ છુટા પડ્યા

“આ ઝોળખ્યા? અરે હા! તમે કયાથી ઝોળખો? આ મારા, મોટાભાઈ મહેલેસ્વર દેશળદેવ બહુ શ્રદ્ધા સામત છે અમારું કુલ મહુ મોટું મણાય છે”

“હા એ તો લાગે છે ને” કાકે શાંતિથી પૂર્તિ કરી

“એ તો ખરું પુછો તો જેવા ત્રિભુવનપાલ તેવા અમે ઉલટા કહીએ તો અમે પાસેના”

“એમ કે? તે કેમ?” કાકે જરા હસીને પુછ્યું

“કર્ણદેવ મહારાજના એક નાના કાકા હતા, તેના અમે પાત્ર”

“પણ તેમ તો ત્રિભુવનપાલ મહારાજથી વેગળાસ્તો તે તો કર્ણદેવ મહારાજના સગા ભત્રીજા”

“હાહાહા!” જણેકાકાખુદ્ધિ ઓળી હોય એમ તે ખાધબર્થુ હમ્યો

“કેમ?”

“તમે કયાથી જાગો? ત્રિભુવનપાલની મા તે શ્રાવક-મુળલની બહેન—ને એના દાદાની મા મકુલાદેવી ને—”

દેવપ્રસાદની મા મકુલાદેવી પૂર્વાવસ્થામાં સારા કુટુંબની નહોતી એ વાતનો ઇસારો જોમ કાકેને યુસ્તો ચઢ્યો, પણ બને ત્યાં સુધી કોઈને દુઃખન ન કરવા એવો તેનો નિશ્ચય હતો અને આ વાત્યાલ છોકરા પાસે એને ધણું જાણવાનું મળતું હતું એટલે એણે તેને વાત ચલાવવા દીધી

“હા! હા! હવે હું સમજ્યો વાહ! મારા શા ધનભાગ્ય! પાટણ મા પગ મુકતા તમાગ જેવાની ઝોળખાણ થઈ પણ ત્યારે ત્રિભુવનપાલ મહારાજ દંડનાયક કેમ થયા”

“મુળલ મહેતાના ભાણેજ અને પ્રસન્નબા બાની ભત્રીજા તેથી આજ કાલ મામા માસીના ઠેં ઓછા થાય છે?”

“કોણ કાશ્મીરામા”

“હા”

“ હવે હું સમજ્યો ”

કાકે આ વાતમા જેમ ધ્યાન આપતો હતો તેમ ચારે તરફ જોતો પણ હતો તેણે પાટણુના ભવ્ય મકાનો, ગગનવિહારી મંદિરો ને ધનાઢ્યોની વાટિકાઓ જોઈ, તેમજ લડાઈને લીધે બધ કરેલી દુકાનો, ટોળેટોળા વળી ફરતા લોકો, ચારે તરફ ફરતા યોદ્ધાઓ, ઘોડાઓ અને હાથીઓ એ બધા ગભરાટ અને તૈયારીઓના ચિહ્ન પણ જોયા

“ યો ! મજ્જન મત્રીનું ઘર આવ્યું ચાપા મહેતાનો વાડા તમને ખબર છે ? આ પેલી ચાપા મહેતાની હવેલી હવે તો આ નવી હવેલીમા મજ્જન મહેતા રહે છે ”

“ આ અહીંઆ ધન કેમ ફરકે છે ? ”

“ તમને ખબર નથી ? અમારે અહીંઆ કરોડાધીશ હાય તેને બારણે ધન હોય છે ”

કાકેને ખબર નહોતી કે પાટણુમા પૈસાદારના ટોટા નહોતા, અને કાણુ કંઈ પક્ષિનો છે તે જણાવા માટે દરેક લાખ ટકે એક દીવો વધતો, કરોડ ધન ફરકતી અને છપ્પન કોટીએ બારણે ભુગળો ફુકાતી

કાકે અને વિશળદેવ હવેલીમા પેઠા પરસાળમા એક ચૌદક વર્ષનો છોકરા હીચકા ખાતો હતો

“ કેન ધનપાલ ! બાપા ક્યા છે ? ”

“ મુગલ મહેતાને મળવા ગયા છે ” છોકરાએ હીચકા પરથી ભુરકો મારીને ઉતરતા કહ્યું, “ હમણા આવશે ભાઈ ! તમે કાણુ છે ? ”

“ હું લાટથી મત્રી પર મદેશો લખ આવ્યો છું મત્રીજી ક્યા રાજગઢમા મળજો ? ”

“ હાસ્તો પણ તમારું પોટલુ તો મુકતા જાઓ, પછી હું તમને રસ્તો બતાવા આવું દાદુ ! પપ્પા ધોવાનું પાણી લાવ ” કહી ધનપાલે કાકના હાથમાથી પોટલુ લઈ નોકરને આપ્યું “ આવો તમને બતાવું વિશળભા ! તમે પણ આવો તમારા સોરઠના પણ એક મેમાન આવ્યા છે ”

કાકેને પાટણુમા ઉતરવાને બીજું સ્થાન નહોતું એટલે છોકર

નોતરુ સ્વીકાર્યું અને તેની સાથે ચાલ્યો. “તમે સોરઠના કેમ ?”
જરા ફરીને તેણે વિશ્વળદેવને પુછ્યું.

“અરે હા, હું જુલો ગયો અમે બંને રીતે કુલવાન છીએ સોરઠના
રા’ નવધણુ તે અમારી માના બાપ”

“એમ કે ? કાકે જોયું કે આ સગપણની બડાશથી ધનપાલનો હોઠ
જરા ગર્વમાં મરડાયો કાક આ ગર્વનો મુદ્દો સમજ્યો. સર્જન મંત્રી અત્યાર
સુધી સોરઠના દડનાયક હતા અને ત્યાના રાને તોળા પોકરાવતા હતા, તે
ઉપરાત પાટણના ગર્વિષ્ઠ ધનાઢ્યો આગળ રાજાઓનો પણ હીસાખ નહોતો.

આગલી પરસાળ છોડી, અદરના ઓરડામાં થઇ, બધા મેડીએ ગયા,
અને એક બે સોને મહેલા કહેવાય એવા ભભકદાર ઓરડાઓ છોડી
એક મેડીમાં પેઠા જેવા તેઓ તેમાં ગયા કે કાક બોલી ઉઠ્યો.

“કાણુ કૃષ્ણદેવ ?”

કૃષ્ણદેવ એક રુપે જડેલા પલમ પર નીરાતે પડ્યો હતો તે ધીમેથી
ઉઠ્યો, નવા આવનારાને એકજ દૃષ્ટિપાતે જોઇ નાખ્યા અને સ્વાસ્થ્ય-
થી તેમજ ધીમેથી વિશ્વળદેવ તરફ જોઇ બોલ્યો. “કૃષ્ણદેવ નહીં તો
બીજુ કાણુ ?”

કાકની ચપલ આખો વિશળના મુખ પર પડી તેના પર ચપલો
રફાર અને તેની આખમાં પલવાર પેઠેલો ગલરાટ જોઇ તેને અનન્યથી
લાગી કૃષ્ણદેવ શાત હતો, પણ વિશળ અસ્વસ્થ દેખાયો બંને જણ
એકમેકને ઓળખતા નહીં હોય એવો ડોળ કરતા હતા, છતાં એક
બીજાને ઓળખતા હતા એ વાત કાકને સ્પષ્ટ લાગી.

“તમે ઓળખો છો કે શું ?” ધનપાલે કાક તરફ ફરીને પુછ્યું
‘ચાલો એના જેવું એકે નહીં કૃષ્ણદેવજી ! આ પણ તમારી સાથે રહે
તો હરકત નથી ને ?”

“જરા તો કહો’ જરાક તિરસ્કારભર્યાં આગળે કૃષ્ણદેવે કહ્યું

કાક વધારે બોલ્યો નહીં તેને ઉતાવળથી જવું હતું એટલે ધનપાલ-
ને લઇને તે જવા તૈયાર થયો.

“સારે હુ તો અહીંઆજ બેસુ છુ” જરા ક્ષોભથી ક્રુજતા અવાજે વિશ્વજે કહ્યું “મત્રી હમણા આવશે, નહીં?” કાકને લાગ્યું કે વિશ્વજે કે કારણસર પાછળ રહ્યો

કાક અને ધનપાલ થોડે બેસી રાજગઢ તરફ જવા નીકળ્યા ઊકરે, કાકનું મજબુત ધાટીલું શરીર, તેના માસલ બાહુ અને તેની લાખી તરવાર સામે જોષ રહ્યો

“ભટજી! તમે લડાઈમાં ઉતર્યા છો?”

“હા, ઘણીએ વાર”

ઊકરે થોડી વાર મુઝામુઝા ચાલ્યો

“ત્રિભુવનપાલ મહારાજ ક્યારે આવવાના છે?” ઊકરાએ ફક્તથી પુછ્યું

“થોડા દહાડામાં કેમ?”

“કાકને કહો નહીં તો કહુ”

“હા, શું?”

“ત્રિભુવનપાલ મહારાજ માપાને કહી ગયા છે કે હવે તે આવીને લાટ પાછા જશે ત્યારે મને લદવા લાઇ જશે મને તો હવે ચાહમુ બેસશે” પોતાની લાયકાત અને શૌર્યની ખાતરી આપવા ધનપાલે કહ્યું

પ્રકરણ ૪ થું

પાટણના રાજ્ય-કર્તાઓ

કાક અને ધનપાલ ઝપાટાબંધ રાજગઢ તરફ ગયા સદેશા લઇ અને સ્વારો ગઢમાંથી દોડને થોડે આવતા હતા, ગામના મહાપુરુષો કોઇ થોડે, કોઇ પાલખીએ તો કોઇ હાથીએ ચઢી મુજલ અને મહાગજને મળવા જતા હતા, અને યુદ્ધના પ્રસંગને લીધે ધ માચકડી તો ચાલતીજ હતી આથી આખું પાટણ ઘર બહાર નીકળ્યું હોય એમ કાકને લાગ્યું ધનપાલ વાચાલ ઊકરે હતો તેણે અને તેટલાને ઝોળખાવ્યા અને કેટલાકના ઇતિહાસો પચી કહ્યા આખરે તેઓ રાજગઢ આગળ આવી પહોંચ્યા ત્યાં કેંક શાંતિ દેખાઇ

“અહોઆ આટલા લોક છે પણ જરા ધ માયકડી થાય છે !”
કાકે ધનપાલને કહ્યું

“કોની મગદુર છે કે કરે ? મુળલ કુઆ ખાઈ જાય”

“મહેતાજી તમારા કુઆ થાય ?” કાકે પુછ્યું

“હા તમને ખમર નથી ! મારા મોટા ફાઇ હતા—”

“ક્યારે સ્વર્ગવાસ થયો ?”

“ઓહો ! ધણાય વર્ષ પહેલા જયદેવ મહારાજ આવ્યા તે અર-
સાના ગુજરી ગયા” છોકરાએ ઝપાટાઅધ વાત ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન
કર્યો “આ ગઢ હમણાજ અધાયો—જોયો ?”

“મુળલ મહેતાને કે છોકરા નથી !” કાકે નિર્દોષપણે પુછ્યું
છોકરાને આ વાત ધ્રવી નહોતી ગમતી, પણ કાકને તો પાટણથી
નાહીતગાઠ થવું હતું, અને આટલા લોકની વાત કહી પોતાની કરતા
છોકરાને જરા અચકાતો જોઈ તેને વધારે રસ પડ્યો.

“ના, કે નથી”

“હાલ કેટલી સ્ત્રીઓ છે ?”

છોકરાની આખ ઉંક ચમકી, તોના હાઠ જરા ધ્રુજ્યા અને તેણે
ધીમે માટે કહ્યું “ફાઇ મરી ગયા પછી તે પરણ્યાજ નથી”

કાકે એ વાત પડતી મુકી “આ ગઢ નવો ક્યારે થયો ?”

“ગયે વર્ષેજ પહેલા તો નાનો મરખો હતો”

ધનપાલનું કહેવું ખર હતું જે ગઢ ગઈ તાતમ આપણે જોયો હતો.
તેમા મીનળદેવીએ વણા ફેરફાર નાવ્યા હતા પહેલા તે માત્ર મજબુત
હતો, હવે તે ભવ્ય, રોનકદાર અને સગેમરમરનો પ્રાસાદ થઈ રહ્યો હતો દરેક
ઝુકતે જોઈ અદ્ભુત કારીગીરીની વેલો લગી ગઈ હતી દરેક ઓરડે મોને
મહેલી છતોના પ્રતિબિંબો ભોળના કાચ જેવા આરસામા પડી રહ્યા હતા
પહેલા સોલકીઓનો ગઢ સાહુકારોના ઘરો કરતા પણ સાદો હતો, હવે
તે તેમને આદર્શરૂપ થયો હતો જે ગુજર સામ્રાજ્ય વડાનું હતું તેનું હૃદય
પાટણ થયું હતું અને તેના આત્માના નિવાસસ્થાન તરીકે આ ગઢ નિર્માયો.

હતો જેવી શરિરની સમક્ષતા હતી તેવીજ હૃદયની ભવ્યતા હતી, અને આત્માનુ મંદિર પણ તેટલેજ અશે સુદર હતું

રાજગઢની આગળ એક મંદિર આવી રહ્યું હતું અને તેની આગળ એક અદ્ભુત કીર્તિસ્તંભ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો તે વટાવી તેઓ રાજગઢના વિશાલ ચોકમાં થઇ, મહેલના ઓટલા આગળ ઘોડા પરથી ઉતરી ઓટલા પર અનેક ચરવીરો ફરતા હતા-કેટલાક એકા હતા, થોડાક સુતા હતા, પણ બધા જરા ચિતાતુર દેખાતા હતા

“કેમ વિનયભાષ?” ધનપાલે એક ભીંતને અઢેલીને ઉમેલા આધેડ વયના ચોદ્દને પુછ્યું “તમે ખભાતથી ક્યારે આવ્યા?”

તમે દેખો છો ત્યારે હું આ હોડીએજ ઉતર્યો”

“ખુશી તો ખરા!”

“હા

“મારા બાપા કયા છે? કે ખબર છે”

“હા મહારાજ પાસે છે”

“ડીક” કહી ધનપાલ અદર જવા લાગ્યા વિનયે તેના હાથ ઝાલી રોક્યા “કેમ?” છોકરાએ પુછ્યું

“અદર કેં તોફાન ચાલે છે” ધીમેથી વિનયે કહ્યું

“શું?”

“મહારાજ કે માતા બાપા ઉપર અને મજબૂત કાકા ઉપર ગુસ્સે થયા છે હમણા જવા જેવું નથી”

વિનયચંદ્ર શાત્રુ મત્રીનો છોકરો થતો હતો અને ઉઠો તે વૃદ્ધ મત્રીની નાની છોકરી જેડે પરણ્યો હોવાથી અત્યાર સુધી તે ખભાત રહેતો હતો

“બાપાએ સલાહ કરી તેથી જયદેવ મહારાજ ધણા નારાજ થયા છે”

“પણ આ ભટ લાટથી સંદેશો લઇ આવ્યા છે અને તે જરૂરનો છે” કહી અડધો સંદેશાને લીધે અને અડધો અદર શું ચાલે છે તે જોવાના ઇરાદાથી ધનપાલ અદર ગયો

“આપ શાત્રુ મહેતાના ચિરજીવી થાઓ?” કાક મીઠાશથી પુછ્યું.

“હા તમે ત્રિભુવનપાલ મહારાજના સુભટ છો?”

“હા તેમણે મને મોકલ્યો છે ઉદા મહેતા લશ્કર લઇ ક્યારે આવે છે?”

“એ બીચારા પાસે ક્યા બહુ લશ્કર છે કે લઇને આવે”

કોકે થોડા દિવસ પરજ બહાતની પ્રતાપી સેના જોઇ હતી તે આ જુઠાણુ સાથળી ચમક્યો, પણ જાણે જાણુતોજ ન હોય તેમ તેણે પુછ્યુ ‘એમ?’

“હા ‘એમનુ ધણુખરુ લશ્કર તો કર્ણાવતીમા રહુ”

“અરરર! ત્યારે મહારાજે ઉદા મહેતા પાસેથી કર્ણાવતી લઇ લીધુ તે કેવી જીલ કરી? અત્યારે એમની પાસે તે હોત તો કેટલી મદદ કરી શકત?” કોકે વાત કઢાવવા કહ્યુ

“ખરેખર ઉદા મહેતાએ તો મુજલ મહેતાને કેટલુએ સમજાવ્યા, પણ તે વખતે માન્યુ નહીં હવે જુઓ આ-”

“બરોબર છે” કોકે કહ્યુ

એટલામા ધનપાલ પાછો આવ્યો અને કાકને કહ્યું કે મહારાજ બોલાવે છે વાત અધુરી મુકી કાક ગજમદિરમા ગયો

પાટણના રાજ્યકર્તા વીશે કોકે ધણુ સાલજ્યુ હતુ, તેમના ઉપર તેનો પોતાનો ધણો આધાર હતો, અને મધ રાતે તેમનામાના શ્રેષ્ઠનુ તેણે અપમાન કર્યુ હતુ આ કારણોથી તેને જગ ક્ષોભ થયો સામાન્ય રીતે કાકનો સ્વભાવ ગભરાય એવો નહોતો એ પાચછ વર્ષ થયા યુદ્ધમા અને રાજ્યખટપટમા ધુમતો હતો એટલે સ્વભાવે તે નીડર હતો બ્રાહ્મણ હોવાને લીધે તે પોતાની ઉચ્ચતાનો અભિમાની હતો, પોતાના જન્મ અને સન્કારની શ્રેષ્ઠતામા શ્રદ્ધા હોવાથી તેને વગર સત્તાએ સ્વાધ્ય અને પ્રભાવ સ્વાભાવિક થઇ ગયા હતા, અને અનેક પ્રસંગે પોતાની જુદી અને ગ્રાહુના બળથી તેણે વિજય મેળવ્યો હતો એટલે તે આત્મનિષ્ઠ હતો આવા સ્વભાવ, સન્કાર અને જીવનને લીધે તેને જરા ક્ષોભ લાગ્યો હોતો, છતાં તે મહારથી શાત અને સ્વસ્થ રહી શક્યો

જે ખ ડોમાથી તે જતો હતો તે કોતરકામ અને રસેલી નકશીથી ભરપૂર હતો પણ જે વિમલશાહના મહેરા જોઇ હાલનો જમાનો દીગ

પાટણનો મહાઅમાલ મુળય

થઈ જાય છે તેના કારીગરોએ તૈયાર કરેલા રાજમંદિરનું સૌદર્ય કે વૈભવ જોવામા તેનું ધ્યાન નહોતું તેની તીક્ષ્ણ નજર માત્ર રાજમહેલમા શુ શુ ચાલી રહ્યું હતું તેજ જોવામા રોકાઈ હતી

ઘોડી વારે ધનપાલ તેને એક મોટા ઓરડામા લઈ આવ્યો તે ખડ્ડુ અડધું ભોયતળીયું બે હાથ ઉંચું રાખવામા આવ્યું હતું અને તે ચોરાને સોનાના સળીઆ હતા આખા ચોરા પર ઘડી પાથરેલી હતી અને તેના પર પાંચ માણસ બેઠા હતા

કાંક ચોરા આગળ જરા ઉભો રહ્યો અને તેના પર બેઠેલા માણસો તરફ એક સર્વત્રાહી નજર તેણે નાખી એક પલમા તેણે દરેકની કીંમત આકવાનો પ્રયત્ન કર્યો

માદીની વચ્ચે એક જરીનો તકીઓ હતો અને તે ઉપર જણે અધીરાઈમા બેસી ગયો હોય એમ એક સોળ સત્તર વર્ષનો છોકરો બેઠો હતો તે શરીરે એકવડો હતો, તેના રમ ધઉંવણું કરતા જરા શામળો હતો, તેના પહોંચા કાળા હતા, તેણે જરીની મોટી ફોરનું ધોતીયું પહેર્યું હતું અને તેનું આખું અંગ અલકારાથી ઝમઝમતું હતું, તેના ચચલ મોઢા પર ગુસ્સાનું વાદળ ઘેરાયું હતું, તેના બવા ચહેલા હતા અને તેની મોટી આખોમા લાલ નમો તરી આવી હતી કાંક તરત સમજી શક્યો કે આ પાટણના પતિ જયસિંહદેવ મહારાજ હોવા જોઈએ

એની જમણી પાગળુએ મહાઅમાત્ય મુગલ મહેતા બેઠા હતા કાલે રાતે તે મને જોયા હતા તેના કરતા દિવસના અજવાળામા તેમની ભવ્ય મુખરેખાઓ તે બરાબર જોઈ શક્યો તેણે પાંધડી પંગ આગળ રાખી હતી અને જરા બેદરકારીમા તકીઆ પર હાથ ટેકવી, આડા પડ્યા-પડ્યા જે વાત થતી હતી તે તે સાબળતા હતા

સામે ત્રણ જણ બેઠા હતા પહેલો માણસ વિશ્વળનો મોટો લાઇ દેશળદેવ જે તેને રસ્તે પાલખીમા ગતો મળ્યો હતો તે લાગ્યો તેની ઉંડી આખો અત્યારે વધારે ઉંડી જણાતી હતી અને બીલાડીની ચપલતાથી તે બધા તરફ ફેરવતો હતો કાંક ધાર્યું કે રાજ-કુટુંબ જોડે નિકટ સબંધ

ધરાવતો હોવાથી તે અહીંઆ અત્યારે આવ્યો હશે કાકતુ ધાગુ ખોદુ નહોતુ જે ખેગાર મહાદેવરને મધ વાતમા આપણે મળ્યા હતા તેનો એ મોટો પુત્ર હતો ખેગાર મહાદેવર સ્વર્ગસ્થ કર્યુંદેવ મહારાજના પરમ મિત્ર હતા અને ઘણી દુકી પેઢીના પીત્રાઇ હતા તેમણે પોતાના સૌમ્યથી સૌરાષ્ટ્રમા એક મોટુ મહલ જીતી તેના પર મવોપરી સત્તા જમાવી હતી અને જુનાગઢના રા' નવધણ જેવા અભિમાની રાજાની બહેનને પરણ્યા હતા ખેગાર બધા મહાદેવરો જેવા તોફાની નહોતા અને જીવતા સુધી તેમણે પોતાનુ મહલ બીજા મહાદેવરોની માફક સ્વતંત્ર નહીં બનાવતા પાટણના રાજાને તાબે રાખ્યુ હતુ

ખેગાર મહાદેવર ત્રણ વર્ષ થયા ગુજરી ગયા હતા અને દેશળદેવ મહાદેવગ થયો હતો મુજબની રાજ્યનીતિના પ્રાબલ્યે ધણાખગ મહાદેવરો પાટણની સત્તા કમુલ કરતા હતા એટલે દેશળને પણ તે કમુલ કર્યા વિના છુટકો થયો નહોતો

એની પાસે, જરા આગળ ધસી આવીને, ઉધે પગે એક શસ્ત્રસજ્જિત યોદ્ધો બેઠો હતો તેનુ શરીર પ્રચંડ હતુ અને તેની ભુજાઓ લાખી હતી જેમ “નર-સિંહ” મમામ થયો તેમ જો “નગ-હત્તી” સમાસ થાય નો તે આવાજ કોઇ માણસને લાગુ પડે એમ કાકને લાગ્યુ તેણે આખે શરીરે બખ્તર સજ્યુ હતુ, અને તેની લાખી તરવાર સામે પડી હતી તેના મોટા મોઢાને તેના લાખા થોભીઆ ને મોટી આખો કે અરુણત પ્રભાવ અર્પતા, છતા તેના મોઢા પર ભલમનસાઇ અને નીખાલસપણુ દેખાતુ તે ઉપરાત અત્યારે તેનુ મોટુ શરમથી કરમાયલુ અને આખો ગળગળી થયલી જોઇ કાકને વિચિત્ર લાગ્યુ આ યોદ્ધાના વર્ણુન અને પરાક્રમ તે અરસામા એટલા જગજગર હતા કે કાક તેને તરત ઓળખી મક્યો તે મજબૂત મત્રી હતો

વનરાજદેવના જે મત્રી આપાએ આપાનેર વસાવ્યુ હતુ તેના સજ્જન મત્રી વસજ થતા હતા પાવાગઢ જેવા દુર્ગ ચાણુના પતિ, આપા જેવા પ્રતાપી પૂર્વજની ખ્યાતિના વારસ અને પાટણના ધનાઢયોમા એક અઘણી એવા આ સજ્જને પોતાના મોભાથી પાટણને પણ પ્રખ્યાત કર્યુ હતુ

કણુ દેવે આર બેલા વિઝહોમા તેના પરાક્રમ અહણુત હતા તે સમરાગણુમા ચાલતો તો મળે દ્રની માફક ધરણી ધ્રુજવતો, હોકારતો તો ધનદલની મર્જનાના પડધા પાડતો, મહારતો તો શકરના તાડવનૃત્યનુ ભાન કરાવતો જેવો પાવાગઢ દુર્ગ્ય તેવોજ તેનો પતિ લેખાતો

પણ તેનુ હૃદય માલકથી પણ કોમલ હતુ, તેનો સ્વભાવ ભોળો અને ભલો હતો, તેનો હાથ ઉદાર હતો આ બધાને પરિણામે પાટણુમા તેનો ધાન્ડ પડ્યો નહોતો અને સોરઠનો રા' નવધણુ તેને છેતયા કરતો ખાનગી વ્યવહારમા બધા એને નુટતા અને તેનુ ધર અતિથિઓથી ભરેલુ રહેતું અત્યારે આ વીર નરમ પડી ગયલો લાગતો હતો

એની બાબુએ એક દહ દ્રિપુડધારી મત્રી બેઠો હતો તે સ્વચ્ચ ચિત્તે બધુ જોતો હોય એમ કાંકને લાગ્યુ કાંક તેને ઝોળાખતો નહોતો તે મૂલરાજદેવના દેવસુ મત્રીના વશનો સોલકાઓનો પેઢીધર મત્રી લુલો * હતો તે નાગર હતો અને જૈનેતર મત્રિઓમા તેનો એકડો પહેલો ગણાતો હતો તે ધણો ધરડો થવા આવ્યો હતો છતાં પાટણુની રાજ્ય-સભામા એની શુદ્ધિ નિરતર ખપ લાગતી

નાક મહારાગને ગુસ્સે જોઇ ચોરા આગળ થોભ્યો, પણ જેવી તેના પર નજર પડી કે જયસિંહદેવના કપાળ પગથી કરચલી ઝોછી થઇ અને મુળલ જરા ટટાર થયો આ જોઇ તે ચોરા પર અઢ્યો તણે મહારાજ આગળ જઇ દડાત્ પ્રણામ કર્યા

“તને ત્રિભુવનભાઇએ મોકલ્યો છે.” જયસિંહદેવે પુછ્યુ ‘તારેજ નામ કાક ?”

કાકે હાથ જોડી બને પ્રશ્નનો જવાબ દીધો “હા, પ્રણુ !”

‘ત્રિભુવનભાઇનો પત્ર તો વાચ્યો બીજુ કે કહાવ્યુ છે ?”

“હા, મહારાજ !” કાકે કહ્યુ ‘મડલેશ્વર મહારાજે કહાવ્યુ છે કે તેઓ કર્ણાવતી આગળ થોભશે અને આપનો મંદેશો આવે માળવા તરફ જશે ”

“એમની પાસે કેટલુ લશ્કર છે ?” મુળલ મહેતાએ પુછ્યુ કાકે તેની સચોટ નજર અને સવાલ પુછવાની રીત જોઇ, અને રાતનો

પ્રસંગ યાદ આવવાથી તે જરા ગભરાયો “ મહારાજ ! મહેશ્વર મહારાજ પાસે ચાર હજાર પાળા અને બસો હાથી છે ”

“ જુઓ ત્યારે આપણી પાસે ચાર હજાર પાળા ને સાતસો હાથી તો થયા સંજ્જન મહેતા ! ” જયદેવે કહ્યું

“ બાપુ ! મહેશ્વર મહારાજની તો હમણા ખબર આવી ” સંજ્જને ધીમેથી જવાબ દીધો, “ અને ઉબક પાસે તો વીસ હજારથી ઉપર ઘોડા છે ને અગીઆરસો હાથી— ” પણ આ પ્રશ્ન અને ઉત્તર પર ધ્યાન આપ્યા વિના મુઝલે પ્રશ્ન કરવા માડ્યા

“ તુ કયાથી આવ્યો ? ખભાતથી ? ”

“ જ હા ”

“ તુ કેટલા વર્ષ થયા લશ્કરમાં છે ? ”

આ સવાલનું કારણ શું હશે તેની કાકને સમજ નહીં પડી તેણે જવાબ દીધો “ પાંચ ”

“ તારા ધાર્યા પ્રમાણે ખભાતમાં કેટલું લશ્કર છે ? ”

કાકને આગલા સવાલની સમજ પડી તેણે થોડો વખત વિચાર કરી કહ્યું “ મહારાજ ! મને લાગે છે કે પાંચ હજાર પાળા તો સહેજે નીકળી શકે ”

“ અને હાથી કેટલા ? ” જયદેવે પુછ્યું

“ ત્રણસો હશે ”

“ ત્યારે ઉદાએ કેમ લશ્કર મોકલવા ના પાડી ? એનું લશ્કર આવત તો આપણે લઈ શકત ” જયદેવે કહ્યું

“ અનદાતા ! આપે એની પાસે કર્ણાવતી લઇ લીધું તેથી એને ખોટું લાગ્યું છે ” સંજ્જન મંત્રીએ સાચી વાત કહી દીધી

મુઝલને કપાળે કરચલીઓ પડી “ ઉબક પાટણ પર ચઢી આવે છે ત્યારે એવી ચુક કાઢવાનો વખત છે ? ” તેણે નિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું

“ એટલે માલીક કેણું હુ કે ઉદો ? ” ગુસ્સામાં જયસિ હટેવે કહ્યું “ હુ એને અને શાતુ મહેતાને બંનેને દેખાડો આપીશ ”

“એ વાત પછી હાલ આપણે માલવીઓને પાછા કાઢવાની વાત તો કરીએ” મુળલે જ્ઞાતિથી કહ્યું

“હવે શું બાકી રહ્યું છે? શાતુ મહેતાએ ક્યારેનું સમાધાન કરી દીધું હશે” તિરસ્કારથી મહારાજે કહ્યું

“હજી સમાધાન કયું છે એવો સંદેશો નથી આવ્યો.”

હુલા મહેતા પહેલીવાર બોલ્યા તેનો અવાજ ધીમે અને ઘડપણે ધ્રુજતો હતો

“ત્યારે આપણે લશ્કર મોકલીએ તો શાતુ મહેતા હજી લઠી થકે” દેશળદેવે તીણે વાટે કહ્યું

“હા એ વાત પણ સારી છે તમે અત્યારે હજાર માણસ લઈને જશો? સાજના અમે બધા બાકીનું લશ્કર લઈ આવી પહોંચીશું” મુળલે એકદમ દેશળદેવને પુછ્યું મુળલના તેજસ્વી નયનોનો પ્રતાપ દેશળદેવને દગ્ગડતો હોય તેમ લાગ્યું તે શીઝો પડી ગયો આ ફેરફાર કાઢે જોયો

“હુ—હુ” જરા ગભરાયલે સ્વરે દેશળે પુછ્યું

“હાગતો, તમે નહીં જશો ત્યારે કોણ જશે? શાતુ મહેતા સલાહ કરતા હશે તોપણ તમારી સલાહ કામ લાગશે, અને વિઘ્નહાર તો પુછતુજ તું?” મુળલે કંઈ “ધનુ—” “જી” બંને ઉઘમથાથી ઝઝઝીને જાગ્યો હોય તેમ સજ્જનનો છોકરો ગભરાઈને બોલી ઉઠ્યો તે અત્યાર સુધી બધાથી દૂર બેઠો બેઠો જે કોઈ બોલતું તેના મોઢા મામુ જોયા કરતો હતો

ભીમા નાયકને કહી આવ કે મધ્યાહ્ને બે હજાર માણસ તૈયાર કરે”

“પણ—પણ—” દેશળે બોલવા પ્રયત્ન કર્યો

“શું કહ્યું?” જરા સખ્તાઈથી મહાઅમાત્યે પુછ્યું તેની આબોમા નિશ્ચલતા પ્રકાશી નહી, તેના અવાજમા દુર્જય સત્તા સ્પષ્ટ જણાતી હતી, અને જ્યારે તેનું આ સ્વરૂપ પ્રકાશતું ત્યારે પાટણમા તેની સામું થઈ શકવાની કોઈની પણ હીમત ચાલતી નહીં દેશળે હોઠ કરડ્યા અને વાત ફેરવી કહ્યું ‘પણ—હુ એમ કહું છું કે ત્રિભુવનપાત્રને મંદેશો કહાવીએ તો કેમ’

“જો?”

“ કે જલદીથી એ પણ શાતુ મહેતાને આવી મળે ”

“ હા એ પણ રસ્તો સારો છે ” જયસિ હદેવે કહ્યું

“ ઠીક ” મુળલે કહ્યું અને તે કાક તરફ ફર્યો “ કાક ! જાહ તુ મુસાફરી કરી થાકી ગયો હશે ”

“ જો આપનો કે હુકમ હોય તો તૈયાર છું ” કાકે કહ્યું

“ વારુ, ત્યારે સાજના કહ્યાવતી જા, અને મડલેશ્વર મહારાજને કહેજો કે ભોગપુર તરફ આવી અમને મળે કેમ બરોબર કેની ? ” દેશળ-દેવને મુળલે પુછ્યું

તે કે વિચાર કરતો પકડાઇ ગયો એટલે ઉતાવળથી “ હા-હા ” જવાબ દઇ દીધો

“ વારુ ત્યારે તુ જા તુ કેવો છે ? ”

“ હું વિપ્ર છું ”

“ એમ ? ત્યારે તુ-તમે ”-મુળલે કાકને બ્રાહ્મણ જાણી વચન બદલ્યું “ સ્વજગદમાજ જમજો ”

“ જો સજ્જનમત્રીની રજા હોય તો એમને ઘેર ઉતર્યો છું ”

“ મારું ઘર— ” રખેને અતિથિ ચાહ્યો જાય જાણી સજ્જન વચ્ચે બોલવા મથે

“ તમારા આતિથ્ય આગળ રજગદનો પણ હીસાબ નથી ” હસતા હસતા મુળલે કહ્યું “ વારુ એમ ગયો ચાલો દેશળદેવજી ! તૈયારી કરો ” કહી મુળલે પાઘડી ઉચ્કરી માથા પર મુકી ‘ કાકભટ્ટ ’ તમે જાઓ ”

“ જોવી આજ્ઞા ” કહી કાક પગે લાગી ત્યાંથી ગયો આટલો વખત જયસિહ ઉંડા વિચારમાં બેસી રહ્યો હતો બીજા બધા ઉઠ્યા, પણ લુલો ઉઠતા ઉઠતા મુળલ પાસે પાનની થાળી પડી હતી તેમાંથી પાન ચેવાને બહાને આવ્યો અને ધીમેથી પુછ્યું “ પણ પાટણનું ? ”

“ મારા ધ્યાનમાં છે નચિત રહ્યો ” મુળલ મહેતાએ ધીમેથી જ જવાબ આપ્યો જાણે કે વાત થઇ નથી એમ લુલો સજ્જન અને દેશળ સાથે ત્યાંથી બહાર નીકળ્યા

“ જયદેવ વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો હતો તે અજાણ્યે તકીયા પર ખેડો હતો ત્યાંથી સરી પડ્યો અને તેણે એક ઉડો નીસાસો મુક્યો મુજલ થોડો વખત એની સામું જોઈ રહ્યો “ કેમ બાલારાજ ! શો વિચાર કરી રહ્યા છો ? ”

“ બીજું શું ? મને લાગે છે કે સોલકી કુલને કલક લગાડવા હું જનમ્યો છું ” નિરાશ્વાભર્યે અવાજે જયદેવે કહ્યું

“ કેમ ? ” મુજલે ટકોરમાં પુછ્યું તેનું મોઢું વાતસલ્ય-ભાવે દીપી રહ્યું

“ તમે શું જાણો ? તમે અમાત્ય છો પણ તમે સોલકી નથી, તમે પાટણના પતિ નથી અત્યારે પાટણનું નાક કપાય છે તેમાં જેટલું મને લાગે એટલું બીજા કોને લાગે ? ” જયસિંહ અકળામણના ઉદ્ગાર કાઢી બોલ્યો

મુજલના મોઢા પર અજાણ ફેરફાર થયો તેનું હસવું, તેનો વાતસલ્યદર્શક ભાવ અદ્દશ થયો અને તેને જદલે તેના ચહેરા પર સખ્તાઈ પ્રસરી રહી તેની તેજસ્વી આખમાં અવર્ણનીય શોકના ઓળા પડ્યા તેણે ન કળાય એવો ધીમે નીસાસો મુક્યો અને ખેદયુક્ત અવાજે કહ્યું

“ ખરી વાત છે આખરે જમે તેવો પણ હું પ્રધાન, તમે રાજા રાજ જેટલું તમારે તેટલું કેં મારું છે ? ”

જયસિંહમાં આ માર્મિક વચનનો અથ સમજવા જેટલી પહોંચ નહોતી “ હારનો ! નહીં તો તમે આમ ખેસી રહો ! શાન્તુ મહેતા પૈસા આપી સમાધાન કરે, ઉદો મારા હુકમની અવગણના કરે, પેલો કાક ધારે કે ઉનક અને નરવર્મા તો પાટણમાં આવી લાગ્યા ! આથી મારી કીર્તિને શી વધારે ધુળ ભેગી કરવી છે ? ”

“ તેથી તો હું તમને ક્યારનો કલ્લા કરુછું કે તમે બાલક ક્યારે મટશો ? શા માટે તમે રાજ્યતત્ર ચલાવવા નથી મથતા ? ”

“ કેમ મથું ? મને તો કેં સમજ નથી પડતી ”

“ ક્યારે સમજ પડશે ? કાલે ઉઠીને હું મરી ગયો તો ? એ તો ઝપલાવો, બધી સમજ પડશે ”

“ કેવી રીતે ઝપલાવું ? ”

“કેવી રીતે ! તમારે ‘કાલ્પ્ય કારણમ્’ થવું જોઈએ ત્યારે રાજ્ય થવાય ”

કે હુલ થઈ જાય તો ? આપણું તત્ત્વ તે કેં જોણું છે ? ”

ધીમે ધીમે મુજાલે કહ્યું, “હું સુધારનાર બેઠો છું ને જયદેવ ! જ્યારે તમે બાલક હતા ત્યારે દેવીને મેં વચન આપ્યું હતું કે તમને ચક્ર વર્તી બનાવીશ્ચ ગમે તેમ કરી તે વચન પાળવાની સામગ્રી મેં એકઠી કરી છે પાટણ અત્યારે સખલ બન્યું છે, તેનું સૈન્ય સર્જ્યું છે; તેના વીરો બાહોશ છે હવે માત્ર એકજ વસ્તુ રહી છે ”

“શી ?”

“તમે ચક્રવર્તી થવાનો સકલ્પ કરો તે જયદેવ ! તમે મને અત્યારે રાજ્ય અને અમાત્ય વચ્ચે ભેદ બતાવ્યો, હશે પણ મારા જેવો મત્રી કોઈ રાજ્યને મળ્યો નથી અને મળશે નહીં ” મુજાલે ગર્વમાં માયુ કિયું કર્યું અને તેના સરકારી અવાજમાં સત્તા ગાંજી રહી “બીજો કોઈ હોત તો છેલ્લા ચાર વર્ષમાં લખણુટ ધન ભેગું કરત અને પોતે ચક્રવર્તી બની જાત, અને માગ માસા વિમલ મત્રીની માફક કોઈ ચદ્રાવતી * જઈ સ્વચ્છદે સત્તા ભોગવત પણ હું તેમાં મુખાંછ મમજી છું પાટણની મહત્તાથી મારે મારી મહત્તા સાધવી હતી-અને તે મેં સાધી છે કહ્યું-દેવના વખતના નમાલા સૈન્યો કોને લીધે મળ્યા થયા ? તોફાની મડને શ્વરો કોને લીધે તાબે થયા ? લાટ આજે કોની નીતિથી ગુજરાતમાં બળી ગયું છે ? રા’ નવધણ કોની યુક્તિથી મડ જામાં રહ્યો છે ? આ બધો પ્રતાપ, જે અમાત્યને નમે પાટણને માટે દરકાર નહીં રાખવાનો હપકો દીધો, તે અમાત્યનો ”

મુજાલ થોભ્યો તેના શબ્દો આગળ જયદેવ દીગ થઈ ગયો મત્રીના મોઢા પર જે દિવ્ય તેજ પ્રકાશી રહ્યું હતું તેજ તે જોઈ રહ્યો

“હા હું અભિમાની છું ” મુજાલે વિચારમાં માયુ હલાવી આગળ ચલાવ્યું “મત્રા મને પ્રિય છે પણ એ સત્તા મેં સર્જાવી છે તો, શા

* આણુની પાસે એક રાહર બીમદેવના વિમલ મત્રીએ પાછળથી પાટણ છાડી ચદ્રાવતીમાં સ્વતંત્ર સત્તા જમાની હતી-વિમલમળધ

માટે હું ગર્વ નહીં ધરું ? છતા-છતા હું તમને વીનવું છું કે જેવી હું સરતા ચલાવું છું તેથી પણ વધારે તમે ચલાવો, અને આમ મારા આશામાં રહી અદ્ય ન બનો છો, અત્યારેજ ભારે પ્રસન્ન છે-એનો તોડ કાઢો આજથીજ રાજ્ય બનો.”

જયસિંહ નરમ પડી ગયો અને ઉછળતે હૈયે તેણે મુળલના હાથ પર હાથ મુક્યો.

‘ મહેતાજી ! મહેતાજી ! મને ક્ષમા કરો ઉતાવળમાં મારાથી બેલાઈ ગયું તમે જે મારે અને પાટણ માટે ક્યું છે એ હું કેમ વીસરું ? ગમે તેવો પણ હું તમારો શિષ્ય ”

“એ વિચારજ કાઢી નાખો તમે મારા રાજ્ય જુઓ, તમે અસા-રની સ્થિતિનો વિચાર કરતા હતા નીરાતે વિચાર કરી જુઓ, અને કે રસ્તો કાઢો ”

“ મહેતાજી ! ” જયદેવે કહ્યું “ જો જો પછી હું કેં કરીશ તો ભારે પડશે મારે તો આ બધાને શિક્ષા કરવી છે ”

‘ ભલે કરોની ” જરા હસીને મુળલે કહ્યું “ પણ એક વાત યાદ રાખજો ”

“ શી ? ”

“ શક્તિ વિના શિક્ષા નહીં કરવી શક્તિહીનની શિક્ષા અને નિર્ધનનું દાન,—એ મને એ તો-હાસી ” કહી મુળલ હિલો થયો “ તમે વિચાર કરી જુઓ, પછી આપણે વાત કરીશું

મુળલ ત્યાંથી ગયો-પણ જેવો તે ત્યાંથી નીકળ્યો એટલે તેની આખોમાં ખેદ જણાયો અને તેનું માથું જરા નીચું નમ્યું, તેનું હૃદય ખેંચીન બન્યું હતું

મુળલ ગયો એટલે જયદેવે પણ ઉંડો વિચાર કરવા માડ્યો, પણ એટલામાં એક અઠારેક વષનો કાલિવાન છોકરો તેની પાસે આવ્યો

“ બાપુને ધણી ખમા ”

જયદેવે જવાબ નહીં આપ્યો

“જત્રા જઈ આવીને શે રોડ આવ્યો છે? અમારો તો ભાવજ નથી પુછતા.” છોકરાએ કહ્યું તે લુલા મત્રીનો પુત્ર અને જયદેવનો મિત્ર હતો.

“શોભા! ચુપ રહે, હું વિચાર કર છું.”

“હું પણ વિચાર કરુ છું.”

“શાનો?”

“તમે પહેલા કહો-પછી હું કહું.”

“હું હવે ખરેખરો રાજા થવાનો છું મુજલ મહેતા કહે છે કે હવે બધો કારભાર મારે ચલાવવો બોલે. હવે તું શો વિચાર કરતો હતો?”

“હું પણ એજ તમે ખરેખરો રાજા થાઓ તો મુજલ મહેતાને પાણીયુ ને બદા મહાઅમાત્ય.” માકડા જેવું મોઢું કરી શોભા બોલ્યો.

“આમણા” કહી જયદેવે તેનો કાન આમળ્યો. “તારી મનકા રહેવા દેશે?”

“આ રહી ત્યારે.”

“એક કામ કર.”

“એ બોલો.”

“બહાર એક લાટથી સુબટ આવ્યો છે, તેનું નામ કાક છે તેને જાનોમાનો બોલાવી લાવ કોઈ જાણે નહીં હો.”

“એ કામ માર” કહી શોભા ત્યાંથી ફોડ્યો.

પ્રકરણ ૫ મું

કૃષ્ણદેવે કેમ વખત ગાળ્યો.

ધનપાલ અને કાક રાજગઢ ગયા એટલે વિશ્વળદેવ જ્યાં કૃષ્ણદેવ હતો ત્યાં પાછો ચડ્યો. કૃષ્ણદેવ નીરાતે હાંચકા પર પડ્યો પડ્યો ઉંધવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. વિશ્વળ આવ્યો તે કૃષ્ણે ઠડે પેટે બોલ્યાં કર્યું અને પુછ્યું “કેમ?”

“અમે તમારી કેટલી વાટ જોતા હતા મોટા ભાઈ તો અધીરા

થઈ ગયા ” વિશળે કહ્યું કૃષ્ણ આગળ તેનો આડઅર જતો રહ્યો હતો અને એક દાસની મદદે તે વાત કરતો હતો.

કૃષ્ણ જરા ટોળામાં તેની સામું જોઈ રહ્યો અને થોડી વારે બોલ્યો ‘ નશીબ તેના ’

“ પણ પેલાનું શું ? ”

“ કશાનું કશું નહીં ” કહી તિરસ્કારમાં કૃષ્ણ પીઠ ફેરવી

“ ત્યારે મોટાભાઈને શું કહું ? ”

“ કે સાંજે મને મળે ”

‘ ક્યા ? ’

‘ કલેંધર મહાદેવમાં ’

“ વાર જયજય ”

કૃષ્ણે કે પણ જવાબ દીધો નહીં અને કે વધુ વાતનો પ્રસંગ મળવાની નિરાશા લાગી એટલે વિશળ ખીચારો પાછો ગયો તેના મથા પછી કૃષ્ણના મહોપર થોડીવાર હસવું રહ્યું પછી કે એન નહીં પડવાથી તે પાછલી બારીએ જઈ બેઠો.

વરતો આ લાગ ધણે જીતો હતો તેમ બહુ વપરાસમાં પણ આવતો નહોતો અને એની આ બારી પાછલી વાડીના જે લાગમાં પડતી હતી તે પણ નિર્જન હતો ખરું જોતા આ વાડી નહોતી, પણ તરુ અને લતા-ઓના સ્વચ્છદી વિકાસને લીધે તે વન લાગતું એક મોર, પત્નીઓ સહિત, આ બધા ફલપુલોનો માલીક હોય તેમ આનંદે વિહરતો હતો. કૃષ્ણ થોડો વખત જોઈ રહ્યો અને પછી સામે આવી રહેલા આકાશક દેખાવનું ખેચાણ વધવાથી તે બારીમાંથી જુરકા મારી, નીચે વાડીમાં પડ્યો તેને આવી અસરકારી રીતે ઉતરતો જોઈ, કલાપી માથું ઊંચું કરી વિચારમાં પડ્યો અને તેણે દેહોને ભેગી કરી જતા રહેવાનો નિશ્ચય દેખાડ્યો.

કૃષ્ણદેવે વાડીમાં ભટકવા માડ્યું ધડી બે ધડી ફરતા પણ વાડીનો અત ન આવ્યો. એટલે આખરે તેણે પાછા ફરવા માડ્યું થોડુંક ચાલતા એક નાનો જલકુડ દેખાયો.

તે સ્થલ રમણીય હતું જલકુડની આસપાસ ઝાડોની ઘટાએ શાત

શીતલ મડપ રચ્યો હતો જાણે બીજો ધ ધોજ ન હોય તેમ કૃષ્ણ ત્યા ઉભો રહ્યો અને થોડીવારે સુવાનો વિચાર કરી એક વાડને ઓથે આડો થયો ઉંધ આવતા પહેલા તેને વિચાર આવ્યો કે આમ નિર્ગર્થક વખત ગુમાવવાથી, આમ પડી રહેવાથી તેના હિતને નુકસાન કે તેની યોજના અને હાનિ તો નહીં પહોંચે? પણ સ્થલના સૌંદર્ય અને શાંતિનો નીશો તેની રજોમા પ્રસરી રહ્યો હતો. તેણે આખો મીઠી નીરાતે ઉંચવા માડ્યું

થોડીવારે—કેટલીકવાર થઇ તેનું તેને લાન રહ્યું નહીં—કકણના અવાજ-થી તે જાગ્યો તે સુતો હતો ત્યાંને લાજ ફર્યો સામે જલકુડમા એક બાલા નહાતી હતી બીજી પહે બાલા ફરી, અને એક સુદર, તેજસ્વી મુખની કૌમુદી ત્યા પ્રસરી રહી કૃષ્ણનું સ્વસ્થ હૃદય પણ અસ્વસ્થ મન્યું

બાલા નાની હતી—આશરે ચૌદ પંદર વર્ષની લાગતી હતી તેના લાખા વિખગલવા વાળના બનેલા વસ્ત્રમાથી તેના અંગેનું મનોહર લાલિત્ય અડધું દેખાતું હતું—અડધું સુચવાતું હતું આટલી નાની ઉંમર છતાં મુખપર મસ્તાનપણની મોહક રેખાઓ હતી આખોમા ઉન્નતતાનો આરભ થવા માડ્યો હતો કૃષ્ણ રસિક હતો, સૌંદર્યનો અનુરાગી હતો તે આ બાલાને જોઇ ગાંઠો થઇ ગયો તે નાગકન્યા છે કે મૃત્યુલોકની માનવબાલા, તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો

તે નાગકન્યાની નજર લતા અને પત્રોમાથી ચમકી રહેલી કૃષ્ણની આખો તરફ ગઇ અને તે ગભગભને જોઈ રહી

“એ કણુ છે ?”

“એ તો હું” કૃષ્ણે જરા હસીને કહ્યું અને બેસ થયો

“હું તે કણુ?” જરા રોક્ષમા બાલાએ પુછ્યું

“અરે પણ ગુસ્સ શા માટે થાઓ છો?” કહી કૃષ્ણ ઉભો થયો અને તે છોકરી સામું જોઈ ગયો છોકરી આ સ્વરૂપવાન, મન્કારી પુરુષને જોઈ અડધી શરમાઈ અને અડધી ગભરાઈ તેણે માત્ર નીચું જોયું

“મેં જાણ્યું નાગકન્યા બુલી પડી કે શું? હું તો બીધો” કહી કૃષ્ણ-દેવ હસ્યો પછી જરા નકટાઇથી તેણે ઉમેર્યું ‘હું જરા નાગકન્યાઓથી મદ્દ બીદુ છું

એના શબ્દો શુસ્સો પેદા કરે એવા હતા, કોઇ એ વધે મોટી બાલા આ શબ્દો સાબળતા અપમાન પામત પણુ આ છોકરી બાલક હતી, તેનામા નવયોવનાઓ કરતા સહનશક્તિ વધારે હતી અને કૃષ્ણદેવનો મોરલી જેવો અવાજ નામને પણુ વશ કરે એવો હતો.—પછી આ તે નહોતી નાગકન્યા એ હતી માત્ર મૃત્યુલોકની એક નિર્દોષ બાલિકા એ બીચારી કૃષ્ણના મનોહર મુખ માસુ જોઇ રહી તેના સસ્કારી, મસ્કરી કરતા અવાજના સૂરના, તેના મોહભર્યા હાસ્યના પાશમા તે મુચવાઇ મઇ તેણે પહેલા તેને કોઇ નોકર કે હલકા વર્ગનો માણસ ધાર્યો હતો—પણુ હવે તે ગભરાઇ, પોને કેવી રીતે પાણીમાંથી નીકળવુ તેની સમજ પડી નહીં, આ પુરખને દૂર જવાનુ કેવી રીતે કહેવુ તે સૂઝયુ નહીં

કૃષ્ણદેવ આ બાલાના ગભરાટનુ કાગળુ સમજ્યો, પણુ તે ત્યાંથી ખસ્યો નહીં તેની નેજસ્વી આખો બાલાના અંગેઅંગની છાપ અતરમા પાડતી હતી ગભરાટથી તેના મો પર આવના બાવોની રમણીયતા જોઇ તે ખુશ થતો હતો આખરે છોકરી શરમમા, બાલપણની ગભરામણુમા, નિર્દોષતાથી હસી સાસુ કૃષ્ણ પણુ હસ્યો

એ પથ રહીને કૃષ્ણ બોલ્યો “તમારે મહાગ આવવુ છે? કિલા રહો હુ પેલા જાડ આગળ ઉભો રહુ પણુ જો જો અસોપ થઇ ન જતા મને ખાત્રી નથી કે તમે મૃત્યુલોકના છો”

બાલા પાછી હસી કૃષ્ણદેવ પોતાના મનની વાત સમજી ગયો માટે રાગમાય એવી તે મુગ્ધા નહોતી કૃષ્ણ જાડ આગળ ઉભો રહ્યો અને બાલાએ ઝપઝપ કપડાં પહેલાં

આખરે તે કૃષ્ણ પાસે આવી ત્યારે તે દૂર જોઇ, સીસોટીથી સમીત બલાવતો હતો

“આઆ” તમે સજ્જન મત્રોની દીકરી, એમ?”

“હા” પોતાનો અબોડો ડીક કરતા બાલાએ કહ્યું

‘તમારુ નામ શુ?’

‘સોમસુદરી તમે કયે દેશથી આવો જા’

“જે દેશમાં તમારા બાપે હાક વર્તાવી ત્યાંથી” જરા તિરસ્કારમાં કૃષ્ણે કહ્યું

“મોરડામાંથી” હું પણ ત્યાં જન્મી હતી” મોમે કહ્યું

“તે વગર આટલું રૂપ હોય નહીં”

“મોમ હસી ત્યારે તો તમે મોટાભાઈને મળ્યા હશે?”

“કાણ ભટ્ટરાજ પરશરામને? ના હું આવ્યો ત્યારે મળી શક્યો નહીં” કૃષ્ણે આ એટલા તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે સોમે પણ ઉચ્ચ જોયું તે જોઈ તરત કૃષ્ણે સલાહ કર્યો “તમારા બાપા ખુશીમાં છે? વચ્ચે માદા હતાને?”

“હવે ઠીક છે” સોમને આ માણસ જાણે ઘરનોજ હોય તેમ લાગ્યું “સાચું પુછો તો એ કે માદાજ નહોતા પણ ધણા વર્ષ થયા પાટણ નહોતા આવ્યા તેથી” સોમ હસી તેના હાસ્યમાં નીખાલસપણું હતું

“તમે કેને ત્યાં પરણ્યા છો?” કૃષ્ણે પુછ્યું. તેની પુછવાની રીત એવી સ્નેહાળ હતી કે ગમે તેને વિશ્વાસ પેદા થાય

“ના હું હજી નથી પરણી”

“ત્યારે વેવીશાળ તો થયુંજ હશે સજ્જન મત્રીની છોકરી કે એમની એમ રહે?”

સોમ શરમાઈ નીચું જોઈ રહી અને સ્વભાવે લલી હોવાથી જરા ખિન્ન બની તેને નાનમ લાગી “મારું વેવીશાળ થવાનું છે”

“તમે દરરોજ અહીંઆ નાહાવા આવો છો?”

“હા મને ઘણો શોખ છે ચાલો હું ઘરમાં જઈ મારી બા મને વઢશે આજે હું ઘણી મોડી થઈ ગઈ”

‘તેમાં રુ? માબાપોનો વઢવાનો ધર્મ’ છે છોકરાઓનો વઢાવવાને માટે ઉંઘા ચાલવાનો ધર્મ છે કૃષ્ણે કહ્યું મામને હસતું આવ્યું તેણે અપાટાળ ધ ઘર તરફ ચાલવા માડ્યું

“તમારા ભાઈ પરશરામ હાલ ક્યા છે? તેની કે ખબર છે?”

“છેલ્લી ખબર તો વચલીથી આવી હતી”

“એમ? ત્યારે અહીંઆ સજ્જન મત્રીને બહુ મહેનત પડતી હશે લરકર ધણું હશે” કરી કૃષ્ણે પુછ્યું “કેટલું હશે વારુ?”

જેમા કાકને એવી ખાત્રી થાય છે કે પોતે પાટણનો રાજા થયો છે ૪૩

“ મને શી ખબર ! ”

“ હત તમારુ બહુ થાય સજ્જન મત્રીની છોકરી થઈ એટલુ જાણુતા નથી ? તમારે તો બધી ખબર રાખવી જોઈએ ”

“ ખરી વાત છે ! ” સોમે કહ્યું “ મારા દેખતા વાત તો ઘણી થાય છે પણ એ પચાત મારે શી ? ”

“ એમ તે હોય ? મે સાબળુ છે કે ત્રિભુવનપાલના પટરાણીએ તો એક વખત પાટણ પહોંચી બચાવ્યું હતું ” તિરસ્કારથી કૃષ્ણે કહ્યું

“ પ્રસન્નતા તો ઘણા હુશીયાર છે ”

“ સોમ-ઓ સોમ-બહેન ! ” કાઠ પુરુષનો અવાજ જરા દૂર સંભળાયો

“ કાણુ એ-લક્ષમણ ! તું ક્યાથી લક્ષમણ ! ” સોમે સામી જુમ પાડી તેની જુમમા રનેહોર્મિઓ હતી થોડી પલમા એક પચ્ચીશક વર્ષનો જીવાન શસ્ત્રસન્નિજત યોદ્ધો દોડતો આવ્યો, પણ કૃષ્ણને જોઈ, તે ખચામને ઉભો

“ આ આપણે ઘેર અતિથિ છે સોરઠથી આવ્યા છે ” સોમે લક્ષમણને કહ્યું લક્ષમણે જરા અભિમાનથી જોયા કર્યું “ તું ક્યારે આવ્યો ? ”

“ તું દેખે છે ત્યારે ”

“ કેમ માલવી સેનાપતિ કેટલો દૂર છે ? ”

“ બહુ દૂર છે તું કેમ ગભરાય છે ! ” કહી લક્ષમણ પાસે આવ્યો

“ આ સમાધાનની વાતો આવે છે તે ખરી કે ખોટી ? ” કૃષ્ણે પુછ્યું

“ ખરી નથી ને ખોટીયે નથી ” લક્ષમણે કહ્યું

“ તું બાપાને મળ્યો ! ”

“ હા ચાલ હવે તું વહેલી પગ ઉપાડે છે કે નહીં મને જીખ લાગી છે ” કહી લક્ષમણે ઉતાવળ કરી એટલામા ઘર આવ્યું અને કૃષ્ણને બીજી તરફ વિદાય કરી, બાહ્ય અને બહેન અદરના ભાગમા ગયા

~~~~~

પ્રકરણ ૬

જેમાં કાકને એવી ખાત્રી થાય છે કે તે પોતે પાટણનો રાજા થયો છે

પાટણના રાજ્યકર્તાઓ પાસેથી બહાર જતા કાકના મનમા કેં કેં વિચારો થવા લાગ્યા તેની તીક્ષ્ણ શુદ્ધિ પાટણના રાજ્યતત્ત્વમા શા શા રગ છે તે પારખવાને મથી રહી હતી

બહાર નીકળતા તેણે વિશ્વળદેવને રાજગદમા પેસતો જોયો એટલે જઈને તેને મળ્યો.

“ કેમ ક્યાથી આવ્યા તમે ? ”

“ મોટાભાઈનું કામ છે અદર બેઠા છે ? ”

“ હા હમણા તમારાથી જવાય તેમ નથી પણ તમે તો સજ્જન મંત્રીને ત્યાં બેસવાના હતા ને ? ”

“ હા પણ હું શું કરું ? મને જરૂરનું કામ છે ” વિશ્વળે ઉતાવળથી કહ્યું તેને કાંઈ ઘણી જરૂરી તેના ભાઈને વસ્તુ કહેવાની છે એમ કાંકને લાગ્યું વખત છે ને તે કૃષ્ણદેવ સબધી તો ન હોય ?

“ હવે એવું તે શું મોટું કામ છે ? પહેલા ઉબકને મારી હાકવાની તો વાત કરે, પછી બીજી ”

“ અરે તમે શું જાણો ? હ્યો આ આવ્યા ’ કહી દેશળ મડલેવર બહાર નીકળતા હતા તેના તરફ વિશ્વળ ગયો કાંકે ધ્યાનથી એ બે ભાઈ-ઓની વાત સાંભળવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે કાંઈ સફલ થયો નહીં પણ દેશળદેવના મોઢા પર કાંકક ફેરફાર થયા તેણે જોયા

એટલામા એક અજાણ્યા છોકરાએ આવી તેને ખભે હાથ મુક્યો “ કાંક ભટ્ટ તમે ? ”

“ હા કેમ ભાઈ ? ”

“ જરા મારી સાથે આવોની જરા કામ છે ”

“ શું કામ છે ? ”

“ મહારાજ બોલાવે છે ” છોકરાએ નીચા વળી કાનમા કહ્યું કાંક અમકયો તેને લાગ્યું કે કાલની રાતની વર્તણૂક માટે કાંઈ શિક્ષા ભરી, પણ મુજે મોઢે તેની સાથે ગયો શોભે બીજને રમ્મો લીધો અને જે ખડમા એ પહેલા ગયો હતો તેનાથી બીજી દિશામા આવેલા એક ઓરડામા તેઓ ગયા

એક એને મઢેલા હાંચકા પર, અધીરાઈથી જ્યદેવ હાંચતો હતો તેના મોઢા પર ચિતા અને નિશ્ચય બે દેખાતા હતા કાંક આવ્યો અને હાથ જોડી કબો રહ્યો એટલે તેણે હાંચકો ગાખ્યો

જેમા કાકને એવી ખાત્રી થાય છે કે પોતે પાટણનો રાગ થયો છે ૪૫

“શોભ, જરા તુ બહાર જઈ ઢિભો રહે કાષ્ટ આવે તો કહેજો”

“જેવી આગા” કહી શોભ બહાર ગયો

“કાક ભટ! તમે પત્ર લાવ્યા તેમા ત્રિભુવનભાઈ લખેછે કે તમે ધણા વિશ્વાસુ અને બાહોશ માણસ છો”

“હા” કાકે કહ્યું

“મને લાગે છે કે એ વાત ખોટી છે” ધીમેથી રાગએ કહ્યું કાક જરા વિસ્મિત થયો. શુ આટલા માટે એને પાછો બોલાવ્યો? તે કે બોલ્યો નહીં “કાલે રાત્રે તમે ધણા ગપ્પા મારતા હતા”

“ક્ષમા કરો અબદાતા!” જરા કાકે ગર્વથી કહ્યું “હુ ગપ્પા નહોતો મારતો, જે કહેતો હતો તે ખરું કહેતો હતો”

“ત્યારે એમ કે હુ નામનોજ રાગ છુ નહીં?” જરા ગર્વથી રાગએ પુછ્યું

“બાપુ!” કાક ચેતી ગયો કે રાગને કેં ગરજ છે એટલે તેણે પોતાનું પ્રાપ્ત્ય દેખાડવા માડ્યું

“ત્રિભુવનપાલ મહારાજે જ્યારે મને સલાહકાર બનાવ્યો ત્યારે અભય વચન આપ્યું હતું સત્ય કહેવાની રજા ન હોય તો સલાહ લેવી નહીં”

જયદેવે કિયું જોયું તેને લાગ્યું કે આ માણસ તેનું માન ભંગ કરે છે પણ કાકની માસુ જોતા એવું કે દેખાયું નહીં સ્વાસ્થ્ય અને વિનય ની મતિ સમો, હાથ જોડી, પોતાનું મજબુત, છટાદાર શરીર માનભંગ સ કેવળી તે કિમો હતો મહારાજાએ નખશીખ તેને નીહાળ્યો, તેના માસલ અંગો, તેની છટાભરી કબા રહેવાની રીત જોઈ તેના પર શ્રદ્ધા આવી પણ અનુભવ્યા માણસ પર એકદમ વિશ્વાસ મુકવો તેને ગમ્યો નહીં

“મારે સલાહ નથી લેવી” તેણે કહ્યું માત્ર ત્રિભુવનભાઈ અત્યા હોય તો તુ કહે તેટલું જ જાણવા માયુ છું”

“જેવી આગા”

“તમે એમ ધારો છો કે આ શ્રાવક શેઠા મને નમાસો કરી મુકે છે?”

“ના બાપુ! હુ એમ માનુ છુ કે એમના વડેજ પાટણની સત્તા છે” જયસિંહદેવને વહેમ ગયો, તેણે કાક સામું ઝીણી નજરે જોયું “એટલે?”

“ત્રિભુવનપાલ મહારાજનો અને મારો બંનેનો એ જ અભિપ્રાય છે આજે આપણુ રાજ્ય ટકયુ છે તેનુ કારણુ આટલુ જ કે આવકોને નવા રાજ્યો સ્થાપવાની આકાંક્ષા નથી, તેઓ પાટણના મત્રીઓ બની સતોષ પામે છે, અને ગમે ત્યા પૈસો મેળવી આખરે પાટણમા આવી રહે ત્યારેજ તેઓ રાચે છે

“તમે નાગર છો?”

“ના જી”

“તમે નાગરોની સત્તા દુર્જય માનો છો?”

“અનદાતા ! એમ હુ માનતો નથી ત્રિભુવનપાલ મહારાજ કહેતા હતા કે મૂલરાજદેવ મહારાજે નાગરોની સત્તા વધારી બે એમ હોય તો મૂલરાજદેવ મહારાજની બુદ્ધિને ખરેખર ધન્ય છે”

“કેમ?”

“એ લોકોને પણ પાટણ પર મ્નેહ છે આવકો જેટલો રમેહ નથી, છતા જોન સત્તાને કાબુમા સખવાનુ તેઓ સમલ હથીયાર છે એ તો એક બીજાથી જ મહાત થઇ રહે એમ છે”

કાક! આટલી બધી માહિતી તમે ક્યાથી મેળવી?”

“આજે ત્રણ વર્ષ થયા મહાસ્વર મહારાજ મારી સાથે જરાએ જરા વાતનો વિચાર કરે છે”

જયદેવ વિચારમા પડ્યો. આ માણસપર તેને વિશ્વાસ આવ્યો. “એમ છે ત્યારે હુ નામનો રાજા છુ એમ કેમ તમે કહેતા હતા?”

“આપુ! મને શિક્ષા કરવા માટે આ બધુ પુછો છો? ત્યારે શુ કામ નકામી તસ્દી લેા છો જે શિક્ષા દેશો તે હુ સહન કરીશ”

જયદેવ હસ્યો. “કાકલટ’ તમારી શ્વકા ખોટી છે ત્રિભુવનભાઈને મળુ ત્યા સુધી મારે કોઇ વાત કરનાર નથી માટે પુછુ છુ તમને શિક્ષા કરવા નથી પુછતો.”

“આપને સલાહકારની શી ખોટ?” કાકે પુછ્યુ. “મહાઅમાત્ય ક્યા કોઇથી ઉતરે તેવા છે.”

જેમા કાકને એવી ખાત્રી થાય છે કે પોને પાટણુનો રાગ થયો છે ૪૭

જયદેવે હોઠ કરજ્યા “મે એક નિયમ કર્યો છે હવે મારે મુળવ મહેતાની સલાહ વગર સજ ચલાવવુ છે.”

કાક વહેમાયો મુળલની સાચુ કાવનામા બેડાવુ એટલે ઉંધાજ ગણપતિ બેસાડવા જેવુ થાય તેને એવી મુર્ખાઈ કરવી નહોતી

“અનદાતા! લમા કરો પણ જે ખ્યાતિ ખરુ કહેતી હોય અને એ પ્રસંગે મારો પોતાનો થયલો અનુભવ ખરી સાક્ષી પુરતો હોય તો એકજ વાત કહીશ એ વિચાર માડીજ વાળો. જે દિવસે મહાઅમાલ આપની વિરુદ્ધ થયા, તે દિવસે શુ થશે તે હુ કદપી પણ શકતો નથી આપ ગાદી પર આવ્યા ત્યારે મુળલ મહેતા વિક્રમાં હતા તે આપને યાદ હશે ?”

“હા, -હા, -હા !” કહી મહારાજ ખુબ હસ્યા “તને કાણે કશું કે મુળલ મહેતાની સામે હુ થવાનો છુ ! ગાડા ! એમને તો હુ પિતાતુલ્ય ગણુ છુ એમણે જે મારે માટે કર્યું છે તેટલુ તો કાઢએ નથી કર્યું આ તો એ મારી કમેટી કરવા બેઠા છે-અને મારે ઓછા ઉતરવુ નથી ”

“જી”

“હવે મારે શુ કરવુ ?” નિખાલસ હૃદયે જયદેવે પુછ્યુ “એક આ શાતુ મહેતા સમાધાન કરી આવ્યા બીજુ ઉદાએ મારુ નાક કાપ્યુ મારી આંખરુ જાય નહીં અને એને શિક્ષા થાય એવો કાર્કર તો બેઠએ હવે હુ વધારે વખત આ સહન કરવાનો નથી ”

“આપુ ! શાતુ મહેતાએ જે કહ્યું તે ઠીકજ કહ્યું ”

“શુ ઠીક કર્યું-કપાળ !”

“અનદાતા ! શાતુ મહેતા લડવા નીકળ્યા હોત તો પાટણુ નવધણુ રા’એ ક્યારેતુ લીધુ હોત ”

“સોરઠનો !” રાગએ ચકિત થઈ પુછ્યુ

“ઉદા મહેતા નહટ થઈને બેઠા, દાદાક મહેતાએ કણીવતીમા નામના માણસ રાખ્યા છે, મોઢેરામા કું લરકર નથી અહીંઆનુ લરકર ઉચકની સામુ જાય-પછી સોરઠીઓ આવે ત્યારે પાટણુનુ શુ થાય ?”

“પણ રા'ને તો પરશુરામ સાચવે છે ?” રાજાએ પુછ્યું

“બાપુ ! મને તો એ બ્રમ લાગે છે રગ્તે હું આવ્યો તે તપાસ રાખતો આવ્યો છું માનો નહીં માનો પણ નવધણ્ય રા' તો આ તકનો લાભ લઇને દડમજલ પાટણ પર આવે છે”

“આ વાતની કોઇને કે ખબર કેમ નથી ? એમ હોય તો મામલો ગબીર છે”

“મને તો ખાત્રી છે કે મહાઅમાત્ય બધું જાણે છે” કાકે કહ્યું
“આજે આપે નહીં જોયું ? દેશળદેવ મહારાજને તેણે પાટણમાથી કેવી સુકિતસર બહાર કાઢ્યા ? મને લાગે છે કે એનું કારણ પણ એજ”

મહારાજ દિગ ચર્ચ ગયા તેને કેટલોક વહેમ પડ્યો હતો તે ખરો હતો “પણ આજે સાંજે તો અમે પણ પાટણમાથી લશ્કર લઇને જવાના છીએ, તેનું કેમ ?”

“મને પણ એની જરા સમજ નહીં પડી વખતે સાબના મહા અમાત્ય ના પણ પાડે પણ મને ખાતરે શા સારુ બોલાવ્યો છે તે હું જાણુ છું”

“શા સારુ ?”

“દેશળદેવને ખાતર મારે મોઢે બુદ્ધ કહ્યું, પણ ખરો સ દેશો તો મહાગેશ્વર મહારાજને મારી જોડે એટલેજ કહાવશે કે તેણે, કા તો કર્ણાવતીમા લશ્કર લઇ રહેવું, નહીં તો વઢવાણ તરફ પ્રયાણ કરવું કાકે ભવિષ્ય લાખવા માડયું

“ત્યારે દેશળદેવ હરામખોર છે ?”

“મને લાગે છે કે એ કે ગડગડ મચાવી ગયા છે ખગ હું થોડા દિવસમા ખોળી કાઢીશ”

“જો તું કહે એટલું ખર નીકળે તો, કાક, તું પણ જમરો છે પણ ઉદ્ધ મહેતાનું કેમ ?”

“એને મહાત કરવો અધરુ કામ છે આપની રજા હોય તો હું કર્ણાવતી જઈ ત્યાંથી ખભાત જઈ આવું કે રસ્તો સુઝશે ખરો”

“હા જગ જગે એને ઢેકાણે કરવો પડશે એનું માથું ખસી ગયું છે” જયદેવે કહ્યું થોડીવારે તેણે ઉમેર્યું “દેશળદેવને જવા દેવો—”

જેમા કાકને એવી ખાત્રી થાય છે કે પોતે પાટણનો રાજ થયો છે ૪૯

‘જેમ અને તેમ ઉતાવળે’ કાકે ઉમેર્યું

“હા અમારે જવું નહીં પણ પાટણમાજ રહેવું, ને તમારે ત્રિભુવન-
ભાષને કહેવું કે ઉખક સામા નહીં જતા રા’ નવધણુ સામે જવું ”
રાજાએ ગોખવા માડ્યું,—પણ વધુ ગોખાઇ રહે તે પહેલા શોભ આગ્યો

“આપુ! મહેતાજી આવે છે”

“કોણ મુળલ?” રાજાએ જરા ગભરાઇ કહ્યું “કાક! તું પેલા
છગ્નમા જતા રહે”

એક શબ્દ બોલ્યા વિના, એક ફલગ મારી કાક ત્યા બરાઇ ગયો
જયદેવ નીરાતે બેઠો હોય એવો ડોળ કરી હીંચકા ખાવા લાગ્યો તેનું
દૈયુ હર્ષે નાચવા લાગ્યું અને તેનું મગજ મુળલ અને કાકની ભુદ્ધિનો
વિચાર કરવા લાગ્યું

મુળલ હસતો હસતો આવ્યો તેને ખાત્રી હતી કે જયદેવ નિરા-
ધાર થઇ બેઠો હશે અને આખરે શું કરવું તે તે શીખવશે તે આવ્યો
અને શોભ સામે જોયું શોભ ત્યાથી ચાલ્યો ગયો

‘કેમ મહારાજ! શું વિચાર કર્યો?’ મુળલ હીંચકા પર બેઠો
એકાતમા આ બે વચ્ચે રાજા પ્રધાનનો સંબંધ જરા પણ રહેતો નહીં
કાકે છગ્નમાથી કાન માડી સાબળવા માડ્યું

“દરેક બાબતની પણ તમારે મને ખબર આપવી પડશે કેટલીક
બાબતની બાતમી તમને મળે છે તે મને નથી મળતી”

“હા કહો તેની કહું” મુળલ જેમ છોકરાને લાડાવે તેમ બોલવા લાગ્યો

“શાવું મહેતાના શ્વા સમાચાર છે?”

“હમણા સજ્જન મહેતાનો લક્ષમણ આવી ગયો તે કહે છે કે
ધણુ ખરું સમાધાન થઇ ગયું, પછી કે?”

“રા’ નવધણુ ક્યા છે?”

મુળલ ચમક્યો “ક્યા છે તે મને ચોક્કસ ખબર નથી

“એણે પાટણ પર સ્વારી કરવાની શરૂઆત કરી છે” જયસિંહ-
દેવે જરા ડોળ ધાલી કહ્યું મુળલ વધારે ચમક્યો, આ વાત જો
બહાર પડી જાય તો લોકોમાં ગભરાટ વધે એમ એનું માનવું થયું

“અને અહીંઆ કાવત્રાળાગે પાટણુને દ્યો દેવા તૈયાર છે”

“શુ કહો છો?” રાજને મળેલી ખબર કેમ અને કાણે આપી તે ન સમજતા મહાઅમાત્ય જરા ગુસ્સવાયા.

“વિચાર કરતા મને લાગે છે કે મારી ભુલ હતી શાત્રુ મહેતાએ આહોશી અને દુરઅદેશી વાપરીનેજ આ સમાધાન કર્યું હોય એમ દેખાય છે”

“જયદેવ ! આ કહાપણુ કયાથી આવ્યુ ?”

“તમારા જેવા મત્રીના સહવાસથી” જયદેવે રાક્ષસ હસીને કહ્યું. જનમા કાક પણ હસવા લાગ્યો. મુજલ જીદગીમા પહેલી વખત ગુસ્સવાડામા પડી આસપાસ જેવા લાગ્યો “વારુ પછી ? તેણે કહ્યું”

“મને ખાત્રી થઇ છે કે અત્યારે વધારે લાયક રા’ નવધણુનો છે, માટે એને પાશરો કરવો જોઈએ. આપણે સાંજે શાત્રુ મહેતાને મળવો. લશ્કર લઇ નથી જવું અને દેશજય છે જતો એને જમવાનું નોતરું કહાવીએ કે એ અહીંઆથી સીધોજ જાય” જયદેવે સત્તાથી પોતાના ફરમાનો કહેવા માડ્યા.

મુજલ મુગે મોઢે જોઇ રહ્યો

“અ—બીજુ” જયદેવે આગળ ચલાવ્યું “પેલા ત્રિભુવનભાઇએ આણસ મોકલ્યો હતો—એનું નામ શુ ?”

આ બુઢાણુથી કાકનું હસવું માયું નહીં, તેનો શિષ્ય તેને ઉત્તાદ લાગ્યો

“કાક” મુજલે કહ્યું તે જરા દીંગળ થઇ ગયો આ બુઢિ બાળા જનમા કયાથી આવી ‘

“હા. કાક તેને તમે કહી દેજો કે ત્રિભુવનભાઇને કહ્યાંવતી રહે વાનુજ કહે નહીં તો વીરમગામ તરફ જાય”

“જયદેવ ! જયદેવ !” મુજલે હાંચકા પરથી ઉતરી તેની સાથે ફરતા કહ્યું, “જો આ વિચારો તમારાજ હોય તો મારો ધન્યવાદ, તમારા આગળ ચક્રવર્તીએ પણ ધુળ ચાટશે તમારી નજર બરાબર છે આજે પાટણુનો રાજ પાટણુને લાયક થયો ખરો”

કાક મનમા કુશાયો, આ ધડીએ પાટણુનો રાજ તો તે પોતે હતો

“મત્રીરાજ ! તમે પણ આમજ ધારો છો ?”

“હા ! મને તો લાગે છે કે મારા વિચારોજ તમે ચોરી ગયા ”
 “ગમે તેવો પણ તમારા સ્થિતિ ને ” જ્યારે ગર્વથી હસતા કહ્યું
 “ ઠીક ત્યારે હું જાઉં છું શોભને મોકલી દેશજેવને બોલાવને ”
 “ હાસ્તો ”

મુજલબ ઓરડામાં ચારે તરફ તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ નાખીને બહાર ગયો. મનમાં
 ને મનમાં તે બબડ્યો “ આ કોણ પાક્યો છે ? જરા ધ્યાન આપવું પડશે ”
 તે ગયો એટલે રાત્રી જાગ્રતમાં જોવા ગયો કાક બીજો છેડે ઉભો
 ઉભો કમરબધ ફરીથી બાંધતો હતો.

“ કાક ? ”

“ બાપુ ! ”

“ મેં મુજલબ મહેતાને કહ્યું છે કે તારી જોડે શો ચંદેશો મોકલવો
 મને લાગે છે કે રા’ નવધણનો બહુ ભય નથી ”

કાક મનમાં બબડ્યો “ જો બુદ્ધો ” મોઢેથી તેણે કહ્યું “ જી ”

“ તું કુર્ણવતી થઈ ખબાત જાણે, અને મને સંદેશો કહાવને, ”

“ જોવી પ્રભુની આરા ” કહી તે પગે લાગ્યો અને રત્ન લીધી

પ્રકરણ ૭ મું

કારમીરાદેવી

કાક પોતાની ચતુરાઈથી હરખાતો મહેલમાંથી આગલા ચોકમાં
 નીકળ્યો. દહાડો ચડવા લાગ્યો હતો એટલે તેને પણ જુઓ લાગી હતી
 પણ સમજન મહેતાના ઘસ્તુ અમજલ લેવાતું તેના નરીબમાં હજી
 લખ્યું નહોતું.

એક પાર્શ્વિક સામે આવ્યો.

“ ભટજી ! લાટથી આપ આવ્યા છો ? ”

“ હા બાપુ કેમ ? ”

“ મારી સાથે ચાલો બા બોલાવે છે ”

“ કાક જરા ચક્રિત થયો. કોણ મીનળખા ? ”

“ પાર્શ્વિક હસ્યો, ના ! કારમીરાખા. ”

“એ અહીંઆ છે? મારા મનમાં કે તે મીનળબા સાથે હશે ચાલો આવ્યો” કહી કાક પાર્શ્વકની સાથે ત્રીજી વખત મહેલમાં પેઠા તેણે પાટણમાં આવતાજ નવા નવા અમત્કાર જોયા હતા, અને આ કેવો નીકળશે તેનો તેણે વિચાર કરવા માડ્યો.

ત્રિભુવનપાલનો તે વિશ્વાસુ નોકર હતો, એટલે તેની સ્ત્રી કાશ્મીરાદેવીની ખ્યાલિયા તે અગ્નિ નહોતો “પાટણની પ્રભુતા”માં વર્ણવેલી તેની બાહ્યપણની કારકીર્દિ પટ્ટણી યોદ્ધાઓ પાસે તેણે સાબળી હતી મહાશ્વર મહારાજ પોતાની અર્ધા ગનાને કેવા નિશ્ચલ પ્રેમથી પુજતા હતા તેની તેને ખબર હતી, અને પોતાના સેનાપતિની આવી બાહોશ સ્ત્રીને જોવાની તેને હોસ હતી.

ત્રિભુવનપાલની માનીતી સ્ત્રી, અને મીનળદેવીની કૃતવેલી ભત્રીજી કાશ્મીરાદેવીનું પાટણમાં સ્થાન અદ્ભુત હતું બધા પટ્ટણીઓ તે જાણે પાટણની રાજ્યલક્ષ્મી હોય એમ માનતા હતા શૂરવીરો, મુત્સદ્દીઓ, ધર્મધુરધરો, કવિઓ અને ચારણો એ જાણુને એકમને અગ્રસ્થાન આપતા પુરુષોમાં મુગ્ધ-સ્ત્રીઓમાં કાશ્મીરાદેવી.

તે જ્યદેવને નચવતી, મીનળબાને કેટલીક વખત હાવતી, મત્રીઓના મુત્સદ્દીપણાને ઉધું વાળતી, યોદ્ધાઓને આયુધો વાપરતા શીખવી શરમાવતી, કારભારીઓને પજવી તોખા પોકરાવતી, છતાં દરેક જણુ સ્નેહભરી, માનભરી, આખે તેનો આદર કરતા પાટણની રાજ્યસત્તાની મૂર્તિ સરખો મુગ્ધ પણુ પોતાના શાસનો કાશ્મીરાદેવીને તોડવા દેતો.

અનુચર કાકને મહેલના પાછલા ભાગમાં લઈ ગયો ત્યાં એક રૂપવતી સ્ત્રી બેઠી હતી તેના પગ વચ્ચે એક ત્રણ ચાર વર્ષનો છોકરો જખર-જસ્તીથી તેણે ઉભો રાખ્યો હતો છોકરો પગમાંથી છટકી જવા ફાફા મારતો હતો, અને યુવતી એક હાથે તેના વાખા વાળ પકડી, બીજા હાથે એક સોને મહેલી કાસકી સાધ, વાળ ઢાળવાની તૈયારી કરતી હતી.

કાક ઉમરાપર જરા થોભ્યો, આ સ્ત્રી કોણુ હશે તે તે જાણુતો નહોતો એટલે અદ્ભુતમાં દૂરજ ઉભો રહ્યો.

“બા!” અનુચરે કહ્યું.

“કેમ ?” યુવતીએ ઉચ્ચ નેચુ “અહો ! કોણ બટજી ? આવ ” ગૌર-
વથી કાકને આદર આપતા અીએ કહ્યું

કાકે તેને પ્રણામ કર્યાં કાશ્મીરાદેવી ઉચી અને સશક્ત હતી, તેના
મોઢાની રેખાઓ ગૌરવશીલ અને ભરેલી હતી વીસ વર્ષની ઉંમરે પણ તે
આધેડ વયની હોય એવી લાગતી છતાં તેના હાસ્યમા અને આખમા વિદ્યુતનો
ચમકારો હતો, તે ચમકારાએ શબ્દો કરતા પણ વધારે સત્કાર કર્યો

“તું લાટથી આવ્યો ?” તેની બોલવાની રીતમા આતુરતા હતી, છતાં
ઝેંક મુજબ મહેતાની સત્તાદર્શક રીતનું આજુ અનુકરણ દેખાતું હતું

“હા બા ! મહાસ્વરમહારાજ ખુશી આનંદમા છે અને પ્રભુ કરશે
તો થોડા વખતમા આવી લાગશે ”

“કે કાગળ પત્ર નથી આપ્યો ?”

“મારા મહારાજે ધાર્યું કે આપ મોટાબા સાથે જત્રાએ ગયા હશેા”
કાકે મીઠાશથી ઉમેર્યું

“મારા શા ભોજ લાગ્યા છે ?” અરે લુચ્ચા !—આ છેલ્લા શબ્દો
કાશ્મીરાદેવીએ પેલા છોકરાને સંબોધ્યા તે આવાતનો લાલ લઈ દેવીના
પગ વચ્ચેથી નાઠો અને આધે એક ખુણામા જઈને ઉભો તે આ છુટ-
કારાથી આનંદ પામી હસતો હતો

“ઉભો રે કુમારીયા !” કાશ્મીરાદેવીએ કહ્યું, અને તેણે કાકને કહ્યું,
“જરા એને અહીંઆ લઈ આવ તો ”

‘હા જી’ કહી કાક છોકરા તરફ ગયો છોકરાની મુખરેખા તેના
બાપના જેવી હતી, અને તેનું સુહૃદ્દર્શક તેજ આકર્ષક હતું કાકને પોતાના
માલીકના પુત્ર તરફ હેત આગ્રહ

“ભાઈ-ભાઈ ! આવો નેમ્મએ ”

છોકરાએ મુઠ્ઠીઓ વાળી, અને ખુણામાંથી કાકની સામે ડોળા ધુસ્-
કાવવા માડ્યા

“મારીજી !” તેણે કાકને ધમકી દીધી કાક ધીમે ધીમે તેની પાસે ગયો

“ભાઈ ! ચાલો તો ખરા તમારા બાપુએ કે કે મોકલ્યું છે
જુઓ આવો !”

“બાપુ ગામ ગયા છે” છોકરાએ જવાબ દીધો.

“અરે જોયા શું કરે છે? એ વળી આમ માનવાનો છે? પકડવી એને” પાછળથી કાસ્મીરાદેવીનો હુકમ થયો. કાક તેને પકડવા ગયો, પણ તે સટકી ગયો.

“એ એમ નહીં માને પકડ.”

કાકે છોકરાને પકડ્યો. કાકને પોતાના માલીકના છોકરાને હાથમા લેતા જરા શેલ થયો તેમા છોકરાએ જોરથી કુદાકુદ કરવા માડી, હાથ અને પગ વડે જેટલા પ્રહારો કાકને કરી શક્યો તેટલા કર્યા, અને મોઢેથી કાન ફાડી નાખે એવા “મુકીદિ-મુકી દે”ના ચીસાડા પાડ્યા. માડયા કાકને હાથમા લાતને આવતા મહા મુસ્કેલી પડી તેને ખમગ નહોતી કે તે પોતાના હાથમા ગુજરાતના લાવિ સમ્રાટ કુમારપાલને કિચકો જવાનું મહા કાર્ય કરતો હતો. કાકની મુસ્કેલી જોઇ કાસ્મીરાદેવી હસવા લાગી.

એકદમ પાછળથી એક સવાલ આવ્યો. “કુમાર આ શું કરે છે?”

“કાક ચમગ્યો, અને ક્ષુબ્ધ થયો, કુમારપાળના ચીસો એકદમ શાત થઇ ગઇ નરમીના એકદમ કીચકા પરથી ઉભી થઇ છેકે સ કેલવા મડી મઠ મુળત મહેતાએ કાકને ડલ્યું.

“કાક ભટ! એને બોયપર મુકીદો.”

કાકે કાસ્મીરા સામે જોયું, પણ તે કેં બોલ્યા નહીં એટલે કુમારને બોય પર મુક્યો. તે પણ તદ્દન ચુપ થઇ ગયો હતો.

“કેમ બોલ્યા” તોફાન કરે છે કે હું? આમ આવ’ શકરો ધાકનો માર્યો, ઠાવડ મોઢું ગાળીને ગયો. “મામા હવે તોફાન નહીં કરે.”

“હીક ચાલ ત્યારે ચોટલી હોળાવ” એટલામા કાસ્મીરાદેવીએ પાસે પડેલો બાજઠ મુક્યો, અને મુળલ મહેતા તેના પર બેઠા થોડે દૂર બેસી કાસ્મીરાદેવીએ ડાહ્યા થઇ ગયલા કુમારના વાળ હોળવા માડ્યા.

“કેમ કાકભટ ક્યાથી આવ્યા?”

“મે બોલાવ્યા.”

“હું પણ તે ખમરજ કહેવા આવ્યો હતો ત્રિભુવનનો પત્ર હતો કાકભટ તો એના મિત્ર થાય બેસો, બેના” મત્રી મીકું હસ્યા કાક જરા.

મલકાયો, મહાઅમાત્ય પણ તેના પર ખુશ હતા. કાક પોતાના પતિનો નાત્ર સુખદેવ નથી પણ મિત્ર છે જાણી, કાશ્મીરાદેવીએ પણ એક હાસ્યકિરણુ તેના તરફ ફેંક્યું. કાક વિનયથી દૂર બેઠો.

“તમે રાજગદમાજ છો? મારા મનમાં કે તમે સજ્જન મહેતાને ત્યાં ગયા હશો?”

“ના છ હજી નથી ગયો.”

“તમે જ્યદેવ મહારાજ પાસે ગયા હતા.”

“ના છ.” કાકને તદ્દન જીદ બોલતો કીક નહીં લાગ્યું. ‘મને તેમણે બોલાવ્યો હતો.’

“ત્રિભુવન ભોગપુર ન જાય પણ વીરમગમ જાય એવી તમે ખસાહ આપી હતી?”

કાક જાણ્યું કે મુજલ, તેણે ખાનગી સલાહ આપી તેની ચોરી પકડતો હતો પણ તેમથી કેમ બચતો તે સુઝતું નહીં. આખરે તેણે વાત કાઢવી.

‘આ અને ખખર તો હશે કે નવધણુ રા’ ગુજરાતપર ચઢાઈ કરવાની નેયાગી ડરી રહ્યો છે?’

હા અને હુ એમ પણ જાણુ છું કે તેણે કોઈ છુપો ભેદ અહીંયા મોકલ્યો છે, તે તમારો ફેસ્ટદાર થાય છે, તે તમારી સાથે સજ્જન મહેતાને ત્યાં કિતયો છે, અને અત્યારે તમે ત્યાં જવા એકે પગે થઈ રહ્યા છો. એવી શીખામણુ આપી અમને ફસાવવા નહીં મામતા હો તેની શી ખાત્રી.” મત્રીની આખમ્મથી જણે તેજના કુવારા કુટતા હોય એમ લાગ્યું.

કાકનો પુલાટ જતો રહ્યો, મુજલની સચોટ પ્રશ્નાવલિએ તેના અલિખિત માન પગ પર ધા કર્યા. રાજ્યકર્તાઓએ આવો સારો આદરત્યામ્મો, જ્યદેવ મહારાજે તેને સલાહકાર બનાવ્યો, તેમની સલાહથી મહાઅમાત્ય પણ હીંગ બની ગયા— આ બધા અનુભવોએ પેદા કરેલો તેનો ગર્વ ન થયો. તે ગમરાઈ ગયો અને કહેવા માડ્યું.

“અનહાતા! મહાશ્વર મહારાજનો પત્ર—”

“હા એ બીચારો બોલ્યો છે તમે કાલે કહ્યું હતું કે જીલ્લાપાલ ડરવી કે હી ગબીર છે.”

“મહારાજ ! આપને ખબર નથી કે મહાલેશ્વર મહારાજની મે કટલી સેવા બળવી છે ” માનભગ થયેલા કાકે અરવાષ જઈ જવાખ આવ્યો
 “ શુ કર કે તે છે નહીં આપને જે ખાત્રી જોઈએ તે આપુ ”

સામે બેઠેલો આ તેજસ્વી નર-સિંહ-જે અત્યારે પાટણની સત્તાની મૂર્તિ બની પોતાનો પ્રતાપ તેને દાખરતો હતો-તેના તેજમા કાક અગ્યો તે પોતાની લઘુતાથી શરમીન્દો બન્યો તેને થયું કે આ મુત્સદી મત્રી આગળ તે એક કાચી, ટુક પુદિના બાલક જેવો હતો

“ શા માટે તમે મહારાજને એવી સલાહ આપી કે અમાર જોગ-પુર તરફ નહીં જવું ? ”

“ રા’ પાટણપર ધસી આવે છે એમ માર માનવું છે તેથી ” કાકે કહ્યું તે જુલો ગયો કે મત્રીએ ચતુરાઈથી તેની પાસેથી જાણી લીધું હતું, કે તેણેજ મહારાજને સલાહ આપી હતી

“ એનું પરિણામ શુ તે તમને ખબર છે ? ” મત્રીએ પુછ્યું
 “ ઉબક સાથે સમાધાન કરવું પડશે ”

“ મારા માનવા પ્રમાણે મહારાજ, હાત એ ખોટું નથી ”

“ કોણે કહ્યું ? તમને પાટણની કે ખબર છે ! ” દપકો ફતો હોય તેમ મુળલે કહ્યું “ પાટણના ઘણા ચોદાઓ અને બધા અમારા આવડો એ સમાધાનથી ખુશ થશે એમને સમાધાન જ જોઈએ છે ! ”

‘ ત્યારે એમા શુ-’

“ શુ ખોટું ? ” જરા બુકરી ચઢાવી મુળલે કહેવા માડ્યું તું અગણ્યો માણસ છે, તને કહેવામા શુ માલ ? ઠીક પણ તું ત્રિજીવનનો મિત્ર છે એમ ધારીને કહ્યું છું ’ કહી મુળલે એક નટની ખુમીથી ગુસ્સાનો આવેશ છોડી જરા હસવા માડ્યું આ એકાએક ફેરફાર જોઈ કાક ચક્રિત થયો માણસને મહાત કરવાના શા શા દાવો મુળલ મહેતાને આવડતા હતા તેનું એને હજી બાન નહોતું મુળલે અવાજ ધીમે કરી આગળ ચકાવ્યું

“ આ સમાધાન થશે તો પાટણમા એક માલવાનો પક્ષ છે તે સબલ થશે, અને સાધુઓ અમારી * પુરાણ શર કરશે તેનું પરિણામ ખબર છે ? ”

* અહિં સા

“ ના જી ”

“ માલવા મોટું છે, તેમા એક તત છે, તે પાટણને ખાધ જશે અને અમારા શ્રાવકો અમારીનું ભજન કરી અવતીના પરમારેના દાસ થઇ રહેશે ”

કાક ઉંડા વિચારમા પડ્યો આ પ્રકરણનો તેને જરાએ ખ્યાલ નહોતો મત્રી જરા થોભ્યા એટલે કાક વચ્ચે બોલ્યો “ પણ હમણા શાંતિ કરીએ, પછી જો સેવાશે ”

“ ગાડા ! શાંતિ એટલે રમશાનની તૈઆરી જ્યદેવ મહારાજને ચક્રવર્તી થવું હોય તો એકજ રસ્તો છે જાલધરની માફક સોમનાથ પ્રભુ પાસે માગી લે કે વઢો નહીં તો વઢનાર આપો, સમજ્યો ? ” કહી મુજલ હસ્યો તેણે કાકને ઠેકાણે આપ્યો હતો, પોતાના મુતસદ્દીપણાની સત્તા તેના પગેસાડી હતી, અને કાકની પોતાના બુદ્ધિમલમા શ્રદ્ધા તદ્દન જતીરહી હતી

“ આપનો અર્થ હું સમજ્યો ’ ઉંડા વિચારમા ડુબેલો હોય એમ કાકે જવાબ આપ્યો મુજલે પોતે તેની સલાહને ત્યારે શા માટે વખાણી હતી ? એ પ્રશ્ન એટલો ગહન લાગ્યો કે તેના નિર્ણય કરવો તેણે છોડી દીધો માત્ર મત્રીનું વ્યક્તિત્વ, તેની બુદ્ધિ અને તેનું વાદ્વપાટવ જોઇ તેણે અત્યારે મતોષ માન્યો.

“ રાજ્યકારભાર એ કેં છોકરાઓની રમત નથી એમા સલાહ આપવી એ સહેલ નથી ”

“ પ્રભુ ! ક્યા આપ અને ક્યા હું ? આપની બુદ્ધિ આગળ દક્ષ દિશાના રાજ્યો કાપે તો મારું શું ગળું ? ”

“ આનું નામ ખુશામત ” મુજલ મહેતાએ જરા તિરસ્કારમા કહ્યું અને પછી ઉમેર્યું “ ભટજી ! તમે હોશીઆર છો તમારી રીતભાત મને ગમે છે પણ કુદાકુદી કામની નહીં ”

કાકનું હૃદય અદ્વિપતા પામ્યું હતું, અને પોતાનું અને મત્રીનું સ્થાન ક્યા હતું તેનું જ્ઞાન થયું હતું નીચે મોટે તેણે શીખામણો સાલવ્યા કરી

પ્રકરણ ૮ મુ

મામાજી અને લાણેજવહુના પ્રશ્ન મનીષ નિર્ણયે।

“ચાલો ત્યારે તમારી વાત કણલ રાખીએ અમે અહીંઆજ રહીશું, અને તમે ત્રિભુવનને કહી આવો કે વીરમગામ નહીં પણ નવકાકા તરફ જાય એ જગ્યાએ નવધણુ આવે તો પકડવો સહેલ થશે”

જેવી અનદાતાની આગ્રા”

“પ્રસન્ન !” કાસ્મીરાદેવી આત્મા સુધી મુગે મોઢે કુમારનું માથું હોળી બેસી રહી હતી તેના તરફ ફરી મુગલે કહ્યું “હવે કે ત્રિભુવનને ક્ષાપવું છે?”

‘ના’ જરાક હસીને કાસ્મીરાદેવીએ કહ્યું

ચાલ કુમાર ! અહીંઆ આવ’ જરા ટોળામા મુગલે કહ્યું “આ બૂદેવને જેજે કર તો જો તારા બાપુ પાસે જાય છે તારે જવું છે?”

કુમાર તેની મા પાસ બેઠો હતો તે કિચો અને મુગલ પામ આવી અધવચ્ચે ઉભો “બાપુ પાસે” તેણે પોતાની ઠગ્ગા દર્શાવી

‘નહીં’ મુગલે હસીને કહ્યું તને તો હું રાખવાનો તને તો હું મારો દોકરો કરવાનો છું આમ આવ-અરે ! મારી પાસ તો આવ” કહી નીચા નખી મત્રીએ તેનો હાથ પકડ્યો અને પામ બેચો ધાકનો માર્યો કુમાર પાસે આવી શક્યો નહીં, તેમ તેનાથી ના કહેવા નહીં આખરે તે ધસડાદને આવ્યો અને મત્રીએ તેને જાતી સરસો ચાપ્યો

‘તું મોટો થશે ત્યારે આ કાકભટ માથે લડવા મોકલીશુ વાર ! કાકભટ’ તમારા વાટમા હવે કેટલું તોફાન રત્યું છે ?”

અનદાતા’ ધણોખરો લાગ તો સગ થયો છે પણ છુટાજવામા મળ્યો હજી બહુ પજવ્યા કરે છે’

“એનો અત ક્યારે આવશે ?”

“તે કેમ કહેવાય ? સેનાપતિ મુવ છે ત્યા સુધી કે કહેવાય નહીં”

“એ ક્યા છે ?”

‘નેજ કળાતુ નથી જણુસરથી તે તાપી કાકા સુધી તેની હાક

વાગે છે અને સાથે મૃણાલકુવરીને લઈને ફરે છે એટલે અમારા લોકો તો તેને જુના મહારાજાઓનો પ્રતિનિધિ માને છે”

“મૃણાલકુવરી તો પદ્મનાભ મહારાજાની ઓકરી ને? પદ્મનાભ તો પેલો—જેને મેં માર્યો હતો તે” કાસ્મીરાદેવી જાણતી નહીં હોય એમ ધારી મુજલે તેને સમજાવ્યું

“એમ કે?”

‘ના જી’ કાકે કહ્યું “પદ્મનાભ મહારાજાના કુવરની”

“ત્યારે એનો રસ્તો એ કે મૃણાલકુવરીને પાટણુ લઈ આવીએ ને ધ્રુવને સેનાપતિ બનાવી માલવે મોકલીએ”

‘અનદાતા! એવું કેં કર્યા વિના લાટનું તોફાન સ્થમવાનું નથી મૃણાલકુવરી જ્યાં હોય ત્યાં લાટનું જીનું ગૌરવ સતેજ થાય છે પણ તેને પાટણુ કેમ લવાય?’

“એકજ રસ્તો છે ત્રિભુવનને કહીએ કે પરણી જ કેમ કુમાર! તારે નવી યા આવે તો કેવું?” કહી મત્રીએ કાસ્મીરાદેવી સામું જોયું તે જરા શરમાઈ નીચું જોઈ રહી હતી પણ તેની આખો અને મોઢાનો બાવ તોફાની થઈ ગયા હતા

‘એ વાતની સૂચના તો મેં મહાદેવ મહારાજાને કરી હતી’

“ત્યારે શું વાંધો? કેમ પ્રસન્ન! તારે કેં વાંધો છે?”

“માલીકની મરજીમાં આવે તેમ કરે એમાં હું શું કદ? પણ હું તો જાણતી હતી કે એક પર બીજી બેરી કઝવી બહુ ખરાબ વાત છે” કાસ્મીરાદેવી હસી મુજલ મહેતા ફરીથી પરણવાનો વિચાર નહોતા કરતા અને તેથી તેના ઘણાખરા સગા અસતોષમાં રહેતા અને લાડકી દીકરી જેવા છુટ લે તેવી છુટ લઈ પ્રસન્ન આ ટાણો માર્યો હતો તે તે સમજ્યો જવાબમાં મત્રી હસ્યા કાક આ સંબોધનો અર્થ સમજ્યો નહીં, પણ મત્રીનું સ્નેહાળ હસવું તેને ઘણું આકર્ષક લાગ્યું પણ તેના અવાજમાં જરા કંકષતા હતી

“એમ?” મત્રીએ મનકમાં પુછ્યું “તુ તો બહુજ જાણે તો કીક છે, ત્રિભુવનને આવવા તો દે કાકબટ? ત્યારે છોકો લાટનું પણ કેં કરશું

કાંકે નમસ્કાર કર્યા અને ત્યાથી રજા લીધી પણ મત્રીએ સામા નમસ્કાર કરવા હાથ લીધો કે કુમાર જે અત્યાર સુધી તેના ઓળામા કેદ થઇને બેઠો હતો તે ઉઠીને દોડી ગયો

“અરે તારી ! તું પણ મારી પાસે નહીં રહેવાનો ! વાર” કહી મત્રી હસ્યા અને ઉઠ્યા પણ તેના હસવામા ખિન્નતા હતી

“મામાજી ! તમારી તળીઅત કેં ઠીક નથી લાગતી ?”

“કાણે કહ્યું ?” જરા ગર્વથી પોતાના સશક્ત, સ્નાયુવાળા, ધાટીલા શરીર તરફ નજર નાખી મત્રીએ પુછ્યું

“તમે ચિતાવુર લાગે છે” ગભીર અર્થભરી દૃષ્ટિએ મુજલના મોઢા સામે જોઈ પ્રસન્ને પુછ્યું

“નારે બહેન ! કેં નથી આ ખટપટોની દુઝ્વા ઝોણી છે ?” કહી મત્રી ત્યાંથી ગયા કયાસુધી કાશ્મીરદેવી જોઈ રહી ઘણા વખતથી તે એક વિષય પર વિચાર કરી રહી હતી અને તે વિચારમાલા પાછી તેણે આજે લીધી તેની આખોમા જે તોફાન ચમકતું હતું તેજ તેના વિચારનું કેં પ્રતિબિમ્બ પાડતું હતું

કુમારને આ માન પચદ નહીં પડ્યું, તેણે કાશ્મીરદેવીનો છેડો માથા પરથી ખેંચી કાઢ્યો તેનાથી પોતાનું માન નહીં વધ્યું એટલે એક લટ લટ ખેંચવા માડી

“શું કરે છે ?” પ્રસન્ને પુછ્યું

“કેમ બોલતી નથી ?”

“કેમ તે કારણે રતો એક મામીજી લાવવી છે.”

* * * * *

મુજલ મહેતા ત્યાંથી નીકળ્યા ત્યારે તે લાટમા ચાલતા તોફાનોના વિચાર કરતા હતા, અને કાંકને ઉપયોગમા લેવાય તેવી યુક્તિ શોધતા હતા થોડીવારે તે બમડ્યા “એજ વાત ઠીક છે મૃણાલકુવરીને ત્રિશુવન જોડેજ પરજાવવી જોઈએ”

પ્રકરણ ૯ મું

જેમાં વિશળલા વિજયાદેવીનું શરણ લે છે

કાકે સનજનમ ત્રીને ત્યા ગયો ત્યારે કૃષ્ણદેવને દીઠો નહીં, અને એક બે જણ પાસે તપાસ કરાવી પણ તે કયા છે તે કંઈ જણાયું નહીં પણ ધનપાલ તેને રાધવાની સામગ્રી આપવા ધરના પાઠલા ભાગમા લઇ જતો હતો એટલામા વિશળદેવ હાફલોહાફલો આવ્યો, અને કાકની સાથે ખોટ્યા વિના જ તે ઉતર્યો હતો તે તરફ જવા લાગ્યો

‘ કેમ લાઇ! આમ ઉતાનળા ? ’ કાકે પુછ્યું

“ જરા કામ છે ”

“ પણ કૃષ્ણદેવ ત્યા નથી જરા ખેસતું પડશે ” જરા ટોળમા કાકે કહ્યું “ ખેસોની અહીંઆજ ”

“ ના, ના, મારે હાલ તો જરૂરી કામે જવું છે ”

“ ત્યારે ફરીથી આવજો કેમ તમારા મોટાભાઇ ગયા ? ”

“ ના એ રાજગદમાથી નોતરુ આવ્યું છે અને ત્યાથી ખારોખાર જવાના છે ”

“ અહો શુ જીલમ છે ? નકામા ખીચારાનો સુખનો જીવડો દુ ખમા નાખે છે ”

“ અરે એ વાત જ જવાદોની ” ઘણોજ કચવાઇ ગયો હોય એમ વિશળે કહ્યું

“ કાકભટ્ટ! આમ આવજો ” ખીજા ઝોગડામાથી ધનપાલનો અવાજ આવ્યો

“ એ આવ્યો ” કાકે કહ્યું “ વિશળદેવજી! ચાલો ત્યારે હું તો જાઉં છું કૃષ્ણદેવને કંઈ સદેશો કહેવો છે ? ” તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી વિશળના વિચાર પારખવાનો પ્રયત્ન કરતા કાકે કહ્યું

“ ના રે માત્ર-ના કંઈ નહીં ” કહી વિશળ ગયો ત્યારબાદ કાકે રાધુ અને જમ્યો, અને પછી સનજન થવા તે ગયો ત્યારે કૃષ્ણદેવ તેને મળ્યો

“ કૃષ્ણદેવ! વિશળદેવજી તમને મળવા આવ્યા હતા. તમે ક્યા ગયા હતા ? ”

“એટલે મારે અહીંઆ જ ખીલીની માફક ખોસાઈ ગયેલું?”

“એને કેં ધણુ જરૂરનું કામ હતું કે વાત કહેવી હતી.”

“મારી જોડે?” કૃત્રિમ આશ્ચર્ય દેખાડી કૃષ્ણે પુછ્યું

“હા એ તો એમ કહેતો હતો.

“હશે.”

“તમે દેશળદેવ મડલેધરને ઓળખો છો કે શું?”

“હા.” કૃષ્ણદેવે કહ્યું “મારૂં ગામ એના મડલમા જ છે તમે રાજગઢ જઈ શું કરી આવ્યા?”

“કેં નહીં માત્ર દેવોના દર્શન પામ્યો હણુ ફરીથી જવાનું છે.”
કાકે કહ્યું

બંને જણે થોડી વાર ઉપર ટપક વાત કરી અને કાક પાછો રાજગઢ તરફ જવા નીકળ્યો.

કાકને કૃષ્ણદેવ વીશે વહેમ તો પહેલેથીજ હતો અને તેમા મુજલ મહેતાની વાતોથી તેને પૂર્તિ મળી હતી અત્યારે વિશળદેવ આવી ગયો હતો તેથી તે વહેમ સાચો છે એમ તેને લાગ્યું કૃષ્ણદેવ કોણ છે, કેમ અહીંઆ આવ્યો છે, વિશળદેવ શું પુછવા માગે છે તે વીશે તેણે અનેક તર્ક-વિતર્કો, કથાં, પણ તે કેં નિર્ણય કરી શક્યો નહીં અને જેમ નિર્ણય ન થયો તેમ એ ભેદ પામવાની તેની ઈચ્છા વધતી ગઈ.

મુજલ મહેતા જોડે વાત કરતી વખતે તે મુશ્કેલી ગયો હતો, અને મત્રીના તેજસ્વી વ્યક્તિત્વ આગળ તે ઝાંખો બન્યો હતો તે મદમાથી નીકળ્યો ત્યારે મત્રીના પાદ પુજવા જેવી પૂજ્ય ભુક્તિ તેનામા પેદા થઈ હતી પણ બહાર નીકળી જ્યારે એકલો વિચાર કરવા લાગ્યો હતો ત્યારે તેને એક તો આત્રી શ્વ હતી કે તેણે મહારાજને દર્શાવેલા વિચારોજ ખરા હતા, મહાઅમાત્ય તેમા સમત હતા, અને તેમ છતાં માત્ર પેતાને ગભરાવવા ખાતરજ મત્રીએ આવી રીતે વાત કરી, તેને આજી નાખ્યો હતો કાકને મત્રી માટે પૂજ્ય ભુક્તિ હતી પણ તેણે એના મુત્સદ્દીપણા માટે જ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો તે એને રુચ્યો નહીં મનમા ને મનમા તે બળકા

લાગ્યો. “મત્રીરાજ! તમે પણ મને કીક દબાવ્યો હરકત નહીં યાદ રાખજો, તમારી પાસે એક દિવસ કણુલાવીશ કે કાક મુત્સદ્દી છે તમે મહાપુરુષ છો, સર્વસત્તાધિકારી છો, તો બલે પણ તમને આપ આપ, તમને પણ દેખાડુ કે લાટનું પાણી કેવું છે, અને તમારી પાસેજ રાજ્ય તત્રમા મારો એકડો સામેલ કરાવું ત્યારે મારું નામ કાક પણ એ કરવું કેમ? મહારાજને તો ખાત્રી આપી છે ને ઉદા મહેતા જો સાડસામા આવે તો તો બેડો પાર આ કૃષ્ણદેવનો ભેદ કે છે ખરો જો એ મળે તો પણ સારું પેલા વિશળ વગર કે પત્તો ખાવાનો નથી વિશળલા! તને પણ પ્રભુએજ મેળવ્યો છે” આમ બોલતો બોલતો કાક રાજગઢ જવાને બદલે દેશળદેવ મડળેવરનું ઘર પુછતો પુછતો ત્યાં ગયો તેનો મહેલ રાજગઢની બાજુમાજ હતો તપાસ કરતા કાકને માલમ પડ્યું કે દેશળદેવ પાટણથી મધ્યાનહે નીકળી ચુક્યા હતા, અને તેને જોવારા સુધી વિદાય કરી આવી વિશળદેવ પોલી ગયા હતા કાકને મનમા જરા હસવું આવ્યું જ્યારે માલવસેના પાટણ પર ધસતી આવી હતી, જ્યારે રણવીરો દુર્લભિઓના નાદથી ચનચની ઉઠ્યા હતા ત્યારે વિશળદેવ મહારાજ નીરાતે ઉઘતા હતા ધડી એક ત્યાં કાકે વાટ જોઈ આખરે તે વધારે ધીરજ ધારી શક્યો નહીં, અને જરૂરનું કામ છે એમ બાતું કાઢી વિશળને ઉઠાડવા એક રજપુત નોકરને સુચવ્યું અરધી ધડીએ વિશળદેવ ઉઠીને આવ્યો.

“કેમ વિશળદેવજી! શાક્યા-હત્યાં સુતા હતા કે શું? મારે જરા જરૂરનું કામ હતું તે ઉઠાડ્યા.”

“શું છે? આજે જરા કુ તો જાપીને બેઠાજ નથી” વિશળદેવે બગાસું ખાતા કહ્યું “કેમ શું કામ છે?”

“મને મહારાજે અત્યારે જવાનો હુકમ ફરમાવ્યો છે, એટલે મારા મનમા એમ કે હું જરા તમને મળી થઈ તમારા જેવાની—”

“હા મને ખબર છે અને જાઈ કહેતા હતા ત્રિભુવનપાલને ભોગ-પુર જવાનું કહેવા જાઓ છો નહીં?”

“તમે પણ સારી ખબર રાખો છો હો” કાંકે કહ્યું

“હાસ્તો! અમે નહીં રાખીએ તો પછી કોણ રાખશે? ત્યારે આજે તમે જવાના? એકલા છો કે કોઇ બીજી છે સાથે?” જરા ચિતાગ્રસ્ત મુખે વિશળે પુછ્યું

“ના હું તો એકલોજ છું મને કોણ ખાવાનું હતું? કેમ?”

“ના અમસ્થો હમણા તો વખત એવો છે કે એકલું જવું મુશ્કેલ પડતું હશે?”

કાકેને લાગ્યું કે આ સવાલો અમસ્થા પુછે એવો બલો વિશળ નથી, એટલે તેણે ચાતુરીથી કામ લેવા માડ્યું

“હા હમણા તો લડાઇનો વખત છે જરા એકલું જવું ગંભીર તો ખરું પણ શું કરવું? પછી અમારા કૃષ્ણદેવ મહાદેવરને મળ્યા?”

“અરે ના રે એ પણ એના ભાગની પીડા વધારે છે મારે હજુ” — બોલતા તો ખોલાઇ જવાયું, અધવચ્ચે ભાન આવતા વિશળ અટક્યો

“હા તમારે હજુ તેને મળવાનું રહ્યું છે ને તે પણ તમારી વાટજીનું છે” કાંકે તેની બાજી રમવા માડી, અને વિશળ ધીમે ધીમે ફસાતો ગયો

“એમ હા હમણા સાજ પડશે તમે કૃષ્ણદેવને ક્યાથી ઓળખો?”

“હું નહીં ઓળખું? કહી કાકે હસવા ખેડો તેને કૃષ્ણદેવ કોણ હશે તેનું જરાએ ભાન નડેનું, પણ તેના હસવાથી વિશળને વિશ્વાસ ખેડો ‘પણ તમારા ભાઇ તો મળ્યા નહીં હવે શું થશે?’”

“એજ પીડા છે ને ચાલો હવે તમારે જવાનો વખત થતો હશે’ વાત ઉઠાવી નાખવાનો પ્રયત્ન કરતા વિશળે કહ્યું

“હા હવે તમારે પણ કૃષ્ણદેવ પામે જવું હશે જય જય! મારા જોવું કામકાજ છે કે?”

“ના સાજો નીકળો છો?”

“હમણાજ કહી કાકે ત્યાંથી નીકળ્યો અને રાજગઢ ગયો જતા જતા તેણે જોયું કે તરતજ વિશળ મહેલમાંથી નીકળી, પાલખીએ ચઢી, સંજ્ઞન મંત્રીના ઘર તરફ ચલ્યો

કાક થોડી વાર, પોતાની સાઢણી અને સ્ત્રો તંબાર કરવામા રોડાયો, અને પછી કૈંક વસ્તુ સજ્જન મત્રીને ત્યાં રહી ગય છે તે લઘ આવુ એમ કહી ત્યાં જવા નીકળ્યો. બપોર વીતી જવા આવી હતી, ક્રતા કૃષ્ણદેવ ઉધવાનો ઢોગ કરી પડ્યો હતો કાકે તેને ઉઠાડ્યો નહીં અને તે પાછો રાજગઢ આવ્યો. વિશ્વળદેવ ત્યાં આવી મયો હતો એમ તેને ખાત્રી થય

કાક પોતાની સાઢણી લઘ બીમનાથને ઓવારે મયો સરસ્વતી પાર જવા હવે હોડીઓ આવતી જતી થય હતી, પણ બીમનાથના ઓવાસ ગીવાય બીજા બધા ઓવારાઓ બધ હતા સાથે આવેલા સાઢણીવાળાને સાઢણી પાસે બેમાડી દર્શન કરવાને મિથે કાક બીમનાથના મંદિરમા જઈને બેઠો. હોડીઓ પેલે તીરેથી પાટણુ તરફ બરાધને આવતી હતી, પણ ભાગ્યે જ કોઈ માણસ પાટણુથી જતુ હતુ એટલે કોણુ જાય છે તેના પર નજર રાખવી મહેલુ કામ હતુ કાકને ખાત્રી હતી કે કા તે વિશળ કે કાક તેનો માણસ મધુપુર જવાનો જ, અને ત્યાં દેશળને મળી કૃષ્ણનો સદેશો કહેવાનો એ શુ સદેશો હતો તે કોઈ પણ પ્રકારે જાણવો. એ કાકનો દૃઢ નિશ્ચય હતો સર્થોસ્ત થયો પણ કોઈ આવ્યુ નહીં કાક અધીરો બન્યો. એ વખતમર નહીં નીકળ્યો એમ મુજલને કે મહાગજને ખબર પડે તો તે ઠપકાને પાત્ર થાય એમ હતુ કાકે પોતાની સાઢણી પેલે પા. મોકલી અને થોડીવારમા નીકળવુ એમ નિશ્ચય કરી બેઠો.

બીમનાથ મહાદેવની આરતી થય કાક ચુસ્ત શિવભક્ત હોવાથી આરતી વખતે મહાદેવના લિમ આગળ હોમો રહી સ્તવન ઉચ્ચારવા વાગ્યો. એકાએક તેણે એક પરિચિત પુરુષ આથે આરતી ગાતો જોયો તેુ સ્તવન અડધુ જ રહ્યુ, ને તે ધીમે ધીમે તે પુરુષની પાસે મયો તેના મોઢાનો નીચલો ભાગ જુકાનીથી બાધેલો હતો કાકનુ હૈયુ હરખમા નાચવા લાગ્યુ.

‘ચાલો ભાઈ ! નહીં તો છેલ્લી હોડી ચલી જશે’ જુકાની બાધી હોમો રહેલો પુરુષ વિશળ હતો, તેણે કૈં જવાબ દીધો નહીં.
 “કેમ વિશળભા ! આવે વેશે ક્યા મધુપુર ચાલ્યા ?”

વિશ્વળને હવે જોડ્યા વિના છુટકો થયો નહીં આરતીના વરનાદમાં તેણે પુછ્યું 'કાકે બાદ' હજી તમે ગયા નથી ?"

"નારે અનિવાર્ય કારણથી રોકાઈ ગયો ચાલા તમે આવ્યો તો માટે પણ સોળત થશે"

'તમે મધુપુર જાઓ છો ?' વિશ્વળે પુછ્યું

"હાસતો ભાઈ ! પણ તમે કયાથી નીકળ્યા આવે તમે ?

"કાક ! દોસ્ત ! હાલના સમયમાં જે કરવું પડે ત આપણું

"તમારા ભાઈને મળવા જતા હશે" કાકે અટકળ કરી

"કાણે કહ્યું ?"

'હવે તે' અહીં કહેવાય 'તમે જાણો છો ને તમે કુપ્તદેવને મળવા ગયા પછી તરત જ ગયો મારાથી કે અજાણ્ય હોય' જરૂર હસતા હસતા કાકે કહ્યું

'ત્યારે તમ હતા ત્યારે મને શું મરવા મોકલ્યો ?'

'મને પણ તે જ આશ્ચર્ય લાગે છે, લાવેલી તમે કહેતા હો તો સદેશો જૂન લેતો જાઉં' કાકે સુચવ્યું

'નારે' મારો ભાઈ મારો જીવ કાઢી નાખે ને મારી મા મને ધરખા નહીં રહેવા દે"

"હવે એવી તે શી હુડી માકલાવવી છે ?"

'છે તો કે નહીં લો આ આરતી પુરી થઈ ચાલો હવે જાઓ"

"અરે કિલા તો રહો શ જીભોળાનો પ્રસાદ તો લાવો" પછી નકે આરતીની આરકા લીધી, જળાધારીમાથી ખીલીપત્ર લીધું અને પામેની ઝોસરી પર ભાગ વાટવા ઓરશીયા પડ્યા હતા ત્યાં વિશ્વળન કંઈ ગયો વિશ્વળને વલ્લખ થતો હતો તે રુચ્યું નહીં, પણ કાકની સામત છોડી એકલા જાતની હીંમત તેનામાં હતી નહીં એટલે તે બેઠો અને કાકે જેટલી પાછ તેટલી ભાગ પીધી વિજયાની અમર વિશ્વળ પગ જોમ જોમ થઈ તેમ તેમ તેની જીભ ખુલી

પ્રકરણ ૧૦ મુ

કૃષ્ણદેવે કહાવેલો સદેશો

વિજ્યા મગનવિહારી મધર્વાનુ પાન છે અવનિને અમરાવતી
બનાવે છે અરસિકમા રમ પેદા કરી કાવ્યમયતાને શિખરે લઇ જાય
છે, મમગીનીમા મરકાવ મધ ગયલાઓને અપુટ હાર્યનો અધિકાર
અપે છે, પાષાણુ હુદયોને આદ્ર બનાવી વિરહાશ્રુ પાડવાની રજા આપે
છે દારુ નિર્લજ્જ બનાવ છે, અશીષુ એદી બનાવે છે, ગાળે ધુની
બનાવે છે, પશુ ભામ કલ્પનાશક્તિને કિનેજ પીનાગને બ્યોમમા રચાઇ
રહેલી સોનેરી સૃષ્ટિનો માલીક અને ભોક્તા બનાવે છે

વિશ્વળહેવ વિજ્યાની આરાધના કરી આ પદવી પામ્યા એનું હૃદય
વિશાલ થતુ લાગ્યું, એનું મનોબલ માથામા કુદાકુદ કરતુ લાગ્યું, એની
નજી ઝીણી ને સવગ્રાહી થતી લાગી, એની બુદ્ધિએ નવા નવા તત્ત્વો
રચવા માડ્યા એને લાગ્યું કે તે પોતે દુર્જય હતો, દેશળ તદ્દન મૂર્ખ
અને અભિમાની હતો, જ્યસિહદેવને રાજ્યનો અધિકાર હતોજ નહીં,
મુજલ ઉધી મતિનો મત્રી હતો એની આકાક્ષાઓ નવા ઝવરપે, પશુ
સચોટ બાપામા બહાર પડવા લાગી, તેના વિશ્વાળ મગજમા કેં કેં નવી
યુક્તિઓ ઉદ્ભવી, કેં કેં કાવતરા રચાયા અને તેનો નાયક તે પોતે બન્યો,
જ્યસિહદેવ આજે માત્ર તેનેજ આધારે ગજબ કરે છે એમ તેણે
ખાત્રીપૂર્વક માન્યું

આ બધી વાતો વિશ્વળના કિતેજિત મગજમાથી નીકળવા લાગી
ઉત્તેજન માત્ર ભાગનું નહોતું, કાક પશુ ધીમે ધીમે તેને વાતો કરાવતો
હતો આનું પરિણામ એ થયું કે વિશ્વળની કાક પર અહા વધતી ગઇ
વિશ્વળને મન તે દીલોજન દોસ્ત લાગ્યો, તેની સાથે તેને પૂર્વજન્મનો
અણુનુબંધ છે એમ જાન થયું, પોતાની મહાન યુક્તિઓમા તેની સહાય
માગી કાક પાછી પાની કાઢે એમ નહોતો તેણે પશુ વિશ્વળની સાથે
સદાન મિત્ર થઇ રહેવા વચન આપ્યું અને બંને વચ્ચે કેટલું મળતા-

પણુ છે તેના પર વિવેચન કર્યું કાકે સોમદ ખાધા કે જીવતા સુધી તે વિશળનો મિત્રજ થઈ રહેશે

આ મિત્રાચારીના બધનો આવી રીતે દહ થવાથી કાકે સોરહની વાત કાઢી કૃષ્ણદેવ કોણ છે તે પોતે જાણે છે એમ સુચવ્યું, અને અત્યારે વિશળ જેવા મહારથી પાટણુ ઊડી જાય તેથી શુ હાની પહોંચે તેનો ખ્યાલ આપ્યો પોતાની મહત્તાની આટલી બધી કદર જોઈ વિશળે પણ પોતાનો અભિપ્રાય એવોજ છે એમ ધણીજ ખાનગી રીતે કહ્યું જે ખાનગી સ દેશો વિશળ લઈ જતો હતો તે જો કાકને વિશળ કહે તો કાક ચુક્યા વિના, જરૂર ને દેશળદેવને જઈ કહી આવે એવી કાકે ખાત્રી આપી વિશળે એમ કરવા પોતાની રાજપુત્રી દેખાડી, પણુ તેથી તેના મોટાભાઈ ધણીજ ગુસ્સે થાય એવો ધાક બતાવ્યો

આ પ્રમાણે વાતો કરાવતો કાક વિશળને નદી પર જ્યારે લઈ આવ્યો ત્યારે છેલ્લી હોડી નીકળી ચુકી હતી, એટલે તરીને મયા વિના છુટકો નહોતો રાત પડવાથી ટાઢ શરુ થઈ હતી, અને વિશળ પાવરધો તારો હતો નહીં આથી વિશળને નદીપાર તરીને જવુ વસમુ લાગ્યું

આખરે કાકે તેને ફરી સમજાવ્યો શા માટે વિશળ જેવા સામ તે આમ નકામા ધક્કા ખાવા ' શા સાર પાટણુમા રહી ત્યા ખ્યાન ન રાખવું ' શા માટે તેના મોટા ભાઈ જવા એકલપેટાઓ માટ નિરર્થક, ટાઢમા ફુકવાતા નદી ઓળંગવી ?

આ વાત વિશળને ગળે ઉતરી મઈ થોડો વખત થયાજ તેનો ભાઈ તેને મદદમા લેતો હતો એટલે કાઈ ઉસ્તાદના પગ્રમા તે આજ સુધી સપડાયો નહોતો

“કાક! દોસ્ત! ત્યારે આટલું કામ કરશે ?”

“જરૂર જમા તમારો બોલ ત્યા મારુ માથુ ”

“ત્યારે મધુપુરને પાંધરે નીલકંઠેશ્વર મહાદેવના મંદિરમા જજો ”

“વારુ ”

“ત્યા મધરાત પછી ભાઈ આવશે કે કોઈ તેનો ખાસ માણસ આવશે તેને આટલુંજ કહજો”

“ શુ ? ” ધ્યાનપુર્વક કાંકે પુછ્યું

“ મહાવદ બારણ પાચાલેશ્વરની જય યાદ રહેશે ? ”

“ અરે હા બરોબર ! ”

“ જો જે પણ આ વાત કોઇને કાને જાય નહીં ”

“ અરે જય શુ ? જય તો તેનો કાન કાપી નાખુ વિશ્વળદેવજી !
હવે તમે નિરાતે સીધાવો ”

“ દોસ્ત ! મારી સેવા બરોબર ઉઠાવ, તારો બેડો પાર કરી દઇશ ”
રાત્રિના અધકારમા કાકના હોઠ તિરસ્કારમા મરડાયા તે વિશ્વજે
જેયા નહીં

“ કાક ! ત્યારે હું જાઉં છું ”

“ સુખેથી ”

કહી કાક વિશ્વજીથી છુટો પડ્યો અને પેલે પાર જવા નદી તરફ ગયો
તે નાસીપામ થયો હતો કારણ કે સદેશો કે સ્પષ્ટ નહોતો વિશ્વજીને
ફાસલાવવા કરેલી બધી મહેનત તેને વ્યથ લાગી આ અશ્વ-વગરના
દેખાતા સદેશમા અર્થ જોળવા તે પ્રયત્ન કરી રહ્યો નદી ઓળંગવા
તેણે કચ્છોટો માર્યો, પણ પાણીમા પગ મુકવા તે જતો હતો એટલામા
થલીને ઉભો રહ્યો અને પગ ડોક્યો

“ હત્ત મૂખી ! આટલી સમજ નથી ? ” કહી તે એકદમ પાછો
વળ્યો અને વિશ્વજી ઓવારા પર હતો કે કેમ તે જોવા લાગ્યો ઓવારો
નિર્જન હતો કાકે કચ્છોટો છોડી નાખી, અપાટામધ શહેરમા પાછો
પેડો, અને બંને તેટલી ત્વરાથી રાજગઢ તરફ જવા લાગ્યો

રસ્તા પર લોકોની અવર જવર હતી નહીં એટલે બહોળ અપાટા
બધ તે જમ શક્યો

રાજગઢના દરવાજા આગળ થોડાક રક્ષકો બેઠા હતા “ ભાઈ !
ઝાંઝ મંત્રીપુત્ર શોભ મહારાજને બોલાવશો ? ”

કાકને સંભાળ્યે એક જણે તેને ઓળખ્યો

“ કોણ ? તમે તો ત્રિભુવનપાલ મહારાજના ભટરાજ ! ”

“ હા, હું તે જ જરા ઉઠોની ”

એક રક્ષક કઠીને મથો અને ચોડીવારે પાછા આવી કાઠને મઠમા બોલાવી લઈ મથો મહેલના ઓટલા પર ગોભ ઉભો હતો.

“કેમ ભટ્ટ” તમે હજી મથા નથી ?” જરા ગમ્મ થઈ ગોભ પુછ્યું

“મહારાજ” એ પુછવાનું કામ આપનું નથી” શ્રાતિથી કાઠે જવાબ દીધો મારે એક કામ છે ”

“નુ ?” જરા નરમ થઈ ગોભે પુછ્યું

“મહારાજને મારે મળવું છે’

‘તે અત્યારે કેમ બને ?’

“તે વગર મારે ચાલે એમ નથી, મને મહારાજને બોલાવ્યો હતો

“ઉભા નહો જાગતા હોય તો પુઝી આવું ’

“નહી જાગતા હોય તો ઉઠાડજે કોઈ ખીજી જાણે નહી હો’

ઠાઠે પેટે કાઠે કહ્યું

જ્યસિ હરેવ જ્યારથી કાઠની જોડે ખાનગીમા વાત ખરી હતી ત્યારથી શોભના મનમા તેનો દરજ્જો વધ્યો હતો તેણે ઝપાટાબંધ અદર જઈ જયમિહરેવ બેઠા હતા ત્યા વાત કરી

જયદેવ પહુલા ગુસ્સે થયો, પણ વગરકારણે કાઠ પાછો આવે નહીં એમ ધારી તેને પાછલે દાદરે ઉપર બોલાવવાનો હુકમ શોભને કર્યો જેવો કાઠ ઉપર આવ્યો કે મહારાજે ડોળા કાઢી તેને પુછ્યું

“તમે હજી મથા નથી ?”

“સખત કારણ વિના આપના હુકમનો અનાદર હું કદી કરી નહીં’ હાથ જોડી કાઠે કહ્યું અને શોભ તરફ જોયું

“શોભ, તું બહાર ઉભો રહે કાઠને આવવા દેતો નહીં”

શોભ મથો અને મહારાજે કાઠને પુછ્યું “બોલ હવે શું કામ તું રહ્યો?”

“અનદાતાને એક ખાતમી આપવી છે’

“તેમા મારી પાસે આવવાનું ?” જરા સખતાઈથી જયદેવે પુછ્યું

“મહેતાજી નહોતા ?”

“એમ જો અનદાતાને લાગતું હોય તો હું પાછો જાઉં” શ્રાતિથી કાઠે કહ્યું “મહારાજે મને આજે કેટલીક વાત કરી તેથી મેં જાણ્યું કે

મહાઅમાત્ય કરતા આપને આતમી મ્હુ તો તે વધારે સ્વચ્છે મારી બુલ થઈ હોય તો ઠામા કરો. હું અનદાતાની રજા વહીવટું” કહી ઝાઝ પ્રણામ કરવા ગયો.

જયદેવ વસો જિજ્ઞાસુ થઈ ગયો હતો અને કાકને જતો જોઈ તે નરમ પડ્યો.

‘માન કરના મહેતાજી જાણે તો વધારે સાગને ને મધુ જાણે છે”

“મદાઅમાત્ય પાસ અનેક જાસુસો છે મેં જાણ્યું કે—”

“નીક ત્યાં હવે આઓ છે ત્યારે કહે”

“અનદાતાની રજા હોય તો હું મહાઅમાત્યનેજ મધુ કહું”

જયદેવ હોઈ કરજ્યા “ચાલ ચાલ! મનેજ કહે”

“જેવી આજ્ઞા સોરઠના રા’ ગુજરાત પર ચડી આવે કે એ વાત માચી છે’

“તમા નવુ ગુ કહ્યું?”

“પ્રભુ! નવકાઠામા એ પોતાના મળતીઆઓ ભેગા કરે છે

“એમ?”

“જી હા પાચાલેશ્વર આમળ”

‘હે!’ જગ ચકિત થઈ જયદેવે પુછ્યું

“મહારાજ! મહા વદ બારમે એ ત્યાથી નીકળી ગુજરાત પર આવી પડવાનો” ધીમે અવાજે કાકે કહ્યું

“તુ ગુ કહે છે? તે ક્યાથી જાણ્યું?”

“બાપુ! હમણા આપને તે કહું તો બધું સુચાઈ જશે અનદાતાની રજા હોય તો પછી કહીશ. પણ વાત તદ્દન ખરી છે, અને નવધણુ રા’ને શિક્ષા કરવાનો આવો લાગ બીજો આવવાનો નથી”

“હા! હું મુજલ મહેતાને પુછી જોઈશ”

“જેવી અનદાતાની મરજી પણ એના કરતા આપ મારી જોડે મહાશ્વર મહારાજને કહાવો કે નવધણુ રા ને કેવળ પાડે, તો કેવું?”

‘જોડું નહીં’

“અને આપ તે વખત ત્યાં આવી પહોંચો તો—” કાક જંગ આખ ઝીણી કરી ઉમેર્યું

જયદેવને સમજ પડી શા માટે કાક અત્યારે આમ આવ્યા હતા, શા માટે તે મુળલ પાસે નહીં ગયો, અને કાકની શીખામણુ માનવાથી પોતે કેવો યશ મેળવી શકશે એ બધા વિચારો તેને એકદમ આવ્યા જો જયદેવ પોતેજ જામ નવધણુને હરાવે તો મુળલ મહંતા પણ જયદેવનો પ્રભાવ જાણે, અને શાત્રુએ કરેલી સધિનું કલક ૮૬ ઓછુ થાય આ પરિણામનો ખ્યાલ આવતા માનગળનુ મો મલકાયુ

“કીક છે હું જોઈશ” પોતાનો મલકાટ મનમાજ સમાવતા જયદેવે કહ્યું “પણ તું જલદી જા”

“આ વાતની મુળલ મહેતાને ખમર આપુ” હાથ જોડી કાકે પુછ્યું જયદેવે જોયું કે કાક તેની મરકરી કરતો હતો તેણે જંગ લગા ચલવી જનાય દીધો “તું તારે જા મને થોડા લાગશે તે હું કરીશ”

“જેવી પ્રજાની આગા” કહી કાકે ત્યાંથી રજા લીધી

પ્રકરણ ૧૧ મું

કાકે કહેલો સદેશો

કાક જ્યારે મધુપુર પહોંચ્યો ત્યારે મધ્ય રાત્રિ વીતી ગઈ હતી, અને નીલકંઠેશ્વર મહાદેવમા ચાર પાંચ પુનર્ગાઓ જેવાં દેખાતા માણુના સુતા હતા કાક વિચારમા પડ્યો કે અત્યારે દેશજયદેવને કમ ખોળી કાઢવો આખરે કે ન સુજવાથી તે આટલા ઉપર મેઠો

થોડીવારે એક ઘોડેસ્વાર આવ્યો તેણે ઘોડો બહાર બાંધ્યો અને મદિરમા આવી મહાદેવજીને સાષ્ટાંગ દડવત પ્રણામ કર્યા નવા આવનારે આખે સરીરે બખ્તર પહેર્યું હતું, અને મોઢે છુકાની બાંધી હતી પોતે કોણુ છે તે છુપાવવા તેણે આટલા મધા પ્રયત્ન કર્યા હતા તો પણ કાકને ખાત્રી થઈ કે આ દેશજયદેવ પોતેજ હતો, પણ રખેને કે છુલ થઈ ગય જોવી બીકથી કાક જાણે ઝોકા ખાતો હોય તેમ ખેસીજ રહ્યો

નવા આવનારે ચારે તરફ નજર નાખી, અને આખરે તે કાકને ટીકી ટીકીને જોવા લાગ્યો. નવા આવનારે બોલવું કે નહીં બોલવું તેનો ક્યા સુધી વિચાર કર્યો કર્યો, અને પછી ધીરજ નહીં રહેવાથી તેણે પુછ્યું

“ભટ્ટ! આપ પાટણથી આવ્યા છો?”

ત્રણે ઉધમાથી જાગ્યો હોય તેમ કાક બોલ્યો

“મને પુછો છો?”

“હા” નવા આવનારે પુછ્યું “પાટણની શી નવા જુની છે?”
કાકે અવાજ પારખ્યો. નવો આવનાર દેશજન હતો

“મહારાજ! આપના નીકળ્યા પછીની કે ખબર નથી”

દેશજન ચમક્યો “હું નીકળ્યો” હું પાટણ ગયોજ નથી” જગ સખન અવાજે તેણે કહ્યું

“એવું શું કામ બોલ્યો છો? આપ કોણ છો તે મને ખબર છે”
“કેમ?”

“આપનેજ મળવા આવ્યો છું તેમ”

“કોણે જયદેવ મહારાજે મોકલ્યો છે?” જરાક મીઠાસાં અવાજે દેશજે પુછ્યું

“ના વિશળદેવજીએ.” છેક ધીમેથી કાકે કંઈ દેશજન ચમક્યો અને તેના ભવા ચલ્યા

“કૃષ્ણદેવ મહારાજનો સ દેશો કહેવા”

“વિશળદેવ કેમ નહીં આવ્યો?”

“કૃષ્ણદેવ મહારાજે આરી જોડે સ દેશો કહાવવાનું દુરસ્ત ધાણું હું એમનો મિત્ર થાઉં છું”

“તું તો ત્રિભુવનપાલનો મિત્ર થાય છે?”

“અને જાણના મિત્ર થતા શું વાધો?” જરા હાથી કાકે પુછ્યું અને ઉમેયું “આપ પોતે અનેના મિત્ર નથી?”

“શું સ દેશો લાવ્યો છે?”

‘દ્વાયેશુ સુદ ચોથ પાચાલેશ્વર’ કાકે બનાવટી મદેશો ધીમેથી કહ્યાં તેને બરોમગ યાદ ગમવા દેશળ ધીમેથી નનમા મોટા.

‘બીજી કે ?’

“બીજી કે નથી હવે આપની રગ હોય તો હું જાઉં મારે ત્રિભુવનપાલ મહારાજને મદેશો કાઢવા કે’

“ગા”

“કે બોમપૂર તન્કે જઈ શાતુ મહેતાને મળે

“મરોમગ મરોબર પોતાનો હરખ દેશળ શમાવી મકપો નહો

“તાર નામ કાકલટ, નહીં”

“હા વખત આવે મેવડને યાદ કરજો

“જરા ચિતા નહીં” કહી દેશળ પોડેવાન થત ત્યાંથી નીકળ્યો અધાગમા કાકે હસતો હસતો ઉભો જ્યાં દેશળના ઘોડાના પગલા મળ્યાના બધ થયા ત્યાં તે મંદિરમા પેઠો, કરીયા મહાદેવના દર્શન કર્યા અને સાઢણી પલાણી કણ્ણવતીને રડે તેને માંડી મુકી

કણ્ણવતીથી ચોડકે દૂર ત્રિભુવનપાલ મહારાજ તેને મળ્યા કાકે તેને નવિન્તગ વાત કરી અને મહા વદ બારસે નવકાઠામા આવવા પાચાલમા નવવણ રા’ પોતાના મામતેને મળવાનો હતો તેની ખમર આપી

થોડીવાર મડલેશ્વર સાથે થોભી કાકે સાઢણી મદલી, અને ખખાતનો રડેનો બીધો.

મકરણ ૧૨ મું

ખખાતને રડે

નત ભત્તીર્યને * રડેને જેમ જેમ પ્રાડ આવતો ગયો તેમ તેમ તેને આનપામના પ્રદેશમા ફેરકાગ લાગવા માડયો ગામો મોટા અને સમૃદ્ધિવાન દેખાયા, પોકાનો મોટો ભાગ જૈન લાગ્યો, જૈન માધુઓ અને જર્તિઓ અવારનવાર દેખાયા, અને ડેમણે ડેમણે ચૈત્યો†, પોષધશાળા‡ અને આશ્રમગૃહો તાજજ નૈયાર કગલેલા નજરે ચઢ્યા

* ખખાત

† મંદિર

‡ અપાસરા

ડાક પોતે બ્રાહ્મણ હતો. વૈદિક અને પૌરાણિક પ્રભુલિંગમાં ઉત્તરો હતો અને પોતે ભૂદેવીની ભૂમિકા પર છે એમ માનતો હતો આ કાળજીને લીધે ચુસ્ત શ્રાવણ તરફ તે નિરસ્કાંતની નજર જોતો.

આ વાર્તાના મમયમાં ગુજરાતની પ્રગ્નનો મોટો ભાગ પુરેપુરો નહોતો જન કે નહોતો પૌરાણિક અને વિભાગો માત્ર પશ્ચાત્ત ગણાતા વણાખગ શ્રેય કરતા દર્શન કરી પાશ્વનાથની પૂજા કરવામાં વાંધો ગણાતા નહીં ધનાઢયા મને પથના મંદિરો મધાવવામાં કૃતકૃત્યતા માનતા, નામાન્ય વર્ગો પિદ્ધાન શ્રોત્રિનો તેમજ માધુઓના પાદ પુજતા, દરેક પોતાને મનકાવના દષ્ટદેવની આરાધના કરતા જે મમયનો ઇતિહાસ અહીંઆ આપવામાં આવ્યોછે તે મમયમાં શ્રાવણ અને શેવોમાં લોકોનો વિભાગ સ્પષ્ટ રીતે પડ્યો નહોતો જનધર્મ હિંદુધર્મથી ભિન્ન છે એમ પણ ગણાતુ નહોતુ.

પણ આ બંને પથોના જે નેતાઓ હતા તેમના મનમાં આની અસ્પષ્ટતા નહોતી તેઓની માન્યતા પ્રમાણે પોતાનો મત દેડે અને ન્યાય અને વિગુહ લાગતો આનુ પરિણામ એ થતુ કે પાટનગરમાં અને પૈમાદાગ શહેરોમાં ધાર્મિક ઝંઘડા ચાલ્યાજ કરતા, અને મત્તાધિગા અને ધનાઢયોને પોતાના પાંખા આણુવા દરેક મત મથતો.

ગુજરાતમાં અસલથી જૈન ધર્મનું જોર ચાલ્યુ આવ્યુ હતુ વલ્લભી પુરનો વિનાશ થયો તે પહેલા ત્યાં ભુદ્ધ મતને હરાવી જન મને પોતાની સત્તા જમાવી હતી વલ્લભી પડ્યા પછી પચાસરમાં પણ જૈન મતનું પ્રાપ્ત્ય હતુ.

જૈન સાધુએ બચાવેલા જૈન સાધ્વીએ ઉછેરેલા અને જૈન મત્રીની મવા સ્વીકારતા વનરાજના વખતમાં એ મત વધારે પ્રસર્યો હશે એમ માનવાને કારણુ મળે છે ગુજરાતના ધનાઢયો બધાખરા એ મતના હતા, અને તેમનું ધન, અનાથની વારે ધાતા અહિંસાપૂજક સાધુઓ, લોકોના ભલાને માટે ખરચતા ગુજરાતની ગાંધી પોતાના મતના આશ્રયથીજ અમર રહી છે અને રહેશે એમ સાધુઓ માનતા અને ગુજરાતના નરે

ગાને પોતાના અનુયાયીઓ બનાવવાની હોસ હમેશા રાખતા પરિણામ ગમે તે આવ્યું, પણ ગુજરાતનો ઇતિહાસ જનજ્ઞાસનનું એક પ્રકરણ થઇ રહ્યો

ગુજરાતનું ગૌરવ નષ્ટ થઇ ગયું, પાટણ પાધર થઇ ગયું, મુસલમાન અને મરાઠાઓએ તેને જીત્યું, ખોયું, ફરી જીત્યું ચાવડાઓ ગયા, સોલકીઓ ગયા, નાગરો, શ્રીમાલી, અને પોરવાડોનો અસ્ત થયો, છતાં જે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાએ વલ્લભીપુરની જાહોજલાલી જોઇ હતી અને જે તેને વિનાશકાલે પચાસરમા જઇ રહી, તેજ પ્રતિમા માળમે વધને કાલાતરે આપણા જુના પાટનગરમા આજે વિરાજે છે, અને આપણા મધ્યકાલિન ઇતિહાસનો સૂત્રધાર વનરાજ અને તેનો મત્રી આપો મહેનો તેને પ્રણિપાત કરી રહ્યા છે *

જનજ્ઞાસનનું આટલું પ્રાગલ્ભ્ય છતાં આ સમયમા સૌરાષ્ટ્રના મહા દેવનો કંઠો આખા દેશમા વાગતો અને ગુજરાત, અને સૌરાષ્ટ્રના અધિષ્ઠાતા દેવ તેજ ગણાતા જુનાગઢ અને પાટણના રાજાઓની વિજય ઘોષણાઓ સોમનાથનો જય પોકારતી આ પ્રતાપ સોલકી શિરામણિ મૂલરાજનો હતો

મૂલરાજ પોતાના ગ્વદેશમાથી શિવભક્તિ લાવ્યો હોય, ગુજરાતના ગામ થવા માટે અધિકૃતના દેવની ભક્તિ ગિરનારના અહરિપુ કરતા પણ વધારે દેખાડવી એમા તેણે મુત્તદ્વીપજી માન્યુ હોય આસપાસના મસ્કારી પ્રદેશોના વિદ્યા અને કૌશલ્ય આણુવા માટે શાલિણીને કિતેજન આપવું એ જરૂરનું ધાર્યું હોય, જૈન મતે સ્વીકારેલી અહિંયા, તેના મદાદર, મત્તાભક્ત હૃદયને અકારી લાગી હોય—ગમે તે કારણ હોય, પણ તેણે સૈવ મતને રાજ્યધમ મનાવ્યો દ્વંદ્વેશથી શાલિણી લાવી ગુજરાતના મસ્કારોની મમૃદ્ધિમા વધારો કર્યો પાટણના રાજ્યકર્તાઓને તે “જય સોમનાથ”નો મત્ર શીખવી ગયો તે મત્ર ધ્યાનમા રાખી મૂલગજના વશનેએ શાલિણીને આદરથી પુજવા માડ્યા, અને પોતાના દેશની સંસ્કૃતિને મનેજ રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો

* પાટણમા પચાસર પાર્શ્વનાથનું મંદિર હજી છે જેમા વનરાજ અને આપો મહેતાની અસંખી પ્રતિમા છે

આવી પરિસ્થિતિને લીધે જૈનો પાટણુના ગળ્યોને પોતાના પથમાં લેવાને ધણા તરફડીયા મારતા હતા ખરા પણ તે બધા નિષ્ફળ જતા બીમદેવ અને કર્ણદેવ ચુસ્ત શિવભક્ત હતા, મીનળદેવી, જૈન પિતાની આત્મજા છતાં, રાજ્યકાગ્યારમાં ધર્મવિરોધ દાખલ કરવાની વિરુદ્ધ હતી અને પણે ભાગે શ્રાવક મંત્રીઓ પણ શૈવ અને જૈન મતમાં બહુ વહાલુ અળખામણ કરતા નહોતા.

જ્યારથી રાજ્યતંત્ર મુગલ મહેતાના હાથમાં આવ્યું ત્યારથી તેની ગળ્યનીતિ સ્પષ્ટ જણાઈ મત-મતાતરના ઝઘડામાં પડ્યા વિના, પાટણુની સત્તાને શોર્યના બળથી વિચ્છારવી અને ગુજરાતને એક સામ્રાજ્ય બનાવવું એમાંજ તે પોતાની નીતિ સમજતો હતો આ નીતિથી ચુસ્ત શ્રાવકો અને જૈન સાધુઓ અત્યંત નારાજ રહેતા અને રાજ્યમાં વધારે પડપેસારો થાય એવી તકની વાટ જોઈ એકા હતા.

એવામાં પાટણુના રાજ્યકર્તાઓમાં એ નવો મુત્સદ્દી દાખલ થયો તે ઉદ્ધો મહેતા તેનો પૂર્વાશ્રમ, તેની બાહોશી, અને ડવી રીતે તે મંત્રી થયો એનો કેક ઇતિહાસ 'પાટણુની પ્રજાતા માં આપેલો છે જ્યારે તે મંત્રીપદ પામ્યો ત્યારે તેને પાટણુની સત્તા હાથ કરવાની ઘણી હોસ હતી, પણ મુગલના વ્યક્તિત્વ આગળ તેની હોસ નકામી ગઈ તેણે કર્ણાવતી અને ખભાત બે માગી લીધા અને મીનળદેવીએ તે તેને આપ્યા.

ઉદ્ધાની મહત્વાકાંક્ષા અમાપ હતી બધા મંત્રીઓને ઝાખા કરવા તે ધર્મધુરધર બની રહ્યો કર્ણાવતી અને ખભાત જેવા મદરોમાં નસડાત આવતી અઢળક દોલત તેણે જૈન મતના ઉદ્ધાર માટે ખરચવા માંડી દેશ દેશના જૈન સાધુઓ, જૈન વિદ્વાનો ઉદ્ધો મહેતાના દરબારમાં આટા મરવા લાગ્યા અને જીખડીનારસ સંધર્મીઓ ન્યાલ થવા લાગ્યા ઉદ્ધાએ ધીમે ધીમે માથું ઉચકવા પ્રયત્ન કર્યો, એટલે મુગલે તેની પામેથી કર્ણાવતી લઈ લીધું ધવાયેલો મંત્રી ખભાતમાં જઈ રહ્યો.

ખભાત ગુજરાતનું મુખ્ય બંદર હતું, અને ગુજર ધનાઢયો દરી-આઈ વેપાર ધણીજ કરતા હોવાથી એ શહેર નીચે બધાની મુડી હતી આથી ઉદ્ધાની દોલત અને સત્તા અનુપમ થઈ પડી ખભાતમાં પૈસો તો

હતો અને નમા તે જોન ધમનુ અને ઉદાની સત્તાનુ મથક મન્યુ કાકને ખભાત ભવ્ય લાગ્યુ તેમા - નવાઈ જેવુ નહોતુ

કાક જેમ જેમ ખભાતની ાસે આવતો ગયો તેમ તેમ તે ગભરાતો ગયો તેણે ઉપાડેલુ કામ વચ્ચે ગળીગ અને મુસ્કેલ હતુ જયદેવ મહારાજે તો માત્ર શુભળ હલાવી હતી, કાકને તો જીવનુ જોખમ હતુ જે મત્રીની મત્તા તોડવાનો એ ઇગદો રાખતો હતો તે આખા દેશમા પાકાના પાકો ગણાતો, તેના અનુચરો ખારે મડલે અને ખાવને શહેરમા ફરતા, તેના ધનથી લોભાઇ ભલા ભલા જયસિદ્ધેવ મહારાજની નોકરી પણ છોડી જતા એવા માણસને દુસ્મન બનાવવો ' જો ઉદો વીફરે તો મહારાજ પોતે પણ તેને બચાવી શકશે ' આવા સશયો પેદા થતા હતા છતાં પણ કાક હીંમત હાર્યો નહીં તેની રમોમા જીવાનીનુ લાહી ઉછળતુ હતુ, તેને ઉદા મહેતાને જોવાની ઇચ્છા હતી, એક દિવસમા પાટણના મુત્સદ્દીએને પણ પોતાનો પરચો દેખાડ્યો હતો, અને તેને નવા નવા અનુભવો ફરવાનો શોખ હતો તે હોનથી આગળ વધ્યા

પ્રકરણ ૧૩ મુ

ખતીબ *

મહા સુદ ખારસની સવારે કાક છેક ખભાતની પાસે આવી લાગ્યો તેની માઠણી થાકી ગઇ હતી અને તે પોતે જીખ્યો ચયો હતો, તેથી તેણે વીમામો લેવાનો નિશ્ચય કયો

તે માઠણી પરથી ગયો, પાસ આવેલા નળાવમા નાહ્યો, મધ્યા કરી અને એક વટાફર વૃક્ષ નીચે દેવતા પાડી, ગધવા મેડા રાધતા રાધતા તેણે ઉદા મહેતાનો વિચાર કરવા માડ્યો

એકદમ ઉપરની ઘટા હાલી ઉડી એક ટુટેલી ડાખળી કાકના પગ આગળ આવીને પડી કાક ચમક્યો અને ઉપર જોયુ તો ઝાડની ઘટામા

* જમી-હિત-હકાવત સર : ઇલીઅટના ઇતિહાસમા આપેલા તરજુમા પરથી

કેં વાદ્ય જેવું શાગ્યું તોકે ઉડીને કાકરો માર્યો પેલા વાદ્યને તે
બરોબર વાગ્યો, અને તેણે એક ડાળ ઉપર જવા પ્રયત્ન કર્યો

કાકે તેને ડાળ ઝાલી ઉપર જતા જોયો અને ગભરાટ છુટ્યા ઝાડમાં
ભરાઈ ગયેનાર નહોતો વાદ્યો અને નહોતો માણુસ 'તેનું મોઢું વાદ્ય
જેવું કાકને શાગ્યું, તેની લાખી, વગર માથેલી દાઢી બચ કરી તે
આમ તેમ હાલતી હતી, અને શરીર કેં કુમકુ વીટાળેલું હતું કાક
તેને હેઠળ ઉતરવા હાથના આળાથી મુચવ્યું, પેલા આદમી ઉપર ધ્રુજ્યા
કરતો હતો અને હાથ જોડવાના ફાફા મારતો હતો, કાકે તેને ધમકી
આપી પણ તે બોલ્યો નહીં, તેમ ઉતર્યો પણ નહીં

કાકનો મીઠાજ ગયો, તેણે પોતાના રમારી પાસે નાહણીએ માવવા
ધનુષ્ય અને માણુ મગાવ્યા અને આણુ માધવા માડ્યું પેલા માણુસે
સમજાય આવો પણ દયામણો અવાજ કર્યો, અને તે હેઠળ ઉતરવા
માડ્યો ઉતરતા ઉતરતા પેલા ગભરાયેલા માણુસ નરી ગયો અને
બોલ્યું 'દગલો થઈ પડ્યો તે નિરાશા ભર્યો અવાજે કે બોલ્યો
કાકને કાને 'લાલા' જેવું મળવાયું

ખીકથી અને નળગામથી તે મુઠ્ઠા જેવો રડી રહ્યો તેના મોઢાપર
ત્રામના ગપટ ચિન્હ હતા, તેના હોઠ ડાપતા હતા, તેની આંખો તે
દયામણી રીતે કંઠાડ્યા કરતો હતો શક્તિ, શૈયી, અને અઝાગના મન મા
કાકે તે મનુષ્યનું તરફ જોત રહ્યો

કોણ છે તું ?' નળગામથી કાક પુછ્યું

'માનવા જનામમાં પેલ એ જનામ દીધો,

"લા ને આ" ડાળા કાઢી નક પુછ્યું "બોલે છે કે નહીં" નહીં
તો હમણા ને હમણા વીંધી નાખીશ"

પેલા માણુસે હાથ જોડ્યા અને ધમકાતો આવી તે કાકને પગે અડકવા ગયા
'શાન્તમ પાપમ્' કાક રૂપશેથી દૂષિત થવાના ડરથી પાછો ખમ્યો
અને બોલ્યો 'અબરદાર જો અને અડક્યો તો તું છે કાણુ ?"

"મુસલમાન પેલાએ બોલ સાથે દાઢી ધસતા કહ્યું કાક કે
સમજ્યો નહીં

‘કપાળ તારે કોઈ માણસની ભાષા આવડે છ કે નહીં’

“યવન”

તો એમ બોલની અહીંઆ ક્યાથી આવ્યો ‘તુ ક્યા રહે છે?’

પેલાએ ખભાત તરફ આમળી કરી

‘આ ઝાડ પર ક્યાથી આવ્યો?’

થોડા ગુજરાતી શબ્દો, થોડા ન સમજાય એવા શબ્દો, અને હાથના ચાળાથી તેણે સમજાવ્યું કે તેના ધરખારનો નાથ કરવામાં આવ્યો છે અને ઐરી છોકરાને મારી નાખવામાં આવ્યા છે

પ્રશ્ન

‘ધમરાયક’ કહી આવકો જ્યાં ચઢન વસતા હતા ત્યાં પેલાએ આમળી કરી

“આવકોએ શા સાર?”

‘યવન’ પેલાએ દુકમાં જવાય આપ્યો કાંક નમજ્યો

“તારે નામ શું?”

‘ખતીબ’

‘ખતીબ’ અશક્તને નિરાધારોના નામ ખગાડવાનો જે અધિકાર હાય કે તે અધિકારનો ઉપયોગ કરતા કાંકે કહ્યું કાંક જરાવાર જોઈ જ્યો પોતે જે કામ સાધવા માટે આવ્યો હતો તેમાં આ માણસ મદદ ન થશે કે કમ તેનો તે ત્રિચાર કરવા લાગ્યો

“તે કોઈને ફરીયાદ કરી?”

ખતીબે ડોકું ધુણાવ્યું અને આકાશ તરફ આમળી કરી “અસાહ”

‘કદા મત્રી પાસે ફરીયાદ કરવી હતી ને?’ કાંકે પુછ્યું

“ધસરાયક”

‘તુ કહે છે બહાક’ જયસિ હદેવ મહારાજના રાજ્યમાં મત્રીઓ ફરીયાદ નહીં સામજે એવું તે હોય?” ખતીબે ડોકું ધુણાવી દાઢી પર હાથ ફેરવ્યો

“આજ મારી સાથે મત્રીને આપણે ફરીયાદ કરીયે” ડોસાએ ડોકાવતી ના પાડી

“ હરામખોર ! ત્યારે તારીજ વાત ખોટી છે ખરી હોય તો ચાલ” કહી કાંકે દાત પાસ્યા ખતીબે નિરાશાભરી હા કહી ‘ હીક એસ હું ખાઈ લઉં ”

ખતીબે પેટ બતાવી પોતે પશુ ભુખ્યો છે એમ સમજાવ્યું “ ઉભો રહે મારે ખાતા વધે તે આપુ ” કહી કાંકે જમવા બેઠો અને વધેછું ખતીબને આપ્યું

ખતીબ જ્યારે ખાઈ રહ્યો ત્યારે કાંકે પાંછા પોતાના વસ્ત્ર અને શસ્ત્ર સંજ્યા અને એક ઝાડની ઘટામા સાઢણી બાધી રાખવાનો હુકમ રખારીને કરી, ખતીબને સાથે લઈ તે ખભાત તરફ ચાલ્યો

જેમ ખભાત પાસે આવતું ગયું તેમ તેની સમૃદ્ધિની સાક્ષી પુગનારા રમણીય કિલ્લાનો અને ચૈત્યો દેખાવા લાગ્યા બપોરે બને જણ ખભાતના દરવાજા પાસે આવી લાગ્યા કાંકની તીક્ષ્ણ નજર ખભાતના કોટની સકિતાનુ માપ કાઢવામા કેટલોક વખત ગુચાઇ તે વિચાર છોડી કાંકે ખતીબની સામે જોયું તો તે વધારે ધ્રુજતો દેખાયો

“ કેમ ? ” કાંકે પુછ્યું

શહેર બહાર કેટલીક ઝૂંપડીઓ અને એક મોટું ઇંટનું મકાન બંધી રહી પડેલા હતા, કેટલાકમાથી અણુશમેલો આમ કોઇ વાર નીકળતો હતો આ તરફ ખતીબે આગળી કરી અને કપાળ કુટ્યું

“આ તાર ધર ?”

ખતીબે ડોકાવતી હા કહી

“ આ મોટું મકાન શાનું છે ?”

ખતીબે ઇસારાથી સમજાવ્યું કે તે ઇશ્વર-સ્તવન કરવાનું સ્થાન હતું

“ હીક ચાલ ” કાંકે કહ્યું

ડરતા ડરતા ખતીબે કોટના દરવાજા આગળ બેઠેલા રક્ષકો તરફ આગળી કરી

“ ડરે ઠ શું કામ ? હું છું ને કોની મગદુર છે કે તારે. વાળ વાકો કરે ચાલ ” કહી કાંકે પોતાની ડાબ મજબુત રીતે પકડી કમરબધમા તરવાર ઢીલી કરી અને તે દરવાજો તરફ ચાલ્યો

પ્રકરણ ૧૪ મું

ખંભાતનું આતિથ્ય

કાકનું હૃદય જગા ધબકતું હતું છતા હીમતથી તે દરવાજામા પેઠે। ખતીબ તેને પગલે પગલે આહ્યો આવતો હતો।

દરવાનોએ જેવો ખતીબને જોયો તેવાજ તેઓ ધુમ મારી ઉઠ્યા અને એક જણ એક બાલો લઇ તેના તરફ આવ્યો। કાક એ ડગલા પાછળ હડયો અને પોતાનું શરીર ખતીબના રક્ષણ માટે વચ્ચે ધપું બાલો લઇ આવનારે કાકને જોયો અને તેની તેજસ્વી ક્રાંતિ અને શક્તિથી તે ડરી જરા અચકાયો। કાક ગૌરવથી પાચે દરવાનો તરફ જોઇ રહ્યો।

“એ તો ખતીબડો” એક દરવાને આગળ આવી કહ્યું “અહીંઆ આવ ” રહે સાતા બકરાની માફક ખતીબ કાકની સામે જોઇ રહ્યો।

“કેમ શું કામ છે ?” કાકે સખ્તાઇથી પુછ્યું

“ભટ્ટ ! તમે તમારે રસ્તે જાઓ અમે તમને બોલાવતા નથી ” બીજા બોલનારે કહ્યું “ ખતીબડા આમ આવ, નહીં તો મુઓ સમજજો ” આ દરવાને પહેલાના હાથમાથી બાલો લઇ ખતીબ તરફ લાગ્યો।

“ખતીબ ! તું ગભરાતો નહીં ” કાકે તરત બાલો સામેથી પકડ્યો અને દરવાનને કહ્યું “ જરા ચેતીને વાત કરજો અમે ઉદામહેતા પાસે જઇએ છીએ ”

બધા દરવાનો તેમજ આ વાત માબાળી ભેગા મળેલા એ ચાર પોકો ખડખડ હસી પડ્યા।

“ અરે વાહરે ઉદામહેતા પાસે જનારનું મોઢું ! ” જેનો બાલો કાકે આપ્યો હતો તે બોલ્યો અને બાલો ખેચી લેવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો પણ ખેચાખેચમા આખોજ બાલો કાકના હાથમા આવ્યો। પેલો દરવાન ગુસ્સામા અપશબ્દ બોલવા લાગ્યો। કાક તિરસ્કારભર્યું હસ્યો અને ખતીબનું બાવડું ઝલી તેણે તેને આમળ કર્યો આ ગરબડ અને ખતીબ એ બેને જોઇ રસ્તે ચતા બધા ઉભા રહેતા હતા તેને કાકે મોટેથી કહ્યું “ રસ્તો મુકો ”

પોતાનું ભક્ષ્ય હાથમાંથી જતુ જોઇ જેમ જનવર ખીજવાય તેમ દરવાનો ખીજવાયા તેમના બે ત્રણ ખતીબને પકડવા દેડ્યા અને એક તો તેનો હાથ પકડ્યો નિરાધાર ખતીબ મેલત પાસે આવ્યું મેમજ આકાશ તરફ આંખો કરી, એના પ્રભુને સભારવા મડી ગયો.

કાકે જોયું કે વાત મારામારી પર આવી છે તેણે પેલા બાલો ફેંકી દઇ પોતાનો જમણો હાથ નવરો કર્યો અને પોતાની ડાઁગ તે હાથમા લીધી અને તે સાથે તેણે ખતીબને પકડી આગળ ધસડવા માંડ્યો.

પાસે ઉભેલો એક પ્રેક્ષક ખતીબ પર ચુક્યો, ચુક કાકને ઉચ્ચ શ્વસામા કાક તેની તરફ ફર્યો અને ડોળા કાઢી બોલ્યો “ચડાલ ! બ્રાહ્મણ પર ચુક છે ?” ચુકનાર ડરીને પાછળ હઠ્યો. પાછળથી એક જણે ધ્રુમ મારી “મિથ્યાદષ્ટિ !” * એ ધ્રુમ બેચાર જણે ઉપાડી લીધી.

કાક દરવાજાની અંદરના ચોગાનમા આવ્યો ખતીબને એક બાબુથી તેણે પકડ્યો હતો અને બીજી તરફથી દરવાજા તેનો હાથ ખેંચતો હતો એટલે પીડાના માર્ગો તે બીચારો ચીંશે પાડવા લાગ્યો. કાકે જોયું કે હવે હાથ ખતાવ્યા વિના છુટકો નથી તેણે પેલા દરવાજાને દૂર હઠવા કહ્યું અને પોતાની ડાઁગ ઉમામી પાછળથી કાઢ્યે એક ઢેકુ માયુ તે કાકને લાગ્યું એક દરવાજાને પાછળથી આવી ભાલાની અણી કાકના વાસા પર તાકી.

જેમ સિંહ વીકરે તેમ કાક વીકર્યો તેણે ગર્જના કરી, ડાઁગવતી ભાલાના બે કડા કર્યા અને એકે ઝપાટે જેણે ખતીબનો હાથ ઝાલ્યો હતો તેને દૂર કર્યો.

આ બધું બન્યું તેમા પા અડધી ઘડી પણ પુરી નહોતી થઇ એટલામા સામેના રસ્તાપરથી બે ચાર સૈનિકો આવતા જણાયા દરવાજાને હીમત આવવાથી તેઓ કાક પર જે હતીઆર આવ્યું તે લઇ ધસ્યા, બેમા મળેલા લોકોએ ઢેકાનો વરસાદ વરસાવવા માડ્યો પેલા સૈનિકો પણ આ તોફાન જોઇ તેમા સામેલ થવા દેડતા આવ્યા.

કાકે “જમ સોમનાથ” ની ઘોષણા કરી અને પોતાની ડાઁગ ફેરવવા

* જૈન ધર્મને નહીં માનનારને એઓએ આપેલું નામ

માડી લાકડી-પટા તેા લાકડના રહેવાશીઓના આપના મણ્ણતા* એટલે કાક જેવા યોદ્ધાની ડાગ કડીયાળી લાકડી મટી સજીવ થઇ ગઇ અને સુદર્શનચક્રની ત્વરાથી તેના માથાની આસપાસ ફરવા લાગી તે ડાગે એક ઓડી અનેક સ્વરૂપો લીધા, ગાડા હાથીની સુહની માફક ચારે તરફ સપાટા લગાવવા શરૂ થયા કોઇની તરવાર ગઇ, કોઇના ભાલાના ખે ભાગ થયા, કોઇની પાંખડી ધુળમાં રગદોળાઇ, કોઇના માથા ખોખરા થયા લોકો ધુમરાણ કરવા લાગ્યા તે સાંભળી કેટલાક વધારે માણસો દોડી આવ્યા એમેર ધરના ઓટલા પર લોકો જેવા મળ્યા બધા ખતીયને ભુલી ગયા અને કાકનેજ પકડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા

કાકે જોયું કે આ પ્રમાણે વધારે લાગો વખત ચાલે એમ નથી તેનો જમણો હાથ ધવાયો હતો એટલે તેની ડાગ વધારે વાર કામ લાગે એમ નહોતી આ કારણથી તેણે વધારે સખત ફટકા લગાવવા માડ્યા ચમસનસમા આ નરની લય કર શક્તિથી લોકો વીખરાવા લાગ્યા

એકદમ બે સ્વાર પાણીપથા ઘોડા પર દરવાજામાં પેઠા તેઓ દૂરથી ચાક્રને આવેલા લાગતા હતા તેમણે આ રમખાણ જોયું, કાકને જોઇ ડે વાત કરી અને ધુમ મારી “શાંતિ, શાંતિ”

કાક પર હુમલો કરી રહેલા લોકોએ તેમને જોયા અને તેઓ એકદમ અટકી પડ્યા કેટલાકે ત્યાથી નાસવા માડ્યું એ બે ઘોડેસ્વાર-માર્થી એક જણે મત્તાદર્શક અવાજે પુછ્યું “નાયક ! એ શું કરો છો ?”

કાકે લોકોનો ગભરાટ જોઇ વધારે જોસથી લા કરવા લાગ્યો, પણ બેખાત્ર પલમાં લોકો ખસી ગયા કાક ચોબ્યો અને તેણે કપાળ પરથી પસ્તેવો લુછવા માંડ્યો

પેલા બે ઘોડેસ્વારમાનો એક આગળ આવ્યો અને મીઠાશ્વથી બોલ્યો “ભટજી ! નાહક શા માટે આ લોકોને મારો છો ? તમે તમારે રસ્તે જાઓ”

કાકે તિરસ્કારભરી નજરે યોદ્ધા સામે જોયું “હા હા હું તો મારે રસ્તેજ જવાનો, અને જોઉં છું કે કોણ તેની આડે આવે છે ?”

ઘોડેસ્વાર હસ્યો અને ખીજાને ઇશ્વારત્વ કરી બંને જણાએ હસીને ઘોડા મારી મુક્યા

આ મરકરીથી કાકને ગુસ્સો ચડ્યો, પણ તે રાખી તેણે ચારે તરફ જોયું તેના ફટકાના ભોગ થઈ પડેલા પાંચ છ જણ બેભાન થઈ પડ્યા હતા, દરવાનો પોતાના દરવાજા પર જઈ એક ખીજાને વાગેલા સોળ જોતા હતા, ઘોડાક લોકો ચકલાને પેલે છેડે જઈ હવે કાક શું કરે છે તે જોવા ઉભા રહ્યા હતા, અને ગભરાયેલા ખતીબ એક ઓટલા પર ઉંઘ માથુ નાખી યાવની ભાષામાં કે બચડતો હતો

“મુખાં! એ શું કરે છે? ચાલ કુઠ” કહી કાકે ખતીબનો હાથ ઝાલ્યો અને આમપાસ જોયું. સામે એક નાના ધરનું બારણું અંધઉંધાડુ રાખી એક સ્ત્રી ઉભી હતી તેને કાક કહ્યું “બહેન! જરા પલવાર વીસાઓ લેવા દેશો?” સ્ત્રી ગભરાઈ મંઈ અને બારણું દેવા મંઈ કાકનો મીઠાજ ગયો તેણે ઝપાટાપાંચ ઓટલા પર ચઢી બારણાને ધકકે મારી ઉઘાડી નાખ્યું અને ખતીબને કહ્યું “ચાલ અંદર આવ” ખતીબ ધુનતો ધુનતો પાછલ આવ્યો અને કાકે નીરાતે બારણાને અંદરથી આગળો વાર્યો

“કાંઈ આવે. રે! આવે!” કહી સ્ત્રીએ યુમ મારી ઓટલે અંદરથી ત્રણ પુરુષો દોડતા આવ્યા

“ભાઈ! આ શું કરો છો?” કાકે મીઠાશથી પુછ્યું “આ તે કહેર છે કે વેરાન? પરદેશી અતિથિનો કાંઈ ભાવ જ પુછ્યું નથી?”

ત્રણ નવા આવનારમાનો એક વૃદ્ધ પુરુષ બોલ્યો “ભાઈ, પણ પારકા ધરમા—”

“કાકા! આજે પંદર દિવસ થયા પગ નથી વાળ્યો તો એક પલવાર ખેસવા નહીં દો?”

“કાણુ જૂદેવ છો?” ડોસાએ કાકની રક્ષાક્ષીની માલા અને ત્રિપુડ જોઈ પુછ્યું.

“હા”

“એમ? પધારો પણ આ મવન કોણુ છે?”

“એક ગરીબ, બીચારો, નિરાધાર માણસ છે તમે બધાએ એના ધરખાર બાળી મુક્યા જતા હજી સતોષ નથી થયો? એ ઝાઝરીમા પડી રહેશે પછી કે છે?”

ડોસો સમજ્યો નહીં એટલે તેના એક સાથીએ કહ્યું “દામુ કુવા! એ તો કાલે જે યવનોના વર બાળી મુક્યા તેમાનો એ છે.”

“ત્યારે તમે અહીંઆના નથી?” ધરના અદરના જાગમા દાખલ થતા કાંકે પુછ્યું “આવક છે?”

“નારે ભાઈ, હું તો ધધુકાનો છું” દામુ ડોસાએ કહ્યું “મારા ભોગ લાગ્યા તે ગઈ કાલનો અહીંઆ આવ્યો છું બીરાજને મહારાજ! અમે તો મોઢ વાણીઆ છીએ જલનુ શું કરશો?” કહી ડોસાએ પાનની ઝોયણી કાઢી કાકની સામે મુકી

“મને પાણી નથી જોઇતું એક ધડી, બે ધડી થાક ખાઈને હું રજા લઈશ મારે હવે આ ગામમા રહેવું નથી.”

“કેમ? તમે ઉદા મહેતાની ચાકરી નથી કરતા?”

“હું? ઉદા મહેતાની?” ગર્વમા માયુ ઉચ્ચ કરીને કાંકે કહ્યું “ચાકરી કર તો જયસિંહદેવ મહારાજની ઉદા મહેતા તમારો ગમે તેવો હોય, પણ મારે મન—” કહી કાંકે પેલા લોકો સામે જોયું તેણે ધાર્યું કે ખભાતના સહેડી આગળ ઉદા મહેતાને ગાળો દેવી કામની નહીં

“અરરર—એલશે નહીં” એક જુવાનીઆએ કહ્યું “અહીંઆ તો વા પછુ વાત લઈ જાય છે.”

“પછુ અહીંઆ વાત કરવા જેવી શી હોય? એ તો સાબળ્યું છે કે ઉદા મહેતા રામરાજ્ય ચલાવે છે.”

“હાસ્તો જે આવક હોય તેને ખરું” ડોસાએ કડવાશથી ઉમેર્યું

“ત્યારે બીજા લોકો મહારાજને કાને કેમ વાત નથી લાવતા?” કાંકને આ લોકોની વાતમા કેં રહસ્ય જણાયું તેણે જોયું કે આ લોકો ઉદાની રાજનીતિના વિરોધી હતા, એટલે પોતાને કે ઉપખેત્ર લાગે એવા હતા કે કેમ તે તેણે તપાસવા માડ્યું “મુજલ મહેતાને કાંકે કાંકને ન્યાય ન મળ્યો એમ કહી સાબળ્યું છે.”

“અરે મહાનજાનં નદીમાં રહી મગર જોડે વેર કરવું કેમ બને ? તમે તો, પરદેશી છો ઉંઘ મહેતાને ઝોળખતા નથી ” ડોસાએ કહ્યું

“પણ એવું તે તેણે તુ તમારું બગાડ્યું છે ?”

“ભટ્ટજી ! એ વાત જવા દો ”

“નાના, કહો તો ખરા મારે ને એને કેં મિત્રાત્મારી નથી મારી હમણા પૂજ થઇ તે જોઇ નહીં ?”

‘ના અમે અમારી કથા કુટતા હતા ” હમુ ડોસાએ નીસાસો નાખ્યો આ ભોકોને વિશ્વામ એસાડવા કોકે ખતીબનો તથા પોતાનો અનુભવ સવિસ્તર કહ્યો

“અરે મહારાજ ! તમારે તો મારામારી થઇ, પણ અમારી તો સાત પેઢીતુ સત્યાનાથ વળી જવા બેઠું છે.” ડોસાએ આખમા ઝળઝળીઆ સાથે કહ્યું

“કેમ ?”

“મારા દીકરાને મુડવા બેઠા છે તેમ ” ડોસાએ ફરીથી નીસાસો નાખી જવાખ દીધો

“આ મારા કુવાનો બત્રીજો છે તેના એકના એક દીકરાને કાલે સાધુ બનાવે છે ”

“પણ તમે શું કરવા રજા આપો છો ?”

“અમારું નખખોદ જવા બેઠું છે તેમા ” ડોસાએ આક્રંદ કરતા બોલવા માડ્યું

“બકતાજી પેસે નેં ધર વ ઠે બાઇ, અમારા પાંહિણી વહુ રહ્યા આવક તે એક એક—”

“હમુ કુવા ! જરા રીતસર તો વાત કરો કે ભટ્ટજીને સમજ પડે” પેલા જુવાનીઆએ વાત કહેવા માડી

“દેવચંદ્રસુરિ મહારાજ ધધુકે આવ્યા હતા તેમણે અમારા મામાને જોયો ને કહેવા બેઠા કે એ છોકરો તો મોઢો સાધુ સવા જન્મ્યો છે”

“પછી ?”

“પછી પાહિણી વહુ-છોકરાની માએ ને એના નેમા મામાએ +
છોકરો આપી દીધો” ડોસાથી ન ગહેવાતા તે વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો
“મેરાની અફલ પાનીએ”

“પણ તમારો ભત્રીજો શું કરતો હતો ? તે ક્યા છે ?”

“પહેલા તો તે લઈયો, પણ ઉદા મહેતાએ ધમસાણુ ધાધ્ય
ધમસાણુ ધમસાણુ !”

“તેણે ચાચીગને મનાવ્યો મારો ચાગો કાલે મુંડાવાનો.” ડોસાની
આખમાથી દડદડ આસુ પડવા લાગ્યા “શો મારો દેવ જેવો છોકરો છે

“પણ તેમા ઉદા મહેતાને શો ફાયદો ?” કાકે પુછ્યુ

“ભટણ! એમના જોષીઓ કહે છે કે એ જીવશે તો કા તો મોટો
રાજ થશે કે કા તો મોટો અર્હત” જીવાનીઆએ ઉમેર્યું “દેવચંદ્રચુરિ
જીદ લઈ બેઠા છે”

“કરેની અર્હત એના બે દીકરા પડ્યા છે તેને” ડોસાએ ઉમેર્યું
“મોટો પારકા છોકરાને જતિ કરવા બેઠો છે તે !”

‘પ્રવા! આકળા શું કામ પડે છે? ભટણ! આ દુ ખ કેને
કહીએ? આપ હા પાડે, મા હા પાડે, હવે શું મોદુ લઈ ફરીયાદ કરીએ”

“કાઈ રીતે તમારા ભત્રીજાને સમજવાય તેમ નથી ?” કાકે ઉદાની
હિસ્તાદી પર શીદ થતા કહ્યું તેને આ ડોસા પર દયા આવી અને તેનું
દુ ખ નિવારણ કરવાનો રસ્તો યોજવા તે બેઠો, તે ઉપરાત તે એ પણ
વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ વાત તેના કામમા કે ઉપયોગ આવે
એવી હતી કે કેમ

“અરે મહારાજ ઉદા મહેતાને તમે યોજાવતા નથી, ભલા
અડીએલ ટંડુને પણ સમજવી સીધો કરે એવા એ છે” જે
ત્રીજો માણસ અત્યાર સુધી જાનોમાનો બેસી રહ્યો હતો અને જે
ધરનો માલીક હતો તેણે કહ્યું

* નેમીનામ-કુમારપાલમખન્ધ

“ત્યારે એને બેઠથી સીધો કરો”

“તે કેમ?”

“તમારા ચાગને ઉપાડી જાઓ પછી કોને લાડુ બનાવવાનો હતો?”
ડોસાએ આતુરતાથી કાકની સામે જોયું નિરાશાભર્યા આકાશમા-
થી આશાનું બિંદુ પડતું હોય તેમ તેને લાગ્યું

“હું!”

“પણ એ થાય કેમ?” ભત્રીજાએ તેટલીજ આતુરતાથી પૂછ્યું

“એ છોકરો છે ક્યા?”

“સાલીગ વસહીકામા * બટણ!” દામુ ડોસાએ હાથ જોડ્યા.
તેનો અવાજ આશ્વાવાન થયો “તમે શકર ભગવાનના અવતાર છો
આટલું મારા ગરીબ વાણીઆનું કામ કરી આપો તમે તો શરવીર છો,
દાના છો સોમનાથ ભગવાનેજ તમને મોકલ્યા છે”

કાક આ ખુશામતથી મુછમાં હસ્યો આ તોફાન કરવું તે તેની
યુક્તિઓને અનુકૂળ થશે કે કેમ તેનો તેણે વિચાર કર્યો કાકે એકદમ
પોતાના છુટણ પર હાથ ઠોક્યો “હીક!”

“શુ?”

“હું તમારા ચાગને લઈ આવીશ, પછી કેં છે? પણ એ વસ-
હીકામા છોકરો ક્યા છે તે કોઈને ખબર છે? રાતે હું જઈશ”

“હા, મને ખબર છે” ડોસાએ કહ્યું, “સોમનાથ ભગવાન તમારું
કલ્યાણ કરે”

“પણ એને ગામમાંથી લઈ કેમ જશો, રાતે કોટ તો બંધ થશે?”

“હા, એ તો મુવા નહીં ને જૂત થયા”

“તેનો વાપો નહીં” ઘરવાળો બોલી ઉઠ્યો મારા રોકના વહાણ
છે. તમે કહો તો એક મછવો તૈયાર રાખીશુ જુતીઆ એવારે રાતે
કોઈ નહીં હોય એટલે અહીંઆથી છુટારો”

“હા, એ પણ હીક છે” કહી કાકે બધાના નામઠામ પુછી લીધા

પ્રકરણ ૧૫ મું

ખંભાતનો પતિ

કાકને ખતીબ મળ્યો એટલે ખંભાતમા વધારે રહેવાનું તેને પ્રયોજન નહોતું, પણ ઉદા જેવા પ્રખ્યાત મત્રીને શાપ આપવાનો શાખ તેને ધણો થઇ આવવાથી અને ફેટલેક અશે આ ડોસા પર દયા આવવાથી તેણે આખો દિવસ અહીંઆ ગાળવાનું નક્કી કર્યું ડોસા સાથે વાતો કરી રહીને સવારની મહેનતનો થાક ઉતારવા તેણે જરા સુવાનો વિચાર કર્યો પણ તેણે ફેટાનું ઉશીકું ખનાવ્યું ન ખનાવ્યું એટલામા બારણા દોકાયા અને ધરવાળો સામદત્ત મહારાતો મહારાતો આવ્યો.

“મહારાજ” તિલકચંદ્ર ભટ્ટરાજ તમને મળવા આવ્યા છે”

કાક કુદીને બેઠો થઇ ગયો “શુ?”

“ઉદા મહેતાના ભટ્ટરાજ બહાર આવ્યા છે અને કહે છે કે પાટણથી ભટ્ટરાજ આવ્યા છે તેમને મળવું છે”

“પણ કેમ ગપ્પુ કે તે હું જ?”

“હા કહે છે કે લાટના બાલણુ છે આપ નહીં તો બીજા કોણ?”

કાક ચમક્યો “ઉદાના ભટ્ટરાજને ક્યાથી ખબર પડી?” એક પલ્લવાર તે વિચારમા પડ્યો, જરા મહારાજો અને પછી હીમતથી જવાબ દીધો

“હીક, બોલાવ ત્યારે નવાણુ ત્યારે બધાં સો ઉદા મહેતા નહીં તો તેનો ભટ્ટરાજ પણ જરા ઉભા રહો” કહી કાક જઇ ખતીબને ઓશ્વરી પાસે લાકડા ભરવાની ઓરડી હતી ત્યાં ખેસાડી આવ્યો અને પછી સ્વસ્થ થઇ બેઠો પોતે લાટનો છે અને પાટણથી આવ્યો છે તે કેમ જણાઇ ગયું તેનો એ વિચાર કરવા લાગ્યો

“થોડી પલમા એક સ્વસ્થવાન, લેજસ્વી, જુવાન થોડો આવ્યો અને તેણે કાકને નમસ્કાર કર્યા

“ભટ્ટરાજ! પ્રણામ”

“જય સોમનાથ” કહી કાકે નમસ્કાર વાળ્યો “બીરાજને બોલો શુ કામ છે?”

“ઉદયન મત્રી આપને મહેલે તેડે છે” તિલકચંદ્રે કહ્યું

“ઉદયન મત્રી! મને કેં જુલ હશે જુલ”

“જરા તો કહો ત્રિભુવનપાલના ભટરાજ અને જયસિ હદેવ મહારાજનો સંદેશો લખ આવનાર આપ જ કે?”

“ના હુ તો ત્રિભુવનપાલનો માત્ર ભટ છુ અને મારે પોતાને કામે અહીંઆ આવ્યો છુ”

“એમ ત્યારે, પણ આપની ખ્યાતિ મહારાજે એટલી બધી સાબળી છે કે આપને તેડવા મોકલ્યા છે, માટે પધારો”

“મારી ખ્યાતિ!” ખોટુ આશ્ચર્ય દર્શાવતા કાકે કહ્યું “કેં પણ જુલ હશે”

“જુલ હોય નહીં, કાક ભટજી!” તિલકચંદ્રે જરાકે હસતા કહ્યું કાક શીકો પડ્યો તેનુ નામ પણ પહોચી ગયુ હતુ. તેણે જોયુ કે હવે ગયા વિના છુટકો નહોતો એટલે બાળ બદલી

“હવે બરોબર! મારુ જ નામ કાક વાહ! મત્રી મહારાજે મારા પર શો અનુગ્રહ કર્યો દેવને પણ દુર્લભ એવાના દશનનો મને લાભ! ચાલો હુ ધડી બે ધડી રહીને આવુ છુ”

“ના રે હમણાજ પધારો, મહારાજ વાટ જુએ છે”

કાકે મનમાં “મહારાજ” ને કેં કેં કહી નાખ્યુ અને ન છુટકે ઉડ્યો તિલકચંદ્રે પણ કાકને વીલો મુક્યો જ નહીં

“કેમ કાકા!” જતાજતા કાકે હામ ડાસાને કહ્યું “હવે તો સાજના જતા પહેલા મળીશ. જય સોમનાથ!”

“જય સોમનાથ! પ્રભુ તમને વશ અપાવે મહારાજ!” ડાસાએ ઝીણી આખ કરી કહ્યું

તિલકચંદ્ર સાથે કાક નીકળ્યો અને બહાર ઉલેલી પાલખી પર ચઢ્યો. કાકે જોયુ કે તિલક એની ચોક્કી કરતો હતો, એટલે જાણે થંભે જ અન્નપ્રયો હોય-એમ તેણે વાત કરવા માડી ચોડી વારે એક ધણા જ ભવ્ય પ્રાસાદ પાસે તેઓ આવી પહોચ્યા.

“અહીંઆ ઉદયન મત્રી રહે છે ?”

“ના રે આ તો વીતરાગપ્રાસાદ* છે મત્રીમહારાજે હમણા જ બધાંઓ છે”

“શી રોનક છે? દુનીઆ બધી જોઇ, પણ તમારા ચૈત્યોને કેઇ પહોચે નહીં ધન્ય છે ઉદયન મત્રીની ધાર્મિક શુદ્ધિને” કાંકે ઉમેર્યું તિલકને લાગ્યું કે કાંક મસ્કરી કરતો હતો

પ્રાસાદ આગળ અને પાલખીમાંથી ઉતર્યા અને અદર પેઠા જે મંદિરમાં તીર્થ કરની મૂર્તિ હતી તે બારણાથી દૂર હતું અને વચ્ચે મોટું આરસપહાણનું ચોમાન હતું ચારે તરફ નાનાનાના પુલોના ઝાડના ક્યારા બનાવ્યા હતા અને વચ્ચે એક નાનો ગોળ, કાળા આરસના પથ્થીઆવાળો જલકુંડ શોભામાં અત્યંત વધારો કરતો હતો આ બાગની રચના અને દૂર દેખાતા મંદિરની ભવ્યતાએ કાંકને પણ આજી નાખ્યો તેનો સ્વભાવ શોખીન નહોતો અને આવા સૌદર્યથી પરિચિત નહોતો એટલે તેને આ સુદર સ્થલમાં પ્રસરી રહેલા આનંદના વાતાવરણથી કંઈક મુગ્ધવશ થઇ

તિલકચંદ્ર અને કાંક જતા હતા એટલામાં સામેથી એક માણસ આવતો દેખાયો તે માણસમાં કંઈ અસાધારણ નહોતું એટલે કાંકનું તેના તરફ લક્ષ્ય ગયું નહીં, પણ તિલક “ભટજી! જરા ઊભા રહો” એમ કહી એકદમ તેની તરફ ગયો તિલક એવા માનથી તેની પાસે ગયો કે કાંકે તે તરફ ધ્યાન આપ્યું

તે માણસ સાધારણ ઉંચો અને સૂકકો હતો, ઉંચા કુલના શ્રાવકો કરતા તેનો રંગ કાળો હતો, તેણે એક સાદું પીતાબર પહેરી એક સાધારણ રેશમી ઉપરણું નાખ્યું હતું, માત્ર સોને મઢેલી પાવડીઓ જ તેની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ આપતી હતી એ હાથમાં નાળીયર લઇ તે નીચું જોઇ આંધ્રો આવતો હતો

તિલકને આવતો જોઇ તેણે ઉંચું જોયું અને બધું જ મીઠું

* જૈન મંદિરનું નામ

હાસ્યથી તેનું મોઢું આકર્ષક બની રહ્યું તેનું મોઢું અને માથું નાના હતા અને માત્ર સીધું લાંબુ નાકજ પહેલી નજરે ધ્યાન ખેંચતું પણ કાંક તેની આખો જોઇને વિચારમાં પડ્યો ધણીજ નત્રતાથી તે ઉભો હતો તે ધણીજ સાધારણ ને નિર્જીવ દેખાતો હતો, પણ તેની આખો-તિલકને આવતો જોઇ તેનો અર્થ પામી જવા ઉત્સુક બનેલી ચપતાથી ફરતી આખો-જોઇ કાંકને તેના પ્રભાવનો કંઈક ખ્યાલ આવ્યો. તેણે ધીમેથી, નત્રતાથી, જરા હસીને ડોકી હલાવતા પુછ્યું “ કાંકબટણ આવ્યા ?”

કાંક ચમક્યો એને જ્ઞાન આવ્યું આ સામાન્ય દેખાતો, નત્રતાની મતિ જેવો-જેને એણે નજીવો જેન ધાર્યો હતો તે-ખીજો કોઇ નહીં પણ ખભાતની દોલતનો ધણી અને ચાર વર્ષના મત્રીપણામાં પાટણને પણ ગભરાવનાર ઉદયનમત્રી ! કયા ખેતાલીશ વર્ષે ‘ડહાપણનો ભડાર છે એ તો’ એવી લોકોની માન્યતા પ્રમાણેનો ઉદો અને કયા ત્રાશ-પાત્રીશને ગરીબડો વેપારી લાગતો ખરેખરો ઉદો કાંકે કંઈક મુજલ મહેતાની તેજસ્વિતા, સર્જનમત્રીનો તાપ અને દાદાકનું બુદ્ધિદર્શક રૂપ જોવાની એમાં આશા રાખી હતી, પણ આ વ્યક્તિ બધાથી ભિન્ન હતી

ઉદયન મત્રી કાંકને જોઇ હસ્યો-ખરું જોતા તેનું આખું મોઢું હસી ઉઠ્યું હાસ્ય મોઢું, મોહક હવું આખો હસતી, પણ કાંકને એકજ તેજના કિરણે માપવા મથતી હતી મુજલ મહેતાની તરવારની ધાર જેવી નજર કાંક સહી શક્યો, પણ કુલ વર્ષાવતું આનું નયનતેજ કેમ ઝીલવું તેની એને સમજ પડી નહીં

“ કેમ બટણ ! આવી પહોંચ્યા ? કેમ પાટણમાં બધા ખુશીમાં તો છે ને ?” ઉદાના અવાજમાં ન કળી શકાય એવી ખુશામત ભરી હતી, તેનો સ્વરજ સામાને રીઝવવા પુરતો હતો ગભરાપણે કાંક શો જવાબ દેવો તેનો વિચાર કરતો ઉભો

“ મહારાજ ! શી ખબર આપને જોઇએ છે ?”

“ બધીજ ” ઉદાની આખોનો પ્રભાવ જોઇ કાંકને લાગ્યું કે પોતાનો નાનામાં નાનો શબ્દ કે નકામાં નકામાં ઉચ્ચારણ કીંમત અકાચ

છે, પ્રયોજન શોધાય છે અને સાચે તેની પોતાની પણી કીમત થાય છે
 “અમે તો પડ્યા પરદેશમાં જે ખબર આવે તે ખરી” કહી આગલા
 સવાલના જવાબની વાટ જોતો તે ઉભો રહ્યો

“સેનાપતિ ઉબક પાટણ પર આદ્યો આવે છે અને જાતું મહેતા
 લશ્કર લઈ મોગપુર ગયા છે”

“હા એ તો જુની વાત છે પછી તમે—” હસતું મોહુ રાખી
 ઉદાએ પુછ્યું કાકને આ તપાસ અસલ લાગી એટલે જે બનાવટ તેણે
 કરી હતી તે સામટીજ રજુ કરી દીધી

“મહારાજ! હું તો મહાદેવ મહારાજનો સ દેશો લઈ કાશ્મીરાદેવી
 પાસે ગયો હતો અને તરતજ પાછો નીકળ્યો”

“અહ—” ઉદાએ કહ્યું પણ કાકે તેના અવાજ પરથી જોયું કે તે
 તેનો એક શબ્દ પણ સાચો માનતો નહોતો “ત્યારે હવે તો તમે
 ભૂચકચ * જતા હશો?”

“ના ના એક મારો મિત્ર ત્યાંથી આવવાનો છે તેને લેવા
 આવ્યો છું”

“એમ કે? ત્યારે તો ઘણું સારું થયું કે મને વેળાસર ખબર પડી
 મહાદેવના મિત્ર એટલે મારા પણ બાઈ, કેમ પ્રસન્ન બહેન ખુશીમાં?”

“કાશ્મીરાખા ખુશીમાં છે”

“હીક હું જરા પૂછ કરી આવું ક્ષમા કરશો? તિલકાં ભટજીને
 આપણે ઘેર લઈ જા જે બરાબર બરદાસ્ત કરજે ગુજરાતમાં એવા
 ચોદાઓ ચોડાજ છે” કહી તેણે જરા હસી, નમસ્કાર કરી કાકને
 તિલકને સોંપ્યો

કાકે જોયું કે હવે પોતે બરાબર સપડાયો હતો.

પ્રકરણ ૧૬ મું

ઉદાને ઘેર

તિલક જોડે કાકે ત્યાંથી નીકળ્યો ત્યારે તેની ખિન્નતાનો પાર રહ્યો નહીં. ઉદાને પકડવા જતા તે જાતે પકડાયો હતો અને હવે કેમ છુટવું તેનો રસ્તો કે દેખાતો નહોતો. તેણે મુઠામુઠા ચાલ્યા કર્યું, પણ તેના મનમાં તિલકનું માથું લાગી નાખવાની આતુરતા વધતી ગઈ.

“આ મહેતાજીનું ઘર આવ્યું” તિલકે થોડેક દૂર એક મોટા ઘર તરફ આગળી કરી કહ્યું.

“સારે આ શું?” એક પાસે ભવ્ય પણ જુનું અને ઘણું જ મોટું મકાન હતું તે જોઈ કાકે પુછ્યું.

“એ તો સાલીંગ વસહીકા.”

કાકે સમજ્યો. જ્યાં દામ્પત્ય ડોસાના ભગીજાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે અપાસરો અને ધર્મશાળા જોઈને કાકાનું હૃદય વધારે ખિન્ન બન્યું. શું મોઢે તે આવ્યો હતો? અને હાલ તે કેવો થઈ રહ્યો? તેણે દાત કચકચાવી ઉદા મહેતાને કે કે કહી નાખ્યું.

“આ તરફ અપાસરો નહીં” કાકે ઉત્તરમાં પુછ્યું.

“ના મહેતાજીના ઘર તરફના ભાગમાં ધર્મશાળા છે.”

તે બંને ઉદા મહેતાના ઘરમાં પેઠા તેની ખડકી ઉપર માઢ હતો અને અદર ખુલ્લું યોગાન હતું કે જેની ત્રણ દિશાએ મકાન બાંધેલું હતું. યોગાનમાં નજર પાડતા કાકે ત્યાં પોતાની સાઢણીને બાંધેલી જોઈ અને પોતાના રખારી થોડેક દૂર એક નોકર સાથે વાત કરતા જોયો. કાકાની આંખે અધારા આવ્યા. સાઢણી અને રખારી જરૂર ઉદાની કિસ્તાદીથી જ અહીંઆ આવ્યા હશે એમ તેને ખાતરી થઈ.

“રથા!” કાકે જુમ મારી.

“બાપુ.”

“તું અહીંઆ ક્યાંથી?”

“ભટ્ટા!” તિલકે મીઠાશથી કહ્યું, “જ્યારે મને મહેતાજીએ આપને તેડવા મોકલ્યો ત્યારે ખીજા માણસને આપની સાહસી માટે મોકલ્યો હતો મહેતાજીના આતિથ્યમાં કે મણા હોતી જ નથી.”

કાકે હેઠાં કરડ્યા મહેતાજીમાં ખરેખર કેં મણા નહોતી ઉઠાએ તેને નજરકેદ કર્યો એટલુંજ નહીં, પણ તેને નાસી જવાનું સાધન પણ અહીંયા જ લાવીને રાખ્યું કાક, ઉઠા મહેતાના આતિથ્યથી ધુજવા લાગ્યો તિલક પણ આતિથ્યસત્કારની વિદ્યામાં નિપુણ હતો કાકને માટે દરેક પ્રકારની સોંપ તેણે કરવા માડી અને ધણીજ મીઠાશ અને માનથી કાક માટે નાના પ્રકારની સગવડો સાધવા માડી આવી અપરિચિત પરોણાચાકરી જોષ કાકનો કચવાટ વધ્યો. પણ શું કરવું ? આ સોંપમાં, આ મત્કારમાં છુપાયેલું મુત્સદ્દીપણ તે પારખી શક્યો અને પોતે કેવો ફસાયો હતો તેનો ખ્યાલ લાવી ચિંતા કર્યો શીવાય ખીજો રસ્તો તેને જણાયો નહીં થોડી વારે તેણે ચાકનું બાનું કાઢી ઉઠા મહેતા આવે ત્યાં સુધી સુષ્ઠ જવાની ઇચ્છા દર્શાવી તરત તિલકે ઢોલીઓ ઢળાવ્યો અને કહી નહીં દોડેલી એવી સુકોમલ પથારીમાં ચિંતાતુર કાક પડ્યો આખો મીંચી તેણે કેં રસ્તો કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો

બે ત્રણ ઘડી રહી ઉઠા મહેતા આવ્યા તેમણે આવતા વાર કાકને મીઠાશથી વધાવી લીધો. પોતાનું ધર બતાવ્યું, પોતાના બે નાના છોકરા-વાહડ અને આબડનું* ઓળખાણ કરાવ્યું, વિવિધ પ્રકારની રમમય, ખુશ દરે એવી વાતો કરી અને બે ચાર દહાડા જરૂર ખજાતમાં રહી પોતાના પર અનહદ ઉપકાર કરવા આજીજી કરી કાક આ સાકરના સમુદ્રમાં ડુબવા લાગ્યો.

ઘડી બે ઘડીમાં આ મુત્સદ્દીની મીઠી વાતોનો મોહ કાકને ઉતરી ગયો અને આ મુસ્કેલીભરી સ્થિતિમાંથી કેમ છુટવું તના તે તપચાર કરવા લાગ્યો સાજ પડી એટલે તેના મિત્રને માટે ખરેખર કાઢવા બેઠે પર જવાનો

* પાછળથી કલિહાસમાં મત્રી વાચ્છક અને દંડનાયક આચ્છક તરીકે ઓળખાયા તે

ધરાદો તેણે જાણ્યો. ઉદ્ધએ હા કહી અને તરત તિલકને બોલાવી હુકમ કર્યો કે, કાક ભટ્ટને જ્યાં જવું હોય ત્યાં લઇ જવા “જેજે, તારે માથે દોષ ન આવે કે તે બરોબર ખભાત બતાવ્યું નહીં સમજ્યો?” જતાજતા મહેતાએ તિલકને સોંપણું કરી કાકે હમને મોઢે પહેરેમીરની સોબત સ્વીકારી અને કચવાતે હૈયે બહાર નીકળ્યો.

બહાર નીકળતા કાકે સાક્ષીમ વસહીકા જેવાની ઇચ્છા બતાવી. તિલક ધણા આનંદથી તેને ત્યાં લઇ ગયો કાકની શક્તિઓ આ મુશ્કેલીમાં વધારે સનેજ થતી મઠ તેણે ચારે તરફ નજર રાખી બહુ ધ્યાનમાં લીધું.

“આ પેલી તરફ દેવચંદ્રસૂરિ મહારાજની વ્યાખ્યાનશાળા—”

“અને આ તરફ આ ઓરડીઓ શાની?”

“આ ભાગમાં ધર્મશાળા છે ધણુ ખરું તો એ ખાલી રહે છે, પણ હમણાં તો દીક્ષા લેનારાઓના માળાપો રહે છે.”

“અહીં આ એ ચાર દિવસમાં કેં છે ને? મહેતાજી કહેતા હતા” કાકે વાત જાણવા પુછ્યું.

“હા, પરમ દિવસે એક ધણુકાના વાણીઆના છોકરાને દીક્ષા આપવાની છે તમે પણ સારે અવસરે આવ્યા છો.”

“કેમ?” કાક એટલી ગમે કે આ છોકરો તે દાસુ ડોસાના ભત્રીજાનો છોકરોજ હોવો જોઇએ.

“અમારા ગુરુદેવ એ છોકરાના ભવિષ્ય માટે કેં કેં કહે છે” તિલકે કહ્યું.

કાક મનમાં હસ્યો. જો પ્રશ્ન કરે ને બહુ પાર ઉતરે તો કાલે સવારે કાક અને એ છોકરો બંને ખભાત મુકી કેટલાએ કોમ દૂર જઇ પડે. કાકે પ્રપાટાળમાં મનમાં ઘાટ લગવા માઝા અને સાથેસાથે તિલકને કે તપકાં માયાં બહાર પર જઈ વહાણવડીઓને પોતાના કાદવત મિત્રની ખબર પુછી અને અહીં ખભાત ખુદી સોમદત્તના ઘર પાસે તે આવ્યો.

“તિલકચંદ્રજી! જરા ઉભા રહો મારી લાકડી લઇ આવું સવારે આ સોમદત્તને ત્યાં રહી મઠ છે.”

જવાનમાં ન સમજાય એવી રીતે તિલક હસ્યો તેને સ્નાના મા મુકી કાકે ધરમા ગયો

ત્યા દામુ ડોસા અને સોમદત્ત તેનીજ વાટ જોતા બેઠા હતા કાકને જોઈ તે સદર્પ ઉભા થયા કાકે નાક પર આમળી રાખી નેમને ચુપ રહેવા સુચવ્યું અને કાનમાં કહ્યું “ડોસા! વસહીકામાં જ્યા તારો ભત્રીજો રહે છે ત્યા તું આજે રાત્રે જઈ શકશે?”

ડોસાએ આખ મીઝી હા કહી

“તું ધર્મશાળામાં છોકરાને મળવાનું બહાનું કાઢી રાત રહેજે, હું મધરાતે આવીશ અને સોમદત્ત! તું ઉદા મહેતાની હવેલી ને ધર્મશાળા વચ્ચે ગલી છે ત્યા ઉભો રહેજે”

“વારુ”

“ને પેલા ખતીબડાને બેસાડી હોડી ભુતીઆ ઓવારે તૈયાર રાખજે. જો ભુલ થઈ તો માર્યા ગયા સમજજે”

“મહારાજ! પ્રભુ તમને દીર્ઘાયુષી કરે. એ તો કામમાં ફત્તેહ જરૂર થવાની”

“ખતીબડાને ખાવાનું આપ્યું?”

“હા એ પાછળ કોદ આમળ ઉધે છે” સામદત્તે કહ્યું

કાકે પોતાની ડ્રગ લીધી અને બહાર નીકળ્યો તિલક ત્યા નીરાતે ઉભો હતો તેને સાથે લઈ તે ઉદા મહેતાને ત્યા આવ્યો, નાલ્હો રાધ્યું અને ખાધું તે પરવાર્યો અને ઉદા મહેતા આવ્યા

“કેમ કાકબટજી! ખબાત કેવું લાગ્યું? પાટણ કે બૃગુકચ્છની તોલે તો નહીં, પણ ઠીક છે નહીં?” ઉદાએ હસતા પુછ્યું

“અરે એમ શું બોલો છો મહારાજ? મારા ધારવા પ્રમાણે તો આની આગળ પાટણ પણ હીસાબમાં નથી શું પૈસા કે?”

“પૈસાને શું કરે? શૌર્ય વિના સમૃદ્ધિને શું રહે? અહીંઆ અમારા તિલક જેવા તો કોઈકજી છે કે ઘેર જી ગળાય ટુકાય અને બખ્તરીઆ હાથીમ મુલે”

કાકની આખમા અદેખાકનો પાર ન રહ્યો આ તિલક પાસે જ પન કોટિટ કા “ભલા ભગવાન! તારેઘેર શો અન્યાય!” મનમા કાક બબડ્યો

“હે ?” તેણે મોટથી કહ્યું

“એમા શુ ? તમારા જેવા યોદ્ધા અહીંઆ હોય તો પાચ વર્ષમા લખલુટ ધન ભેગુ કરે”

કાકના મોહમા પાણી આવ્યુ કયા જયદેવ મહારાજની લુખખી ચાકરી ને કયા ઉદા મહેતા જેવી કામદુધા ગાયની સેવા !

“અહીંઆ તો તમારા જેવાનીજ ખોટ છે. આ અમારો દુમ પાલ ગુજરી ગયો છે તેની જગ્યાએ કોઇ લાયક મળતુજ નથી”

કાકનુ મન પલળ્યુ આવો ઘણી, આવુ ધનાઢય શહેર, આવી નોકરી, જીદગી સફલ કરવાનો અવસર તો આજ દેખાયો બીજુ પલે લાટની ગજનીતિ-વિશ્વાસુ ત્રિશુવનપાલ-મુગલ મહેતા-પાટણુના રાજ્યકર્તાઓમા પોતાનુ સ્થાન મેળવવાની મહત્વાકાંક્ષા-આ બધા તેને યાદ આવ્યા કયા પોતે બ્રાહ્મણ, કયા ઉદો આવક મારવાડી તે હત્યો અને બોલ્યો “મહારાજ! શો અનુગ્રહ ? પણ મડલેશ્વર મહારાજને ત્યા મારે કે ખોટ નથી”

“અમારુ દુર્ભાગ્ય” મીઠુ હસીને ઉદાએ કહ્યુ, “પણ આજે નહીં તો કોઇ પણ વખતે જરૂર પડે તો ઉદા મહેતાને ત્યાં તમારા સૌર્યને લાયક ચાકરી મળશે”

“મહારાજ! આ ઉપકાર ક્યારે વીસરીશ?”

“આલો, હવે મારે પ્રભુ દેવચંદ્રસૂરિને મલવા જવુ છે હુ જઈ છુ, સવારે મળીશુ”

કાકે હાથ જોડ્યા અને મનમાં બબડ્યો “સવારે તો શુ પણ ચોરાશી લાખ અવતારમાએ ભેગો નહીં થતો બાપજી!”

ઉદો ગયો અને તિલક અને કાકિ સુવત્તી તૈયારી કરી.

પ્રકરણ ૧૭ મું

જેમાં કાક ઇતિહાસક્રમ ઉંધો વાળવાની તક ગુમાવે છે

થોડી વારે બને જણા સુતા, પણ કાકને ઉંધ આવી નહીં એક દિવસમા જે બનાવોની પર પરા અનુભવી હતી તેના અને હવે કેમ છુટાસે તેના વિચારો કરતા તેનો વખત ઝપાટાબધ ચાલ્યો ગયો.

મધરાત પહેલાના ચોઘડીઆ વાગ્યા કાકે જોયુ તો પાસે નિલક નીરાતે ઉંધતો હતો અને ધરમા બધે ક્ષાતિ પ્રસરી રહી હતી બહાર સુદ બારસની ચાંદની સૃષ્ટિ પર અમૃતધારા વરસાવી રહી હતી

તે ઉઠ્યો અને ઝપઝપ કપડા અને સ્ત્ર સજ્જ લીધા, પાંધડી છોડી કમરે બાધી અને હાથમા ડાંગ લીધી તે ચોરની ચપલતાથી એક જો ચોરડા વટાવી ઓશરીમા આવ્યો એ ચાર પાર્શ્વિકો દૂર સુતા હતા તે ન જાગે એમ તેણે બારણુ ઉધાડયુ બહાર ચોગાનમા ચાંદનીનો ઉજાસ હતો એટલે તેને પેલે પાર જવુ અધરુ લાગ્યું વિચારમા તે થોડી વાર ઉભો રહ્યો માઠના મોટા દરવાજા આગળ પાંચ છ અનુ ચરે ઉંધતા હતા, તેમાથી રજોને કોઇ જાગે તો તેને જોઇ ખુબ મારી ઉઠે એવી તેને બીક લાગી

તે ઝપાટાબધ દોડી એક માલસા પાછલ કરાયો કોઇ હાલ્યુ કે ચાલ્યુ નહીં એટલે થોડી વારે તે ત્યાંથી નીકળી એક ઝાડ પાછળ બરાયો એટલામા માઠ નીચે સુતેલા અનુચરો ઉઠ્યા અને કાકના મલરાતનો પાર રહ્યો નહીં

બહાર મસાલો બળતી હતી તેનો ઉજાસ ચોગાનમા પડ્યો કાકે ઝાડ પછાડી ઉભા રહી જોયુ તો ઉદા મહેતા દેવચંદ્રસરિને મળી પાછા આવતા હતા. જો અત્યારે તે પોતાની ખપર પુછે કે મસાલના અજ-વાળામા પોતાને જોઇ જાય તો શુ પરિણામ માય તે વિચારે કાકનુ હૃદય કળકળી ઉઠ્યુ હોઠ પર હોઠ દગાવી તે ઉભો રહ્યો

ઉદા મહેતા આવ્યા, એક નજર ચોગાન તરફ નાખી અને પોતાની

મેડી પર ચાલ્યા ગયા મસાલવાળાએ મસાલ હોલવી નાખી અને બધું પાણુ સાત ઘણ મયુ કાકના જીવમા જીવ આવ્યો.

તે બનતી ત્વરાથી વસહીકા તરફથી ભીંત તરફ ગયો તે તરફ ધરનો ભાગ નહોતો અને ત્યાં એક બહાર ગલીમા પડતુ નાનુ બારણુ તેણે સાળે જોયુ હતુ તે બારણુ પાસે ગયો અને નિરાશ થઇ ગયો બારણુ મોટુ બહાની તાળુ મારેલુ હતું.

ઉદા મહેતાની ચોકસાઇને તે ગાળો દેવામા રોકાયો હતો એટલામા તેને કાને કાક આવનારના પગલાનો અવાજ પડ્યો. તે ચમક્યો અને મોટા લીમડાના ચડની પાછળ લપાયો.

આવનાર એક ઉંચી, કાળુ છુમકું પહેરેલી સ્ત્રી હતી કાક ચાદની-મા માત્ર તેનો સફેદ રમજળ જોઇ ચક્ર્યો તેના હાથમા એક નાની ચાળી-મા કે ખાવાનું હતુ તે આવી અને જરા ધારતીથી આમતેમ જોવા લાગી કાકનો જીવ તાળવે જઇને ચોટયો સ્થલ નિર્જન ભાસવાથી તે સ્ત્રીએ પોતાની પાસેથી કુચી કાઢી તાળુ ઉઘાડ્યુ અને તાળુ સાથે લઇ બહાર નીકળી અને બહારની બાજુએથી બારણું વાસી દીધુ.

કાકને એ સ્ત્રી પાસેથી કુચી છીનવી લેવાનુ મન થયુ, પણ રખેને તે ચીસ પાડી આજુ ધર જમ્મડે એવી ધાકે તે મુગોજ રહ્યો. પણ જેવી પેલી સ્ત્રીના પગલા સભળાતા બધ થયા કે તે એક બીલાડીની ઝડપથી ઝડ પર ચઢી ગયો તેની એક મોટી ડાળ ચોગાનની ભીંત પરથી બહાર કુકતી હતી. એ પળમા તે ડાળે થઇ કાક ભીંતને મથાળે પહોંચ્યો તેને સદ્માએ ત્યાં ખીલા મારેલા નહોતા.

તેણે જોયુ તો પેલી સ્ત્રી અપાસરાની ભીંતમા પણ એક નાનુ બારણું હતુ તે ઉઘાડી અંદર જતી રહી હતી કાકે ભીંત ઉપરથી નીચે ગલીમા છુરકો માર્યો.

જેવા તેના પગ ભોમ પર અડક્યા કે જૂતની માફક એક માથુસ તેની સામે ઉભો થયો કાક ચમક્યો ને ડાગ ઉઘામી, પણ સામા આવનારે કહ્યું “એ તો કુ”

“કોણ સોમદત્ત ? કીક દામુ ડોસા ?”

“અદર છે”

“વારુ” કહી કાંકે ભીંતને અઢેલીને સોમદત્તને ઉભો રાખ્યો અને તેના ખભા પર ચઢી, અપાસરાની ભીંત પર હાથ ટેકવી, કુદકો માર્યો અને ભીંતની ટોચે જઈને તે બેઠો અત્યાર સુધી બધું નિર્વિધિ પાર પડ્યું હતું.

તેણે શ્વાસ ખાધો અને અપાસરાના આ ભાગમા જ્યાં ધર્મસાળા હતી ત્યાં જોયું ત્યાં પણ બધું શાંત હતું, માત્ર પેલી સ્ત્રી પાછું જોયા વિના જતી હતી તે મનમા કુલાવા લાગ્યો ઉદા મહેતા ગમે તેવા મુત્સદ્દી હોય છતાં તેણે તેને પણ મહાત્ કાર્યો હતા મલકાતે હૃદયે તેણે નીચે જોયું તો જે ઠેકાણે તે ઉભો હતો તેની નીચે થોડો કાદવ હોય એમ દેખાયું ભીંત પર ને ભીંત પર ત્યાથી આગળ ચાલો, એક નાની ઓરડી હતી તેના છાપરા પર પહેલા ઉતરી પછી ભોય પર ઉતરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

કાંક ધીમેથી પેલા છાપરા પર ઉતર્યો તેના પગે માએજ અવાજ કર્યો છતાં અદગ્ધી એક સવાલ આવ્યો “કોણુ એ ?”

અવાજ કોઈ બાલાનો લાગ્યો તેમા સુમધુરતા હતી, છતાં કાંક ત્રાસથી ધ્રુજતો ઉભો રહ્યો.

“એ તો હું, બેટા !” નીચેથીજ પાછો જવાબ આવ્યો કાંક સમજ્યો પેલો સવાલ કોઈએ તેને નહોતો પુછ્યો, પણ પેલી સ્ત્રીને પુછ્યો હતો કાંક ધીમેધીમે છાપરાની કોરણે આવ્યો અને ત્યાંથી નીચે ઉતર્યો ઉતરતાં જરા ધમકાકો થયો તે ભીંતની બાજુમા થોડી વાર લપાઈ રહ્યો, પણ કોઈએ ધમકાકો સાબળ્યો હોય એમ લાગ્યું નહીં તે ઝપાટા-બધ જે તરફ ચાલીગ અને તેનો છોકરો ઉતર્યા હતા તે તરફ ચાલ્યો.

જતાજતા જે બારણામા થઈને પેલી સ્ત્રી આવતી હતી તે તરફ એણે જોયું ત્યાં તાણું નહોતું, પણ માત્ર સાકળજ દીધેલી હતી કાંકના હરખનો પાર રહ્યો નહીં એ પેલી સ્ત્રી પાછી જાય તે પહેલાં દામુ ડોસાને

અને તેના ચાગાને તે લઇ આવે તો આ ઉધાડુ બારણુ ખપ લાગે અને ભીંત કુદાવવાની મહેનત મટે નશીબ તેને સાનુકૂલતા કરી આપતું હતું

કાક ઝપાટાખંધ પેલી ઓરડી તરફ ગયો. દામુ ડોસા પાકા હતા તે બાળુ અધઉધાડુ રાખી અદરથી સુતા હતા કાકે ત્યા જઈ જરાક બારણાને ધકકો માર્યો. અદરથી ડોસાએ ખાસી ખાંધી એટલે કાક જરા થોભ્યો. ડોસાએ ધીમેથી ઉડી બારણુ ઉધાડ્યું. ડોસો, તેના બત્રીજો ચાચીગ અને ચાગો ત્રણ આ ઓરડામા સુતા હતા ખીજી ઓરડીમા છોકરાની મા સુતી હતી

ચાચીગ નીરાને ઘોરતો હતો એટલે દામુ ડોસાએ ધીમેથી ચાગાને ઉપાડી બહાર આણ્યો છોકરો આઠ નવ વર્ષનો, સુકુમાર અને સ્વરૂપવાન હતો. આ ઉંમરે પણ તેના મોઢા પર તેજનો લખલખાટ હતો. શાંતિથી તે ઉઘતો હતો ડોસાએ થોડુંક આગળ ચાલી કાકને ચાગો આપી દીધો. એ હાથબદલી થવાથી છોકરો જાગી ઉઠ્યો. તે રખેને ચીસ પાડે એમ ધારી તેના મોઢા પર કાક હાથ મુકવા ગયો, પણ છોકગએ ચીમ પાડી નહીં, તે ગભરાયો નહીં તેના ઉંડા, મોટા નયનોવડે તે કાકને જોઈ રહ્યો ડોસો આગળ આવ્યો

“દીકરા! ગભરાતો નહીં મા હોં, એ તો હજુ લઈ જઈ છું”

“ક્યા લઈ જાઓ છો?” તેણે ધીમેથી પુછ્યું

“ધંધુકે, દીકરા! આપણે ત્યા, હો”

“પણ મારે ત્યા નથી જવું” છોકરાએ કહ્યું

“કેમ? કાલે તારા માથાપ આવશે, હોકે” ડોસાએ આશ્વાસન આપ્યું

“મારે હવે માથાપ કેવાં?”

ડોસો જોઈ રહ્યો કાક અન્યથીના છોકરાને ભોંય પર પાડતો પાડતો રહી ગયો.

“કેમ?” ડોસાએ સાશ્વર્થ પુછ્યું

“મે તો મ સાર છોડ્યો છું” છોકરાએ નિશ્ચલ અવાજે કહ્યું.

“કે માડો થયો છે બા! હજુ અવતાર લઇ સુખ તો દીડું નથી
ને પરણાવીશ, ધરણા—”

“દાદા! મારે એ વાસના શી? હું તો વીતરાગ થવાનો.” અભિ-
માનથી બાળકે કહ્યું આર્ય જીવનની પરમ ભાવનાનું ઉચ્ચારણ આટલા
બાળકને મુખે સાબળી બને જણા સરમાઇ ગયા

ચાચો ધમધમતો અગારો હોય તેમ કાંકે તેને છોડી દીધો આવું
પુતળું તેણે આજે જોયું તે આંખો ફાડી જોઇ રહ્યો દામુ ડોમા
પણ દિગ્મુદ્ધ બની ગયા

“તું ન સમજે દીકરા!” ડોસાએ કહ્યું, “તું ઘેર નો ચાલ પડી
બધી વાત”

“લઇ જઇને શું કરશો?” દયામણે અવાજે ચાચાએ કહ્યું
“ધણેકે જઇ સાધુ થાઉં તેના કરતા ખભાત શું ખોદું? ગુરુદેવ જેવા
ત્યા દીક્ષા દેનાર મળવાના હતા?”

કાંકે આ છોકરાને જોઇ રહ્યો તેની કાતિ, તેની આખ, તેના
વાક્યોથી કાંકના હૃદયમા પ્રત્યક્ષતાનો ભાવ થયો તેને લાગ્યું કે પોતે અને
ડોસો અલ્પ હતા, આ છોકરો અહુત હતો પોતે તેને વૈરાગ્ય-જીવન
માઘી લઇ જઇ મહાપાપ કરવાની તેઆરી કરતો હતો

“ડોસા! શું બુઝ્યો કે?” કાંકે કહ્યું, “આને લઇ જઇ શું
કરશો? એ સાધુજ થવા જન્મ્યો છે”

“હાય હાય!” દામુ ડોસાએ કહ્યું તેની આખમા આસુ આવ્યા

“દાદા! મને અહીંઆજ રહેવા દો” છોકરાએ આજીજ કરી

“પણ પરમ દહાડે તો તને મુડશે”

“પછી હું જગતનો ઉદ્ધાર કરીશ કેની?” નિર્દોષતાથી છોકરાએ
તેના મનમા ગુરુએ ઠસાવેલો સકલ્પ બહાર કાઢ્યો એ પણ તણે જણ્યું
મુઆમુગા ઉભા રહ્યા છોકરાની શ્રદ્ધા દૈવી હતી તે શ્રદ્ધાએ બનેને
મહાત્ કર્મા

“ડોસાં બધી મહેનત નિર્થક છે અને ઉપાડી જવામા માલ નથી” કાકે કહ્યું

“અરે ભગવાન! મને પણ એમજ લાગે છે” કપાલ કુટી દામુએ કહ્યું, “અમારું અગડવાજ એકું છે”

“ત્યારે હવે હું જઈને સુધ જાઉં?”

કાકે ડોકુ ધુણાતી હા કહી ડોઆએ કહ્યું “દીકરા! આ ભૂદેવ છે, એમને પગે તો લાગ”

છોકરો પગે લાગ્યો. કાકે કહ્યું “સોમનાથ ભગવાન તારું સ્થર કરે” જાણ્યા અજાણ્યા કાકની આખમા પાણી આવ્યા

છોકરો મર્યો અને ડોસાએ પણ કાકનો અશ્રુસહિત ઉપકાર માની રજા લીધી કાક એકલો ઉભો રહ્યો તેની બધી મહેનત નિષ્ફળ મઠ તે આ વખતે જાણતો નહોતો કે ભવિષ્યમા કેવે પ્રસંગે આ બાલકને તે કુરી મળવાનો છે અને તેની નિષ્ફળતાને પરિણામે મુજરતના ઇતિહાસમા શા શા ફેરફારો થવાના છે તે માત્ર પોતાની અમરકનોજ વિચાર કરી, હેઠ કરડી, બારણા તરફ વળ્યો

મકરણ ૧૮ મું

જેમા કાક ખાલી હાથે પાછો ફરતો નથી

કાકના મનમા હવે વિચાર માત્ર ફરીઆ વાટે ખભાત છેડવાનોજ ગ્યો હતો તેથી જલદીથી બારણા વાટે બહાર નીકળી જવા તે બારણા તરફ ચાલ્યો

તેનું મન કચવાઈ ગયું હતું અને તેને જો કદ પકડવાની ધારતી નહીં હોત તો જરૂર પોતાનો કચવાટ શમાવવા તે બે ચાર જણને જમપુરી પહોચાડત પણ તેના હાથમા ખતીબ હતો ત્યાં સુધી ઉદા મહેતાની ને બરાબર ખમર લઈ શકશે એમ તેને ખાતરી હતી

પણ તે બારણા સુધી પહોચે ને પહેલા જ ઝોરડીયા પેલી સી

પેડી હતી ત્યાં તે આવ્યો ઝપાટાબધ જતા પશુ એક લાકડાની જાળી-
માથી આવતા સ્વરે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું સ્વર, જેણે ‘કોણુ એ?’
પુછ્યું હતું તેનો હતો પશુ તેમા સસ્કારિતા, શૃદ્ધતા, દુષ્કર્મતા
મગ્તાના પ્રાણુ થભાવે એવી હતી શબ્દો પશુ તેવાજ આકર્ષક હતા,
માત્ર તેનું ઉચ્ચારણ જરા પરદેશી જેવું લાગતું હતું

“માતા! માતા! તે મને જન્મ આપ્યો પશુ તું મને ઓળખતી
નથી હું શ્રાવકને પરણું?” દરેક શબ્દ પર ભાર દેતા તે બાલા બોલતી સભળાઈ
“હુ! હુ! કવિકુલશિરોમણિની આત્મજા-હુ એનું પાણિમહણુ કરુ!”

“એ કોણુ છે તેનું તને જ્ઞાન છે? મૂર્ખ! તેને પરણી શી પદવી
પામશે તેનો કે તને ખ્યાલ છે?” આ શબ્દોએ છોકરીના જીવસામા
થી હોમ્યું તેનો સ્વર કોપમા ધ્રુજી ઉઠ્યો તેના રણકાગમા ગર્વની
ગર્જના તો પહેલેથીજ હતી

“એ કોણુ છે? ભલે દુનીઆનો માલીક હોય, મારે મન ડાણુ છે?
કહુ! મારા પાદ પૂજવાનો પશુ તે અધિકારી નથી મા! મા! સ્પ્રદત
વાયરપતિની અર્ધાંગતા થઈ છતાં તારો ઉદ્ધાર નહીં થયો કે તું આજે
શ્રાવક બની ગઈ છે, આજે શ્રાવક સાથે મને પરણાવવા તૈયાર થઈ છે?
અને શી પદવીની લાલચે? કવિકુલશિરોમણિ જેવાની હું છોકરી-મારે
મન મહારાજાધિરાજનો હીસામ નથી તો તારા આજકાલના ધનાઢ્યનો
શો હીસામ?” સ્વર ઉચ્ચો થતો, નીચો થતો તેમા પ્રતાપ હતો,
સસ્કાર હતો કાંક બધું ભુલી મૂઢ જેવો સાભળી રહ્યો તેણે કવિકુલ-
શિરોમણિ સ્પ્રદત વાયરપતિનું નામ સાભળ્યું હતું કણુ દેવના વખતમા
તે કાશ્મીરથી પાટણમા આવ્યા હતા અને ત્યાજ ધર કરી રહ્યા હતા, અને
એ એક વર્ષ પર મરણ પામ્યા હતા તેમની છોકરી અહીંઆ

“બહેન! તું તો બહુ જીદી છે”

“હા! મને મારા બાપનું, મારા વર્ણનું, મારા ધર્મનું અભિમાન
છે” ગર્વથી છોકરીએ કહ્યું કાંકનું લોહી પશુ આ અભિમાન જોઈ
ઉછળી આવ્યું

“જો તું ગાડી છે એના જેવો ધણી કયા મળવાનો હતો?”

“સૃષ્ટિના સર્જન કાલથી પુનિત એવું બ્રહ્મનિષ્ઠ વેદમૂર્તિઓનું લોહી
હું કલકિત કર ? આ ભવે ને પરભવે આકાલ થઇ રહું ? તેના કરતા
કુવારી મર તે શું ખોટું ? સરખતી રહી તો મને રહેતા શું પાપ ?”

“તેમ નહીં રહેવાય”

“કેમ ? બધા તારા જેવા શીરા સારુ શ્રાવક થતા હશે ?”

“નહીં માને તો પરમ દિવસે મહારાજ દીક્ષા અપાવશે” માએ કહ્યું
કાકને ક પારી આવી

“તારી ને તારા મહારાજનેની શી મગદુર છે ?”

“તું શું કરશે ?” માએ પુછ્યું

“ત્રિપુરાગિએ દાત આપ્યા છે ધર્મભણ થતા પહેલાં જીભ કરડના
નહીં આવડે ?” છોકરીએ તિરસ્કારથી કહ્યું

“મજરી ! જીવ આપવો એ કહેવું સહેલું છે, પણ કરવું કપરું છે”
માએ કહ્યું

“મજરી ! શું સુમધુર નામ !” કાક બખડ્યો

“મનાસૂત્રગતાસૂત્ર નાનુસોચન્તિ પચિન્તા”* છોકરીએ તિરસ્કારથી
જવાબ દીધો કાક બાલપણમાં પડિત મામાની પાસે નામનુજ સ્મરકૃત
શીખ્યો હતો, છતાં આનો અર્થ સમજી શક્યો

“જો હજી વિચાર કર ! મહારાજ જનને કાલે આવશે”

“કહેજે કે તસ્દી ન લે”

“કેમ ?”

“નહીં તો એને જોઇ મારી આખો અપવિત્ર થશે”

“તારા ગર્વનો તો પારજ નથી” માએ કહ્યું

“તારી અધોમતિનોએ પાર નથી રહ્યો એટલે તને એમજ લાગે
તો” દીકરીએ કહ્યું “તું હવે સાધ્વી થઇ જા કે જીનસાસનનો ઉદ્ધાર
થાય” તિરસ્કારથી તેણે ઉમેર્યું

“તું આવો આડબર ક્યા મુઠ્ઠી રાખે છે તે હું જોઈશને ! આજે
તને ત્રણ દહાડાનો અપવાસ બગાડ્યો તેથી આટલું જોર આવ્યું છે કે ?”

* મગ્ધા અને જીવતાનો રોજ પડિતા કરતા નથી

“ ત્રણ ગુ-ત્રણ મુગના અપવામ કરાવની ’ આઠાણ છુ અને આઠાણ રહેવાની ”

“ ઠીક છે, કાલે આવીશ ’

છોકરીએ જવાબજ નહીં આપ્યો

“ વિચાર કરી મુકજે-કા તો લમ કે કા તો દીક્ષા ખીજો છુટકો નથી ”

છોકરી માત્ર તિરસ્કારભર્યું હસી તેજ કાકને સભળાયુ અને મા ત્યાંથી નીકળી તેના પગલા સભળાયા તે બહાર આવી બારણાની સાકળ ઉઘાડી ગલીમાં નીકળી અને બહારથી તાણુ વાર્યુ

કાકના કાનમાં છોકરીના સ્વર, તેના શબ્દો, તેની સસ્કારમય ભાષા, તેની ધર્મપરામણતા રમી રહ્યા પોતે પણ આઠાણ હતો, આઠાણકન્યા પર બુલમ મુજરાતો હતો એક પળમાં આ વિચારો ઉપરાછાપરી તેને આવ્યા. ડહાપણ, ખીક, બધાને દૂર ઠેલી તે ઝોરડી તગ્દ વળ્યો, બારણુ ઉઘાડ્યુ અને અદર પેઠો

ઝોરડામાં એક નાનો દીવો બળતો હતો તેના અખો પ્રકાશ માત્ર એકજ ખુલ્લે અજવાળુ પાડતો હતો ત્યાં એક મેલી, ગદી પથારી પર સુવાની તેઆરી કરતી, એક હાથ બોય પર મુકી ખીજો હાથ કેશ સમારતી પેલી છોકરી બેઠી હતી

કાકની આખે અધારા આવ્યા આવુ સૌદર્ય તેણે કદી જોયુ નહોતુ કે કદખુ નહોતુ મોઢાની કુમાશ પરથી તે બાલાની ઉમર સત્તર અઠાર વર્ષની લાગતી હતી તેનુ શરીર ઉચુ, લારેલુ, પૂર્ણકલાએ પામવાની આઘાહી આપતુ હતુ તેનો રમ સ્ફટિક સરખો શ્વેત અને શુદ્ધ, લાટ કે મુજરાત ની રમણીઓમાં કોકે કદી જોયો નહોતો, અને આ બાલા કાશ્મીરી પિતાનો વારસો હશે એમ તેને લાગ્યુ તેના મોઢાની અપૂર્વ રેખાઓ, તેના પ્રકુલ નયનની કુખમય છતા પ્રતાપી લલક, તેના હોઠ અને નાકનો ગર્વિષ્ઠ મરોડ તેના વ્યક્તિત્વને અપ્રતિમ મોહકતાએ મઠતા હતા તેના અજેઅગ ખીચેલા હાથ, સૌદર્યપૂર્ણ હાથ, કોમ અદ્ભુત

કાક અતે મજરી

[૫૪ ૧૦૮]

શિશ્પીની દેવી કલાના પરિણામ લાગતા વિધિએ અનુપમ સૌંદર્યની રસ-
મૂર્તિ પેદા કરી હોય એવી લાગતી આ ખાલાને જોઇ કાક સ્તબ્ધ થઇ મરે.

કાકને આવતો જોઇ ખાલાએ ગર્વમા માથું ઉંચું કરી, કપાલે
કરચલી પાડી, માત્ર અભિમાનભર્યાં નયનતેજથીજ સવાલ કર્યો

“ગભરાશો નહીં” થોડીવારે આ મુગા પ્રશ્નનો જવાબ કાકે દીધો,
“તમને છોડાવવા હું આગ્યો છું.”

ખાલાએ જરા તિરસ્કારથી કાકને નખશીખ નીહાળ્યો અને પુછ્યું -
“કોણ છો?”

“હું જમસિંહદેવ મહારાજનો ભટ્ટ છું, ત્રિભુવનપાલ મહેશ્વરનો
મિત્ર છું, લાટનો આલણ છું આ વખત વાત કરવાનો નથી, હમણા
કેઇ આવી પહોંચશે મે તમારી વાત હમણાજ સાંભળી તમારે માથે
ઝડપતા હું અમાથી બચવું હોય તો ઉઠો-કાલે મવારે હું તમને ખલાન
બહાર લઇ જઈશ” કાક ઉતાવળથી બોલ્યો

ખાલાની આખમાથી અભિમાન જરાક ઓછું થયું “ક્યા લઈ
જશો?” તેણે ધીમેથી પુછ્યું

“બા કહેશે ત્યાં હમણા આ કારામુદમાથી તો છુટો.”

એક પલ તેણે જોયા કર્યું કાક પર વિશ્વાસ રાખવો કે કેમ તેનો
તે વિચાર કરતી હતી તે દૈંક નિશ્ચય પર આવી

“તમે આલણ છો?” તેણે ફરીથી પુછ્યું

“હા તમને અવિશ્વાસ આવે તે સ્વાભાવિક છે પણ માયત્રીમાતા—
કહી કાક સપથ લેવા જતા હતો

“ના, ના તમારું વચન બસ છે” કહી તે ઉભી થઇ

ઉભી ચતા તેના પગ મુજબ તણુ દિવસના અપનાસ પછી તેનામા
ઉભા રહેવાની પથ સકિત હતી નહીં પણ તે હોઠ દાબી ઉઠી અને
હુમ્મડ બરાબર ક્યું કાક તેની ઉંચાઇ અને કાઠીની ભવ્યતા જોઇ રહ્યો

“પણ બહાર કેમ નીકળીશું?” તેણે પુછ્યું

“હું તો ભીંત ઓળંગી આ છાપરા પરથી આગ્યો એજ રસ્તે પાછા
જઈશું પકડાઈએ તો માથા જઈએ” કહી કાકે બહાર નીકળી આસ-
પામ જોયું અને ત્યાં કેઇ દેખાયું નહીં એટલે તેણે મજરીને બહાર

બેલાવી તે ઝોરડીની બાજુએ ગયો આગળ આવેલા મોભને તેણે કુદીને પકડ્યો અને હાથવતી તણાઈ ઉપર ગયો પછી જાપરા પર આઠા સુધ તેણે નીચા નખી મજરીને હાથ આપ્યો અને ઉંચી ખેચી લીધી

“જરા નીચા નખી ચાલો કે હેઠળથી કોઈ જુએ નહી” કહે મજરી ના કાનમાં કહ્યું ઝપાટાબધ તેઓ ભોંતને મથાળે આવી પહોંચ્યા

“હવે કેમ કરીશું ?” કાક બોલ્યો, “તમારાથી આટલો જુસ્કો નહીં મરાય ?”

મજરીએ ડોકું ધુણાવ્યું છુટકારાની આશાથી તેની આખો પણ ચમકતી હતી

“ડીક” કાકે કહ્યું, “પાછળથી મારે કોટે વળગી જાઓ” મજરીએ તેમ કથું છુટા થવાની હોસે તે પણ કહેતા વાર તરત તે પ્રમાણે કરતી હતી “હા એમજ જરા હાથ મને આપો હવે તમારા પગની આડી ભેરવો જરા સખત હીમત રાખો સોમનાથ ભગવાનનું નામ સભારો જય સોમનાથ” નીચે શ્રામે કહી કાકે મજરી સહિત નીચે ઝપલાવ્યું

એ બે જણ નીચે આવ્યા તો સહીસલામત, પણ ખીજા કોઈ બે જણની ઉપર પડ્યા મજરીના હાથ કાકે છોડી દીધા અને થાક અને દુ ખની મારી અશક્ત થએલી બીચારી સુકામળ બાલા બેભાન બની ધરણીએ ઢગી જે બે જણ પર તેઓ પડ્યા હતા તે પણ એકદમ તેમના તરફ આવ્યા

કાકની ઈંદ્રિયો અને તેની બુદ્ધિ અણીની વખતે ચાર ગણુ કામ કરતી તેણે બે નવા માણસોની સામે જોયું અને સ્થિતિ સમજી ગયો એક તિલક હતો, બીજો સોમદત્ત હતો તે સોમદત્તને ધંર સાજના ગયો ત્યારે તિલક હસ્યો હતો તે હવે તેને સમજાયું તિલકને કે વહેમ પડ્યો હશે અને કાક નાસવા માગે છે કે ચામાને નમાડવા માગે છે એમ ક્યાસ કદખ્યો હશે કાકને ખાત્રી થઈ કે પોતે કહ્યો ત્યારે તિલક ખોટું ખોટું જ ઉંઘતો હશે, અને પોતાની પાછળ બાળ કાકતો તે અહીંઆ સોમદત્તને મળ્યો હશે તેજ પળે સ્થિતિ કેવી ગબીજ હતી તેનો તેને ખ્યાલ આવ્યો એક ગમ ક્રિદા મહેતાનું ધર, એક ગમ અપાસરાની ધર્મજાળા બે તિલક બુમ મારે તો આખું ગામ ભેગું થઈ જાય અને

ધુટકારાને બદલે મોત મળે લાખો વિચાર કરવાનો વખત નહોતો એટલે કાકે કર્તવ્યજ આરબ્યુ

ઉપરથી કોણુ પડ્યુ તેનો નિર્ણય કરવા તિલક પાસે આવવા જતો હતો. કાકે હશે એમ ધારી તેણે હાથ લગાવ્યા હતા, પણ એટલામા વાધના જેવી તરાપ મારી કાક તેના પર તુટી પડ્યો અચાનક હુમલો થતા તિલક જરા પાછો ખસ્યો અને તે અપાસરાની ભીંતની પાસે હઠ્યો. કાક તેના પર કુલો જોતજોતામા તેનુ માથુ બે હાથે પકડ્યુ, બોંત સાથે જોરથી અફાળ્યુ રાત્રિની શાંતિમા એક ધમાકો સભળાયો ન મભળાયો અને તેના હાથમાથી બેભાન થયયો તિલક શય્યવત્ બોય પર પડ્યો.

“ચાલ ઉઠ સોમદત્ત ! જુનીઆ ઝોવારે, નહીં તો હમણા કોઇ બીજો આવશે”

“પણુ દામુ કાકા—”

“અદર તારો આગો પોતેજ ના પાડે છે તેને સાધુ થવુ છે બહુ સમજાવ્યો ચાલ હવે રસ્તો બતાવ”

“સોમદત્ત આગળ થયો અને બેભાન પડેલી મજરીને હાથમા ઉંચકી કાકે તેની પાછળપાછળ ચાલવા માડ્યુ

“બીચારો છ પન કોટિનો ધણી ! એ બધુ વાપરશે કોણુ ?” કાક તિલક તરફ જોઇ મનમા બબડ્યો

રખે કોઇ જોઇ જાય, કોઇ પકડી પાડે તેવી બીકે કાક ચારે તરફ જોઇ ચાલતો હતો. પણ પોતાની શક્તિના અભિમાનને લીધે કે પોતેજ કાકને પકડી જશ ખાઇ જવા, તિલકે તે નાહો તેની કોઇને ખમર આપી નહોતી એટલે કાક નિર્વિધને જુનીઆ ઝોવારે આવ્યો

પ્રકરણ ૧૯ મું

અભાતના અખાતમા

કાક ઝોવારે આવ્યો ત્યારે ખતીબને ત્યા દીઠો નહીં

“પેલો ખતીબ ક્યા ગયો ?” તેણે સખ્તાઈથી સોમદત્તને પુછ્યુ

“તે કોણુ જાણે ક્યાનો ક્યા ભાગી ગયો તમે એને ધર પાછળ કોઢમા સુવાડ્યો હતો એ તા થવનની જાત”

કાકને ધ્રાસ્કો પડ્યો કે ખતીબ ગયો તે પછુ ઉઠા મહેતાનોજ પ્રભાવ હોવો જોઈએ તેણે નીસાસો નાખ્યો. આટલીઆટલી મહેનત કરી છનાય ખતીબ હાથમાથી છટકી ગયો, અને જે કારણસર તે ખલાત આવ્યો હતો તે પાન પાડી શક્યો નહીં ખખાત પાછુ જવું એ બને એવુ નહોતુ એટલે તેણે ગમે તેમ મન વાળ્યુ અને પોતાના હાથમા રહેલી રમણીનો વિચાર કરવા માડ્યો.

એમદત્તે હોડી તૈયાર રખાવી હતી તેમા કાક મજરીને લાઇને બેઠો સોમદત્તનો આભાર માન્યો અને એ ખલાસીઓ હતા તેને જલદીથી હોડી હકારવાનો હુકમ કર્યો તેણે મજરીનુ માથુ પોતાના ખોળામા રાખ્યુ અને છેલ્લા દિવસના અનુભવોની માદ કરવા બેઠો તે દિવસે સૂર્યોદય પછી તેણે કરેલા પરાક્રમે જોઇ તેની પોતાની છાતી વેત ઉઝી આવી, અને સવાર પડશે ત્યારે ઉઠા મહેતા કેમકેમ કુદશે તેનો વિચાર આવતા તેના આનદનો પાર રહ્યો નહીં.

એટલામા અખાતના શીતલ સીકરોની શાંતિથી ધીમેધીમે મજરીમા ચેતન આવ્યુ જ્ઞાન આવતા તે ટટાર થઇ બેઠી થઇ મઇ અને ચારે તરફ વિસ્મય પામી જોવા લાગી.

“આખરે તમે છુટ્યા” કાકે કહ્યુ.

“હા હવે ક્યા લાઇ જાઓ છો ?”

“હમણા તો જેમ બને તેમ દૂર નાસી જઈએ પછી દિશાનો વિચાર કરીશુ તમારા સગાવહાલા કોઇ નથી ?”

“ના બાપ સ્વર્ગે ગયા, મા તો વેગળુ થઇ સગામા રહ્યા મારા માના બાપ તે તો જુનામઢમા રહે છે”

“ત્વા હાલ જવાય એમ નથી” કાકે કહ્યુ.

“કમ ?”

“જુનામઢના રા'ને જયસિંહદેવ મહારાજ સાથે વિમલ આવે છે” મજરીએ નીમાસો મુક્યો. “પાટણમા કોઇ તમારું નથી ?”

માલાએ ડોક ધુપ્યા યુ ને મુછયુ “અજ્ઞાન પડિતને એળખો છો ?”

“હા” કાંકે કહ્યું, “નામ સાબળયુ છે તેમના સ્ત્રી કારનીરામાના
અહેનપણી થાય છે

“કારમીરાખા તે કોણ પ્રસન્નકુવરી?”

“હા તેજ મારા મડલેશ્વરના પટરાણી”

“મને ગળનન પડિત પાસે લઈ જાઓ મારા પિતા તેના મિત્ર હતા”

“વાર, પણ તમે હવે સુધ જશો? માથા નીચે શુ—મારી પાધડી
આયુ?” કહી કાંકે પાધડી ફેરે બાધી હતી તે કોકેલી મજરીને ઉશોકુ
કરવા આપી

થોડી વારમા મજરી ઉઘી ગઈ અને કાક તેને જોઈ રહ્યો સ્થલ
રમણીય હતું પવનની લહેરો આવતી હતી, નીચે તરંગો નાચતા હતા અને
ઉપર બોમમા વિહરતું નક્ષત્રમડલ આખમીયામણી કરતું હતું રસ અને
ભાવથી અસાત કાકનું હૃદય આનંદિત બન્યું પગ આગળ રહ્યાને બુલાવે
એવી ગમણી સુતી હતી યુદ્ધપ્રસંગમા જીવન ગાળ્યું હતું એટલે કાકથી
મસારના લહાવા લેવામા નહોતા, વરડી મા શીવાય કોઈ જાનો પ્રમગ
પડ્યો નહોતો, કોઈ નવચૈવનાને નીરાને નીહાળી નહોતી અત્યારે સાત
ઠાસુદીના નિર્મળા, રૂપેરી પ્રકાશમા મજરીને તે નીરખી રહ્યો

કાક લાવણ્યમયી બાબાને નીહાળવી એ પુરુષજીવનના મોટામા
મોટો લહાવો છે કાકને અત્યારે તેમજ લાગ્યું ચદ્રમાના અમીસિયનથી
રસમય બનેલું તેનું મન મજરીના અંગે અગમા નવ સૃષ્ટિના અનુપમ
બેદો જોઈ રહ્યું, તેના શરીરની દેખાતી અણુદેખાતી છટાજરી રેખાઓમા
અણુદીઠેલી કાવ્યમયતા શોધી રહ્યું મજરીના મુખ પર ન સમગમ એવી
રસિકતા હતી, તેના માથાના મરોડમા ન વણુવાય એવી છટા હતી,
તેના લવાની બળ્ય કમાનોમા ન સંવાય એવા કામખાણુનું મધાન હતું.
આ બધું કાંકે જોયું અપૂર્વ અલલાલિત્યના નિરીક્ષણથી હૃદયમા પેદા
થતા મર્મબેદક સંગીતના કાને ન સંભળાય એવા તાનમા તેનું મન લીન
થયું, નાગની માફક ડોલવા લાગ્યું. જે મોહિનીએ ચળાવ્યા દેવ ને દાનવ,
તેના આગળ બીચારા કાકનો શો હીમાખ ! ચદ્રકિરણો, તરંગોની પરપરા,

પવનની લહરીઓ, તેમની હોડી બધા સ્વેચ્છાનુસાર નર્તન કરી રહ્યા હતા છતાં કાંકને હૃદય સુતેલી મજરીના વાળની લટ જેમ નાચતી તેમજ નાચતુ

થોડીક વારે કાંક પણ ઉઠી ગયો તે જાણ્યો ત્યારે સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી અને મજરી હોડીની એક બાજુએ હાથ પાણીમા લટકતો રાખી પોચા વતી પાણી કાપતી હતી સૂર્યના કાવ્યમયતા વિનાના પ્રકાશમા કાંકને મજરી રાતથી જુદી લાગી રાતના રૂપ-સુદરીનું જે અનુપમ સૌંદર્ય લાગતું હતું તે દિવસે વિકસતા યૌવનમા મહાલતી લક્ષ્મીની અદ્ભુત તેજસ્વિતા દેખાઇ રાતે તે રસશિખરની ટોચ પરથી જોતો હતો, અત્યારે પૂજ્યભાવના પાતાલમાથી જોવા લાગ્યો

તે ઉઠ્યો અને તેને જોઇ મજરી જરા હસી તેના હાર્યમા મીઠાશ હતી, પણ સાથે સતાધિકારી સામ્રાજીનો ગર્વ પણ હતો કાંકે હોડી કીનારે રખાવી અને બંને જણુ ઉભાં

“આપણે ક્યા જમએ છીએ ?”

“મારો વિચાર સાબરમતી વાટે કર્ણાવતી જવાનો છે માન મહારાજ ત્યાં છે તે વાટ જોતા હશે ”

“કેટલા દિવસ લાગશે ?”

“છ સાત દિવસ થશે બધે યુદ્ધની તૈયારી ચાલે છે અને હું આમ રખડ્યા કરું ને કેમ ચાલે ?”

મજરીએ જવાબ દીધો નહીં

“હું તમને કર્ણાવતીમા મુકી મહારાજ પાસે જમશ ”

“પછી ?”

“લડાઇ પતશે એટલે હું પાછો આવી તમને પાટણુ લઇ જમશ નહીં તો કાંકની સાથે ગળનન પડિતને કહાવીશ કે તમને આવીને લઇ જાય એટલામા કીનારાથી થોડે દૂર આવેલું મહાદેવનું એક ખડીએર થઇ રહેલું મંદિર તેને દેખાયુ તેની બાજુમા એક ગાય ચરતી હતી

“છલા રહો હું તપાસ કરી આવુ કાંક હોય તો કેં દુધશુધની ગોઠવણુ કરું ”

“ચાલો હું પણ આવું” કહી ગર્વથી ડગલા ભરતી, વનદેવી મમ્મી મજરી સાથેસાથે મંદિરમા આવી ત્યાં એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેણે એ બંનેને માટે દુધની બને રાધવાની સોંપ કરી આપી

“હું રાધીશ તે તમને ખપશે?”

“હા તમે પણ બ્રાહ્મણ જ છો ને” જરા હસતા કાંકે કણ્ઠુ જવાબમા મજરી તિરસ્કારની નજરે જોઇ રહી બ્રાહ્મણની જાત જાણ્યા વિના તેના હાથનું ખાવા તૈયાર થવું તે તેને હલકાપણુની નીશાની લાગી “તમારો વેદ કયો?”

“ઋગ્વેદ”

“જ્ઞાપા?”

“શાકલ જ્ઞાપા”

મજરી જરા હસી અને નહાવા મધ તે નાહીને આવી ત્યારે કાક લાકડા વીણી લાવ્યો હતો નાહીને મજરી પાછી આવી ત્યારે મંદિરને બાગેલે ઝોટલે ઉભી રહી તે સાગરને મળતી સાબરમતીને પ્રવાહ જોઇ રહી તેના મોઢા પર ઉલ્લાસ પ્રસરી રહ્યો હતો

“કાકભટણ! જુઓ” ઉત્સાહથી તે બોલી આટલા વખતમા ઉત્સાહ તેણે અત્યારેજ ખતાવ્યો હતો

“શુ સુદર! મારા પિતા અત્યારે હોય તો કેવા ગાડા થઇ જાય”

‘કેમ?’ ગાડા થવા જેવું શુ હતું તેની સમજ નહીં પડવાથી કાંકે પુછ્યું

“જુઓની સરિતા શી વહે છે? પુરૂરવાનો બ્રમ કેવો ખરો લાગે છે?” કહી તેના સસ્કારી કાયલ સમા સ્વરથી તે બોલી

“તરગન્ધ્રમળા ક્ષુમિતવિહ્ગન્ધેણિસના

વિકર્ષન્તી પેન

”૨

કાવ્ય અને સૃષ્ટિસૌહર્યને એકરૂપ અનુભવવાથી ઉછળેલા ઉલ્લાસ-

૧ કાલિદાસના વિક્રમોર્વશીયમા પુરૂરવા નહીને નાસી જતી હર્વશી સાથે સરખાવે છે “તરગન્ધ્રી ભવા ચઢાવેલી, ખળભળી ઢોલા પક્ષીઓની પંક્તિથી મેખલાવાળી, શીશુ (રૂપી ઉતાવળમા ખસી ગયેલું હુગડું) એ જતી”

વાળી તેની ચમકતી આખો કાક પર પડી કાક જરા મૂઠ જોવો તેની સામે જોઇ રહ્યો હતો. સૃષ્ટિસૌદર્ભ કે કાવ્યનો અભ્યાસ કરવાનો અવકાશ તેના જીવનમાં નહોતો. નિત્યકર્મમાં જરૂર પડે તે ઉપરાત સરકૂત બાપા તે નામની જ જાણતો હતો. એટલે મજરી શુ કહેવા માગતી હતી તેનો માત્ર ખ્યાલ જ આવ્યા. શ્રીવાય બીજી કું સમજ તેને પડી નહોતો.

મજરી તેની અજ્ઞાનતા પામી યદ્ય તેના મો પર પથરાયલા ઉલ્લાસ પર સખ્તાઇનું વાદળ આવ્યું તેના હોઠ, તેનું નાક તિરસ્કારમાં મરડાયા.

“તમને સરકૂત નથી આવડતું?” કાકે એવી ટાઢાજીથી તેણે પુછ્યું.

કાકે શરમાઇ નીચું જોઇ રહ્યો. મુજબ અને ઉદાની કસોટીએ પોતે ચઢ્યો હતો તે તે વીસરી ગયો, તેણે અદ્યતા અનુભવી અને પોતાની મુખાંધ માટે જરૂરીયાત યદ્ય ગયો.

“લાઠમાં બાજીએ બાજીતા નથી.”

“બાજીનાર બાજી છે હુ તો મુઢોમાં જ ઉછર્યો છું.”

“વાર” જાણે પોતે ઉચ્ચ જૂગિકાની હોય તેમ અસ્પર્શતાથી જરા ટટાર થતા મજરીએ કહ્યું “તમે નાહી આવો, હુ રાંધી મુકું.”

કાકના સ્વમાનના કચરાઇને ચુરા થઇ ગયા હતા, અને તે નદીએ ગયો ત્યારે રડવા જેવો થઇ ગયો હતો. આ બાલાએ તેને સ્પષ્ટ રીતે દેખાડ્યું હતું કે તે કાકે તેવો ચરવીર હોય, મુત્સદ્દી હોય તો પણ અદ્ય અને અસરકારી હતો તેણે આસપાસ જોયું પણ કાદવવાળી તેજની નદી, છુટાછુટાવાળા ઝાડ અને ઉડતા ધોળા પક્ષીઓ શ્રીવાય કે તે જોઇ શક્યો નહોતો તેણે નીચાં મુક્યો. ક્યા મજરી અને ક્યા તે પોતે?

કાક અને મજરીએ ખાધું અને મુસાફરી પાછી શરૂ કરી મજરી થોડું બોલતી, કાકની તરફ મહેરબાની કરતી હોય તેમ ગર્વથી અને દયાથી જોતી, અને કાક પોતે નદી પાર્વતીને જે માન આપે તેવા માનથી તેની સામે જોઇ રહેતો, અને તેની જગ્યા જરા ધમ્મચારી પરિપૂર્ણ કરવા મા કૃતાર્થતા માનતો.

મજરીનો અભાવ ગર્વિષ્ઠ હતો, તેના સત્કાર ધણા શુદ્ધ અને હિંચા હતા, પણ તેનું હૃદય નીખાલસ હતું અને તેનો સ્વભાવ અરણ્ય અને આન દી હતો તે અનેક પ્રકારની વાતો કરતી અને સાબળતી, અને પોતાની જડતાથી ગભરાઈ કાક વધારે બોલતો નહોતો તો પણ તે કરે તેટલી વાતમા જરા અભિમાનથી અને રનેહભરી કૃતમતાથી રસ લેતી

કાકને એટલું ખસ હતું તે સાતમા સ્વર્ગમા રહ્યોરહ્યો વખત વીતાવતો તે રાજખટપટ તેમજ યુદ્ધપ્રકરણુ જુલી જવા માડ્યો રસ્તે થોભતા, મુકામ કરતા, બરતી ઓટથી રોકાતા, થાક્યા પાક્યા તેઓ નવમે દિવસે કર્ણુવતી પહોંચ્યા તે દાદાક મહેતાને-કર્ણુવતીમા નીમેલા નાગર મત્રીને-મળ્યો ખભાત જતી વખતે તે ત્રિભુવનપાલને મળ્યો ત્યારે દાદાકને તે મળ્યો હતો એટલે તેણે તેના સત્કાર કર્યો કાકે નળ તરફ મડલેશ્વર ગયા હતા ત્યા જવાની ઇચ્છા દર્શાવી, એટલે કાક પાછો આવે ત્યા સુધી મજરીને પોતાને ત્યાજ રાખવાનો દાદાકે આગ્રહ કર્યો કાકે તે કળુલ કર્યો કાક પાચાલેશ્વર તરફ જવા નીકળ્યો ત્યારે મજરીને મળ્યો. પોતાનાજ મનોરાજ્યમા હમેશા રમી રહેતી હોવાથી મજરીને સસારમા સુખ-દુખ કે વિયોગ-સયોગની બહુ અસર થતી નહોતી તેણે સ્વાસ્થ્ય માયવી સાતિથી કાકને આશિષ આપી કાક વીદાય થયો ત્યારે તેનું હૃદય અનિવાર્ય બાવેથી બરેલું હતું

પાચાલ તરફ ત્રિભુવનપાલ કેમ ગયા છે તેની દાદાકને ખબર હતી, એટલે તેણે કાકની સાથે પચાસ સ્વાર આખા તે બધાને લઈ કાક દડમજલ પાચાલેશ્વર તરફ આદ્યો

પ્રકરણુ ૨૦ મુ

નવધણુ રા'ની પુઠે

કાક તેના અનુચરો સાથે કર્ણુવતીથી નીકળ્યો એટલે પોતે ગુમાવેલા વખતને માટે પસ્તાવો કરવા બેઠો મજરીની સાથે કરેલી મુસાફરીમા તેના હૃદયે અવર્ણનીય આદ્હાદો આપ્યા હતા, છતાં પોતે હિંચને મહાત

ન કરી શક્યો, ખતીબને હાથથી ખોચો અને જ્યદેવને શુ મોહું
ખતાવવુ એવાએવા અનેક વિચારોથી તેનુ મન ચલુચલુવા માડ્યુ આ
ચલુચલુટ તેણે પોતાના ઘોડા પર કાઢ્યો, અને ત્રિશુવનપાલનુ લશ્કર
કઇ તરફ છે તેની તપાસ કરતોકરતો તે ઝપાટાબધ આગળ વધ્યો

રસ્તે તેણે અનેક ઉડતી ગયો સાલળી કોઇએ કહ્યુ ત્રિશુવનપાલ
જીનાગઢ તરફ ગયા, કોઇએ કહ્યુ નવધણુ મરાયો, કોઇએ કહ્યુ ત્રિશુવન-
પાલની હાર થઇ કાકને આ વાત ગલત લાગી, કેમકે મહા વદ બારસ-
ને દિવસે નવધણુ એના સામ તોને પાચાલેશ્વરમા મળવાનો હતો અને
તે પહેલા કે યુદ્ધ થાય એવી વકી લાગતી નહોતી

જેમજેમ તે નળની પાસે આવતો ગયો તેમતેમ ઉજડ ગામડા,
લશ્કરના પડાવની જગ્યા વગેરે આગળ વધતા સૈન્યની નીચાનીઓ દેખાઇ
એ સૈન્ય કોનુ-ગુજરાતનુ કે સોરઠનુ તે પ્રશ્નનુ નિરાકરણ શોધતો તે
આગળ ચાલ્યો રસ્તો નિર્જન હતો, આસપાસનો પ્રદેશ ઉજડ હતો થોડો
વખત કે ખબર નહીં મળવાથી કાકને ચિતા થવા લાગી

મહા વદ નોમે સવારે એક કુવા આગળ થોડો વખત પહેલાજ
વીસ પચીસ મ્વારો હિતાવળમા વીસામો ખાઇ ચાલ્યા ગયા હોય તેમ કાકને
દેખાયુ, અને તપાસ કરતા માલુમ પડ્યુ કે એ સ્વારો પાચાલેશ્વરની
દિશાએથી આવી જસદણુ તરફ જતા હતા કાક વિચારવા બેઠો આટલા
ઘોડા સ્વારો ત્રિશુવનપાલના નહીં હોય, નવધણુ રા' સોરઠ તરફ પાછો
જાય તે બંને નહીં, ત્યારે આ કોના માણસ ?

કાકે તપાસ કરવા વીસ માણસોને તેમની પાછળ મોકલ્યા અને એ
કોણ છે તે નક્કી કરી જવાબ લાવવાનો હુકમ કર્યો તે સ્વારો ગયા
એટલે કાકે ધીમેધીમે મુસાફરી શરુ કરી કે જેથી ખબર લઇ પાછા
આવનારા તેને મળી શકે

સાજ પડી પછુ તેમાનુ કોઇ જણાયુ નહીં, એટલે કાકને વધારે
ચિતા થવા લાગી આખા દિવસમા કે સમાચાર મળ્યા નહોતા વખત
છે ને ત્રિશુવનપાલ હાર્યા તો નહીં હોય ? આ શકાનુ સમાધાન કરવા

મહેલામા સહેલા રત્નો પાચાલેશ્વર તરફ જવાનો હતો, કારણ કે એક મોટું નૈન્ય તે તરફ મધુ હતું એ તો રસ્તાની સ્થિતિ પરથી સ્પષ્ટ લાગતું હતું કાકને લાગ્યું કે તે યુગ્મરાતનુજ હોવું જોઈએ સાજ પડી કે તેણે મશાલો ચેતાવવાનો હુકમ કર્યો અને દોડતે ઘોડે આગળ ધપવા માડ્યું એના ત્રીશ અનુચરો બાહોશ અને ચુન ધા હતા તે પણ હીંમતથી ન મકની જોડે થયા.

એકદમ થોડાના પગલાના પડધા થયા થોડાક માણસો ધણીજ ઝડપથી પાચાલેશ્વરથી આવતા મળળાતા હતા તે પચાસ સોએક લાગ્યા. તેમની ઝડપ અસ્વાભાવિક અર્ધેય દેખાડતી હતી કાકે એકદમ મશ્કાલે હાલવવાનો હુકમ કર્યો અને આવતા માણસોને ઘેરી લેવા પોતા ના માણ-મોના બે વિભાગ કર્યા કાકને એટલું તો સ્પષ્ટજ લાગ્યું કે બારસ પહેલા ઈં યુદ્ધ થયું હોવું જ જોઈએ પરિણામ શું થયું હશે?

અધારી ગત સમયમાટ કરી રહી હતી આ તરફ કાકના માણસો આતુરતાથી વાટ જોતા હતા, સામી બાજુએ નવા આવનારાઓ ધસતા આવતા હતા એકદમ અધકારમા એક ઘોડેસ્વારનો ઓળો એક તરફ ટેકરો હતો તે ઉપર દેખાયો તે ત્યાં થોભ્યો બે પલમા ચાર, દશ પચીસ ઘોડેસ્વાર દેખાયા તેઓ ઈં મસલત કરતા જણાયા તે બધા કાકના માણસો તરફ ધસી આવ્યા

“જય સામનાથ”ની ઘોષણા કરી કાકે થોડાને એડ મારી, ત્રીશ માણસો નાગી તરવાર સાથે સામે આવતા માણસો પર તુડી પડ્યા સામે આવનારના નાથકે તરવારના એક સચોટ ઘાથી એક સૈનિકને ઠાર કર્યો અને “જય સોમનાથની” ખુમ મારી કાક ચમક્યો તેનું હૈયું કુદી ઉડ્યું પ્રચંડ ગર્જના કરી તે આજી ઉઠ્યો “જયસિંહદેવ મહારાજનો જય!” “ત્રિભુવનપાલ મહારાજનો જય!” સામી દુકડીએ પણ એજ ઘોષણાનો પ્રતિસાદ કર્યો—દરેકના હથીઆર, દરેકના ઘોડા જ્યાં હતા ત્યાં ના ત્યાં પાષાણવત્ નિશ્ચય થઈ રહ્યા ચક્રમકો ધસાઈ, મશ્કાલો સળગી અને કાક અને સામેનો નાથક ઘોડા પરથી કુલા—એક બીજાને વળગી પડ્યા. “કાણુ મહારાજ!” “કાણુ કાક!” એ નાથક ત્રિભુવનપાલ મહાશયર હતો.

આ વીર જ્યદેવનો ભત્રીજો, તે સમયના વીરશિરામણિ દેવપ્રસાદનો પુત્ર, મુળલ મહેતાનો ભાણેજ, રાજ્યમાતા મીનળદેવીની ભત્રીજી કાશ્મીરાદેવીનો પતિ અને હાલ લાટનો દડનાયક “પાટણની પ્રજાતા”ના વાચનારને અજાણ્યો નહીં હોય તે સમયના ગુજરાતમાં તે સમયે અને સૌથી અપ્રતિમ મનાતો, નીતિ અને ટેકમાં રામચદ્રજીની કપમાં પામતો વીરતામાં અને દુશ્મનનું દલન કરવામાં તેના પરદાદા ભીમદેવ સાલકીનું સ્મરણ કરાવતો તે પાટણની પ્રજાની આખની કીકી હતો આ નરપુંગવ શરીરે ઉંચો, જરા શામળો હતો તેની પ્રચંડ જીજ્ઞાસા અને વિશ્વાસ છાતી તેની અદ્ભુત શક્તિની સાક્ષી પુરતા તેનું સ્વરૂપવાન મોહુ, મોટી ભલી આખો જરાજરામાં કુલી ઉઠતા તેજ સ્વભાવ મુચવતું નાક તેના ઉમદા, સીધા, ટેકીલા સ્વભાવનો ખ્યાલ દેતું અત્યારે મશાલોના ઉજાસમાં પાલડી વિના વેરાયલા વાળની ભવ્યતામાં તેનું મોહુ, આમથી કાટેલું નાક અને ચમકતી આખો દુર્જય પ્રતાપ પાડી રહ્યા

“આપ ક્યાથી અત્યારે?” કાકે પુછ્યું

“હું ? તું ખભાતથી આવે છે તે તને ખબર નહીં હોય હું કર્ણાવતાથી નીકળ્યો ત્યારે મને ખબર પડી કે નવધણુ રા’ વદ ચોથ પાચમનો પાચાલમાં આવી પહોંચ્યો છે તે ખબર પડતાજ હું પાચાલ પર પડ્યો ”

“ પછી ? ” આતુરતાથી કાકે પુછ્યું

“ પરમ દિવસે મે પાચાલ લીધું ને રા’ નું લક્કર પકડાયું પણ નવધણુને આગલે દિવસે ખાત્રી થઇ કે પાચાલ પડવાનું એટલે થોડા સ્વાર લઇ તે નાકો મને એ ખબર પડી કે મે પુક લીધી ”

“ તે પકડાયો નથી ? ”

“ ના રે તમારી મશાલો જોઇ મને લાગ્યું કે ગા’ પકડાયો ”

‘ ત્યારે મહારાજ ! તે દૂર નથી ”

“ કેમ ? ”

“ આજે સવારે જમદણુને રસ્તે પાત્રોશ ગ્વારો ગયા છે એમ મને

લાગ્યું મેં તેમની પુકે માણસો મોકલવા છે, પણ હજી ખમર આવી નથી ”

“જરૂર નવવલ્લુ ગંજ હશે હરકત નહીં તે અડધો ફાડો આગળ છે એટલું જ કેની ? તારા ઘોડા કેવા છે ?” ત્રિભુવને પુછ્યું

“જેવા જેવે તેવા ”

“ડીક ત્યારે વખત ખોવામા માલ નથી એક મારો ઘોડો મને આપ મારો તો મરણતોલ થઇ ગયો છે ” કહી મડલેશ્વરે ઘોડો બદલ્યો

‘ મહારાજ ! ત્યારે જ્યમિ હરેવ મહારાજ આવી નહીં પહોંચ્યા હોય ’” અને ઘોડાઓ આગળ ચાલ્યા અને બીજા માણસો જરા પાછળ રહ્યા કે કોકે પુછ્યું

“ ક્યાથી આવે ? ને આવી વખતે વાટ જોઇ ખેમી પણ ગંદવાય ”

“ ત્યારે પાચાલમા હમણા કોણ છે ? ”

‘ મારો સેનાપતિ ”

કોકે જરા ખેદથી ડોકુ ધુણાવ્યું

‘ કેમ ? ” ત્રિભુવને પુછ્યું “ મેં પાચાલ લીધું તેની અદેખાઇ કરે છે ”

“ મહારાજ ! તમારી હોડજોડ કોઇથી થઇ છે કે મારાથી થશે ’
પણ જ્યદેવ મહારાજ માગ પર ગુસ્સે થવાના ”

“ શા સારુ ? ”

“ એક તો પાચાલ લેવાનો લહાવો ગયો તેથી અને—”

“ અને—”

“ અને જે કામે હું ખભાત ગયો હતો ને ન થયું તેમા ”

“ ખભાતમા કેં નહીં કરી શક્યો ? ” મડલેશ્વરે પુછ્યું

“ ક્યુ તો ધણુએ ડોશીએ ઈત્યુ તો આખી રાત, પણ માત્ર ભરાયુ એક કોડીયુજ ”

‘ કોડીયુ તો આન્યુ ને ? કોડીયુ કેવુ એક છે ? ” જરાક હસતા મડલેશ્વરે પુછ્યું અધારુ હતું તેમા, નહીં તો કાકના મોઢા પર આવેલી શરમ જોઇ મડલેશ્વર વધારે હસત

“ વાતજ કરવા જેવી નથી આપ કવિકુલશિરોમણિ રુદ્રદત્તને ઓળખતા હતા ? ”

‘હા શા સારુ નહીં? એ તો મળનન પડિતનો મિત્ર’

“તેજ તેની છોકરીને સાધવી બનાવતા હતા”

“વારુ! તેને ઉપાડી લાવ્યો”

“હા”

“શાખાશ! બરાબર વાત તો કર”

ઘોડાની ઝડપમાં જેમ વાત થાય તેમ કોકે ત્રિશુવનને પોતાના ખમાતનાં પરાક્રમેનું પુરાણ કહ્યું અને પોતાને કેં થાય તો મજરીની સભાળ લેવાની સોપણ કરી ત્રિશુવને જરાક મળક કરી તેમ કરવા કશું કયું અને ઉદા મહેતાને કેમ સીધો કરવો તેની યોજનાઓ ધડતા બને જણ્યુ ચાલ્યા

મવારને પહોર તેમને કેં પત્તો મળ્યો રસ્તે બે એક મરેલા ઘોડાઓએ દિશા સુઝાડી ધડી બે ધડીમાં તેઓ એક તળાવને આરે આવી પહોંચ્યા ત્યાં ઝપાઝપીના ચપ્પટ ચિન્હ હતા, અને તે ઉપરથી તેઓએ એમ અનુમાન બાધ્યુ કે કાકના માણસોને નવધણના રસાલાનો ભેટો થયો હશે ત્રણ મુઠકા ઝપાઝપી હાથોહાથ પર આવી હશે તેની સાક્ષી પુરતા હતા ત્રણ ચાર પહોર પહેલા ત્યાં મારામારી થઈ હશે એવી તેઓએ કદપના કરી

ઘોડાઓના પગલા જોતા આગળ જનારને પકડવા બનતી ઉતાવળ કરતા તેઓ આગળ ધમ્યા ચાર ધડી આમ ગમ અને બે રસ્તા આવ્યા એક ભોમીઆએ જસદણનો રસ્તો બતાવ્યો તે રસ્તે ધણી ઘોડેસ્વાર ગયા હતા એટલે તે તરફ ત્રિશુવન વળ્યો થોડે જગ કાકે તેને રોક્યો અને બીજો રસ્તો સરધારનો હતો તે તરફ ફર્યો

“મહારાજ! આ તરફ જવું નિષ્ફળ છે”

‘કેમ?’

“નવધણ સરધારને રસ્તે ગયો છે”

“કેમ?”

“આમ જુઓની આ બે રસ્તાનો લાભ લઇ બચવાને ખાતર રાં”એ સરધારનો રસ્તો લીધો લાગે છે એના માણસોના પગલા જસદણ તરફ

નય છે અને ત્રણ ચાર ઘોડાઓ જ માત્ર સરધારને રસ્તે જતા દેખાય છે આપણા માણસોએ જીલ કરી ”

“હા એમ લાગે છે ખરું ”

“ત્યારે આપ રજા આપો તો હું પાચ માણસ લઈ સરધારને રસ્તે જઈ ”

“નહોં કાક! હું ને તું બંને જઈએ ” મહત્વાકાંક્ષી મડલેશ્વરે કહ્યું.

“ને જસદણ તરફ ગયા હશે તો આપણા માણસો બધાને પકડવા બસ છે પણ આમ એકલો હોય તો તેને એકલો કાંઈ મહાત કરાની વાત જુદીજ ”

“જેવી મહારાજની આજ્ઞા ”

ત્રિભુવનપાલે પોતાના માણસોને જસદણ તરફ મોકલ્યા અને કાક અને પાચ ચુનદા સ્વારે પોતાની માથે લીધા

એ ત્રણ ધડીની સખત દોડ પછી તેઓ એક ઉંચાણ પર આવ્યા. ટેકરીની ટોચ પર પહોંચતા મડલેશ્વરે જીમ મારી

“પેયો રા' જય ! ”

પ્રકરણ ૨૧ મુ

રા' સપડાયો

ત્રિભુવનપાલનું ધ્યાન બરોબર પહોંચ્યું હતું આગળ દોડી જતા ચાર ઘોડેસ્વારમાનો એક જીનાગઢનો નવધણ રા' પોતે હતો

રા'ને આ વખતે તે પાટણ લેશેજ એમ ખાત્રી થઈ હતી તેના જાણવા પ્રમાણે શાતુ મહેતા ભોગપુર હતા, ત્રિભુવનપાલ લાટમા હતા, પરશુરામ સોરઠનો સેનાપતિ દારકા તરફ હતો અને મુજલ જત્રાએ ગયો હતો દેજળદેવે મદદનું વચન આપ્યું હતું મહા વદ બારસે પાચાલેશ્વરમા સામ તો ભેગા કરી ચુજરાત પર તુટી પડવાનુંજ માત્ર બાકી હતું. પાટણ લેવા અધીરો બનેલો રા' દૃશ્ય દિવસ વહેલો પાચાલ આવ્યો

પણ સોલકીની કુલદેવી જાગતી જ્યોત બેઠી હતી તેણે બે પુરુષને

દિવ્ય ચક્ષુ આપ્યા એક મુળલ અને બીજો કાક મુળલ એકદમ ચાટણુ આવ્યો તેણે પરશુરામને રા'ની પાછળ મોકલ્યો, દેશળને ભોમ-પુર મોકલ્યો. કાકે કૃષ્ણદેવનો સદેશો મળી લીધો, દેશળને ઉધી ખખર આપી અને ત્રિભુવનપાલને વખતસર પાચાલ મોકલ્યા પરિણામે પાચાલ પડયુ અને જુનાગઢની રાહ ખેળતા રા'ને જીવ લઇ નામવુ પડયુ

પેલા ચાર સ્વારોને જોઇ કાક અને ત્રિભુવનપાલ પોતાના સ્વા-સહિત, પણ પશુ ત્રાસ ખાધા વિના પાછળ પડ્યા તે ટેકરીની નીચે ઉતર્યો એટલે આગળ દોડી જતા સ્વારો દેખાતા બધ થયા, પણ તેમના ઘોડાનાં પગલાના પડધા સંભળાયા કરતા હતા ત્રિભુવને અધી-રાઇમા ઘોડા પર બનતો જીલમ કર્યો, અને આટલી ઝડપ ન બની શકવાથી એક સ્વારનો ઘોડો ઠોકર ખાઇ ભોમ પર પડ્યો

દરેક પળની કીંમત યુગ જેટલી હતી ત્રિભુવને કે કાકે પડતા સ્વાગ સામે જોયુ નહીં, માત્ર ઘોડાને વધારે જોરથી એડ લગાવી ચારે પગે ઉછળતા અગ્નિ શરની શક્તિથી આગળ વધવા લાગ્યા ધડી જે ધડી ગઇ અને રસ્તે એક મરણુતોલ ઘોડી અને ખેલાન પડેલો સ્વાર મળ્યા નવત્રણુ રા'નો એક સાથી પડ્યો હતો

“કાક! તારો ઘોડો કેમ છે?”

“કે વાધો નથી પણ આપણા સ્વારો આવી રહેવા લાગ્યા છે”

“હરકત નહીં આગળ વધો”

મધા પ્રાણુ તેમના કાન અને એડીમા આવી અટક્યા હતા આગળ જતા ઘોડાના પડધા પામે આવતા સંભળાતા હતા અને તે ઘોડાના અવાજ સાંભળી આગળ જનારાઓ વધારે ઝડપ કરતા હતા શીકારી અને શીકાર અને આગળ ધપતા હતા એક મારવાની હોસે, બીજો મરવાની બીકે

ત્રિભુવનનો બીજો એક સ્વાર પડ્યો આગળ જતા ત્રણુ સ્વારો હતા આ લોકો પાચ રહ્યા ઘોડાઓમા પણ તેમના સ્વારોની કીંમત અને શક્તિ આવ્યા હતા તે જનવગ નહોતા પણ જીવતી ગોકુણી માફક આગળ વધતા તેઓએ જગલ વટાવ્યુ

મામે ખુલ્લા મેદાનમા ત્રણે સ્વાર નાસતા તેમણે જોયા ત્રિશુવન અને કાકના ઘોડાઓ લોહી તરસ્યા થઇ તેમની પાછળ પડ્યા

“ મહારાજ ! આસા હોય તો બાણ વાપર હવે પહોંચશે ”

“ ના ના રખે નવધણુ પડે શત્રુને મારવો શા કામનો ? પકડવો જોઇએ ” ટેકીલો રજપુતરાજ બોલ્યો

ત્રિશુવન અને કાક બેજ માત્ર આગળ વધ્યા તેમના અનુચરોના ઘોડાઓ જરા પાછળ રહી ગયા હતા નવધણુના સ્વારો ને આ બે વચ્ચે અતર ઝોછો ને ઝોછો થવા માડ્યો એકદમ આગળ દોડના સ્વારોએ કે નિશ્ચય કર્યો હોય એમ જણાયુ બે જણુ ધીમા પડ્યા એક આગળ નાહો

“ મહારાજ ! ” કાકે કહ્યું, “ આ બે આપણને રોકવા આવે છે પેપો ગ' નાહો ”

“ હરકત નહીં ”

“ જુઓ જુઓ પેપો શર સાધે છે ” કાકે કહ્યું

પેલા સ્વારો માત્ર પચીસ કદમ દૂર રહ્યા જોતજોતામા એક બાણુ આવ્યુ અને ત્રિશુવનપાલના ખભામા વાગી દૂર પડ્યુ મંડલેશ્વરે સિદ્ધ ગર્જના કરી અને તરવાર કાઢી પેલા બે પર ધસ્યો કાક બીજી વખત સલાહ પુછવા રહે એમ નહોતો તેણે આપ ચલાવ્યુ અને ત્રિશુવનપાલને તીરથી ધામલ કરનારના ઘોડાને ભોંય પર પાડ્યો તેણે પડના પડતા, નીરાશાના ઝનુનથી છુટી તરવાર કાક પર ફેંકી કાક નીચો વળ્યો અને તરતાર માથા પરથી ચાલી ગઇ બીજી પણ ત્રિશુવનમા ભાલાથી વીધાયલો બીજો સ્વાર ભોંય પર પડ્યો

આટલુ કાર્ય માધતા વારજ બે ઘેરાયલા વાધ વીહરીને પાજરા બહાર ફૂટે તેમ કાક અને ત્રિશુવનના ઘોડા કુદ્યા સાજ પડવાને હવે ઘોડી વારજ રહી હતી રા'ના ઘોડા અને તેમના ઘોડા વચ્ચે અતર વધ્યો હતો અને તે અતર કાપવા ઉત્સુક બનેલા બે વીરોએ બનતી કતાવળ ફરી માત્ર હવે ઘોડાના પગ પર જ રા'નું નસીબ આવીને અટક્યુ હતુ

એકદમ કાકે અને ત્રિશુવને સામે એક નાનો વહેળો જોયો અને

હવેનો ચોકાર કર્યો રા' હવે પકડાવાનો એમ તેમને ખાત્રી થઇ પણ તે સોરઠી ચોદાને અને તેની ધુધરીઆળી ઘોડીને તેઓ ઝોળખતા નહોતા. એક પણ પાણીની પાસે ઘોડી ઠમકી, અને ખીજ પળે, રા'ની એડને પ્રતાપે તે પખાળી બની—હવામા ઉડી—વહેળાને પેલે તીર જઇ પડી ત્રિજીવન અને કાક બને તત્પથ થઇ ગયા.

પણ એમાનુ કોઇ પાછી પુઠ કરે એમ નહોતું તેમણે પણ એડ મારી બને હવામા ઉડ્યા અને પેલે પાર પડ્યા કાકે પાછળ જોયું અને તેનો જીવ ઉડી ગયો ત્રિજીવનનો ઘોડો આ પાર આવ્યો હતો ખરે, પણ કુદતા વામ બે વામ પાછો પડ્યો ઘોડાના પાછલા પગ કાદવમા ભરાઇ ગયા અને મડલેશ્વર અડધા ઘોડાની નીચે પડ્યા.

“કાક!” તેણે જીમ મારી “મારી શીકર કરતો નહીં રા'ને છટકવા નહીં દેતો.”

કાક એની ગયો કે ત્રિજીવનપાલને કે ધણી ધન થઇ નહોતી, એટલે તેને કાદવમા પડતા મુકી પોતાના ઘોડાને ચારે પગે તેણે જવા દીધો નવધણે પણ પુઠ ફેરવી જોયું નહીં પાછળ એક માણસ છે કે પાંચ દશ તે જોયા વિના તેણે ઘોડી આગળ ને આગળ દોડાવ્યાજ કરી ધડી મઇ, બે ધડી મઇ, બને ઘોડા આસે ભરાવા લાગ્યા વચ્ચે અતર માત્ર પચીસ હાથનો હતો પણ ન્યા સુધી રા'ની ઘોડીનું પાણી ઝોણું નહીં થાય ત્યા સુધી હજાર જોજનનો હતો.

ઘોડી વારે એક ઉચી ટેકરી સામે આવી તે ઉપરથી લઇ જતા ઘોડી વધારે થાકે એમ ધારી રા'એ ટેકરીની બાજુ પરથી નેને લીધી આગળ રા' અને પાછળ કાક એમ બને જણે ટેકરીની પ્રદક્ષિણા શરૂ કરી ટેકરીની પાછળ તે ગયા નહીં ગયા, ત્યા શુ છે તે દેખાય ન દેખાય તે પહેલા બસે માણસો જીમ પાડતા, બેઠા હતા ત્યાથી ઉભા થઇ જઇ આ બંનેની ચારે બાજુએ વીંટળાઇ વળ્યા.

ટેકરીને આથે કોઇ સૈન્યનો પડાવ હતો બાજુમા આશરે પાંચસે સાતસે સાઠણીઓ બાધેલી હતી અને બે હજાર સૈનિકો રાધવાની સોઇ

કરી રહ્યા હતા. ૨૧' અને કાક બનેનો મ્હાસ થ બી ગયો. બનેએ આ વિરુદ્ધ પક્ષનું સૈન્ય છે એમ જાણ્યું. પણ જરા સ્વસ્થતા આવતા કાકને નીરાત વળી આ પડાવની વચ્ચે વચ્ચે એક ઉંચા બુડા પર પતાકા ફરફરતી હતી, અને સાજ પડવા આવી હતી છતાં તેના પર પાટણની સત્તાની સદા કાકને સ્પષ્ટ દેખાઈ એક ઝરીએ બરેલો કુકડો જેના પરથી જ્યસિ હંદેવ બવિખના ઇતિહાસમાં તાબ્રચૂડ-ધ્વજને નામે અમર થવાના હતા તે સાજની લહેરોમાં ઉડતો હતો.

કાકની પરીક્ષા ખરી હતી આ સૈન્યનો નાયક સજ્જનમત્રીનો મોટો પુત્ર અને સોરઠનો સુબો બદરાજ પરશુરામ હતો. પરશુરામ આ સૈન્ય લઈ અહીં આ પડ્યો હતો એ પ્રતાપ મુળલ મહેતાનો હતો. કાકે રાંતો ગુજરાત પર ધસવાનો ઇરાદો કળ્યો તે પહેલાં મુત્સદ્દી મહાઅમાત્ય જાત્રામાં ફરતાફરતા રાંતો ઉપર ચોક્કસ કર્યા કરતા હતા અને નવધણીની હીલચાલની ખબર પડતા પરશુરામને તેનો પીછો પકડવાનો હુકમ મોકલ્યો હતો, અને તે હુકમને તાબે થઈ બદરાજ દડમજલ પાયાલ તરફ જતો હતો અને રસ્તામાં જરા વીંછામો ખાવા તેણે અત્યારે અહીં આ મુકામ કર્યો હતો.

કાક અને નવધણી બનેને સૈનિકોએ પકડ્યા અને બદરાજ પાસે લઈ ગયા. ત્યાં જતા વારજ દામો ચારણ જેને મુળલે ફરમાન લઈ મોકલ્યો હતો તે રાંતે ઓળખી ગયો.

“અરે રમ છે રે મારા જુનાગઢના ધણી રમ છે!” તે બચકર કટાક્ષમયતાથી મોટે અવાજે બોલી ઉઠ્યો. “ક્યા ગયા તમારા હણહણતા ઘોડા અને ક્યા ગયા કરકટીઆ અસવાર મારા રાજવી?” પરશુરામની આસપાસ બેઠેલા માણસો ખડખડ હસી પડ્યા અને ઉભા થઈ આગળ આવ્યા.

નવધણી ચારણના શબ્દો સાંભળી હોઈ કરડ્યા, તેની આખમશી અમિ નીકળ્યો તેની ઘોળી દાઢીથી તેનું ચુસ્સાભર્યું મોઢું અનુપમ ગૌરવથી ઝળકી રહ્યું તે એક અક્ષર બોલ્યો નહીં.

કાક બોલી ઉઠ્યો. “મહારાજ’ મને શુ કામ હેન કો છો’ હું નડધેશ્વર મહારાજનો સુભટ છું”

“મડલેશ્વર ?” પરશુરામે સખ્તાઈથી પુછયુ

“મડલેશ્વર ત્રિભુવનપાલ મહારાજ આપને ખમર નહીં હોય કે મડલેશ્વર મહારાજે પાચાલ તો લીધુ અને આ રા’ની પુકે પડયા હતા અને હું પણ તેમની સાથેજ હતો” સખ્તાઈની નિશ્ચિનાથી પરશુરામે તેની આમે જોયા કર્યું

હું કેમ જાણુ ?”

“પાચાલ આપ જશો ત્યાગે ખમર પડશે”

“પાચાલમા કોણુ છે ?”

મહારાજ જયસિદ્ધેવ”

આ વાત ન માનતો હોય તેમ ભટ્ટરાજનો હોઠ જરા મરડાયો

“બનેને સાઢણી પર બાધી લો, હવે કુચ કરીએ” કહી તે ફર્યો અને પોતાના હાથ નીચેના ભટ્ટોને હુકમ આપ્યો

“મને કેદ કરો છો ? જોજો પરતાશો કાપે દાન કચકચારી કહ્યું એક અક્ષર બોલ્યા વિના પરશુરામ ચાલ્યો ગયો અને મુછ કરડનો કાક ગ’ની સાઢણીએ બધાયો

પ્રકરણ ૨૨ મુ

મડલેશ્વરની શોધમા

પરશુરામના સૈન્યે પાચાલનો માગ લીધો ત્યાર કાકે ભટ્ટરાજનું ધ્યાન બેચુ કે ત્રિભુવનપાલ થોડા કોસ પર પડેલા હતા પરશુરામે કાકને ગ’નો અનુચર ધાર્યો હતો એટલે વાત કલ્પિત ધારી બીજોજ રસ્તો લીધો અને મડલેશ્વર મહારાજ વગર મદદે રહ્યા જેમ મૈન્ય આગળ ચાલ્યુ તેમ નવા જુની મળતી ગઈ અને આખરે પાચાલ પડયાની ખાત્રી

અવાથી પરશુરામે પોતાના લશ્કરની દુકડીઓ કરી અને નાસતા દુશ્મનો પકડવા ચારે દિશામા મોકલી

કાક મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે, પોતે આમ બધાઈ પાચાલ જશે નો ખીચારા પરશુરામના શ્વા હાલ થશે ત્રીજો દિવસે પાચાલથી નીકળેલી દુકડી આવી મળી અને જ્યસિ હદેવ મહારાજ ત્યા આવી ગયા છે એમ બાતમી મળી એ દુકડીમા પોતાનું કોષ્ટ ઓળખીતું છે કે કેમ તે જોવા કાકે કાકા માયો, પણ તેની સાંઢણી પાછળ હોવાથી તે કોષ્ટને જોઈ શક્યો નહીં થોડી પળ વીતી અને એક સુભટ તેને બટ્ટરાજ પાસે લઈ જવા આવ્યો

કાક પરશુરામ પાસે ગયો ત્યારે તેની પાસે એક વૃદ્ધ યોધો બેઠો હતો અને થોડાક માણસો જરા દૂર ઉભા હતા પરશુરામે તેને સખ્તાઈથી નીહાળ્યો

“તું કહે છે કે તું મહાશ્વર મહારાજની સાથે હતો”

કાકને આ સખ્તાઈથી ગુસ્સો આવ્યો તે તખ્તીઅત વાળી બે પળ સુધી બટ્ટરાજ તરફ તિરસ્કારથી જોઈ રહ્યો

“મે કહ્યું ત્યારે તમને સાબળવાની પરવા નહોતી, હવે મને કહેવાની પગવા નથી” કાકે કહ્યું

પરશુરામની આખો ગુસ્સામા બજુકી ઉઠી, તેના સખ્તાઈથી દમાયલા હોઈ જરા ઝુલ્યા, તેનો હાથ તરવાર તરફ ગયો પેલા યુદ્ધ સુભટ પાછળ એક બે જણુ બેઠા હતા તેમાના કોષ્ટએ તેને કે કહ્યું એટલે તે વચ્ચે પડી બોલ્યો

“તમે કોણુ કાકભટ્ટ ?”

ગૌરવથી કાકે કાકુ હલાવી હા કહી

“ત્રિશુવનપાલ મહારાજ કયા છે ?”

કાક બોલ્યો તહીં

“અમે તેને જોળવા નીકળ્યા છીએ તે કયા છે ?”

“મને છુટો કરો હું જોળી કાઢીશ તેના મિત્ર અને સુભટ તરીકે તે અધિકાર મારો છે”

“તે નહીં બને” સત્તાપૂર્વક અવાજે પરશુરામે કહ્યું, “આ કોણ છે તે હું જાણતો નથી, માત્ર રાત્રી જોડે તે સોરઠ તરફ નાસી જતો હતો એટલું જાણુ છું—મહારાજના હુકમ શીવાય તેને હું નહીં છોડું.”

“પણ મહારાજ !—” પેલો વૃદ્ધ યોદ્ધો બોલવા ગયો.

“પણ ને બધું મારું જામન તમે સાબળ્યું વીરા ? કેદીને પાછો લઇ જા ” કહી ભટ્ટરાજે કાકને પાછો લઇ જવા હુકમ કર્યો.

કાકને પાછો લઇ જવામાં આવ્યો સારે તે મુજબા હસતો હતો. તેને જિતા માત્ર એટલીજ હતી કે ત્રિશુવનપાલ કયા પડ્યા હશે ?

રાત પડી સાઠણીએ બાધેલો કાક અડધો જાગતો પડ્યો હતો. એકાએક સાઠણીની પાસે પડેલા સૈનિકો બેઠા થઇ કોઠની જોડે ધીમેથી વાત કરતા તેણે સાબળ્યા કાન ફફડાવી કાક જાગૃત થઇ ગયો.

“મહારાજનો સખત હુકમ છે” એક સૈનિક બોલ્યો.

“ગાડા !” એક અવાજ આવ્યો. તે અવાજ પેલા વૃદ્ધ યોદ્ધાનો લાગ્યો. “તું મને જાણખતો નથી ? મને જ્યસિ હદેવ મહારાજે મોકલ્યો છે બા કાકભટ્ટને સાથે નહીં લઇ જાઉં તો મડલેશ્વર મહારાજ જડે કેમ ?”

“પણ બાપુ, મારાથી આમ કેમ એને છોડાય ? ભટ્ટરાજ અમારે માથું ઉગાડી મુકે.”

“નહીં છોડે તો કાલે સવારે જ્યસિ હદેવ મહારાજ તમારું માથું ઉગાડશે.”

“બાપુ ! એ અમે ન જાણીએ અમે તો અમારા નાયકને જાણખીએ એને જવા લઇ અમે કયા જઇએ ?”

“અમારી સાથે મડલેશ્વર મહારાજને જોળવા ” તે વૃદ્ધની સાથે ઉભેલા એક યોદ્ધાનો અવાજ આવ્યો. કાક ચમક્યો તે અવાજ પરિચિત અનિા હતો.

“તમે મહારાજો છો શું કામ ? હું છું ને મને જાણખતા નથી ?” કહી તેણે માથાનો ફેંટો કાઢી નાખ્યો. “હું મીનજાની ભત્રીજી, મુળલ

મહેતાની ભાણેજવહુ મારી સાથે ચાલે કોની મજદૂર છે કે તમારો વાળ વાંકો કરી શકે ? બોલો કોનો હુકમ મનરો, કાશ્મીરાદેવીનો કે પરશુરામનો ?” ધીમે સાદે પણ પ્રતાપી ઉચ્ચારણથી પુરુષવેશમાં સજ્જ થયેલી કાશ્મીરાદેવીએ પુછ્યું ચિત્રવત્ ઉભેલા સૈનિકો કે બોલી ન શક્યા. તેણે સાઠણી પાસે જઈ કાકને બાધેલા બંધનો પોતાની તરવારથી કાપી નાખ્યા કાક ઉભો થયો અને કાશ્મીરાદેવીને પૂછે પડ્યો “આ તમે ?”

“ તારા મહાલેશ્વર ક્યા છે ?”

“ રા’ની પાછળ દોડતા સરધારને રસ્તે કાઢવામાં પડ્યા હતા, જરીરે સુખી છે હું સાથે રહેત, પણ મને રા’ની પાછળ જવા ફરમાવ્યું ”

“ ઠીક, ચાલો મારી સાઠણીઓ ખેડી થાય છે ” કહી કાશ્મીરાદેવીએ માથે ફેંટો વીટાળતા આગળ ચાલવા માડ્યું અને પેલા ત્રણ સૈનિકો અને વૃદ્ધ ચોદા સહિત કાક તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

થોડી વારે તેઓ જાવણીની બહાર આવ્યા અને થોડે દૂર બાધેલી સાઠણીઓ પલાણી બનતી ઉતાવળે સરધારને રસ્તે ચાલ્યા કાશ્મીરાદેવી, કાક અને પેલા વૃદ્ધ ચોદા સાથે સાઠણી પર બેઠી હતી તેણે કાકને પહેલેથી છેલ્લે સુધી ઇતિહાસ કહેવા કહ્યું કાકે તે પ્રમાણે ક્યું અને પુછ્યું “પણ આ તમે કેમ આવે વેશ ?”

“ તે જ્યદેવ મહારાજને બાતમી આપી હતી તે પ્રમાણે પાટણથી જનાના થોડાંક માણસો લઈ તેઓ નીકળ્યા, મોઢેરાથી પણ થોડા માણસો લીધા, પણ અહીંયા આવતા તો મહારાજના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં ”

“ કેમ ?”

“ કેમ શું ? તેમને પાંચાલ લેવાનો યજ્ઞ નહીં મળ્યો તેમ તારા પર તો મહારાજ ગુસ્સે છે તને બબર છે ?”

“ શું ?”

“ અત્યારે પરશુરામ તને પાંચાલ લઈ ગયો હોત તો તું હાથીને પગે ચાત મહારાજ કહે છે કે તું મહાલેશ્વરને યજ્ઞ અપાવવા તેમને વહેલો લઈ આવ્યો ”

“એ પશુ ખરું”

“હા અને તારા મડલેશ્વરે પાચાલ લીધું તેથી મારી સાથે પશુ ગુસ્સે થયા અને તેમને શોધવા પશુ કાઢને નહીં મોકલવા એવો હુકમ કર્યો જયદેવને પશુ હવે રાજસત્તાનો નીશો ચઢ્યો લાગે છે”

“તેથી તમે આવે વેશે મડલેશ્વર મહારાજની ખોળ કરવા નીકળ્યા ?” કાશ્મીરાદેવીની હીંમત અને ભુદ્ધિ પર આક્રીન થયલા કાંકે પુછ્યું

“ત્યારે ખીલુ શું ?” કાશ્મીરાદેવીએ કહ્યું

રાતદિવસ હડમજલ મુસાફરી કરતા તેઓ સરધારને રસ્તે જ્યાં ત્રિભુવનપાલને કાદવમા પડતા કાંકે જોયા હતા ત્યાં પહોંચ્યા મહા-મુસ્કેલીએ પગલા પારખતા, પુછપરછ કરતા, અચકાતા કુટાતા, આખરે પતો મેળવી તેઓ મડલેશ્વરને એક ગામડામા એક બ્રાહ્મણને ત્યાં મળ્યા

કાંકે પહેલી વખત મડલેશ્વરને અને કાશ્મીરાદેવીને સાથે જોયા અને એમ કોણ અનુપમ તેનો નિશ્ચય કરવા તે અશક્ત બની રહ્યો કાંકે તેઓ સત્રા લાડુ જેવો ગણુતા હતા એટલે ગાઢ રનેહના ઉદ્દેશાસનો અનુભવ કરતા તેઓએ થોડો વખત ચાક ખાધો અને પછી પાચાલ તરફ ચાલ્યા

પ્રકરણ ૨૩ મુ

એ ચોદાઓ

નિર્વિદ્ધે તેઓ પાચાલ પહોંચ્યા પહોંચતા પહેલા તેમને ખબર પડી ગઇ હતી કે, પાચાલમા રા' આવી પહોંચ્યો—તે પહેલા પાટણથી મુજલ અને ખલાતથી ઉદો ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતા, અને રા'ને તેના હતી-આર ઉતારી મોખા તરણુ લઇ જયદેવ મહારાજની ક્ષમા માગવાની શિક્ષા ફરમાવવામા આવી હતી નિરાધાર રા'એ તે પ્રમાણે કર્યાથી ખડણી લઇ તેને છુટો કરવામા આવ્યો અને સોરઠ પર સત્તા પાછી બેસાડી મુજલ અને ઉદો સાથે જયદેવ પાટણ તરફ પ્રયાણ આરંભ્યું હતું આ બધી ઉડતી વાતોમા ખરું શું તેનો તેઓ નિશ્ચય કરી શક્યા નહીં

પાચાલના દરવાજામાં પેસતા ત્રિશુવનપાલે પોતાની ઓળખ આપી અને એક દરવાજાને લઈ પરશુરામને મુકામે જવાની ઇચ્છા દર્શાવી એ દરવાજા રસ્તો બતાવવા આગળ ચાલ્યા

પરશુરામની દુવેલીએ પહોંચતા પહેલાં, બજારમાંથી જતા કેાઇ એક જણે કાકને ઓળખ્યો અને કહ્યું ‘ આ પેલો રાત્રી સાથી રાતના બાગી ગયો હતો તે ’ આ શબ્દે કેટલાકનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને થોડા ધણા માણસો પાછળ લાગ્યા કાક આ બળભળાટનું કારણ ચેતી ગયો, પણ પડખ મડલેશ્વર હોવાથી તે નિશ્ચિત હતો

દુવેલી આગળ તેઓ સાદણીએથી ઉતર્યા અને દરવાજા બદરાજને ખબર કરવા દોડ્યા બારણામાં જેવા ત્રિશુવનપાલ પેસવા મ્યા કે એક સૈનિકે આડો બાલો ધર્યો મડલેશ્વરના ઉગ્ર સ્વભાવ બહુકી ઉઠ્યો તેની આખોમાં વીજળી ચમકી તેણે તરત તરવાર કાઢી બાલાના બે કંકડા કપા

“ દેવપ્રસાદ સોલકીના પુત્રને જતો અટકાવવાની હીંમત કરે છે ? ” તેણે ગર્જના કરી સૈનિક ગભરાયા આવે વેશે આટલાજ માણસ સહિત લાટનો દડનાયક અહીંઆ આવે તે તેના માન્યામાં નહીં આવ્યું છતાં નિશ્ચય થયો-માત્ર તેણે રોકાણ કેમ કર્યું તેનું કારણ બતાવવા કાક તરફ આગળી કરી

“ એ મારો મિત્ર છે કાની મગદુર છે કે એને અડકી શકે ? ”

“ મહારાજ ! ક્ષમા કરો. એ મગદુર મારી છે ” એમ શાંતિથી કહેતો પરશુરામ ત્રિશુવનપાલને આદર આપવા નીકળ્યો. એક પલવાર બે-ધારીલી તરવાર અથડાય તેમ ત્રિશુવનપાલની જવલત આખોનું પ્રતાપી તેજ અને પરશુરામના સ્થિર નયનોનું જ્ઞાન, નિશ્ચય, સત્તાદર્શક તેજ અથડાયું બંને પ્રયત્ન હતા બંને અખતરથી, શસ્ત્રથી સજ્જ હતા બંનેની મુખમુદ્રા પ્રતાપી હતી

“ પરશુરામ ! તમે મને શું સમજો છો ? ” સિદ્ધનાદ કરી કોધમાં

જાલજોળ થયલા ત્રિશુવનપાલે પુછ્યું તેના હાથમા રહેલી નાગી તરવાર ધ્રુજ ઉઠી, તેના અનુચરોએ તરવાર પર હાથ મુક્યો

સામે પરશુરામ જ્ઞાતિથી અદ્ય વાળી નીડરપણે ઉભો “અનદાતા ! હું જાણુ છું કે આપ દશે દિશાના દુશ્મનોનો દર્પ હરનાર ગુજરાતના વીરચિરામણિ છો ”

આ જાણદોથી ત્રિશુવનપાલનો કોંધ જરા સ્થગ્યો

“તેથી આવો આદર આપો છો ? અહીંઆ પાટણની સત્તાનો હિસાબ લાગતો નથી ”

“હિસાબ છે તેથીજ આવો આદર કરુ છું ”

“કેમ ?”

“ભદ્રાર્ક જયદેવ મહારાજનો હુકમ છે” પરશુરામ જ્ઞાતિથી બોલ્યો

“શો ?”

“આપની સાથે આ માણસ છે—”

“કાકભટ્ટ ?” ત્રિશુવનપાલે કહ્યું

‘જુ હા તે રા’નો મળતીઓ છે અને મારી પાસેથી નાસી છુટ્યો છે”

“ત્યારે એ તારો જામ છે મે અને એણે રા’ની પુઠ પકડી હતી રા’ને પકડતા તમે એને પકડ્યો અને હું ક્યા પડ્યો હતો તે જાણુવા આ મારી—કાશ્મીરાદેવી—એને તમારી પાસેથી છોડાવી લઇ ગઇ” કહી મહા-લેશ્વરે કાશ્મીરાદેવી તરફ નજર કરી પરશુરામે પુરુષવેશમા ઉભેલી કાશ્મીરાદેવીને જોઇ, ઝોળખી અને જરા અસ્વસ્થ થયો જારમની રતા-જથી છવાયલ મોહક મુખ તેણે જોયું અને પોતે કરેલો અવિનય માફ લાવી હાથ જોડ્યા

‘મહારાજ ! બા ! ક્ષમા કરો, પણ આ ભટ્ટને પકડવો પડશે”

“હવે શું છે ?” કાશ્મીરાદેવીએ પુછ્યું

“મહારાજનો હુકમ સખત છે એણે જામ ખભાતમા મોટું કાવત્રું કર્યું હતું”

‘ કોણે કહ્યું ? ’ ત્રિભુવનપાલે પુછ્યું

“ ઉદા મહેતા કરીયાદ લાવ્યા હતા તે કહેતા હતા કે એણે આગે-
વાની કરી યવનોના ધરખાર બાળી મુકાવ્યા છે એ માટે મહારાજ એને
દેહાતીશિક્ષા કરવાના છે ” ત્રિભુવન, કાશ્મીરા અને કાક ત્રણેએ એક-
કની સામે જોયું આ વાતનું મુળ શું છે તે ત્રણે જાણતા હતા આ
વાતનું આતુ વતેસર ઉદાએજ ક્યું હશે એમ તેમને ખાત્રી થઇ
આખરે ત્રિભુવનપાલ જરા હસ્યા

“ પરશુરામ ! તમે અને કદી અસત્ય બોલતા જોયો છે ? ”

“ ના મહારાજ ! ”

“ ત્યારે મારું માનો એ વાતમા ધણો ગૂઢ અર્થ છે, અને હું
પાટણુ જઇ જમદેવ મહારાજને મળીશ એટલે બધું બરાબર થઇ જશે
અમને અહીંઆ શું થયું તે કહો અને પછી પાટણુ તરફ જવા દો ”

“ સુખેથી, પણ કાકબટ્ટને સાચવવા પચ્ચીસ સ્વારો મોકલવા પડશે ”

“ હજી વિશ્વાસ નથી ? ”

“ મહારાજ ! આજા તે આજા આપનું વચન છે એટલે એને
બાધવાની જરૂર નથી હવે આપ અદર આવશો, બાને પણ વીસામાની
જરૂર હશે ”

“ તમારા આદર પરથી કેં વીસામો લેવા દો એવું લાગ્યું નહીં ”
કાશ્મીરાદેવીએ હસતાહસતા કહ્યું

“ હવે જુઓ કાકબટ્ટ ! તમે પણ રાજસેવક છો આજાપાલન
કરતા અવિનય થયો તે ક્ષમા કરશો ” કહી તે ત્રણે જણને અદર લઇ
ગયો કાકના મનમા ફાળ પડી તેના હાથમાથી ખતીબ છટક્યો તેનો
લાભ લઇ ઉદાએ આવી તેનો માટ ધડયો હતો

જરા નિવૃત્ત થયા પછી મડલેશ્વરે પરશુરામને પાચાલમા શું બન્યું
તેની હકીકત પુછી

“ મહારાજ ! હું રા’ને લઇ પાચાલ આવ્યો તે પહેલા પાટણુથી
મુજલ કુઆ આવી પહોંચ્યા ”

“ હે ? ”

“ તેમને બધી ખબર હતી હું બધી ખાતરી આપતો હતો ” મડલેશ્વરે કાકની સામે જોયું, કાકે પણ નીસાસો મુક્યો તેણે ગમે તેટલી હાશીઆરી બતાવી, પણ જ્યાં ને ત્યાં પહેલાં મુજલ મહેતા

“ અને ખબતથી ઉદા મહેતા આવ્યા ”

“ પછી ”

“ રા’ પાસે દાતે તરણુ લેવરાવી મારી મગાવી અને ખડણી લઈ છુટો મુક્યો હવે તે જુનાગઢ જઈ જયદેવ મહારાજના મામત તરીકે રહેશે ”

“ પછી અમાગ દેશજયેવતું કે જણાયું ? ”

“ ના તે તો શાતુ મહેતાની માથે છે ”

“ એમ ? ત્યારે માલવાના મેનાપતિનું શું ? ”

“ તે તો સમાધાન થઈ ગયું શાતુ મહેતા ઉબકને લઈ પાટણમા હોળી સુધીમા આવી લાગશે ”

“ એ તો નકાસુ સમાધાન કયું ” ડાશ્મીરાદેવીએ કહ્યું, “ નહીં તો એને લોહીની ધારે બરોબર હોળી રમાડત ”

“ પણ ઉદા મહેતા કેમ પાટણ ગયા ? ” મડલેશ્વરે પુછ્યું, “ એ જરા કચવાયા છે ને ? ”

‘ કચવાયલા તો ધણી લાગતા હતા, પણ શું કરે ? મુજલ પ્રુઆને જાણો છો ને ? ઉદા મહેતાને ખબર નહોતી કે તે આવવાના છે એટલે અહીંઆ આવ્યા, નહીં તો આવત જ નહીં આવ્યા એટલે ફસાયા, અને મને કમને ઉબકની પરોણાચાકરી કરવા પાટણ જવું પડ્યું ”

“ કાક ! તારે સમાલવાનું છે ” ત્રિભુવનપાલે કહ્યું, “ તારો દીલોજનન મિત્ર આગળ ગયો છે ”

“ હરકત નહીં ” કાકે છાસીયું કયું, પણ તેના મનમા પ્રારકો પડ્યો કે પોતાનું દવે શું થશે ?

એક રાતનો વીસામો ખાઈ તે બધાં પરશુરામની રજા લઈ પાટણ તરફ જવા નીકળ્યા લટ્ટરાજે સાથે પચ્ચીસ સાઢણીઓ આપી અને તેના નાયકને ખાનગી હુકમ આપ્યો કે, કાક નાસવાનો પેત્રો કરે તો તેને ઠાર કરવો

વિભાગ બીજો

પ્રકરણ ૧ લું

ઉચ્ચ સેનાપતિ

કાગણુ સુદ તેરસની સવારે પાટણનો રગ કે ન્યારોજ હતો

દરેક ગોખમાર્ગો નગરજનો અને રાજપુરુષોથી, દરેક ગોખ અને અટારી ફગની, નયનબાણુ વર્ષાવતી સુદરીઆથી, દરેક આટલાઓ નવી પીચકાર્ગો સરખાવતા બાલકોથી ઝિલરાઇ જા હતા માન મુકી ગજો દ્રો ઝપાટાથી જતા હતા, શોખીન સૈનિકો મખતા ઓડી ગળામા ડાલમાલ ઘાલી મુ ૫ પર તાન દેતા હતા, મત્રીવીરોના મુખમુદ્રા ત્રાસદાયક ગાભીર્ય ઓડી હાન્યવિનોદના અરવસ્થ વધ રહી હતી

પાટણે મહાત્મવ આજ્યો હતો માનવાનો સાતપિ ઉચ્ચ શાતુ મહેતા માથે મમાધાન કરી, પાટણની પરાજિત્તાકર્મીને સ્વાદ આપવા આજે અહીઆ આવતો હતો, અને પાટણના બાતા રાજાએ તેના પૂર્વજોને દુર્લભ એવો સોરઠના ન' પર વિજય અતુલ પરાક્રમ દાખવી મેળવ્યો હતો પદરાણીઆનો ભય નાશ પામ્યો હતો અને તેમના ગર્વનો પાર રહ્યો નહોતો, અને તેમા આ અવસર અનુપમ હતો હોળીને માત્ર એ દિવસની વાર હતી મહનરાજની પૂજા કરવા કિસુક બનેલા રસિકો અને રમીલીઓ વસ તોત્તમ આરભવા એકેપગે બધ રહ્યા હતા, અને પોતાના મનોને અનેક પ્રકારે ઉતોજી રહ્યા હતા

મહીના પહેલા પાટણુ ભય કર, શક્તિસાજજત હતું, અત્યારે પ્રપુલ્હ હૃદયનુ મોજીલુ બન્યું હતું મુદ્દની સખ્તાઇ વીસરી આદહાદનો સ્વચ્છદ પદ્ધતિનો અનુભવતા હતા

ભીમનાથન એવારે રાજપુરુષોની મેદની મળી હતી ભામનાથ મહાદેવના મદિરની અદર ઉચ્ચકને આદર આપવા એક અઠક કન્વામ આવી હતી, અને તે પ્રસંગે થોડા બપોકાદર, અવનવા વજ પરિધાન

કરી આમનો, મત્રીઓ, જાહુકારો આવતા હતા થોડે દૂર ઉબક તથા મત્રીઓને પાછા લઇ જવા આણી રાખેલા હાથીઓ અધીરાઇમાં ડોલી રહ્યા હતા.

પાટણના લોકોને ગર્વ આવે પ્રસંગે માતો નહોતો પોતાના મહા-પુરુષો જોઇ રાત્રી, તેમનું ગૌરવ જોઇને જ ગૌરવ ધરવું એ મહાપ્રભ થવાનો મત્ર પદ્ધતીઓ સારી પેઠે જાણતા હતા, અને આ કારણથી જેમ જેમ રાજ્યકર્તાઓ આવવા લાગ્યા તેમતેમ લોકોનો હર્ષ વધતો ગયો.

સનજન મત્રી બટ્ટરાજ મોરારપાલને લઇ પેલે તીરે ઉબક તથા શાતુ મહેતાને તેડવા ગયા અને ઉદો, લુલો, દેશળદેવ વગેરે આ કીનારે રહ્યા લોકો ઉંચી ડોકી કરી જોઇ રહ્યા હતા, પણ હજુ મુજલ મહેતા આવ્યા નહોતા જયસિ હદેવ મહારાજ આવવાનાજ નહોતા એમ લોકવાયકા ચાલતી હતી.

ઉદા મહેતાએ પાટણની મહદે લશ્કર નહીં મોકલ્યું તેથી મહારાજ તેના ઉપર ગુસ્સે છે એમ પણ ગયો ચાલતી હતી તેથી તે મત્રીનું હસતું, ચારે તરફ નમસ્કાર ઉચ્ચારતું સ્વસ્થ મુખ જોઇ લોકો અજાયબ થયા પણ તે મુત્સદ્દી અહીંયા કેમ આવ્યા તે આપણે જોઇ ગયા તે કાકની પુઠે પછા અને જયદેવ એકલા પાચાલમાં છે એમ ધારી તેમને હાથ પર લેવા ત્રણસો સ્વાર સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા તેમને દુર્ભાગ્યે, કોઇને આગળ-થી ખચર પડે તે પહેલાં મુજલ મહેતા પણ ત્યાં આવી લાગ્યા, અને મુજલના ઇચ્છાનો અનાદર કરી ખભાત પાછા જવાની હીમત નહીં ચાલવાથી હસતે મોઢે તે આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા પાટણ આવ્યા. સામે થતા તમને આવડતું હતું, પણ સામા થતા હાનિ પહોંચે તે નમી જઇ, ધાર્યું કામ કાઢી લેવાની યુક્તિ પણ તેમને આવડતી હતી તે આ બીજી જાતના પાસા નાખતા હતા.

લોકોના એક વાતે જરા ચિંતા પ્રસરી રહી હતી તે ચિંતાનું કારણ ત્રિજુવનપાલ હતા આ રાજ્યમંડલમાં લાટના હજારોક ખાચાલ સુધી આવ્યા છતાં ન આવે એ ધણીને વિચિત્ર લાગ્યું હતું આ વાતનો વિચાર કરવાને મુજલ ચુક્યો નહોતો તેણે ત્રિજુવનપાલને ખોળી કાઢવા

માણસો મોકલ્યા હતા અને તેને જનતી ત્વરાથી અહીંઆ લઇ આવવા તેમને ફરમાવ્યું હતું આ વાત કોઇ જાણતું નહોતું એટલે અનેક વાતો એ સખધી ઉડી રહી હતી

પેલે તીરેથી એક હોડી છુટી અને લોકોનું લક્ષ તે તરફ ગયું તેમા આઠેક માણસો હતા અને જેમજેમ હોડી આ પાર આવતી મધ તેમ તેમ લોકોમા તેમ રાજ્યપુરુષોમા શાંતિ પ્રસરતી મધ તે હોડીમા પાટણનો નવો અતિથિ આવતો હતો સૈકા થયા અવતી અને પાટણ વચ્ચે સતત વેર ચાલતું હોવાથી આ પ્રસંગે બધા પટ્ટણીઓનો આનંદ અદ્વૃષ્ટ થયો આ મેદનીમા ધણા એવા હતા કે જેણે માલવા સાથે લડતા બાપ, ભાઇ, દીકરો ગુમાવ્યા હતા, ધણા એવા હતા કે માલવા ની સાથે સંધિ કરવી તેના કરતા પ્રાણ આપવો વધારે પસંદ કરતા, થોડા એવા પણ હતા કે માત્ર થોડા દિવસ પરજ માલવીઓ સાથે બાથ બીડી આવ્યા હતા આ બધા લોકોને શાતુ મહેતાએ કરેલી સંધિ ગમી નહોતી તેમના મનમા આજનો પ્રસંગ સાલતો હતો મનમાં ચાલી રહેલા ચણચણાટ બહાર પડ્યા હોય એમ અત્યારે લાગતું હતું.

હોડીમા આગળથી ઉંચો ફેટો બાધી એક પ્રચડ, સીધા સોટા જેવો, એક આખ પર મોટો ધાતો રુઝાયેલો લીટો દેખાતો હોવાથી નિકરાલ મુખાકૃતિનો પુરુષ ઉભો હતો તે ઉબક હતો. પટ્ટણીઓને મન ને માલવાની સત્તાની મૂર્તિ હતો, તે સત્તા એ તેમના દેવતું, વેરતું કેદસ્થાન હતું ઉબકનું આવાગમન તે પાટણનો પરાજય-શૂન્ય-આ લાગણીએ આખી મેદનીમા કમકમાટ પ્રસારેલી બધા સ્તરમીંદ થઇ રહ્યા વૃદ્ધ યોદ્ધાઓની આખમા પાણી આવ્યા, ઉબકની પાંખે વૃદ્ધ શાતુ મહેતા વીલે મોઢે ઉભા હતા જેવી પટ્ટણીઓની લાગણી તેવીજ તેમની હતી, પણ હડાપણ આગળ તેમણે ગર્વ દૂર કર્યો હતો આ સમાધાન કરતા નેનું હૈયું ચીરાઇ ગયું હતું, પણ આ સમાધાનને લીધેજ આજે પાટણ ઉજી હતું

એ બે જાણની પાછળ સંજ્ઞન મહેતા, બદરાજ મોરારખાલ અને એક જુવાન માલવી યોદ્ધો ઉભા હતા હોડી આ તીરે આવી ગુજલ મહેતા હજી આવ્યા નહોતા એટલે લુલો અને હિંદો આવકાર દેવા આમળ

વધ્યા તેમને પણ નાનમ લાગતી હતી, છતાં ઊંચીયુ કરી ઉઘડને આદર્યો હોયો મનમાં બબડ્યો “મુજલને આજે શુ થયું છે કે આવ્યો નથી ?”

ઉઘડે સત્તા અને તિરસ્કારભરી નજર લોકો પર નાખી, અને વૃદ્ધાવસ્થાની શરુઆત થઇ ચુકી હતી છતાં તે જુવાનની માફક કુદી હોડીમાંથી ઉતર્યો તે સખ્તાઇનો અવતાર હતો તેના હોડ ગર્વમાં અને નિશ્ચલતામાં દબાઇ રહ્યા હતા, તેની એક આખી અને ઘાથી અડધી દબાયેલી આખ પણ તીરની સચોટતાથી દષ્ટિપાત કરતી હતી, તેનું ડાઘ સીધું અને અડગ હતું, તેના માથાનો મરોડ ગર્વિષ્ઠ અને સ્વાશ્રમી હતો, તેના મોઢા પર ચાર પાંચ ધાના ચિન્હો તેની બહાદુરીની સાક્ષી પુરી તેના અદ્ભુત મુખને ભવ્યતા અર્પતા હતા

તેની પાછળ શાતુ મહેતા અને પછી પેલો યુવાન ચોદ્દો ઉતર્યો તે યુવક નહોતો, પણ મુખની કુમાશ પરથી બાલક-પુરુષવેશમાં બાલા-હોય એવો લાગતો તે જમીન પર ઉતર્યો, પણ ભાગ્યેજ ભોય પર પાદ-સ્પર્શ કરી ઉભો હોય એવો લાગતો, તેના શરીર પર શસ્ત્રોનો ઘોળો હતો, છતાં શરીરની છટામાં કે ચાપલ્યમાં નવોઢાને પણ શરમાવે એવો હતો તેનું મુખ ખરેખર મુખારવિદ્ધ કહી શકાય તેની મોટી આખોમાં અપાર્થિવ તેજ હતું, તે તેજ બધા લોકસમૂહ પર પડતું, પણ દેવોની કે દીવાનાની આખ જુએ એમ સમૂહ પર ધ્યાં વિના તે કોઇ અદષ્ટ કે કલ્પનાપ્રદેશની અનિર્વાચ્ય ભવ્યતા જોઇ રહેતું હોય એમ દૂર અને દૂર જવા મથતું

કેટલીક વ્યક્તિઓ પાર્થિવ તત્વ વિનાની હોય છે, આકાશમાંથી તે અપ્સરસમય માટેજ ઉતરી આવી હોય અને હમણાં પાછી જતી રહેશે એમ લાગે છે આવી વ્યક્તિ સસારમાં નજરે ચઢે છે, પણ તેમાં ભળતી નથી, જનસમાજ જોડે સમાગમમાં આવે છે, સબધ બાધતી નથી, હરે છે ફરે છે, જીવન વીતાવે છે, પણ અસ્પર્શતાથી, આપણે તેને યુજીએ છીએ, પણ આપણી બનાવી શકતા નથી, તેને માટે પ્રાણસમર્પણ કરીએ

છીએ પણ તેના સ્નેહની આશા રાખી શકતા નથી આવી કોઈક વ્યક્તિ આ હશે એમ આ યુવકને જોનારના મન પર છાપ પડે એવું એનું રૂપ હતું

લુલા અને ઉદાએ ઉબકને નમસ્કાર કર્યા

“પધારો સુભટશિરોમણિ!” લુલાએ કહ્યું, “આપના દર્શન કરી અમે કૃતાર્થ થયા”

પોતાની ઉચ્ચાધને લીધે કૈલાસસમ લાગતા સેનાપતિએ નમસ્કાર કર્યા

“મારા પણ ધનભાગ્ય!” તેણે પોતાના કંઠોર અવાજે કહ્યું, “કે મે પણ આ ઉંમરે પાટણુ જોયું”

જે જે પટ્ટણીએ આ વાક્ય સાંભળ્યું તેનું મો શરમથી લાલચોળ થઈ રહ્યું ઉબકના આ વાક્યે તેમના ગૌરવને કારી ધા લગાડ્યો ઉદા મહેતાનું સ્વાસ્થ્ય તેવું ને તેવુંજ રહ્યું “સેનાપતિરાજ! આપ અવતી ક્યારે બતાવશો?” બીમનાથના મંદિર તરફ ફરતા તેણે પુછ્યું

ઉબક આ પ્રશ્નનો અર્થ સમજ્યો, તેની આખી આખ ચમકી ઉઠી, પણ તે માત્ર શૂરવીર નહોતો, શાણો પણ હતો

“ચાલો કાલે સવારે કેમ જયસિ હઠેવ મહારાજ કેમ છે?” કહી જાણે તેને અહીંઆ મળવાની આશા રાખી હોય તેમ ઉબકે ચારે તરફ જોયું

“મહારાજધિરાજ સધ્ધાવિધિમા રોકાયા હશે” લુલાએ જવાબ દીધો એટલામા તેઓ મંદિર આગળ આવ્યા સર્જન મહેતા એટલું તો સમજ્યા કે આ પ્રસંગ એવો વિચિત્ર આવ્યો હતો કે શું કહેવું તે કાંઈને સૂઝતું નહોતું તેણે ઉદાના કાનમા પુછ્યું

“મુજલ મહેતા કયા?”

“કાણુ જાણુ” ઉદાએ ધીમેથી જવાબ દીધો

ઉબક સમજ્યો કે, આ બધા નાનમે લાજ મરતા હતા એટલે તે જરા મનમા મલકાયો વગર લડ્યે તે ફત્તેહની મેળ આપતો હતો ઉદાએ રંગ રાખવા મહેનત કરવા માડી

“હા! આ કોટ આપે જોયો? તમારી અવતીનો આવોજ છે કે વધારે સારો? હું હજી અવતી આવ્યો નથી”

ઉબકે કોટ તરફ નજર કરી, “કીર્તિદેવ !” પેલા યુવક તરફ ફરી તેણે પુછ્યું “આપણે કોટ આશી જરા ઉઝો, નહીં ?”

કીર્તિદેવે કોટ સામે નજર કરી અને કહ્યું “ના, આ ઉઝો”

એટલામા શાત થઇ ઉભા રહેલા લોકોમા કંકળાણ થઇ રહ્યું ઉબકે અને તેની આજુબાજુ ઉભેલા રાજપુરુષો અન્યયથીમાં પાછા ફર્યા એવારાના દરવાજામાથી મુજલ મહેતાનો હાથી ગૌરવથી ડગલા ભરતો આવતો હતો સત્તાની અપૂર્વ ભવ્યતા મુજલની મુખમુદ્રા પર હતી, અને રાજ્યસત્તાની મૂર્તિ સરખો તે બધા લોકો તરફ જોતો હતો એ આવે ત્યાં સુધી બધા મંદિરના પગથીઆ આગળ ઉભા રહ્યા પછુ હોદ્દા પર તે એકલો નહોતો હાથી બેઠો અને લોકોએ સાથે બેસનારને ઓળખ્યો

લોકોનાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં તેમણે એક ગમનબેદી ગજનાં ફરી “મહાશ્વર મહારાજની જય”

ત્રિભુવનપાલ ધડી પહેલા ચાક્યોપાક્યો પાટણમા આવ્યો હતો આવતા વાર મુજલને બબર પડી અને તેણે એકદમ તેને સાથે લીધો મહાશ્વરે મુસાફરીથી બગડેલા કપડાજ પહેર્યા હતા બેમા મળેલા લોકો પલવાર પર પેટે ખિન્ન થયા હતા તે વાતજ વીસરી ગયા ઉબકેનુ આગમન બુલ્લી ત્રિભુવનપાલને આદર દેવા ખુશાલીના અનેક પોકારો શરુ કર્યા આખુ વાતાવરણ ફેરવાઇ ગયું

ઉબકે હેઠ કરડી જોયા કયું મુજલ આવી રીતે આવ્યો તે તેને અપમાનકારક લાગ્યું, પછુ શું કરે ?

“આ કોણ ?” તેણે ત્રિભુવન તરફ જોઇ પુછ્યું

“મહારાજાધરાજનાં ભત્રીજા અને લાંઠનુ દડખાચક ત્રિભુવનપાલ મહાશ્વર” ઉદાએ કહ્યું

“કોણ ? મહાશ્વર દેવપ્રસાદજીના પુત્ર ?”

“હા જી”

ઉદાની જીભ બધ થઇ ગઇ મુજલના હાથી પરથી ત્રણ જણ ઉતર્યા ત્રીજા માણસને ઉદાએ જોયો અને મત્રી ચમક્યો, ઉદાને તેણે જોયો અને તે જરા હસ્યો બંનેએ લયકર દક્ષિપાતનો વિનિમય કર્યો એ ત્રીજો માણસ કાક હતો

પ્રકરણ ૨ જી

કીર્તિદેવ

મુળલ મહેતા આવ્યા તેની ગરબાનો લાભ લઇ ઉઘ મહેતાએ એક બદને નીચાની કરી પાસે બોલાવ્યો અને તેના કાનમાં કંઈ કહ્યું. તે બદ ત્યાંથી નીકળ્યો અને લોકોની ઠઠા અદૃષ્ટ થઇ ગયો.

મુળલનું વ્યક્તિત્વ આવે પ્રસંગે ઓપી નીકળતું તે આવ્યો અને પ્રસંગ બદલાઇ ગયો, વાતાવરણમાં ભિન્નતા આવી શરમાઇ રહેલા પદ-શ્રીઓ શરમનું કારણ વીસરી તેને જોઇ રહ્યા વનરાજના ગૌરવથી ડગલા ભરતો, પોતાનું ઈર્વદર્શી શીશ ગગને પહોંચતું હોય તેમ તે આવ્યો, મહેરબાનીની નજરે બધા સામે જોઇ જરા હસી બધાને અદ્વિતનો અનુભવ કરાવ્યો, નજરથી, વાતથી, હાસ્યથી, સત્તાના દુર્ગંધ ગૌરવથી બધા પર, પ્રસંગ પર, વાતાવરણ પર પોતાના વ્યક્તિત્વનો દોર બેસાડ્યો ઉબક વિજેતા મટી માત્ર સામાન્ય યોધ્ધો હોય તેમ લાગ્યું, મહારથીઓ, મત્રીઓ તેના દરબારી હોય એવો ભાસ થયો.

આ અદ્વિત વ્યક્તિત્વ કવચિત્ કવચિત્ નરસિંહોમાં નજરે ચઢે છે કારણ જડતુ નથી પણ બધા માર્ગે આપે છે, સમજ પડતી નથી છતાં બધા શાસન માને છે ઈતિહાસની રમૂમિ પર આવી વ્યક્તિઓ જ્યારે આવે છે ત્યારે ખીજ તત્વો પુરુષાર્થવિહીન થઇ જાય છે; ઇતિ-હાસક્રમ થ'ભે છે, સમયશક્તિઓનું જ્ઞાન જુલો પ્રેક્ષકોનું મન તેની આસપાસ વીંટાય છે, નાયકના મોહમાં નાટકનો અર્થ વીસરે છે શૂતકલની રમૂમિ પર હતા એવા પરશુરામ, મધુસૂદન ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ, સમસ્ત જગતના મુત્સદ્દીઓના શિરોમણિ ભગવાન ચાણક્ય, મધ્યકાલીન ગુજરાતની નાની રમૂમિ પર એવો આ મુળલ હતો.

મુળલે ઉબકને આદર આપ્યો, ત્રિભુવનની ઓળખ કરાવી અને તેના સૌમ્યના વખાણ કરી ઉબકને પણ અદેખો બનાવ્યો બે વર્ષે ત્રિભુ-વન પાછો પાટણ કુર્યો હતો એટલે લોકોમાં તેને જોવાની પણ લાલસા થી જી હતી આ લાલસાને લીધે જ્યારે હાથી પર બધા મત્રીઓ ઉબકને

લઈ પાછા ફર્યા ત્યારે મડલેશ્વર એ સ્વારીનો નાયક થઈ રહ્યો. તેને જોઈ લોકો હર્ષના પોકાર કરી ગયા, તેના હાથીની મુઠ પર હઝારો કુસોના હાર નગરજનોએ નાખ્યા, અને કેળવાયલા હાથીએ મુઠ ઉઘી કરી મડલેશ્વરની અબાડીમાં નાખ્યા આગળ જતા હાથી પર બેઠેલા મુન્નલ અને ઉબક સામે કાંઈ જોતું નહોતું, પણ બધા તેમના યુવાન મડલેશ્વરને—જે મહારથીએ પાટણના ડાકો લાટમાં વગડાવ્યો હતો તેને—જોઈ, લળી-લળી, નમવા લાગ્યા ઉબકને આદર આપવા ગએલું સરઘત ત્રિભુવનની વિજયસેના બની પાછું આવ્યું લોકોના સખહુમાન નમસ્કાર, અટારીએ ચઢેલી યુવાતઓના નયનકિરણો, બાલકોની પીચકારીના કેસરીઆ ઝીલતો ત્રિભુવનપાલ પોતાને પડેલી પીડા અને જયદેવની ધખ્યા વીસરી ગયો.

પાછળ બેઠેલો ડાક ત્રિભુવનની સાથે બેઠેલા ઉબકના ભટ્ટરાજ કીર્તિદેવને જોઈ રહ્યો તે દેવાગના સમા શરીરનેજે દીપતો હતો, અને તેની બેઠકારીભરી બેસવાની રીતમાં ગૌરવ તેમજ છટા રહ્યા હતા પણ આ જરૂર, આ છટા, તેજોમયને અસ્પર્શતાભરી આખો, લલનાઓને લલચાવે એવા અર્ધ બીડેલા હોઠ—આ બધા તરફ ડાક નહોતો જોતો, પણ એની મુખરેખામાં પરિચિતતા કેમ લાગતી હતી તેનો તે નિર્ણય કરતો હતો તેણે ત્રિભુવનપાલ તરફ જોયું—થું એ બેના મોઢામાં કે સામાન્ય લક્ષણો હતા? ડાક વિસ્મય પામ્યો ક્યા દેવપ્રસાદનો પુત્ર અને ક્યા ઉજ્જવણીનો ભટ્ટરાજ?

“આ લોકોનો પ્રેમ તમારા પર અથાગ લાગે છે?” કીર્તિદેવે એકદમ પુછ્યું

ત્રિભુવન જરા હસ્યો “હા હું એમનો માનીતો છું પહેલા મારા પિતા હતા, અને મામા છે”

“મામા?” સાથર્થ સુદર નયનો ઉઘા કરી કીર્તિદેવે પુછ્યું

“મહાઅમાત્ય”

કીર્તિદેવના હોઠ બીડાઈ ગયા ડાકે તે જોયું અને વિચારમાં પડ્યો

“તમે આવક છો?”

“ ના ” ખુલ્લે દીલે હસી ત્રિભુવને કહ્યું, “ મારા માતૃત્રી હતા મોક્ષકીઓ સોમનાથ ભાગવાન વિના બીજા છપ્પદેવ માનતા નથી કેમ એ પુછવાનું કે કારણ ? ”

“ કાણુ કે નહીં તમે અવતી ક્યારે આવશો ? ”

“ તે કેમ કહેવાય ? ”

‘ હવે પાટણુ ને અવતી વચ્ચે સાધ થઇ છે તમે આ સાધના વિરોધી છો ? મેં સાબળ્યું છે કે, અહીંઆ ધણા એવા વિરોધીઓ છે ’ કીર્તિદેવે પુછ્યું

‘ તમે શું ધારો છો ? ’

“ હુ ? આ સાધ મારેજ લીધે થઇ છે મહાકાલેશ્વરને મારી તો અહોનિશ પ્રાથના છે કે આ સધિ સતત રહે પાટણુ ને અવતી આર્થાવતની આખો છે એ બેનો વિરોધ તમને સાલતો નથી ? ”

‘ ના એ વિરોધ અહીંઆ ધણાને તો ઉલટો રચિકર છે ’ ત્રિભુવનપાલે કહ્યું, “ સાચું પુછાવો તો મને નથી લાગતું કે આ સધિ બહુ દહાડા ટકે ’

“ શા માટે નહીં ટકે ? મહાકાલેશ્વર મહારાજ ! બાહુમા બળ હોય તો ખતાવવાના મ્થાનો ધણા છે ત્રણસો વર્ષો તો લદ્યા, હવે કેટલું લદતું છે ? તમે બળીઆ છો તો આવી નાની લડાઇઓ છોડી મહાવિગ્રહો કેમ આરભતા નથી ? ” કીર્તિદેવના શબ્દોમા કે અકલ્પ્ય હૃદયભેદી પ્રતાપ હતો ત્રિભુવનને તે ન સમજાયો, કાક તે જોઇ ફરીથી વિસ્મય પામ્યો આ માણુમની વાતમા કે શુભાર્થ લાગ્યો

“ એ માત્ર કામ નથી રાજ્યનીતિની વાતો મામા જાણે ”

કીર્તિદેવની આખો તિરસ્કારપૂર્વક હસી કાક તે હાસ્ય સમજ્યો એટલામા રાજગટ આવ્યો અને સ્વારી ઉતરી

કાક પાટણુ આવી પોતાના પર ઝઝૂમતો ભય જરા વીસરી ગયો હતો, અને મજાસ અને ત્રિભુવનની ઓથે તેને કે પણ થવાનું નથી એમ તેને લાગતું હતું ત્રિભુવનપાલ તેને રજા આપે કે તરત તે કાસ્મીરાદેવી

પાસે જઈ મજરીને મળે, એટલેજ વિચાર તેનું અધીરું હૃદય કરી રહ્યું હતું

તે હાથી પરથી ઉતર્યો એટલે ડુંગર નાયક તેની પાસે આગ્યો

“ ભટક ! આપને બોલાવે છે ”

‘ કોણ ? ’ પાછા કરી કાઢે પુછ્યું

“ રામ્મીનના ”

કાકેનું હૃદય ધમકી ઉઠ્યું ત્રિભુવનપાલ, ઉપકને જયદેવ મહારાજ પાસે લઈ જવામા ગુથાયા હતા એટલે તેને રંગ લેવાનો લાગ સારો લાગ્યો “ બા ગજમઠમા છે ? ”

“ હા મીનળામાની પાસે છે ”

નકને ત્રિભુવનની રંગ લેવાનું મન થયું, પણ તેની આજ્ઞુમાજી એટલા માણસો હતા કે તેને મળવું અશક્ય હતું કાકે જાનામાનો ડુંગરની પાછળ ચાલ્યો

લોટોની દડ વટાવી, બાજી પર થઈ વિશાલ રાજગદના ઓનાડા ઓરડા-માથી કાકેને ડુંગર લઈ ગયો કાકે રાજગદથી હજી પરિચિત નહોતો એટલે પોતે તે કયાથી જાય છે તે જાણતો નહોતો તે નિશ્ચિતપણે એક ઓરડા-મા જવા લાગ્યો અને ડુંગરે તેના ખભા પર હાથ મુક્યો તે નરત ફર્યો પાછળથી કોઈએ એકદમ તેને બાથ બીડાવી થોડી પળામા એક બોયરા આગળ તે યમડાયો તે અદૃષ્ટ ધકેલાયો—પડ્યો બોયરામાના જીવજીતુઓ તેના પાનથી ખળભળી ઉઠ્યા ઉપરથી ડુંગરે બોયરાનું ટાપણું દઈ દીધું

એકદમ કાકેને મમજ પડી જયદેવ મહારાજ અને ઉદા મહેતા વેર વાળતા હતા

પ્રકરણ ત્રીજું

મુળલ મહેતાનું હૃદય

જયદેવ મહારાજ ગોપ્રસ્ન હતા. ઉબડ આળ્યો એટલે પાટણ પડ્યું એમ એને લાગતું હતું. તેના અભિમાની સલાવ અપતાની પરિસીમાં એ પહોંચ્યો હતો. તેણે નવધણને છુટ્યો, પણ ઉબડ તેને છુટ્યો હતો. તેની કીર્તિને કચક લાગ્યું હતું. તેના હૃદયમાં ક્રોધ હતો, ઝનુન હતું, માથે ક્ષુદ્ર દાખલની નિગરા પણ હતી. મોઢા પર તમાચો મારી નેણે હીમત રાખી અને જે ખડમા આ વાતોની શરઆતમાં પાટણના ગાંધ્ય-કર્તાઓ મળ્યા હતા ત્યાં જઈ તે બેઠો. મહામહેનને તેણે મોઢા પરથી ક્રોધના અને નિગરાના ચિન્હો દૂર કર્યા.

મુળલ ઉબકને લઈ આવ્યા. મા' મડલપરા, મત્રીઓ પણ હતા. જયદેવે ઉબકને આવકાર દીધો, થોડું 'હો' આર મીના વચનો કહી મહારાજની કૃપા યાચી વિનયસિધ પુરી થતા ઉબક પહોંચ્યો.

“કૃપાનાથ! મારા મહારાજે સંદેશા કહાવ્યા છે.”

“શા?”

“મને મરનવતીમાનો પ્રસાદ નથી એટલે યોડું કહું તો શું માની લેજો.”

“અરે એ શું બોલો છો? કરો અરનીનાથ શું કદાવ છે?”

“માગ મહારાજનધિરાજ આપના મળધી થવા દરજે છે.”

“કેવી રીતે?”

“આપને પોતાની પુત્રા પરાની.”

જયદેવના મોઢા પર મતોષ પ્રસંગી રહ્યો. વિજયતા હોય તેને કન્યા આપી દારેલો ગળ રીઝવે. આ તો વિજયી ગળ દારેલાને કન્યા આપે! જયદેવનું મોઢું મલકાયું.

“બીજું આપને અવની આવવાનું નિમત્રણ મોકલાવ્યું છે.”

“બીજું કે?”

“ખીન્નુ શુ ? આપની કૃપા અને પાટણની મત્રી ”

હરેશની ટેવથી રાજ્યએ મુગલ અને ખીન્ન મત્રીઓ સામે જોયું દરેકના મુખ પર સખ્તાઈ હતી જે વાત જયદેવને રુચી હતી તે બધા વગર બોલ્યે નાપસંદ કરતા હતા

“સેનાપતિરાજ !” મુગલે ઉમેર્યું, “આપ જે ત્રણ દિવસ તો રોડાવાના છો ને ? મહારાજ વિચાર કરી જવાબ દેશે આવી બાબતોમાં કે ઉતાવળે આપા પાકે છે ? પૂર્ણિમાને દિવસે રાજસભા છે તે વખતે મહારાજ ઉત્તર દેશે મહારાજ ! હવે સેનાપતિરાજને રજા આપો મધ્યાહ્ને થોડીજ વાર રહી છે ”

“હા સાજ સુધી તો પાટણમાં છો ને ? ”

“હા જી જે સુભટો હુ સાથે લાવ્યો છુ તે સરસ્વતીને પેલે તીર પડાવ નાખી પડ્યા છે રાત્રે હુ ત્યા જઈશ ” ગર્વથી ઉબકે કહ્યું

પરરાજ્યમાં જતા સ્વતંત્ર રાજ્યો ગામબહાર પોતાનો પડાવ નાખીજ રહેતા આ રીતિનું એક સેનાપતિ અનુકરણ કરે તે જયદેવને રુચ્યું નહીં, છતાં અત્યારે ઉબકને તે શુ કહી શકે ? “જેવી મરજી” કહી તે કહેયો અને તેની સાથે બધા ઉઠ્યા જયદેવ હોડાં કરડતો, અવતીનાથના જમાઈ થવાની આશાએ ખુશી થવું કે નહીં તે ગુચવાડામાં આલ્યો ગયો

બધા આવેલા નગરજનો વીખગઈ ગયા કેટલાક ઉબકની આગતા સ્વાગતામાં રોકાયા, કેટલાક પોતાને ઘેર હોળી ખેલવા ગયા. ત્રિશુવનપાલ પોતાને મહેલે ગયા, પણ કાકને કોઈએ સભાર્યો નહીં અને તેની ગેરહાજરીને કોઈએ હાસાળ ગણ્યો નહીં જમતી વખતે ત્રિશુવને તેને સભાર્યો, પણ તે કોઈ મિત્રને ત્યાં ગયો હશે એમ ધારી તેણે વધારે વિચાર ક્યો નહીં

મુગલ મહેતા રાજમહા વિચાર કરતા બેઠા ઉબકે જે બે સંદેશા પ્રહ્લા હતા તેથી તે અજાણ્ય થયા અવતીનાથનો તેમાં શુ મુહો હતો તે જાણવાની તેમણે મહેનત કરવા માડી તેમને મન ઉબક માત્ર થોડો

લાગ્યો-તેનો કેં હીસામ નહોતો પેલો સ્વરૂપવાન યુવક કોણ હતો ? મુળલની આખ આગળ કીર્તિદેવનું મોઢું ખડું થયું-તેને પણ કાકની માફક તે પરિચિત લાગ્યું કોના જેવું એ છોકરાનું મોઢું છે ? મુળલને તે સમજાયું નહીં, પણ એ છોકરાની આકર્ષક મુદ્રામાં કેં સમાયેલું છે એમ એને લાગ્યું “એના પર ધ્યાન રાખવું જોઈએ” તે બબડ્યો “કોણ એના પર નજર રાખશે ? આવા રુપાળા મોઢા ત્રણ જીવનનું સત્યાનાશ વાળે ‘હામા શું મળ્યા હતા ? તેણે શું ધમસાણું ઓછું ધાવ્યું ? ગેઠાણી પણ કયા રૂપમાં ઓછી હતી ?” મુળલના મુખ પર ગ્લાનિ પ્રસરી રહી તેની પત્ની જે સજ્જનની બહેન હતી તેના તરફ મુળલે એટલી બેદરકારી અને ક્રૂરતા બતાવી હતી કે તેણે રીબાઈ રીબાઈ પ્રાણ તજ્યો હતો. આ પાપનો પશ્ચાત્તાપ અમાત્ય સદાય કરતો અત્યારે તેનું મન તે દિશામાં વળ્યું તેણે નીસાસો મુક્યો અને ફરીથી બમડ્યો “અત્યારે પુનઃકવર કયાથી માદ આવી ? તે તો અંધ, પણ બીચારો છોકરોએ મરી ગયો. એ આજે હોત તોય વીસ વર્ષનો હોત મારું ધડપણ તો પાળત હવે મુળલ મહેતાનું નસતાન જવાનું ” મુળલ કઠોર રીતે હસ્યો અને કપાળ પર હાથ ફેરવ્યો.

“ગયું તે તો ગયું ” કહી તે ટટાર થયો અને કાનુમાર્થી ઝટકી જતી મનોમત્તિને ઠેકાણે આણી “મુળલને સત્તાન કેવું ? મારું સત્તાન પાટણું પણ આ કીર્તિદેવ પાછળ કોને મુકું ? અરે હા, પેલો ત્રિભુવનનો દોસ્ત કયા ગયો ? સવારે દીડો હતો અત્રે બહાર કોઈ છે કે ?” મુળલે ઉંડો નિશ્વાસ મુકી પુછ્યું

એક પાર્શ્વિક આગ્યો “જા ! ત્રિભુવનપાલને ત્યાં જઈ કાકભટ્ટને જલદીથી બોલાવી લાવ ” અડધી ધડીમા નોકર જવાબ લઈ આવ્યો કે, કાકભટ્ટ ત્યાં નથી અને સવાર પછી કયા ગયા છે તેની કાંઈને ખબર નથી.

મુળલ ઉઠ્યો અને પાછળ જ્યાં મીનજીદેવી બેઠા હતા ત્યાં ગયો

જયદેવ અને મુન્નલ નવધણુ ગાંને મહાત કરવા ગયા હતા નેટલામા રાજમાતા મનત્રાથી પાટણ પાછા આવ્યા હતા

મુન્નલ જેવો રાણીના ઓરડામા ગયો કે ત્યાં બેઠેલી યુવતિઓની નાસબાગથી ઝાઝરો ઝણકી ઉઠ્યા તેમના ગભરાટને જરા હસીને તેણે નીહાળ્યો અને પક્ષવાર ડમકી તેમને નામી જવાની તક આપી પણ મહાઅમાત્યની તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિએ એક નવુ મુખ જોયુ તે મુખનુ અલૌકિક સૌંદર્ય તેને અપંગિત ગયુ “માવા!” તેણે કહ્યું

એક યુવતિ ફરી વાયરપનિ ગળાનન પડિતની સ્ત્રી અને સ્વર્ગસ્થ વૈષ્ણ લીલાની પુત્રી પાટણની પ્રભુતામા વાયડને મળી હતી “જી” તેણે જવાબ દીધો

“આ તારી નામે કોણ છે?” પેલી લજવાતી બાલા તરફ હાથ કરી મુન્નલે પુછ્યુ

“મુન્નલ!” ખુલામા બાજદ પગે બેસી જપ કરતા મીનળદેવી બોલી ઉઠ્યા, “એ તો આપણા કવિકુલશ્ચરોમણિ રુદ્રદત્તની છોકરી”

સવારે કાશ્મીરાદેવી અને મજરી આવ્યા તેવા રાજમાતાને મળી સમ્પળી વાત કહી ગયા હતા

“એ તો એના દાદાને ત્યાં જુનાગઢ હતી?” મુન્નલે સબારીને પુછ્યુ

“ના” મીનળદેવીએ કહ્યું, “એની માતા આવક છે તે એને કોઇ આવક શેઠીઆ જોડે પરણાવતી હતી એની વાત ઘણી સરસ છે”

“શી?”

“ત્રિભુવનનો કોઇ ભટ્ટ છે તે એને નસાડી લાવ્યો” મીનળદેવીએ હસતા હસતા કહ્યું “આજે મવારે પ્રસન્ને એ વાત કરી હસાવી હસાવી થકવી નાખ્યા”

“કોણ કાકભટ?” મુન્નલે મજરી સામે જોઈ પુછ્યુ મજરી લજવાતી હતી, પણ તેના પ્રપુત્ર નયનો મહાઅમાત્યને નીડરપણે નીરખી રહ્યા હતા તે ધીમેથી માનમેઝ બોલી “હા”

“ એ કોણ છે ? ” મીનળદેવીએ પુછ્યું, “ મારે એને જોવો છે ”

“ મારે પણ એનું કામ છે, પણ કોણ જાણે સવારનો ક્યા ગયો છે છાકરીઓ, જાઓ હવે ” કહી મુગ્ધને માત્રા અને મજરીને રૂબ આપી અને તે રાણી તરફ ગયો.

આઠ વર્ષ મા મીનળદેવી મા ઘણો ફેરફાર પડ્યો હતો તેનું શરીર પહેલા કન્તા જરા જડું થયું હતું જીવાની મા પણ તેના મુખ પર ગૌરવ તો હતુંજ, હવે તે પાકટ થયું હતું અને સત્તા અને અડગતાની રેખાઓએ કુમારને સાદાઈ તે ઉપરથી કાઢી નાખ્યા હતા તેની આંખો મા તેજ પહેલાના જેવું હતું, માત્ર તે સ્થિર થયું હતું તે માથી પ્રતાપ સતત વહેતો-પહેલાની માફક વપતોઓછા કે બચ કર બાગ્યેજ થતો.

ગુજરાતના રાજ્યની તે અધિકારી દેવી હતી તેણે બહારથી રાજ્ય-ખટપટ મા ભાગ લેવો બધ કયો હતો, પણ તેની નજર બધે હતી, તેની બુદ્ધિ મધ્ય સમજતી તે મુગ્ધને ઝોળખી ગઇ હતી તેના આશયો મમજ હતી, તેના મુત્સદ્દોપણ મા તેને વિશ્વાસ હતો, અને તેથી તે કશા મા વચ્ચે પડતી દેખાતી નહોતી પણ જે રાજગદના ભોમી આ હતા તે જાણતા હતા કે જેવો મુગ્ધનો પ્રભાવ બપડર હતો તેવોજ રાણીનો હતો, અને બંને અતર મા એક હતા તેથીજ એ પ્રભાવોનો વિરોધ નહોતો થતો.

રાણીએ મજરી પાસે ત્રિજીવનના અને કાકના પરાક્રમો સાબળ્યા હતા તે મુગ્ધને કહ્યા, અને મુગ્ધને સવારે બનેલી ખીના કહી સબળાવી.

મને ટ્રાગે છે કે આ ઉબક માત્ર શોભા લેવા નથી આવ્યો તેનો હેતુ કે જીવેજ છે હું થોડા વખત મા ખોળી કાઢીશ પણ જ્યારે કે ઉતાવળ કરવી નહીં જોઈએ ” મુગ્ધને આખરે કહ્યું.

‘ એ શું કરવાનો હતો ? ’

“ ઘણું એ અધીરા બન્યા છે લક્ષમવર્માની કન્યાનું માગુ સાકળી એના તો મોમા પાણી આવ્યું એનું ચાલે તો ઉબક જોડે આવતી જાય ”

“એ બહુ ઉતાવળીઓ છે પણ માલવાની કન્યા આવે તો બોલુ નહીં”

“ધણ ખોટું” મુનિએ ડોક ધુણાવી કહ્યું

“કેમ?”

“પહેલા તો લક્ષ્મવર્માને છોકરાજ નથી એ તો એમના ભાઈ યશોવર્માની છોકરી હશે”

“એમ?” ચમકીને રાણીએ કહ્યું

“હા અને માલવાની છોકરી આવે કે અહીંઆ નહીં દુશ્મનનો દુશ્મન ઉભો થાય”

“એ ખરું”

“ત્યારે આપણે તો અહીંઆ એકજ તરફ હાલ નેંચીએ હજી ક્ષાત્ર ને સેરકના ઠેકાણા નથી તો વળી માલવાનું તોફાન કયા નોતરીએ નમીયમા હશે તો માલવાની કન્યા નહીં મળે?”

“હા હા હાલ પુરુ ગુજરાત તો તાપે ટીકીએ, પછી મહુ થઈ રહેશે આ નવવલ્લ પત્યો એ તો ઠીક થયું”

“હા સાથે ઉઘાને પણ મીઠો કરવો પડશે આ તમે કાકની વાત પણ ઠીક કહી ઉઘાને અને જયદેવને હાલ ઠીક ચાલે છે એમા દે ઉઘાની ઉસ્તાદી છે”

“અરે એનો શો હીસાબ છે?” રાણીએ કહ્યું

“જેને ભુલતા ના એ છે મીઠાઓનો, પણ જેટલો બહાર છે તેટલો ભોયમા છે નારુ, ત્યારે હું જયદેવને મળું છું, નહીં માને તો પછી તમે બે શબ્દ કહેજો”

“જરૂર” કહી મીનળદેવી જરા હસી, જવાબમા મુનિદાસની આખ જરા હસી આટલોજ વહેવાર તેમનો ભરમ થયેલો પ્રેમ ગંધી લો હતો મુનિદાસ જવા માટે ફર્યો

“રે મુનિદાસ”

“કેમ?”

“આજે કાશ્મીરએ એક વાત કહી એણે એક વન લીધું છે ”

“હું ?” મુળલે પુછ્યું

“તને ફરી પરણાવવાનું ” રાણીએ જરા હાસીયું કરી કહ્યું

“મને ?” એકદમ ચમકી મહાઅમાત્યે ખેદયુક્ત અવાજે પુછ્યું

“હા ” મીનળદેવીએ પણ કોમળ, ભાવભર્યા અવાજે જવાબ દીધો
“મને પણ લાગે છે કે તું આમ કયા સુધી રહેશે ?” રાણીના અવાજમા પૂર્વાશ્રમના ડેંકે પડવા હતા

“મને શી ખોટ છે ?”

“છુપાવે છે શું કામ ? તારા હૃદયમા નિર્જનતા નથી પ્રસરના માડી ? સાચું કહેજે ”

“દેવી ! આની વાતો શા કામની ? મારે હૈયું જ નથી કોઈક વખત”
મુળલે દયામણાપણાથી કહ્યું “હૈયું સજીવન થાય છે, દહ છે તડપણું આવે તેમ નિર્મલતા વધે છે ”

“તેથી જ કાશ્મીરાની સલાહ વિચારવા જેવી છે ”

“મારે એ વિચાર નથી કરવો ”

“પણ મારે તને દુ ખી થતો પણ નથી જોવો હું ગઈ, પછાં તાર કાણ ?”

હૃદયમા ઉભરાઈ આરતી એકલતાના દુસલ્લ ભારથી મુળલે આખો મીચી અને જવાબ નહીં આપ્યો થોડી વારે તેણે કહ્યું “નોંધારાનો આધાર” અને ઉચ્ચ જોયું અને પીઠ ફેરવી ત્યાંથી ચાલતો થયો

“ઉંમર સાથે હૃદયની આ વ્યથા પણ અમાત્યને વધતી જતી હતી તેને લાગતું હતું કે તેનો શુદ્ધિપ્રભાવ ફાલતો હતો, પણ હૃદયનો પ્રભાવ કરમાતો હતો તેમા રતેહ સીચવા કોઈ અત્યંત તેને સખ ધી નહોતું સામાન્ય જનોથી અદુલ્લા બનેલા મહાપુરુષો એકસ્તભી મહેલના રહેવાશી બની જાય છે બધાથી ઉંચા ખરા, પણ એ ઉંચાઈ એજ એમનું કારાગૃહ

પ્રકરણ ૪ શુ

વિધિ અને તેના સાવનો

ગામની સ્ત્રીઓમાં વાયગ્નિ ગજનન પડિત પાટણનું નાક ગણાતા એમ કહેવાતું કે તેમની ધાકથી વેદપારગતો કાશીપુરીમાં રહ્યારહ્યા પુરેપુરો વેદોચ્ચાર પણ કરી શકતા નથી, ઈંદ્રનું ઈંદ્રાસન ધણી વખત ડાકમડોળ થાય ન દાનવો નરકમાં પડ્યાપડ્યા નડવાનું ભુલી જઈ કપે છે, નલવ્ર, તારા, ધમકેનુઓ મુઢા એ કહે તેજ વરમા, ફરમાવે તેવીજ ટુછિ ફેડી જોયા કરે છે તેમની પામ બહુવા દેશેદેશના શિષ્યો આવતા, તેમની પાસે રાજ્ય પામવા દશદિશાના પડિનો આવતા, તેમની પાસે શાસ્ત્રનયન માલગવા નગરજનો ઉનટતા તેમની પાસે મુઢન માગવા મહાજનો તેના આગ્રહ તોડી પાડતા તેમની પામે વેવાણોનો સમઘ બાધવા તજસતી સ્ત્રીઓ વ્યતિપાત, વૈધૂત અને ખડખાણની અટપટી મુશ્કેલીઓ અચુક ન્યાય કરાવવા લાવતી

તે કર્ણદેવના માનીતા વૈદ લીજાની છોકરી માત્રાને પરણ્યા હતા, મીનળમાના તે માનીતા પડિત અને જોયો હતા, પાટણની પાઠશાળાના મદામહોપાધ્યાય હતા તે હતા જીવાન પણ ગણાતા વૃદ્ધોમાં પણ વૃદ્ધ-

વિદ્વેશ શક્ટપુત્રનું મગલફાયક નામ તે ધારતા હતા, પણ ગણપતિમાં જે ગુણો વિશ્વવિખ્યાત છે તે એમનામાં ગેરહાજર હતા ગજનન તો કુડાળા અને આ ગજનન માત્ર હાડ અને ચામ હતા દેવ ગજનન સુખ અને ચેનની મુનિ અને આ સતત અભ્યાસથી શુષ્ક અને ચિંતાતુર એકનું માથા કળા શરીર મોટું, મીઝનું શરીર કરતા માથું ધણુજ ભારે એક ગજનન મમ્મે સ્ત્રીઓની સેવા સ્વીકારતા, ખીજા ગજનન લોકોની કુડનીઓ જંવામાં એક સ્ત્રીને પણ ધણી વખત ભુલા જતા.

રાજ્ય અને મમાગની ખટપટો વાદળ ચારે તરફ મુશ્કેલપાર પાડતું હતા. વદાદેવીના છત્રનીચે ગજનન પડિત ન્વસ્થ, અસ્પર્શ બની પોતાનું ડામ કરતા આગે પાટણમાં વમનોત્તમવ શરૂ થયો હતો, પરદેશી સેનાપતિના પગના આગ્રહ હતા, ધરમાં મરી ગયલા મિત્રની પુત્રી આવી હતી,

ଗଜନା ପତି

[୪୫ ୧୫୪]

છતા પડિત ટીપણુ લાઇ પાટલા પર નિશ્ચય મને બીરાજ્યા હતા જમણે કાને તેમણે કલમ ખોલી હતી અને અગુઠાથી આગળીની રેખાઓ પર ગણતરી કરતા હતા તેમની સામે એક મોટી જન્મોત્તીનું ટીપણુ પડયુ હતુ એક ખુણ્યામા ત્રણ શિષ્યો પાસેપાસે બેસાઇ, હાથમા સમ ખાવા પોથી રાખી, ધીમેધીમે કાનમા વાતો કરતા અને ધાકથી અવારનવાર પોથી વાચવાનો ડોળ કરતા બેઠા હતા એક શિષ્યે ગુરુ તરફ આખની અણીથી જ માત્ર નજર કરી અને બીજાઓના શરીરમા આગળી ઘેચી તેમનુ ધ્યાન ગુરુ તરફ ખેંચ્યુ કયો અહ કયા સ્થાનથી ઉપડી કયે સ્થાને પહોચી જવાનો હતો તેનો એકાગ્રતાથી વિચાર કરતા પડિતરાજનો અગુઠો નહીં સીંચો, નહીં વાગે, પણ સ્તબ્ધ બની ઉભો રહ્યો-એક પળ એમ રહ્યો, બે પળ ગઇ પણ ડગ્યો નહીં આવા અકસ્માતથી શિષ્યો ગભરાયા તેમણે ગુરુદેવના મોઢા પર દૃષ્ટિ કરી તેમની શાત, ઝીણી આખો આગળીની રેખા પર ઠગી ગઇ હતી-માથે ફાટી પણ રહી હતી શિષ્યોનો શ્વાસ રૂધિર, ગુરુદેવ શુ સમાધિગ્ર્ય થયાની તૈયારીમા હતા ? એક પળની દશ થઇ, પણ નહીં હાલ્યો અગુઠો કે નહીં હાલી પાપણુ શિષ્યોએ એક બીજાની તરફ જોયુ હવે શુ કરવુ ?

એકદમ, નિર્મલ આકાશમા જાણે વીજળીના કડાકા થઇ આવ્યા હોય તેમ તે વેદોચ્ચારે પુનિત કરેલા શાત નિશાબ ખડમા ખડખડાટ હસવાનો ધ્વનિ ગાળી રહ્યો શિષ્યો ગભરાઇ ઉભા થઇ ગયા ગુરુનુ હસવું માત્ર નહોતુ કોઇ દહાડો તેઓએ ગુરુને મદહાસ્યથી ઉચી પકિતનુ આવુ ગૌરવહીણુ કતવ્ય કરતા જોયા નહોતા, અને તેથી તે ભાનમા હશે કે કેમ તેની શકા થઇ

ગુરુદેવે થોડી વારે હસવુ ખાળ્યુ, આખમા આવેલા આસુ તુછમા, પાઠી આગળી પર ત્રણ વખત ગળ્યુ-એક, બે, ત્રણ, ચાર, ને પાંચ અને મલકાવા લાગ્યા, આખરે બોલ્યા “આહાહા શુ વૈચિત્ર્ય !” શિષ્યો પણ કેવી વિચિત્રતાએ ગુરુને આટલા અસ્વાભાવિક બનાવી મુક્યા તેનો નિર્ણય કરવા પાસે આવ્યા પડિતે ઉંચુ જોયુ, ગુરુસાક્ષર્યા મુખે આમ તેમ જોયુ અને

શિષ્યોને ત્યાથી ચાલી જવા મુચ્ચુ હાસ્યનો ભેદ પામવાને નિરાશ થયલા શિષ્યો ત્યાથી ચાલ્યા ગયા.

ગભનન પડિત ફરી થોડું હસ્યા દીપણુ લીધું, જોયું અને પાછું હસ્યા દીપણુમાં કે અજમ હાસ્યજનક વસ્તુ હતી પણ વધારે વખત તે વસ્તુનો તે વિચાર કરી શક્યા નહીં એક શિષ્ય દોડતો આવ્યો “ગુરુદેવ ! કાશ્મીરાખા અહીંઆ આવે છે”

“હે !” આવું આચાર્ય આવગમન જોઇ ચમકી ઉઠી તેમણે કહ્યું “એક વાત કરવા, મારે વેર જતીજતી આવી છું બેઠી રહો બેસી રહો શું કરવા ઉડો છો ?” માન આપવા ઉડવા તૈયારી કરતા પડિતને તેણે કહ્યું

“બોલો પ્રમત્તઆ—અરે—અરે—કા—”

પડિત ગતવાઇ ગયા “બા, ભુલ—”

“એ વાત જવા દો હું ઉતાવળમાં છું હું લમની વાત કરવા આવી છું”

કાશ્મીરાએ જન આખો નચારી “ચારચાર વર્ષના વહાણા વાયા, પણ તમારી જીમે પ્રસન્ન કાશ્મીરા નહીં થઇ કોણુ જાણે કેણે પડિત બનાવ્યા”

પડિતની ગભીર મુખમુદ્રા વિચારમાં પડી—તેની નજર સામે પડેલા દીપણુ પર પડી—અને તે એકદમ હસી પડ્યા કાશ્મીરા પહેલા ૬ પણ ન સમજી પછી પડિતને આવી વિચિત્ર રીતે હમતા ફેખી પોતે પણ હમવા લાગી “કેમ હસો છો ?”

જોખજોખાથી પાડતના અર્ધા શબ્દો નીકળ્યા “હું પણ લમનીજ વાત કરવા માગુ છું”

કાશ્મીરાદેવી આ ગુબક, વેદાભ્યાસથી જડ બનેલા પડિતની આંખો વાતથી તે સ્થાનમાં કે કે નહીં તેનો વિચાર કરવા લાગી

“કેવું લમ ?”

“મુળલ મહેતા”નું કહી પાછા ખડખડ હસતા પડિતે દીપણી તરફ આગળી કરી

“આ દીપણી મામાજીનું છે?”

“હા આ વર્ષે તેમને સ્ત્રીચોગ છે”

“શુ સાચી વાત?” કાશ્મીરાએ પુછ્યું

“આ! મેં અનેક વાર મણ્યુ જે આ વર્ષે મુળલ મહેતા ન પરણે તો હું પાણી મુકું-ફરી કોઇ દીપણીને હાથ નહીં અડકાડું યોગ એવો છે કે એ બચેને ના કહે પણ પરણેજ મને તેજ ક્યારેનું હસવું આવે છે મુળલ મહેતા પરણે હા-હા-હા” કહી પડિત ફરી હસવા લાગ્યા કાશ્મીરા હવે આ હસવાનું કારણ સમજી પડિતને મન મુળલ પરણે એ ધણી વિચિત્ર વાત હતી

“ત્યારે તમારા મોમા ગોળ”

“કેમ કે વાત ચાલ છે?” પડિતે પુછ્યું

“ના પણ મેં નિશ્ચય કર્યો છે એટલે થવાનુંજ” કાશ્મીરાએ કહ્યું, “એમના યોગને લીધેજ મને પ્રેરણા થઇ હશે પણ મુસ્કેલીની વાત એક છે”

“શી?”

“મામાજીને લાયક કન્યા ક્યારી લાવવી?”

પડિતે એકદમ ભરા ચઢાવ્યા, માથું ખોતર્યું અને એક આખી ચીટી જવામ દીધો “તુ બતાવું-કશ્વરે કન્યા સરજી નહીં હોય તો પ્રહયોગ આવે કેમ?”

“કોઇ નજરમા ઉતરે એવી છે” કાશ્મીરાએ પુછ્યું

“હા”

“કોણ?”

પડિતજ નીચા નમ્યા અને ધીમેથી કન્યાનું ઓળખાણ આપ્યું, કાશ્મીરા ચમકીને આવી ખસી ગઇ

“મામાજી એને કેમ પરણે?”

‘અહયોગ તેની કુડલી મે જોઇ છે આનુ જુગતે જોડુ બ્રહ્માડમા મજે એમ નથી”

કાશ્મીરાએ ડોકુ ધુણાવ્યુ “ઉંહુ કાલાતરે એને પરણે નહીં પણ એ છે કેવી ? મે જોઈ નથી હુ જોઈશ હવે”

“જોઈને શુ કામ છે ? બનેના અહ કેવા પડ્યા છે ? આ-હા-હા”-કહી પડિને મુજબ મહેતાનુ ટીપણુ હાથમા લીધુ

‘વારુ પણ હવે મારે જવુ છે એક વાત તમને કહેવી છે”

“સુખેથી કહોની”

“મડલ-નર મહારાજનો એક કાકભટ્ટ કરીને મિત્ર છે”

“હા જો મજરીને લઇ આવ્યો તે”

“તે ખીચારાને માથે કોઇ છે નહીં તેથી માગુ કરવા આવી છુ”

“કોનુ માગુ ?”

“મજરીનુ જુઓ મજરીના કન્યાકાન્ત વીતી ગયો છે અને બાપ છે નહીં, મા ત્રાવક છે, દાદા અપગ છે અને જુનાગઢમા પડ્યા છે મહેશ્વર મહારાજનો એમ વિચાર છે કે એ મે પરણે નો બને સુખી થાય”

“મા ! કાન્તી કુડલી છે”

“કુડલી ગઈ—” ઝાખીના બોલી ઉઠી

“હા, હા હા” પડિત બોલ્યા “એ કેવો બ્રાહ્મણ છે ?”

લાટનો ચોદા ૭, બહુ ટકીના, શરવીર ને કુલનાન છે મારા પર અગમો નથી”

“મા ! માગ મિત્રના કુલને નાછન નહીં લાગવુ જોઈએ”

“પડિતજી ! પાચ વર્ષમા એ પાટણનો મેનાપતિ થશે”

‘તેને ગુ કરે ? બ્રાહ્મણ થઈ વેદોચ્ચાર પુરો આવડનો ન હોય તો ?”

‘પડિતજી ! તમે એને જોજો, પછી વિચાર કરજો એનાથી વધારે મારો પતિ મજરીને ત્રણ બુવનમા નથી મળવાનો”

ના, ન ગમે મળીશ આશિર્વાદ મા ! કુમાર કેમ છે ? ને મહા-

સજ ? હું મહારાજને મળવા આવીશ તો એ તો ગર્ગળ બ્રાહ્મણને ઓળખતાએ નહીં હશે ”

“ તમને જીલ્લોને માણુમ જાય કયા ? ” કહી નીચી રળી, પ્રણામ કરી, કાશ્મીરા ત્યાંથી નીકળી પડિને પાણુ ટીપણુ હાથમા લીધું

થોડી વારમા વગના આગલા ભાગમા પારણુની અફળાઅફળી થઇ અને માત્રા અને મજરી દાક્ષના ફાફલા આવ્યા પાછળ વિન્નમય પામેલી કાશ્મીરાદેવી આ ગભગટનુ કારણ જાણુવા પાછી આવી

“ દેવી ! તું છે ? ” પડિનજીએ માત્રાને પુછ્યું

“ ઉભા રહો વહુ છું ” કહીને તેણે મજરીને બેનાડી મજરીના હોસકોસ ઉડી ગયા હતા, તેની કમલપત્ર રી આવેા ફાટી ગઇ હતી, રમણીય અપૂર્વતાએ પહોચેથી તેની ડાની નીચી ઉચી નીચી થઇ રહી હતી આ ગભગટમા તેનું નાખ્યું, તેનું તાલ ભયકર મેલકતા ધારી રહ્યા હતા ચુકદેણીએ જા પાછી કાઢી પણ આવેા જોખન શુ વિચાર કરત એ પ્રમ પડિતરાજના ગુપ્ત હૃદયમા પણ ઉમેા યયેા તે ઉભા થઇ પાસ આવ્યા

“ બા ! પડિનજી ! ” માત્રાએ કહ્યું, “ અમે ગજગદથી પાછા આવતા હતા ત્યાં એકદમ મજરી ચીમ પાડી ઉડી અને મારો હાથ ગાલી અહીંઆ મુઠી દોડારી ગાલી ”

“ કેમ ? ”

મજરીએ હાડ “ મારી જરા ન્યન્યતા આણી ‘ મે જનો નેંગે ”

“ કેને ? ” કાશ્મીરાદેવીએ પુછ્યું

મજરીએ પોતાનું માથું હાથથી ઢાળી દીડું અને ધ્રુસકા ખાવા માડી

“ જો તને ખભાતમા પગણાવવાનો હતો તે ? ” કાશ્મીરાએ પુછ્યું

ઉધે માથે ડોકું હલાવી મજરીએ હા કહી

“ શુ કેઇ શેઠ ઉદા મહેતાની જોડ ખભાતથી આવ્યો છે ? ”

ફરીથી મજરીએ હા કહી

“ હા હા ’ કાશ્મીરાએ કહ્યું, ‘ નેને રસ્તેથી જતો જોયો હતો નેમા

એ ગભગઘ ' કહી તેણે પડિતની સામે જોયું પડિત તે નજરનો અર્થ મમજ્યા.

મજરીને પરણાવવી જોઈએ તેનું એક બીજું સમળ કારણ મળ્યું

“બા 'બા' ” મજરીએ કાશ્મીરાદેવીને ક્યામણે અવાજે કહ્યું, “એણે

મને પણ જોઈ હવે હું ક્યા જઈ ? મને જરૂર લઈ જશે ’

“ ગભરાય છે શું ? ગાડી ! આ ખભાત નથી, પાટણ છે ”

“ બા ' તમે એને ઓળખતા નથી ”

“ ગભગઘો નહીં પડિતજી ! મજરીને મારે ઘેર લઈ જવા દો એ અહાઆ ગભગઘે ”

“ હા હા ” માત્રાએ કહ્યું ગજનન પડિન ટૈ નિશ્ચય ઉપર આવી રાક્યા નહીં

“ ચાલ મારી માથે મજરી ! કોની મગદૂર છે કે મડયેશ્વરને ત્યા તારો વાળ વાકો કરે ’ ” કહી કાશ્મીરાદેવી મજરીને પોતાની સાથે લઈ ગઈ તેના ગયા પછી પડિતજી બોલ્યા “ શુ ત્રિધિનુ વૈચિત્ર્ય ”

“ કેમ ? ” તેની અર્ધાંગનાએ પુછ્યું

“ કુડલી જોયા વગર કહું છું કે મજરીનો લક્ષ્યોગ આવી લાગ્યો ”

“ કેમ નમે પણ લક્ષ્યોગો જોતા ગાડા થઈ ગયા છે કે શું ? ”

“ દેવી ! તું પ્રસન્નમાને ઓળખે છે ને ? ”

“ નાના નાના અમે કુ કા રમતા ત્યારથી પણ તેમા મજરીના લક્ષ્મી વાન ક્યાથી આવી ? ”

“ પ્રમત્તમાએ નકકી ક્યું છે કે મજરીને પરણાવવા ”

“ કોની સાર્થે ? ”

“ એક કાઠભટ્ટ છે તેની સાથે ”

“ હે ! ” તેની કીર્તિ તે બધા ધણા ગાય છે તો તેમા શુ ખોટું ? આપણે તે મજરીને ક્યા સુધી રાખીશું ? એનાથી રડું શું ? ”

પડિત નક્ષત્રો પર સત્તા ચલાવતા, પણ તેમના પર માત્રા સત્તા ચલાવતી તે પણ એજ મતના થયા “ એનાથી રડું શું ? ”

પ્રકરણ ૫ મુ

કોણ માલીક ?

જયદેવ મહારાજની માનસિક સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ રહી હતી સોનદના નાથને હરાવ્યો તેથી તેનું મન પ્રકુલ્લ હતું, ત્રિભુવને પહેલ કરી તેથી અદેખુ બન્યું હતું, ઉબક આવ્યો તેથી ખિન્ન થયું હતું, અને માલવેશની કન્માનુ માણુ આવ્યાથી પરિતપ્ત થયું હતું તે કાક પર ચીઢાયો હતો, તે ત્રિભુવન પર ગુસ્સે થયો હતો, તે મુળલ સાથે કચવાયો હતો, તેને પોતાના તરફ તિરસ્કાર આવ્યો હતો તેને સ્પષ્ટ લાગતું હતું કે પાટણના ચક્રની તે માત્ર નામનીજ ધરી હતો—ખરી ધરી ખીજા હતા તેન એમ પણ ભાન થતું ગયું હતું કે તે કાચો હતો, તેનામા મુત્સદ્દી પણ થોડુંજ હતું, તેની પામે સત્તા મેળવવાનો મત્ર હતોજ નહીં તેના રાજ્યની રક્ષતી ખટપટોના મોજા પર રહી તેને તરી પાર ઉતરતું હતું, પણ તેના હાથમા જોર નથી એમ તેને લાગ્યા કરતું હતું આ નિબળતાના ભાનથી પેદા થયલો કચવાટ કોના પર કાઢવો તેનો તે વિચાર કરતો હતો.

તેની વિચારમાલા તુટી એક ભારે પગનો અવાજ આવ્યો મોઢા પરથી ચિતા અને નિરાશાના ચિહ્ન જેમ અને તેમ દૂર કરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો

“ મહારાજ ! છો કે ? ”

“ કોણ ત્રિભુવન ? આવની ધણે વખતે મળ્યા તુ તો મોટો મહારથી થયો છે એટલે મોઢો થાય તેમાં નવાઈ શી ? ” કચવાટથી જયદેવે પુછ્યું

“ હું મહારથી થયો તે મહારાજને માટેજ ”

“ - પછી હું રાજા છું તે તમારે લીધે ” જરા તિરસ્કારથી જયદેવે કહ્યું ત્રિભુવનનો તેજ સ્વભાવ જરા ધવાયો, તેણે હોઠ કરડી, આખો પહેળી કરી જયદેવ સામે થોડી વાર જોયા કર્યું

‘ ત્રિભુવનનું કદાવર શરીર, તેના હાથીની સુઢ જેવા મહા બાહુઓ, તેની મોટી નીખાલસ હંદયનો અકલ કિત ભાવ દર્શાવતી તેજસ્વી આંખો—

તે શૌર્યની પ્રતિમા હોય એવો લાસ આપતા જોઇ જયદેવ સ્થારે ચીઢાયો તેને લાગ્યું કે આ સિંહોના ટોળામાં માત્ર પોતેજ નિર્ભીય બકરા જેવો છે તેણે હોઠ બીડી મડલેશ્વર સામે જોયા કર્યું

“કાકા” રખાય તેટલી શાંતિ રાખી ત્રિભુવને કહ્યું “તમે ગુસ્સે થયા હો તો ક્ષમા કરજો એ વાત જવા દો હું એક કામે આવ્યો છું”

“શું ?”

“મારો સુલટ જડતો નથી છેલ્લો તે રાજગદમાં ડુગર સાથે હતો અને ડુગર કહે છે કે હું કે જાણતો નથી મને એમાં કે ભેદ નામે છે”

જયદેવના બળતા મગજમાં ધી હોમાયુ તેણે ફાત પીશ્મી પુછ્યું “કાણુ કાક ?”

“હા, એજ જેને મેં લાટથી મોકલાવ્યો હતો તે”

“તે કેદમાં છે”

“કેદમાં ?” રાતા પીળા થઇ જતા મડલેશ્વરે પુછ્યું “કાના હુકમથી ?”

“મારા” સત્તાથી જયદેવે જવાબ દીધો

“મને કેમ નહીં પુછ્યું ? શા માટે કેદ કર્યો ?”

“મારી મરજી”

“મામાને અને મોટા બાને ખબર છે ?”

“કોઇને પુછવાની મને શી જરૂર !”

“શી જરૂર ? શી જરૂર ? અમે તમારે માટે જીવ આપી મરીએ ને અમને પુછવાની શી જરૂર” ત્રિભુવને સ્વસ્થતા ખોવા માડી તેનું અમ કોષથી કપવા માંડ્યું

“ત્રિભુવન ! તું મને બાલક સમજે છે કેમ ? હું આવું નથી સાખવાનો”

“સાખવું પડશે. મહારાજા ! મારા સુલટને છોડી દો પેલા ઉંઘની સલાહે કાકને કેદમાં પુરતા વિચાર નહીં આવ્યો ? પહેલા હું કે પહેલા ઉદો ?”

“પહેલો મારો હુકમ કાલે સવારે તારો કાક હાથીને પગે થગે સમજ્યો ? એક નોકરડા પાછળ આટલી પ આત ?” તિરસ્કારથી રાજાએ કહ્યું

‘હું તમારી માકક માગ મેવકોને પમની ૨૪ નથી માનતો.’

“ના ના, તુ મને પમની ૨૪ માને કે નહીં? જા, નથી છેડવાનો એને તારાથી થાય તે કરી લે કહી જયદેવ એકો હતો ત્યારી ઉભો થઈ ગયો અને અદરના ઓરડા તરફ જવા માડ્યો ત્રિભુવન એક ઠલ મ મારી પાસે આવ્યો અને પોતાનો પગો લયકર જોરથી જયદેવના ખભા પર મુક્યો જયદેવે યુમ મારી “કુંગર! કુંગર!”

“તમારે જોવું છે કે મારાથી શું થાય છે?”

જયદેવ ત્રાસદાયક બની રહેલી ત્રિભુવનની મુખમુદ્રા તરફ જોઈ મભરાતો ઉભો.

“તમને ખબર નથી કે હું કોણ છું?”

“મને ખબર છે કે જેવા તારા બાપ તોફાની હતા તેવો તુ થવા લાગ્યો છે” હીંમત રાખી રાગએ કહ્યું.

એટલામા કુંગર આવ્યો અને આ બંનેનું તાડવનૃત્ય જોઈ આંધો ઉભો રહ્યો.

“મારા માયુ જેવો ચક્ષુ” અભિમાનથી માયુ પાછું નાખી તેણે કહ્યું “ત્યારે તો મારું જીવન ખરેખર કૃતાર્થ થયું મે ને મારા પૂર્વ જોએ શું કર્યું છે તેનું કે તમને બાન છે? સિંહાસને ચઢ્યા છે તો ખરા, પણ એ સિંહાસન કોને લીધે છે તેનું કે બાન છે? પોતે સિંહાસને ચઢી ચકત-છતાં મારા દાદાએ^૧ તે તમારા બાપને આપ્યું, પોતે એ સિંહાસન નિર્ભય કરી ચકત-છતા મારા બાપે હજારો સમરામણો એલી તેનો પ્રતાપ વધાર્યો, હું પોતે એ સિંહાસને ચઢી ચકત-” છતાં તમારે માટે સાચવી રાખ્યું-આજે લાટ અને સારઠ પગ તેની સત્તા એસાડી હજી તમે ઝોળખતા નથી હું કોણ છું?”

જયદેવ કેં બેલી ચક્યો નહીં. તેની નજર આગળ ત્રિભુવન વધારે ઉભો, વધારે પ્રચંડ થતો લાગ્યો. જયદેવને પોતાના દાદા ભીમદેવ બાણુવર્માના પરક્રમેની વાત યાદ આવી. પણ જેમ ત્રિભુવન વધારે

૧ સમરાજા કર્ણવનો મોટા ભાઈ બેણુવાનપ્રસ્થવર્ધ ગાદી નાનાભાઈને સોંપી.

૨ જયદેવ સામે પટ્ટણીએએ બળવો કર્યો હતો. જુઓ ‘પાટણની પ્રજાતા.’

પ્રતાપી લાગ્યો તેમ તેના સ્વમાનને વધારે સખત ધા પડ્યો અને પોતાની નિર્બલતાનો તેણે વધારે અનુભવ કર્યો તેનો ખાલકસ્વભાવ ડહાપણુ સુધી, ત્રિભુવનને છુદી નાખવા તત્પર થયો

“અને તું જાણે છે હું કોણુ છું ?” તેણે કહ્યું “કુગર, તું ત્રિભુવનનેજ પકડ પકડ હું કહું છું”

ત્રિભુવન ગુસ્સામાં પણુ ખડખડ હસી પડ્યો કુગર આ તકરારથી ત્રામી દૂરનો દૂર ઉભો રહ્યો

“મને પકડવો છે ?” અભિમાનભર્યા ઉચ્ચારણથી ત્રિભુવન બોલ્યો “હજી ખાલક છે તે ખબર નથી કે ત્રિભુવનપાલ મહાદેવને પકડવો કેટલા રોડનો છે ? કુગર તું જાણે છે કે કાક કયા છે ? ચાલ, મને રસ્તો બતાવ”

કુગરે અનેક તોફાનના સપાટા ખમ્યા હતા, પણુ આ સપાટો કે જીદો જ લાગ્યો તે હીમતવાન હતો તે મદલોના માથા રોજ લાગતો, પણુ અત્યારે ગભરાયલી ગાયની માફક તે એકથી બીજા તરફ જોઈ રહ્યો

“કુગર” તું નથી માનતો ? તું તારા મહારાજનું કહ્યું નથી માનતો ? હીં ઉભો રહે” જયદેવે કહ્યું અને ત્રિભુવનને જતો અટકાવવા તેનો હાથ પકડ્યો નાના ખાલકનો હાથ છોડવી નાખે તેમ ત્રિભુવને તેનો હાથ છોડ્યો અને ગૌરવથી કુગરને આગળ થવા નીશાની કરી

“આપુ ! આપ અનદાતા છો—પણુ મહાદેવ મહારાજ તો મારા માલીક છે” કહી કુગર આગળ ચાલ્યો જયદેવ તરફ એક તિરસ્કારભરી દ્રષ્ટિ નાખી ત્રિભુવન તેની પાછળ ગયો

જયદેવે એકાન થઈ જોયા કર્યું પોતાની નિરાધારતાનું ભાન થવાથી તેનો જીવ રહે સાધ ગયો તેનું હૃદય કહેતું હતું કે જે કુગરે કહ્યું તે કર્યું તે આપુ પાટણુ—આપુ ગુજરાત—કહેશે અને કરશે પોતે ગમ્મ નહોતો પણુ નામનું ઠીક હતો તેની આખમાથી—સ્વમાન બેઢાયુ તેથી—ડખડમ આસુ ખર્ચા

તે આસુની સાથે તેનો ગુસ્સો પણુ સરી ગયો તે મહત્વાકાંક્ષી હતો, વિચારશીલ હતો, કાર્યસાધકતા તેનામાં ખીલતી હતી તે હતો ખાલક

પણ પુખ્ત વિચારો અને મુત્સદ્દીપણના શ્રીજ તેના સ્વભાવના ક્યારના કુટવા માડ્યા હતા એક વિપલ તેણે અનેક વિચારો કર્યા, અનેક વાટો ગૂંચ્યા, ત્રિભુવનની પાછળ દોડ્યો અને ઉઘાડા બારણામાંથી જુમ મારી

“ત્રિભુવન ! ત્રિભુવન !”

ભલભલાને અદ્યતાનો અનુભવ કરાવે એવા ગૌરવથી ત્રિભુવન પાછો ફર્યો અને જયદેવની સામે જોઈ રહ્યો તેણે જયદેવની આખમા આસુ જોયા, પોતે તેના અભિમાનને કરેલા આઘાતનો ખ્યાલ આવ્યો અને પોતાના બાલરાજ તરફ રાજભક્તિના અકુરો સ્ફુર્તા

“કેમ ?” તેણે સખત અવાજે પુછ્યું

“હુ કાકને છુટો કરું છું તું આમ આવ કુગર ! જા, જઈને કાકલટ્ટને અહીંઆ લઈ આવ”

ત્રિભુવનની વિસ્મયતાનો પાર રહ્યો નહીં જયદેવ આમ છેક નમતું આપશે એવો તેને ખ્યાલ સરખો પણ આવ્યો નહોતો

“મને બધા વગર ચાલશે, તારા વગર કેમ ચાલશે ?” જયદેવે હાથ લાગવી કહ્યું

એહાજા, બોલો મડલેશ્વર આ સ્નેહભર્યા વાક્યો સાંભળી હસ્યો અને પાસે આવી જયદેવના બે હાથ ઝાલ્યા

“મહારાજ ! હું બોલ્યો તે ક્ષમા કરજો, પણ તમે વણી વખત મારો હીસામ પણ ગણતા નથી પછી કરવું શું ?”

“કરવું ? મારા પર ઉપકાર કરી મને શરમદિ કરવો હું તારો ઉપકાર કેમ છું ? તું તો મારો જમણો હાથ—મારા સામનોનો શિરોમણિ છે”

“ત્યારે શા માટે મને તમારો મણી મારા પરાક્રમથી રાચતા નથી ? એમ કુગરો તો રાજ કેમ થશે ?”

“ગજ—રાજ ! ત્રિભુવન ! હું રાજ ક્યારે થઈશ ? હું અદેખાઈ કરતોલાગું છું, હું ચીઢતો લાગું છું—એ બધાનું કારણ મારી મહારત્તાકાક્ષા, અત્યારે હું કેવો અધમ છું મુજલ છે—તું છે—શાતુ છે—તો મારું ગજ ચાલે છે તેમા હું તો માત્ર એક શીલા છું”

“એવું શું બોલો છો ?”

“એવું ? ત્રિભુવન ! એ હું કોને કહું ? રાત અને દિવસ મને સ્વપ્ના આવે છે કોને સળંગાવું ? મારે ખરા ગમ થવું છે—ખરી સત્તા ચલાવવી કે મારે આપણા પૂર્વજોની કીર્તિ ઝાંખી પાડવી છે મારે ભરતખડની ભૂમિ ધ્રુજવવી છે, મારી કરવી છે આ અભિલાષાનો અગ્નિ મારું અંગે અગ બાળે છે એ અગ્નિ ક્યાં શમશે ? એ શમતો નથી તેમાજ હું કચવાયા કરું છું, અદેખાદાએ બળુ છું ને તાગ જેવા ભાડુને દુસ્મન ગણુ છું ભાઈ ! કહી જ્યદેવે બેલમણા પગે હાથ મુક્યા ‘મને રસ્તો જડતો નથી.’”

“મહારાજા !” જરા સ્તબ્ધ થઈ રહેલા મડયેશ્વરે ધીરેથી જવાબ આપ્યો. “એ અગ્નિ શમાવવાના રસ્તા લો.”

“રસ્તો જડતો નથી.”

“મે રસ્તો દેખાડનાર આપને મોકલ્યો હતો

“કાણે કાક ?” ચમગાને જ્યદેવે પુછ્યું

“હા.”

“તું શું એને એવો કાબેલ ધારે છે ?”

“હા, કાકા ! આપણામા બુદ્ધિ ન હોય ત્યારે બુદ્ધિશાલીને આપણી સોડમા રાખવા મારામા વાળી પહોંચ નથી, પણ કાકની પહોંચથી મે જોડ્યો વિજય મેળવ્યો કે તેડ્યો મારા બાહુમળથી મેળવ્યો નથી રાને કાણે હરાવ્યો ?”

“ને.”

“ભુલ છે, કાકે વિચાર કરી જુઓ, ઉદા મહેતા કોઈથી થાપ ખાતા નહોતા તેને કાણે થાપ ખવરાવી ? કાકે.”

“તું કહે છે ? ખભાતમા તો એણે ભુલમ ગુજાર્યો અને તેથી મેં એને કેદમા નાખ્યો.” જ્યદેવે કહ્યું

“બધી વાત ખોટી.”

“કેમ ? મને ઉદાએ કહ્યું.”

“તેમાજ ખોટી ઉદા ઉસ્તાદ છે એણે જાણ્યું કે કાક મારી ફરીઆદ કરશે તેથી એણે પહેલા આવી કાકને પકડાવ્યો.” કહી ત્રિભુવને

કાકને ખભાતમાં જે વીત્યું હતું તે બધું કહી સંભળાવ્યું એટલામાં
કુચ્છ કાકને લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૬

કાકનો ભાવ કેમ વધ્યો ?

માયરાની બીની ધુળથી ખરડાયેલા કાક હોઠ પીગી, તખીઅત
વાળી મેન્ડકાગીથી કબો તેણે નમન કરવાની પણ તરદી લીધી નહીં
ત્રિભુવને કુચ્છને હાથથી બહાર જવા સુચવું એટલે તે ગયો

‘કાક’ ત્રિભુવને કહ્યું “જયદેવ મહારાજ તારી મસાહ માગે છે”

‘એમને મારી મસાહની જરૂર નથી’ છાંટી કાકે કંઈ

“ના ના, મને જરૂર છે” જયદેવે કહ્યું

નકે જવામ નહીં આપ્યો

“ત્રિભુવન! મહારાજ તને મારી આપે છે”

“મેં યુનો કયો નથી કે મારીની પરવા હોય”

“નક” રાજાએ કહ્યું “જેમ ગણુ તેમ મેં ભુન કરી હવે કદી

નદીં થાન થયુ

કાક! હવે બાલુ થયું મહારાજ કહે છે, પગી આડો થાય છે?”
ત્રિભુવને કહ્યું

“જે સ્વામીને મારી કદર નહીં તેની મને શા માટે હોય?”

ચાન બહુ થયું જયદેવે કહ્યું “ગુરસો કરી કરીને તારા રાજ
સાથે ‘કાક’ હવે વધારે માન શા માટે કરાવે છે? તે ગદ વખતે
સલાહ આપી ને બધી ખરી નીકળી મને ત્રિભુવને ખભાતની પણ
વાન ટગી છે તારી માથે હું સારી રીતે વર્ત્યો નથી, પણ હવે જેને તને
વિચાર નથી આવતો? તારો મહારાજ અભારે એકલો છે, મદદગારની
શોધના છે તેને મદદ કરી સત્તાને શિખરે લઈ જવો એ કામ હું
ને સોંપવા માગુ છું એથી વધારે મોટું કામ તારા જેવાને શોભે?
તારે નુ કે જોઈએ છે? એમ હોય તો માગ જે માગશે તે આપીશ”

“મારે આપની અને મારા મડનેતરની નવા શીવાય કે એકંતુ નથી” કાકે ગળના શબ્દોથી પત્ન્યે।

“ત્યારે હવે ગઈ ગુજરી જવા દે ગઈ વખતે આપણે ત્રણ મુઠકેલીની વાત કરી સોરકનો રા’, ઉઠો અને ઉમક ”

“હા”

“તારે પ્રતાપે એ તો દૂર થઈ”

“પ્રતાપ માગ મહારાજનો ને આપનો”

જ્યારે “મારા મહારાજ”ને આપેતુ અગ્રસ્થાન કેમે કરી ગળે ઉતાર્યુ

“હવે ઉમકની પીડા રહી”

“એણે શુ કર્યું ? એની માથે તો માધ થઈ”

જ્યારે તે બધું કહી રુઝાળાવ્યુ “મને જગ વધારે અપનાવના દો, પછી વાત”

“કાકા હવે ટુકી વાત કર” ત્રિભુવને કહ્યું આજી તારે જ્યારે મહારાજ કહે ને પ્રમાણે પાન ઉતારવાનુ છે”

“મહારાજને રચતુ હોય તો એવક નૈયાર છે ગઈ વખતે પણ મે એમજ કહ્યુ હતુ”

“ગઈ વખતની વાત ગઈ” જ્યારે એનીગઈથી કહ્યું

“જેવી બાપુની મરજી પણ મન ગમે તે વખતે આપની પાન અપવાની રજા મળવી જોઈએ”

“ડીક હુ દુગરને કહી દઈશ”

“મહારાજ’ રજા હોય તો હુ આન મધ્યા કરના જાઉં, મધ્યાહ્ન તો ખ્યાગનો થન ગયો”

“હા મવારનુ તે ખાતુ પણ નહીં હોય” ત્રિભુવને કહ્યું આન ચાલ” કહી તેણે રજા લીધી

“કેમ કાપને તારે ત્યા લામ જાય છે?”

“મહારાજ” કાકે નીચા નમી કહ્યું “રજા હોય તો હુ બાજ રહીશ લોકો જાણે કે મને આપ અતરનો ગણો છો તો મારા મધી

ચુકિત નિષ્ક્રમ થાય મહેરબાની કરી હું છુટ્યો છું તે કોઈને કહેજો નહીં, નહીં તો કિંદા મહેતાને ખાયાનું નહીં ભાવજે ” કહી તે અને ત્રિભુવન પાલ નીકળ્યા

તે ગયા અને જયદેવ મહારાજ બોલ્યા

“ આ ભૂદેવ છે તો પડોએયો જે થાય તે ખરું જોઉં તો ખરો કે એની મદદથી કેટલું થાય છે ? ગાજરની પીપી વાગશે ત્યાં સુધી હીમ છે, નહીં તો પછી કરડી ખાતા કેટલી વાર ? ”

જયદેવના સ્વભાવમાં અનેક ખુણા હતા જે ખુણેથી તેને અનુભવ મળતો તેવું તેજ તે પ્રકાશનો અત્યારે ખુણો પ્રકાશનો હતો અને તેથી તે ઉંડા, અગાધ, અપ્રપ્ત તેજે ચમકતો હતો

ત્રિભુવન ને કાક પાછા ફર્યા ને સામે મુગ્ધ મહેતા આવતા મળ્યા

“ કયાથી જયદેવ મહારાજની પાસેથી આવ્યા ? ”

હા ” ત્રિભુવને કહ્યું

“ તારો કાક કયા ભાગ્ય ગયો હતો ? હું કયાંનો બોલ્યા કર છું ”

“ મહારાજ ! હું હાજર છું ” કાક પુલાયો હવે તેનો ભાવ વધ્યા

‘ ત્રિભુવન ’ તું મીનગમને મળ્યો ? જગ મળી આવ એટલે હું કાક જોડે વાત કરી લઉં ”

“ હા ” કહી ત્રિભુવન ગયો અને મુગે મોઢે મુગ્ધને પાછા જતા માડયું અને કાક તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો

તે એક પામેના ઓગ્રમ પેદા અને મુગ્ધને માકળ વાસી “ તું ત્યાં ધુળમાં આળેટી આવ્યો ? ”

એકદમ આ સવાલ આવવાથી કાક ગુચવાઈ ગયો “ ના, મહારાજ ”

“ ત્યારે ? ” પુછી મત્રીએ તેના પગ, લુટણ અને હાથે લાગેલી ટુંગ તરક નજર પડી “ ચાલો ! જયદેવ મહારાજ અને તારે હવે તો પાછી મલાહ થઈને ! ” રી ઝડપથી, શી રપટતાથી મુગ્ધ મહેતાનું મગજ કડીઓ નાંધી અગાધી વાત જાણી લેતું હતું તે જોઈ કાક ફીગ થઈ ગયો

“ જી હા ! મારા પર મહારાજના ચાર હાથ છે ? ”

‘હોવા જ જોઈએ સોગંદના રા’ને બીડાવ્યો તે તારી જ સલાહથી

“મહારાજ” ત્રિભુવનપાલ નહીં જઈ પહોંચ્યા હોત તો આપે મોકનક્ષા પરશુરામ બટરાજ તેને જરૂર બીડાવત ’

મુગ્ધ હર્યો “બીજા ડાઘ કરતા રાજાએ તને સલાહકાર તરીકે લીધો કે એ મને વણુ ગમે છે ” કહી મંત્રી જરા થોભ્યા ડાકે કે બોલો નહીં “કારણ થોડા વખતમા પણ તારામા મને શ્રદ્ધા આવી છે ’

માવ આટલો કેમ વધ્યો તેની કાકને કે સમજ પડી નહીં એટલે તેણે જવામ દીધો “ઘણો અનુગ્રહ થયો મહારાજ ”

તેથી તને એક કામ સોંપવું છે ”

“નુ ?”

આગે આપણે ત્યાં એ શૂન્વીરો અતિથિ તરીકે આવ્યા છે ’

એક ઉપક સનાપતિ અને બીજો કીર્તિ દેવ ?”

તે જ એ કેમ આવ્યા છે તે ખબર કે ?”

પાટણનું આતિથ્ય સ્વીકારવા ”

‘મેં જાણ્યું કે તારામા યુદ્ધિ લાખી હશે મુત્તમદીઓ નિરથક આતિથ્ય કદી પણ સ્વીકારે છે ?”

‘ક્ષમા કરો, મહારાજ’ મેં જાણ્યું કે આપ જ મને કહેવાના હશે કે ને કેમ આવ્યા છે તેથી હું બોલ્યો નહીં ”

મુગ્ધ જરા હર્યો “હવે ખરે બોલ, તું નું ધારે છે ?”

‘મારે ધારનું એમ છે કે એ પાટણમા માલવાનો પણ સમજ કરવા આવ્યા હ’

એનો કે હેતુ ખબર છે ?

હેતુ એટલો જ કે અવતી અને પાટણ વચ્ચે સદાની સધિ રહે ”

કાકે ” મુગ્ધે ખુલા દીલથી કહ્યું ‘તું બતા બતા મનાઓને પણ ધાન પકડાવે એમ છે ”

‘કેમ ?”

“જે વાતની કોઈને ખબર નથી, માત્ર મને પણ વહેમ છે, તેની તને ખાત્રી છે”

કાક જરા હસ્યો

“તેટલાજ માટે તને બોલાવ્યો છે ઉમક માત્ર યોગ્ય છે—તેના હીસામ નથી, પેલો સાથે જોરો મચરુ આવ્યો છે તે ભય કર છે”

“જી એણે ત્રિભુવનપાલ મહારાજ જોડે વાત કરી તે પરથી મને પણ એમજ લાગ્યું” કાકે કહ્યું

“ત્યારે હવે જોવાનું માત્ર એટલુંજ છે કે કીર્તિદેવ ધાર્યું કરે છે કે તું તેને કરવા નથી દેતો”

‘જેવી આરા’

‘હું મહારાજને કહીને તને રગ્ગ અપાવીશ વખત છે ને મને કહેવા આવવાની કુરસદ નહીં મળે તો હરકત નહીં, પણ છેત્રો વાર હીમાય આપજે”

“જી”

“ત્યારે હું નિશ્ચિત રહું”

“હાજી હા” પોતાનામા મુગાંડે શ્રદ્ધા બતાવી નેથી હરખાતા કાકે કહ્યું

‘કીક જા’

કાક ગયો તેને લાગ્યું કે મુજલે તેના પર વિશ્વાસ મુકી ધણી ખાનગી વાત કહી હતી, પણ મુજલ મહેતાની ચાચુક્યનીતિનો તે માહીનગાર નહોતો

તે ગયો અને તરતજ એક ગુમાસ્તા જેવા લાગતા માણસને મુજલ બોલાવ્યો

“વિહારી! પેલો ગયો તે ભટ્ટ જોયો? એ ત્રિભુવનપાલનો સુબટ છે

‘જી જી’

“એનું નામ કાકભટ્ટ એ કયા જાય છે અને તું કરે છે તેની તપાસ ગમ્યાની છે”

“જેવી અનન્યતાની આજા ’

“જેજે ધણો જખરો છે મને દહાડામા એ તણુ વખત ખમર કરશે”

“અ” કહી વિહારી ગયો

પ્રકરણ ૭ મુ

મજરીના સ્વામીઓ

ત્રિશુવન અને કાક પાઠ ત્રિશુવનને મહેલે આવ્યા કાક પોતાની ગ્રોહની સામગ્રી તૈયાર કરવામા ગુથાયો અને મડલેશ્વર આરામ લેના ગયા કાકે પણ નિત્યકર્મ કરી, જમી, મુસાફરી અને બોયરાની લીધેલી મુલાકાતો થાક ઉતારવા જરા વાર મુવાનો વિચાર કર્યો અઘ્ઘના આગમા ખાસ ધરના માણુઓ રહેતા હતા ત્યા એક ખાલી ખુલ્લો ખોળો કાઢી તે નિદ્રાધીન થયો

પણ નિદ્રાદેહીની આગધના નીરાતે કરવાનું તેના નરીયમા નહાતું એકદમ તે ચમકીને જાગ્યો—કારણ તેના કાન પર એક પગિચિત, અસ્કારપૂર્ણ સ્વર પડ્યો, તેનું હૈયું કંઈથી આવ્યું, તેણે કાન ઘસ માલગના માડ્યું માલગના તેણે એકચિત્તે સ્તબ્ધ બની સાંભળ્યા કર્યું તે બધું ભુલી ગયો—રાજ્યખટપટો, યુદ્ધપ્રમગો, મહત્તાકાક્ષા, માત્ર એ સ્ત્રીઓના સ્વગ્ની રમઝટમા વીન બની તેમની વાતો હૃદયમા ઉતારતો તે સ્મરજે હીચી રહ્યો

તે સુતો હતો તેની પાછળના ઝોરકામા કાશ્મીરા અને મજરી હીચકો ખાતા હતા હીચકો જોઈથી જુનતો હતો અને મને વડીમા ધીમેથી ધડીમા મોટીથી વાત કરતા હતા

મને લલિતાઓ ભગ્નેયનમા મહાલતી હતી બનેના ડપ, હઝો, છટા અનેરા, ભિન્ન લક્ષણવાળા છતાં મોહક હતા કાશ્મીરા આછે ઝાટે વડેલી ગફિતની પ્રતિમા હતી, મજરી ખીલતા અંગે ભરેલી બદ્દમીપદ પહોંચવાની તૈયારી કરતી હતી કાશ્મીરા ચપલ, કિસાફરેરક, સત્તાવાળી

લાગતી, મજરી અપૂર્વ, ઉન્માદક, કલ્પનાશક્તિને કેદી બનાવે તેરી હતી એમ લાગતુ કે એકને જોઇ પુરુષો તેનુ શાસન સ્વીકારવા દોડે, બીજાને જોઇ બધા શાસનો તોડી તેને પુજવા લાગે જ્યારે કાકનુ ધ્યાન ગયુ ત્યારે મજરી બોલતી હતી તેના કઠમા ગર્વ અને તિરસ્કાર સાથે નિરાશાના પશુ ઝણકારો સભળાતા હતા.

“આ ! મને કેાની જોડે સ બધ હોય ! મારા પિતા ગયા પછી સ સારમા કોઇ મને સમજે, મને રુચે એવુ દેખાતુ નથી કયા મારા મનોરાજ્યમા મોઢા માનેલા વીરો અને કયા આ બધા નિર્મોલ્ય નિરાધાર વહેતીઆઓ ? કોઇમા નથી બુદ્ધિ, નથી બળ, નથી આદર્શ બધાનુ લલણુ જોઇએ તો અલ્પતા” જવાબમા કાશ્મીરાદેવી હમી

“મુખી ! તને કે બાન છે ? પાટણુમાં જેવા વીરો છે તેવા બીજે કયાય પશુ છે ?”

“હ” તિરસ્કારથી મજરી બોલી “તમાગ પાટણુના વીરો અને પડિનો બધા—”

“તેનો તને હીસામ નથી ?”

“મા ! મારી સાથે વાત કરતા માથુ પાકશે જવા દો હુ તમારા કાલની નથી—ત્રિભુવન ગંગવનારા મહાકાવ્યોના કાલની છુ, હુ પાટણુની બ્રાહ્મણી નથી—પશુ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રને જોળામા છુપાવવાની હોસ ધારતી બીજી અનસૂયા છુ”

“તે તો કોણુ જાણે, પશુ તુ નો ગાડી છે”

“મારુ ગાડપણુ મારે મન ડહાપણુ છે”

“પશુ તુ આમ ને આમ કયા સુધી રહેશે ? નથી બાપ, નથી ભાઇ, તારી ઉંમરે તે આમ એકલવાયા કયા સુધી ચાલશે ? અનસૂયા થશે તો કોઇ અત્રિ હશે ત્યારે ને ?” કાશ્મીરાએ હસતા હસતા ઉમેયું

“મા, તે હુ જાણુ છુ પેલો કાક નહીં હોત તો મારે મરવુ પડત મોહિનીએ જેમ દેવદાનવો ડોલાવ્યા તેમ મારા રૂપમા પશુ ભયકર શક્તિ છે, એટલે લાલસાના સેવકો હુ ખ દેવા આવશે હુ ખ દેશે—રીઆવશે.

પણ હું કોને પરણ ? કોની જોડે મ મધ બાધું ? આ' મે તમને શું કહ્યું ?
જ્યાં જોઈ છું ત્યાં વહેતીઆઓ નજરે ચઢે છે એમાથી કોની દામી
થાક ?" ભય કર કટાક્ષમયતાથી મજરીએ પુછ્યું તેના શબ્દો કંટા
નેની બોલારાની રીત ગર્વભરી, હૃદયભેદક હતી કાકતું હૈયુ રડી ઉઠ્યું
મજરીના વચનો ખગ હતા, છતાં તે તેની આશાઓની કતલ કરતા હતા.

“કાકનો છુટકો થયો છે કે તારો થશે ? તું મોટી પડિના છે ને
આમ ધર્મને કેમ કોંગે મુકે છે ? તું હમણાં તો મભગતી હતી કે મને
ખબાતનો શેઠીઓ નને લઈ જાય, તો તારો ધર્મ કેમ રહેશે ? કોટની
જોડે પરણી કેમ જતી નથી ? પછી કોની મજદૂર છે કે તારો વાળ વાકો
કરી શકે ?” કાશ્મીરાએ મજરીના ખબા પર હાથ મુકી કહ્યું

“આવક થતુ કે કાક કુદ પ્રાણીને પરણવું-મારે મન બંને અગમ
તાની અવધિ છે ”

“ખચરદાર ! મારે પીચર આવક છે ને મારા સાસુ આવક હતા,
અને તારે મન બધા જ કુદ્ર એટલે મારા મડલેશ્વર પણ તેમજ !” કહી
કાશ્મીરા પાછી હસવા લાગી તે મજરીને ધીમેધીમે લમની વાત પર
લાવતી હતી બહાર પડેલો કાક તે સમજ્યો અને અતરથી તેણે
આહાર માન્યો

“ત્યારે બોલાવો છો શું કામ ?” જાણે પોતે મહારાણી હોય
અને મડલેશ્વરની પટરાણી કાક દાસી હોય તેવા ગૌરવથી મજરીએ
પુછ્યું “મારાથી કેમ પરણાય ?”

“એ તો એની મેજે સમજશે ધણીએ આધળા પાગળા ધણી
સેવે છે તેનું શું ?”

“હું પણ સેવું છું જે મારે હૃદયે ઉતર્યા છે તે બીજાને મન ને
ધણાએ નકાબા છે ”

કાશ્મીરા ચમકી “હે ?”

“હા ”

“એ શું ?”

“વાત ખરી મા' મે તમને એક વખત કહ્યું હતું કે મારો વલ્લાવ વિચિત્ર છે”

“પણ તારે હૃદયે કોણુ ઉતર્યા છે તે તો હું વાત થી જાણું છું”

“હું ક્યા વાત જાણુ છું? તમે કહો છો કે હું એકલી છું—ખરુ જોતા તો મારો સમાર ભરચક છે તમે કહો છો કે મારું પગથિયું જોધએ—ખરુ કહુ તો હું પરણેલી છું”

“શું બહે છે?”

“ખરી વાત તમને પરણે જે મુખ મળે છે તેથી વધારે મારા નાથો મને આપે છે”

“નાથો! તું ભાનમાં છે કે નહીં?” કહી એકદમ હીંચકો રાખી, મજરીને ગાડી ધારી કારમીરા હેઠળ ઉતરી ને ડાળા ફાડી તેની સામે જોધ ગઈ

“ભાનમાં છું, મજરાશો નહીં મારે નાથ ધણી છે ગાયાળી કર તાએ વધારે”

કારમીરાને હસવું કે ગુસ્સે થવું તેની સમજ પડી નહીં તેને લાગ્યું કે મજરી મજરી કરતી હતી, પણ તે મજીર અને શાત હતી, તેના પ્રકુલ નયનો નાથની વાત કરતા નવોદાના ચમકે તેમ ચમકતા હતા, તેના મોઢા પર ફાડીલી, લજ્જતી નવવધૂને મોઢે પડતા શેરડાઓ દેખાતા હતા અત્યારસુધી જે ગર્વના સ્વાસ્થ્યથી તે વાત કરતી હતી તે જતું રહ્યું તેણે ઉમળકા સાથે હેતુભર્યા વચનો બોલવા માડ્યા

“એકનું તો નામ દે તારું તો કે સમજાવુંજ નથી”

કાકે નામ સાંભળવા એકચિત્તે કાન દીધા અને ને અધાનો સહાર કરવા મનમાં સહૃદય થયો

“પહેલો મારો નાથ—મારા પિતાએ સોપેલો પહેલો મુગટમણિ કોણુ છે તે જાણો છો? કાલીદાસ”

“કાલીદાસ કોણુ?”

“કાલીદાસ—મારા હેવાનો હાર અહોનિશ તે મારી માથે સચરે

છે ' કાડથી મજરીએ કહ્યું “ ખાતા, ઉડતા, ખસતા અમારા હૃદયો એકજ તાન મારે છે, અમે સાથેસાથે મગને વિદગતા મેરો નેત્રએ છીએ-પાસે ઠતા આવા બની મેવડતોથી મ દેશા કહાવીએ છીએ, હૃદયના રસ રેડી એ બીજને ગોધીએ છીએ, જીવનના લહાવા લાઇ અમારા છોકરા ઉઠેરીએ છીએ ’

કાકને સમજાયું નહીં કે મજરી કોને વીગે વાત કરતી હતી કાશ્મીરા પણ આબી બની જોઇ રહી

“ છોકરા ! ”

“ હા અમને જોકગ છે-ગકુ તલા, પુરવા માલત્રિકા-બચા તણા, ન મારા છે-કારણ મારા નાથના છે ”

“ એ કોણ જે પણ ? ”

‘ જોળખના નથી ? સમસ્ત કવિમંડોના તિલકરૂપ મારા કાલીદાસ ને-નકમાદિત્યના પ્રિય વયસ્થને ” કાશ્મીરા તરફ તિરસ્કારભર્યા નયને નેના તેણે પુછ્યું

“ પેલા વિક્રમરાજની સલાનો કવિ કાલીદાસ ? ’ આખરે મમજ પડના કાશ્મીરાએ પુછ્યું

“ નેજ ” જણે વિજય મેળવ્યો હોય તેમ હમીને મજરીએ કહ્યું

કાશ્મીરા સમજી અને આ વિચિત્ર બાલાનું મનોગત્ય જોઇ ખડ-મડાટ હસી

હાય હાય ’ નકામી મને ગભરાવી મારી ” કાશ્મીરાએ કહ્યું તે ધણીજ પાકી હતી અને મજરીનો સ્વભાવ અને તેની બિર્મિઓ પામી ગઈ હતી, અને તેની મીનળકાકીની કલાથી તે મજરીને પોતાની દમ્ભા પ્રમાણે દોરવા મથી “ બીજ કાણ કોણ છે ? બધા આવા આવાજ છે કે કાઇ શરવીર ચોદો પણ છે ”

“ તમે નહીં જાણતા કે તમેજ માત્ર ચોદ્યાઓ પુજો છો મે પણ ધણી ચોદ્યાઓને વરમાળ આરોપી છે ”

કોને કોને તે તા કહું ”

“કેને ? માન વીરો તમારા વીરો જેવા નિર્ભય નથી મારો મહાપ્રતાપી સ્વામી વીરોમા પણ વીર એવો સકલ શસ્ત્રવિદ્યાનો પિતા પરશુરામ છે”

“કેણુ સન્નનનો છોરો ?”

‘શુ એવો છો’ મજરીની આખોમાથી ગર્વ અને ઉત્સાહના તણખા નીકળતા હતા તેનું તેજસ્વી મુખ અનિવાર્ય બાવોથી ઝળહળી ન્હુ હતું

“મારા પરશુરામ ! પરશુરામ તો ત્રિપુરારિનો અવતાર—અનેક બાળમ અને કણોને શસ્ત્રવિદ્યા રીખવનાર મહાશુર—એકવીશ વાર નક્ષત્રી કરી આખી અવનિતે કપાવનાર સમર્થ મહારથી—સર્વશાસ્ત્રવિચારદ મહર્ષિ—પલકમા આખી ધરા દાનમાં દેનાર—જમદાગ્નિનો પુત્ર ! બા ! તમે મરકરી કૃતે છો ? ભલે કરો તમારે મન આ પોથીમાના વેગણુ છે—મારે મન તે પ્રાણનો આધાર છે તમે મહાદેવના પટરાણી બની મગરુની મા મહાલો કે, હુ બ્રાહ્મણુશ્રેષ્ઠ ભગવાનની અર્ધામના છુ તેમા રાસુ છુ બા ! એને શબ્દે શાસ્ત્રો રચાતા, એની હાકે શેષનાગ ડાલતો, એની પરશુની ચમકે મહારાજ્યો પાયમાલ થતા, એને તપે દેવદેવે દ્રો ત્રાસી મરતા પ્રાણુ અર્પવો તો એવાને”

“પણુ એવી વાતો તે કામની શી ? તેને તે કેં સદેહે પરણાયુ ?”

‘કેમ નહીં ? તમે મહાદેવને જુઓ છો તેથી વધારે સ્પષ્ટતાથી હુ તેને નીરખુ છુ—તેના શબ્દો સાંભળુ છુ—તેના જીવનના આદેશો સમજુ છુ તમને તે નહીં દેખાતા હોય, પણુ હુ તેને જોઉં છુ—જેવા તેને મહારાજ દશરથે જોયા એવા” કહી ભાવ અને ઊર્મિઓથી ઉછળતા, ધ્રુજતા અવાજે તે બોલી

દર્શ મીમસકાશ જટામણ્ડલધારિણમ્ ।

માર્ગવ જામદગ્નય રાજા રાજવિમર્દનમ્ ॥

કૈલાસમિવ દુર્ધર્ષ કાલામિમિવ દુ સહમ્ ।

જ્વલન્તમિવ તેજોમિર્દુર્નિરીક્ષ્ય પૃથગ્જને ॥

સ્કન્ધે चासज्जपरशु वनुर्विदूणोपमम् ।

प्रगृह्य शस्त्रम् च त्रिपुरघ्न यथा शिवम् ॥

છેલ્લા શબ્દો જાણે સુમધુર સ ગીતમાં નાચતા ઝરણાએ નીચે પડતા ઉચ્ચાર્યા હોય એમ કાકને લાગ્યું કાશ્મીરા કયા સુધી ઉત્સાહની બિમ્બો ના તેજથી દીપ્તી મજરીને જોઈ રહી અને પછી કહ્યું

“બળી તારી કથા, છોડતી, સમજાય એવું તો કે ખોલ આ તો તું ખોલે ને તું સમજે.” કાશ્મીરા જે મજરીનો અથ તેના શબ્દો કરતા ચહેરા અને અવાજના લાગણી વધારે સમજાતી હતી તેણે કહ્યું મજરીની કલ્પનાશક્તિનું ધસતું પુર અટક્યું તેણે કાશ્મીરાને શ્લોકોનો અર્થ સમજાવ્યો

“આ! વીર વીર કરો છો તો આનું નામ વીર! માનગો? હું તો એની નાથે રહું છું, એને ડગલે ડગલું ધરું છું, એને વિજયે વિજયે પામું છું, એનું ત્ર્યંબક લઈ જનકને દરબારે જાઉં છું, એનું પરશુ લઈ મારે હાથે ક્ષત્રીઓના શીશ ઉડાવું છું” તેણે પોતાની નાનકડી મડી વાળી આગળ ચલાવ્યું “અમે જે પૃથ્વી નક્ષત્રીઓ કરીએ છીએ, ત્રિભુવન કપાવીએ છીએ, ઈદ્રામનો ડોલાવીએ છીએ આ! આ! તમને હું ગાડી લાગતી હોઈશ, પણ મારે મન તમારો મ સાગ માયાગમ છે-મારો આ સ સાગ સત્ય છે, પ્રત્યક્ષ છે હવે તમારા આજ્ઞાલના વહેતીઆ વીરોનો મારે મન શો હીસાબ હોય? શી બહાદુરી પર મારા જન્મદંતેવની વરમાળ ખીજને આરોપુ?” તેણે નાક મરડી, જરા વધારે સ્વસ્થ થઈ પુઝ્યું

“તારે જન્મદંતેય જોઈતો હોય તો આપણો કાકમટું છે” કાશ્મીરાએ જાણે

૧ રામાયણ બાલકાંડ સર્ગ ૭૪

રામએ (દશરથે) બય કર, જટામડળ ધારણ કરેલા, રાજાઓના વિનાશક, કૈલાસ સમાન જ્વાલ નહીં એવા, કાલાગ્નિ સમ સહન ન થાય એવા, તેજથી ઝળહળીત, સામાન્ય નરોને ન દેખાય એવા, ખાત્રે કુરસી મુકેલા અને વિજયીઓના સમૂહ સરથુ ધનુષ અને ઉચ્ચ શર લઈ (આવતા) ત્રિપુરનો નાશ કરનારા શંકર જેવા લાગતા બૃગુવશોપત્ત જન્મદંતિના પુત્ર પરશુરામને જોયા

અમથી મશકરીજ કરતી હોય તેમ કહ્યું “એવું ગોત્ર પણ કે એવું જ છે તે દિવસે તું ડાઘાકુટ કરતી હતી ને?”

બહાર કાકનો જીવ તાળવે ચોટયો.

“કાણુ કાકે?” મજરી પાછી હતી તેની ગર્વિષ્ઠ ને સ્વસ્થ થઇ ગઇ

“મા’ એવું નહીં બોલશે એ તે મોટો ચોદ્દો ને એ મોટો બ્રાહ્મણ? નથી આનડતું સસ્કૃત-નથી પુરા સસ્કાર-નથી મોટો ચોદ્દો તમે તો એની પાછળ ગાડા થઇ ગયા છો.”

કાકતું હૃદય ધબકતું અટકી પડ્યું હોય એમ તેને લાગ્યું મજરીના તિરસ્કારભર્યા વચનો તેને અદ્વપતાના વિષના ધુટડા પાતા હતા તેના હૃદયમા ઉઘી થએલી વ્યથાથી તેની આખમા પાણી આવ્યા મજરીના ભયકર શબ્દના પડ્યા તેના કાનમા પડ્યા લાગ્યા પોતે હતો એક અધમ સવક-નહોં બ્રાહ્મણ, નહોં ચોધો.

“શું મોટો છે? ભલા ભૂપતિને શું પાય એવો છે તું ક્યા નથી જાણતી? એને લીધે તું બચી ને જીવતી આવી, એને લીધે રા’ હારી ગયો ને પકડાયો એને મારા મડલેશ્વર જમણો હાથ માને છે કાલે ઉડીને ભટરાજ થશે, જમીન મળશે, મીઠકત પામશે વખત છે ને સેનાપતિ પણ થાય!”

“આ! હુ-હુ-કાકને પરણુ? ક્યા હુ અને ક્યા લાટનો ભટકતો ભટ”

“તે એમ નહીં કહે કે, ક્યા હુ મડલેશ્વરનો માનીતો સુભટ અને ક્યા તું ધર વિનાની એક રખડતી છોકરી?” કાશ્મીરાએ એક પછી એક બીજી યુક્તિઓ અજમાવવા માંડી

“ભતેને કહે? ન જોયા રવિકિરણો, ન જાણ્યો તેનો પ્રતાપ-તેથી શું ધ્રુવડ દૂરદર્શી થયો?”

કાશ્મીરા આ અભિમાન પલ્લવાર સુધી જોઇ રહી તેને મજરી તરફ ખેચાણ થતું હતું. તેનું સૌહાર્દ, સરલતા અને મર્વ સુદ્ધ કાશ્મીરાને અલૌકિક અને પ્રિય થઇ પડ્યા હતા તેને હેતુનો ઉમળકો આવ્યો અને તે મજરીને વળગી પડી

“મજરી! તુ તો અહીં છો”

જાણે એમાં કે નવું નહીં કહ્યું હોય તેમ મજરી સ્વાસ્થ્યથી આલિંગનથી છુટી પડી “બા” દુનીઆમાં પદવી, પૈસા કે બહાદુરીથી શ્રેયતા નથી મળતી”

“ત્યારે?”

“પહેલા સરકાર અને શુદ્ધતા જોઈએ જો બૂદ્ધિવાળા સરકાર કે શુદ્ધતાથી ભ્રષ્ટ થાય તો પૃથ્વી રસાતલ જાય” ગર્વથી મજરીએ કહ્યું

“એટલે તારે મન કાક મરકારીએ નથી ને શુધ્ધે નથી, નહીં? ઠીક છે, કહેવા દે તેને”

“બલે કહેજો”

કાક દેવાસુનો બની ઘડીબર પડી રહ્યો જે થોડું સસ્કૃત આવડતું હતું તેની મદદ લઈ મજરીએ બોલેલા શ્લોક તે યાદ કરતો હતો “કૈલાસમિવ દુર્ધર્ષ-તેષુ કપાલ કુટ્યુ “ક્યા હું જમદગ્નિગોત્રજ ને ક્યા ભગવાન્ જમદગ્નેય પરશુરામ? મજરી સાચું બોલી હું નિર્માત્ય-નિગધાઁ છુ ક્યા મારા વીર પૂર્વજ અને ક્યા હું વહેલીઓ વીર? કાલાગ્નિમિવ તુ સહમ્ મજરીને લાયક હું પતિ છુ? નથી નથી” પા વડી તે મુગોમુગો પડી રહ્યો “હું બુદ્ધિશાળી છુ-બહાદુર છુ-મહેશ્વરનો માનીતો છુ મજરીને લાયક કેમ નથી? હા અદ્વૈત છુ-વિશ્વાશતા નથી ત્રિપુલ્લ યથા શિવમ્ મજરી તારી વાત ખરી છે મજરી! ઠીક છે તુ પણ જોજો” કહી તે બેઠો થઈ ગયો “કલિયુગ આવ્યો છે, પણ મારી રંગમાં શુદ્ધ સનાતન લોહી ફરે છે તુ પણ જોજો કે કાક નિર્માત્ય છે કે રાજવિમર્દન છે?” કહી કાક ઉભો થઈ ગયો

પ્રકરણ ૮ મુ

બે જુના મિત્રો

ઉપક સેનાપતિ મહારાજ પાસેથી ઉડી સળંગ સાથે રાજગદના બીજા ભાગમાં ગયો ઉપકનું આતિથ્ય સળંગનને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

ને બને નીગતે બેઠા અને વિનયશીલ અનુચરો પાણી અને પાન મુકી વીસય થયા કીર્તિદેવ હજુ બહારના ખડમા કેટલાક યોદ્ધાઓ જોડે વાત કરતો ઉભો હતો આ બે વ્રહ્મ યોદ્ધાઓએ એકલા પડના પહેલી વાર એક ખીજ સામે સ્થિતભરી, સ્નેહભીની નજરે જોયુ

“કેટલે વર્ષે” મળ્યા?” ઉમકે કહ્યું, “પણ તુ તો તેવો ને તેવોજ છે”

“હા પણ તમે જરા ઝગડાયા છો થોડા ધા પણ વધારે પડ્યા છે, નહીં?” તકીઆ પર નીરાતે અઢેલી સન્નજન મહેતાએ પુછ્યુ

“વયસ્ય! મારી ઉંમર ધાએ ગણાય છે, વર્ષે નહીં” મુછ પર તાલ દેતા ઉમકે બોલ્યો “યાદ છે આપણો પહેલો ધા?”

“કેમ નહીં? બીમદેવ મહારાજે તમારા ભોજરાજને પુરા કર્યો ત્યારે મેં કરેલો ને તે કમ છુટુ?” કહી સન્નજન ખડખડાટ હસ્યો

“આહા! જો તે અવસર!” ઉખડતી અડધી આખ બાલપણનો આનંદ મહારી હસી ઉઠી “તે અવસર ગયા”

‘અરે હારે’ સન્નજને જોરથી કહ્યું “કયા આપણા ફસરીઆ અને કયા આ આજકાલના છોકરાઓની રમત પણ પરમાર!” આસપાસ સાવચેતીથી જોઇ તે બોલ્યો “પેલાનુ શુ?”

“કાણુ?—”

“હા તેજ”

“મત્રિવય! નમે મારા પર ધણો જ અનુગ્રહ કર્યો જો છોકરો!”

“તુલ લળવે એવો તો નથી ને?”

“મને તુલ તારે એવો છે તે ઓળખ્યો નહીં? મારી સાથે—”

‘પેલો છોકરો છે તે?’ સન્નજને પુછ્યુ

“હા”

“નામ આપ્યુ છે?”

“કીર્તિદેવ”

“શો રુપાળો છે? શો વધી ગયો છે?” સાશ્વર્ય બોલતા સન્નજન ટટાર થઇ ગયો

“ગાડા! સોળ વર્ષના વહાણા વાયા”

“હે ?”

“હારતો હું દેવપદ્મની જાત્રાએ આવ્યો ત્યારે”

“શો વખત જાય છે? પણ યુદ્ધમાં કેવોએક છે?”

“મત્રીજી! યુદ્ધમાં આપણને શરમાવે ચાતુર્યમાં કવિવરો માન મુકે” દુકામાં સેનાપતિએ કહ્યું

“અમે એને ખોયો, નહીં તો એના આપને ને અમને મને શોભા દેત”

“એનો આપ કોણ? તે તો તમે કહ્યું જ નહીં”

મજાજનને કપાળે કરચલી પડી તેની આખમાં ગનાનિના ભાવ આવ્યો

“સેનાપતિરાજ! એ કરમની કથા જવા દો પણ ડોકગએ કુવની તપાસ નથી કરી?”

“કરી હતી એ જાણુવા તો તે વણો ઉત્સુક છે, પણ મે કહ્યું કે મને ખબર નથી એટલે ખીચારો વધારે પુછતો નથી એના હૃદયમાં એ અભિલાષા વણી છે કહી દોની”

“હમણા નહી”

“તુલ કલકિત તો નથી?”

“એવું તુલ આખી પૃથ્વી પર મળવું ભારે છે” ખેદયુક્ત ગર્વથી સજ્જનને કહ્યું ‘ઉગકળ, પણ એની વધારે વાત કરવામાં માત્ર નથી’

“એ ખીચારો તો એટલું જાણે છે કે એ ગુજરાતનો છે એથી તો એ પાટણ આવવા તલસતો હતો”

“ત્યારે થોડા દહાડા અહીંઆ રહેવા દો”

“મર્ણિમાં સુધી તો છે પછી વિચાર કરીશું”

“રહેવા દો આજે કેટલા દિવસથી એને મળવાનું મન હતું” સજ્જનને કહ્યું “એને મારે વેર મોડલો”

“હા કીર્તિ!” ઉચ્ચકે છુમ મારી

“જી” કહી કીર્તિદેવ માનભેર આવીને હાથ જોડી ઉભો

“એમને ઓળખે છે?” સજ્જન તરફ આગળી કરી મનાપતિએ પુછ્યું

“આપાનેર ગટના દુજય પતિને કોણુ નહીં ઓળખે?” પોતાના સુદૃઢ નયનો સમિતય ઉંચા કઠી કીર્તિદેવ બોલ્યો.

સન્નજન અનણનીય સ્નેહથી તેની સામે જોઇ રહ્યો.

“પણ મારા મિત્ર તરીકે કયા ઓળખે છે?” ઉમકે કહ્યું.

‘પરમાર ને હું તો બાલપણના મિત્રો છીએ જે યુદ્ધમાં પહેલો એ ઉતર્યો તેમાં જ મે મગસાયગણુ કયું.”

“હા”

“અને ત્યારથી એક બીજાના ધા મહેતા અને સાધ થયે બેગા મળના આખી છુદગી વીનારી છે” સન્નજને કહ્યું “સેનાપતિ! આપણી દોસ્તીને કેટલા વર્ષ થયા હશે?”

‘તારો છોડરો હતો ને? તેનાથી એ વર્ષ વધારે”

“હા પરચુરામને ચાલીશે થયા”

“મમ લાગે કીર્તિ!” ઉમકે કહ્યું “અરબિ પર સન્નજન મહેતાનો સમોવડીઓ નથી”

‘સમોવડીઓ નથી, પણ એક ચોદ્ધો ચઢોઆનો છે—અને ને આપણા મેનાપતિગજ”

રીક લારે તુ એમને ત્યા જા”

“હા” કીર્તિદેવે કહ્યું

‘તુ પણ વણિક છે એટલે વાવો નહીં પડે”

‘જેની આજ્ઞા”

“ચાલો ત્યારે” કહી મન્નજન મહેતાએ રજા લીધી

મન્નજન મહેતા કીર્તિદેવને લઇ હાથી પર ચઢ્યા અને પોતાના ધન તન્ક ચાલ્યા ગસ્તે ત્ક ચોદ્ધાના મો પગ અનેક બાવો દેખાતા હતા જાણે ધણા દિવસે ખોવાએલું રત્ન સાપડ્યું હોય તેમ તે કીર્તિદેવ સામે જોવા કરના, વડીમાં નીસાસો મુકતા, ધડીમાં મુજમાં હસતા.

કીર્તિદેવની અસ્પર્શતા અડગ રહી આ બધા બાવો તેણે જોયા નહી, તે માત્ર પાટણના લોકો તન્ક જોઇ ઉડા વિચાર કરી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૬ મું કીર્તિદેવ કેમ આવ્યો ?

મજરીના વાકયોનું ગટણ કરતો કાઠ હડીને ધગતી બદાર નીચ્યો તેની મહત્વાકાંક્ષા ચેતી ઉડી હતી, તેની હૃદયશક્તિ નિશ્ચય બની હતી મજરીને પગથાવું એ એ શબ્દો તેના મગજમાં અગારરૂપે ધગધગી રહ્યા હતા જે સ્ત્રીને પોતે દેવી સમાન પૂજતો હોય તેની પામે સ્વામિત્વ સ્ત્રીકારાવડું એ પુરુષના હૃદયની મોટામાં મોટી અભિનાયા છે તે કાયરને નર બનાવે છે—નરને દેવ કે પિશાચ બનાવે છે મામાન્ય અવસરોને ઐતિહાસિક ગાંઠવે અનેરા બનાવે છે, મનુષ્યજીવનને મફત કરે છે તે અભિલાષા અત્યારે કાકને રોમેરોમ બાપી રહી અને તેણે તેની કલ્પના-શક્તિનું ઉદ્દીપન કરી તેમાં જન્મત્રિસુત પગડું-મનુ સ્વરૂપ લીધું કાક રૂને બબડતો આવ્યો “વેલામમિવ તુર્ધર્ષ કાલાનિમિવ દુમહમ્ ।”

તે ઝપાટાબધ પગ ઉપાડી સજ્જન મહેતાના નગ નગ આવ્યો બ્યારથી તેણે પાટણમાં પગ મુક્યો હતો ત્યાંથી તેના જુના મિત્ર કૃષ્ણદેવને મળવાનું તેને વલ્લુ મન થયું હતું કૃષ્ણદેવ વીગ તેણે અને સકલ્પ વિકલ્પ કયા હતા, અને તે ખરેખર કાણ છે તે ચોક્કસ જાણતું એને જરૂરનું લાગતું હતું

તેણે સજ્જન મહેતાને ત્યાં જઈ કૃષ્ણદેવની તપાસ કરી અને તે હજુ ત્યાં જ છે જાણી તેને વલ્લો હજી થયો તે પછીનો પુછતો અદર ગયો અને ત્યાં છોડવ ચોડની હડડમાં કીર્તિદેવ, કૃષ્ણદેવ મજ્જનનો નાનો છોડરો લદમણ અને બીજા એક એ યુવાન ચોદાઓ બેઠા જોયા કીર્તિદેવ ઉઘે પગ બેસે હતો તેનું આખું રાગીગ જાણે જાગ માગતા પહેલા કેસરીનું હોય તેમ ચપલ, સદુચિત જુમ્માના પુરમાં ધ્રુજતું દેખાતું હતું અભાવજન્ય એકરાગીથી તકીઆ પર પડી, પગ લપાટી કૃષ્ણદેવ રગથપણે માસળનો હતો પન્થયુદ્ધિ દર્શાવતું મોઢું કીર્તિદેવ તરફ ફેરવી લદમણ તેને એકી ટરી નીરખી ન્હો હતો

મજરીના આગખાલી કાકનું સ્વમાન અમચમન હતું પોતાની

અભિનાયા પરિતૃપ્ત કરવાનો દિવસ દૂર હોવાથી તે અદ્યતા અનુભવનો હતો, અને તેમા કાતિ કેય મમા લાગતા કીર્તિદેવની ભવ્યતા ને તેમેમયતા અને સૃષ્ટિને શાસન કરવા ઉતરેલા ગજરાજે દ્ર ગેવી બેદરકારી અને ગૌરવભરી કૃષ્ણદેવની મોહકતા જોઈ કાક મનમા ધણેજ મુઝાયો— પોતાની અને આ બેની વચ્ચે અતર લાળી મનમા બળવા લાગ્યો. મીઝમ પજે હૃદયનૈમલ્યનો ત્યાગ કરી પરતપની માફક તેણે ગર્વથી વિચાર કર્યો આ બને મરૂપવાન હોય, આ બને ગૌરવશીલ લાગતા હોય તો પણ તે પોતે મજરીએ કંઈ તેમ શુદ્ધતા અને સરકારમા શ્રેષ્ઠ હતો તેની રગમા અનત કાલથી વિશુદ્ધિ પામેનું જુદેવોનું લોહી ફરતું હતું—આખી ધરણી તેના પૂવજોના પ્રભાવથી ટકી રહી હતી આ વિચાર આવતા તેના શરીરમા વિઘ્ન પ્રગટી, તેના મુખ પર ગૌરવ આનુ.

‘ નમસ્કાર કીર્તિદેવ ! નમસ્કાર કૃષ્ણદેવ ’ કેમ છો ?’

કીર્તિદેવે એકદમ ઉંચું જોયું કૃષ્ણે ધીમેથી નિરસ્કારભરી નજર નાખી

“ તમેજ કાકમટ્ટ ” કીર્તિદેવે ધણેજ મીઝા મોહક હાસ્યથી કહ્યું કાકનું હૃદય એકદમ આ અદ્ભુત વ્યક્તિ તરફ ખેંચાયું “ મને સગારે શી ખમર કે તમે કાકમટ્ટ ? મે તમારી કીર્તિ ધણી સાબળી લોખ વાનો ને છે કે ખરેખર રા’ને તમેજ હરાવ્યો ’ કાક આ અચાનક મજેલી પ્રશ્ન સા સાબળી દીંગ થઈ ગયો કૃષ્ણદેવનું મોહું નિરસ્કારમા મરડાયું

કીર્તિદેવના અવાજમા, બોલવા છટામા ઉચ્ચ કુન્નિલકોને છ જે એવી સસ્કારિતા હતી, તે ઉપગત તેમા દેવવાણીનો ગ્જકાર હોય તેમ ન કળાય એવી નટરથતા સાથે ઉત્સાહ પણ હતો તેના પ્રભાવલયા નયનોએ સ્નેહ અને મત્રી આકર્ષે એવા કિરણો ફેંક્યા તે સૂર્યકિરણ સમા કિરણોએ કાકના હૃદયને ખીજીયું અને આકર્ષ્યું

“ હા કાક, ” જરા મરકરીમા કૃષ્ણે કહ્યું ” ને પણ મોટો મોઝ માર્યો છે, નહીં ”

કૃષ્ણદેવ તેવો ને તેવોજ શાત, સ્વચ્છ, નિઃસ્કારભર્યો હતો કાકની ધારણા પ્રમાણે તો તે અત્યારે શોકપ્રસ્ન હોવો જોઈએ, પણ તે

ધાન્યા ખોટી ફરી કાકને લાગ્યું કે હજી કૃષ્ણદેવ ટાણ છે તે ઉખાણુ તેજે મરાબર છોડ્યું નથી

પણ કીર્તિદેવની વાતે તેને વધારે વાર વિચાર કરવાનો વખત આપ્યો નહીં “કાકલડી ! તમે આવ્યા તે ધણુ સારુ થયું તમારી ખ્યાતિ સાબળી અને તમને મળવાનું મન થયું હતું મારે પાટણના મધા વીરો સાથે મેત્રી કરવી છે પાટણ તો રચ્ચ છે, તેનો આત્મા તો તમે મધા છો” કાક ખીન્ને આવ્યા શબ્દો પ્રે તો કાકને ખોટી પ્રશ્ન મા જેવું લાગત, પણ કીર્તિદેવ આ શબ્દો બોલતો તે જાણે અક્ષરે અક્ષર સાર્થક હોય તેમ અને ઉચ્ચાર તો જાણે તે સાધારણ વાત હોય તેમ આથી સાબળના ને ખુશામત લાગતી નહીં, છતાં શબ્દોનો જાદુ રંગેરંગમાં પ્રસરતો

“મારા પણ સદ્ભાગ્ય કે હું અહીંઆ આવ્યો કેમ પાટણ કેવું ગમે છે ?” પ્રહી કાક સામે બેઠો

“તમે આવ્યા ત્યારે હું તેજ વાત કરતો હતો” કીર્તિદેવે કહ્યું “પાટણ અને અવતી અને તો આર્યાવર્તની આખો જાગે છે”

“માત્ર વાધો એટલોજ છે કે જે આખો સીંધુ જોઈ શકતીજ નથી” કૃષ્ણદેવે ઉમેર્યું

“કેમ નહીં !” કીર્તિદેવે કહ્યું “હવે તો મધિ થઈ છે અને મહા કાલેન્દ્ર પ્રભુ કરશે તો તે સદાએ ગહેશે તમે શું ધારો છો નામદે ?”

“મને નથી લાગતું પાટણને યુદ્ધથી નિર્ગમવું ગમતું નથી”

“હું કયા કહું છું ? હું કહું છું કે યુદ્ધ કરો—પણ અવતીની મામે નહીં, તેને પડખે રહીને”

“આ યુગમાં તો નથી થવાનું” તિરસ્કારમાં કૃષ્ણે કહ્યું

“શા માટે નહીં કૃષ્ણદેવ ? સમય માને થવાનો નથી, પણ સધિ રાખવાનો છે”

“ખાથ તો માર, પણ લખો નખત રખાય તેમ લાગતું નથી”

“કાચુ કે આપણે માથે શું ઝડુમે છે તેનું તમને જ્ઞાન નથી” કીર્તિદેવના અવાજમાં પહોલી વખત સત્તાનો પડવો પડ્યો કાક થોડીવાર તેની તેજસ્વી કાંત સામે જોઈ રહ્યો “હું એકલી અવતીમાં રહ્યો

નથી, આખા આર્ચાત મા ક્યો છું અનેક દેશોમા પયટન કરતા મને સ્પષ્ટ ભાસ થયો છે કે જો આપણે બધા એકઠેકમાજ લઢયા કરશું તો આપણા રાજ્યો જશે-આપણો ધર્મ જશે-આપણે હુટાઇશું-આપણે અવની પરથી ઉખડી જઇશું ”

કાકને લાગ્યું કે કીર્તિ દેવને સનેપાત થયો કે શું ? પણ તેની ગભીર મુખમુદ્રા, તેની તેજસ્વી આંખો, તેના અવાજમા થતો મત્સતા અને લાગણીનો ધ્વનિ-એ સ્પષ્ટ દેખાડતા હતા કે તે ખરી શુદ્ધિમા અને ખરા અત કરણીથી આ રાખ્દો ઉચ્ચારતો હતો.

“ પણ આટલું બધું કેમ કરતા થઇ જવાનું ? ” કાણીઓ પર જરા ટટાન થઇ કૃષ્ણદેવે પુછ્યું

“ કેમ કરતા ? માથે ધનગર્જના ધાય છે, પણ તમને સભળાતી નથી જયદેવ મહારાજ અરતીનાથ માથે લઢે છે, જુનાગઢનો રા' પાટણ માથે લઢે છે, સપાદલક્ષનો ^૧ રાજા ચીતોડના રાવલ સાથે લઢે છે કાંઇ મમજતા નથી કાસ્મીરાધિપ એકલો સમજે છે તમારા બીમદેવ મહારાજ હતા ત્યારે જેયવનોએ પાટણ તોડી, પરમધામ દેવપદ્મ-નો વિનાશ કર્યો હતો તે વાત યાદ છે ? દાનવ મમા વિકરાલ, નિદેય યવનોની મહાએનાઓ ખાળતા કાસ્મીરગજની હીમત પણ હારી ગઇ છે ”

‘ શું કહો છો ? ’ લક્ષ્મણે પુછ્યું

“ હા, તમે બધા બેઠા છો-આત્મચળના ગવ મા સતોષ માનીને, પણ દર વર્ષે તે મહાવિનાશક યવનમાગર આગળનો આગળ વધે છે કનોજ અને સપાદલક્ષે તેની ભિર્મિઓનો સ્પર્શ કર્યો છે અમારા અવતીમા તેની ભય કર ગર્જનાના પડધા મભળાયા છે વેળાસર ચેતશો નહીં તો-કાશ્મીર પડશે, સપાદલક્ષ પણ ખુવાર થશે મહાકાલેશ્વરની ધ્વજ ધુળમા રેળાશે-અને પાટણનું નામ અને નીશાન પણ હાથ લાગવાનું નથી ” બાર મુકવા હાથને છટાથી હલાવી કીર્તિ દેવે બવિષ્ય-વાણી પુરી કરી તેના શખ્દોમા જુસ્સો હતો, તેનો સ્વર શોકમ્મસ્ત હતો, તેની અસ્પર્શ્યતા જગજરા અહીક થતી લાગતી હતી

કાકના મગજ પર કે નનુ અજવાળુ પડ્યું તેણે આતુરતાથી પુછ્યું

“તેથી નમે સધિ કરવા માગો છો.”

“હા અવતી અને પાટણ, કનોજ, ચીતોડ અને સપાદલક્ષ—એ બધા ભેગા થઈ મદ્રદેશની મદદે ધાય તોજ આર્યાવર્ત સહીસલામત રહેશે”

“તું યવનસૈન્ય એટલું પ્રબલ છે?” કૃષ્ણે પુછ્યું

“પ્રબલ’ પ્રબલ સમયના ઝાઝાવાતોનો તેના આગળ હીસાળ નથી કાકભટ્ટ! શો વિચાર કરો છો.”

“કીર્તિદેવ તમે કહો છો તે બધું સત્ય હોય તો કે કરનુ જોઈએ

“હા એક પણ યુગ નમી જાય છે તેથીજ જ્યદેવ મહાગજ પામે સધિ યાચવા અમારા સેનાપતિ આવ્યા છે અને તમને બધાને પણ મારી એજ અભ્યર્થના છે માહોમાહ કાપાકાપી કરવા કરતા વીગના વાપરો અસુરો ઉપર” કીર્તિદેવે કહ્યું એટલામા સજ્જનમત્રી આવ્યા એટલે બધા યુવાનો ઉભા થયા “અને આવા મહાગૃથીઓને પણ આગ્રી એજ વિનનિ છે કે પાટણને અને અવતીને એક થવા દો તોજ આમાનુ કે થશે” ખેદથી માયુ ધુણાવતા કીર્તિદેવે કહ્યું

“થશે થશે” નજજન મહેતાએ જરા હેતથી હમતા કહ્યું “હુ મુજલ મહેતાને વાત કરીશ અને મુજલ મહેતા સાથે મેળવા” સજ્જનના મુખ પર જગ ખેદ પ્રસયો “હુ પુછી જોઈરા કે કહેવાય નહીં ભાઈ’ ઉત્તરજો આમા પાક નહીં”

“મન્નિવર્થ’ નો આમા વખત છે ને જડમૂલથી ઉખડી જશે”

“કીર્તિદેવ આયાનના ચોદાઓ હજી નિર્માલ્ય થયા નથી ચાલો હવે પરમાર વાટ જોતા હશે” કહી સજ્જન કીર્તિદેવને લઈ રાજગઢ તન્દ્ર જવા નીકળ્યો

પ્રકરણ, ૧૦ મુ

મધ્યરાત્રિની મૈત્રી

કાક કૃષ્ણ જોડે થોડો વખત વાત કરી સંજ્ઞન મહેતાને પ્રેરથી નીકળ્યો. તેણે અનેક કાર્યો માથે ઉપાડ્યા હતા જ્યદેવ મહારાજને મત્તા જોઈતી હતી, મુળત્વ મહેતાને કીર્તિદેવ પાગખવો હતો અને તેને પોતાને કૃષ્ણદેવને પારખવો હતો અને મજરીને મેળવવી હતી આ કાર્યો સાધવાની યુક્તિઓ ધડતો તે ઠેકાણે ઠેકાણે જવા લાગ્યો.

તે પહેલા મહાગમ્મના મિત્ર શૌભને મળ્યો તેની સાથે કેટલીક વાત કરી અને તેને સાથે લખ કેટલાક બ્રાહ્મણ યુવાનોને મળ્યો.

ત્યારપછી તે ગજગઢ ગયો ત્યાં એણે સાબળયુ કે ઉમક પરમાર પેલે તીર પોતાની છાવણીમાં ગયા અને માત્ર કીર્તિદેવ જ સંજ્ઞન મહેતાને ત્યાં રહેવાનો હતો તે જ્યદેવ મહારાજને મળવા ગયો પણ તે મીનગદેવી પાસે હતા એટલે મળી શકાયું નહીં તે ત્યાંથી પુછતો પુછતો રાજગઢના એક ખુણામાં એક વૃદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠિત આગટ રહેતા હતા તેની પાસે ગયો.

“આરોટજી! જય જય!”

“કેણુ બાપ?” વીરા આરોટ પુછ્યું

“હું મડલેશ્વર મહારાજનો મટ છું”

“કેમ આવ્યો છે બાપ?”

“પરમ દિવસે રાજ્યસભા છે”

“હા મને ખમર પડી છે” આરોટે જરા રોદ્ધમા કહ્યું.

“જ્યદેવ મહારાજ રાત્રે બીડાવી આવ્યા તેની કે હકીકત જાણવી હોય તો તે હું કહેવા આવ્યો છું” આરોટ પોતાની જાતને ખાંધી હકીકતથી માહિતગાર મણુતો હતો એટલે આ ધૃષ્ટતા જોઈ હસ્યો.

“કાંઈએ મોકલ્યો કે તું તારી મેળે જ આવ્યો?”

“મારી મેળે જ જ્યદેવ મહારાજે આ યુદ્ધમાં એટલું શૌર્ય બતાવ્યું છે કે તેના યશોગાન બરોમર કરવા જોઈએ”

“છોકરા! સાઠ વર્ષે હવે મારે તે શીખવાનું ગયું?”

“કીક ત્યારે પણ જયદેવ મહારાજ નાગજ થાય તો મને દોષ નહીં દેશો.”

“કેમ?” જરાક ગભરાઈ પીરા ખારોટ નમ્મ થયા

“કારણ કે આ લગાઈ વીશે એટલી ગયો આવે છે કે ખર શુ છે તે તો થોડા જ જાણે છે.”

“તે ક્યાથી જાણ્યું?”

“કારણ પહેલેવી મહારાજની પડખે હું હતો અને છેલ્લે સુધી લગાઈમા ભાગ લીધો છ.”

“તારું નામ શું?”

“કાકભટ્ટ.”

વીરા ખારોટ એકદમ આખો ફાડી જોયું એણે કામદંતી થોડી ધણી ખ્યાતિ સાબળી હતી

“એહો ભટ્ટ! એમો તો ખરા” ડાસાએ કહ્યું “ત્યારે યુદ્ધની વાત તો કરો.”

“ના, તમને ખબર છે ત્યારે શું કામ? હું હવે જાઉં.”

“ના, એસો એમો તમારા જેવા શરવીરનો મેળાપ ક્યા?” તડ ખેડો અને યુદ્ધની વાત કરવા લાગ્યો અને ખરા ખોટાનો ખ્યાલ જરા આવ્યો રાખી જયદેવ મહારાજનો મહિમા વધાર્યો ખારોટે આખરે કાકનો ઉપકાર માન્યો, કારણ કે મહારાજે આવી યુદ્ધકુશલતા વાપરી તે વીજે જો કાક કહેવા નહીં આવ્યો હોત તો તેને ખબર પડત નહીં, અને પરિણામે જયદેવ મહારાજ ખારોટ પર ધણા જ ખફા થઈ જાત

કાક ત્યાંથી નીકળી ત્રિશુવનપાલના ઘર તરફ આવ્યો આ બંધી ખટપટોમાંથી છુટતા તેને કીતિ દેવ યાદ આવ્યો તેના વ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ કાકને અદ્ભુત લાગ્યો, તેનું જ્ઞાન અને અનુભવ વિસાલ દેખાયા, અને તેના વિચારો નવા, ગૂઢાર્થી અને વિસ્તર્યાપી હોય એમ ભાસ્યું મજરીએ પેદા કરેલી ભાવનાના ઉત્સાહમાં કાકની નજરે તે વિચારોને લીધે તેના જેવા હીમતવાનું અને શુદ્ધિમાનું વીર માટે અનેક અણુજાણુ

પડેલા મહાક્ષેત્રો દેખાયા અને પાટણુમા જ પડી રહી પ્રતાપ મેળવવાની મહરવાકાક્ષાનો હીસાખ માત્ર પણ રહ્યો નહીં કાશ્મીર, સપાદલલ એ વાકને મન માત્ર વાતો હતી, ત્યાની રાજનીતિ કીર્તિદેવને તો ઇંબે હતી યવનોનો ત્રાસ તેને મન વર્ષો પહેલા આવેલા સ્વપ્ના જેવો હતો—કીર્તિદેવને મન તે તાજે, સચેતન, ભય કર ત્રાસ હતો તેણે—વખત છે ને યવનોને જોયા પણ હોય, પોતાની અસિધારા અસુરોના લોહીએ પાવન પણ કરી હોય તેરસની મધ્યરાત્રિની ચાદનીમા, એકાનમા, પાટણુની સુની પડેલી ગેરીઓમા કાક આવાઆવા અનેક વિચાર કરતો ચાલે

મધ્યરાત્રિ વીતવા આવી હતી નિ શબ્દતાનો ભ મ માત્ર યુમ મારના ચોક્કીદાર દાડીઆ શીવાય કોઈ કરતું નહોતું ખેમા (ક્ષેમરાજ)^૧ આપાના વાડામા જ્યા ત્રિભુવનપાલની હવેલી હતી તે વગામા શાંતિ વિશેષ હતી, અને દશ ડગલા દૂર મજરી હશે એ વિચારે કાકતું ચપલ મગજ વધારે તીવ્ર થઈ રહ્યું હતું જેવો તે હવેલીના ખાછલા પારણા તરફ ગયો એટલે ધામેથી ખોલતા માણસોનો અવાજ આવ્યો, અને ખરું સભળાયું કે ખોડુ તેનો નિર્ણય પણ ન થાય તેની એક ચીસ—જાણે માત્ર નિ સ્વાસજ હોય તેવી—તેને કાને પડી બીજા કોઈ માણસનું ધ્યાન પણ નહીં ખેચાત, પણ કાકની કણેન્દ્રિય વિચક્ષણ હતી—અને આ ચીસનો સ્વર તેના મગજમા રમતો હતો તું મજરીનો અવાજ ? શું ખરી વાત કે ભ્રમણ ?

મૃગરાજની ચપલતાથી તેણે છલ મ મારી અને બ્યાથી અવાજ આવ્યો હતો ત્યા તે કુદ્યો હવેલીના ઓઘાથી બનેલા અધારામા એ તણ માણસના ઓળા તેણે દીઠા “કાણુ છે ?” તેણે યુમ મારી પેલા ઓળા દોડવા લાગ્યા, કાકને ફાળ પડી જરૂર આ કોઈ મજરીને લઈ જવા આવ્યા હશે મનમા એમ પણ થયું કે યુમ મારી મડયેશ્વરના ચોક્કીદારને જગાડવા પણ તેથી વાર લાગે એમ હતું અને એટલી વારમા આ ચોરો કોઈ અધારી ગલીમા અલોપ થઈ જાય એમ હતું તેણે વધારે વિચાર કર્યો નહીં, પણ પેલા ઓળાઓ પહોંચી પડયો

તે ઓળાઓ હવેલીનો ઓથો છોડી, ચાદનીની સગિતા પાર કરી પેલી તરફ બીજા ઓથામા દોડી ગયા કાકે જોયુ કે એ માણસ પહેલા દોડી ગયા તેમાથી એકના હાથમા ટું લાથુ-માથુન જેવું હતું પાછળથી એક બીજો માણસ દોડ્યો કાકને ખાત્રી થઇ કે આ લોકો જે ખલાતી શેઠથી મજરી ત્રાસતી હતી તેના માણસો છે અને તે શેઠના હુકમથી મજરીને ઉપાડી લઇ જાય છે દાત પર દાત પીમી કાઢ તેમની પુઠે ધાયો તેને સહુભાગ્યે ચાદની હતી એટલે તે મજરીને લઇ જનારની પાછળ સહેલાઈથી પડી શક્યો

આગલા દિવસોની મુસાફરી અને આજના આખા દિવસના થાકથી કાકનું વજન સરખું શરીર પણ જોઇએ તેવું કામ કરી રાક્યું નહીં અને ધીમેધીમે આગળ ઘેડનાર પુરુષો અને તેની વચ્ચે અત્ર પડવા લાગ્યો શરીરો પર શરીરો તેઓએ વટાવી ધીમેધીમે તેઓ શહેરના બીજા ભાગ તરફ જવા લાગ્યા કાકે દાત કરડી વધારે દોડવા પ્રયત્ન કર્યો તેનો ત્રાસ ભરાઇ ગયો હતો દરેક પલે મજરીને લઇ જનારાઓ તેના હાથમાથી સટકી જશે કે શું તે બીકે તેનું હૃદય કંપા ગયું હતું એક મહા પ્રયત્ન કરી તેણે આગળ ધસવા પ્રયત્ન કર્યો

તેઓ શહેરના કયા ભાગમા આવ્યા તેનું કાકને જ્ઞાન નહોતું, પણ તેઓ એક મોટી હવેલીની પાછલી બાજુએ આવી પહોંચ્યા મજરીને ઉચકીને દોડનારા તે હવેલીની ભીંતથી પચાસ કદમ દૂર હતા અને એ ભીંતના ઓથામાથી એક પુરુષ નીકળ્યો

“આ ચોરોને પકડો” કાકે હાફતા હાફતા યુમ મારી

ભીંતના ઓથામાથી નીકળેલા પુરુષે મજરીને લઇ જનારાઓને ઝેકવાને બદલે તેમને હવેલી પાસેની ગલી તરફ રસ્તો બતાવ્યો

કાક ગુચવાયો મિત્રને બદલે આ કોઇ શત્રુ હતો કાક તેની તરફ ધસ્યો પણ એકદમ મજરીને ઉપાડી લઇ જનારાઓએ યુમ મારી “મહારાજ!” પેલો નવો પુરુષ તે તરફ ફરે તે પહેલા આગળ દોડતા પુરુષોને કોઇ માણસે અટકાવ્યા આ ઓર્થાંતા આવી પહોંચેલા પુરુષના હાથમા તરવાર ચમકી રહી બીજી પળે તેની તરવાર મજરીને ઉચકનાર

પર પડી ગભરાએલા અદમાશે મજરીને બોય પર ફેંકી દઈ જીવ લઈ નાકા, અને જે નવા શાગીર્દ તેમને મળ્યો હતો તે પણ, કાક નવા આવનારને જોવા રજી એટલે, એ લઈ નાકો અને પામેની ગલીમા ભરાઈ ગયો.

નવા આવનાર મજરી પડી હતી તે તરફ ગયો અને કાક પણ ત્યાં ગયો. મનેએ એક એકની સામે જોયું અને બોલી િઠ્યા “કોણ કીર્તિદેવ મહારાજ ?” “ગણુ કાકભટ્ટ ?”

“કીર્તિદેવજી” ધણુ સામ થયું કે તમે અહીંઆ મળ્યા, નહીં તો આ હરામખોર મજરીને લઈ જાત.”

ધણી સ્વસ્થ રીતે કીર્તિદેવે, મજરી કોણ છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા પણ દેખાડ્યા વગર પુછ્યું “આને શું કરશો ?”

‘મહારાજ ! એ ત્રિભુવનપાલ મહાલેશ્વરને ત્યાં રહે છે અને કવિ મદદતની છોકરી છે હું એને હવે મહાલેશ્વર મહારાજને ત્યાં લઈ જઈશ” કહી કાકે મજરીને ઉંચકીને ખલા પર નાખી મજરી બેલાન થઈ ગઈ હતી મજરી લયમાથી બચી એટલે કાક સ્વસ્થ થઈ ગયો અને કીર્તિદેવ કેમ આવી અહીં તે જાણવાની તરફીમ કરવા લાગ્યો “તમે આવ્યા અને મારી આખર રહી” કાકે વાત કરવા પાછો મમરો મુક્યો “અત્યારે ક્યા જાઓ છો ?”

‘કાકભટ્ટજી’ તમે માલિણુ છો નહીં ?”

‘હા”

“અત્યાગે જો મારા પર ખરેખરો અનુગ્રહ કરવો હોય તો એક વચન આપો વચન તોડશો તો અહાહલાનું પાપ”

કાકને શું કરવું તે સુજ્યું નહીં, પણ કીર્તિદેવે કરેલો ઉપકાર ધ્યાનમાં લઈ વચન આપ્યું

“ત્યારે મને અત્યારે મળ્યા તે કાકને કહેશો નહીં” સત્તાથી કીર્તિદેવે કહ્યું

“જેવી આજ્ઞા આપ સીધાવો”

‘ના તમે કહેતા હો તો હું તમને મહાલેશ્વરને મહેલે મુકી જઈ વખત છે ને જેલા અદમાશે પાછા આવે”

“હા, આવો તો રથારે સા-” કહી કા- મજરી સામે નેયુ ને ખેલાન અવગ્રથાના હતી કાદ તેને આમ ખીન રખત ઉચકા હતી અને તેનું દેયુ પોતાના દેયા પાન ધનકતુ સાલગા કાકની રંગરંગ ઉડાસયા ગાડી થઇ ગઇ હતી

પણ આ ઉચ્ચાસ કાક બહાર દરારી ચકયો નહા જાણે પ્રમગ ડેક જ સામાન્ય હોય તેમ કાનિ દેવ ગભીર મુખ ગખી અમાનુષી અપ્રસ્થનાથી સાથે ચાલતો હતો

“કાકભદ્ર’ અપોગે મે વાત કહી તે તમને ચી- નહા’

મહારાજ’ મારી નો સાચુ પુત્ર તો આપો જ ઉડી ગઇ

“જે મા- કનુ વાનવિક હોય તો મને મદદ કરેના’ મ આજે તમારે નીશે વાણુ સાલજતુ-સજજન મહેના પામે અને ત્રિભુવનપાલ મહેસર પામે” કાનિ દેવે કહ્યું

‘હુ શી મદદ કર-’ તમારે મદદ જોઇએ મોટાઓની

“ના મારે મદદ જોઇએ છે એવાની- જેની બુદ્ધિ અને મગ પ- આર્થાવતનો પાયો રચાયો છે તમે તેમાના એક જો”

“મહારાજ’ હુ રાજસવક છુ હુ મારે પોતાનો માલીક તથી તમારી દીધ’ દાષ્ટએ મને દીગ બનાવો જે તમે મને મહાપ્રતાપી લાગો છો પણ જ્યાસુધી મુજબ મહેના તમે કરો છો તે નાન્યનીતિ ન નીકા- ત્યા સુધી મારાથી કેમ કે થાય’”

એકદમ કાનિ દેવે કાક તરફ ફર્યો અને એકથી તેને ખભે તથા મુકયો કાકના શરીરમા જગ કપારી થઇ કાનિ દેવે ગિન્ધારીની મોઝી જેવા માદા મુ- કહ્યું “તમે ભૂદેવ છો, લગ્નખડની ભૂમિના અધિષ્ઠાતા છો તમે તમારી ભૂમિને અચાવગો નહીં તો કાણુ અચાવશે ?”

સસાલમા મૃદુતા ને મોહકતા દુર્જય હતી કાકના કાનમા રંગામા તેનો નાદ ગાજી જ્ઞો ખેલાન મજરીના શ્વામો- વાસ જાણે અપોગના શખ્દો ઉચ્ચારતા હોય તેમ કાકના મનમા ફેલમમિવ દુર્ધર્ષ કાલ- પ્રિમિવ દુ સદમ ગુ- રહ્યું

* ફેલાસ જેવા ન પહોંચાય એવા અને કાલાગ્નિ જેવા ન મહન વાય એવા

‘કાનિદેવ’ હામા કરે મને વધારે નિચા કરવા દો માગે પ્રાણ અર્પે કાર્ય સંધાવુ હશે તો હાજર છું ”

કેટલીક વાર નુધી અને મગામગ ચાલ્યા કાકનું હૃદય કીતદેવ તરફ આકર્ષાયું, તેણે પોતે આદરેલી રાજમવા તેને સાલી

“આ પેલું મહાનેશ્વર મહારાજનું ઘર આવ્યું ” કાકે કહ્યું “તમને રસ્તો જરૂરે?”

“હા હું એક વખત ગતે ત્રણ પકડી બુલતોજ નથી પણ તમે આ જોકરીને મફત પાછા આવશો?”

“કેમ? કે કામ છે?”

“હા માગે નમાગ સાથની જરૂર છે ”

“તારે અહીંઆજ કોણ ગે? મહેલમા દીવાઓ દેખાય છે એટલે યોગે જાણ્યા હશે તમે આવશો તો ગેષ્ટ ઝોળખી જશે ”

“કાક હું અહીંઆજ કોણ છું ”

કાક મજરીને લઈ આગળ ચાલ્યો અને એક ખભો ચાકી ગયો હોવાથી જરા વાર ઉભો રહી ખભો બદલવા લાગ્યો - મજરીએ નિશ્વાસ મુક્યો કાકનું હૃદય ચંદ્રની અપૂર્વતા શરમાવે એવું સુમધુર મુખ આટલું પાને જોઈ પ્રેમ અર્ચનાથી તેને વધારી લેવા તલમી રહ્યું પણ તેણે પ્રયત્ન કરી મન માયું કાક જોતો હતો એટલામા મજરી અડધી ભાનમા આની અને બેચાકળી બની જોવા લાગી કાકે ધીમેથી કહ્યું “મજરી! ગલરાતી નહીં ”

“ગેણુ કાક? મને પેલો પકડી જાય છે” કહી તે ધાકની મારી કાકને વળગી પડી અગ્નિજ્વળતા કાકે તેને છાતી સરસી દેખાવી

“શુ કામ ગલરાય છે? મે બદમાશોને મારી હાક્યા હવે નિશ્ચિત થા ”

મજરીને આ શબ્દો સાંભળી જરા હીંમત આવી અને પોતે બચી ગઈ તેની ખાત્રી થતા તે તરત કાકના હાથમાથી ફેરી પડી ભાન આવતા તેનું અભિમાન ફરી પ્રગટ્યું તેણે પોતાની ગર્વિષ્ઠ આંખે કાકને તિરસ્કારપૂર્વક નીહાળ્યો

“ મને ક્યા લઈ જતા હતા ? ”

“ હુ ? ” કાકે જરા અપમાન પામેલે હૃદયે કહ્યું, “ એમ પુછો કે હુ ક્યાથી લઈ આવ્યો તમને હરામખોરો ઉપાડી જતા હતા, હુ અડધો કોશ દોડી તમને પાછો લઈ આવ્યો તેમા કેં યુનો કર્યો હોય નો લામા કરને ’

મજરી નરમ પડી તેણે કાકનો હાથ ઝાલ્યો “ કાક ’ માફ કરો તમે મને બીજી વખત બચાવી ચાલો ક્યા જઈશુ ? ”

“ આ રહ્યું મડલેશ્વર મહારાજનું ઘર ’ કહી બને ત્યા ગયા મડલેશ્વર અને કાસ્મીરાબા પણુ જ્યા હતા અને આખા ઘરમા ગોધાગોધ થઈ રહી હતી કાસ્મીરાદેવીને જોતા મજરી દોડીને તેની મોડમા લરાઈ કાકે બનેલો બધો બનાવ કહ્યો

“ મજરી ’ કાકને શીરપાવ આપ્યા વિના છુટ્ટો નથી ’

“ શો શીરપાવ ? ” અત્યાર સુધી મજરીની કપારી મટી નહોતી તેને સમજ ન પડતા તેણે પુછ્યું

“ આરનો ” કહી કાસ્મીરાએ મજરીના જમણા હાથ તરફ હાથ ડાલ્યો મજરી કાસ્મીરાને બ્રીકથી વળગી પડી

મડલેશ્વરની ગળ લઈ કાક પાડો બહાર નીકળ્યો

પ્રકરણ ૧૧ મું

હીંગળાજ ચાચરનો એવારો

કાક ઝપાટાબધ જ્યા કીર્તિદેવ ઉભો હતો તે તરફ ગયો મજરીનો અર્પણ અને તેને બચાવી તેની ડરેલી સેવા-એ બેથી કાકનું મન પ્રસુલ થયું હતું અને કીર્તિ દેવના નિષ્કપટ, આદર્શમય જીવને અને તેના નીખાલસ, સુદ્ધ, નિસ્વાર્થ વિચારોએ કાકના પાકા હૃદયમા પણુ માનની અને સ્નેહની લાગણીઓ પેદા કરી હતી કીર્તિદેવનું દિવ્ય સ્વરૂપ અને વ્યક્તિત્વ સાત્ત્વિક ને સ્નેહમય વાતાવરણ પ્રસારતું હતું તે જોટલો બીજાથી

નીરાળો લાગતો હતો તેટલી જ તેની લાવનામા અસાધારણતા હતી યુવાવસ્થા ભોગવતા બીજમ પિતામહ તે હોય એવું કાકને લાગ્યું તે હોસબેર, જાણે કીર્તિદેવ તેનો પરમમિત્ર હોય તેમ, તેની તરફ દોડ્યો તે પલવાર પોતાની સ્વાભાવિક ઉસ્તાદી, પોતાના અશ્રદ્ધાવાનું હૃદયના વહેમો અને પોતાને સોપાયલું મહા વિકટ કામ વીસરી કીર્તિદેવની મૈત્રી મેળવવા ઉત્સુક બની રહ્યો

કીર્તિદેવ સ્વસ્થ રીતે-તબીબત વાળી ઉભો હતો તેનું સ્વરૂપવાનું મુખ હંડા વિચારમા અત્ત થઇ ગયું હતું તેની આખો ચક્રિરણોમા છુપાએલા રહ્યો શોધતી હોય તેમ ગ્રિથર થઇ ગઇ હતી

“કીર્તિદેવજી! બોલો શું કામ છે?”

“હું અત્યારે કેમ નીકળ્યો છું તેની મારે વાત કરવી છે”

કાકને મુજલ મહેતાનું ફરમાન યાદ આવ્યું અને આવા માણસ સાથે દગલખાણ રમવા તેના હૃદયે ના પાડી તે ક્ષોભભર્યા અવાજે બોલ્યો

“મહારાજ! મને શું કામ કહ્યો છો? હું રાજસેવક છું અને તમે આજ સુધી અમારા કદાં વેરી હતા અત્યારે તમે પરગામમા—દુરમનના ગામમા—એકલા ગમે તે કાર્ય કરતા હશો, મને તે કામ જણાવવાની શી જરૂર? તમારે વધારે સાવધ રહેવું જોઇએ”

બેદરકારીથી કીર્તિદેવ હસ્યો “ભટ્ટજી! તમને ખબર છે કે હું નખાપો, નિરાધાર બાલક હતો? અને આજે ઉંચક પરમાર જેવા મારે પિતા છે? જો વિશુને માર્ગો હોત તો આટલે સુધી શા માટે ઉગારત?” આ વાક્યોમા મગરરી નહોતી પણ ભક્તિભાવની કોમળતા હતી

“પણ કીર્તિદેવજી! તમે હજી મુજલ મહેતાના સપાટામા પહેલાંજ આવો છો!”

“શું મુજલ મહેતા છેક એવા અંધ છે?”

“તે કોણ જાણે? પણ અવતીની સાથે વધારે વખત તે સધિ ટકવા દેનાર નથી, એટલે તમારે તો નકામા”

“કાકભટ્ટ! બધા જ આમ કહે છે શું મુજલ મહેતા અભરાહસ છે?”

“ના પણ મુત્સદ્દીના શિરોમણિ છે” કાક કહ્યું

‘ત્યારે તાર્થા નહીં હું એમને સમજાવી શકીશ મને એવી શક્તિ
’૫’ પણ હું તમને બીજી જ વાત કહેતો હતો પાટણુમ ગહેવામા મારો
એક વ્યર્થ સમાયો છે’

કાક “જરાય ન આપે”

“મારા પિતા મારે ખોળી કાઢ્યા છે
તમાગ પિતા’

“હા હું બાલક હતો ત્યારથી ઉચકાગળે મને પાળી પોપા મોટા
કર્યો છે, પણ માન કુલ ગુજરાતનું-ધણુખ પાટણુનું”

‘શુ કહ્યો છો’

“હા” એવું ન બરાબર કીર્તિદેવે કહ્યું

“ત્રણ ચાન્ડ તપનો હતા ત્યારે કાકા કાન્ડા કેરો આધીન થઈ
હાજી માવીને મને દેરાનીકાલ કર્યો મનાપનિગજ માગ કુતરે
ઓળખતા નથી”

‘ત્યારે કાલ આગમે’

“પ્રભુ અને બીજી કોઈ જાણતું હાય તો સજ્જનમત્રી કીર્તિદેવના
અરાજમ પહોંચી વખત મનુષ્ય-સલાવની નિર્બલતાનો પ્રતિધ્વનિ થયો

“ત્યારે તને પુછાતી?”

“તે કાઈ કહતા નથી ત્યાં હું બસ નીકળ્યા છું”

“તને પુછ્યા’ કયા જવા’”

‘તેને’ કાલબચ્ચને’

કાકને ધુમ્કરી આવી “૨”

હા ન શીતાય બીજે રંગો નથી

તે કયા મગશે’

“અહાઆ હાગળાજ ચાચન્નો ઓવાગે’ ત્યાની ચાગિનીઓને
પુત્રા માલમ પડશે’

કાકનું હૃદય ગભરાઈ પડ્યું

હાગળાજ ચાચન્નો ઓવાગ આગળ પાટણુનું અશાન હતું, તેને પેલે

આરે દશ કોશ સુધી એક મોટું જગલ આની રચુ હતુ આ જગલમા હોગળાજી ચાચર દેવીની આરાધના કરનારા યોગિનીઓ, પિશાચો અને પશાચલુઓ રહેતા હતા એ વાત સુપ્રસિદ્ધ હતી માત્ર નદીકીનાગે આગ્રેલા હોગળાજી માતાના મંદિરમા કવચિતજ લોકો જતા, પણ જગલમા જવાની તાત્રિડ વિદ્યાની સાધના કરનારા શીવાય કોઇની હીમત ચાલતી નહીં તે જગલમા કાચલેરવ પણ રહેતો હતો એની માન્યતા હતી

‘ ગુ અત્યારે તમે એકલા જતા હતા ? ’

“ બીજી ડાહ્યુ આવે / કહેવાય પણ ડોને / આ તો આવો પ્રસંગ આના ત્યારે નમન પુછુ છુ તમે આવશો / ”

કાક અનાશ્વિત બો તેન કમકમા આવ્યા

“ પણ તમે કાલલેરવ સાધશો કેમ / ’

‘ અવનીની પામ યોગિનીઓનો આવાસ છે હુ ત્યાંથી થોડીક તાત્રક વિદ્યા શીખ્યા છુ ”

‘ કીર્તિદેવજી ’ તમે એ વિદ્યા ગુ કામ શીખ્યા ? ”

“ ગુ કામ / ભટ્ટજી ’ મારા મનની વ્યથા તમે જાણતા નથી જ્યા નુધી મારા માતાપિતા ન જડે ત્યા સુધી હુ અપૂર્ણ છુ, અનાથ છુ, સૃષ્ટિમા માત્ર સ્થાનજ નથી ’ કીર્તિદેવના અવાજમા ખેદની ધુનગી હતી, તની આપ્તમા નિરાધારતા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી કાકને દયા આવી જો પ્રતાપી પુનપ અને સી નિર્બલતા !

‘ સા માટે આવા મૃગજલ પાછળ ભ્રમો છો / કીર્તિદેવજી ’ મારા માનો તા ભરવ આરાધવાનુ ઠોડી દો ’

“ ભટ્ટજી ’ તમને ડર લાગતો હોય તો હુ આગ્રહ નથી કરતો, પણ મારો તા નિશ્ચય છે અને હુ જવાનો ”

કાક થોડી વાર ત્રેધ રથા ડહાપણુને દૂર કરી ને બોલ્યો “ કીર્તિદેવજી ! ત્યારે ચાલો, હુ પણ આવુ જીવ્યા કરતા જોયુ લલુ ”

કાકો કોઇકોઇ વખત આવી રીને ઝપલાવાનો પ્રસંગ આવતો અને ત્યારે ને ઝપલાવા ચુકતો નહીં અત્યારે કીર્તિદેવના વ્યક્તિત્વે તેના

પ્રભાવશાળી અલ્પાનમ નગરે પહેલી નિરાધારતાએ કાકને છૂતી લીધો અને વધારે બોલ્યા વિના ઝપાટાબધ હોમાળાજ ચાચરના ઓવારા તરફ ચાલ્યા.

તે સમયમાં જેના આયર્ધર્મના શુદ્ધ વિભાગોમાં પૌરાણિક અને જૈન મત હતા તેઓ અશુદ્ધ મત તાત્રિકોનો પણ હતા. તાત્રિકો મર્યાદા ભાગી ભાસ ખાતા, મદિરા પીતા, મેલી વિદ્વાનો અભ્યાસ કરતા, અજ્ઞાન અને શ્રદ્ધાળુ જનોને ગભરાવી સમાજ અને રાજ્યની તે પર દોર બેસાડતા. તેમની વિદ્વાને લીધે વ્યર્થી અને દ્રેષી લોકો તેમની આરાધના કરતા. ભયને લીધે મોટામોટા પુરુષો પણ તેમનાથી સલાળીને ચાલતા માત્ર જેમજેમ બ્રાહ્મણો અને જેન સાધુઓનો પ્રતાપ વધતો ગયો તેમતેમ તાત્રિકો જગલોમાં અને માતાઓના મદિરામાં જ ભરાઈ રહેતા હતા અને જેમ-જેમ તેઓ અદીઠ થતા ગયા તેમતેમ તેમના પ્રભાવની ખ્યાલિ વધતી ગઈ લોકો વધારે ડરતા ગયા. અસાધ્ય વસ્તુને સાધ્ય કરનારા તાત્રિકોજ કે એમ સામાન્ય લોકોમાં મનાવા લાગ્યા તાત્રિકોના દેવતાઓ ખીજ પથોએ માનેલા દેવ અને દેવીઓની માફક અદૃષ્ટ નહોતા. સ્મશાનોમાં, વેગન જગલોમાં અધરાત મધરાતે બહુચરામાં ત્રે કાલિકા માતાના મદિરામાં કવચિત્ કવચિત્ ભય કર ખીજતે અવરૂપો દેખાતા અને પાટણ કે અવની શહેરની પામે ગ્રામ પ્રકારની અદ્ભુત રાકિતઓ ધારની યોગિનીઓ. રસે '૬ એમ બધાની ગળુમ હતુ શુદ્ધ અને સાર્વિક પુરુષો તેમને શોધવાને પ્રયત્ન કરતા નહોતા. પણ જેઓ સિદ્ધ ગણુતા તથા યોગિનીઓને વશ કરી તેમની મદદથી સામાન્ય લોકોને આજ નાખી પોતાની સત્તા વહેંચી અને અજ્ઞાન જાણુપુરુષો પર બેસાડતા.

લાટમાં તાત્રિકોનું જોર ઓછું હોવાથી કાક આ પથથી માહિતગાર નહોતા. પણ બ્રાહ્મણકુળમાં અનતરી, વિશુદ્ધ સન્કારો પામેલો ડોવાથી આ જૂતપ્રેતની ભયાનક સૃષ્ટિની શોધ કરવા જતા તેનું હૈયું ડગવા લાગ્યું તે વારવાર કીર્તિદેવના મુખ સામે જોતો તે માલની ચોક્કાનું બાલિકા સરખું મો હતું તેનું જ નિર્દોષ, તેજસ્વી અને બુદ્ધિશ્લેષક તેને

લાગ્યું કાકને લાગ્યું કે આ પુરુષ જ્યાં જાય ત્યાં પવિત્રતાનું હિંચુ અરપસર થાતાવરણ સાથે જ લઇ જતો હતો, અને તેની સાથે રહી કાલભૈરવને તો શુ, પણ કાલિકા માતાને પણ તે મળી શકે એવી તેને હીંમત આવી

થોડી વારે તેઓ હીંગળાજ આચરના ઓવારા સુધી આવ્યા પણ કોટના દરવાજા બંધ હતા

“કાકલટ્ટ” તમને સાથે લાવવાનું હવે કારણ સમજ્યા? અત્યાગ આ કોટની બહાર કેમ કરી નીકળાય? હું જાઉં તો ઓળખાઇ જાઉં”

“હું જાઉં, કોઇ ઓળખીને હશે તો બારી ઉઘડાવીશું”

કાક એમ કહી દરવાજા પાસે ગયો થોડી વાર દરવાજા ઉઠતા વાર લગાડી, પણ ત્રિભુવનપાલના નામથી તે ફર્યો સનારે મડલેશ્વરના હાથી પર બીરાટ આખા નગરમાં ફરવાને લાગ્યશાળી થએલા લાટના યોદ્ધાને તેણે ઓળખ્યો અને મુઝમ બમડના બમડતા તેણે મારી ઉઘાડી કીર્તિદેવે પોતાનું મોઢું છુપાવ્યું હતું એવે દરવાજા તેને ઓળખી શક્યો નહીં

નટની બહાર નીકળી કીર્તિદેવે ધીમેથી પુછ્યું “કાકલ, ! સાથે આવશો કે આ મંદિરમાં બેસશો?”

“હવે આરબ્યુ છે તે કાર્ય પુરું જ કરીશ”

“આલો સાગે”

અપાટાબંધ તેઓ ઓવારાની નીચે ઉતર્યા અને જમણી તરફ વળ્યા કાકને ફરીથી કમકમ આવ્યા પાટણના સ્મશાનમાં તેઓ જતા હતા

આદનીના ઝવઝવામાં સ્મશાનભૂમિ અષ્ટ દેખાતી નહોતી માત્ર થોડીથોડી વાગે રૂપેરી પટ પર લાલ પીળા, વિચિત્રરંગી લડકા અડધી બળેલી ચિતાના સ્થાન સુચવતા હતા, અને તેના પર પડેલા એતના, લાવાયલા શૂભે પર નગર દોરવતા હતા ધુમાડો ડેકાણે ડેકાણેથી નીકળતો હતો, પવન આવતા ગુગળાવે એવી દુર્ગંધ આવતી હતી

ચિતા પર પેલા શબોમાંથી થોડી વાગે ફટાડા થતા હતા અને માત્રે રારીગ્યા છુગ પડી ૬૦ જણ પડતા હતા થોડક કુતંગ ૨૦ મેમી આવા માત્રે ભેગા કરી આનંદથી ન્યાકત કરી ગયા હતા

મમગાનમાં નિગ્ગનના દેખાતી પણ તણે અનેક વખે થયા ત્યા ખળેલા આપુનો પ્રેતસોકથી પાગ દ્યા હોય તેમ ત્યા અડગાવે ગલગવે એવો-વણી જ વગીમ પેદા થાય એવો-ગુગળાટ કાકને થયો અનેક મૈકાની માન્યતાથી કામમાં અનુભવથી સ્મગાન ભયાનક મ્યાન ગણાય છે હાગમાજ દેનીના ત્રાસદાયક દલાવથી પાટણુ સ્મગાન ઘણુ જ ભયાનક મનાતુ હતુ સખ્યાકાલ થતા ત્યા આવવાની ટાઇની મગદુ નહતી ત્યા અચાનક આવતા અથવા ત્યાના દોષ સમર્થને આળીને જતા રૂપાંત થઈ જતા તા નગજનો ડાળુ - ચોગિની નળી પડવાના ભયથી મુઠી નાળી નામી જતા અને વેગ જઈ અનેક જપ કરી ગુદ અને નિભય થતા તેવે મ્યાને તે સ્મગાનની અકલ્પ્ય ભયાનકતાના સ્વરૂપ મનાતા કાલમૈત્રવા દર્શન રૂપા મધ્યરાત્રે આવ્યાથી બહાદુ કાકના પણ હાગ જણડી ગયા તેના પગ ધુજતા હતા તેને રારી નીત આવતા હતા અચાનક હોહને તે મદામદનત બીજા રાખતા હોતો માત્ર તેના સાથીનુ અડગ આવગણુ અને તેનુ નપાણુ, ભય વગરનુ મુખ કાકને શરમારી નાસી જતા અકાનતા હતા

જના તેમો ચિતાએ પાસ આવના વાયા એવલ કાગિદેનુ મુખ પણ સખ્યાકામ બીડાઈ ગયુ અને તેની આખોનુ તજ દટ છતા ગલગા નુચરના લાગ્યુ

એકદમ ઠાક ગલગાલ ઉદસા એક તીણા અવાજની ભયકર ચીચીઆગી થઈ તે કયાથી આવી તે સમગ્રયુ તલા તેનો પડો આ તરફ આકાગમ સખ્યાતીના નીચમાં થયા કુતંગઆએ ધુરલુગટ કરના માડ્યો કાન આખ મધ કરી પુઠ જરી મુઠીઓ નાળા અને પલાયન કરાનો ઇગદો ડયો

કાકલાલ 'હીમત રાખજે' કાર્તિદેવે કહ્યુ તેના અવાજમાં પણ ભયની થોડીક ધુનગી હતી તેણે કાકનો હાથ પકડ્યો અનેના

હાથ પગએ લીતા હતા, બનેના આગળા થરથર કાપતા હતા કીર્તિદેવે કર્યો અને મોટે અવાળે તેણે એક મત્ર લખ્યો

કાક ન છુટકે ક્યો ચિતાઓની આસપાસ, માથે ધગધગતા આગળા મક્યા હોય એના કગસ સાથે ગાડા આકારે દેખાયા કાક વધારે જોઈ ન શક્યો તેણે આખો નીચી ગાયત્રી લખાવા માંડી તરત તેમના પર હાડકાની અને કોલસાની પ્રિથિ થઈ “કીર્તિદેવ” કહે કહ્યું અને પોતાનો હાથ ‘ગાડવા પ્રયત્ન કર્યો પણ કીર્તિદેવે તેનો હાથ સખત રીતે પકડ્યા હતા

તેણે આખો ‘ધાડી પેલા આકારો પામ આવતા-ધસતા લાખ્યા કાકને લાખ્યું - તેના હાથમા જે કીર્તિદેવનો હાથ હતો તેના તનુઓ તેસથી ખેચાયા કીર્તિદેવ અવાચ્ય સાચવવા પ્રયત્ન કરતો હતા તેણે મોટે અવાળે બીજો મત્ર લખ્યો ગભરાએલો કાક માત્ર એ લુબ્ધ સમજ્યો - તમા કાલભૈરવનું આવાહન હતું

તરત આગળ ધમી આવતા આકારો અડકી પડ્યા-મધ્યમે એક સામટી ચીચીઆરી કરી દગ દિશા ધ્રુવતી જણાઈ કાનના પડના ફાટી ગએલા લાખ્યા કીર્તિદેવે મત્ર લખ્યાજ ક્યો

કીર્તિદેવ જે ડગલા આગળ વધ્યો અને પાછળ કાક વસડાયો તમના પગ નીચે હાડકા અને માસ લાગતા હતા

પેલા આકારો બધા આધા જઈ ‘લા, માત્ર એક કાળો આકાર પામ બો રહ્યો કાકે ધ્યાનપૂર્વક જોયું તેઓ જેવો લાગ્યો તેનો મોટે ચોટલો તેના નનઆ શરીરની આસપાસ વાટળાઈ પગ સુધી પહોંચ્યો હતો તેને મોઢે લાલ-લોહીના હોય એવા ડાઘ હતા તેના હાથમા પગના હાડકાનો દડ હતો તે યોગિની માત્ર “હ્રીં” નું અચારણ કરી ગઈ હતી કાક મનમા તે મનમા ગાયત્રી બોલ્યાજ કરી

કીર્તિદેવે મત્ર બદલ્યો તે મત્ર સાલળતા પેલી યોગિની મગી થઈ ગઈ કીર્તિદેવે ફરીથી મત્ર લખ્યો

“ શુ, યુ, શુ ” યોગિની અપભ્રંશ સંસ્કૃતમાં બોલી
 “ મારે જાણુવું છે ” કીર્તિદેવે સંસ્કૃતમાં કહ્યું
 “ શુ ”

‘ મારા પિતા-મારું કુલ ’ કહી કીર્તિદેવે પાંચે મંત્ર લખ્યો

“ કૃષ્ણપદ્મ અને ચૌદશની મધ્યરાત્રે ”

“ એથી પહેલાં નહીં ”

“ ના ’ યોગિનીએ કહ્યું

“ કાલમૈશ્વર્ય નમ ” કીર્તિદેવે જવાબમાં માત્ર મંત્રજ મોઢ્યો

“ ટ્રેણુ છે ’ લોહી લાવ ’ યોગિનીએ કહ્યું

હોઠ પર હોઠ પીશી કીર્તિદેવે ડાબો હાથ લખાવ્યો યોગિનીએ
 વીજળીની ત્વરાથી પોતાનો દડ ફેરવ્યો અને કીર્તિદેવે એક સીત્કાર
 કર્યો કાઢે જોડુ તો દડના ઝપાગથી યોગિનીએ કીર્તિદેવના ડાબા હાથ
 પર વા પાડ્યો હતો

તરત પેલી યોગિની અતર્ધન થઇ એકદમ ખડખડાટ હસનાનો
 અવાજ ચારે તરફ ગાજી ઊઠ્યો અને ચારે ગમથી લાડકા અને માસનો
 વરસાદ વરસના નાગ્યો

કીર્તિદેવે એકદમ પુઠ ફેરવી અને સાથે કાકને ખેંચી તેણે નાસના
 માડયુ કાકને એટલુંજ જોઈતું હતું તેઓ ઝન લઇ નાદા અને
 થોડી વાર કોટના દરવાજા બહાર આવ્યા પરંતુ શ્વાસ લેતા ઉભા

“ કાક ’ તમે જરા ટભા રહો તો મારા હાથને પાટો બાંધી દે ’
 કીર્તિદેવે કહ્યું

‘ કાકે જોડુ તો કીર્તિદેવના ડાબા હાથમાંથી લોહી ટપકતું હતું કાક
 આખો વતીજ પુડ્ડુ કે એ ધાનો અર્થ શો

“ હુ કાણુ છું તે પારખવા મારે લોહી લીધું ”

“ તમે નદી પર હાથ ધોના જાઓ છો ’

“ હા ”

“ ટભા રહો મારે પણ નહાવું છે કીર્તિદેવજી ’ તમારી હાંમત
 પણ ભારે છે ”

યોગીનીએ વીજળીની ત્વરાથી પોતાનો દડ ફેરવ્યો

[પૃષ્ઠ ૨૦૪]

“આ શ્મશાન લય કર છે, પણ માથાપ ન જાણવા એ તેથી પણ લય કર છે”

“સોમનાથ ભગવાન કહે અને મને અહીંઆ ફરી નહીં આણું’
કાક કમકમા ખાઇ યોત્યો

“હજી એક વખત આવવું પડશે”

“શુ કામ ?”

“મારી સાથે આવતી અધારી ચૌદશે’

“ના, લામા કરો, હવે મારી હોમત નથી’ કહી પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરનાના અનેક મત્રો લાણુતા કાકે નદીમા ડબકુ માયું

કીર્તિદેવે પણ ધા ધોયો, પાટો આધ્યો અને નહાવા માડ્યું

“કાકલટ્ટા! આરભ કરી અત પામવો એ ડહાપણનું ખીજી લાણુ હું પાટણુમા પદર દિવસ રહેવા ધાન છું રહ્યો તો ત્રો ઠોડ પણ જો ન કહે મહાકાલેશ્વર અને મને જવાનું થાય તો તમે આવી જવાખ નહીં લઇ જાઓ ?”

કાક મુગે મોઢે જોઇ રહ્યો કીર્તિદેવ અલ્પત દુખી થયો, તેનું મુખ ખિન્ન થઇ ગયું, તેની આખો અવલુનીય વાડ્યાતુયથી કાકને સમજાવી રહી હતી કાક વધારે વાર ના નહો કહી રાક્યો

‘પણ મને તાત્રિક વિદ્યા નથી આવડતી’

“હું હમણા શીખવું પાણી લો વચન આપો આટલું કહે એ કપકાર હું કદી નહોં વીસરું’

કાક મહાત થયો, તેણે મુગે મોઢે પાણી મુડ્યું કીર્તિદેવ વિજયી થયો ન છુટકે ધુજતા ધુજતા કાક મેલી વિદ્યાના મત્ર રીખ્યો

નાહી ધોઇ, પરવારી બને જણા શહેરમા ગયા, અને કીર્તિદેવથી છુટો પડી કાક મહાકાલેશ્વરને ઘેર જઇ મુતો

પ્રકરણ ૧૨ મું

મજરીએ લગ્ન કેમ કર્યું હતું ?

કાંઈ ઘણો જ થોડો ગયો હતો એટલે તેને નરત ઉંધ આવી ઉંધમા તેને અનેક ગ્રામી આવી મજરીનું હાથ અને યોગિનીનું ઈર્ષાન એ વાત કરીકરી આવી કરી આખરે અગા પડી ત્યાર પછી પણ થોડી વાર તે ગમ્યો તેના શરીરમા થાક વેડવાની અદ્ભુત શક્તિ હતી તેથી તે આટલી થોડી ઉંધ પછી પણ હતો તેવો થઈ ગયો તે મોડો હતો એટલે ધર્મા બધા પોતપોતાને કામે લાગી ગયા હતા તેણે મહાશય માટ તપાસ કરી પણ તે કાકને ઉંધનો મડા નહીએ નહાવા ગયા હતા

જેવો તે કાસ્મીગદેરીને મળવા જવા ગયો એક નવી મર્તિ પાટલા પર મેડેલી તેણે જોઈ તેણે તેને નમસ્કાર કર્યો આ નરી મર્તિને પગે પાંચડી, બાથે શાક, કપાળે ત્રિપુડ, હાથમા ગમ અને આયમની અને કોટે ગદાક્ષત્રી માળા હતી

કાંઈ પુછતુ ‘કાસ્મીરાઆ કયા છે ?’

આ નરી મર્તિ આગળીના વેદા પર કે ગણતી હતી તણે ઉંચુ જોયા વિના કહ્યું “અદર ગયા છું હમણા આવશે”

“મહાગજ હમા કગ્લે મારે આપનુ એક ડામ છે” કહી કાક તેની પામ ગયો

ગગનનંદ પડિત તેજ આ નરી મર્તિ હતા તે વિગમ્ય પામ્યા તેમણે કાકની સામે જોયુ ધીમેધીમે આખા શરીર પર નજર નાખી અને મુગે મોઢે જોઈ ગયા એક ન જણાય એવો તિરકારનો નિશ્વાસ પડિતે મુક્યો

“હુ રાજજોષી છુ”

‘મહારાજ ! માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ છે’

‘સાનુ’

‘ તાત્રિક વિદ્યા ગીખવાનુ અને કાલભૈરવ આગધવાનુ ’

પડિને ગલગટમા, નિગ્ગકાન્મા, કોધમા કાક સામે જોયુ

“ નતે ત્રાણુ છે ? ”

“ આભિણુ ”

“ ક્યાનો ? ”

“ લાટનો ? ”

“ લાટનો ? ” કપી ગમનન પડિતે પધારે ધ્યાનથી જોતુ અને જગ મુકમા હસતા જોતા મડયુ ‘ નુ ધવો કરે કે ? ’

“ ભટ્ટ છુ ”

‘ ભ-વેદ મો ? ’

“ મહારાજ આટલી મધી તપાસનુ કે કામ ? ” કાને જગ કચવાદ પુછ્યુ

પડિતે તે પ્રશ્ન નન્દ ધ્યાનજ નહીં આપતુ “ વેદ મો ? ” પુછી પડિત ફરીથી જગ મુકમા હસતા લાગ્યા

“ ઝગવેદ ”

‘ ગરિનામ કયુ ? ’

“ નમારે રી પચાત ? ” ગુસ્સામા કાને કહ્યુ

‘ મારે નહીં પચાત તો ખીન્ન નેને ? ’

એક પલ્લવાર કાક ગુસ્સામા જોન રહ્યો એકદમ તેને ટેંચાદ આવ્યુ તેનો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને મોં મલકાતી તેણે નમ્રતાથી કહ્યુ ‘ માત્ર નામ કાક ? ’

‘ હ, ઉભો ગહે મિથુન, કર્ક, સિંહ ” કાકનુ મોઢુ હસ્યુહસ્યુ થ ગ્યુ

“ આપ ગમનન પડિતજ ? ”

પડિતે માત્ર ડોકા વડે હા કહી “ સિંહ કન્યા, તુલા-”

“ શુ ગણો છો ? ”

પડિને એક આખ મીચી, ટેંક ઝપાટાબધ ગળ્યુ અને તે વિચિત્ર રીતે હસ્યા

“ તાર નામ કાક-તારી રાશિ મિથુન-શુ ગણુ છુ ? કહુ રિધાનાના લેખ ? તારે સ્વાયોગ સપ્તર્ષુ છે ”

કાકના મોઢામાં પાણી આવ્યું

“ક્યારે છે ?”

“હું કહું ત્યારે” પાછળથી મજૂરી કરતો ડાસ્મીગદેરીનો અનાજ આપ્યો

‘તમે શું કરેતા હતા ?’ ગગનન પડિત તીણું ઝવઝે મોતી કંઠ્યા
‘અહ કહે છે, ગાંધી કહે છે, નક્ષત્ર કહે છે તે તમારે લક્ષ્ય જોડ્યો છે’

‘હા જેમ અને તેમ તાવજો’

એક આખ મીચી ‘ઘાડી આખે ડાસ્મીગ-દેરીથી ડાક તન્દ્ર જોતા, ત્રણે
વણી મોટી મજૂરી કરી નાખી હોય તેમ પડિને કચું ‘ધુળીપડવો આપુ’

કાકને લાગતું કે સૃષ્ટિમાં સારામાં સાગ અને હસમુખામાં હસમુખા
માણસ તો ગગનન પડિત જ હતા

‘કમ જોવારાજ! બુદ્ધિ ગદ્ય છે ?’

“હા બા બીજ સારી છે પાચમ પણ સાગી છે તેમ—”

“એ તો બહુ આત્મા કહેવાય’

ડાક રામનો માર્થો કેં ડહી નહી શકે તો તેના મગજમાં આનંદના
નગારા વાગતા હતા

“ત્યારે પાચમ’

‘હીક મારે તો ઉનાવળ કરતી છે બીજની પણ તૈયારી રાખજો’

“જેની બાતી મરત” ડહી પડિતગજ ‘હયા અને ગગ લીધી

“કાક! હવે તું પણ તૈયાર થજો” કાકે મનમાં વિચાર કયો ? તે
તે જ પળે મજૂરીનું પાણિઅહણ કરતા તૈયાર હતો

‘બા’ ક્યા બહાર ડા ?’ અદરથી મજૂરીનો ગ્વર આવ્યો
કાસ્મીરાએ ડાક સામી જરા આખો નચારી

“હા બહેન’ જરા આમ આવ તો’

“આ આવી’

ત્રણે પોતે માર વરસતો ડીડીલો વરરાજ હોય તેમ કાક રામભાઈ,
લાલ મોઢે તીચું જોતો કિલો રહ્યો મજૂરી આવી અને કાકને જોયો
તેનું મોઢું પણ લાલ થયું—ગર્વમાં કે ક્ષોભમાં તે સમજાયું નહી

“ મજરી ! ” કાશ્મીરાએ મજરીને અદર ખેચતા મસ્કરીમા કહ્યું,
“ આ કાક ભટ્ટ ” લાટના દડાપક મહારાજના પરમમિત્ર ”

આ મસ્કરી તરફ ધ્યાન નહીં આપતા મજરીએ પુછ્યું

“ કોણ પડિત છ હતા ? ”

“ હા તારા લમ લેવાયા ’ મજરી જરા ગુચવાઈ “ આ બીજે ”
‘ પણ— ”

“ જો પાછી ડહી થઈ કે / પેલો ખભાતીઓ ભુલી ગઈ ચાલ ડહી થઈ જા ” કહી મજરીને એક તમાચો મારી કાશ્મીરા બીજા ઓરડામા ચાલી ગઈ અને જતા જતા બારણા બંધે કર્યા જે બારણા પાસે કાક ઉભો હતો તે શીવાય જવાનો બીજો માર્ગ નહોતો મજરીનું મોઢું શીઘ્ર હતું, પણ તેના હોઠ ગર્વમા બીડેલા હતા, તેની આખો અભિમાનથી ભરપૂર હતી તે કાકની સામે તિરસ્કારથી જોઈ રહી

“ શા માટે મને દગ્ધો છો ? ”

‘ હું દગ્ધ છું ? ”

“ હા ’ અને મજરીના અભિમાનભર્યા અવાજમા પણ દયામણા-પણુ આવ્યું “ તમે દગ્ધો છો, બા દગ્ધે છ, પડિત છ દગ્ધે છે હું નિરાધાર છું—નબાપી છું—મારા દાદા દૂર દેશ પડ્યા છે—મારી પાછળ હજાર હાથનો રાવણ પડ્યો છે તેથી તમે મને ગભરાવો છો, તેથી મને કેં સુઝતું નથી, તેથી મને તમારી સાં બનાવવા માગો છો, તમે બધા આ ડેર વર્તાવતા શરમાતા નથી ? ”

“ કેર વર્તાવીએ છીએ ? તમને એમ લાગે છે ?—તો મારે નથી પરણવું ”

‘ ના તમે શા માટે ના પાડો ? ” તિરસ્કારથી, ક્રાંદ્યભર્યાથી મજરીએ પુછ્યું તમે બધાએ વખત મને મરતી બચાવી, કાશ્મીરાબા કહે છે કે તમે મારા હાથના અધિકારી થયા છો.”

“ પણ હું ક્યા કહું છું ? ”

“તમે ભલે મોઢે નહા કહેના હો—મનમાં કહેતા હોયો

“શા માટે જીલ્લું કહું ? હું નાણું છું કે તમાગ પતિ થવાની યોગ્યતા મારામાં નથી તમે વિદ્વાન હો, હું વગર ભણેલો છું તમ સન્કારી છો, હું ગામડીઓ છું હું અધિકારી નથી માત્ર માસ છું”

“જ્યારે એમ છે ત્યારે શા માટે મને પરણવા તૈયાર થયા છો ?” મજરીએ તેના વિશાન નયનો કાક પર ફેંગી પુછ્યું

“તમારે માટે”

મજરીએ કે જવાબ આપ્યો નહીં કાક કહેયું

“તમારે માથે ચક્ર ભ્રમે જે તે ખચર નથી”

“મે કાને ગતેજ તેનો અનુભવ કર્યો જરા કપાળ પર કરચલા પાડી મજગોએ કહ્યું

“ત્યારે હવે વધારે ગુ કહું ? મહાશ્વરના મહાવ્રમાથી તમને ઉપાડી લઈ જના એ કે મહાલ વાત સમજો છો ? જે માણસ એ કયું એ બીજી ગુ ન કરી રાંડે તે બલવાન હોવો જોએ તેનો બાહુ તમે જો જુનાગઢ તમાગ દાદા પામે જશો તો પણ પકડી પાડશે એ નાણું જે તે તમે જાણતા હશો”

“હા, બા પણ તમે કહો છો તેમજ કહે છે”

“શું ?”

“કે એ પુત્ર્ય રાવણ સમો સમર્થ છે પણ તમને પગથી મેળવી શકીશ” મજરી પોતાના લભની વાત નહન બેદરકારીથી ડગી હતી કાકે થોડી દાર નિચાર કયો “મા ગુ કહે છે”

“મા કહે છે કે, જો હું કોઈ બીજાને પગલ તો તે તરત મારો ખેડો છોડશે”

“કાણું ?”

“મારા કરતાં તેને આયુર વહાલી છે” તિરકારથી મજરીએ કહ્યું, અને પછી નિગરાથી હાથમાં હાથ સ્પર્શીને ત્રાપી તેણે અડધા ગુસામાં, અડધા કચવાટમાં, અડધી કટાક્ષમયતામાં કહ્યું, “ઐતલે તમને પગપા વાના મને બીજે આરોજ લાગતો નથી”

કાક વિચાર્યા પડ્યો “ મજરી ! મને પરણતા આટલું દુઃખ થાય છે ”

‘ મને ગ્યારી છે માટે જન્મભર તમારા પર હેત ગખીશ ” કહી મજરી ત્યાર થી અને ગૌરવી કાક તરફ જોઈ બોલી “ પણ મને મારી મરણ વિચાર પરણશે નો—”

“ નો—”

“ આખો જન્મમાં ધિક્કારીશ ”

કાકના હૃદયને ફટકો પડ્યો તે મુજો થઈ ગયો, તેની આશાનો સૂર્ય અમત થવા લાગ્યો તે થોડી વારે બોલ્યો “ મજરી ! હું આટલો અકારો હોઈશ તે મેં નહોતું જાણ્યું ” કાકે નીસાનો મુક્યો

મજરીએ જવાબ નહીં આપ્યો તે મગરૂરીયા માત્ર જોઈ જ રહી કાકે થોડીવારે પાછું કહ્યું “ તમને નિર્ભય કરવાનો એક બીજો રસ્તો છે ”

‘ શા ! ’ મજરીના સખ્ત બની રહેલા સુદર મુખ પર કુમાર આવી

“ એ પાપાચારી કાણ છે તે કહો કાલે સવાર પહેલા એને વધામ પહોચાડીશ ” હોઠ પીંચી કાકે કહ્યું અને કચવાટથી ઉભેયું “ એટલે તમને નિરાત થશે અને પરણવાની પીડા પડશે નહીં ” કાકનું સ્વમાન પણ ધવાયું હતું

મજરીએ ખિન્નતાથી કાકું હલાવ્યું

‘ કમ ! ’ કાકે પુછ્યું

“ કારણ કે એ પાપાચારીનું નામ તમે જાણતા નથી નેમ ”

“ શું એવો દુર્જન છે ? ”

“ દુર્જન નથી, પણ એવો અસ્પર્શ્ય છે ”

“ ગણુ ! ” કહી કાક જરા પાસે આવ્યો મજરીએ ધીમેથી એક શબ્દ કહ્યો, જાણે સાપ ડાબ્યો હોય તેમ કાક કહ્યો “ કાણ હિંમ મહેતા ? ”

મજરીએ નાક પર આગળી મુકી જાના રહેવા સુચવ્યું કાકે નિરાશામાં કાકું હલાવ્યું

“ મજરી ! તમારી વાત સાચી છે. એ માણસ મરાય એમ નથી ”

“ અને બીજી વાત તે પણ સાચી છે ? ”

“ હા એ ડર છે માત્ર એ આભરથી તમે બીજાને પરણો તો એ થઈ તમારો વધે પણ વિચાર નહીં કરે.”

“સારે પરણ્યા વિના મારો છુટકો જ નથી ” તિરસ્કારથી મજરીએ કહ્યું

કાક મજરીને પરણવા માગતો હતો, તેના પગલા પુજતો હતો, છતાં આવા વચનોથી તેને ગુસ્સો લાગવા માડ્યો હતો, જે તિરસ્કારથી મજરી તેની સાથે વર્તતી હતી તે તેને સાલતો હતો જેમ મજરી તેનો વધારે તિરસ્કાર કરતી તેમ કાક તેને પોતાની પત્ની બનાવવા વધારે દુઃખો હતો, અને તેની પાસે આમિત્ર કબુલાવવા તલસતો હતો પોતાનું ગૌરવ સાચવવા તેણે પણ શાંતિથી જવાબ આપ્યો “હા કા નો મારી સાથે કે જૈન મત્રી સાથે ”

મજરીએ હોઠ કરડ્યા “આ વાત મે ગદા કાલે પચાસ વાર સાલળી ”

“સાચી વાત એકાવનમી વાર સાલળની પહે નોપણ સારી ”

મજરી કાક સામે અવલુનીય ગૌરવ અને તિરસ્કારથી જોઈ રહી “મને પરણીને શુ કરશે ?” મજરીની નાની રસાળ હડપચી છદ્મ દદ બની તેની આખમાથી ચિર પ્રભાવશાલી તેજ નીકળતુ હતુ કાકે જોયુ કે મજરી અને તેની વચ્ચે વિગ્રહ શરુ થઈ ગયો હતો અને તેમથી વિજ્ય નીવડવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો તેના કાનમા મજરીના શબ્દો અથડાતા હતા “કૈલસમિવ દુર્ઘર્ષ કાલામિમિવ દુઃસહમ । કાકની ગરડ શી હૂડી, નીક્ષુ આખ જરા મોટી અને ચિર થઈ, તેમથી નિશ્ચલ અસિધારા સમાન ચમકતુ તેજ નીકળ્યુ એ તેજના ખડ્ગો એકમેકથી અથડાયા, તેમથી અણુદીકા તણખા ઉડ્યા

“તે પરણ્યા પછી કહીશ ”

“તમે જાણો છો ? હુ અવિષ્ટ છુ, મારા આચાર વિચાર વિચિત્ર છે તમને તે કેમ રચશે ?”

“તે મારે જોવાનુ છે ” કહી કાક જરા હસ્યો મજરીની તિરસ્કાર-ભરી દૃષ્ટિ કાકને અદ્વિત અનુભવાવવા મથી રહી એક સપ્તાહની શોભાથી, ગૌરવથી તે બહાર જવાને ટટાર થઈ બારણા આગળ સ્વસ્થ, પ્રતાપની મૂર્તિ જેવો કાક અદ્વિ વાળી ઉભો હતો મજરીને લાગ્યુ કે

તેના સ્વાતંત્ર્યનો, સસ્કાન્નો ને તેની શુદ્ધતાનો લવિષ્યનો વિનાશક-ચમરાજ ત્યાં ઉભો હતો એ વિચાર આવતા તેની હીમત, ગૌરવ, દૃઢતા જતા રહ્યા તેણે આખ પર હાથ મુકી રડી દીધું

કાક પલળી ગયો, તે મજરીને રડતી જોઈ શક્યો નહીં “મજરી! શું કામ રડે છે?”

“અનાથને નસીમે આસુ ખીજી શું?”

“માટે નાથ થવું છે ને એ આસુ સુકવવા છે”

મજરીએ આસુભરી આખે કાક સામે જોયું તેના હોઠ જરા ધ્રુજ્યા અને તે એકદમ બોલી “કાક! તમે મારા પર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે” થોડી વાર તે જોઈ ગઈ અને આસુમરમા તરતા એ અપૂર્વ કમલો કાક નીરખી રહ્યો

“એક ઉપકાર વધારે કરશો? મજરીના મોઢા પર, આખમા, અવાજમા દયામણાપણુ વ્યાપી રહ્યું હતું તેના હોઠ કાપતા હતા, તેની છાતી વિચાર અને ઊર્મિના વમજોથી ઉછળી રહી હતી મજરીનું લવ્ય, મોહિની સ્વરૂપ, અગે અગતુ લાલિલ વાફ્યાતુથથી પાચના કરી રહ્યું હતું તે આતુથની સામે કાક નિર્બલ બન્યો

“હા, જે કહેશો તે” કાકે કહ્યું

“મને પરણ્યા પછી મારા દાદાને ઘેર મુકી આવજો”

મજરી આ વાક્ય બોલી અને ચાલી ગઈ તેના અદૃષ્ટ થતા શરીર સામે કાક બેલાન બની જોઈ રહ્યો પૃથ્વી રસાતલ ગઈ હોત તો તે આવો ગભરાત નહીં તેને આવા ચક્કર આવત નહીં તેણે પાછલે હાથે ભીંત પર ટેકો મોઢ્યો

કયા મુખી નીચે મોઢે વિચાર વગર, માત્ર નિરાશાનો જ અનુભવ કરતો તે ઉભો રહ્યો ભારે હૈયે, તેણે આખરે નીસાસો મુક્યો અને તે બહાર નીકળ્યો તેના હૃદયમા મુખનો મૂર્ચ અસ્ત થઈ ગયો તેને લાગ્યું કે જીવનની વાડી મુકાઈ ગઈ, હવે માત્ર અરણ્ય જ રહ્યું

તે બહાર નીકળ્યો ત્યારે જ્યદેવ મહારાજનો એક સેવક હુકમ લઈ આવ્યો હતો મહારાજે કાકને બપોર પછી બોલાવ્યો હતો

પ્રકરણ ૧૩ મું

કાકને પોતાના વાક્યાતુર્ય પરથી શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે

૬

કાકને સ્વાસ્થ્ય મેળવતા થોડી વાન લાગી તેના જ્વલાનમાં ઠંડળતી ઊર્મિઓ તેમજ શાત દૂરદર્શી બુદ્ધિનું અજાયબ મિશ્રણ થયું હતું કેમકે બાલકની મુખાધથી તેણે મજરીને વચન આપ્યું, પણ પાપાણુ હૃદયો મુત્સદ્દીની બુદ્ધિથી તેમથી રસ્તો કાઢવા તે પ્રયત્ન કરવા એરે.

પહેલો વિચાર મજરીને પરણી, પછી તેને આપેલા વચનનો ભંગ કરવાનો આવ્યો, પણ તે વિચાર તરત દૂર કર્યો જો તેમ કે તે મજરીએ તેની અસરકારિતા પર કરેલા આક્ષેપો ખંગ હરે, મજરીના મનમાં પોતે અધ્રાહ્મણ હરી જાય અને હમેશને માટે પોતાની પત્નીની નજરે અધમતા પામે.

બીજો શો રસ્તો ? તેણે ધણોજ વિચાર કર્યો પણ રસ્તો એકે ન દેખાયો જો ઉદા મહેતાની ધાક ન હોય તો મજરી તેને પરણે નહીં જો પરણે તો પોતાને વચન પાળવું પડે અને રસ્તા નિરાશાજનક હતા. અને રસ્તાથી તેનું શ્રેય થતું નહોતું શું કરવું ? કાકને એકાએક વિચાર આવ્યો શા માટે ઉદા મહેતા મજરીની પુઠ ન છોડે ? જો તે પુઠ છોડે તો ભલે મજરી પરણે નહીં, પણ સુખી તો થાય કાકની કલ્પનામાં મજરીનું સુમધુર મુખ નિરાશા અને દુઃખથી કરમાયેલું તેણે જોયું શું પોતાના મ્વાર્થ ખાતર તે મુખને સદાને માટે કરમાવા દેવું ? ના ના. કદી નહીં—કાકે નિશ્ચય કર્યો પણ બીજી મુશ્કેલી ભારે હતી જિંદા મહેતા જિંદા કેમ છોડે ? ડોના કહાથી છોડે ? ઝકનું હૃદય કહેતું કે ઉદા મહેતાની દૃઢતા જેની તેવી નહોતી તો પછી કેવી મદદ લેવી ? તેણે અનેક માણુમોનો વિચાર કર્યો, પણ મોઢ ખપ લાગે એવો માણુસ જડયો નહીં કાક આખરે પોતાની હામતથી ઉદા મહેતાની જિંદા છોડવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તે અત્યારે નવરો હતો એટલે તરતજ ઉદાને મળવાનો તેણે વિચાર કર્યો.

હથીયાર સહ તે બહાર નીકળ્યો કિદા મરેતા પોતાના સસગ શાતુ મહતાને ત્યાં ઉતયા હતા એટલે તેનુ ધગ પુછતો પુછતો, ગતે જે જગ્યાએ કીર્તિદેવે પેલા બામણોને અટકાવ્યા હતા ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો, તેની બાજુમા શાતુ મહતાનો વાડા હતો કાકને હવે ખાત્રી થઈ કે રાત્રે જે અગ્નણ્યો માણસ ભીંતના આથામથી નીકળી આખરે સપ્તી ગયો હતો તે ઉપા મરેતા જ હોવો જોઈએ

તેણે શાતુ મહતાને ત્યાં તપાસ કરી તો માલમ પડ્યું કે કિદા મહતા પૂનમા હતા કાક કચવાતો કચવાતો વાટ જોતો ખેડો, અને જે ત્રણ ધડી પગી એક નોકર તેને દિદા મહેતા પાસે તેડી ગયો

જેવો તે દાખલ થયો કે કિદામહેતા મીઠામા મીઠું હાગ્ય ધારી, હેતના ઉમળકાભેર તેને આવકાર દેવા આવ્યા

“આવો ! આવો ! કાકભટ્ટ” તમે ક્યાથી ? તમે અમારુ ખલાત છાડી ગયા તે ખબર પણ નહીં કરી ? વાહ ! વાહ !” આવો આવકાર કાકે કરી ધાર્યો નડોતો કિદામહેતા હસતા હસતા પાને એક માણસ ખેડો હતો તેને કહેવા લાગ્યા “ધર્મપાલ ! આ કાકભટ્ટ આપણે ત્યાં પરોણા હતા તે પુરુ આતિથ્ય ગ્રીધાર્યા વિનાજ આવ્યા ગયા હાસ્તો આપણો બીયારો તિલક મરી ગયો તેજ રાત્રે તમે ગયા નહીં ?” તિલકનો ઘાતક તેજ હતો એમ કિદામહેતા જાણતા હતા એવું અપેક્ષા રેખાયું પણ આ પ્રશ્નના જવાબમા સપડાઈ જવું તેને ઠીક લાગ્યું નહીં

‘અરજ’ તિલકચ દ્ર મરી ગયા !” કાકે શોક દર્શાવવા ગભીર મોઢું કરી કહ્યું, “ગી કાચી વયમા સોમનાથ લગવાને લા’ લીધા !”

‘લલાટના લેખ ભટ્ટ’ આવો, ખેમો તો ખરા ! આજે હું ખરેખર કૃતાર્થ થયો કે તમે મને જોળતા આવ્યા”

આ સાકરના સમુદ્રમાથી તરી પાર તિરવું એ કાકને મુઝેલ લાગ્યું “મારે જરા આપનું કામ છે”

“અરર ! શું મારું દુર્ભાગ્ય કે મારે અત્યાગેજ રાજગદ જવું છે”

“અત્યારે ?”

“હાસતો ! તમને ખબર નહીં હોય એમ ને હોય ? અત્યારે અધા મત્રીઓને મહાગમનએ બોલાવ્યા છે બીજી કાંઈ વખતે ત-દી લો તો ?”

“કાલના દરબાગ વીગે વિચાર કરવા ?” કાકે પુછ્યું

“તે તો મહારાજ જાણે, હું તો બહુ ખટપટમાં પડતો જ નથી”

“એ પાચ પલ પલ મારી વાત નહીં સાંભળો ?”

“એ પાચ પલ ! જરૂર ધર્મપાલ ! જરા શાતુ મહેતાને કહાની - પાલખી તૈયાર થાય કે મને બોલાવે”

“જી” કહી ધર્મપાલ ગયો

“બોલો-મારા સરખુ જે કે કામકાજ હોય ને નીગને’ કહી ઉદામહેતા હસીને તક્કીએ બેઠા માત્ર તેની આખોજ કાકના મોઢાના ભાવ પર અચુક ચોક્કી પહેરો કરી રહી હતી કાક ધુણીએ પડી સમે બેઠો તે પલ આટલો વખત કેમ વાત કરી તેનો વિચાર કરી જ્યો હતો

“મત્રીરાજ ! એક વખત તમે મને તમારા મિત્ર થવાનું કહ્યું હતું”

“જરૂર ! હું તમને મારા પગમ મિત્રોની જ પકિતમાં લેખુ છું”

“તમને ખબર છે કે માગ જેવાની મૈત્રીનો ખપ તમને અત્યારે છે તેટલો કોઈ વખત નહોતો ?”

“સાચો મિત્ર સદાય કામનો” કહી કદા મરેતાએ માત્ર મોઢાના ભાવથી જ તાવળ દર્શાવી

“જીઓ વખત થોડો છે એટલે વિનય ન અચવાય તો ક્ષમા કરજો હું તમારા જેવો ડાહ્યો કે મુત્સદ્દી નથી તમે મારી શક્તિ અને પ્રભાવ જાણ્યા કે”

કદો જવાબમાં મીઠું હસ્યો

‘આજે તમે સત્તા અને પ્રતાપ બોગવો છો આ પહે-કાલે વખત છે ને તે આવ્યા જશે”

“મુખ ચમક છે દેહ ક્ષણભંગુર છે” કદાએ ગાબીયારી આ સત્રો કુચ્ચાર્ય

“અને રાજાઓની મહેરબાની તેથી પણ વધારે ચચક છે”

કાકને પોતાના વાક્યાતુર્ય પરથી શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે ૨૧૭

“આ વિષય ઘણો જ્ઞાનથી ભરેલો છે આપણે એ વીજે નીરાતે વાત કરીએ તો નહીં ચાલે !”

કાકે હોઠ કરડ્યા ઉદો તેની મસ્કરી કરતો હતો

“ના આ પગે જ એ વાત કરવાની છે હું એક વચન માગ્યા આવ્યો છું એ વચન આપશે તો હું સદાનો તમાગે સેવક થઈ રહીશ નહીં આપશે તો હું કદો દુશ્મન થઈશ”

“શુ વચન છે તે કહોની !” ઘણી જ મીઠાશથી ઉદોએ કહ્યું અને પછી જરાક તોછડાઈભર્યા અવસ્થામાં ઉમેર્યું “જો કે ગગ અને દોષ તો અને તજવા જોઈએ એ વસ્તુ પર વધારે ભાર દેવાની જરૂર નથી”

“કવિકુલશિંગમણિ દ્રઢતાની છોકરીનો કેડો છોડી દો” કાકે ઉદો પર આખો ડેરવી કહ્યું

ઉદોના મોઢા પર જરા ફેર પડ્યો ન પડ્યો અને તદ્દન અમળાપણાથી તે જોઈ ગયો ‘શુ કહ્યું ? દ્રઢતા કવિ તો શુભંગી ગયા નહીં ? તેની છોકરી ક્યા છે ?’

“ખલાતમા હતી, અને તમે પગલુવા માગો છો”

થોડી વાર ઉદો કાક નામે જોઈ રહ્યો “ભટ્ટજી ! તમે શુદ્ધ માત્રાજ્ઞ ન હોત તો અલ્યારે તમે કે કેફની ધુનમાં ‘ઓ એમ હું કહેત તમે શુ ખોલો છો તેની અને કે નમજ પડતી નથી”

કાક ગુસ્સાથી જોઈ ગયો ‘શુ ‘દો તેને કાવનો હતો ? કે શુ મજરીની વાત ખોટી હતી’

“મહેતા’ શુ તમે રુદ્રતાની સ્ત્રીને નથી ઓળખતા ? શુ મજરીને નથી ઓળખતા ?” કટાક્ષમયતાથી કાકે પુછ્યું

“એમને ઓળખવાનું મદ્દભાગ્ય હોત તો ના શા માટે કહેત ?”

હાદી ગીતે ઉદોએ જવાબ આપ્યો.

“ઠીક લાગે, નમસ્કાર મત્રીગજ !” કહી કાક ઉભો થઈ ગયો “વધારે વાત કરવાનું પ્રયોજન નથી”

“ભટ્ટજી’ મારું માનો તો આવી ધુનો પર બહુ ધ્યાન જ ન આપીએ સાહમ કરતા પહેલાં લાખો વિચાર કરીએ” કહી કાકને વીદાય કરવા ઉદો ઉઠ્યો

એકાગ્રતા પામેલા કોષથી કાઢે તેના મામે બેયુ તેની આખો ચમકી ઉઠી અને કોષકપિત સ્વરે તેણે કહ્યું ‘ મહેતાજી ’ હવે સમાવજે. માન લવિષ્ય પણ પાઠણ સાથે નાગળેલું ડ

“ સાન ’ આપણે ફરીથી મળીશું એનાથી રડુ નુ ’ હંડે પેટે ઉદાએ જવાબ આપ્યો તેનું ગ્વાન્ય અડગ હતું માત્ર તેના હાં પરથી તેનો વિજ્ય સમજતો હતો

‘ એનાથી રડુ શુ તે હવે ખમર પડશે ’ કહી કાં પુર ફેરવી

“ આવજો હો ’ ” ઘણી જ નમ્રતાથી બિદાએ કહ્યું

કાક જવાબ આપ્યા વિના ચાલ્યો ગયો તેણે જોયું કે નાટ્યાત્મકતા તે હાથે હતો અને મજરીને પરપથા વિના ખીંચે છુગડો નહોતો

મકરણ ૧૪ મુ

સત્તાના સૂત્રો

મોરાર પડતા મહારાજને ગો જનામ આપવો તેનો વિચાર કરેતો કાક ગળગળ પહોંચ્યો તે વખતે મત્રીઓની સલાહ ચાલતી હતી, એટલે વખત કાટવા તે નીરા આગેટ પામે જઈ ખેડો છોક સાજ પડવા આવી ત્યારે તેને ખમર પડી કે સલાહ બરખાત થઈ ડ તે ઉડીને જયદેવ મહારાજ પામ ગયો

જે ખડમા મહારાજ હતા તેના ખાનસા આગળ કુગર ઉભો હતો તેણે કાકને રોક્યો મહારાજ ગેઇની સાથે વાત કરતા હતા થોડી વારે એક મામાન્ય જીપુત બહાર નીકળ્યો અને જયદેવનો અદરથી અક્ષાજ આઝ્યો “ કુગર ’ પેલો કાક હજી જણાવ્યો નથી, મેમ ” કાકને નીરાત વળી મહારાજના સ્વરમા આનદનો પ્રતિધ્વનિ હતો

‘ મહારાજ ’ હું ક્યારેતો હાજર છું આપને કુમ્હે મળે તેની રાહ જોતો હતો ” કહી કાક અદર દાખલ થયો

કાકની ધારણા ખરી હતી જયદેવનું મોઢું હસુ હસુ મરુ હસુ-
તેની આખો અમકની હતી તેના હાથમા એક ન્યુડાનું ટુલ હતું કાકને
જોઈ તેણે મુઠ્ઠી વાળી ટુલ છુપાવી દીધું

‘કેમ કાકભટ્ટ ! કે કયું ?’

‘મહારાજ !’ હાથ જોડો કાકે નહ્યું, મનુ ‘ચાર ૮’

‘યુ ?’

કાક મવાગ લેલા લલા પલ્લુ આપના પ્રતાપથી ટીંગ થઈ જશે.
હવે માત્ર ગલ્લુ છે એક જ વાનું ”

“યુ રહે છે ?”

આપનો નિશ્ચય જાણનાનો આપે માલવગજની કન્યાનું માનુ
સ્વીકાર્યું નહીં ?

“તેનો નિશ્ચય નથી થયો માલવાની સાથે લાખો વખત મધિ નહીં
રાખી એ તો નહીં થયું માત્ર કન્યાના માગાની જ વાત રહી છે
મુળતઃ મહેતા અને બા બને ના પાડે છે ’

‘પલ્લુ આપની ની તરફ છે ?’

‘મારો વિચાર માનુ સ્વીકારનાનો છે, એટલે આટલા વખત
નકામો જ ગયો ”

કાક જવામ ખાન ગયો જયદેવના વિચારનું વનલુ જાણાય નહીં
ત્યા મુઠ્ઠી કે પલ્લુ ખોલવું તેને દુર્ગત લાગ્યું નહીં

માનુ સ્વીકારવું કે નહીં તે કે સમજ પડતી નથી ” કહી
અજાણતા જયદેવની નજર પોતાની મુઠ્ઠીમા છુપાયેલા ન્યુડાના ટુલ તરફ
ગઈ કાકે તે નજરની ધ્યાનપૂર્વક નોંધ લીધી

કાક કે જવામ આપે તે પહેલા કુગર અદર આવ્યો ‘આપુ’
મા આ તરફ આવે છે ”

“મીનમયા !” જયદેવે અચાનક આખો ફાડી પુછ્યું

“હા અજાણતા !”

જયદેવે હોઈ કરડ્યા તેના મોઢા પર ગભરાટ પ્રમથો ‘કાક’ તું

અહાર ઉભો રહે” તેણે ઉતાવળથી કહ્યું કાક નીચો નમી હુગર જોડે અહાર નીકળ્યો.

કાક જોવા અહાર ગયો કે જ્યારે મુઠ્ઠીમાંનું કેસુડાનું પુલ એકદમ કાઢી ઓટીમાં ખોસી દીધું, અને મલકાતું મો ગભીર બનાવવા પ્રયત્ન કરવા માડ્યો.

પાચ દસ પલમાં મીનળદેવી આવ્યા મીનળદેવીના મોઢા પર અપૂર્વ ભવ્યતા હતી, તેની ચાલ ધીમી, ગૌરવશીલ હતી તે આવ્યા અને એક નીલચુ નજર જ્યારે પર અને આખા ખડમાં નાખી જ્યારે મનમાં જરા ગભરાયો, મીનળદેવીનો ધાક એને ઘણો જ લાગતો હતો.

“જ્યારે !”

“કેમ બા ?”

“હુગરની જોડે પેલો ડાણુ ઉભો છે ?”

“એ તો બા ! લાટનો ભટ્ટ છે !”

“કાકભટ્ટ !” મીનળદેવીએ કહ્યું

જ્યારે હમ્યો “તમે કયાથી જાણ્યું ?”

“તારા રાજ્યમાં શુ થાય છે તે હું નહીં જાણુ તો તારું રાજ્ય ચાલશે કેમ ?” જરાક હસીને ગજમાતાએ કહ્યું “માણુમ ઠીક છે, નહીં ?”

‘હા મારો છે’

‘જ્યારે ! પછી આ માલવાના માગાનું શુ કરવું છે ?’

“બા ! ફરીફરી પુછે શો ફાયદો ? મારો વિચાર સ્વીકારવાનો છે” જ્યારે કહ્યું

“મે કહ્યું તે વધારે સાચું છે”

“બા !” જ્યારે જરા અધીગધથી કહ્યું, “જ્યારે તમારું વિચાર પ્રમાણે મને ચલાવવો છે ત્યારે પુછો છો શુ કરવા ? તમે કહો ‘જો કે ‘તું રાજ્ય ચલાવ’, મુગલ મહેતા કહે છે ‘તું રાજ્ય ચલાવ’ અને રાજ્ય ચલાવવાનો વખત આવે છે કે તમે કહો છો કે તમારા વિચાર પ્રમાણે મારે ચાલવું પછી હું રાજ્ય ચલાવું તે કેમ ?”

“અકળા નહીં બેટા ! પલુ હજી તુ બાલક છે”

“મને તો એમ લાગે છે કે મરતા સુધી હું બાલકજી રહેવાનો”

કટાળો ખાધે રાજ્યએ કહ્યું

“માને મન છોર સદાએ બાલક” મીનળદેવીએ કહ્યું

“ત્યારે તમે કહો તો હું રાજ્ય ચલાવવાની તરફીજ ન લઉં ?”

“તે કોણ કહે છે ?”

‘તમે મારો વિચાર તમે જાણો છો, બધા મત્રીઓ જાણે છે- અડધી ધડીઆ આખું મામ જાણુરો, અને પછી તે વિચાર છોડી તમારે કંઈ કરું ? રાજ્ય ચલાવું લક્ષણ તો બહુ સારું !” કહી દંડતાથી જ્યેષ્ઠ જોષ રહ્યો

“આવા ગભીર પ્રસંગોમા અમારું કંઈ નહીં સાલશે-” મીનળદેવીએ ધર્મિથી સમજાવતા કહ્યું “તો પરિણામ શું આવે ?”

“આનું નામ ગભીર પ્રસંગ”

“હા તને હજી કેટલીક વાતોની ખબર નથી”

“શું ?”

“કેમકે પાટણ સાથે સંધિ કરવા આવ્યો છે, અને આપણે ના કહીશું તો પલુ તે સંધિ કરવા મથામણ કરશે આવી વખતે તુ વગર વિચારે કે કરી નાખે તો પછી શું થાય ?”

“પલુ સંધિની તો આપણે ના કહીશું”

“પલુ પેલી છોકરી અહીંઆ આવે કે પાટણમા અને રાજગઢમા બે પક્ષ થાય”

“બે પક્ષ !”

“હા એક મારો ને એક લક્ષમવર્માની છોકરીનો તારી બે રાષ્ટ્રીઓનું પીઅર આપણાથી હલકું છે, આ નવી રાષ્ટ્રીનું પીઅર હાલ આપણાથી ચઢી જાય અમારા ઐરાની કહેવત ખબર છે ? આપણાથી વધારે પ્રતાપી કુલની કન્યા નહીં લાવીએ સમજ્યો ? તે આવે, સાથે માણસો લાવે, અહીંઆ પોતાની સત્તા સ્થાપવા મથે, અને આખરે પાટણ પોતા

પણ બુલી અવતીતુ મહા બનીને મહ એ તારે કરવું કે ' સખતા-
થી મજમાતાએ પુછ્યું

“ એટલે મારે કોઈ પ્રતાપી નાન્ય જોડે સબધજ ન કરવો ”

“ ના, કરવો-પણ જ્યાં તેને હારી તાણે કરે ત્યારે ”

જયદેવ થોડી વાર જોઈ રહ્યો

“ આપણે અહીંઆ તો એકજ તત્ત્વ જોઈએ ” રાણીએ આગળ
ચલાવ્યું ‘ નહીં તો આપણી સત્તા ઊગતી હમાઈ જશે ’

‘ એક તત્ત્વ ’ એક તત્ત્વ ’ એનો અર્થ એટલોજ કે તમે ને મુઝલ
મહેતા કહો ને મારે કરવું, નહીં ! ’

“ ના, એનો અર્થ એટલોજ કે જ્યાં ઘણી ગભીર વાત હોય
તોજ હું ને મુઝલ તારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ જાવું ”

“ નહીં તો નહીં ! ” જયદેવની આખો જગ ચમકી અને મો મલક્ય

“ કદી નહીં ”

“ જો જો રો હવે બીજી વાત મુઝ આવે ત્યાં એમ નહીં
કહેતા કે આ કલ તો છેક ગરીબ છે ”

“ કેમ કોઈનું આવ્યું છે કે શું ? ” જરા હમીને મીનગદેનીએ કહ્યું

“ ને તમે જાણો માત્ર તમારે વચન પાળતે ”

“ હા પણ બીજું કે કલ નહીં હોવું જોઈએ હવે ખુશ
થયો ? ત્યારે આ માગાની ના કહેજે ”

“ તમે આટલું કહો છો ત્યારે હીક, ના તો કહીશ પણ આ ' હું
મારી નિમ્મલ્યતાથી ચાકી ગયો છું ’

“ એનાથી રુકું શું ? હું છું છું ને માત્ર તને ચક્રવર્તી જોનાજ
તું ચક્રવર્તી થશે કે હું સદ્ભવિ પામીશ ”

“ હું જાણુ છું આ ' તમેજ રાજ્યને અસાર સુધી પહોંચી રાખ્યું
છે પણ હવે એ રાજ્યને હું ખરેખર માત્ર કરવાનો છું ”

‘ તારુજ છે ને ’ મીનગદેની હસી

“ ના ” ગાભીરથી જયદેવે કહ્યું તેની મોટી આખો નધાને વિશાલ

થઈ અને તેના નનકરાગ પૃથ્વી બ્રહ્મા “બા ! હવેથી તેને હું માગ કમીશ અસાર સુધી મને માત્ર મ્મના આવતા હતા, હવે તે મ્મના હું મિદ્ધ કરવાનો છું આપણે ન્યાયથી નત્રા કરીને આવ્યા ત્યારથી માગ મનમા એ વાત ઘોળાયા કગતી હતી, હવે મે નિશ્ચય કર્યો છે”

‘ગા !’ રાગના ગભીર વચનોથી મીનળદેવીને હસવું આવ્યું

‘પાછાની ધમ્મ ભરતખડમા કરકાવવાનો”

‘સાતાના હૃદયમા રહેલી મહત્વાકાંક્ષાની મર્તિ સમો પોતાનો પુત્ર જોઈ મીનળદેવી હર્ષભેર જોઈ રહી

‘મારુ દીકરા ! તારા મુવંજોની કીર્તિ સાચવજો”

“મા ! મલગજોવ મહાગાન્ય ત્યાપતા પડેલા મરી ગયા બીમદેવ મહારાજ ભરતખડમા ડકો ન વગડાવી શક્યા મારે તો મહારાજ્ય પણ ત્યાપવું હું ને દશ દિશામા ડંગો પણ વગડાવવો છે”

વાત કરતા જયદેવના હૃદયમા રહેલી મહત્વાકાંક્ષાનો અગ્નિ પ્રત્યક્ષી કહેવો તેના બ્રહ્મા કરેલા માથા પર, તેના નવલત મુખ પર, તેની મોટી ચમકતી આંખોમા પૃથ્વી પરના મહાવિજેતાઓની અમર, નિશ્ચલ, ભવ્ય મુખમુદ્રા પર ઓપતો તેજનો અત્યાર વર્ષા રહ્યો મીનળદેવી પાસે આવી જયદેવને બેઠી પડી તેની આખમાથી દડદક આસુ પડ્યા તેનો સ્વર ગળગળો થઈ મયો તેણે જયદેવનું માથું સુધ્યું અને છેડાવતી તાની આંખો લુકી

‘દીકરા ! બીજો વિક્રમરાગ થજો ને મારી, હુખ દીપાવજો” ગદ્ગદ કંઠે મીનળદેવીએ કહ્યું

‘બા !” એકદમ ઝીણી આંખો કરી ગળએ ઉમળકાભેર કહ્યું, “તમે મારી અતરની વાત ખરેખરી કહી, મારા મનમા પણ તે પરદું ખલજન જ રચ્યા હરે છે દિવસ ને રાત મને તેના પરાક્રમના રવમા આવ્યા કરે છે”

“તારે જગતુ પુરુષો જ ચલાવો માત્ર તારામા ખામી એક છે”

“શી ?”

“તુ સત્તાશીલ નથી”

“હે !” માનલગ થએલા જ્યદેવે પુછ્યું તેની ગર્વભરી વાતોથી આવેલા જીરુસા પર ટાઢું પાણી ટેડાયું

“હા ખગેખરો પ્રતાપ કોણુ પાડી શકે તે ખમર છે ?” જ્યદેવ જોઇ રહ્યો ‘જે સૂર્ય સમે હોય તે’

“એટલે પ્રભાવશાલી—”

“ના પ્રભાવ તો હોય-શુદ્ધિનો કે સત્તાનો, પણ તેને શુ કરે ?” મીનજદેવીએ કહ્યું

“ત્યારે ?”

સૂર્યનાગયણ પેલા જોયા ? દૂરથી લોકો દાઝે ને શીશ નમાવી અર્ધાં આપે જો તે પણ ધરની દીવી પર આવી એસે તો લોકો ટુક મારી હેલવવા જાય મુગ્ધમહેતાને તુ જાણુતો નથી ? તેની શુદ્ધિનો પ્રભાવ કોઈએ જોયો છે ? જતા દરેક જણુ તે શુ કરી શકે, તુ ન કરી શક એવી બીકે ત્રામ છે ને તેનો પડનો બોલ ઉઠાવે છે અતર વિના સત્તા નહીં, સમજ્યો ?”

થોડો વખત જ્યદેવ મુગોમુગો જોઇ રહ્યો “ખરી વાત ! કેટલાક આવના વારજ પ્રતાપ પાડે છે મારામા એવી સિદ્ધિ નથી”

“સિદ્ધિ ન હાય તો મેળવ્યા વિના કેં છુટકો છે ? મૈત્રાલ વિના વિક્રમનો કોણુ બાવ પુછત ? ગભરાય છે શુ કામ ? તને પણ એવી સિદ્ધિ મળશે હજી ધણો વખત છે ચાલ મારી સાથે આવે છે ?” રાણીએ વાત ટુકી પતાવવા પુછ્યું

જ્યદેવ વિચારમાંથી જાગ્યો “ના-ના-મારે જરા કામ છે” કહી બારણા સુધી તે વળાવવા આવ્યો અને મીનજદેવી ત્યાંથી વીદાય થયા

પ્રકરણ ૧૫ મું

પ્રતાપના બીજ

મીનળદેવીએ ધણો વિચાર કર્યા પછી આ શીખામણ દીધી હતી તેની આખે જ્યદેવમા મહાન થવાના બધા ગુણો દેખાતા, પણ ખાત્ર એક જ મોટો દુર્ગુણ તે બધા ગુણોને ધાદ નાખશે કે કેમ એવી તેને ધારતી હતી તે દુર્ગુણ—મીલનસારપણું.

જ્યદેવનો સ્વભાવ ભાવાર્થી હતો જ્યારે ગુસ્સાના કે ઇર્ષ્યાના વાદળથી છવાયો નહીં હોય ત્યારે એ બધાને માટે એક ધારતો, બધાને પોતાના માનનો, બધાની સાથે ભાવથી બોલતો ચાલતો તેના સ્વભાવમા રહેલા હુઆઈ અને મુત્સદ્દીપણું પરિપક્વ અને સર્વગ્રાહી નહોત્ય, એટલે સત્તાશીલ પુરુષો જે શક્તિથી અને પક્ષાદથી બધાને પોતાની સત્તામા રાખી શકે તેમ તે કોઈને રાખી શકતો નહોતો.

મીનળદેવીના સૂત્રની મીનગારી સમય સાધીને અનુકૂલ વસ્તુ પર પડી ધણી વખત ઉત્તા સ્વભાવમા બધી સામગ્રીઓ હોય છે, અગભુતા તેને ભણકારા વાગે કે પણ જ્ઞાના તે સમજ પડતી નથી અચાનક કોઈ શબ્દ સંભળાય છે, ટાંકતું ચારિત્ર્ય જણાય છે, કોઈ પ્રસંગ બને છે, અને તૈયાર થઈ રહેલી સામગ્રીઓનો ભડકો થઈ ઉઠે છે તેમ જ્યદેવને થયું.

સ્વભાવથી, માએ પ્રેરેલી ભાવનાથી, આસપાસ રહેલા મંત્રીઓના ચારિત્ર્યથી તેને સત્તાના સ્વમા આવ્યા કંતા હતા, બધેએ અબધે તે સ્વમા કેમ ખરા કરાય તે માટે તે અનેક વિચારો કરતો હતો રાજમાતાના વચનથી તેના વિચારો પર પડેલા પટ ખસી ગયો શૈયી છતાં, શુદ્ધિ છતાં તેના પિતા કેમ પ્રતાપ ન પાડી શક્યા તેની સમજ પડી, ધરને ખુણે બેઠા છતાં મીનળદેવીની હાક આખા દેશમા કેમ વાગતી હતી તેની સમજ પડી, રાજગદમા જ રહ્યારહ્યા મુગલ મહેતા કેમ જ્ઞાતા અને પ્રતાપ એક હાથ કરી રહ્યા હતા તેની સમજ પડી. પોતાની નિર્બલતાની પણ સમજ પડી પોતે કુર્ચમ નહોતો, પોતાના વિચારો બધા અગભુતા

હતા, તેની શક્તિનું માપ બધા કાઢતા હતા તેના પ્રભાવનું માપ બધે, કાકને દેદ કરાવી ઉઠાએ, ત્રિભુવને ને કાકે આ એ દિવસમા કાઢ્યું હતું, આટલા વર્ષો થયા મુગલનું માપ કોણ કાઢી શક્યું હતું ?

પણ મુગલ જેટલું તેનામા મુત્સદ્દીપણ નહોતું-એ વિચાર તેને આવ્યો સાથેસાથે ત્રિભુવનપાલના શબ્દો સાંભળ્યા “આપણામા શુદ્ધિ ન હોય ત્યારે શુદ્ધિશાળીને સોડમા રાખવા” મંત્રીઓની શુદ્ધિ, રીરાની વીરતા, એ બધાનો ઉપયોગ કરવા જેટલી તેનામા શક્તિ થી નહોતી ! એ બધાનો ઉપયોગ કેમ થાય ? જેમ એક પછી એક દીવો થાય તેમ તેના અંતરમા વધારે અજવાળું પડ્યું તેની અને તેના રાજપુરણે વચ્ચે અંતર વધશે જોએ, પોતે તે બધા કરતા વધારે અગમ્ય પ્રભાવ ધારે છે એમ બધાને થતું જો એ તેમની મદદ વિના પોતે મત્તા ચલાવી શકે છે એમ તે બધાને લાગતું જોએ

જ્યારે આ વિચારમાળાનો અંત આવતા તેણે ઉંચું જોયું ત્યારે સામે કાક બોલો હતો વિચારો કરતા તે કાકને વીસરી ગયો હતો કાકે પણ મહારાજની મુખમુદ્રા પરથી તેના વિચારોના ગાભીર્યની ગણતરી કરી હતી, અને માનભરે મુગોમુગો તે બોલો હતો કાક જ્યારે બહાર નીકળ્યો ત્યારે આનંદમા ઉલરાતો જયદેવ તેણે જો હતો, અત્યારે તે દંડ નિશ્ચલ નયનોથી જોતો પ્રભાવશાલી નરેશ તેણે જોયો આવા ન સમજ પડે એવા ફેરફારો જયદેવમા તેણે ધણા જોયા હતા કાકને કે અમન્યથી લાગી નહીં

ધીમેથી, સખ્તાઈથી, વિચારના લારથી સ્થિર થએલી નજર જયદેવે કાક પર ઠારી અને પછી પુછ્યું

“કાક ! તું શી તૈયારીની વાત કરતો હતો ?”

બીજો ઝાંઝ વખતે કાક મહારાજનું આવું સ્વરૂપ જોઈ, નમતું આપી તેને રીઝવવા પ્રયત્ન કરત, પણ મજરીએ લીધેલા વચનથી તેના અભાવમા ડવાસ આવી હતી, નિરાશાના દુ ખે તે એપરવા બન્યો હતો, નિષ્ફલતાના ભાનથી પેદા થએલી વ્યથા ને અભિમાનથી દબાવવા માગતો હતો જે

સવાલ પુછવાની રીત જ્યદેવ જેવા નરેશમાં તે સાધારણ ગણત તે તેને અત્યારે સાલી તેણે ગૌરવથી મહારાજ સામે બેસ્યું અને શાંતિથી જવાબ આપ્યો “ મહારાજે કહી હતી તે ”

જ્યદેવ આ જવાબે કરેલો સત્તાનો પ્રતિધ્વનિ સમજ્યો તેને મીનળદેવીનું વાક્ય ખરું લાગ્યું, આ માણસે તેને પરખ્યો હતો અને તેને મન એનો હીસાબ નહોતો તેની પક્ષાદ્યે તેને સુચવ્યું કે રાજમાતાનું સૂત્ર પુરેપુરું અમલમાં મુકાય એમ નહોતું, એટલે જરા ધીમેથી પણ શાંતિથી તેણે પુછ્યું “ શુ શુ ક્યું ? ”

“ મેં ક્યું તેનો ધણો ખરો આધાર આપના નિશ્ચય પર રહેશે આપે માગુ સ્વીકારવાનો નિશ્ચય કર્યો ? ”

“ ના ” રાજાએ ટુક પતાવ્યું કાકે કે જવાબ નહીં આપ્યો “ એટલે કાલે રાજ્યસભામાં જરા કચવાટ થશે, પણ મને તેની પરવા નથી ”

જે સત્તાશીલતા રાજા દાખવવા પ્રયત્ન કરતો હતો તે જોઈ કાકને મનમાં હસતું આવ્યું, પણ તે જાહે બરાયો હતો અને ખુશામત કરવા દમ્બજો નહોતો તેણે જવાબ દીધો “ જી ”

“ મારે ઉબકને બતાવવું છે કે પાટણનો રાજા રમકડું નથી, પણ ખરો સત્તાધીશ છે ”

કાક નિશ્ચલ હતો, તે માત્ર હાથ જોડી ઉભો રહ્યો તેના મનમાં થયું કે શુ મીનળદેવીએ શીખવેલા પાઠ ઉચ્ચાર્ય છે ?

“ મારે આપણા મત્રીઓને પણ ખાત્રી કરી આપવી છે કે પાટણનો ધણી હું છું ” જ્યદેવે આગળ ચલાવ્યું

“ જેની અન્નદાતાની મરજી ” મુજબ હસતું દયાવી કાકે કહ્યું

“ એ ઇન્દ્ર પાર પાડવી કેં સહેલી નથી અવતીતો સેનાપતિ જેમ તેમ અજાય એવો નથી ” રાજાએ વિચાર કરતા કહ્યું

“ મને ખબર છે મહારાજ આપણે ત્યાં રાજ્યસભા મહાજનના પચ જેવી વધારે લાગે છે ”

જ્યદેવ કાકની હાંમતથી દીંગ ચઢ ગયો, તેણે ગૌરવ જાળવવા સખ્તાઈથી પુછ્યું “ એટલે ? ”

“એટલે” કાકે શાંતિથી આગળ ચલાવ્યું, “ઉબક જેવા દુર્ગંધ સેનાપતિને વેપારીઓના પચથી ડારવા બંને એમ નથી એને તો યોદ્ધાઓના તેજથી આજ્ઞા જોઈએ”

“બરોબર” જ્યેષ્ઠને કહ્યા વગર નહીં ચાલ્યું

“આપ રજા આપો એટલી જ વાર છે”

“શી રજા ?”

“લાટના ત્રણસો સુભટો મહાશ્વર મહારાજની સાથે સલામા આવવા તૈયાર છે”

‘પણ મહાસલામા ભટ્ટરાજ વિના કેમ આવી શકે ? મહાઅમાલની રજા જોઈએ’

“દશ યુદ્ધ લઈ તે ભટ્ટરાજનો પણ ભટ્ટ અને મહારાજની આજ્ઞા હોય તો મહાઅમાલને પુછવાની શી જરૂર ?”

જ્યેષ્ઠ સખ્તાઈ વીસરી હર્યો, તેને લાગ્યું કે કાક તેના હૃદયની અભિલાષાઓ ખરેખરી સિદ્ધ કરે એવો છે “પણ તેથી શું ? ત્રણસો યોદ્ધાઓથી શું ઉબક ચલાવશે ?”

“આપણે તેને ક્યા ચલાવવો છે ? આપણે તો એટલું જ અતાવવું છે કે પાટણનો પ્રતાપ કેં અવતીથી ઓછો નથી”

“પણ આટલાથી તે કેમ થશે ?”

“આટલાથી આપ ક્યા અટકવાના છો ? ચોસાં પરમાર વિના અવતીનાથ બહાર નીકળતો નથી, પાટણના નાથે સો સુભટ વિના સલામા આવવું જોઈએ નહીં”

“સો સુભટ !” આખો ફાટી રાગ્યો કહ્યું “ત્રણસો તો તે કહ્યા અને આ બીજા સો ?”

“તે યોદ્ધાઓ તો સામાન્ય, આ તો શ્રેષ્ઠ વર્ણના, દેવ સમાન તેજસ્વી અને વિશાલબાહુ સો વીર તેમનો ધર્મ માત્ર આપના અગતી અને ગૌરવની રક્ષા” ધીમેધીમે દરેક શબ્દની પુરી અસર કરવા કાકે કહ્યું

“શું કહે છે ? એ બધા લાવશે ક્યાથી ?”

“સો બ્રાહ્મણુ યોદ્ધાઓ આપના અગરક્ષકો થવા તૈયાર છે, આપની રાજ મળે એટલી જ વાર છે આપનો મિત્ર શેઠ તેનો નાયક થવા પણ ખુશી છે”

જયદેવે જવાબ ન આપ્યો આવા યોદ્ધાઓથી વીંટાએલો પોતે કેવો ભવ્ય હાગશે તેનો પલ્લવાર વિચાર કરતા તે દીંગ થઈ ગયો

“પણ બ્રાહ્મણુ અગરક્ષકો—”

“હાજી મનુષ્યોમા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણુ” ગૌરવથી કાકે કહ્યું અને પછી ઉમેયું “અને નહીં જૈન કે નહીં રજપૂત”

રાજા સમજ્યો કાકની બુદ્ધિ પર તે શ્રીદા થઈ ગયો

“પછી ?” તેણે પુછ્યું

કાકે જોયું કે પોતે વિજય મેળવ્યો હતો

“પછી શું ? આપના છેલ્લા પરાક્રમે અવધિ કરી છે, તેના યગોગાન આપના બારોટ ગારો”

“ક્યુ છેલ્લું પરાક્રમ ?” જરા વિસ્મય પામતા જયદેવે કહ્યું

“વીરા બારોટે એક અમર કવિતામા ઉત્તાર્યું છે તે—આપે જીનાગઢના રા'ને પાચાળમા બીડાવ્યો તે” મબીર મુખ રાખી કાકે બોલ્યો તેની આખમા જરાક હાસ્યનું દર્શન થતું હતું

“તુ શું બોલે છે ?”

“હું નથી બોલતો વીરોની વીરતાના પ્રમાણરૂપ કવિનો બોલે છે”

“તે સાલજ્યુ ?”

“હું તે સાલળીને જ ચાલ્યો આવ્યો છું”

“તેજ બનાવરાવ્યું હશે ?” હરખાતા રાજાએ કહ્યું

“મને તો પુછ્યું તે કહ્યું”

“કાક તુ પુરો મુત્સદ્દી છે” રાજાએ ખુશ થઈ જતા કહ્યું

“આપની સેવા એ મારો ધર્મ છે”

“ઠીક ત્યારે હું કાલે બીજી પણ કરવાનો છું” રાજાએ કહ્યું

“શું ?”

“ન્યાય ઉદ્ધારે મારી ખલાતની પ્રજા રાજડી છે”

“હુ ” જરા હોઠ પીંછી કાઢ બોલ્યો

“મારા રાજ્યમા મારે ન્યાય પ્રવર્તાવવો ઠ અને તેની શરૂઆત હુ જ કરવા માગુ છુ ”

“કાક સમજ્યો નહીં કે શા વિચાર જ્યદેવનુ મોહુ પાછુ હતી ‘હયુ ’

“પહેલી શિક્ષા હુ વેડીશ પાચાળ જતા માન સૈનિકોએ એ ગામ ઉજ્જડ કરી મુક્યા છે, તેના માલીકને માટે પાચ ગામ આપી બદલો વાળવો છે તે પછુ કાલે જ કરવુ છે ”

“તેનાથી રકુ શુ ?” કાકે રાગની ચતુરાઈ પર શીઘ્ર થતા કહ્યું
“કાના ગામ ઉજ્જડ કર્યા છે ?”

“કાલડીના દેવડાના બીચારો ન્યાય માગવા આજે ફેટલા દિવસથી આવ્યો છે, પછુ કોઈ દાદ દેતુ નથી વાત કાક !” રાગએ કહ્યું અને તેની આખોમા કે જુદુ જ નેજ આવ્યુ “તુ અત્યારે તેની પાસે જ ને વડાપાડામા રૂપસિદ્ધ જાદવને લા ઉતાર્યા છે તેમને કહેજે કે મહારાજ કાલે તમારી અરજ ધ્યાનમા લેજે ”

“જેની આજ્ઞા ” કહી કાક રજા લેવાનો વિચાર કરતા હવે તેટલામા જ્યદેવની નજરે તેને રોક્યો ને નજર એહાળી, આનંદે પ્રકુલ બની રહી અને તેણે ધીમેથી કહ્યું

“કાક !” રાગનો હાથ અજાણતા તેની ઓટીમા રહેલા કુલ તરફ ગયો “દેવડાને મળી, પછી રૂપસિદ્ધના ઘરની પાછળની ગલીમા જજે ”

“હુ ”

‘જ્યાર જરા અધાર થાય કે લા એક કચુતરખાનુ છે લા ઉભા રહી એ તાળી પાડજે એટલે સામેની ખારીમા એક છાકરી આવશે તેને એક ગુલાલનુ પડીકુ આપજે ને કહેજે—”

કાક સખ્તાઈમા, ગૌરવથી ટટાર બન્યો અને મર્યાદા ઓડી વખતે બોલ્યો “મહારાજ ! હુ ચોદ્દો છુ —માઠાણુ છુ આ કામ મારે નહીં આપના મહેલમા આ કામ માટે હજાર હજુરીઆ છે ”

રાગએ હોઠ કરડ્યા, આવુ કહેવાની હીંમત તેણે બાળ્યેજ સાધારણ

માણુમોમા જોઈ હતી, છતાં તેનામા આ ગર્વની કોમત આકવાની ને તેની ખુબી પીઝણવાની બુદ્ધિ હતી

“કાકભટ્ટા!” તેણે નરમાશયી કહ્યું, “ઓછું નહીં આણુગો હું તમને હજુરીઓ નથી ગણતો, પણ મારા મિત્ર માનુ છું”

“ત્યારે મિત્ર તરીકે બધું કરવા તૈયાર છું પણ આ હજુરીઆતું કામ—”

“ના આ માત્ર હોળીનું ગુલાલ હું નથી મોકલતો, લાંમ કરવાનું વચન આપુ છું”

“લાંમ! કાલડીના દેવડાની—”

“દોકરી હા કાક! તેથી જ હું તને એની પાસે મોઝણુ છું રાણુક સ્ત્રી નથી—દેવી છે એનામા દેવી અશ છે, મારા રાજ્યની એને રાજ્યલક્ષ્મી બનાવની છે કાક! તું વિશ્વાસપાત્ર છે એટલે તને કહેતા હરકત નહીં થોડા દિવસ પર જ અમે મળ્યા, પણ એટલા દિવસથી મારી રગમા જીદુ જ લોહી ફરે છે એ છે બાળક, પણ ખરી ક્ષત્રીઆણી છે, અમિના લલક ને પ્રતાપ તેને ડગલે ડગલે ઝરે છે”

કાકને જ્યદેવના સ્વભાવનો એક અગમરૂપો પ્રદેશ દેખાયો તેના સ્વભાવના વિચિત્ર અરૂપો અને તેના પ્રભાવશાલી રૂપાતરો કાકને પણ અદ્ભુત લાગ્યા

કાકે સંદેશો લઈ જવાનું કબુલ કર્યું

પ્રકરણ ૧૬ મું

કાલડીના દેવડો

કાક રાજમહેલમાથી બહાર નીકળ્યો એટલે સામે પાલખીમા એસી ઉઠા મહેતા આવતા મળ્યા ઉઠાએ નીચા વળી નમસ્કાર કર્યા, કાકે આડું જોયું ઉઠા અંદર ગયો એટલે તે થું કામ આપ્યો છે તે જાણવા ને પણ પાછો અંદર ગયો

ઉઠા જ્યદેવ પાસે ગયો, પણ તેણે તેને મળવા ના પાડી હોય એમ

જણાયું, કારણ કે થોડી વારે મત્રી પાઠો આવ્યો અને પાલખીએ ચઢી રાજભટ્ટની બહાર ગયો કાકને કે સમજ પડી નહીં

ઉદા મહેતાને પોતાનો પ્રભાવ દુર્જય છે એમ ખાત્રી હતી જ્યારેવને તે રમકડું સમજતો હતો, અને સાતુનો જમાધ અને શાવડોની આખની ઠીકાને કે પલ્લુ કરી શકવાની કોઈની હાંમત નહોતી એમ તે માનતો હતો કાક છુટ્યો, પલ્લુ તે રાજ્ય ખગ્ગપટમા તેને મન મક્તગ સમાન હતો આ કારણોથી જ્યારેવ મહારાજ રજવાસમા દોવાથી મળવાની ના પાડી તેથી તે કે મલરાયો નહીં, અને સાજ પડા જતા કાક તરફથી કે ભય આવે આવે એવી બીકે તેણે ઘેર વરેલા જ પાઠ પળવાનું દુસ્ત ધાર્યું હતું તે કાકનો પ્રભાવ જો છે તે મગબર સમજાયો નહોતો

ઉદો ધર તરફ વળે એટલે કાક રૂપસિંહ જાદવને ઘેર ગયો અને કાલડીના દેવડાને તેણે મહારાજનો સંદેશ કહ્યો તે વખતે સાજ પડવાની વાર હતી એટલે આમનેમ ફરી તેણે વખત કાઢવાનો વિચાર કયો

સાજ પડતા લહેરી લોકોના ટોળેટોળા રગ ગાડતા, પીયમરી મારતા શેરીએ શેરીએ ફરતા હતા, અને હોળીચકલે મમત કરતા, તોફાન મચાવતા, ગાળાગાળો કરતા, ઘેરેયાઓ આવતી કાલને માટે અધી સામગ્રીઓ તૈયાર કરતા હતા લોકોની બીડામાંથી પસાર થતા હમેશનું આપસ્ય વીસરી કાક પોતાના વિચારોમાં મશગુલ રહ્યો આખરે નાજ પડવા આવી એટલે તે પાઠો રૂપસિંહ જાદવના ધર તરફ ચાલ્યો

એકદમ એકજણે આવીને તેનો હાથ પકડી તેને હવાવ્યો

“કાક” કાક વિચારમાંથી જાગ્યો

“કોણ કૃષ્ણદેવજી” કાકનો હાથ ઝાલનાર સજ્જન મત્રીનો અતિથિ કૃષ્ણદેવ હતો “તમે ક્યાથી?”

“અભારે આમ ક્યા મરવા ગય છે?” કૃષ્ણે ઠડે પટે પુછ્યું

“એટલે?”

“એટલે તારામાં અક્કલ નથી દરેક ઘેરેયાઓનું ટોળું ક્યારનું નારી

પાછળ ભમે છે ” કૃષ્ણદેવે ધીમેથી જલ્યું, “ ને કોનો નથી ? હમણા જ તને વટાવી પેલી રોરી આગળ ઉભુ છે ”

“ મારી પાછળ શા માટે ભમે ? ”

“ તે તુ જાણે પણ કાલો હોય તો પાછો જ ” કૃષ્ણે કહ્યું

“ મારે એ શેરીમાજ કામ છે ” કાંકે કહ્યું.

“ ત્યારે તુ જીવે તો પાછો આવવાનો નથી ”

“ કેમ જાણુ ? ”

“ તારી પાછળ એ ઘેરેયા હતા, તેની પાછળ હુ હતો ઘેરેમામના પાચ છ પાસે તરવાર છે ને ચારેક પાસે ગ્રમ છે એકે આરી તને ઝોળખાવ્યો “ આ પેનો કાક ” તેણે કહ્યું તારુ નામ સાલણી મેં ધ્યાન આપ્યું બીજાએ કહ્યું “ એને પૂરો જ કરવો છે ” પહેલાએ હા કહી “ મહેતાનો હુકમ છે ” એટલે તને સ્વધામ મોકલાવવાની તૈયારી છે હવે જતુ હોય તો જા ”

કાંકે વિચાર કર્યો, કદા મહેતાનો કે પ્રપચ હશે એમ લાગ્યું “ પણ મારે આ શેરીમાજ કામ છે તેનુ શુ ? ”

“ તે બધાનો વિચાર હુ કરુ ? ” કટાક્ષમયતાથી કૃષ્ણે કહ્યું

“ ત્યારે મારા પર એક અનુબ્રહ્ કરશો ? ”

“ એક તો કરો, હવે બીજો બાકી છે બોલ, શુ છે ? ”

“ આ શેરીમા એક કબુતરખાનુ છે ત્યા જતુ એ તાળી પાડજો, એટલે સામી બારીએ એક છોકરી આવશે ”

‘ અરે વાહટે કાકલટ્ટ ! તમે પણ આવા કારસ્તાન કરો છો ? ’ કહી કૃષ્ણદેવ ખડખડ હસ્યો “ વારુ પછી ? ”

“ તેને આ રંગનુ પડીકુ આપજો ”

કૃષ્ણદેવ રગીલો હતો, તેને મગ્ગહ પડી

“ છોકરી આખ ઠાંટે એવી છે કે ? ”

“ ખબરદાર ! ” કાંકે પણ કૃષ્ણ વહેમાય નહીં માટે ખોટો કોમ કરી તેને ચેતાવ્યો

‘ મૈત્રીમા દગલખાશ નહા વારુ જરૂર કરશે !’

“ હા, વચન પણ તું અહીંઆથી જા, નહોં તો સો વર્ષ આજે પુરા મેં શું કહ્યું હતું ‘ પાટણના મહેતાઓથી તામા ” કબી તિરસ્કારથી તેણે લવા ચઢાવ્યા અને રંગનું પડીક કાકની પાસેથી લીધું

કાકને વિચાર થયો કે કૃષ્ણ જીહ્વા તો નહીં બોલતો હોય પણ તેને જીહ્વા બોલવાનું શું કારણ ? અને ગમે તે હોય પણ અત્યારે પછા જવું હજીપણ ભરેલું દેખાયુ વખત છે ને તે ધાયલ થાય કે મરી જાય તો મજરીનું બેલી કોણ ? તેના દુશ્મનની મુરાદ બર આવે અને મજરી સદાને માટે દુખી થાય આ વિચારથી તેણે કૃષ્ણની સલાહ માની પણ તેને પુરપુરું જાણ્યા વિના કળા વળી નહીં, એવે કૃષ્ણદેવ આગળ ગયો કે તેની પાછળ ધરોને ઓથે લપાતો લપાતો ને આગળ વધ્યો

એક ઓટલા પર આઠ દશ થેરૈયાઓ લપાઇને બેઠા હતા અને અવારનવાર ટીકી ટીકીને કોઇના આવ્યાની વાટ જોયા કરતા હતા કાક અને તેવો પામે ગયો જ્યાં કૃષ્ણદેવ ગાતો ગાતો ત્યાંથી ગયો ત્યાં એ સતાઇને બેઠેલા માણસોમાનો એક બોલ્યો “ આ ચાલ્યા ”

“ ના ” બીજાએ ધીમેથી કહ્યું, “ આ તો થેરૈયો છે તેલો તો સાદે વેષે છે ”

કાકને ખાત્રી થઇ અને તે ત્યાંથી ઝપાટામધ વેર ચાલ્યો

કૃષ્ણદેવ આનંદથી ગાતો ગાતો આગળ વધ્યો તે પાટણ આવી અહીંઆની રમિક શુદ્ધીનો પુરેપુરો ન્વાદ આપતો હતો, અને વસંતોત્સવ જેવા પ્રમગે બધા લહાવા તેણે લેવા માડ્યા હતા તે પાટણ આવ્યો ત્યારે લહરે કિપરાત કે કામ પણ તે કરવા આવ્યો હતો તે કામ વીસરતો ગયો અને લહરે વધારે કરવા લાગ્યો તેનો ન્વામાવ જેવો બેદકાર હતો તેવો જ ન કળાય એવો હતો તે હતો ગમતી, પણ તેને કોઇ મિત્ર નહોતો તે પોતે બધાથી નીરાળો, તટસ્થ રહેતો આ કારણથી તે અત્યારે એકલો મજાહ કરવા નીકળ્યો હતો અને તેમા કાંઈ સોરેલું કામ તેને ધણ જ પસંદ પડ્યું

તે કષ્ટતરખાના આગળ પહોંચ્યો સામે એક નાની નીચી ગોખવાળી
બારી હતી તેણે કાંકે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે તાળી પાડી તરતજ બાજુ
તાળીની વાટ જોતીજ બેઠી હોય તેમ એક છોકરી નીકળી સાબના
વધતા અધારામાં કૃષ્ણદેવ તેને બગેબર આધેથી જો / શકરો નહી
હીમતથી તે પામ આવ્યો

છોકરીનું મુખ સ્પષ્ટ નહોતું દેખાતું, માત્ર તેમાંથી બે કાળી ચમકતી
આંખો જ દેખાઈ

“જેની વાટ જુઓ છો તેણે સદેશો મોકલ્યો છે” ટોળમાં કૃષ્ણે
કહ્યું છોકરી ચમકીને પાછી હતી

“કોણ છે ?” અવાજમાં મૃદુતા હતી ‘જેની વાટ જુઓ છો
તેનો મિત્ર”

“મિત્ર !”

“હા આ રંગ મોકલ્યો છે, કાને આ રંગે રંગાઈ હોળી ઉજવજો”
કૃષ્ણે જરાક હસી ઉમેયું કૃષ્ણદેવનો મોરલી જેવો અવાજ, તેની મોલવાની
રીત આગળ વર્ણવી હતી, તેણે આ છોકરીનું પણ ધ્યાન ખેંચ્યું

“વારુ મહારાજને કહેજો—” છોકરી બોલી

“મહારાજ—” જરા વિન્મય પામી કૃષ્ણે પુછ્યું તે તો માત્ર
ધારતો હતો કે આ કાકનીજ ત્રિપતમાં છે

“હા તારા મિત્ર” જરાક હસી છોકરી બોલી

“તેને કહેજો કે મને કાલે મળે”

“વારુ બીજી કું મહારાજને કહાવવું છે ?” મહારાજ કોણ છે
તે બાજુવા કૃષ્ણે કહ્યું

“બીજી શું ? હા, કહેજો કે કાલ સભામાં કસોટી છે મહારાજ
છો ને મહારાજના ચરો” કહી બારી બંધ કરી છોકરી ચાલી ગઈ

કૃષ્ણદેવ દીગ થઈ ગયો મહારાજ—સભા—મહારાજ ! શું આ છોકરી
જયદેવની પ્રિયતમા હતી ? ત્યારથી તે નિર્ણય પર આવ્યો અને જે
ધરમાંથી તે છોકરી નીકળી હતી તેને આગ્રહ બારણે જઈ બેઠો

થોડી વારે એ જાણુ અદરથી નીકળ્યા અને એક જણે ધર તરફ હાથ કરી કહ્યું “દેવડો માળો નસીમદાર તો બહુ ”

કૃષ્ણદેવને એટલું જ જોઈતું હતું તેણે આગળ આવી પુછ્યું

“અહીંઆ દેવડા રહે છે ને ?”

પેલામાથી એકે જવાબ આપ્યો “કોણ કાલડીનો ?”

“હા,”

“હા અહીંઆજ છે ”

“પણ આ ધર કોનું ? હું નામ જ ભુલી ગયો ” કૃષ્ણે કહ્યું

“રૂપસિંહ ગદવ ”

“અરે હા ” કરી કૃષ્ણદેવ નમસ્કાર કરી ધરમા પેડો

પ્રકરણ ૧૭ મું

રાજ્યસભા

પ્રજિંમાની સવારે રાજગઢ ઉભરાઇ રહ્યો હતો અને તેનો સભાખંડ ઈંદ્રની દેવસભાના સ્થાન સમો દીપી રહ્યો હતો ખડના ચોથા ભાગમા મોને મહેલો જરાક ઉંચો ચોરો હતો, અને તેની વચમા મહારાજને માટે ઝગમગતા મખમલના ગાદી તક્કીઆ હતા તેની પાછળ ચાર પુષ્પો હાથમા ચામર લઇ, પથ્થરના પુતળાની માફક ઉભા હતા તેમની વચ્ચે એક જાણુ બધ કંગેલું જરીથી ભરેલું છત્ર વધ ઉભો હતો

મવાર પડતાજ આયુધમલ્લ ભદ્રરાજ લાટના હૃષ્ટપુષ્ટ, શસ્ત્રાથી સજ્જ અનેલા, પ્રભુથી વિભૂષિત, ત્રણસો ચોદાઓ લઇને આવ્યો તે બધા આ માન મળ્યાથી મલકાતા હતા, અને અભિમાનના તોરમા મુછો પર તાલ દેતા હતા આવતા વાર કાક આયુધમલ્લને મહારાજ પામ લઇ ગયો મહારાજે એક હજીરીઆને બોલાવી બધા ચોદાઓને રાજ્યમલમા ત્રાજ જવાનું ફરમાવ્યું

મહારાજે યોગાન લોકોથી ઉભરાવા લાગ્યું, મલાખડ ધીમેધીમે

ભરાવા લાગ્યો તે ખડમા લાટના ચોક્કા ચારે તરફ છેક ભીંત પાસે ઉભા રહ્યા ત્યાર પછી ભટ્ટરાજે આવ્યા મુછો મરડતા ગરાસીઆઓ- રમથી રમાયલા, કોઇ ઘોડા પર તો કોઇ પગે ચાલતા, ધીમેધીમે આવી લાગ્યા, અને બારણાથી સિંહાસન સુધી જવાનો સીધો રસ્તો મુઠી, શીર-સ્તા મુજબ ડાબી બાજુએ બેઠા મહાજનો આવ્યા-પાધડી અને ખેસતી ચમકથી દીપતા, નીચા નમીનમી ચારે તરફ હસતા અને નમસ્કાર કરતા, અને સભાખડની જમણી તરફ પાછળથી બેઠા જટામડલ ધારતા, રદાક્ષની માલાના ભારથી નીચા નમેલા, જમ અને આચમની હાથ ધરી વિપ્રવર્યો ધીમેધીમે આવવા લાગ્યા, અને મહાજનોની આગળ બીરાજ્યા સાધુઓ આવ્યા, અને વશપર પરાનો દ્રેષ જુલો બ્રાહ્મણોની સાથે બેઠા

પછી ચોરા પર ખેસવાના અધિકારીઓ રસાલા સાથે આવવા લાગ્યા-કેટલાક ઘોડા પર, કેટલાક પાલખીમા, કેટલાક રથમા કે હાથી પર, અને પોતાની પદવી પ્રમાણે ચોરા પર બીરાજ્યા ચારે દિશામા પાટણની પતાકા ફરકાવનાર સેનાપતિઓ, મુજરાતની સત્તાના સ્તભરૂપ સામંતો, સરવતીમા પાટવી પુત્રો સમા મહાપડિતો, અને પાટણના ગૌરવના સ્ત્રી મનાતા મત્રીવર્યો ધીમેધીમે ચોરા પર બીરાજવા મહાયા કેટલાક અગ્રગણ્યોના કુટુંબીઓ, દેસદેસના 'સધિવિગ્રહકો અને અતિ-થિઓ પશુ ચોરા પર બેઠા. ચોરા ઉતરતા જ બારોટો માટે સ્થાન હતુ ત્યાં આઠ પ્રતિષ્ઠિત બારોટો બેઠા નવધણુ રા' હાર્યો તેથી નિરાશાલયા મુખે અને રાજ્યોનો પ્રતાપ જોઇ નિરતર બળતા હૃદયે દેશજદેવ મહેશ્વર અને તેનો લાઠ વિશ્વલ આવ્યા, મહોની મણુના કરતા મગ્નનન પડિત અને લવિધ્યમા જ્યદેવની સલાના સૌભારણ ચનાર રાજ્યચુરે આમશર્મા^૧ નમસ્કારો સ્વીકારતા આવ્યા, પચાસર પારસનામની પોષધા-શાલાના અધિષ્ઠાતા, સાધુગણુમા શ્રેષ્ઠ એવા મુનિ વિજયવદ્રસૂરિ બે શિષ્ય સમેત આવ્યા, નાયક વૃદ્ધ મત્રી જુલો અને ધરણી મુગવતે ડમલે ચાલતો ચાપાનેરનો ધણી સજ્જન તેના પુત્ર લક્ષ્મણ સાથે આવ્યા

તરત જ હાથી પર ચઢી ઉઠી આગે તેના મનમાં જરા કિચાટ હતો કાલે જ્યદેવ મહારાજને ન મળાયું, રાતે કાક હાથમાંથી ઇટકી મયો, મોડી રાતે સાલબું કે રાજ્યસલાની જોઈવણ માટે મહારજ પોતે હુકમ આપે છે—એ બધા બનાવો જતા તેને ગભરાવાનું કારણ લાગ્યું નહીં પાટણના જૈનોનો તે માનીતો હતો, ખસાત તેનું હતું ખતીબ તેના વિશ્વાસુ માણસોના કબજામાં ખબાતમાં હતો, બીજી કોઈ દિશામાંથી ભય નહોતો.

સલામડપમાં આવતા તેણે લાટના ચૌદાઓને જોયા અને તેને કપાલે કરચલીઓ પડી શું તેઓની હાજરી કાકનો પ્રતાપ સૂચવતી હતી ? તેણે એ વિચાર હતી કાકે કાક મલામાં દેખાતો નહોતો તે જઈને સજ્જન મહેતા પામે એકો અને આડી વાતો કરવા લાગ્યો.

*

*

તે વખતે નજગઢના અદરના ભાગમાં જ્યદેવ મહારાજ તૈયાર થતા હતા ત્રિભુવનપાલ સા આવી પડેઆ હતા અને દૂર કાક અદલ વાળી કોઠો હતો જ્યદેવ મનમાં મવકાતો હતો અને આજના પ્રસંગનો વિચાર કરી ક્ષોભ પામતો હતો કેટલે ધરેણા પડેરતા પણ તેનો ક્રુણતો હતો.

એકદમ આગણામાંથી મુગ્ધલનો અવાજ આવ્યો અને ત્રણે જણ પોતપોતાના હૃદયમાં તેનાથી ખીતા હતા.

“એ મહારાજ ! તૈયાર થયા ?” મુગ્ધલ મહેતા મફદ પાઘડી અને સાદ કીમતી વસ્ત્રોમાં ગોલતા આવ્યા તેમની લવ્ય મુખમુદ્રા અહ્ભુત લાગતી હતી એક તીવ્ર નજરથી તેમણે ત્રણે જણને જોયા.

“હા તૈયાર થાઉં છું ને”

“મારા મનમાં કે હેઠળ જતા પહેલા મળી આવું જોગે આજે તમારી પરીક્ષા છે”

આ માયાભર્યા, મહેરબાનીભર્યા સબ્દો સાંભળી જ્યદેવને જાણે પોતે આલક હોય તેવો ભાસ થયો શું જોલવું તે તેને મુઝ્યું નહીં.

‘આજે રાજ્યમહામા તમે લાટના પોદ્દાઓ ખોલાવ્યા એ ધણુ સારુ કયું’ કહી તેણે ઝાક તરફ નજર નાખી “અ કુશર્થી જેમ હાથી ચાલે તેમ માન અને આદરથી જ પોદ્ધો શરૂ ન્હાવે કેમ ત્રિભુવન !” ત્રણે જણે એકમેકની સામે જોયું અને જાણે ચોરી કરતા પકડાઈ ગયા હોય એમ તેમને લાગ્યું

“તમને વાત પસંદ પડીને ?” આખરે જ્યદેવે પુછ્યું

“જે તમારું ગૌરવ વધારે તે મને પસંદ પડેજ, પણ કરવું ત્યારે તમારા કુલને શોભે એવું કરવું”

“શુ ?”

“એ બધાને અકેક ગામ આપી લાડ બનાવો” જ્યદેવનો હવ તાળવે ચોટ્યો, ત્રિભુવનપાલ આખ ફાડી રહ્યા કાકે નોસામે નાખ્યો તેને લાગ્યું કે મુગલમહેતાને કદી પડોચાવાનું નહીં એક રાખ્દે તેણે તેમના મુત્સદ્દીપણાને અટપ કરી મુક્યું

“હા એ પણ ધણુ સારું” જ્યદેવે કહ્યું, “ખીચારાઓએ લાટ અને સોરઠ એ સર કર્યા—”

“અને રાજ્યસભામા તમારા ખોલાવ્યા આવે ને ખાલી હાથે જાય !” મુગલે ઉમેયું

“બરોબર છે” ત્રિભુવને કહ્યું

“વાર ! ત્યારે હું જાઉં છું તમે આવી પડોચો” મુગલે કહ્યું “અરે પણ હા મહારાજ ! જે પેલી ખલાતની વાત આજે છેડવાનો વિચાર હોય તો જરૂર કરજો”

“કેમ ?” પોતાની બધી હોશીઆરી પર પાણી ફરતું જોઈ જ્યદેવ મહારાજને પુછ્યું

“કાકની વાત સાચી છે ઉદાએ પેલા યવનને કેદ કરી રાખ્યો હતો”

“તમે કેમ બંધુ ?” આશ્ચર્ય પામી રામજીએ પુછ્યું

“આપણે પાચાલ હતા ને ત્રિભુવને મને વાત કહી કે મે તરત ખતીબને તેડવા માણસ મોકલ્યો હતો. તે મ્હેન્ટ આજે જ આવ્યો

છે, બહાર ઉભો છે ઉભા રહો, હું એને અંદર મોકલું ચાલો ત્યારે આવી પહોંચજો” કહી કાક તરફ એક વિનયદર્શક દૃષ્ટિ નાખી મુતસદ્દી મહાઅમાત્ય સાથી ચાલ્યા ગયા.

રાગ, ત્રિભુવનપાલ અને કાક બન્ને પગ નીચેની ભોય સરી ગઇ હોય તેમ બેલાન બની ઉભા, બધાને લાગ્યું કે મુગ્ધમહેતાએ તેમને સખ્ત હાર ખવરાવી હતી અને તેના આગળ તેઓ બાલક સમાન હતા.

“મામા બહુ જ્યારા છે” ત્રિભુવને ત્રણેના હૃદયની વાત કહી નાખી.

કોઇ જવાબ આપે તે પહેલા બારણામાં ખતીય આવ્યો. તે હાથ જોડી ધ્રુજતો ઉભો રહ્યો.

“આ ખતીય?” રાગએ પુછ્યું.

“હા જી”

“ઠીક એને બોલાવું ત્યારે તું એને લઇને આવજો” કહી રાગ અને ત્રિભુવનપાલ સજાખડમાં ગયા. મુગ્ધ અને શાતુ ઉબકને ત્યાં પહેલેથી લઇ ગયા હતા.

“કાકની કદનાશક્તિ સચોટ હતી લાટના યોદ્ધાઓની હાર સલાને કે ન્યાર જ સ્વરૂપ આપતી હતી, અને જ્યારે પચાસ શસ્ત્રથી સજ્જ અગરક્ષકો સલામાં દાખલ થયા ત્યારે સલાજનોના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં—બધા દોગ થઇ ગયા—સત્તાના આડબરથી મહાત થયા એ અગરક્ષકોની પાછળ જયદેવ મહારાજ ત્રિભુવનપાલ સાથે દાખલ થયા તેમની પાછળ બીજા પચાસ અગરક્ષકો આવ્યા.

બહાર ડકા ગડગડયા, અંદર મેદની ઉભી થઇ ગઇ ત્યારે દિશા “જય સોમનાથ!” અને “જયદેવ મહારાજની જય!”ના ધોપથી ગાજી રહી.

રાગએ સલામાં આવેલા છસો સાતસો પુરુષોના મો સામે જોયું શરવીરો, બુદ્ધિવીરો, ધનવીરોનો આવો અપ્રતિમ સમૂહ પોતાનો તાબેદાર છે તે જોઇ તેનું મો મલકાયું, તેની આખમાં સત્તાની ચમક આવી, તેના ડગલામાં દેવોની નિશ્ચલતા જણાઇ અભિમાનભર્યા હાસ્યથી, દુર્જેય

દષ્ટિપાતથી તેણે બેઠા સામે જોયું માલવાનો મેનાપતિ-અણુડારેલો-સ્વસ્થ-
પણે બેઠો હતો આ બધો લલકો ગમે તેવો હોય પણ પટ્ટણીઓ
તેની મરેશ્યાનીથી આજે જીવતા હતા આ વિચાર તેના મોઢા પરથી
નષ્ટ દેખાતો હતો

ગગન ખીરાન્યા ને વીરા બારેટે કવિત શરૂ કર્યું બારેટે અનહદ
વીરગમ્ભી જમાવટ કરી હતી તેના શબ્દે શબ્દે ગાંધે ઝગ્યા લાગ્યું તેવી
પમાએ ઉપમાએ જ્યદેવની કીમત વધતી ગઈ ન્યાટે કવિત પુરું થયું
ત્યારે સલાજનને ખાતરી થઈ ગઈ કે જ્યદેવ જેવો સુગંધી ચોક્કો ભૂત કે
ભવિષ્યમા થયો નથી ને થવાનો નથી પાચાલમા થયું એવું દારણ યુદ્ધ
આખે ને-એ જોયું નથી અને કાને કો-એ માન્યું નથી અને જ્યદેવે રા'
પર મેળવેલા વિજય જેવો વિજય ભુલેયું-દેવે પણ કોઈ દિવસ મેળવ્યો
નહોતો ઉમરે એક આખ કાઠી જ્યદેવે આપ્યું ક્યું તેની તેને ખબર
નહોતી તના હૃદયમા જ્યદેવ માટે માનના અડુર પુરુષા જ્યદેવ જરા
સરમાયો થું તણે ક્યું અને કેવું તેનું આ વર્ણન 'તેણે મનથી કાકનો
પકાવ માન્યો

ખાંડ થોડી વિધિ તથા વાતચીત થયા પછી જ્યદેવે બેઠાને પુછ્યું
‘મ સનાપતિનજ ' પાટણમા ફાવે છે ને ? અમારા આતિથ્યમા
‘જુપ તો નથી રહી ગઈ ને ?’

તા, ‘પણ ગાની ? હવે આપ અમારી અભ્યર્થના સ્વીકારો
એટલી જ વાત છે ”

‘મ, મુ અમારાથી ચાકી ગયા ’

તા પણ આજે સાંજે મારે મુકામ ઉપાડવો કે કામ હશે તો
માગે કાર્તિદેવ અહાંઆ થોડા દહાડા રહેવાનો છે ”

‘હા, ભલે રહે પણ મહેલજી ! મારે મારા લાટના ચોદાઓને
શીંપાવ આપવો છે ”

‘જેવી આપની મરજી ” કહી મુનલ જરા હસ્યો ઉદાએ ચમકી
આમ તેમ જોયું પણ કે કાક જણાયો નહીં એટલે તેને નીરાત વળી

“મારા મહાદુર નૈનિને.” જ્યદેવે જરા મોટે ઘાટે નલાની ઈવટે ઉભેલા સૈનિકોને કહેશીને કહ્યું “મેં મહાલેખ જો દે કયુ” તે તમારે લીધે છે, અને તે ગૌરના શીગપાન તરીકે તમને દરેકને અગામ આપી ભટ્ટ બનાવુ છું”

આ ઔદાર્ય જોઈ સભા પલવાર વિન્મય પામી અને પછી એક દમ આનંદના પોકાર કરી કહી ભટ્ટરાજની પકિતથી નીચેની પકિતના માણસો કામ વગર નલામા આવ્યાથી કેટલાક લોકોને અપાયતા લાગી હતી તે લોકો પણ હવે મનન્યા અને શૂંવશિની કદર કરી માટે ઉત્થક મનમા જ્યદેવના વખાણ કરવા લાગ્યો

“મહેતાછ” સલાના શીગતા મુજમ પાછું મહારાજે મનાઅમાલને કહેવા માડ્યું “માટે હવે ન્યાય કરવો છ”

“છ” મુજલે કહ્યું, અને માત્ર સામાન્ય રાજ્યસભા ધારી આવેલા પુરોષોને અસામાન્યતાના ભણકાગ નાગનાથી નેઓ ઉંચે ઠાકે અક્ષરે અક્ષર નાભળવા તલસી રહ્યા

“કાલડીના દેવડાને એક ભારે અન્યાય થયો છે તેમના ગામ આપણા લશ્કરના કેરથી કિન્નજડ થઈ ગયા છે દેવડા” કહી રાજ્યએ ચાગે બાબુએ જોયું અને ચોરા પર પાછળ ભરાઈ બેઠેલા દેવડો ગભગભો આગળ આવ્યો “મારા ગજ્યમા માટે અન્યાયમાત્રનો વિનાશ કરવો છે એ બે ગામ ફરી વસાવવા તમને મારે પાચ ગામ આપવા જોઈએ” લોકો ફરીથી હર્ષનાદ કરી ઉઠ્યા, દેવડો રાજ્યનો કિષકાર માનતો ઉભો હતો ત્યા જ બેસી ગયો

“શીજો ન્યાય મારી ખલાતની પ્રજાને કરવો છે” રાજ્યએ આગળ ચલાવ્યું ઉઠો ચમકયો, સભામા તેના શાગીદ હતા એટલા ચમક્યા તે મત્રીનું હૃદય ધમકી ઉડ્યું “શુ મહારાજ!” તેણે મીઠામા મીઠો અવાજ કાઢી પુછ્યું રાજ્યએ તે શબ્દ તરફ ધ્યાન ન નહીં આપ્યું

“ખલાતની રહેઠ પછી રાકડી પ્રજાને ત્યાના લોકોએ રખડતી કરી દીધી છે અને તેમના ધરત્યાર પુકી મુખ્યા છે”

“ મહારાજ ! વાત તદ્દન જુ—”

ગમ્મએ એક ચત્તાવાહી દૃષ્ટિથી ઉદ્ધાને કાચે તેનું મોઢું લગ્નચત્તાથી તપતુ હતું મોટો ઘાટો કાઢી તે ખોલ્યો જ્યારેવ સસ રીવાય કે પશુ કાને ધગતો જ નથી ”

‘ મહારાજાધિરાજ ’ પશુ એની તપાસ થવી જોઈએ ” શાતુમહેતાએ ધીમેથી જમાઈનો પક્ષ ખેંચ્યો

“ તપાસ થવાની જરૂર નથી, મેં પોતે જ તપાસ કરી છે ” વધારે ને વધારે વધતા ગૌરવથી જ્યારેવે કહ્યું

‘ આપે ! ઉઠો ખોલો ’

“ હા તમે એમ ધારો છો કે તમારા કાગલારમા રામનુ જ રાજ્ય ચાલે છે, નહીં ? ’ મહારાજનોમા ખળભળાટ થઈ ગયો ઉઠો શોકપ્રિય હતો અને તેની પ્રતિષ્ઠાને ચૂંતા આધાનો સામાન્ય શોકોને ગમ્યા નહીં “ મેં જ તપાસ કરી છે ગોલ ”

“ યુ ”

‘ કાકને ખોલાવ ” ગોલ નમસ્કાર કરીને બહાર ગયો ઉદ્ધાએ કાકનો પ્રભાવ જોયો અને તે પ્રભાવને શમાવવા પોતાની શક્તિ એકઠી કરવા લાગ્યો તેણે મદદ માટે ગ્રાવક મંત્રીઓ તરફ જોયું

તરત સલામા કાક ખતીબને લઈને આવ્યો ઘણાએ યવનને પહેલી નાગ જોયો હતો મધા વિગ્મય પામી જોઈ રહ્યા

‘ રહેવોની ઉત્તરમાથી આ એક બચ્યો તે ” રાજ્યએ કહ્યું

ઉદ્ધાએ ખતીબને જોયો અને તેના હાળ મગડી ગયા તે નીચેથી ઉંચું જોઈ ન શક્યો કાંકે મુઠ મરડી

“ મહેતાજી ! ખલાતનો રાજ્યવહીવટ આવો ચાલે છે તેનો મન ખ્યાલ નહાનો ” રાજ્યએ પાછું મુગ્ધલને કહેવા માડ્યું “ મારા રાજ્યમા બધા સલાહ શાંતિથી રહી શકે એ પ્રમાણે મારે શાસન ચલાવવું જોઈએ ખલાતના આજ્ઞાથી માડી દરેક ન્યાતના અગ્રેસરોએ મળી લાખ ટકા આને આપવા અને એની જાતના બધાના ઘરખાર ફરીથી બાંધી આપવા આ ખલાતને શિક્ષા ગોલ ! પૈસા વસાબૂપણ લાવ ”

શોભ વસ્ત્ર અને આભૂષણ લાવ્યો અને રાત્રીએ તે ખતીયને આપ્યા તે બીચારો ગલવાખ, બોયે પડી પોતાની લાપામા અનેકાનેક ઉપકાર માનવા બેઠો કાકે તેને સમસ્યામા મમળવ્યુ કે તેણે હવે રજા લેતી એટલે તે પ્રમાણે તેણે કયું ?

‘નેરુછને પણ આવો ન્યાય મળતો તેમ’ ઉચ્ચ વિચારમા પડ્યો અને સલા જયદેવ પર આફરીન થઈ ગઈ ગળ ઉચ્ચ તરફ ફરવા જતો હતા એટલામા નીચા વર્ગી મુન્નલે રાત્રના ઢાનમા કહ્યું

“ બધાને ન્યાય મળ્યા પણ એક રહી ગયો ”

“ કોણ ? ”

“ જેણે જીવતા રા’ પકડ્યો તે ખતીયને મળ્યો બચાવ્યો તે ”

‘ કોણ કાક ? ’ રાત્ર બીજી લાજગડોમા મહનતનો કે બદલો કાકને પણ આપનાતો હોય એ વાત ચીસરી ગયા હતા મતાધારી હમેશા માન લેવાની ફરજ સમજે છે-આપવાની ફરજ યાદ નાખતા નથી નમનલ એ મિહાતના અપનાદરપ હતો

‘ હાત્તો

‘ જરૂર ’ કહી જયદેવ ખતીયને લઈ પાછા વળવાની તૈયારી કરતા કાક તરફ જોઈ બોલ્યા ‘ કાકલટ્ટ ’ પાચાલના યુદ્ધમા તેમ જ ખતીયને બચાવીને તમે જે સેવા બતાવી છે તેનો બદલો વળાય તેમ નથી, છતાં ભટ્ટરાજનુ પદ મીકારી ચારી સલાની શોભા વધારશે તે મોહાને ચોખ્ય તમને આઠ ગામની બક્ષીસ આપુ છું ”

કાક નીચો નમ્રા અને રાત્રીએ આપેલા વસ્ત્રાભૂષણો તેણે લીધા ખતીયને એક અગરહાક સાથે વળાવી તે ચોરા પર બેઠો

“ ડિયકરાજ ’ હવે આપને જવાબ આપુ તમારા જેવા વીર પુરુષના દર્શનથી અમે પાવન થયા અવતી આવવાનુ અને તમારું તે તમારા ગળનુ આતિથ્ય મીકારવાનુ મન તો મને વશ થાય છે. પણ હાલ બને એમ નથી તો હામા કરો

પછીથી તણે ‘ મેયુ ’ પ્રભુ કરો તો કરી મળીશુ

૧ જમી ઉલહીજાયન

“ અમાર આણેલુ માથુ આપ સ્વીકારે છે ને ? ”

“ ને પણ માગતી બની શકે એમ નથી ” મહાત્મા એકદમ શાંતિ પ્રજ્વરી આળે અણુધારેલી બનવાનો દિવસ હતો આ જવાબ સાંભળી ઉબકનો હોઠ ફરકી ઉઠ્યો, નેની આખ લલુકી ઉરી, તેણે હોઠ કઠ્ઠી સ્વાસ્થ્ય ગાળ્યું

“ કેમ ? ”

‘ સેનાપતિરાજ ! તમે ક્યા ગળઓના આચારથી અગ્નિવ્યા છે / નશીબમા હશે ’ શાંતિથી ગાનએ ઉમેયું “ તો અવતીરાજની કન્યાનું પ્રાણિબહુ દરીશ, પણ તે અવતીને પાદે, જ્યાં તમે પાટણને પાદરે હો ત્યારે નહી ”

ગાનના માર્મિક વચનથી પટ્ટણીઓ ખુશ થઇ ગયા તેમાં ફરીથી યુદ્ધ કરી અવતી જીતવાની આગાહી મમાયલી હતી બ્યકે ગવંથી માથુ ટ્યુ કરી મોટે અવાજે પુછ્યું “ શુ અપમાન કરે છે ચાલુક્યરાજ ”

“ અતિથિનું અપમાન થાય ! ” જ્યદેવે મીઠાશથી જવાબ આપ્યો “ પણ તમે જેમ પાટણ આવ્યા તેમ મારે અવતી આવવું પડશે ને / મારો મદેશ પરમભટ્ટાક લક્ષ્મવમાને પહોચાડને ચાયા જ્ય સોમનાથ ’ ” રાજની ઉઠાની તૈયારી જેમ વિપ્રવર્યોએ આશીર્વાચન કહ્યા અને લોકોની હર્ષગર્જનાથી વધાવેલો જ્યદેવ અગરહડો સમેત ખડી બહાર નીકળ્યો

ધણા હરખ્યા, ડટલાક નાગજ થયા કેટલાક બળી ઉઠ્યા ડટલાક ગુપ્ત થયા ઉદાના કચવાટનો પાર નહોતો, ઉબકના ગુપ્તસાનો પાર નહોતો કાર્તિકેની નિગાશનો પાર નહોતો

કાકના હપનો પણ પાર નહીં રહેત, પણ મજરીએ લીધેલુ વચન સફાએ તેને માલતુ હતું

મુગ્ધ મહેતા ઉઠ્યા અને કાકને ખભે હેતથી હાથ મુક્યો મત્રીની દીલ જીતવાની કળાઓ કે ન્યારીજ હતી “ કાક ’ આ એના માપદાન કરતા મોટો રાજ થવાનો ’

જી હા ! ” કાકે જવાબ દીધો

“ અને ભલા ભલા મુસદ્દીઓને પાણી પણ ભરાવાનો ’

વિભાગ ત્રીજો

પ્રકરણ ૧ હું

કીર્તિદેવનો નિશ્ચય

સત્જન મહેતાના ધરની પાછલી વાડીમાં, ફાગણ વદ પડનાની સાંજે
ચાર જણ એક ઝાડના થાળા પર મેડા હતા ચાંદની મુખમુદ્રા ગભીર હતી
ચાંદે ધીમે અવાજે કે વાત કરી રહ્યા હતા એ ચાર જણા કીર્તિદેવ,
કાકલદ, કૃષ્ણદેવ અને દેશળદેવ હતા

આગલે દિવસે દગ્ધાર પુરો થયા પછી ઉપક લગ્નકર લ વીદાય
થયા હતા અને તેના રસાલામાંથી માત્ર કીર્તિદેવ અને દશ યોદ્ધાઓજ
પાટણમાં ગયા હતા અત્યારે ખાસ નિમત્રણ કરી કીર્તિદેવે કાકલે અને
દેશળને બોલાવ્યા હતા કૃષ્ણદેવ ધરમાં જ હતો

નાસીપાસીથી મ્હાન બનેલ કીર્તિદેવનું મ્થ અત્યારે દગ્ધાર
દાખવતું હતું

“કાલે હું ડગ્ધાર પાસા નાખું છું

“કવી રીતે” દેશળે કાક લખાની પુછ્યું

“કવી રીતે” કાંઈ સવારે તમારા મળલને હું મળવાનો છું તેને
સમજવવાનો ડેલો પ્રયત્ન આદર છું

કાકે કોડું ધુણાવ્યું “કીર્તિદેવ” તમારો પ્રયત્ન અર્થ જવાનો છે”

“મને પણ એવી ધાંતી લાગે છે” કીર્તિદેવે કહ્યું ‘કાલની સભા
જોઈ મને ખાતરી થઈ ગઈ મળલમહેતો ગુજરાતને અને આખા
આયાવતને ગરબ માગરા બેઠા કે’

“એમાં કે નવું નથી” કૃષ્ણદેવ બોલ્યા, “પહેલેથી પાટણની
પણાસિદા મ્થાથી જ છે”

“પણ મેં આપલી મુખાત નહાતી ધારી અવતીનો આવો
નિગ્ધાર” હવે વેર વધવાના અન મ્થેચ્છો આપણને મારે તે પહેલા
કુસપથી માલોમાલ આપણે કપાત મરવાના તમારા મળલે મારી કેટલા

“ફિવમની મહેનત ધુળ મેળવી” ભોય તરફ એકાગ્રતાથી જોઈ રહી કીર્તિદેવે કહ્યું

પણ હવે ડોઝ રગ્તો નથી નીરાત રાખજો” જરા ટોળમા ફાળવે કહ્યું

‘રગ્તો—’ ઘણો ઉંડા વિચાર કરતો હાથ તેમ કીર્તિદેવ ઓઠો ‘રગ્તો નહીં જડશે તો આપાવર્તનું થશે શું ? આ તમારા બાહ્ય મત્રીમા એટલી યુદ્ધિ નથી ? એટલું જોવાની શક્તિ નથી ? શું સપાદ્યક્ષ અને અવતી મ્લેચ્છા જીતશે અને પાટણને રહેવા દેશે ? શું તમારા મત્રીનું મુત્સદ્દીપણુ ?’

‘અમારે ત્યાં તો એ જ મુત્સદ્દીપણુ ચાલવાનું, કીર્તિદેવજી’” કૃપણદેવે શાંતિથી કહ્યું

“જે-એ કાલે શું થાય છે” કીર્તિદેવે કહ્યું

‘અને કે ન થયું તો ?’ કાંકે પુછ્યું

‘મહાકાનેશ્વર કે જે ને મુગ્ધ માને અને તે નહીં માને તો—’ કાંકે કીર્તિદેવ દ્વાન પીંછી મગો રહ્યો

તો—’ દેશને પુછ્યું

તો—’ અને કીર્તિદેવની આખમા લય કર તેજ આગ્યુ તેણે મદ્રી વાળી દીધી “તો એક પક્ષમા આર્યાવર્તનું લવિષ્ય, બીજામા મુન્નન મહેતો શબ્દ મુગ્ધમહેતાનું પદ્ધુ કેમ નમતુ ગખરે ?”

“એટલે ?” ઘણી જ આતુરતાથી દેશને પુછ્યું

એટલે—આપણે કાલે નક્કી કરીશું હું સ્વાર્થ માટે નથી લડતો માન દેશની દાઝ મને પ્રેરે છે તો શું મુગ્ધ જોવાને સીધો કરવાની શક્તિ શકું નહીં આપે ?”

દેશને અને કાંકે ચમક્યા કીર્તિદેવનો અર્થ હતો અષ્ટ, પણ સમજતા તેમને કપારી આવી પાટણ અને મુગ્ધ એક છે એ ખ્યાલ તેમના મનમા એટલો હતો કે એક રાખી બીજાને ખમેડાય એ તેમના મનના સહેલાઈથી આવી શક્યું નહીં એ બંનેને અશ્વદ્વાવાનું જોઈ

કીર્તિદેવે ઉમેયું “ નમે મને ઓળખતા નથી જીરો તો હું ડાહ્યા
વિના ગહેવાનો નથી તમે મને કાલે સવારે મળશો ”

“ હા ” કૃષ્ણ અને દેશને કહ્યું

“ મારાથી કાલે સવારે મળવાનું નહીં મને ’ કાંકે કહ્યું

“ કેમ ? ”

“ મારે સરેજ કામ છે ” જરા અતડાપણાથી કાંકે કહ્યું

“ તારાં કાંકે રાતના મને જરૂર મળજે મધ્યગત્રે આ વાડીમાં
છેડ પેલી તરફ જેટલા આપણા મિત્રો છે તે મધાને ઓલારી આપણે
કે નિશ્ચય પર આવીશું ”

‘ વાર ’

“ જરૂર હો ’ અને કેં મો થાય તો પેલું વચન પાળજે ”

“ હા ” મ્હી કાંકે ગમ લીલી

‘ કૃષ્ણદેવજી ’ તમાગ વિશ્વાસુ મિત્રો જેટલા છે ‘ કાંકે ’ કે હવે
બાજી ગભીર થશે દીલા પોયાનું કામ હવે નથી ’

‘ કીર્તિદેવજી ’ જરા ગભગશો નહીં હું દેગળેન અને જન્મજી
ત્રણ મળીશું તો આકાશ પાતાલ એક ડરીશું ત્રીરા ચાલીગ સામના
તો જરૂર મદદ કરશે ”

— • —

પ્રકરણ ૨ જી

કાંકેનું મહેજ કામ

કાસ્તીરાદેની મદદ હોત તો પાટણની મેનાનો નાથ તો તે મહેજમાં
બની ગત તેમાં નિશ્ચયાત્મક છુદ્ધ ઘણી હતી

તેણે એક કામ હાથ ધર્યું હતું કાંકે અને મજૂરોને પરણાવવાનું
અને તેની પાછળ તે ખાદ્ય પીને મડી નહેતા મજૂરોને સમજાવવાનું
અને ડોષ ન મળે એમ જામની ગોઠવણ કરવાનું તે તેને માટે નાનામાં
નાની રાત્રી મેળવવાનું કામ તે આખો દિવસ કર્યા કરતા

મહાસેનાનાયકનો બીજો ગુણ તેનામાં હતો એક ગદ સઠ થાય કે ન બીજા ઉપર ધસારો કરતી કાક ને મજરી પરણી ઉઠે કે એક બીજા વધારે અધઃ કામ તેને કરવાનું હતું તે કામનો આરભ તેણે કરવા મડપો-એટલે ગમનન પડતને સ્વાયી પાઠા આરભ તેણે પાલખી સજ્જનમહેતાના નર તન્ક લેવાની

કાસ્મીરાદેવીની મારી અજ્જન મત્રીના અતપુરમાં આવતા આખુ ધર ખળભળી કહ્યું મત્રીની જીઓ, ડોકરા, દાસ, દાસીઓ માનવી ક્ષામથી ઉંચા નીચા થઈ રહ્યા

મત્રીની પટગણી પાનકુ વરમાઅ જે આવકાર દીધા તે મત્રીકાં કામીરા ખાનગી રાત કરવા તેમને બીજા ઓરડામાં તથ ગયા

‘ માસીશુ ’ હું તો એક વણા જ જરૂરના કામે આવી છું ’

ત્રિભુવનપાલની મા હસા (મુગલની મહેન) શેઠાણીના દુગ્ધના બહેન થતા હતા

‘ તમારી દીકરી માનને હું તો જોરા આવી છું

ભલે બોલાવું મામ ’ નીકરા ”

બીજા પગે જે સોમચુર્ચરી સંગેવરીઆમાં આન કરતી પહના વિલાગમાં આપણે જે હતી તે આવી તેનું આકર્ષણ કેવ વધારે ને વધારે બીજુ હતું કામીરાએ એક દાષ્ટિથી તેને નીહાળી લીધી

‘ જા મેટા ’ કાસ્મીરામાં રાત્ર પાણી લઈ આવતા ” પાનકુ નરે કહ્યું, અને તે ગદ એટલે બીમેથી પુજ્યુ ‘ કેમ વાઝ ’ ”

‘ મારે એનું વરીશાળ સાધવું કે ”

હું ’ હજાબ શેઠાણી આયા, ‘ ડોની સાથે મહેન ’ કહાતા ’ અમને તો દીવો લઈ જોતા પછી નેહ જડતો નથી ને આ તો વધારજ જાય છે ’

એક મારી નજરમાં ’

ડાણુ ’ ”

એણામાં મામ પાણી લઈ આવી અંતે લોટો મુકી આવી ગ

ડાણુ ’ ક એક ’

“ કાદા લાયક તો છે ને ? ’ ડોમીએ ધીમે ન્હી નક્કા કરવા માડ્યું,
“ મારી દીકરીને આરણે માટે ધન કરકતી જેવી છ ’ પાટલુમા માત્ર
કરોળધીસને માગ્યો ધન કરકની

‘ મસ કગેડમા જ સતાપ પામગો / આ તો તેથી પણ વધારે ’

“ ગેહાણીના મોઢામા પાણી આવ્યા ‘ નેત્ર છાપન ડોટીવાળો છ ’

‘ ઉહ ” ગેહાણીની જિજ્ઞાસા વધારના કામ્બીગએ તિન્કાગ્યી ડહુ
‘ નેને ગુ ડરે / તથી પણ વધારે ’

ડોમી વિચારમા પડ્યા પાટલુમા ડોલ ગળ્યા ગાંઠ્યા હતા તે ન
ગણવા લાગી “ કોત્ર મહાજનનો ગેહ છે / બોલોની બદલે ’ મારા
ધન્ડા માણસની મમ્કરી શુ ડગ છે ?

‘ માગ અમ, ખરી વાત એથી પણ વધારે

“ ગુ કહો છો / પાટલુનો ડ કે પન્દેનનો ’

પાટલુ-પાટલુ ચોખ્ખુ સાત પેટીનું પાટલુ

સામે તો નેત્ર મત્રા હશે /

‘ તથી પણ વધારે ’ ખડખડ હમના કામ્બીગએ ન્હુ શુ કહ્યું
‘ નેને હમણા કદરો નહો ’

“ હાય હાય ’ સામે કહેતા અ તથી /

તમાગ લાદ ’ કાસ્મીરાએ કહ્યું

‘ ડાલ મુજબ મ— ’

‘ રી-ની-શી ” નાક પર આગળી મુગને કામ્બીરાએ કહ્યું ‘ વા
પણ વાત નહીં લાત જાય-હા ’

ડોમી પીગળીને પાણી થઈ ગયા નારે બદલે ’ પણ એ ક્યારે / ”

‘ ઉનાવળે કે આખા પા- / એ નરતા તો - - - ઉધા ચના
કરવા પડશે ”

“ તમાગ મોમા ગોળ બદલે ’ હુ ગેટને વાત ડ કે નહીં / ”

‘ માસીલ ’ તમે પણ એના જ રથા નેને કદરો તો ખીજ ઘડીએ
આખુ ગામ જાણશે ”

ના બહેન ! ત્યાં નહા કહુ '
 દાશ્મીરાદેરીએ જન લીધી અને તે પાલખીમાં બેસી પોતાનું વેળાના
 મજરી ગભીર અને સખત મોલ ' બેરી હતી તેના હાંડે બમણ
 ગર્વમાં અને તિરસ્કારમાં મરહાયના જેના ત ધીમે અનાતે સંજન
 કાવ્ય ગણગણતી હતી

' મજરી ' હવે મધી તૈયારી થત ગઈ હવે તુ ને તારો નર જન
 બેસા એટલી જ ના છે "

મજરીએ નીચાએ મકોએ અને અભિમાનદશા બૂલગ કરી જત રહી.

' નમ પાડી ચન્દી કે ' "

' હુ ક્યાં ચન્દી નહાતી ' "

' હાય હાય ' તાર થશે શુ ' "

' બોળાનાથ જે કંશે ન ' "

તુ કપાળ કરના ' કેલી વખત મુધી આમ અમળાયા તુ કન
 છે ' અન્નાતથી કાન્તીનએ પુછ્યુ " શમ નથી આવતી ? આમ ને
 આમ કાં બીચારો કાઠને દુખી કરેલો ' નહીં ' આગલુ આગલુ
 સમનનીએ ઝીએ, પણ તને તો પીસામ જ નથી મેમ ' "

" મજરી મુજે મોઢે જો રહી ' "

જાણે છે-અમજે કે-તોપણ ૭૬ કરેલી ' કાકતી જગ્યાએ હું
 હાઉં તો તારો સામ પણ નહા જોઉં તેને પણ દયાવ દમાવ કરતી
 હશે ' તે બીચારો તો પોતાના સુખ કરના તારું સુખ જોયા કે છે,
 અને તને તો કે દરકાર ન મળે ' "

કાન્તીનને કપન સખત હતા તેની યાગ્યતા નીકારી મજરીએ
 માયુ નીચુ નમાયુ

' ચાલ, હવે ઉઠ કાલ સવાગની તૈયારી કર ' "

મુજે મોઢે મજરી કી તેની આખમ્મા આનુ નહાતા તેના મોઢા
 પન ગર્વ હતો જતા સખતાઈ, સયમ ને એકલતાની મૂર્તિ સમી તે આસુ
 સારતી નિરાધાર સુદરી કંતા પણ વધારે દયાજનક દેખાતી હતી

સવારે શ્રાદ્ધમહર્ત પહેલા ત્રિભુવનપાલના મહેનમાંથી એ પાલખી એ મશાલ અને પદર નીચ ઘોડેચારોનું સંઘસ હતુ માનુ ગગનન પડિતના ઘર નરક ચાલુ

એક પાલખીમાં મજરી હાઠ પગ હાઠ પીંથી ખેડી હતી સામા કાશ્મીરાદેવી કે કે વાતો કરી રહ્યા હતા ઘોડેચારોની પાછળ એ જથ્થુ ઘોડા પગ જરાક પાછળ મુગામુગા આવતા હતા એક માંડ અને બીજો ત્રિભુવનપાલ

સરઘસ પડિતને ત્યા 'તથુ' અને આગે પાછા ગયા થા ત્યા સુધી ગુપ્ત રીતે કાક અને મજરીનું લમ કરવું એવો મધનો નિશ્ચય હતો પડિતજીએ એ ચાર વિપ્રવર્યોને બોલાવી મુક્યા હતા આ માતા જમાદને આદર આપના તૈયાર હતી

ડાપાટામધ વિધિઓની તૈયારી થઈ મુદ્દત પામે આવના લાગ્યું એટલે બધને પડિતજી યાદ આવ્યા કન્યાદાનના તે હતા અને આવે અવસરે તે ધ્યા અદ્યુ થયા તે ડોષો નમગનયુ નહીં એક શિષ્ય રહે નહાતા ગયા હતા તે પાછા આવ્યા નથી એક વિપ્ર કહ્યું કે, નહીં મા મગ આઓ દતો એવી ગપ ઉડતી હતી માતા કહ્યું કે, તેમને પાછા આવેલા તેણે જોયા હતા કાશ્મીરાના પ્રચારોના પાગ રહ્યા નહા કાઠ અને મજરી અને જથ્થુ લક્ષ્મી કામીએ ચઢવાના હાય તેમ ચાલ તે ॥ ઠેગ આવી ગય એમ તે અધીન મન્યા હતા

આખર માત્રાએ કહ્યું 'હિમા રહે' હું ધન્યા નેનંદ આવું ન જડ તે પછી નદીડીનારે ગાતે મોકલીએ આવી નખત વડ્યા ગયા'

બધા સામગ્રી તૈયાર કરી રાત્ર જોતા ખેડા આ માત્રા નક નડીયુ મગગાની પડિતની શોધમ મડઅડતી અડઅડતી નીડળા

તે એક મ. માથી બીજા ખડમા ગન, પથુ પડિતજી મહાનુ વખતે સાપ ગાંઠી ને એસા જતો ખેડા હતા કે કે પતો લાવો જ નહા પથુ તે નિગન થઈને પાછી ફરતી હતી એટલામ એક આયમનીતો અરાજ આવ્યો તે એકદમ કોલ નન્ક દોડી અને ત્યા પડિતજી—

પડિતજી ત્યા અધારામાં કે ધણુ જ ઝડપથી ગણુગણુતા હતા
અને ડોકુ ધુણાવતા હતા તમણે આખો જનરથી મીચી હતી

‘ અરે પડિતજી ’ ક્યા ભરાત બેઠા છો ? આ બધા તમારી વાત
જીએ છે ”

પડિતજીએ બોલ્યા વિના ધુણ્યા જ કયું અને ગણુગણુતની ઝડપ
વધવા લાગી

“ એમ સાબળો છો કે મહેરા થયા જા ! ”

કિતરે નહો આબ્યો, ધુણવાની ઝડપ વધી

“ એમ તમને થયું છે શું ! ” કહી માત્રા પામ આની અને પડિતજીને
ખબો પકડ્યો

પડિતજી ધુણતા ગણુગણુતા અટક્યા બીકથી આખો ઉઘાડી ને
બોલ્યા “ શાન્ન પાષમ ”

અરે બધું ગયું ચુલામાં, ચાલોની મુખત આલ્યુ જશે મડલેશ્વર
• મહારાજ ને મા ખોટી થાય છે ’

“ ઉલુ ’

‘ શાનુ ઉલુ ! ’ ડોળા કાઢી પડિતાણીએ પુછ્યું

“ અશક્ય

“ શું ! ”

“ હું નહીં આવું ”

“ કેમ ? એકદમ શું થયું ! આમ ગાડા શું કાઢો છો ! ”

નાદાન ! તારામાં અક્કલ નથી મારાવી નહીં અવાય ”

પણ શા માટે ? ”

‘ કન્યાદાન મારાથી નહીં દેવાય મહાપાતક થાય ’

‘ અરે તમારું આ નવું શાસ્ત્ર ક્યાથી કાઢ્યું ? રાત સુધી બધું
સીક હતું ને આ વળી જૂત ક્યાથી વળ્યું ? ”

“ જૂત નહોય માત્રા ! હું અધમ છું અશુદ્ધ છું કન્યાદાન દેવા
પામ્ય નથી ” ગભીરાઇથી પડિને કહ્યું

“ શુ બકો ડા ? મને તો સમજ નથી પડતી ”

“ મને પડે છે, દેવી ! મને પડ છે મારાથી મજરીનુ દાન નહીં દેવાય ”

“ કેમ ? ત્યારે બીજુ નેણુ દે ? કવિકુલશિરોમણિના મિત્ર તે એના પિતા જેવા—”

‘ ને નથી તેની જ પીડા કબી થ- ડ ’ હાસ્યજનક ગીતે દયામણુ થઈ વાચનપતિએ કહ્યું

“ હાય હાય ! ને કેમ થયુ ? ” ખડખડ હસતા માત્રાએ પુછ્યું

‘ હુ તેજ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મો દત્તો પાપ ત્રણ પ્રકારે થાય છે—મનસા વચસા, કર્મણુ ”

‘ જરા હુકી વાત તો કરા, મુન્ન જરા બેઠું છે ”

“ દેવી ! હુ રાત્રે મુનો એટલેવ્વનુ આવ્યું કેમણે રદ્દત્ત જીવનો થયા ’

‘ વાર ”

“ ને તેણે કહ્યું કે મારી કન્યાને વિદ્યાનુશીલાય નાદને નહા આપવી મે કહ્યું કે વિદ્યાનુ ક્યાથા બોળશે ? ત્યારે ને કહે—બોલતા બોલતા પડિ તનુ મોઢું હસી ઉઠ્યુ—કે ‘કોઈ નહીં હોય તો તમે પરણો ’ હુ નન્ન અબજીને જાગ્યો અને મને વિચાર આવ્યો કે, હુ એને શા માટ ન પરણુ ? બરોબર યાજ્ઞવલ્ક્ય અને મૈત્રેયીની જોડી થાય ”

“ પછી ? ” હમ્તાહમ્તા માત્રાએ પુછ્યું

“ દેવી ! એ વિચાર આવતા મને મારા ઘેર માનસિક પાનડનુ લાન થયું આવો વિચાર આવ્યા પછી મારાથી એનું કન્યાદાન કેમ દેવાય, તુ જ બોલની ? ”

“ એટલે મારા પર બીજી મૈત્રી લાવવી હતી કેમ ? ” મહા મહુનતે હસતુ બાળતા માત્રા બોલી, “ મોટા મૈત્રેયીવાળા ’ હવે ઉઠો છો કે નહીં ? ”

“ કેમ ઉઠાય ? ”

“ ઉભા રહો, દેખાડુ ’ કહી માત્રાએ હાથ ઝાલ્યો “ ઉઠો છો ? નહીં ? નહીં તો હાથ પકડોને મહાર ઘસડી જઈશ ”

“ દેવી ! માન હાથે આવું પાપ કરાવો છો ? હુ નહીં આવું ”

કમે કયુ' હસતુ દયાની માત્રાએ ૧ જાનના ભડાગે ધસડવા માડવા
એટલામા પાછળથી કામ્બીરાદેવી આવી પહોચ્યા

“ અરે વાહ ' ત્યા મુદૂત' ગય છે ને તમે અહીં મન્ટી કરો છો '
આનાની ' ”

બને શરમાન ગયા, માત્રાને ગ્તો સુઝયો.

‘ ચાલો છો - નહીં ' નહા તો આને કહી દ્દશ ’

ના ના કહેની નહીં ”

‘ ત્યારે ઉઠો ” માત્રાએ કહ્યું

ગુ છે ? ’ કામ્બીગએ પુછ્યું, આ ખેચાનાણી શાની ' ”

કહી દહીં ' ’ માત્રાએ ધમકી આપી

“ ના-ના-ના ”

ઉઠો, નહીં તો કહી દ્દશ ” માત્રાએ કહ્યું

“ શુ કહેવાનુ છે ? ” કામ્બીગએ પુછ્યું

‘ ના કે નહીં ’ પડિને કહ્યું

‘ ત્યારે ડો ”

હ શભો ' કહી ફ્યામણે મોઢે પડિને આકાશ તરફ જોયું, પણ
શકના ફગારમા તે અગ્નિનો વીકાર થયો કે નહો તે ન સમજવાથી
નિગધાર બકર જેમ ઢોમાવા ધસડાય તેમ ગજનન પડિતે ઉઠ્યા અને
માત્રાએ છેડો મોઢે ઢાકી હસતુ છુપાવ્યું

કન્યાદાન-દાતા આવી પહોચવાથી મુદૂત' સચવાયુ-કાક અને
મજરી પગલ્યા અને સવાર પડતા ઘણાખગ વીખરાઇ ગયા

કાક અને મજરી ગભીર, સખત, ગ્વગ્થ હતા, બને તરસ્થતાથી
પરસ્પરિને ઉઠ્યા કાકના મોઢા પર દીલગીરી દેખાતી, મજરીના મોઢા પર
અભિમાન દેખાતુ બનેની આખોમા ચિંતા હતી

પ્રકરણ ૩ જી કીર્તિદેવનો મુગલ નાથ મેળાપ

જ્યાં કાક નજરીનું પાણિઅહણ કરવામાં ગુથાયો હતો ત્યારે કીર્તિદેવ તેના જીનનું મહાકાર્ય આરંભવા તત્પર થયો હતો તે મહાકાર્ય મુગલને મળવાનું હતું

નજરને તેને અનેક વાર વાંચો પણ તે માલવી પાંદો અડગ રહ્યો તેના જીવનની એ નેમ હતી તેના પિતાની ગોધ અને તેના દેશનું એક્ય એ એ ભાવના માટે તે જીવતો હતો, અને તે સિદ્ધ કરવા જતા તે અમાનુષિ-અચેતન સૃષ્ટિના મહત્તર-જેવો નિશ્ચલ-મચ્છાટ બની રહેતો જેવી રીતે એક કામ માધવા તેણે કાલભૈરવ આરાધ્યો હતો, તેવી જ રીતે બીજી કામ માધવા રાજ્યખટપટમાં ભેગવ સમા ભયાનક મત્રીને મનાવા તે જતો હતો

કીર્તિદેવની બુદ્ધિપ્રધાન નજરે મુગલ એક માત્ર કાર્ય સાધવા જતા હતા એમલી આડી ખીલી હતો પણ પાટણની નાની સૃષ્ટિની નજરે તે બધી વસ્તુનો કત્તાહત્તા હતો વાંડને પુજતા કીર્તિદેવને તેનામાં પ્રભાવના કે ધણા અસાધારણ લક્ષણો જણાયા નહોતા પરિણામની ખ્યાતિ તેણે માલગી નહોતી તે જીવવાનીમા તોફાની હતો, ઉગ્ર હતો, લોકોને ગાડા કરતો હતો તેણે અદ્યક ધનને પણ અધિક કર્યું હતું ચંદ્રપુર જઈ હાલની રાજ્યમાતાનું માન્ય પાટણ બંધ આવ્યા હતા થોડા યુદ્ધ લટક્યા હતા, થોડા શરે સર ત્યાં હતા, લડા કહ્યું દેવના વખતમાં રાજ્યસત્તા હાથ કરી હતી ગગનના ભત્રીજા અને પોતાના બંનેવી દેવપ્રસાદને કુખી કરી દુર-રાએ પકાડાયો હતો રાણીની સવા કરતા, પોતાના જી અને પુત્રનો સાગ કરી બંને નરવા દીધા હતા, રાજા મરી ગયા પછી બળાખેર પદ્મીએને રાજ કરી માનજેવીની સત્તા પાછી પાટણ પર ખસાડી હતી અત્યારે તે રાણી અને રાજાની મહેરબાની અને બીજા મત્રીઓની નિર્બલતાથી મર્-સત્તાધિકારી થઈ બેઠો હતો

કીર્તિદેવને આ બધામાં કે અસામાન્યતા ન લાગી, પણ માત્ર અમામાન્યતા તેણે પેદા કરેલા વાતાવરણમાં લાગી જેમ વાતાવરણમાં

ગમગીની હોય, સુગંધ હોય, ધારતી હોય તેમ ગુજરાતમાં પણ મુકતા મુનલના પ્રભાવથી ભરેલું વાતાવરણ તેને અપ્રેક્ષ્ય લાગ્યું હતું ન કળાય એવા ધાકથી, ન સમગ્રય એવા માનથી, ન જાણાય એવી મમતાથી બધા તેની તરફ જોતા કીર્તિદેવ મહાપુરુષ હોય છતાં તેની વય કોમલ હતી આ કારણથી તેણે આ પ્રભાવ બધો પટ્ટણીઓની નિર્જલતાથી ઉદ્ભવ્યો છે એમ માની લીધું

તેની ભાવનામય દષ્ટિ અલુપ્તકાયલી કલ્પનાશક્તિ-એ એથી મુનલના પ્રાદ્ય વ્યક્તિત્વનો ખરેખરો પ્રભાવ તે પારખી શક્યો નહીં મુનલથી અપરિચિત તે હોય તેથી તેના પ્રભાવમાં જે પ્રતાપી સર્જક શક્તિ હતી તે પણ ન જોઈ શક્યો નહોતો તે તેને મળ્યો નહોતો તેના અદ્ભુત વ્યક્તિત્વનો અસંખ્ય પ્રતાપ તેણે જોયો નહોતો નાના ગામડાના માલીકમ્મથી પાટણ આજે બાર મહળ ને બાવન શહેર પણ એકદમ્થુ સત્તા કોને લીધે ચલાવતું હતું તેની એને ખબર નહોતી

પણ જ્યારે સજ્જનમહેતા સાથે તે રાજગઢ આવ્યો ત્યારે તેને પદ્મવાર પાછા હાંવાનું મન થયું —૩૦થી નહીં, પણ માત્ર એવા જ વિચારે - મુનલને મળવાથી તેણે ઉપાડેલા કર્તવ્યને કે હાનિ નો નહીં પહોંચ બીજી પણ ન વિચાર અદ્ભુત થયો અને બાણાસુરની સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવા કિતરેલા અનિરુદ્ધ સમો કીર્તિદેવ મુનલ પાસે ગયો

મુનલની માનસિક સ્થિતિ વળી જીવદી જ હતી જ્યારથી તેણે કીર્તિદેવને જોયો ત્યારથી તેના પ્રભાવના લલ્પકારા તેને વાગ્યા હતા, તેની મોહક, બાલિકા સમી મુખમુદ્રા કોણે જાણે કેમ તેના મનમાં રમી રહી હતી, અને તેની ભાવના અને કર્તવ્યો માલગી અનલગી લાગી હતી આ કારણથી સજ્જનને દૂરસદની વખતે કીર્તિદેવને મળવા મુનલ પાસે યાચના કરી કે તેણે તરત તે સ્વીકારી મુનલ મનુષ્યોનો હીરાપારખુ હોય, અને પોતાની શાકેત નવા અમમતા રત્ન પર અજમાવવાનું તેને મન થયું હતું

જ્યારે કીર્તિદેવ આવ્યો ત્યારે મુનલ તકીએ બેઠેલો પાન ખાતો હતો મીઠાસાથી ભરપૂર હાથથી મુનલે કીર્તિદેવને આવકાર દીધો

“આવો કીર્તિદેવ ! સન્નજન મહેતાને તમે ધણા જીની લીધા છ તમારા ને તમારા જ વખાણુ કર્યા કરે છે ”

“મત્રીગજ ! ‘પ્રગુણક્યજ્ઞે સ્વાન્ ગુણાન્ ક્યાપયત’ એવા પણુ વીરલા દુનીઆમાં પડ્યા છે ” નમ્રતાથી કીર્તિદેવે જવાબ વાળ્યો.

“મહેતાજી ! તમે કીર્તિદેવને ક્યાથી ઓળખો ?” મુગલે એકદમ સન્નજન સામે જોઈ પુછ્યું.

સન્નજનમત્રી ગભરાઈ ગયા, તેમનું મોઢું લાલચોળ થઈ ગયું ‘હુ’ ને જરા ગુચવાઈઓઆ, “કીર્તિ-હુ-કિયકનો પુત્ર-દત્તક પુત્ર એટલે ઓળખુ ”

“એમ !” મુગલે ડોકુ હલાવી કહ્યું.

“તમે તો વણીક છો ? તમારા પણુ સદ્ભાગ્ય કે કિયકગજ જેના શીરછત્ર મેળવી શક્યા ?”

“જી હા માગ માઆપ જે હોય તે-તેમણે મને આલપણુથી છોડી દીધો, પણુ પરમારે બધી ખોટ પુરી છે ” પણુ આ વાત કું સન્નજનને રચી નહીં તે એકદમ કિલા થઈ ગયા તેને કું માનસિક ગભરામણુ થતુ હોય એમ લાગ્યું.

“મહેતાજી ! હુ હવે જાઉં છુ ”

“કેમ એસોની ”

“ના મારે મહારાજને મળવું છે, પછી બીજા કામ છે હુ જાઉંશ ” કહી ઉતાવળથી રગ લઈ તે ચાલવા લાગ્યા મુગલની આખ જરાક ઝીણી થઈ તેને આ વર્તણુકની સમજ નહીં પડી.

“ઠીક મહેતા ! આવજો ” તેણે કહ્યું અને સન્નજન ગયો એટલે કીર્તિદેવ તરફ ફરી તેણે જરાક હસીને કહ્યું “ઓલો કીર્તિદેવજી ! શુ કામ છે ?”

કીર્તિદેવ અડધી પગ મુગલનું વિશાલ લાલ અને અગમ્ય આખો જોઈ રહ્યો તેને લાગ્યું કે તે એક મહારથી જોડે વાગ્યુદમાં કિતરતો હતો.

“મત્રીવય !” હુ એ કામે આગ્યો છુ એક આપના દર્શન પામી કૃતાચ”

૧ પા કાના ગુણના વખાણુથી જ પોતાના ગુણ જણાવતા.

થવા, ખીજી એક યાચના કરી બિહા મેળવવા ” કીર્તિદેવે કહ્યું તેની તેજસ્વી આખોમા કપટ નહોતો, ઉંઝાણ નહોતો, માત્ર સરલતા ને શ્રદ્ધા હતી તેનો સ્વર કોમલ હતો

તે સ્વરે, તે નજરે મત્રીના હૃદયમા ન સમજાય એવા મુરો પેદા કર્યા, પણ મુળલે તે સાલળવાની કે સમજવાની તમ્હી લીધી નહીં તેણે મીઠાશથી જવાબ આપ્યો “ બોલો શું કામ છે ? ” કીર્તિદેવને મત્રીની મીઠાશથી આશા આવી તેણે કહ્યું “ કામ આપના જેવાને સહેલ છે આપ કરશો ? ”

‘ ભટ્ટરાજ ’ તમને સહેલ લાગે, પણ ગમે તેવો પણ હું રાજસેવક ” પોતાના શબ્દોને ખોટું પાડતો, સત્તાદર્શક હામ્ય હસીને મુળલે કહ્યું

“ આપ રાજસેવક નથી, ગમ્યના ભાગ્યવિધાતા છો ”

“ તમારો ખ્યાલ ખોટો છે ”

“ ના મત્રીવર્ય ! એટલું જ નહીં, પણ ભરતખડનું ભાગ્ય પણ તમારો હાથમા છે ”

“ મારો હાથમા ? ” જગ વિચ્છેદ પામી મુળલે પુછ્યું

“ હા મે શુજૈર ભૂમિમા પમ મુકયો લારથી તમારા પ્રભાવનો પરચો જોતો અને સાલળતો હું આવ્યો છું, અને તેથી જ એક યાચના કરું છું ”

“ શી ? ”

“ જેમ ગુજરાતનું રાજ્યતત્ર એડ આગળીએ ધારો છો તેમ આયાં-વર્તનું ગમ્યતત્ર પણ ધારો ” કીર્તિદેવે કહ્યું

“ એટલે ? ”

“ મહારાજ ! તમારા જેવાએ માત્ર એક રાષ્ટ્રની રાજનીતિ પાછળ જીવન સમર્પવું ન જોઈએ આખા આર્યાવર્તની રાજનીતિ હાથ કરો છિન્નભિન્ન થઈ ગએલા રાષ્ટ્રો, કુસંપી બનેલા રાજ્યોને એકતત્રે બાંધો તમારા જેવાની શક્તિ વિના તે કોઈ કરી શકવાનું નથી. ”

થોડી વાર મુળલ જોઈ રહ્યો તેને કીર્તિદેવનું મગજ ભમતું લાગ્યું

“ કીર્તિદેવજી ! શું અવતી ને પાટણની સધિ વીરો કહેા છો ? જરા ૨૫૯ કહેા ”

“ મત્રીવર્ધ ” તમે એમ ધારે છો કે હું પાટણને અવતીની સધિ યાચવા આવ્યો છું ? મહારાજ ! ઉપક પરમાર તરવારની ધાર વડે સધિ કરાવે છે, સધિ યાચતા નથી ગઈ કાલે એમણે ગૌરવ છોડી માગણી કરી તે માત્ર માટે લીધે તે માગણી ફરીથી કરી, માનભગ થવાને અવતીને અપતા પમાડવા હું ફરી આવું એવો નથી પટ્ટણીઆ વિગ્રહ માગશે તો તું માલનીઓ આપશે નહીં ? ”

“ ત્યારે તમે તું માગો છો ? ”

“ મહારાજ ’ માત્ર પાટણ અને અવતી વચ્ચે કુસપ છે એમ નથી સપાદલદા અને માલવાને વેર છે “કાન્યકુબ્જાધિપ ચ દ્રેવ મહારાજ માલવા અને નપાદલદા ”મે સાથે લઈ છે કચ્છીરાજ કીર્તિવર્મા વા સાથે વડે છે ચીનાડના રાવણની મહેન્દ્રા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય “ એ આ બધાના વેર નમાવવા છે, આ બધાને ભેગા કરી એક મહા પ્રબલ સैन्य પેદા કરવું છે એ બધું કરવા આર્યાવર્તને એક મુત્સદ્દા જોઈએ છે એ પદવી તમે લેશો ? ”

મુગ્ધલના મુખ પર એકાગ્ર થયેલી કીર્તિદેવની આખોમાથી તેજના તણુખા નીકળવા માડ્યા જેમ તેની રાચાનો પ્રવાહ વધ્યો તેમ મુગ્ધલના પ્રભાવનો ખ્યાલ પણ આછો થયો કીર્તિદેવ એક દેવનો દૂત હોય તેવો લાગતો તેની નિર્મલ કાંતિ ભલુકી ઉઠી, તેની એક-વડી, સુકોમલ દીસતી કાઠી અણુદીઠી રીતે ધ્રુજવા લાગી

“ આ બધી મહેનતનું કે કારણ ? ” શાંતિથી મુગ્ધલે પુછ્યું

“ કારણ ? આર્યાવર્તને માથે લાય ઝંઝુમે છે, મત્રીગજ ’ ”

“ કેવા પ્રકારનો ? ”

‘ મહારાજ ’ કાલે રાજ્યમલાના તમે અર્ધનમ મ્હેન્દ્ર જોયો એ અહીંઆ તો એકંદો છે, કાશ્મીર પામે એની જાતના અખજ યોદ્ધા છે, તે બધા આર્યાવર્તને ભગ્નીભૂત કરવા એકે પહે ચઇ રહ્યા છે તેમના લાય કરે રણસીંગડા-તેમની ભયાનક હાક ઉત્તર પદેશોમા ગાળે છે તમે પણ ભુલ્યા મત્રીવીર, ગીઝીના સુલતાને કરેલો પાટણ અને દેવપાટણનો

વિનાશ કાલે તો જ્યેદેવ મહારાજે એક પાપીને પચાગ પોશાક આપ્યો તેના પાત્રો તમારા ને મારા ઓકરાના દીલ પર એક કાપડનો કકડો પથ્થુ રહેવા નહીં ?”

“ એટલે આપણા રાજ્યો વચ્ચે સધિ કરાવી એ અગ્નિલો સહારવા છે ? એ રહેજોને પાછા હાકી કાઢવા છે ?”

“ હા, મુળલ મહેતા ! અને તે તમારા વિના કોઈ કરી શકે એમ નથી ”

મુળલ વિચાર કરતો હતો, તેની પ્રભાવશાળી આખો કીર્તિદેવ પર ફરી રહી હતી તે મનમાં આ બાલયોદ્ધાની પ્રશ્ન સા કરી રહ્યો હતો તે થોડી વારે બોલ્યો

“ કીર્તિદેવજી ! તમારી વાત સાચી છે, પણ મારાથી કે મુજરાતથી એમાનુ કે નહીં બને ”

“ કેમ ?” ચમકીને કીર્તિદેવે પુછ્યું

“ તમે માલક છો, નહીં સમજો આવી રૂપરૂ રીતે કોઈએ અલાર સુધી કહ્યું નહોતું, પણ ચાર વર્ષ પર એક અમારો જતિ હતો તે પણ એમ જ કહેતો હતો ” મુળલે કહ્યું

“ શુ ? ”

“ મને તેના બોલો યાદ આવે છે ” કહી મુળલે ઝીણી આખો કરી તેના શબ્દો સભાર્યા “ તે કહી ગયો હતો કે તમારા મત્રીઓની મહેનત ધુળ મળશે, તમારા દીકરા દીકરી ગીઝનીના બળરમાં વેચાશે,^૧ એ રૂપરૂ સાબરે છે ”

“ તેની વાત સાચી છે મારે જ કહું છું કે માન કહ્યું માનો ”

‘ કીર્તિદેવ ’” ડોક ધુણાની મુળલે કહ્યું, “ તમારી વાત સાચી કાલે હોય, પણ દરેક સત્ય વાત શક્ય નથી હોતી ”

“ શક્ય ન હોય તો થવી જોઈએ ”

“ ભારે દુનીઆનો છેડો આવે ” મુળલે કહ્યું “ શક્ય વસ્તુ ન હોય તો હાથમાં ન રહાવી એ માર સૂત્ર છે ”

“પણ તમે બધું શક્ય કરી શકો એમ છો તમે મહાઅમાત્ય થયા ત્યાં ગુજરાત ખેંચુ હતું અને આજે કેવું છે ?”

“પણ હું મહાઅમાત્ય હતો-ને ખબર છે ? અને તે છતાં મારી પીડા હું બાણ છું કીર્તિદેવજી ! તમે માગણી કરી માત્ર ગૌરવ વધાર્યું છે તે હું એક મહારાજ્યનો મંત્રી હોત મારા તાબામાં ૬૫ હજાર સામંત હોત તો હું તે સ્વીકારત તે નવી એટલે લાચાર કહી મુબલ મુગો રહ્યો કીર્તિદેવે તેને અજબ રીતે પીગળાવ્યો હતો

“તમે બધું કરી શકશો મેં ધણાખરા રાજ્યોને સમગ્રવ્યાપ્ત, તે બધા તમારું માનશે”

“એક ચલ્લુ નહીં માને ભય વિના પ્રીતિ સાલણી છે ? તમારા વિચારના તેજમાં તમને આખે અધારા આવ્યા છે કુસપ ડગ્તા સપ કરવો વધારે કઠણ છે”

“તે તો મેં કાલેજ જોયું તમારે ઘેર બેઠો સપ આવ્યો, પણ તમે સ્વીકાર્યો નહીં નહીં તો તમારી પીડે આજે પાટણ અને અવનતી બે હાત”

‘કીર્તિદેવ’ શબ્દોની ગોલાથી હું છેતરાતો નથી હું અને પાટણ ક્ય- પરમારના ગુલામ થઈ રહેત, પાટણના કિંગતા ગૌરવનો અસ્ત થાત”

“એમ જ બધા માને તો મેં ભેગા મળી યવનોની સામે યાયજ નહા”

“જેણે તમને ભેગા થવાનું વચન આપ્યું હતું તેનો મુઠો હું સમજી છું”

શો ?”

“યવનોને હરોની દેગે જાણ ચક્રવર્તી થવા આશા ગાખતો હતો” મુબલે હજી

“લાગે એ આશાએ તમે કમ નથી નંદાતા”

“ગુજરાત હજી નાતુ છે, તે હજી હમણા જ પગલર થાય છે તે એની આશા રાખે તો મર્ખ દરે યવનો તો ડોણ જાણે ક્યાં હારે, પણ આવતે વર્ષે અમાર નખોદ વળી જાય” નિરાશાભર્યા હૃદયથી કીર્તિદેવ જોઈ ગયો મુબલે આગળ ચલાવ્યું “તમારા જેવા નિમ્બાઈ”

માણસ આગળ સત્ય બોલતા મને શી હરકત ? મહા મહેનતે મેં મારી ડુપડો ઉભી કરી છે આર્યાવર્તનો મહેલ ચલુવા નહીં તો એ ડુપડી ચમત્કાંત જાય સમજ્યા ? તમને જે મહેલ બાધવાની હોશ છે તે તમે ભલે બાધો મુગલ તો એની મહુલીજ સભાળશે ”

“ એટલે મારા સ્વપ્ને નષ્ટ થવાના ? ” દીલગીરીભર્યા અવાજે કીર્તિદેવે કહ્યું

“ સારે તમારા સ્વપ્ને ખાતર થુ હું મારા સિદ્ધ થએલા સ્વપ્ને નષ્ટ કરું ? ”

“ સારે એક નાના રાજ્યની મહત્ત્વાકાંક્ષા સાચવવા આર્યાવર્તનું સલાનાશ ગણવા દેવું એમા તમારે મુત્સદ્દીપણું ” નિરાશાએ ડાખેલા હૃદયથી કીર્તિદેવે કહ્યું—કહેવાઈ ગયું

મુગલે ગૌરવથી ઉચ્ચ જોયું, તેને લાગ્યું કે કીર્તિદેવની નિસ્વાર્થ શુદ્ધિ જોઈ પોતે અણુધારેલી અયોગ્ય ભલમનસાઈ દેખાડી હતી. તેની આખો નિશ્ચલ થઈ તેનો જવાબ લેવાનો તમારો અધિકાર નથી ” શાંતિથી તેણે કહ્યું, ‘ હું છું ત્યાં સુધી મારું મુત્સદ્દીપણું મને તેવું હશે તોપણ ચાલશે ”

“ અને મારું ચાલશે ત્યાં સુધી નહીં ચાલવા દઉં ” સત્તાથી કીર્તિદેવે કહ્યું મુગલ તિરંગારભર્યું હસ્યો “ એવું મને ધણી કહેનારા મળ્યા છે, અને—”

‘ અને તમે તે બધાનો પરાજય કર્યો છે ” કીર્તિદેવે ઉમેર્યું નિરાશાથી તેના મગજમા ગુસ્સો પેદા થયો હતો “ તમે એમ ધારો છો કે આર્યાવર્તના ભવિષ્યને આડે આવતા તમે કાવશે ? મત્રીરાજ ! તમને ડરાવતો નથી, પણ ખરી વાત કહું છું હું થોડે દિવસે અવતી જગદશને સમય આવે મારી દૃષ્ટા સિદ્ધ કરીશ દેશદેશના રાજાઓના સૈન્યો વડે મ્લેચ્છોના સહાર કરાવીશ અને જીતતો રહીશ તો બતાવીશ કે સત્યમેવ જયતિ—નહીં કે તમારી ટુક શુદ્ધિની સ્વાર્થી રાજ્યનીતિ—અને ખાત્રી કરી દેશ કે ગુજરાત એ આર્યાવર્તનું અંગ નથી, પણ સ્વાર્થી શ્રાવક ધનાઢ્યોને ધનસચય કરવાનું ચૌદું છે ઉબકરાજ કહે છે તેમ પાટણુ માત્ર અવતીનું મહલ થવાનેજ યોગ્ય છે ” કહેતા કહેતા કીર્તિદેવ ઉભો થઈ ગયો તેની જાળવણ્યમાન કાંતિ દેવ જેવી દીપી રહી આ ઉમળકાનો ઉજળો સાગર મુગલના શાંત ગૌરવ પર અચકાયા અને વીખરાઈ ગયો

“ તમારી આશાઓ સિદ્ધ ન થઇ તો ? ”

“ તો હું જન્મતને કહીશ કે જ્યારે બધા રાજ્યો મધિ કન્યા તૈયાર હતા-જ્યારે બધાના મ પૈથી ચવનોનો સહાર થાત અને ભગતખડ અચી જાત-ત્યારે એક મત્રીએ તેમ ન થવા દીધું જ્યારે તમારા રાજ્યોનો વિનાશ થશે-તમારુ પાટણ પાધગ થશે-ત્યારે કહીશ કે આ બધો પ્રતાપ એક મત્રીનો-એક વ્યર્થપરાયણ મુત્તમદીનો તમારો જન્મ કહી મરો તેમ જ્યારે તમાના દીકરા દીકરીઓ ગીઝનીના બગ્ગેમા વેચાશે ત્યારે તમારા કર્તવ્યનુ પરિણામ શુ છે તે સમજશો ” જીનુસાથી કીર્તિદેવના અગ્રેઅગ ધુજતા હતા

“ કીર્તિદેવ ” એક પવવાર થોભી મુગલે સખનાઇથી કહ્યું “ તમે ઉસ્કેરાઇ ગયા છો એટલે વધારે રાત કરનામ માવ નથી તમે અવની કંપારે જાઓ છો ”

“ આવની અમાવાસ્થાએ ’

‘ મારુ માનો તો આજે જ વીદાય થાઓ ”

“ કેમ ? ”

“ કારણ જાણુવાની જરૂર નથી ’

“ શું મહાઅમાત્ય તરીકે શાસન કરો કે ? હું અવનીનો આધિવ અહક છું, હો ! ” ગૌરવથી કીર્તિદેવે કયું

“ હું શાસન નથી હુતો, શીખામણ આપુ છું માટે જેમ વહના પાટણ છોડો તેમ સાર ”

“ ડરાવો છો ? ” ગુસ્સે થઇ કીર્તિદેવે પુછ્યું

“ જેની પાસે શક્તિ કે સત્તા ન હોય તે ડગવે મારી પાન મને ડ જ્ય સોમનાથ ! આવજો ” જાતિથી મુગલને કહ્યું અને તે ડભો થઇ ગયો કીર્તિદેવ નીકળ્યો તેના મનમા નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિનો પ્રવેશ થયો હતો, તેનું દૈત્ય ગુસ્સાથી બળી રહ્યું હતું

તેના અથા પછી તેની પાડળ મુગલ જોઇ ગયો અને આખરે મળ્યો “ શો છોકરો ! શો પ્રભાવ ! એવો પુત્ર હોય તો હકોતેર પેઢી તારે રી

ઓલવાની છા—ભયકર' એને અહીંઆ ગહેવા નહીં દેવો જોઈએ પવર્ત
પણ પીંગળાવવાનું એની જીભમાં જોર છે અરે, બહાર પ્રા. '૬ ૩ ૧'
બહારથી વિહારી આવ્યો "આપુ' ગો હુકમ છે?"

"દેમ' શી ખબર છે?"

"ગતના બાર વાગે સજ્જન મહેતાની વાડીમાં બધા બેગા થવાના
છે" વિહારીએ કહ્યું

"કોણ કોણ?"

એક તો આ ગયો તે—કીર્તિદેવ, બીજો કાક, પેલો કૃષ્ણદેવ—

"તે હજી અહીંઆજ છે?"

જી હા કીર્તિદેવનો જમણો હાથ છે"

"પછી?"

દેશળદેવ તે બીજા થોડાક જ હુ પછી બધાના નામ કહીશ"

શુ કામ?"

"આપે જે જવાબ આપ્યો હોય તેના પર વિચાર કરા"

પેલો કાક પ્રમ છે."

આપુ' તે સમજાતું નથી એ તો બધાનોજ ખાસ મિત્ર દેખાય
છે કીર્તિદેવનો, કૃષ્ણદેવનો, મહેશ્વર મહારાજનો તે મહારાજનો
મુગલ હત્યો 'હુકમ નહીં એ બધું તારે સમજવાની જરૂર
નથી બીજી કે."

"આપુ' અત્યારે એ કાક પરણ્યો"

મુગલ હત્યો 'પરણ્યો? કેની સાથે?"

રુદ્રદાસ કવિ હતાને તેની છોકરી જોડે મહેશ્વર મહારાજ ને
કાશ્મીરગયા પણ હતા"

"ક્યા પરણ્યો?"

"ગજનન પંડિતના ઘરમાં"

"વાર! હુ ગરનાયકને કહી આવ કે મને મળી જાય તે દશ મહિ
તૈયાર ગએ"

‘ જોવી આશા ’ કહી વિહારી ગયો

‘ જોદશ, હવે એ રાતના બધા શુ કરે છે ’ ક્વી મુગ્ધલ મીનગદેની પાસ ગયો

પ્રકરણ ૪ થુ

હારમીરાદેવી ગુરુપદે

મુગ્ધલમહેતાએ રાજમાતા પામે જઈ કીર્તિદેવ સાથે થએલી રાત-ચીતનો સાન કહ્યો આખરે મીનગદેનીએ કહ્યું

‘ ત્યાં મરેતા, હવે તુ કરવાના ? ’

રાત્રે તુ થાય છે તે હુ જોવા જઈશ

‘ તુ પોતે ! બીજા કામને મોકલની તારે છત્ર શા માટ જોખમના નાખે છે ? ’

‘ આપ મુઆ વગર જવે જનાય ! મારે જતે જ જોતું છે - કાવત્રાખાજને ગેા વિચાર કરી ગયા છે તમે શીકર કંગ્રોશ નહીં મને કે થવાનું નથી ’

‘ કેમ જાણ્યું ? ’ મીનગદેનીએ હમીને પુછ્યું

‘ તમારે આશીવાદ છેત ’ મુગ્ધલના નેત્રા જરા ચમકી ઊઠ્યા

‘ અં કાવત્રાખાજના નાયકને મારા હાથમા નખીશ ’

નાણુ કીર્તિદેવ ! ’

‘ હા આજે સંજે તેને પડડીને કેદમા પુરીશ એ માણસ ભયકર છે દેવી ! તમે તો એને જોવો નથી, પણ પતિ ડોલાવે એવો છે એના જોવો ને આપણે ત્યાં હાય તો ડટવો કામ હાજે ? ’

અવતીમા કાણુ જાણે નહીં નેત્રા રત્નો ભર્યા ‘ ૭ ’ રાણીએ વિચાર કરીને કહ્યું

‘ તેથીજ અવતી આપણુ પ્રભાવશાળી છે આપણે ત્યાં શરૂ પણ છ ને ધન પણ છે, પણ જોએ તેમલી મહત્તા નથી ’

‘ એટલે ? ’

“દેવી ! આપણે ત્યાં છે બધું, પણ માથે નાથી પાણી પણ છે
સ્વાથા અને મહત્તા એ એ માથે કેમ રહે ?”

“કેમ કરવું ? આપણા મત્રીમા જોઈએ તો કંઈ ને સામનમા
પેલો દેશળ” રાણીએ કહ્યું

“છેક એવું નથી” મશ્કરીમા હસી મહાઅમાત્યે કહ્યું, “મત્રીમા
હું અને સામનમા ત્રિભુવન છે ની ! અને હમણા એક ત્રીજો આવ્યો
છે તે પણ આગળ જતા બધાને ટક્કર મારશે”

“ગેણુ !”

“કાક એ ભટ્ટરાજ તો કાલે થયો, પણ એ બધાને પાણી ભરાવશે
તેની પણ કસોટી મારે આજે રાત્રે જ કરવી છે”

“એ પણ કાવત્રાબાજ છે ?”

ક સમગ્રવતું નથી જથ્થેવ ત્રિભુવન, કાતિદેવ અને કૃષ્ણદેવ—
બધા અને મિત્ર માની બેઠા છે”

‘કૃષ્ણદેવ ગેણુ ! પેલો જીનાગદીઆ”

હા”

‘એ પણ ઠીક હાથમા આવ્યો છે નવધણુને કહીએ ક તુ—”

“તો, આ કાશ્મીરાદેવી આવ્યા” મુગ્ધલે હસતા હસતા કહ્યું અને
શોભા ખાતર શરમાતી કાશ્મીરાદેવી ત્યાં આવી

‘કેમ દીકરી ! કેમ છે ?” મીનળદેવીએ પુછ્યું

“સારું” કહી કાશ્મીરા જરા આઘી ઉભી રહી એટલે મુગ્ધલ
ઠીક ઉભો થયો

‘કેમ, તુ તો લમ મહાલી આવી !” મુગ્ધલે પુછ્યું કાશ્મીરા
ચમકી તેણે ધાયું હતું કે કાકના લમની વાત કોઈ જાણતું નહોતું
મુગ્ધલે મીનળદેવી તરફ ફરીને કહ્યું “તમે જાણ્યું ! આ તો વરની મા છે”

“મામાજી” કાશ્મીરાએ મામિક અર્થમા કહ્યું, “લમગાળો
ખરો તો હજી હવે આવવાનો છે”

મુગ્ધલ હસતો હસતો લાથી ગયો અને મીનળદેવીએ પુછ્યું “કોના
લમ થયા ?”

“કાક અને મજરીના પણ એ વાત કોઇને કહેશો નહીં”

“ડેમ”

“કાચુ કે ઉદો એ છોકરીને પરણવા માગતો હતો, એટલે મેં એ બે જણને પરણાવી દીધા” હસીને કાશ્મીરાએ કહ્યું

જવાબમાં હસીને મીનળદેવીએ કહ્યું “હવે એક જણ પરણાવવો રહ્યો છે”

“કોણ?”

“ત્રિભુવન લાટની મૃણાલ કુવરીને લાવવી છેને”

“અહ-પણ હજી એક જણ રહી ગયું”

“કોણ?” મીનળદેવીએ કહ્યું

“મામાજી” હસતું છોડી એકદમ ગભીરતાથી કાશ્મીરાદેવીએ કહ્યું
મીનળદેવીનું હસતું મોઢું રીકતું પડી ગયું સત્તાથી તે નેચ રહી
અને હોઠ પર હોઠ દાબ્યા

“તમે ડેમ એમને પરણવાનું નથી કહેતા” સચોટતાથી કાશ્મીરાએ
પૂછ્યું

આખા ગળ્યમાં મેઇને હક ન હોય તેવા હકો કાશ્મીરા ભોગવતી
અને તેમાનો એક ગજમાતા કે મહાઅમાલ જેવી લયકર ગારવશીલ
વ્યક્તિઓને પણ સીધી અને સચોટ રીતે ઠેકાણે લાવવાનો

“હુ શું કહું?” કે જવાબ નહીં સુઝતા મીનળદેવીએ કહ્યું

“આ તમે નહીં કહેશો તો કહેશે કોણ? તમે રાજમાતા છો
ગજદેવેશનું હિત તમે નહીં સાચવશો તો કોણ સાચવશે?”

“મુઝલ માને એવો નથી”

“બીજા કોઇનું નહીં માને, તમારું માનશે” દડતાથી રાણીના સત્તાશીલ
મુખ પર સત્તાભરી આખો ડેરવી કાશ્મીરાએ કહ્યું થોડી વાર થોભી તેણે
કેમયું “તમારી જગ્યાએ હુ હોત તો એમને ક્યારના પરણાવ્યા હોત”

મીનળદેવીના લવા ચઢ્યા તે આ વાચાલ ભત્રીજી તરફ નેચ રહી
“કાશ્મીરા” તેણે સત્તાથી કહ્યું, “તું નાને મોઢે કેટલું બોલે છે?”

“ શુ કર મોટા મોઢાવાળા કું કરતા નથી તે પહેલાના મામા-
જીન ક્યા છે ? તે તમે જોયુ છે ? એના ખસાને ખુધ આવી છે એની
તરવારની ધાર જેવી આપો પર કાટ ચઢ્યો છે ગન્યકાગ્લાગ ચલાવતા
એ થાકી જાય છે ડોઠક વખત અણુગ્નણુતા નીમામે પણુ મુકે છે કોઇ
દિવસ એમને “પ્રભુની મરજી” એમ કહેતા સાલજ્યા હતા ? મેં છેલ્લા
થોડા દહાડામા ચાર પાચ વખત એ શખ્દો તેમને મોઢે સાલજ્યા આ !
બા ! એમને અણુગ્નણુત કહ્યું એકરે છે, અને તમે તે જોવાની તસ્દી
પણુ ચેતા નથી ”

કાશ્મીરાનો દરેક શખ્દ મીનજદેવીના હૃદયને ધા દેતો હતો પણ
હીમતથી તેણે વ્યાગ્ય રાખી, વાત ઉડાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ કેમ, તને ત્રિભુવને મામાનો પક્ષ લેવા મોકલી છે કે શુ ? ”

“ તે શુ કામ મામાનો પક્ષ લે ? તમે જાગતા જોધ બેઠા છો ને ? ”

“ તે ગમે તેબો પણુ ભાણેજન—ને હુ તો રાજમાતા ” મીનજદેવીએ કહ્યું.

કાશ્મીરા તિરસ્કારપૂર્વક હસી “બા ! તમે જાણો છો ને આમ વાત
ચા માટે ઉડાવા મથો છો ? આખી દુનીઆ જાણે છે કે તમારા ને તમારા
દીકરા માટે એણે જેટલુ ક્યું છે તેટલુ કોઇએ ક્યું નથી અને કોઇ કરવાનુ
નથી ” કાશ્મીરાએ અનુભવી થોડાની ઝડપથી ધા પર ધા કરવા માડ્યા
રાણીએ તે વારવા એક મહા પ્રયત્ન કર્યો.

“ પ્રસન્ન ! જે કું ક્યું તે અમાલ તરીકે ક્યું ”

“ બા ! આ શખ્દો તમને નહી શોભે કૃતધ્વી શેઠના ભાડુતી વાણેતર
છ તે મેં આજે જ જાણ્યુ મામાજીએ જાણુતા હોત તો મામીજીને તે
મરવા દેત નહી ” કહી કાશ્મીરાએ બ્રહ્માત્મ છોડ્યુ મીનજદેવીને આ
વાગ્યાણે વીધી નાખી. શીઝા હોઠે તે જોઇ રહી.

“ તુ મારી જોડે લઢવા આવી છે ? ”

“ ના બા ! પણુ કોઇ કોઇ વખત સાચુ કહેનાર પણુ માણુસ જોઇએ. ”

“ સારે કહે જોઇએ ” રાણીએ ગુસ્સો ગળે ઉતારી ધીમેથી પુછ્યું :
‘ મુજલ સાથી આમ કરે છે ? ’

“ એમની એકલતા એમને સાલે છે એ ખીચારાની તજવીજ કરનાર કોઈ નથી એજ પીઠા છે ”

“ આટલા સેવકો ઓછા છે ”

‘ મેવડે ચાલતુ હોય તો ભોકો સ્ત્રી કરે શું કામ ? ’

રાણીના મુખ પરથી ખિન્નતાનું વાદળ પસાર થયું “ તુ એને પરણાવવા માગે છે ? ”

“ હા ”

“ એ નહીં પરણે ” રાણીએ કહ્યું

કાસ્મીરા જાણે ધા ઉગામના વખત ભેટી હોય તેમ થોભી અને તેણે કહ્યું ‘ તમે કહેશો તો પગલુશે ’

“ કેમ જાણુ ? ”

“ નમારો બોલ એણે કદી ક્યામ્યો છે ? ”

રાણી કે જવાબ આપી શકી નહીં

“ એને લાયક સ્ત્રી પણ મે જોઈ કાઢી છે ”

“ કય ? ”

‘ સજ્જન મહેતાની દીકરી સોમ ’

મીનજીવેવી ચમકી, તેના લવા ચઢ્યા

“ જુની ગેડાણીની ભત્રીજી ? મુઝલ એને કેમ સ્વીકારશે ? ”

“ બધું તમારા હાથમા છે આજે સાંજે હું સોમને અહીંઆ મોકલવીશ જોજો, વિચાર કરજો આટલી આટલી સેવા પછી મામાજીન આ બહોળો વાળવો જોઈએ નહીં તો એમનું દુઃખ વધશે ચાલો હું જઈ છું ” કહી કાસ્મીરા ઉઠી અને રંગ લાઇ વીદાય થઇ

ગજમાતા ચિર દષ્ટિએ જ્યાં સુધી લોચ સામે જોઈ ગયા અને આખમાથી એક આસુ ધીમે રહીને ખરું થોડી વારે નેમણે આસુ લુછ્યા અને તે બમડ્યા “ કાસ્મીગની વાત ખરી છે મુઝલનું કેં કરવું જોઈએ ”

પ્રકરણ ૫ મું

આનંદરાત્રિનો અનુભવ

પાણિપ્રહલ્યુથી પગવાયા પછી કાક સજ્જન મહેતાને લા ગયો મુ મહે
ક્રીતિ દેવને ગો જવામ આપ્યો તે જાણવાને તે કિત્તુ હતો પણ
ક્રીતિ દેવ આગ્યો નહોતો એટલે તે પાછો આવ્યો

ક્રીતિ દેવે કાકને આજ્ઞા કરી અને તેના દિવ્ય ગુણોનું જ્ઞાન કાક
મહાશ્વર અને કાશ્મીરાદેવી આમળ કર્યું હતું તે અને ગુણગ્રાહી
પતિપત્નીમા આવા અસાધારણ યોદ્ધાને જોવાની જિજ્ઞાસા વધી હતી,
અને રાત્રે ક્રીતિ દેવના મિત્રો સજ્જનને લા ખાનગીમા મળવાના કે એ
વાત જાણી બનેએ લા આવી તેને છુપી રીતે જોવાની ઇચ્છા દર્શાવી
કાકે પણ લા તેમને લા જવા કબુલ કર્યું

નવવધૂ રખેને ધેર એકલી રહી જય એમ ધારી કાશ્મીરાએ જીવ
કરી મજરીને પણ સાથે યેવાનું નક્કી કરાવ્યું

સજ્જન મહેતાના વાડામા મધરાત પછી જવાનું હતું એટલે રાત
પડતા કાક પોતાની મેડીએ ગયો એનું હૃદય કપલું હતું જે લગ્ન માટે
તે તૃપ્ત હતો—જે લગ્નને તે નિર્વાણ સમો આનંદમય માનતો હતો,
તે લગ્ન થઇ ગયે તે વધારે દુઃખી થયો મજરી માટે તેને માન અને
પ્રેમ હતા, તેને તે દેવસુદ્ધી માનતો હતો પણ મજરીનું નિશ્ચલ હૃદય,
તેનું અનુપમ અભિમાન, તેણે માગી લીધેલું વચન—આ બધાથી કાકનું
જીવન ખારું થઇ ગયું હતું તેના હૃદયમા માત્ર એક આશાનું બિંદુ
હતું કાક હવે લાદરાજ થયો હતો, તેની સેવાની કૃતજ્ઞતા જાહેરમા
પાટણના નરપતિએ કરી હતી આ બધું જોઇ શા સારું મજરી નહીં
પીગળે—શા સારું તેના વચનમાથી કાકને મુક્ત નહીં કરે

બીનો બીનો તે મેડીમા આવ્યો કોડીવી કાશ્મીરાદેવીએ કાક
દીઅર હોય તેવી હોસથી, કાક અને મજરીના સહજીવનનો સમરભ
અને તેટલો રસિક કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને યુદ્ધોમાજ ઉછરેલો યોદ્ધો
પલ્લવાર શત્રુઆરેલો ખડકી સામગ્રીએ તરફ, તેમા વિરાજ રહેલી

અનુપમ લાવણ્યમયી મંજરી તરફ જોઈ રહ્યો સ્વર્ગના અનંત સુખોનો ભંડાર નજર આગળ ખુલતો હોય તેમ એને લાગ્યું તે આ દૃશ્યથી ચઢેલા નીશાના મન્ત બની ડૂબો રહ્યો.

પણ તેના આ મોહ તરત ઉતરી ગયો સામે હીંચકા પર ખેંઠેલી રસા-સમી મોહક માનિનીના ગર્વમા મરડાયલા હોઠ અને તેની આખની નેજાસી, ટાઢી, અભિમાનભરી નિશ્ચલતા-આ એએ તેના ચઢેલા નીશાને ઉતારી મુક્યો સસ્કારરૂપી ગિરિરાજના ગગનચુખી હિમવાન શિખર પર તે ખેંઠી હતી, પોતે હતો પૃથ્વીના એક નિર્ઘંવ ધ્યાનમા, માત્ર એક અસંગતી લડાયે.

ક્ષોભે તે મહારથીને મહાત કર્યો જાણે પોતે નવવધૂ હોય તેમ તેનું અંગ કાપતું હતું માત્ર તેના અતરમા એક મત્રનો જપ ચાલતો હતો “કૈલાસિવ દુર્ધર્ષ કાલમિમિવ દુ મહમ” તેણે મંજરીનું ધ્યાન ખેંચવા ખામી ખાધી.

ગર્વથી મંજરીએ માયું હતું ક્યું અને વ્યવસ્થા તેની સામે જોઈ રહી અપ્રેષ્ટ જણાતી રીક્કાશ વિના તેના મોહ પર કે ફેરફાર નહોતો કાક ધીમેથી ડગલા ઉપાડતો પામે આવ્યો હોઠ દાખી, તે પણ તૈયુ શાત કરવા મથતો હતો તે આવીને આધે ખેંઠો અને મંજરીની સામે જોઈ રહ્યો.

મંજરી થોડી વારે ખોલી “કમ પરણ્યા ? હવે વચન ક્યારે પાળો છા ?” તેના અવાજમા તિરસ્કાર હતો.

કાક ચમક્યો તેને ગળે કુમો આવ્યો તેણે મહા મહેનતે ખ ખારી ગળું સાફ કયું સખ્તાઈને લીધે સત્રાસી સમી મંજરી જગ્યાબની વાટ જોઈ રહી કાકે ધીમેથી કહ્યું “વચન.”

હા-વચન’ મને ખબર નહોતી કે લાટના આઠણો આટલી વખતમા વચન વીસરે છે” શાંતિથી મંજરીએ કહ્યું તેનો શાત તિરસ્કાર કાકને વીંછીના ડખ જેવો કરડ્યો.

“મંજરી’ વચન હું ભુલી ગયો નથા”

‘લ્યારે ક્યારે પાળો છા ?’ રોફમા મંજરીએ પુછ્યું તેનો દરેક પ્રશ્ન કાકના ગૌરવના ચુરેચુરો કરતો હતો.

“મજરી! મજરી! તુ આની પાપાણુહદયની છે? મે નહોતુ ધાયુ’ કે તુ આની હશે” કાકે નિરાશાથી કહ્યું

“મે તમને પહેલેથી કહ્યું હતું”

“હા પણ તેને તુ વળગી રહેશે એમ મે નહોતુ ધાયુ’”

“તમ નમારે કાઠલે મને જોખી હશે” અવલુ’નીય તિરસ્કારથી મજરીએ કહ્યું

“હા-હા” કાક ઉભો થઇ ગયો અને ઓતપો તેનો પીતો ઉછળી આવ્યો હતો, તેતુ માનભગ થએલુ હૃદય ગુસ્સામા, નિરાશામા ફાટી જતું હતું મે માણસને કાઠલે તને માપી હતી મે ધાયુ’ હતું કે તારા હૈયામા અમી હશે મે આશા રાખી હતી કે, પરખ્યા પછી તુ પીગળશે-મારી સેવાથી રીઝી માત્ર અતર દારશે’

‘કાકભટ્ટ’ દરેક મેવકને સ્વાના કરે તો પરણતા પારે ન આવે” અભિમાનથી ઉભી થઈ, કાક તરફ અરધી પુઠ ફેરવતા મજરીએ કહ્યું

એક પળ આ અહમ અભિમાને કરેલા ભય કરે ઘાથી કાક ધવાયો-મુઝાયો શું કરવું તે તેને સુઝ્યું નહીં તેના અતરે એક મંત્ર લણી રમ્તો મુઝાડયો તે મંત્ર તે મનમા યજડયો “ઠીક છે હું ફેલાસ જેવો દુર્ધર્મ થઈશ, કાલામિ જેવો અસહ્ય થઈશ” તેણે દાત કચકચાવ્યા

“મજરી! ગમે તેવો પણ હું તારો ગ્વામી છું” મજરીએ જવાબ નહીં દીધો, તેણે માત્ર પુરેપુરી પુઠ ફેરવી “આ તારા સરકાર! આ તારી ભાવના’ શી પતિપરાયણ સ્ત્રી!” કાકે તિરસ્કારથી ઉમેયું

“પતિપરાયણ!” ધીમેથી ફરીને તિરસ્કારપૂર્ણ નયનોની પ્રભા કાક પર નાખી મજરીએ કહ્યું અને તે જરા હસી “તમે મારા પતિ!”

“હા અમિદેવની સાક્ષી વીસરી ગઈ?”

મજરીએ જવાબ નહીં આપ્યો

“મજરી! તુ મમને છે કે હું અધમ છું-તુ કહેશે તે સાખી રહીશ હા, તે પ્રભુ કરીશ-ન્યા સુધી હૃદયેશ્વરી માતુ છું ત્યા સુધી. પણ જો તુ મને વધારે દુઃખ દેશે તો હું નહીં સાખુ હું યોદ્ધો છું, મારુ

હૃદય પણ વીર ભાવે ઉછળે છે, મારી રમોમા પણ ભગવાન જન્મદાતાનું શુદ્ધ સનાતન લોહી વહે છે હો ”

“ તમે શું કર્યો ? ” માથું મર્મમાં ઉંચું કરી નીકરપણે મજરીએ પુછ્યું

“ મારો અધિકાર છે તે ” ગુસ્સામાં હોઠ પર હોઠ દાબી કાંકે કહ્યું તેની આખમ્મથી તણખા ખરતા હતા.

“ તમારો અધિકાર ? ” જરાક હસી મજરીએ પુછ્યું

“ હા તારા ગ્વામી-તારા નાથ તરીકેના ” વિજયનાદથી ગાળતા અવાજે કાંકે મધુ જવાબમાં મજરી તિરસ્કારભર્યું ફરીથી હસી તે હાથે કાકનો સયમ તોડી નાખ્યો “ મજરી ! તું મારી છે સમજી ! ” કહી તેણે એક જ્વન મારી મજરીને બાથમાં ભીડી તેણે પ્રયત્ન જિભિંઓના સત્ત્વ ચરખું એક ચુપ્પન તેને કયું

પણ પ્રત્યુત્તર વિચિત્ર, અણધારેલો મળ્યો તેણે ચંસની, ગલરાટની આશા રાખી હતી તેને બદલે જનાબમાં મજરી ખડખડાટ હસી અને તેના દરેક હાન્યનરગમાં અવર્ણનીય તિરસ્કાર હતો આ હાન્યવી કાક ચમક્યો, તેનો જીભમાં જનો રહ્યો, તે બાથ છોડી આથો જઈ ઉભો રહ્યો

‘ શાબાશ ! ’ શબ્દેશબ્દને ભય કર મર્મભર્યા ઉચ્ચારણથી ઉચ્ચારતા મજરીએ કહ્યું, “ શાબાશ ભૂચુપુત્ર ! શાનાશ બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! શો તમારો સયમ ? શા તમારા સન્કાર ? શું પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ? તો તમારી નીરતા ! આ શ્રદ્ધસમ અધમ આચરણથી મારા ગ્વામી થવું છે ? શું મને લાટની બ્રાહ્મણી ધારી કે આ બહાદુરી પર વારી જઈ હું તમારી હૃદયેધ્વરી થઈ જઈશ ? કાકભટ્ટ ! તમારામાં અનેક પ્રકારની ક્ષુદ્રતા મેં કદંપી હતી, પણ આવી નહોતી ધારી ’ તેના શબ્દો તેના બીડેલા હોઠમાંથી સાપના નુસવાટની પેઠે નીકળતા, તેની આખની ચમક તરવારની ધાર મળી કાકનું અગર કાપી નાખતી

કામદેવના કેટલાક ફરમાનને તાબે થવું પડે છે-ગણ્યા અગ્નિગ્યા તાબે થઈ જવાય છે, અને તાબે થતા થતા તે માટે પશ્ચાત્તાપ શરૂ થઈ જાય છે કાંકે દુઃસહ, પ્રબલ ઉમળકાને વશ થઈ મજરીને બાથ ભીડી હતી, પણ તેને તરન પગ્તીઓ થવા માડ્યો, તેને પોતાની અધમતાનો ખ્યાલ

આવ્યો અને તે માથે મજરીના હૃદયભેદક શબ્દક્રાંતિ તેને વીધી નાખ્યો. તે શરમીદા થઈ રહ્યા જેવો બની ઉભો રહ્યો સત્તાના અક્તર મગ્ધી દીસતી મજરી સચોટતાથી વિષમય વાદ્યાણુની પરપરા છેડતી હતી તે કામરની માફક તેની સામે શીર નમાવી ઉભો, તેનાથી નીચેથી ઉંચું ન જોવાયું જો જીભ કરડી નાખે થયું ન થયું થઈ શકતો તેને કસ્યા રાજી હતો તેનો કોઈ જતો રહ્યો, તેનો જીરસો અને મોહ ઓસરી ગયા.

“કાકભટ્ટ” થોડીક વાર થોભી મજરીએ આગળ ચલાવ્યું, “શુ કામ શરમીદા પડે છે? તમારી થોડ્યતા તમે તમારે હાથે જ સિદ્ધ કરી” મજરીના અવાજમા તિરસ્કાર જઈ કરુણાપૂર્ણ ગાભીય આવ્યું અને તેણે ધીમેથી ઉમેયું “આહાજો સયમ છોડે તો પૃથ્વી રસાતલ જાય એમ મારા પિતા કહેતા હતા કાક! તમે આવા અપ્રાહ્મણુ થશો એમ મેં નહોતું ધાયું”

“મજરી!” મહામુસ્કેલીએ કાકે જવાબ દીધો, “મજરી! તારાથી કહેવાય ને કહે, પણ વધારે ટાણા મારે જો ફાયદો!”

“હાઓ! પથ્થર પર પાણી”

કાકે હોઈ દાખ્યા તેણે કહ્યું “જો! પારિજાત એવું આવશે કે તું પરતારો” કાકમા ફરીથી જીજ્ઞાસ પ્રકારનો જીરસો ઉછળવા માડ્યો.

“એનો અર્થ એટલો જ કે, તમારું જોર તમે ફરીથી જણાવશો એ તો હું જાણ છું” તિરસ્કારથી મજરીએ કહ્યું “ભર્તૃહરિ મહારાજ કહી જ ગયા છે કે ‘જુનીમન્વેતિશ્ચ’ અહાહેવ! તમારો સયમ ગયો, તમારે વચન ગયું, તમારી આનંદતા સિદ્ધ કરવી છે? આવો હું આ ઉભી” કહી ગૌરવથી માત્ર નેત્રમા દીપતા તેજથી જ કાકને ડરાવતી તે ઉભી રહી.

શ્રીકૃષ્ણને પણ સહિષ્ણુતા છોડાવે એવા અપમાનકારી વચનથી કાકની ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહોતો ને દ્વાર થયો અને સ્થિર નયને મજરીને જોઈ રહ્યો ગુસ્સામા તેની ક્રાંતિ પણ લાગ્યું બની હતી.

“બહુ થયું મજરી ! અપશબ્દોને પણ હદ હોય છે તુ તારી જાતને ગર્વના મદમા શ્રેષ્ઠ માને છે, કેમ ? કીક ' તારી જોડે જીભાજોડીમા સાર નથી જીનાગઢ ક્યારે તૈયાર થશે ? ”

મજરી એકદમ ગુચવાઈ ગઈ કાક એકદમ આમ કહેશે એમ તેણે ધાયું નહોતું

‘ આવતી અમાવાસ્યાએ આપણે જીનાગઢ જઈશું ’ કાક સખ્તા-
હથી કહ્યું

‘ એટલા બધા દિવસ શું કામ છે ? ’ મજરીએ જરા અવાચ્ય મેળવી કહ્યું

‘ મજરી ! મને ધ્યાન નહીં માનનારા ધણાએ પડ્યા છે તેમને આ રક્ષા વચન મારે પહેલા પાળવા જોઈએ ’

મજરી તિરસ્કારમા હસી

‘ અમાવાસ્યાએ પ્રયાણ શરૂ કરીશું પણ ખબરદાર ! ત્યાસુધી આપણા વચ્ચે પડેલો વાધો કોઈ જાણે નહીં, તેમા નથી તને શોભા ને નથી મને ” આટલું કહી બધ કંગલા બાસ્યા આગળ જઈ કાક પોતાની પાઘડી માથા નીચે મુકી સુવાનો ઢોંગ કરી સુઈ ગયો ચકિત થએલી મજરી એકદમ સમજી નહીં આખરે ટાઢે પાણીએ ખસ ગએલી માની ત ગર્વમગ્ન રમણી પોતાની પથારી પર જઈ નીરાતે સુતી

મંકરણ ૬

કાવત્રાબાજ

મધ્યરાત્રિને એક પ્રહર બાકી હતો અને ચોઘડીઆ વાગતા જ કાક ઉઠીને ઉભો થઈ ગયો, અને ત્રિભુવનપાલ અને કાશ્મીરાદેવીને તૈયાર થવાનું કહ્યું કાશ્મીરાદેવીએ મજરીને ઉઠાડી અને બનેએ પુરપનો વેષ પહેર્યો પાછલે દરવાજેથી ચારે જણા બેમાબાપાના વાડામાથી બહાર પડી સજ્જનના ધર તરફ ઝપાટાબધ ચાલ્યા

સજ્જન મહેતાની વાડીની પાછલી બાજુએ ચારે જણુ ગયા એટલે કાક ત્રણેને ત્યા ઉભા રહેવાનું કહી અદર પેસવાનો રસ્તો બોળવા ગયો

વાડી વિશાલ હતી અને તેની ચારે પાસ ઉંચી ભીંત હતી તે ફરતો ફરતો તેના પાછલા બારણા મુઘી મયો બીનમા એક નાના બાગ્લા આગળ એક પુરુષને ઉભેલો તેણે આવેથી જોયો કેટલાક પુરુષો એકઠાએકઠા તેને પુછીને અદર જતા હતા કાકને આવેથી લાગ્યું કે દરવાન તરીકે ઉભેલો પુરુષ કૃષ્ણદેવ હતો તે નિરાશ થઇ પાછો આવ્યો કૃષ્ણદેવની તીક્ષ્ણ નજર ચુકની ત્રણ જણ—જેમથી બે પાટણુમા સુવિખ્યાત હતા— તેમને શી રીતે લઇ જવા ?

તેણે વાડાની પ્રદક્ષિણા કરવા માઠી આખરે તેની નજરે ભીંતમા આવેલી એક નાની જીર્ણ બારી ચઢી તેની આગળથી કોઇએ રસ્તો કરવા માટે કાટા ખસેડી નાખ્યા હતા કાકે બારી બનાવનારને આશીર્વાદ દીધો અને ઝપાટાબધ પેલા ત્રણ જણને ત્યા લઇ આવ્યો.

ચારે જણના મનની સ્થિતિ અત્યારે જીદીજીદી હતી મબીર, દુઃખગ્રસ્ત કાક અત્યારે કોઇ પણ રીતે કોઇના પર કાળ કાઢવા તૈયાર હતો, મહાદુર મહાશ્વર એક અત્યંતિમ યોદ્ધાને જેવા નાના છોકરાની ઉત્સુકતાથી તલસી રહ્યા હતા, કાસ્મીરાદેવીનું હસવું માત્ર નહોતું, કારણ કે આ નોકાનથી તેને અત્યંત આનંદ થતો હતો હતો, મજરી કાકે વળુવેલા એ બાલમહારથીને નજરે જેવા, કાને સાલળવા એક રમિક કવિની આતુરતાથી એકે પગે થઇ રહી હતી.

કાકે ભીંત પર ચઢતા પહેલા બારણુ ધક્કલી જોયું તે વિરમિત થયો બારણુ લાગતું હતું જીર્ણ, પણ કોઇએ થોડા વખતપર જ ઉધાડ્યું દેખાતું હતું ચોરોના ચાપલ્યથી તે બધા અદર પેલા અને કાક તેમને રસ્તો બતાવી બહાર આવ્યો તે કીર્તિદેવના અનુયાયીઓમા આગળ પડતો હતો એટલે તેણે તો જ બારણુ કૃષ્ણદેવ ઉભો હતો ત્યાંથી જ જવાનો ધરાદો રાખ્યો હતો.

આ ચારે જણે તો એમ જ ધાયું કે તેઓ વાડીમા પેલા તે કોઇએ જોયું નહોતું, પણ તે તેમની જીલ હતી કાક અદૃષ્ટ થયો કે થોડે દૂર, ભીંતને ઓથે ઉભો રહેલો એક શસ્ત્રસજ્જિત પુરુષ આગળ આવ્યો તે

પુરુષ રજપૂત વેશમાં હતો. તેનું મોઢું ઢાકેલું હતું, તેનું કદ ઉંચું અને સશક્ત હતું. તેનું ડોકું ગૌરવમાં તેણે ટટાર રાખ્યું હતું. ધાંમે પણ દંદ અને સત્તાદર્શક હાલે તે બારણા પાસે આવ્યો, આસપાસ જોયું અને ધાંમેથી બારણું ધકેલ્યું. મહોશ્વરે અદરથી બારણું દીધું નહોતું એટલે તે ઉઘડી ગયું અને તે પુરુષ પણ વાડીમાં પેડો.

આપામહેતાના વાડાની પાછળની વિશાલ વાડીનું વર્ણન એક વખત આગળ આપવામાં આવ્યું હતું. આ વાડીના એક એતાડા ખુલ્લામાં આ બધા અત્યાગે મળતા હતા તેનો પાછલો રતો નિર્જન હતો. એટલે આ છુટા છવાયા, લપાતા છુપાતા માણસોની આવજા ડોઢથી જણાય એની નહોતી. વાડાના માલીક નીરાંતે ઘરમાં ઉઘતા હતા તે બોળા મત્રીને બાન પણ નહોતું કે તેની વાડીનો અત્યાર આવો ઉપયોગ કરવામાં આવે કે

જે બારણા આગળ કૃષ્ણદેવ ઉભો હતો તે તરફ કાક ગયો ત્યાં કૃષ્ણદેવ એકલો જ ઉભો હતો.

‘કેમ કૃષ્ણદેવજી’ બધા આવ્યા ?”

‘જન આવી છે વરરાજા જ નથી” કૃષ્ણદેવે કહ્યું

‘એટલે ?”

‘હજી કીર્તિદેવ નથી આવ્યો. મુજલે માલવી યોદ્ધાને કરાવી કાઢ્યો કે શું ?”

‘શું કહો ?” સાશ્રય કાઢે કહ્યું

‘હા”

‘ત્યારે આ બધા ભેગા કર્યા છે તેનું શું ? જેમ આવ્યા તેમ પાછા જાય ?”

‘શું કરવા ?” કૃષ્ણદેવે કહ્યું, “બીચારા કીર્તિદેવનું કયું કારણ હુજ મળી જશે”

‘ત્યારે ?” કાંઠે પુછ્યું

‘વાત ઘણી ટુંકી છે. માલવાની સાથે મધિ કરે એનો એક સમગ્ર પક્ષ આપણે ઉભો કરવો છે. એટલું જ જોઈએ છે ને ? જ્યારે કીર્તિદેવ પાછો આવશે ત્યારે એ પક્ષ અપ લાગશે”

“ મને એ વાત અશક્ય લાગે છે ” કાકે કોકુ ધુણાવ્યું

“ આવો જીઓ તો ખરા ” કહી કૃષ્ણદેવ ક્યાં અને તેણે કમાડ અદરથી અડકાવ્યું. અને જણે મોઢાક્યા અને જ્યાં બીજા બધા માણસો ઉભા હતા ત્યાં તેઓ આવ્યા ત્યાં હથીઆરબધ ત્રીશ ચાલીશ માણસો મોઢા ધ્રુપાવી એક બીજાથી દૂર, રખેને એકએકને ઝાળખી નત્ય એવા ડરથી મુગામુગા ઉભા હતા કાકે તેમા એક ઝાડની ઓથે ઉભેલા તથ્ય જણને ઝાળખ્યા ચંદના તેજમા આ બધા પ્રેત લોકમા ફરતા ચોદાઓ જેવા લાગતા હતા

કૃષ્ણદેવે આવી દેશળદેવ જોઃ થોડી વાર મસલત કરી અને પછી હાથવતી બધાને પાસે બોલાવ્યા બધા પાસે આવ્યા અને થોડે થોડે દૂર ભાથ પગ બેઠા બધા બેઠા પછી કૃષ્ણદેવે ધીમેથી કહ્યું “ મિત્રો ! હજી કીર્તિદેવજી આવ્યા નથી ”

એક જણે મોટા અવાજ કાઢી પુછ્યું “ કેમ ? ”

“ સવારે મુગ્ધલે તેની વાચના સ્વીકારી નહીં ” દેશળદેવે કહ્યું,
“ મને લાગે છે કે તેમને ઠેકાણે ક્યાં હશે ”

થોડી વાર બધા મુગા રહ્યા ધણીખરા આશાભગ થઈ ગયા

“ કાણે ? ” કાકેએ પુછ્યું

“ તમારા મહાઅમાલને પુછી આવો, તે કહેશે ” કૃષ્ણદેવે શાંતિથી કહ્યું

“ પાછા માલવે તો નહીં ગયા હોય ? ” એક જણે જેનો ધાટો કાકને વિશ્વ જોએ લાગ્યો તે બોલ્યો

“ ના ” કાકે કહ્યું “ તેની હુ ખાત્રી આપુ. કીર્તિદેવ એવા કાયર નર નથી ”

“ તારે શું કરીએ ? ચાલો પાછા જઈએ ? ” સજ્જનના પુત્ર લક્ષ્મણે નિરાશાભર્યા અવાજે કહ્યું આ બધા કીર્તિદેવના ગુરુત્વાકર્ષણથી ખેંચાઈ આવ્યા હતા, અને તે જતા શું કરવું તેની સમજ પડતી નહોતી

“ શા માટે ? કીર્તિદેવ જાણે નથી, આમણે શું મરી ગયા છીએ ? કીર્તિદેવ કરી શકે ને શું આપણે નહીં કરી શકીએ ? ” દેશળે કહ્યું

“ આપણે શું કરીએ ? ” એક કોઈ સાદા ગ્વલાવના આપણે પુછ્યું

“ માલવાની જોડે સધિ કરાવી શકીએ ” કૃષ્ણદેવે કહ્યું એ ચાર ગણ્ય તિરસ્કારથી હમ્યા કાકે પુછ્યું “ કેવી રીતે કરાવશો ? આપણે જાણીએ છીએ કે મુજબમહેતાને એ સાધ પસંદ નથી પછી ? ”

“ એટલે ? ” સત્તાવાહી અવાજથી કૃષ્ણદેવે પુછ્યું “ શું એક જ માણસ એકચક્રે પાટણમાં રાજ્ય કરશે ? ”

“ હમણા તો કરે છે તેનું શું ? ” એક જણ્ય દૂરથી બોલ્યો

“ તમારામાં પાણી નથી નેથી ” દેશને કહ્યું

“ કીર્તિદેવના તમે બધા મિત્રો છો તેના હૃદયે તમે જાણો છો ’ લક્ષ્મણે કહ્યું, “ આધ્યાત્મને ચતુર્નાના ભયથી દૂર કરવા સપની જરૂર છે કોઈપણ રીતે એ સપ સધાવો જોઈએ ”

“ મુજબ હા કહે કે ના, પણ આપણે શા સારુ સપ સાધવા પ્રયત્ન ન કરવો ? ” એક જણ્યે ખોખરે અવાજે કહ્યું કાક ચમક્યો ખોખરો ધાટો કૃત્રિમ લાગ્યો, પણ તે પરથી અસલ અવાજ તેને બિદા મહેતા જેવો લાગ્યો

કાકે પશ્ચવાર વિચાર કર્યો કીર્તિદેવ વિના આ બધા આવેલા માણસો એકતત્ત વિનાના હતા એક બીજા પર વિશ્વાસ ગમતા નહોતા દરક પોતે કોણ છે તે છુપાવા મથતા હતા અને બીજા કોણ છે તે જાણવા પ્રયત્ન કરતા હતા કાકને લાગ્યું કે આ અવિશ્વાસને લીધે કે મહારાનું કાર્ય અત્યારે થઈ શકવાનું નથી તેમાં આવા પચગ્ગી મમલમાં નાણું ડાંને દ્યો દે તેની રીત ખાત્રી ? તેણે મોટા અવાજ કાઢી કહ્યું

‘ મિત્રો ’ આપણે બધા કીર્તિદેવજીના મિત્રો છીએ આપણને તેનામાં શંકા હતી, તેને આપણામાં વિશ્વાસ હતો તેના વગર આમ મોટા છુપારી કામગીરાજોની માફક શું આપણાવી રાજ્યકારભારના કામ થવાના છે ? આલો આપણે રગ્ન લઈએ ”

“ શા માટે ? ” જનાબમાં કૃષ્ણદેવનો સન્કારી શાત અવાજ ગાજ્યો, “ શું કીર્તિદેવના વિશ્વાસપાત્ર આપણે થઈએ અને એકબીજાના નહીં ? પાણીઓ તો તમે છો-પાટણનું ગૌરવ જેટલું મુજબને વહાલું છે

નેટલું જ તમને છે કીર્તિદેવ જતા રહે એટલે પાટણની પરવા આપણે છાડી દેવી ? વાહ ! શું આપણે માણસ છીએ કે દેવ ?”

“ત્યારે કરવું શું ?” કોઈએ પુછ્યું

“શું કરવું ?” કૃષ્ણદેવે કહ્યું “તમે બધા શું બુદ્ધિમંત કા માલવા સાથે સંધિ કરવી જોઈએ, આપણા બધા રાજ્યોએ મળી યવનોને મારી હાલવા જોઈએ એ કામ કરવું સરેલું નથી તે કળ્તા પહેલાં બધા વાધા નડશે એ બધા વાધા દૂર કરવા માટે આપણે એક સમજ પક્ષ કબો કરવો જોઈએ એ કરવાનું છે અહીંઆ અત્યાગે મડલેશ્વર છે, સામનો છે, કોઈક મંત્રીઓ પણ હશે એ પક્ષ કબો કરવો એ તમને રમતની વાત છે અને પછી કોની મગદૂર છે કે તમારા હુકમનો અનાદર કરી શકે ?” કૃષ્ણદેવે કહ્યું

કૃષ્ણદેવેને ધ્યાનપૂર્વક સાલળવા બધા પાને ખરયા અને એક નાનું સરખું કુડાળું વળીને ખેડા

“એનો અર્થ તો એ કે પાટણનો કારભાર આપણા હાથમાં લેવો” એક કોઈ બોલ્યો

“એમ નહીં કરીએ તો આખો દેશ પાયમાલ થઈ જઈ દેશને જવાબ દીધો

“એટલે આપણે રાજ્યના વિગેધી થવું પડે” બીજાએ કહ્યું

“કોણે કહ્યું ?” લક્ષ્મણે પુછ્યું, “આપણે તો માત્ર કોઈ પ્રકારે આપણી નેમ પુરી પાડવી છે આખું આર્યવર્ત યવનોની સાથે લડે ને આપણે બેસી ગઈએ ?”

“મુગલ મહેતાનું શું કરશો ?” એક જણે પાછળથી પુછ્યું કાકે અવાજ ઓળખ્યો—તે ત્રિભુવનપાલનો હતો કાકને બીક લાગી કે વખત છે ને તે વધારે બેસે તો પકડાઈ જાય, પણ બીજા બધા બિસ્કેરાઈ રહેલા હતા એટલે તે અવાજ પારખવાની કોઈને ધુરસદ નહોતી

મુગલ મહેતા પાસે આપણું ધાર્યું કરાવીશું” નિર્દેષ ને ઉત્સાહી લક્ષ્મણે કહ્યું એકજણ ખડખડ હસ્યો “તેણે કોઈ દિવસ કોઈ બીજાનું ધાર્યું કર્યું છે ?” તેણે કહ્યું

‘ ને નહીં કડે ’ કૃષ્ણદેવે કહ્યું, “ તો તેને મત્રીપદ પરથી ખસેડવો પડશે. કૃષ્ણદેવનાં સાત નામિક વાકયોએ ગગનની મજાનાની માફક બધાના હૃદયના ત્રાસ પેચો બધા મુગા રહ્યા.

‘ એ વાત મહલી નથી ’ કાડ કહ્યું “ અને સહેલી હોય તોપણ કરવી થોડી નથી. એ આજે પટ્ટણીઓમા શ્રેષ્ઠ છે, એકાગ્રતાથી પાટણનું ગૌરવ સાચવી રહ્યા છે એ જશે પછી એની જગ્યાએ કાણ ? ”

‘ આવી ને આવી બીકે આપણે કેં કરી શકતા નથી ’ દેશળદેવે કહ્યું. નેળના ગાડા કદી નેળમા રહ્યા સાલ્યા છે ? ”

“ નુ આની નાની નાની વાત કડે છો ? ” કૃષ્ણદેવે પ્રભાવશાળી અવાજે પુછ્યું, “ આપુ આર્થાવર્ત રસાતલ જવા બેઠું છે, ને તમે વિચાર કરો છો કે એક મત્રીને રજા આપીએ તો રાજ્ય ચાલે કે નહીં ? ”

‘ પણ એની શી ખાત્રી કે મુગલને કાઢ્યાથી આપણે બધું બરોબર કરી શકીશું ? ’ એક જણે પુછ્યું.

‘ જા માટે નહીં ? ’ ત્રાછ બીજને બોલ્યો, “ માલવાનું માથું પાછું વાળ્યું જણે. અતને પાછો કાઢ્યો એણે, કીર્તિદેવને ના કહી તે પણ એણે મુગલમહેતા સમજે છે કે માલવા જોરે સધિ થશે કે મહારાજા એને રત આપશે ? ”

ચાલે તમે જુલ ખાઓ છો ” કાકે કહ્યું, “ મુગલને પાટણની પરવા નથી પાટણને મુગલની છે ”

‘ મારા મુગલીઆ મિત્ર ! ’ કૃષ્ણદેવે મસ્કરીમા કહ્યું અને ધણાખરા હસી પડ્યા “ તમારાથી ન થાય તો ના કરો, પણ મુગલને જાપરે ચઢાવી પાટણને હલકું શા માટે પાડો છો ? ”

વાગેલા પગ પર ઉઠ્યા થઈ કાકે દટતાથી જવાબ આપ્યો “ શીકર નહીં કડે. મારાથી થાય તેની હું નાજ કહીશ અત્યારે શા માટે આપણે મળ્યા છીએ ? માલવા સાથે સધિ કરી શકાય એવા ઉપાય મેળવવા-મુગલમહેતાની સામે કાવત્રું રચવા નહીં અને મુગલીઓ કહો કે ગમે તે કહો હું તેનો શુલામ નથી, અને તેની તલ માત્ર પરવા નથી.

તમે અધાએ તો તેની મહેરબાની યાચી હશે અને યાચનાના ફળ ચાખ્યા હશે—મે બેમાર્થી એટ્ટે નથી ક્યું જે મને ખાત્રી થાય કે તે મન્નીપદ્મથી હોં તો જરૂર આર્થાવર્ત અમે, તો કાલે મવાડ હું હાથ પટડી તેને ઉગડી આવું હું ડોહની મદદ માગુ એવો નથી રાજપોમા સ પ થાય એ વાત સારી છે, પણ મુળલ જતા સ પ થશે જ તેની સી ખાત્રી !

“અમને તો ખાત્રી છે” બે ચાર જણે કહ્યું

‘મને જગ મશય નથી’ છતી ટોફી દેશણે કહ્યું

કૃષ્ણદેવે જોડું કે કાકના શબ્દોની ધણી પર અસર થઈ છે ને અસર નાશુદ કરવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો “ખાત્રી ન હાય તોએ શુ ? તમે પાટણુ હાથ પર લ્યો, પાટણુની રાજ્યસત્તા હાથ પર લો અને કીર્તિદેવ કહેતા હતા તે જ લક્ષ્યબિદુ રાખો, પછી શા માગ આપણો પ્રયત્ન સફલ નહીં થાય ! એક કીર્તિદેવ આટલું કરી શક્યા તો આપુ પાટણુ શુ ન કરી શકે ?”

‘અરે પછી તો ચાલુ તે થાય’ એક પોદ્ધાએ કહ્યું, ‘પાટણુ શુ ન કરી શકે ?’

‘યવનોને દૂર કરવાનો બીજો કોઈ રસ્તો નથી ?’ બીજાએ પુછ્યું,

“મુળલ પણ રહે ને કામ પણ સધાય તો મા”

“મને એવો રસ્તો દેખાતો નથી” જેનો અવાજ ઉઠા જેવો લાગ્યો હતો તેણે કહ્યું

“એવો રસ્તો જડે તો તેમ કરીએ” લક્ષ્મણે કહ્યું

‘પણ મુળલ શા માટે ના પાડે છે તેનો કોઈએ વિચાર કર્યો ?’ એક જણે પુછ્યું પાછળથી એક કામળ અવાજ આગ્યો “માથુ ફેડવા” અધાનુ ખ્યાન તે તરફ ગયું કાકે હોઠં કરડ્યા કાસ્મીસદેવીથી જાનામાના બેસી ન રહેવાયુ તેથી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું હતું જે માણસ કાકે ઉઠો ધાર્યો હતો તેની પાછળ મડલેશ્વર, કાસ્મીરા અને મજરી બેઠા હતા તે ત્રણ કોણુ છે તે જણાઈ ન ગયે માટે કાકે જરા મોટે અવાજે બોલી અધાનુ ખ્યાન પાછું બેઠું, મુળલમહેતાનો અભિપ્રાય તો એવો જ છે કે જ્યાં સુધી ગુજરાત સમળ ન થાય, જ્યાંસુધી તેનો કરિબાર એકતતે નહીં થાય ત્યાંસુધી માલવા જોડે સધિ કરવી નહીં”

“કારણ ?”

“શાંતિથી આપણા દેશમાં વિરોધ પેસે માટે”

એ ચાગ જણ હયા “વિગ્રહથી વિરોધ શમ્યો સાબળ્યા છે”
એક જણે પુછ્યું

“હા” કહી કહ્યું, “આપણામાં વિરોધ ન હોય તો જ વિજય મળે
લજે એની માન્યતા ખોટી હોય-લજે મને મારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ ન
હોય, પણ મુગલને કાઢી આપણે શુ કરી શકીશુ ? તેના કન્તા તો જો
તમારામાં હોંમત હોય-તમારે પણ ઉભો જ કરવો હોય તો કરો મુગલ
પણ રહેશે, આપણો પણ પણ ગેરેશે, કીર્તિદેવની નેમ પણ સચવાશે અને
યવનોની મગદુગ નથી કે આર્યાવર્તમાં એક ડગલુ ધરી શકે”

“એવુ શુ ?” પાચસાત જણ ખોલી ઉઠ્યા

‘એવુ’ બોલવાના જી-સારી કાકનો અવાજ ધુજતો હતો તેમાં
પ્રભાવ હતો, ગૌરવ હતું, સચોટતા હતી કીર્તિદેવે જ્યારથી યવનોના લયની
વાગ કહી હતી ત્યારથી એ વિચાર મને થયા કે છે તમે મધ્ય પ્રતિજ્ઞા
હ્યો તો કાંઈ સવારે એ વિચાર પ્રમાણે કરી શકો”

“શુ ?” લક્ષ્મણે અધીરા-થી પુછ્યું

“કીર્તિદેવજી સપ કરવા મથે છે એવો સપ કદી થયો છે કે થવાનો
છે ? હજી કોઈ રાજ્યે વ્યવસ્થાગી પરમાર્થી સપ ન્વીકાર્યો છે / મહીના પર
તો અમ્મે દુસ્મનો તમારા પર ધસી આવતા હતા શુ તે બુલી ગયા /
નામનો સપ કર્યો તો ખીજ રાજ્યો તમને ખાઇ જશે તેમને તો એટ-
લુ જ જોઈએ છે આર્યાવર્તમાં સપ કમારે થશે તે ખબર છે / જ્યારે
એક રાજ એકચક્રે રાજ્ય કરશે ત્યારે સમજ્યા / તમારામાં હોંમત હોય
તો મુગલ મહેતાને જઈને કહો કે, આમ વિગ્રહો લલવાયી ગુજરાત
સંભળ નથી થવાનું—જે રાજ્યોને હરાવો તેમનો દેશ ગુજરાતને તાબે
કરો, તેમના પર તમારા કડનાયકો નીમો તમારામાં શક્તિ હોય તો કીર્તિ-
દેવને કહો કે જ્યારે જીનાગઢ, અવતી ને શાકલરીમાં ગુજરાતના દડ-
નાયકો નીમાશે ત્યારે ખરો સપ થશે ને યવનો ઉભી પુછીએ ભાગશે

જયદેવ મહારાજને કહો જઈને કે અમારે દડનાયકો જોઈએ છે-નથી જોઈતા સામતો ને નથી જોઈતા ખડીઆ રાજાઓ ”

ડાકના શબ્દોમા અકલ્પ્ય પ્રતાપ હતો, તેણે દર્શાવેલા વિચારમા નવીનતા હતી બીજા રાજાઓને હરાવવા, તેમની પાસે ખડીઆ લેવી, ગામ નરા, ગ્રાસ લેવા એ રાજ્યનીતિ અનુસાર ગણાતુ, પણ તેમને પદબ્રજ કરી, સુબાઓ નીમી રાજ્ય ચલાવતુ એનો ખ્યાલ સરખો પણ રાજ્યકર્તાઓને ઓઝો આવતો નહો સોરઠમા અને લાટમા નામના દડનાયક પાટણે નીમ્યા હતા પણ છતાં લાના સ્થાનિક રાજાઓ નોનતે રાજ્ય કરતા, દડનાયકની સાથે સતત વિગ્રહ કરતા અને આપણે પહેલા ભાગમા જોઈ ગયા તેમ વખત આવે પાટણને પણ હાનિ પહોચાડવા ચુકતા નહો કાકે જે સિદ્ધાંતો કહ્યા તેથી તેના સાબળનારાઓ દીંગ થઈ નયા ટેટલાકની કલ્પનાશક્તિ થભી રહી કેટલાક વિચારવત પુરુષોના મગજ આગળથી પડદો ખસી ગયો તેઓને નવી રાજ્યપદ્ધતિના ઉગતા કિરણો જણાયા ત્રિલુવનપાલ અને કાશ્મીરાદેવી જે કાકને એક ડાહ્યો, શૂન નીમકહલાલ મિત્ર ગણાતા હતા તે માનભેર જોઈ રહ્યા

મજરી પણ જોઈ રહી તેણે કાકને આવો કદી ધાર્યો નહોતો તેના હોદ્દાના અશુદ્ધ સ્પર્શના સ્મરણથી મજરીનો જીવ હજી કચવાતો હતો તેના તરફ તેના તિરસ્કારનો પ્રવાહ ચાલુ હતો આ બધી કડવાશમા જાગ્યે અગાધ્યે એક અમીલુ બિંદુ પડયુ

જે ઉચો પુરપ ત્રિલુવનપાલ આવ્યા ને બારણેથી આવ્યો હતો તે બધાથી પાછળ મુઝોમુઝો ખેંઠો હતો, તેની માત્ર આખોજ બહાર દેખાતી હતી તેના વિશાલ, તેજસ્વી, પ્રભાવશાળી નયનો ચમકી ઉઠ્યા

કૃષ્ણદેવના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહી તેણે કરવા ધાર્યું હતું કે અને થયું કે તેની તરફીઓ ઉધી વળી, એટલુંજ નહી પણ જે વિચારો કાકે દર્શાવ્યા હતા તેથી તેનો જીવ ઊડી ગયો, તેલુ સ્વાસ્થ્ય જનુ રહ્યું, તેના હોઠ ખુલ્લો ઉઠ્યા, તેની આખ લાલ થઈ ગઈ, તેનો પીત્તો, ઉજળી આવ્યો તેણે પાસે ખેંઠેલા દેશળના હાથમા અશુભલે નખ ખોસી દીધા.

તેણે ગુસ્સા દબાવવા ધણો પ્રયત્ન કર્યો અને આખરે કહ્યું “ તાબાશ આપાવતાં રાગઓના કાગ ! પણ આતમારી યુક્તિઓ સફલ કેમ કરશે ! ”

“ એનાથી સહેલુ શુ ? આપણે સહભાગે પાટણમાં મુસદ્દીઓના મુકુટમણિ સમાન મત્રી છે અને કિત્તાહી રીરામ ત્રેપ્પ એવો જીવાન રાગ છે એ બંને આ માનશે ”

“ પણ હાત્રિયગયાઓ સાખરી કેમ ? શુ અમારા કાગ કપાઠ ગયા છે કે કોને હાથે દશ્વરના સાક્ષાત્ અવતાર રાગઓને પદબદ્ધ થવા દેશ્યુ ? ” દેશને કહ્યું

“ મહાદેશ્વરો તો મુજલે નામના કરી મુકયા ‘ઝે-હવે રાગઓનો વારો ” એકે કહ્યું આ સખ્દોથી દેશળને નખશિખ વિપ આપી ગયું

“ ગમે તેનો વારો આવે તેની પરવા નથી કીર્તિદેવે આપણને વખતસર ચેતવ્યા છે રાગયો હતા અને નથી તેથી શુ ? તે માટે ગુ આપણુ સનાતન ગૌરવ હાથથી જવા દેશ્યુ ? ”

સાબળનારામના ધણા અનિશ્ચિત મને જોઇ રહ્યા તેમને સમજ નહોતી પડી કે આ બે પક્ષમાં કયો વાસ્તવિક હતો કૃષ્ણદેવ ખેલાડી ક્રિસ્તાની કલાથી તેમના મગજ પરથી કાકના સખ્દોની અસર મોઢી થાય તેની વાત જોતો હતો તેણે અપમાનભર્યા અવાજે મશ્કરીમાં કહ્યું “ તમે બ્રાહ્મણુ રહ્યા એટલે બધી પીડા તમારેજને ! ”

“ હા, હુ બ્રાહ્મણુ છુ ” કહી કાકે મોઢા પરનો ખેસ કાઢી નાખ્યો

“ શુ કહેવુ છે ! ”

“ તેથી જ નક્કરી કરવાની ધુન થઇ આવી હશે ? ” એક જણે કહ્યું બોલનાર સામે કાઠ પલવાર જોઈ રહ્યો તેની આખો ચડમાના તેજમાં પણ અગારાભરી લાગી તેના જીભ્સામાં લીની જરર હતી તે અગ્નિગમના પરાક્રમની યાદે પુરી પાડી

“ નક્ષત્રીની જરર પડશે તો તે પણ કરવી પડશે ”

“ ને પડેલા પા છુ અને તમે બંને અવની પરથી કિખડી જશો તેની ખબર છે ? ” ચમસ્તજ્જી ગર્જના સમા ધીમાં પણ ભયકર અવાજે કૃષ્ણદેવે કહ્યું તેની આખો પણ ચમકી રહી હતી

“ એટલે મને ખીવરાવો છે ? ”

“ ખીવમવતો નથી-ચેતવું છું ”

“ તમારી ચેતવણીની કોને પરવા છે ? ”

“ પણ આપણી અસલ વાત તો આઘી જ ગદી ગઇ ” ભોળા લદમણે કહ્યું, ‘ કાકલદની વાત મને ઠીક લાગે છે ’

“ તો ભારતમા માદવાસ્થલી થશે ખબર છે ? ” કૃષ્ણદેવે પુછ્યું

“ નહીં તો પણ ક્યા થતી નથી ? ” એક જણે જે કાકથી અખબર મળ્યો હતો તેણે કહ્યું

“ બોલો પણ હવે કરવું છે શું ? ” એક બે જણે પુછ્યું

“ શું ? ” કાકે ઉભા થઇ જતા કહ્યું ‘ પક્ષ નો ઉભો કરવો હોય તો અધા છુકાનીઓ છોડી નાખો ચાલો ’ પાસે શિવાલય છે ત્યાં જઇ પ્રતિજ્ઞા લઇએ કે, જમાસુધી આર્યાવર્ત પર એકચક્રે પાટણનું રાજ્ય થાય નહીં ત્યાસુધી આપણે જપીને બેસવું નહીં છે હીમત ? ” કાક સત્તાથી મધા તરફ જોઇ રહ્યો કોઇ બોલ્યા નહીં, કેટલાક ઉભા થવા લાગ્યા “ નહીં તો ચાલો જઇએ પોતપોતાને ઘેર ”

કૃષ્ણદેવે ઉભો થઇ ગયો અને નેટલાજ ગૌરવથી કાકની સામે જોઇ રહ્યો, અને તેવી જ સમોટતાથી તેણે કહ્યું “ અને હું કહું છું કે તમારામા જો કોઇ મરદો હોય તો મુજલમહેતાને અને તેના ખુશામતીઆઓને ગળ્યકારભાગમાંથી દૂર કરો, નહીં તો પાટણ પડશે અને સાથે આર્યાવર્તને પાડશે ”

“ પાટણ પડે તમા તમે ક્યા રાજી નથી ? ” કાકે કૃષ્ણદેવ માલગે એમ કહ્યું કૃષ્ણદેવ વધારે ટકાર થયો, તેની આંખમાંથી તણખા ખરવા લાગ્યા તેના લવા પર રોદરસ છાઇ રહ્યો હતો “ અને પ્રતિજ્ઞા લઇને કહું છું — ”

એટલામા રૂખેને જે તકશર થાય તો તેને અકાવવા કેટલાક ઉભા થઇ વચ્ચે પડવા તૈયાર થઇ ગયા હતા તેમાંથી એક જણ આ અભિમાન સાલણી બોલ્યો “ તેમાં શું ? ”

ધણાખરા કૃષ્ણદેવને સળંગનને ઘેર પડી રહેતા મરાસીઆ તરીકે ઓળખના હતા જવાબમાં તેણે અપૂર્વ છટાથી માથા પરનો પોતાનો ફેટો કાઢી નાખ્યો તેના સુદર મુખ પર ચંદ્રનેજમા અવલુનીય ગૌરવ અને દિગ્ધાનનો આભાસ જણાયો તેની મોહક આખોમા જાણે દાવાનલ યગદ્યો

“ મારી પ્રતિજ્ઞા ” તેના કપતા, પ્રભાવશાળી ગ્વરના ભય કરે પડ્યા પડ્યા “ દેવના પણુ દેવ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મુરારિના વશજની પ્રતિજ્ઞા છે ” કહી તેણે આનમાંથી તરવાર કાઢી ઉઘે ધરી “ કે જ્યાસુધી આ ડરમા ખણુ છે ત્યાસુધી જો પાટણુ કોઇ રાગઓને ગાદી પરથી ઉઠાડશે તો પાટણુનું નામ કે નીશાન રહવા દેનાર નથી ”

કૃષ્ણદેવના શબ્દો પુરા થયા ન થયા અને બધા એકદમ ખળભળી ઉઠ્યા બધાને લાગ્યું કે કૃષ્ણદેવ પટ્ટણી નથી અને તેણે અભારે પાટણુનું અપમાન કર્યું જપાટાબધ તરવાર પર તરવાર નીકળી બધા કૃષ્ણદેવ અને કાક કિલા હતા તે તરફ ધમ્યા કૃષ્ણદેવ વધારે બોલવા જતો હતો, પણુ તેને કાકે અટકાવ્યો ‘ ખેગારજી ! ’ આ નામ સાંભળી કૃષ્ણદેવ ચમક્યો, અને તેના પોતાના ન્વલાવ પરથી ગએલો કાણુ થોડોથોડો પાછો આણ્યો

“ આ પાટણુ છે, જીનાગદ નથા ” એમ કહી કાકે કૃષ્ણદેવનો હાથ પકડ્યા અને મહા મુસ્કેલીએ દેશણ અને લદમણની મદદથી તેને દૂર મુકી આણ્યો

પ્રકરણ ૭ મુ

રમરણસુદિનો અનુભવ

કાવત્રાઆજેમા ભગાણુ પડ્યું ધણાખરા ઉચ્છેરાઇ ગયા અને છુપક રહેવાનું પ્રયોજન નહીં રહેવાથી એક એકની સાથે વાતો કરવા લાગ્યા.

આખરે બધા બહાર નીકળવા માડ્યા સાકડા બારણામાંથી બહાર નીકળતા ભીડાભીડ થઇ અને પલવાર ભીડમાં મંજરી, મડલેશ્વર અને કાસ્મીરાદેવીથી છુટી પડી ગઇ કાક બધા ટોળાની પાછળ આવતો હતો.

આરણ્યની બહાર નીકળી એક બાજુએ મડલેશ્વર ઉભા, કાશ્મીરાદેવી આવી પહોંચી, પણ મજરી નીકળતી જણાઈ નહીં અનેના પેટમા ફાળ પડી તેમણે પહેલા તો એમ ધાર્યું કે મજરી પાછળ રહી ગઈ હશે, પણ આ ધારણા ખોટી પડી કાક પણ બહાર નીકળ્યો, પણ તેની સાથે મજરી નહોતી

“કાક !” ત્રિલુવનપાલે કહ્યું, “ મજરી ક્યા છે ? ”

“તમારી સાથે હતીને ?”

“ નીકળીજ નથી ” કાશ્મીરાદેવીએ કહ્યું, “ તે ગભરાઈ ગઈ હતી ”

કાકે હાઈ કરડ્યા “ તમે બહાર જુઓ, હું અદર જઈ આવું ” કહી તે પાછા અદર ગયો તેણે અદર ધણીએ શોધ કરી, પણ મજરીનો પત્તો લાગ્યા નહીં તે હાફળો ફાફળો બહાર આવ્યો

“ મહારાજ ! અદર તો તે ક્યાય પણ નથી ”

“ ભારે ”

“ દો ઉપાડી ગયો ” કાકે કહ્યું

“ શું કહે છે ? ”

“ હા મેં એનો અવાજ ઓળખ્યો હતો બા વચ્ચે બોલ્યા તે વખત એનું ધ્યાન તમારે તરફ ગયું હતું તે મેં જોયું ”

મડલેશ્વરે દાત કચકચાવ્યા “ ચાલ ! એ હરામખોરને પુરો કરીએ ”

“ ના મહારાજ ! મનેજ જવા દે’ તમે આવો તેમા શેખા નહીં અને હવે મજરી—” કાકે કડવાશથી કહ્યું “ નિર્ભય છે તેના ગળામા ત્રિધિ જોગે કે ઉદો એક પથ્થર એને રાખવાનો નથી, તમે એકલા જશો ? ”

“ હા, પણ તું વહેલો ખચર આપજો ” વીલે મોઢે કાશ્મીરાદેવીએ કહ્યું પાતાની મુખાંધથી મજરીનો જીવ જોખમમા પડ્યો હતો તેથી તેને પગ્તાવો થતો હતો ”

“ વારુ ! ” કહી કાક ઝપાટાબધ આગળ ચાલ્યા જતા ચાલુસો તરફ ગયો તે થોડાક માણસો પાસે થઈને ગયો, પણ તેમા ઉદો દેખાયો નહીં એકદમ તે ઉભો રહ્યો તેને એક વિચાર આવ્યો પેલી ઓતાડી બારી

તેમના પેઠા પહેલા કોઈએ ઉનાડી હતી ઉદા મહેતા તે ન તે નો નહી પેઠા હોય ? જો એમ હોય નો તે તેજ ગમે પાંગળ જય એમ પણ અને આ વિચાર આવતા કાકે દોટ મુકી અને તે બારણા આગળ પડેલો

એક ઉંચો જીપુત લાંબી અઢેલી વિચારમાં ઉભો હતો જો ત્રિભુવન-પાલની પાંગળ આ બારીવાટે પેડો હતો તેજ આ પુરુષ હતો

“રજપુતરાજ !” હાફળા ફાફળા કાકે પુગ્યુ, “આ બારીઝેથી કે અહીંઆથી કોઈને તમે જતા જોયા ?”

રજપુતે ધીમેથી માથુ ઉચુ કર્યું અને તીવ્ર દષ્ટિ કાક પગ ડેગવી તે ધીમેથી અને ખોટો અવાજ કાઢીખોલ્યો “હા, એક જાણી બીજાને ઉચકી ગયો”

“કેટલી વાર થય ?”

“થોડીક વાર થય”

કાક એકદમ ત્યાંથી જતો રહેતો હતો, પણ પેલા માણસે હાથ ઉંચો કરી તેને રોક્યો

કાકને આ હાથ ઉંચા કરવાની ગીત કે પગિચિત લાગી તેણે પુગ્યુ “કેમ ?”

“એ માણસ તુ ધારે છે ત્યા નહીં મળે” સ્વાભાવિક અવાજ કાઢી પેલા પુરુષે કહ્યું કાકે અવાજ પારખ્યો અને દીંગ થઈ તે એ ડગલા પાછળ અગ્યો ને ખોલ્યો “મરેતાશ !”

“હા” મુઝલ મહેતાએ કહ્યું, “તાગે એ માણસનું કામ છે ?”

“મહાગજ ! મારી સ્ત્રી એ અત્યારે ઉપાડી ગયો એ ક્યા ગયો ? કે ખપર છે ?”

“તારી સ્ત્રી ? તુ આજે પરણ્યો તે ?”

કાકની અગમચાની પાર આંખો નહીં

“આહ !”

“ત્યારે મોઢેગ દરવાજો થઈને જા તે રૂને કંઈ અત્યારે અભાત જાય છે”

“દે !”

“હા અને અને તો સાથે ઉદા મહેતાને પણ પાછા લઇ આવજો, એના વગર મને ગમતુ નથી.”

કાક નમસ્કાર કરી, આ વિલક્ષણ મહાપુરુષના પ્રભાવથી ત્તબ્ધ બની, બનતી ત્વરાથી મોઢેરા દરવાજો જવા નીકળ્યો.

મુળલ ઉભો હતો તેમ ને તેમજ લીંતને અડેલી ઉભો રહ્યો ધણે વખતે, નિર્જનસ્થાનમાં, આદની રાતના રમ ગ્રેનાગ વાતાવરણમાં તેને નીરાતે વિચાર કરવાની કુરસદ મળી હતી તેણે કયા સુધી કાક વીશે વિચાર કર્યો તેનું મુત્સદ્દીપણું, તેનું સૌમ્ય, તેની નીમકહલાલી, તેનું લમ, તેની કારકીર્દી એ બધાનું અવલોકન કર્યું તેમ કરતા કીર્તિદેવ સાભર્યો થોડાક દિવસમાં તે બાલ્યોદ્ધાએ નું વાતાવરણ પેદા કર્યું હતું ? કેવા વિચારોને જન્મ પમાડ્યા હતા ? શી તેની મહત્તા હતી ? તેને કેદમાં પુર્યો નહીં હોત તો તે શું કરત ?—આ વિચારો કરતા મુદરીઓનું મદમદન કરે એવું તેનું મુખ તેને સાભર્યું જાતી પર માથું લટકાવી અડધી બીડેલી આખે તે મુસદ્દી મહાઅમાત્ય કદપના પર ચાર થયા પલકમાં બુવનોના અતર કાપતી તે અધિનીને પાખો આવી ને એકદમ ન કહેવાય તેમ, ન સમગ્રય તેમ કીર્તિદેવનું મુખ કોઇ જાના મુખમાં ફેરવાઇ ગયું મુખ પરિચિત તો લાગ્યું—ઓળખાયું—પુલકુવર શેઠાણીનું !^૧

મુળલે માથું ઉંચું કર્યું, કદપનાની પાખોનો પ્રભાવ જોઇ તે હજ્યા તેણે આસપાસ નજર કરી કદપનાની ઘોડી વધારે જોરથી ઉડવા લાગી પુલકુવરનું શું મીઠું, લજુ, નિર્ભય મુખ હતું ? શો તેનો પૂજ્યભાવ હતો ? “કેટલાક વર્ષ થયા ?” મુળલ બોલ્યો, “અઢાર વર્ષ પહેલા તો એ બીચારી વધામ ગઇ વખત જતા વાર લાગે છે ? ચાલીશ તો મને ક્યારના થઇ ગયા ”

ઘોડીએ પાખો ફેરડાવી, જૂતબોમમાં તે વિહરતા લાગી, અમાપ અતર આખરી એક પલકમાં તેણે વીતાવ્યું

૧ મુળલની મરી ગયેલી સ્ત્રી; સગ્ગનની બહેન

મુંજલની આખ અગાડી દસ્યપર પરા આવવા માડી

તે નાનો છોકરો હતો આ વાડીમા પુલ ચોરવા તે આવતો સજ્જનોનો નાનો ભાઇ ને તે ગોઠીઆ હતા દેવ સમે દેદીખ્યમાન તે હતો, કુલકુવર સ્વપ્નામા સરજેલી અસરા સમી હતી તે બને રમતા, તોફાન કરતા, આ ભોંત પર અનેક વખત ચઢતા, આ બારણેથી અનેક વખત પેસનીકળ કરતા તે પરણ્યો અગ્નિની ચોરી-વરરાજ-વરકન્યા ત્રા પુષ્પોની ઠઠ-વરઘોડો-આખુ નગર જમવા આવેલુ તેની અનત પકિત શો દાઢ ? શી લગ્નતી, જરા હસતી, જરા ગભરાતી કોડીલી નવવધૂ.

તેના પિતા મરી ગયા-ને નગરશેઠ થયો તેણે પૈસા હડાવ્યા- કુલકુવર સહિત, તેમજ તેના વગર મોળે કરી, દેશ અને પરદેશ ગમડયો- કમાયો અને ખોયુ

તેણે છોકગે થયો શો કુલકુવરનો અને તેનો હાથ ? તે આજ બાગે વડીયેથી જાનો તેને મળવા આવતો તે લાડવેલી સુદ્ધી શા કમગકાથી, પત્નીવ્રતથી ચલિત થએલા પતિને પોતાનો કરવા, હાથમા લાડકડો પુત્ર લઈ હોસભરી આવતી તેના પિતાની વાડીમા એક સગવરીયુ હતુ, તેના તટે તે બેસતા એક પળ તે આનદનો અમૃતરસ ચાખવા મુંજલે ઘોડી થોભાવી અને આખો મીચી તે રસ ચાખ્યો

પછી તે ચંદ્રપુર ગયો, મીનળદેવીને મળ્યો તેનો ગુલામ થઈ રહ્યો ત્યાંથી પાઠા આવ્યો મીનળદેવી પાટલુ આવ્યા સાત્રાજ્ઞના સ્વપ્ના સિદ્ધ કરવા તે મહાઅમાલ થયો, રાજત્ર હાથમા લીધુ આકાશમા રહેલા ચંદ્રની સાથે પ્રભુચ કરનારાની માફક તે મીનળદેવીને દૂરથી પુછ ગ્યો, ધરમા રહેલી પોતાની નાની પણ રહીઆળી દીપિકા વીસરી ગયો.

અગ્નિની અધકાર પ્રદેશમા ઝીંટી ગઈ, મુંજલે કપાલેથી પરસેવો લુછ્યો

તેણે કુલકુવરની પરવા કરી નહીં તે કુમળી વેલ કરમાઈ ગઈ કમ્ભાવા પણ પત્રવાર તેણે ધર્યા દાખવી તે પોતે ઝુનુની થયો-કૂરતાથી તે નિરાધાર અખળાને દૂર ધકેલી-નિરાધાર પુત્રને ધરખહાર કર્યો તે વચળી ગયા, તેમણે સજ્જનમહેતાની પાખનો આશ્રય શોધ્યો. પોતે ઝુનુ બન્યો

સજ્જન જોડે વેર બાધ્યુ પરિણામે પુત્ર મરી ગયો-સ્રી રીબાધ રીબાધ
સ્વધામ ગઇ ! પુલ ગઇ, સુવાસ પલુ ગઇ

મુળલનો જીવ રહેસાઇ ગયો તેણે ચદ્ર સામે જોયુ તે એની
મસ્કરી કરતો લાગ્યો

તે બપ્પયો “ મીનળદેવી ન હોત તો હુ શુદ્ધ ગેહીઓજ રહેત, પૈસા
ને કુટુબ બે વચ્ચે જીવન સમાપ્ત કરત ” તે થોડી વાર દાત વચ્ચે અ શુકો
ધાલી થોબો, “ પુલ ગેહાણી નથી-” તેનામા વાક્ય પુત્ર કરવા હીમત
રહી નહીં “ જીવન સ્મશાન થઇ ગયુ હુ અમાલ્ય રાબાઓનુ રાબ્ય વધા-
રવાનુ હથીઆર-લોભીઆનો લોભ પુરો કરવાનુ સાધન જીવીશ લાસુધી
આમ ને આમ અમિદેવની લલકતી જ્વાલા જ્યારે શાંતિ આપશે
ત્યારે આટલો છોકરોએ ન જીવ્યો કે જોઇને દહાડા કાઢુ ”

હમરને રડાવનારી નિષ્કુર આખમાથી એક આસુ પડ્યુ તે ટટાર
થયો, ચારે તરફ જોયુ, ગળુ ખોખાયું

“ હમણા મળરકુ થશે ચાલ જાઉં ” પલુ પગ ઉપડયો નહીં વીસ
વર્ષે ને આ સ્થલે ઉભો હતો સ્થળના સ્મરણો સચેત થયા હતા, ને ને તેના
હૃદયને ભૂત જીવનની લલક અપીં તેને આર્દ્ર બનાવી રહ્યા હતા અત્યારે
મુળલ પાટણનો અમાલ નહોતો, પુલકુ વંરનો કાડીલો કથ હતો તેની
ડેકના મરોડમાથી ગર્વ ગયો, તેના પરથી દૃઢતા ગઇ, તેના ખલામા
જરા ખુધ આવી તે લાથી બારણા તરફ ફર્યો-બારણુ ઘાહ્યુ અને
વાડીની અદર પેડો વીશ વર્ષ ઉપર આ વાડીમા કરેલા વિવિધ ચિહ્નાર-
ના અણુવીસરેલા સ્મરણોનુ આકર્ષણ દુર્જય નીવડ્યુ

પ્રધરના કાંપથી નષ્ટ થએલા નગરનો જીવતો રહેલો એક પુરો નગર-
જન ખડીએરોમા જાણે ફરતો હોય-રાખના ઢગલાથી જ પરખાય એવા
પ્રાસાદોનાં સ્થાન શેષી, મનમા ને મનમા, તેમની વિનષ્ટ લખતા ખરેખરી
મોજાદ છે એમ માની, મધેલા માનવીઓથી-તેમનાં વીસરોએલા વાતાં-
લાપથી-તેમનાં અણુદીડેલા હાસ્ય અને ધુબીથીતે લખતા સજીવન કરનો
હોય તેમ મુળલ તે વાડીમા ફરવા લાગ્યો કેટલાક ઝાડને ઓળખવા

લાગ્યો-કેટલીક જાણીતી પંથકીઓને મુબને ચર્ચિત કરેલા પાદના કાલ્પનિક ઝલ્લુકારથી ગળવવા લાગ્યો-કેટલાક પ્રિય વૃક્ષોની છાયને સહજાતા ન સહજાતા પ્રભુપવાડ્યો સશબ્દ બનાવવા લાગ્યો પ્રભુપયોગથી ભ્રષ્ટ થએલો તે સ્મરણપૂજક મત્રી ડહાપણુ છોડી મુત્સદ્દીઓનો વિવેક ત્યાગી કિર્વાનીધેલા પુરરવા જેવો બની રહ્યો

દુનીઆના બ્યવહારમા નજરે ચઢતા અનેક દુર્ગ સમા દુર્ગંધ, કાર્ષ-દક્ષ પુરષો માત્ર શુદ્ધિવત બની રહે છે, અર્થાત્ સાધવાના સાધનરૂપ જ તેમનું હૃદય થઈ જાય છે તેવા હૃદય પર સપાટી વળી ગએલી હોય છે ખરી, પણ કોઈક અંશે, કોઈક સમયે પગ દેતા સપાટી છુટી જાય છે નીચે વહેનો મહાઅમલને ઢાકેલો રસ્સોત-અદર ઉકળતો ઊર્મિઓનો સાગર ડહરાય છે-તુટેલી સપાટીમાંથી ઉપર આવે છે, સપાટી પર ફરી વળે છે અત્યારે મુજલને પણ તેમજ થયું સ્મરણ-આનંદ અનુભવનો તે ધીમે ધીમે-કળુસ ઘણી મહેનતે મળેલું ધન છોડતા વિલગ કરે તેમ-પાઠો જવા માડ્યો એટલામા તેને જલકુડ સાંભર્યો તે જોયા વગર પાઠ જવાનો તેનો શ્રવ ચાલ્યો નહીં તે ત્યા જવાની પંથકીએ તે વળ્યો

પ્રકરણ ૮ મું

જલકુડની જગા

કુડ પાસે જતા તેને કોઈ વાત કરતા સહજાયા તે ચમકીને ઉભો અને સાહજવા લાગ્યો. બોલનારા ધીમથી પણ જુસ્સાથી, દાત પીસી બોલતા હતા મુજલે અવાજ પરથી ઓળખવાનો પ્રયત્ન કર્યો એક અવાજ કૃષ્ણદેવનો હતો, બીજો જરાક પરિચિત લાગ્યો.

“ઠીક ત્યારે” પેલો પરિચિત અવાજવત્તો પૂરૂંપ કહેતો હતો “તમે કાણુ છો તે તમારે નથી કહેલું ? હું કાલે બાપાને કહીશ.” મુજલને જાન આગળ તે અવાજ સજ્જનના છોકરા લક્ષ્મણનો હતો “તમને અમે મિત્ર તરીકે આદરસન્ધાર આપ્યો અમને સ્ત્રી અપર કે તમે દુસ્મન છો ?”

“ભાઈ એવું શું કહે છે ?” એક સ્ત્રીનો અવાજ આવ્યો. મુનલ ધીમે પગે જરા આગળ આવ્યો અને આંડને એથે ઉભા રહી તેણે ધ્યાનપર્વક જોયું.

લક્ષ્મણ ઉભો હતો તેની પાસે પુરુષના વેપમા આ છેલ્લા શબ્દો બોલનારી છોડરી ઝભી હતી. કૃષ્ણદેવ પગ કુડની પાળ પરથી નીચે લટકાવી ખેડો હતો.

મુનલ તે છોકરીને જોઈ ચમક્યો. છોકરીનું રૂપ ચંદ્રિકામા મનોહર લાગતું જે જ્ઞમણપટમા ચીતરેલા મુખનો તે અભારે કલ્પના દ્વારા સાક્ષાત્કાર કરતો હતો. તેની અપર્વ કેખાઓ કેંક અસે તેમા હતી મુનલને ચાક્કસ ખમર નડાતી કે સજ્જનને કેટલી છોકરીઓ છે, પણ ફોદના મુખની યાદ પરથી આ ભત્રીજાને તે સહેલાઈથી ઓળખી શક્યો.

“દોન” ” ઠડે પેટે કૃષ્ણદેવે કહ્યું “મને કાઢનો ડર નથી તો શું હું મજ્જન-મહેનાથી ડરીશ ? તમારા બાપા તો ભલા માણસ છે હું કાણ છું ને કાણ નહીં તેની તમારે શી પચાત ?”

લક્ષ્મણે ગુસ્સામા પગ ડોક્યો “ઠીક છે હવે કોને પચાત છે ને જોશો”

“મહુ સારું” નક્કટાઈથી હસતા કૃષ્ણદેવે કહ્યું

“ભાઈ” લક્ષ્મણભાઈ” સોમસુદરીએ ભાઈનો હાથ પકડી કહ્યું, ‘હવે ઘેર ચાલો સવારે સૌ થઈ રહેશે કેટલું મોડું થયું છે તેનો કે વિચાર છે ?”

“હા ચાલ” કહી ગુસ્સામા લક્ષ્મણ ભાઈ સોમનો હાથ પકડી ચાલ્યો ગયો. જતા જતા સોમે પાછળ કૃષ્ણદેવ સામે બે ચાર વાર દષ્ટિ ફેંકી આશ્વાસન દીધું. કૃષ્ણદેવે ઇસારાથી જ સોમને મળવાની દરબ દર્શાવી ઇશ્વરાથી જ સોમે તેને ચોલવા સુચવ્યું. ગુરસાભર્યો લક્ષ્મણ આગળ ચાલ્યો ગયો.

મુનલે આ ઇસારા જોયા; એને હસવું આવ્યું. “ફુલીઆ તેતી તેજ રહી, હે” તે મનમા બચાવેલ તેણે અઘનાટક ધીત સુધી જોવા નિશ્ચય કર્યો અને હતો સ્થગિત ઉભો રહ્યો.

અડધી ઘડી આમ ચાલી ગઈ અને સોમસુદરી કિતાવળી પાછી આવી તેણે પુરુષોએ કાઢી નાખ્યો હતો.

“ઓલો, શું કહો છો?”

“કેમ બહુ ઊનાવળ છે?” કૃષ્ણે પુછ્યું

“હા, હમણા સવાર પડશે”

“સોમસુદરી” ગાંધીયથી કૃષ્ણદેવે પુછ્યું “તમારામાં હોંનત કે?”

છોકરીને સમજ પડી નહીં તે સાચું જોઈ રહી તેની મોટી તેજોમય આંખોના અવર્ણનીય લાવોએ મુગ્ધનું પણ ધ્યાન ખેંચ્યું

“કેમ?” તેણે પુછ્યું

“તમે કોઈ દીધો હતો તે પાળશો કે નહીં?”

“શું તમને પરણવાનો કે તેની વાત અલારે?” અધીરાનમાં ધર તરફ જોતા મોઝે કહ્યું

“હા અલારે તમાગ ધરમાં હવે મારાથી નહીં રહેવાય” પોતાના મોહક અગાજે કૃષ્ણદેવે વાત કરવા માડી સોમની આંખોમાં જોઈ અને પ્રશંસા સ્પષ્ટ રીતે ચમકતા હતા “ચાલીશ માણસો અત્યાગે હું માણ્યું તે જાણે છે, કાલે સવારે મુગ્ધને જયદેવ જાણશે, એણે આમ ને આમ મારાથી નહીં રહેવાય ઓલો કાલ પાળશો” તણે ડોકરી પર નયન કેરવી સત્તાથી પુછ્યું

“આપાને પુછ્યા વગર?”

“આપાને કાલ પાળવો છે કે તમારે? તમને આપાની બીક લાગતી હોય તો ગણરાગો નહીં, મને નથી લાગતી”

“કેમ?”

“હું તમારું હરણું કરીશ મારા પૂર્વજ ગદિમણી લાવ્યા હતા તો મને શો વાધો? એ તો પરાપૂર્વથી ચાલ્યું જ આવે છે” કૃષ્ણદેવે હસીને કહ્યું કૃષ્ણદેવનું હાસ્ય તેના પૂર્વજ ગોપીજનવ્રહ્મણની વેણુ સમુ મોહક-સર્વ સશ્મોન્ને નાશ કરનાર હવે શ્રદ્ધાળુ, રોહિનીની બાલાના હૃદયમાં સખદ કરતા તે હાન્યથી વધારે ખાત્રી શ્રદ્ધા તે પણ હતી

“શુ તમે યાદવકુલના છે? તેણે આશાભર્યા મુખભાવથી પુછ્યું મુજલને લાગ્યું કે ઊંકરી પર કૃષ્ણદેવની સત્તા પુરેપુરી જામી હતી

“યાદવકુલ! યાદવકુલનું ગૌરવ આજે મારે લીધે છે” તેણે અભિમાનથી કહ્યું, “તમે કહ્યું હતું કે મારું કુલ ઉંચું હશે તો તમે પરણીશો એલો હવે શુ કરેલું છે?” કહી કૃષ્ણદેવ પછીને ઉભો થયો

ઊંકરી થોડી વાર જોઈ રહી તેણે નીસાસો મુકી કહ્યું ‘મારા આપા વચળીમા દડનાયક, અને હું તમને પરણી લ્યા આવું તો શુ થાય?’

“કેમ?”

“દડનાયકની પુત્રી સાધારણ યાદવને ઘેર! મારા માળાપ લાજ મરે”

કૃષ્ણદેવ ખડખડાટ હાથે તે પાસે આવ્યો અને પોતાની આખના તેજે સોમને જીરફી નાખી તે વચ્ચે ગઈ ગઈ

“સોમસુદરી! મને પરણી લાજ મરશો?” તેણે કહ્યું “ગાડી! તમારી સીતોતેર પેઢીનું ગૌરવ વધશે”

“કેવી રીતે?”

કૃષ્ણદેવે ઉમળાથી તેના હાથ ઝાલ્યો “તું રાણી થશે જયદેવની ગણીઓ તારી પદની જોઈ આગળ કરડશે ચાલ આવશે?” કહી કૃષ્ણદેવે માલીકપણાથી એક હાથ સોમની આસપાસ નાખ્યો “આ રાત હમણા વીતી જશે” મોહાધ બનેલી વિશ્વાસુ બાલા ઉમળકાભેર કૃષ્ણના હાથના લપાઈ ગઈ વચ્ચે પડવું કે નહીં તે મુજલ વિચાર કરવા લાગ્યો અને એ કે પણ નિશ્ચય પડ આવે તે પહેલા કૃષ્ણદેવે સોમને પાછલા બારણા તરફ જતી પગપીએ ધસડવા માંડી મુજલ પાછળપાછળ લપાતો ચાલ્યો એમ થોડીક વારે ઉંચું જોયું અને હેતથી પુછ્યું “તમે ક્યાના રાજા છે?”

“હજી સમજ નહીં કોણી!”

“ના”

“હું જીનાગઢના રાજા એગાર?” હસતા હસતા કૃષ્ણદેવે કહ્યું મજાકે તેના મોઢામાંથી નીકળી રહે તે પહેલા તેની બાથમાંથી સોમ કુદી, અને થોડે દૂર પડી

“નવધણુ રા’ના ખેગાર” તેની આખ શુક, ભયપર્ણ થઈ, તેનું મોઢું શીઘ્ર પડી ગયું

‘હા’ શા માટે મલગાય છે ? ચાલ ”

મોમ એક ડગલું પાછળ ખસી “નવધણુ રા’-પાટણુનો કટો વેરી-જેણે માગ આપાનો સહાર કરવાનું વ્રત લીધું છે તે-” દરેક વાક્યે તે અડક ડગલું પાછળ ખસતી

“હા તેજ” પામે આવના ખેગારે-જેણે કૃષ્ણદેવ નામ ધારી પોતાનું ખરૂં નામ છુપાવ્યું હતું તેણે-કહ્યું એ વેરની માઠ અત્યારે સખળ કરીએ ચાલ વખત નવ છે ”

“હવે હું તમારી પ્રતિજ્ઞા પલ્લુ સમજી” કાકના જવાબમાં કૃષ્ણે કહ્યું હતું તેના અર્થ સમજતા સોમે જવાબ દીધો

“ચાલ” સત્તાથી ખેગારે કહ્યું

“ના” દક્ષતાથી સોમે કહ્યું

“ડમ ?”

“સજ્જન મહેતાની દીકરી રા’ના ડોકરા જોડે ડમ પગ્યું” કહી સોમે ડોક ધુણાવ્યું

“ચાલ દેખડાવું ”

“ના” કહી સોમ પાછી જવા વળી

“શુ એમ કોણ તુરે ?” કહી ખેગાર એક ખલગ મારી તેની પામ આગે

“નહી-નહો” એમ સોમ બોલવા જતી હતી તે પહેલાં ખેગારે એક હાથે તેનું મોઢું દાબ્યું અને બીજે હાથે તેને ઉંચકી લીધી આરણ્ય તરફ દોડતા તેણે એક છલગ ભરી

મુનલે એ મારતી બેચી પકડી અચાનક રૂપરૂપથી ખેગારે ચમક્યો-દયો-નવવાર કાઢતા ગયો મતીના સખલ બાહુના જોશથી ખેગારનો હાથ

વળી ગયો,—સોમ ધરણી પર સરી ગઈ—એ ગાર દૂર હટી ગયો—હટ્યા વિના તેનો છુટ્ટો થયો નહીં સિદ્ધસમુ વિકરાલ બનેલુ તેનું વદન ગુસ્સામાં લયનાડ થયું શક્તિના શાત ગૌરવથી મત્રી જોઈ રહ્યો એક વિપલમાં ખેંગારે તરવાર ખેંચી—ને કુંઘો મુળલની લાખી પ્રચંડ તરવાર તેનો ધા ઝીંચ્યો—તરવારોમાંથી તણુખા ઉડ્યા એ ગાર પણ તરવારી હતો, મુળલની ખડગવિદ્યા, તેનું બાહુબલ અપ્રતિમ હતું પાંચ પળજ માત્ર આ મદારથીઓનું લાયકર ચુદ્ધ ચાહ્યું આખરે મત્રીના પ્રાણત્યથી ખેંગારની તરવાર દૂર જઈ પડી—તેના પગ વળી ગયા ચમરાજ સમો મહાઅનાત્ય તરવારની અણી ખેંગારને ગળે રાખી ઉભો રહ્યો

ચંદ્રના તેજમાં ખેંગારે મત્રીને ઓળખ્યો, તે અગેઅગ કાપી ઉઠ્યો તે ખોલ્યો

“મુળલ ડ અહનલસ” તરવારની શક્તિ કરતા મત્રીના અણુધાન્દા મેળાપથી ખેંગારના ગાત્ર ગળી ગયા

‘મને’ જગ હસી મુળલે કહ્યું પાટણુ વિજયી નિવડ્યું—જીનાગઢ પર્યુ ખેંગારે આશા છોડી આખો મીચી “ઉઠો ખેંગારજી! જામિ પરેલા દુસ્મનને હું મારતો નથી હવે સારા ધરમાં તમે રહેવા લાયક નવી મીંચાવો” કહી સત્તાથી તે બારણા તરફ આગળી કરી ઉભો

માનસ ગ થએલો ખેંગાર ઉઠ્યો, પડેલો ફેટો ને તરવાર લીધા અને ક્ષત કચકચાવતો બારણેથી બહાર ગયો મુળલે અદરથી સાકળ દીધી

ગલગએલી સોમ આ ચુદ્ધ—આ વાત—દિગ્મુદ બની જોઈ તે સાલળી રહી હતી તે નવા આવનારને ઓળખી ન શકી ખેંગારે નામ ઉચ્ચાર્યું તે તેણે મરોબર સાબાળ્યું નહોતું મુળલ બારણુ વાસી આગ્યો ત્યારે સોમ ઉભી થઈ ગઈ હતી

“છોકરી!” તેણે સખ્ત અવાજે કહ્યું, “સારે ઘેર અવતાર લીધો, છતાં આલુ કરે છે કે? જા, દોડી જા” ફરી અગવડા જોડે બહુ વ્યવહાર નહીં રાખતી”

શરમીદી સોમ નીચુ જોઇ અપાટાખધ ચાલી ગઇ મુજલખમડયો
“આવી છોકરીઓ હશે ત્યા મુધી જ પાટણનો જ્યવારો છે”

છોકરી અદબ, ચઇ કે મત્રી જે આચ્છેથી આવ્યો હતો ત્યાથી
પાછો નીકળ્યો

પ્રકરણ ૯ મું

ઉદાની શોધમાં ઉદાનાજી ઘોડાએ કરેલી મદદ

ઠાક દોડતો દોડતો ત્રિભુવનપાવને મહેલે ગયો, તેને એ બોલના
વાત કહી, તેના નખેલામાથી પાણીપથી ઘોડી લીધી અને અપાટાખધ
મોઢેરા દગ્ગાજ તરફ ગયો

મજરીએ જે રીતે કાકનો તિરકાર કર્યો હતો તે હજુ તેને સાલતો
હતો, અને તેથી જે હોસથી તે પહેલા મજરીની વારે ધાતો તેરી હોમ
અત્યારે તેના હૃદયમા નહોતી એક વિચાર પણ આવ્યો, કે આવી
આલિમાની ભાયાને શા સારુ દુખમાથી ખચાવવા પ્રયત્ન કરવો પણ
પોતાની જાને ઉદો લઇ જાય એ અસહ્ય લાગ્યું, એ તેના શૈય' પીશે
હલકો વિચાર આવ્યો તે પણ તેને ન ગમ્યુ અને એ કિપરાત વિજયથી
હસતુ ઉદાનુ મીડુ મોડુ અને કેદ થએલી નિર્દોષ રમણીનુ દયામાણુ
મોડુ-એ એ મોઢા કદપનાશક્તિએ તેના મન આગળ ખડા કયા તે
મુખદર્શનથી તેનુ ઝનુન અત્યત વધી ગયુ, અને ચપલ અશ્વનાજના
અપ્રતિમ જુસ્સાથી તે શરતમા કિર્ત્યો

તે મોઢેરા દરવાજે ગયો તો દરવાન ઉઠ્યો હતો

“માગણુ ઉઘાડ તો”

“અત્યારે નહીં ઉઘડે જરા વાર છે”

“મર્ખા! હમણા ઉઘાડયુ હતુ તે ભુલી ગયો?” દરવાન ચમક્યો

“મત્રી મહારાજ કહેતા નથી મયા કે હુ આવવાનો છુ?”

“ના મને કે કહ્યું નથી તમે એ લોકો ગયા તેના માણસ છે?”

“હા નહીં તો હું બાજુ કયાથી ? પાંચ સાત જાણુ હતા નહીં ?” કાકે પુછ્યું

“ચારેક જાણુ હતા” કહી દરવાને બારણુ ખોલવા માડ્યું

કાક વિચારમાં પડ્યો શું ચારે એજ માણસ લાઇ ઉદામહેતા ખલાત જવાનું સાહસ ખેડતા હતા ? પણ લાખો વિચાર કર્યા વિના જેવો દરવાજો ખુલ્યો કે તરતજ તેણે ઘોડીને એડી મારી અને પવનવેગે તે પથે પડ્યો

થોડેક આગળ જતા એ રસ્તા આવ્યા એટલે કાક વિચારમાં પડ્યો તેને સફલાએ લળલાખળુ થવાની તૈયારી થતી હતી એટલે થોડો ધણો આલાસ હતો તે આલાસમાં તેણે તાજા ઘોડાના પગલા ધાગ્યા અને તે જે રત્ને ગયા હતા તે રત્નો લીધે

ઘડી એ ઘડીમાં સવાર પડી, અને બનતી ત્વરાથી કાકે ઘોડી આગળ ચલાવી આગળ ચાલતા ઘોડાઓ ઝપાટાબંધ જતા હતા, એટલે તે સહેલાઈથી પકડાય એમ નહોતું

પોડી પોતાનું કામ કર્યાજ નતી હતી, એટલે કાકને વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો આગળ જતા ઘોડાઓ એટલા ઝડપથી જતા હતા કે એક પણ ઘોડા પર મજરી બેઠી હોય એમ લાગ્યું નહીં શું ઉદાએ તેને પોતાના ઘોડા પર લઇ લીધી હશે ? મજરીને પોતાના હાથમાં રાખી ઉદો ઘોડા પર બેઠો હશે ? એ વિચાર આવતા કાકના રવા ઉભા થઈ ગયા તેણે ઘોડાને જેરથી એક મારી

ગત્તામાં એક ખેડુત મળ્યો તેને પુછતા તેની ખાત્રી મધ કે આગળ જતાગ ચારજ ઘોડેસ્વારો હતા તેમને મહાત કરવા જતા પોતે મહાત થા જાય એવો સભવ ન રહે એવી યુક્તિ તેણે શોધવા માડી

એટલામાં એક ગામડું આવ્યું, અને કાક ઘોડીને પાણી પાવા તલાવ આગળ ગયો એટલે તેણે પેલા ચાર સ્વારને એક ઝાડ નીચે બેઠેલા જોયા તેની અગમચળીનો પાર રહ્યો નહીં એ ચારમાંથી એક જણુ પણ ઉદાના જેવો લાગતો નહોતો નિરાશથી કાકની આખે અધારા આવ્યા અને તલાવની પાળ પર બેસી શું કરવું તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

પહેલો વિચાર તો આ મ્વારોનો પીછો છોડી પાછા જવાનો થયો, પણ પત્ની એમની પાસેથી કેં માહિતી મેળવવા તે પોતાની થોડી દેરીને પેલા મ્વારો પડ્યા હતા ત્યાં ગયો

“ભટ્ટા” કાકે નમ્રતાથી પુછ્યું “આપ પાઠશુથી આપ્યા છો?”

“કેમ?” એકે પુછ્યું

“ના અમે દેશળીથી આવીએ છીએ” બીજાએ જવાબ આપ્યો આ વાત સ્પષ્ટ રીતે ખોટી લાગી, કારણ કે દક્ષિણથી ત્રિભુવનપાલનું ગામ હતું અને ત્યાંના મ્વારો આમ અમથા રખડે એ બનવું સંભવિત નહોતું

‘તમે રમ્ને કાઠ થોડેમ્વારો જોયા?’

“થોડેમ્વાર” ઉમરે સૌથી મોટા સ્વાર હતો તેણે કહ્યું, “હું ધારું છું કે અમારી આગળ થોડેમ્વારો હતા ખરા નહીં?” કહી બીજા પાસે સાક્ષી પુરાવી

“તે કંઈ તમ્ક ગયા?”

“મોઢેરાનો મ્નો લીધો લાગે છે”

શું આ માણસો ખરું બોલતા હતા? ચાર માણસજ દરવાજેથી નીકળ્યા હતા, અને તેના ધારવા પ્રમાણે આજ તે હતા ત્યારે ના મહેતા ક્યા?

“તમે ક્યા જાઓ છો?”

‘લાઠ’ તમને તો આપ્યા ગામની પીડા લાગે છે”

કાકે જરા હમ્થો “ત્યારેજ પુછું છું ને મારે તમારી સાથે આવવું છે”

“અમે તો માલપુર જઈએ છીએ”

કાકે ગુચવાયો આ લોકોની વાત સાચી હોય તો ક્યા માલપુર અને ક્યા કર્ણાવતી?

“ના, ત્યારે મને નહીં ક્ષેવે મારે તો કર્ણાવતી જવું છે” આ યોગ સાથે જવું તેને નિર્મથક લાગવાથી કાકે કહ્યું

પેલા વૃદ્ધે એક જાણુ નરક આપ્યો મારી અને કહ્યું “ખેસો! અમે આવું ડોડીએ છીએ”

“મારે કેં નહીં જોઈએ” કહી કહ્યું, “હું તો રત્ને જોઈ લઈશ”
 “તમે જાણ્યું છે?” પેલા ગ્વારોમાં એક જુવાન હતો તેણે
 તિરસ્કારથી પુછ્યું

“હા” કહી કાક થોડી પર ચઢી ચાલવા માડ્યો

તે થોડોક આગળ ગયો અને તેને પેલા જુવાનનું મોઢું પરિચિત
 લાગવાથી તે ડોનું હસી તે સભારવા લાગ્યો એટલામાં પેના ગ્વારો
 એના તરફ આવતા દેખાયા પેણે જુવાન સાંધી આગળ હતો તેનું મોઢું
 તેણે જોયું અને તે કોના જેવો હતો તે યાદ આવ્યું શું આ જે તિલક-
 ચક્રને ખલાતમાં મારી નાખ્યો હતો તેના લાલ? જે તેમ હોય તો
 જરૂર આ કિદાના જ માણસો હોવા જોઈએ કહી એકદમ થોડીનું મોઢું
 ફેરવી નાખ્યું અને સામે ફરી પુછ્યું

“કેમ લાઈએ? કેં એકદમ કુચ કરવા માડી?”

“અમને થયું કે ચાલો થોડે મુઠ્ઠી તમારી સાથે જ જઈએ” વરડા
 ગ્વારે કહ્યું અને ગધા સાથે સાથે થોડા ચલાવવા લાગ્યા

કાકને લાગ્યું કે આ લલમનસાઈમાં કેં પણ દગો, સમાયો હતો
 તે દગો જાણવા તેણે કહ્યું ‘ચાલો’ મને પણ રત્ને મળ પડશે તેના
 આ લાલ તો જોળખીતા લાગે છે”

“હું!” જરા ચમકીને પેલા જુવાને કહ્યું

“તમે ખલાતના કેની?”

“ના”

“તમારા જ મોટા લાઈ જેવો મારે એક ખલાતના દોન્ટ હતો,
 તેથી પુછું છું”

તે જુવાનના મોઢા પર જરાક જુસ્સાનો ભાવ આવ્યો કહી ને લાવ
 જોયો અને આગળ ચલાવ્યું “તિલકચક્ર એવો બાહોશ અને વિદ્વાન
 હતો કે કેં કહેવાની વાત નહીં, પણ એક સતે કાલે નેને મારી નાખ્યો”
 પેલા જુવાનનું મોઢું લાલચોળ થઈ ગયું, પણ વૃદ્ધ સૈનિકે પુછ્યું

“કેમ કરતા મરી ગયો?”

“કોણ જાણે અમારા ઉદામત્રીને મે તેનું કારણ પુછવું, પણ તેમણે કે જાણ્યાનું નહીં ”

‘ એમ કે ? ’ પેલા વૃદ્ધ પુછ્યું

“ નમે ઉદા મહેતાને ઓળખો છો કે ? ” કહી એકદમ કાંકે પેલા જીવાન તરફ જોયું તે ગુચવાઇ ગયો

“ હા-ના-ના-ના-”

“ અરે ના તું હા ” કહી પેલા વૃદ્ધ મૈનિકે કાકની ઘોડીની પીઠ પર પાછળથી ધણી જ જોરથી તરવાર મારી કાક સમજી શકે-મ્યાન-માથી તરવાર ડાઠી શકે-ને પરેલા ઘોડો કુત્રી, લથડી અને પડી, અને સાથે કાક પણ પડ્યો તેનો પગ ઘોડો નીચે અમદાઇ રહ્યો તરત જ ખુનતરશી ચાર નાગી તરવારો સહિત પેલા ચાર વ્વાગે પોતાના ઘોડા પરથી કુત્રી પડ્યા, અને કાક તરફ ધમ્યા

‘ નિલકચરના દોગ્ત ’” પેલા જીવાને બરાડા માર્યો અને તરવારની અણી કાકની ગરદન તરફ ધરી તે દોડ્યો

પેલા વૃદ્ધે તેને ધડો ભાગે ખસેડી નાખ્યો, અને આગળ જઈ બીજાઓની મદદથી કાક જે ઘોડો નીચેથી પગ કાઢવાને શક્તિમાન થયો હતો તેને પકડ્યો, ધસડ્યો અને ઝપાટાબધ ચારે તરફથી બાધ્યો છુ 1 થવાને તેણે પ્રયત્ન કર્યો પણ કૈં વળ્યું નહીં, હથીઆર હાથમા લેવાને ફાફા માયાં પણ બન્યું નહીં હાફતો, બાધનારાને બલથી ચારે તરફ ફેંકતો તે પોતાથી બનતું કરી રહ્યો, પણ છતાં આખરે પેલાઓએ તેને એક ઝાડ સાથે બાધ્યો

‘ મજુર ’ મને એ હરામખોરને પુરો કરવા દે ” પેલા જીવાને કહ્યું
‘ મારા ભાઈનું વેર લેવું છે ”

“ ધર્મભ્રષ્ટ ’ મારા દેખતા હું બ્રહ્મહત્યા નહીં થતા દઉં ” પેલા વૃદ્ધે દંટાળી કહ્યું, “ મહેતા પાસે લઈ જઈએ, પછી એનું જે કરવું હોય તે કરીએ ”

“ રીક છે ” કહી ધર્મચંદ્ર મુગો રહ્યો

પોને કરેલી અવિચારી સોખતથી પસ્તાતો કાક મુગોમુગો પડી રહ્યો, ફાફા મારે પછુ છુટાય એમ તેને લાગ્યું નહીં. પછુ મજરીનું શું ? તેને સ્પષ્ટ લાગ્યું કે ઉઠો પાટલુમા જ રહ્યા અને કાકને ફસાવવા માટે આ માલુમો મોડલી તેને તેમની પાછળ મોકલ્યો. મત્રીની ઉરતાદીને શાપ આપતો તે કેં ચુકિત શોધવા બેઠો.

પેલા સૈનિકોએ થોડી વાર વીસામો ખાધો અને પછી નીકળ્યા. જકડીને બાધેલા કાકના બધ પેલા વૃદ્ધ નાયક પોતાના હાથમા લીધા અને તેને પોતાના ઘોડા સાથે ચનાવવા લાગ્યો. કાક પછુ ઝપાટાબધ ઘોડા સાથે ચાલવા લાગ્યો.

પેલા સ્વાશે તેની મસ્કરી કરવા લાગ્યા, અને કાકે તેમની મસ્કરીના અરોબર જવાબ આપવા માહ્યા તેની શાંતિ, તેનું ધૈર્ય, તેની હસમુખી વાત, તેના પરાક્રમની કહાણીઓ—એ બધાથી પેલા જીવાન સીવાયના ત્રણ સૈનિકો કાક પર ખુશ થઈ ગયા. કાકને પછુ એટલું જ જોઈતું હતું તેણે પછુ તેમના દીલ જીતવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો.

સૂર્ય ઉઠે ચઢવા લાગ્યો તેમ તાપ વધ્યો અને મુસાફરી જરા અધરી થવા લાગી એટલામા એક ગામ આવી લાગ્યું અને ત્યાં થોભી, જમવાની ગોઠવણ કરવાનો પેલા વાગેએ મનમુખો કર્યો. તેમથી એકે જઈ ગામના મુખીને દુઢી કાઢ્યો અને ઉતરવા માટે એક ઘર મેળવ્યું. મુખીએ તેમને ખાવાપીવાની સોંપ કરી આપી.

કાક બ્રાહ્મણ હતો એટલે બધ છોડવી, નાહી ઘોષ, પાછલા વાડામા એક જીંદો સુલો માડી તેણે પોતાનું ખાવાનું તૈયાર કરવા માડ્યું અને નાસવાની ચુકિતઓ જોળવા માડી. વાડાની ત્રણ તરફ હિન્દી લીંત હતી અને ચોથી તરફ ઘર હતું, ઘરના પાછલા બારણા અગળ સુલો માડી પેલો વૃદ્ધ અને બીજે એક જગ્યા સંધતા હતા, અને ધર્મચંદ્ર અને ચોથો સ્વાર પરસાળમા આડા પડ્યા હતા. થોડી વારે ધર્મચંદ્ર અને પેલો વૃદ્ધ સૈનિક ઘોડાઓ માટે ચઢીની તબક્કીજ કરવા ગયા.

કાકે એણે કે આ લાગ લાગેજ સરસ હતો તેણે ચારે બાજુએ

જોયું, વાડાના ધોરાની ઉચાખ આખ વતી માપી, અને પાણી લેવાને બહાને એક બે વખત ચુલા પામેથી ઉઠી ધોરા પાસે જઈ આવ્યો. પેલા બે જણ કે પણ વહેમ લાવ્યા વગર નીરાતે પોતપોતાનું કામ કરી રહ્યા હતા.

ધીમેથી કાક ઉઠ્યો, જાપરુ અને ધોરા મળતા હતા તે તરફ ગયો ને હાથ ઉઘો કરી પોતાના હાથ 'ગાપરાની પાખને અડકાડી જ્યા તેના હાથ અડક્યા એટલે તેને હાંમન આવી 'જય સોમનાથ' બબડી તેણે પાખ પકડી અને શરીર ઉચુ ક્યું, ન્નાયુવાળા માત્રોના સચોટ પ્રયત્નથી ધોરા પર કુહો, જોતજોતામાં ધોરા પર થઇ બહારની બાજુએ પડ્યો, પડતા વાર મુઠી વાળી દોટ રુકી તેની બધી ઇચ્છાશક્તિ, તેનું બધું બલ તેના પગમાં આવ્યું, અને ધનુષ્યમાંથી શર છુટે નેમ તેણે દોડવા માડ્યું.

એચાર પલકમાં તેણે તે નાનું મામડું ષટાવ્યું, અને ખેતરો ઝાળગતો, મોટા રત્નાઓ બાજુ પર રાખતો, અને ત્યાં મુઠી ખેતરમાં ફૂટતા એકુનોની નજર ચુકાવતો તે દોડવા લાગ્યો.

એમ તે બે ત્રણ વડી મુઠી દોડ્યો અને એ વડની શાત છાયા નીચે શ્વાસ લેવા ઉભો ગ્લા સવાગની અને અત્યારની દોડથી તે થાકી ગયો હતો. એટલે બપોર અહીંઆ માળવાનું તેને મન થયું એકદમ તેને ઘોડાના પગનાં મલખાંયા વડ પાસેથી જતા રત્નાવાટે દ્રોણ ઘોડેસ્વાર આવતો હતો. કાક તરત ઝાડ પર ચઢી ગયો અને તેની ઘટામાં લપાઇ જોઈ રહ્યો.

થોડી વારે ધર્મચંદ્ર દોડતે ઘોડે, ચારે તરફ ધ્યાનથી જોતો આવી લાગ્યો. કાક જેવો નાડો એમ સાંભળ્યું કે તે ઘોડે ચઢી તેની પાછળ પડ્યો હતો. કાક કંઈ દિશામાં ગયો હતો તે તેણે જોયું હતું, અને તેથી તે તરફ તેણે ઘોડા મારી મુક્યો. પણ કિતાવગમાં તેણે બીજા સૈનિકને કે પણ કહ્યું નહીં એટલે તે સમજ્યા કે ધર્મચંદ્ર ગયા તેનાથી બીજા દિશામાં કાકને જોગવા જતું તે વધારે ઝહાપણુભરેલું હતું આ કારણથી બીજા ત્રણ દિશામાં તે ત્રણે ચાલ્યા ગયા.

ધર્મચંદ્ર કયા મુઠી તો દૂરથી કાકને દોડતો જોઈ શક્યો, પણ ખેતરોમાંથી ઘોડો તદ્દન સીધે રસ્તે લેવાનું બન્યું નહીં એટલે તેની અને

કાકની વચ્ચે અતર તેટલુ ને તેટલુ જ રહ્યું આખરે કાક અદૃષ્ટ થયો એટલે તે ગુચવાયો, પણ કાક આ નિશામાં ગયો છે ને આ તરફ જ નીકળશે એમ અનુમાન કરી તેણે બાળુનો રમ્મો લીધો અને આ વડ આગળ આરી પડેડ્યો.

કાક હાથમાંથી છટકી જવા પામ્યો તેથી ધર્મચંદ્ર ઝૂનું ભરાયો હતો તેણે ચારે તરફ ધ્યાનથી જોયું, પણ કોઈ દેખાયું નહીં આખરે તેણે ઉચ્ચે જોયું

ખીન્ને કોઈ આ સ્થિતિમાં ગભરાઈ જાત, પણ કાકની તિદલ્લુ બુદ્ધિએ આ અણીને વખતે અકદમ્ય રમ્મો દેખાડ્યો ધરામાં છુપાવાને બદલે તેણે મોઢું બહાર કાઢી, હસને મોઢું કહ્યું “ધર્મચંદ્ર ' જ્ય સોમનાથ ' ”

“ હો ' પાપાચારી તું ઉપર છે ? કિતર હેઠળ, નહીં તો કાર કરીશ ”

“ અરે એમ શું કરો છો ? જરા હડા તો ચાઓ ”

“ કિતર ” ધર્મચંદ્રે અધીરાઈથી કહ્યું, “ નહીં તો હમણા નીચો પાડીશ ” પણ તેને કેમ નીચો પાડવો ? તે પોતાનું તીંગકામક તો ઉતાવળમાં લુલી આવ્યો હતો

“ જરા પાડો તો ખરા ” ખડખડ હસીને કાકે કહ્યું તેના હેતુ માત્ર ધર્મચંદ્રને ચીદવવાનોજ હતો અને તે હેતુ પાગ પાડવામાં તે સફળ થયો ધર્મચંદ્ર થોડા પરથી નીચે ઉતર્યો અને પથગે લઈ તેણે કાક તરફ ફેર્યો કાકે ખીજ ડાબે પર કુદીને પથગે ચુકાવ્યો નિષ્ફળ બનેલા પ્રયત્નથી ધ્રુધવાએલો, મોટાભાઈના પુનનું વેર લેવા તલસતો ધર્મચંદ્ર તરવાર કાઢી ઝાડ પર ચઢવા લાગ્યો કાક મનમાં હમ્યો તેને એટલુંજ જોઈતું હતું

ધર્મચંદ્ર ઝાડ પર ચઢી કાકને પકડવા ગયો કાક ધીમેધીમે ડાળી કુદાવતો, જ્યાં નીચે થોડો ઉભો હતો તેની ઉપરની ડાળ પર આવ્યો કિતાવળથી હાફળો ફાફળો ધર્મચંદ્ર અપાટબધ કાક જે ડાળ પર હતો તે પર ગયો

“ જ્ય સોમનાથ ! ” ની ધુમ મારી કાકે ડાળ પરથી પડતું મુક્યું અને થોડાની ડોક પર પડ્યો થોડો ખીને કુચ્છો પૂલકમાં તેની માળ પકડી ટટાર થઈ કાક તેના પર એડો

તેણે પાછા ફરી ડાળ પરથી કુદી બોમ પર પડેલા ધર્મચંદ્રને કહ્યું.
 “આવજો ધર્મચંદ્રભાઈ” અને ઘોડો મારી મુક્યો
 ડાકની એડીના પ્રભાવે ઘોડો પખાળો બની રહ્યો

પ્રકરણ ૧૦ મું

પાતાલ—નિવાસ

આપણા મુત્સદ્દી મંત્રી ઉદયન કયા હતા તે આપણે જોવું જોઈએ
 તે બાહોશ મારવાડીની નજર ચારે ખુણે હતી, તેનો હાથ બધાની
 નાડ પર હતો તે કીર્તિદિવનો મિત્ર બન્યો હતો, અને તેનું નિમત્રણ
 મંત્રીજારી સજ્જન મહેતાના વાડામાં છુપે વેષે આવ્યો હતો. ત્યાં તેણે
 મંત્રીને ઓળખી અને બહાર જતી વખતે કાવત્રાબાજોએ ટંગેલી ધક્કા-
 મુક્કાનો લાલ લાઠ તેને ઉચ્છાદી, ઉપાડી ગયો જે ઓતાડે બારણેથી
 ત્રિભુવનપાલ અને મુગલ આવ્યા હતા ત્યાંથી જ ને આવ્યો હતો, એટલે
 ત્યાંથી જ પાછા બહાર નીકળ્યો તેને લાન નહોતું કે મુગલે તેને
 જોયો હતો.

મંત્રીએ છુટી થવાને ફાફા તો ઘણા માયા, પણ ટે વળતું નહીં
 આખરે તે થાકી, ખેલ્લાન બની અને પડી રહી

કંદાએ તે રાતના છાનામાના પાટણ છોડી ખલાત જવાનો વિચાર
 રાખ્યો હતો, પણ મંત્રી તેના હાથમાં આવવાથી તેણે પોતાનો ધરાદો
 બદલી નાખ્યો તેને લાગ્યું કે કાક જરૂર મંત્રીને શોધવા નીકળવાનો,
 અને પોતે ગામબહાર ગયો છે એમ ખબર પડતા જરૂર તેની પુઠે લાગવા-
 નો તો આ તકનો લાલ લાઠ, શા માટે દિવસેદિવસે સામંત્યવાન થતા
 જતા શત્રુને પુરો નહોં કરવો? આ કાર્ય સિદ્ધ કરવા તેણે કરેલી યુક્તિ
 ખરેખર ઉદાની બાહોશીને જાણે એવી હતી.

જે ઘોડેચારો પોતાની સાથે આવવાના હતા તેમને તે મળ્યો, અને
 મોઢેરા દરવાજેથી ખલાતને રસ્તે જવું, કાક પાછળ આવે તો તેને
 કસાવવો, પકડવો, સામો થાય તો પુરો કરવો, અને પકડાય તો ચંદ્રાવતી

છાં જઈ કેદ રાખવો એવો હુકમ ક્યોં ધર્મચંદ્ર અને બીજા ઘોડેરવારો એ હુકમ પાળવા પાટણ બહાર ગયા તે આપણે જોયા

તે ચારો ગયા એટલે ઉદો અપાટાબધ એલાન મજરીને ખાધ પર નાખી પાસે આવેલા એક ચૈત્યના પાછલા વાઠામા પેઠો પલવાર દરવાને તેને રોક્યો, પણ ઉદો મહેતા જેવા જનસાસનના ધુરધરને ઝોળખી તે અ માનભેર આવો ખચે અને બારી ઉઘાડી આપી ઉદો હડહડતી મરીઆ-ધમાથી મોટા થયો હતો એટલે નાનામા નાની ગલીકુચી જાણતો હતો તે વાઠાની ભીંતની અદરની બાજુમા એક નાની ગલી હતી તેમા તે પેઠો અને ઠોકર ખાતે, મજરીને માચવતો, રખેને તે જુમ માગે તે પર ધ્યાન આપતો, પોતાના મનમા અનેક ઘાટ ઘડતો આગળ વધ્યો

જીવનની સરઆતમા ઉદાનુ લક્ષ્યબિંદુ પાટણની મહાઅમાલની પદવી હતુ, પણ નિષ્કળ પ્રયાઓએ તેને શીખવ્યુ હતુ કે મુજલ મહેતા જીવતા એ સ્થાન ખાલી પડે એ અશક્ય હતુ એ નિષ્કલતાનુ ભાન ચતા તેણે બીજી લક્ષ્ય નજર આગળ રાખ્યુ શ્રાવકોમા શ્રેષ્ઠ બની, જન-શાસનના પ્રતિનિધિ બનવુ એ લક્ષ્ય તેણે ધણે અશે સાધ્યુ હતુ -બુદ્ધિથી, ઉદારતાથી, ધર્મપરાયણતાથી તેણે ખલાતને જનસાસનનુ મથક બનાવ્યુ હતુ, અને લાનુ મત્રીપદ નિરુક્તપણે મોગવી, ધર્મધર્મ સત્તા અને પ્રતાપ વધારી, મુજલના પ્રતાપને પણ આખો પાડવાના પ્રયાસો તે કરી રહ્યો હતો. ધર્મથી પણ ધૈર્યથી તેની નેમ સધાતી જતી હતી

આ અરસામા તેને મજરી મળી મજરીના લાલિત્યે તેના ફરી ગએલા હૃદયને ઉકાળ્યુ, તેની વિદ્વતાએ તેને આકર્ષ્યો, તેના બ્રાહ્મણ વણે અને શ્રેષ્ઠ કુલે તેને આજ્ઞ્યો, તેની દૃઢતાએ તેને પાનો ચઢાવ્યો મજરીને પોતાની સ્ત્રી કરવી એ વિચારને તેના હૃદય, બુદ્ધિ અને અભિમાને વધાવી લીધો

એકદમ તેના સ્તામા ગહુસમાન કાક આવ્યો, તેનુ ખલાત મધુ, તેની મજરી ગઈ, તેની પ્રજ્ઞાને હાનિ પહોચી સ્વાત પણ નિશ્ચલ મને

તેણે દદ નિશ્ચય કર્યો કે કાકને કાકરાની માફક કાઢી નાખવો. પણ ઉદો ઉઠાળીને ટાટીયો ભાગે એવો નહોતો. તેણે ધીમેથી, શાંતિથી પોતાનો ગ્ન્ટો લીધો. અચાસે તેને લાગ્યું કે કાક તેના હાથમા જરૂર સપડાઈ જવાનો. મજરી તો હાથમા જ હતી છતાં તે દૂરઅદેશી હતો રખેને આજી પલટાય તેની ખીકે તે પોતાના કરેલા કામની નીશાની પણ રહેવા દેવા માગતો નહોતો.

ચૈત્યના વાડાની ગલીમા થૂંધ પાસે મુન્નસેશ્વર મહાદેવના મંદિરમા આવેલી એક અધારા ભોયરા જેવી ઓસરીમા તે નીકળ્યો ઓસરી અડધી ભોયમા હતી અને મધ્યાન્હે મહાદેવના પુગ્ગરીઓ પણ ત્યાં જવાની હીમત કરતા નહીં.

તે અધારી ઓસરીમા પગથીયા હતા પરિચિન માણસની નીડરતાથી ઉદો તેની નીચે ઉતર્યો ત્યાં મજરીને તેણે જમીન પર મુકી અને ચક્રમકથી એક રનો કાકડો ચેતાવ્યો આ અચાનક પડેલા પ્રકાશથી પથ્થરના નાના ઓરડામા ચામાચીડીયા હિડી રહ્યા અને પાખો ફફડાઈ લયાનક પડછાયા પાડવા લાગ્યા.

ઉદાને બીવા જેટલી પણ કુરસદ નહોતી ભીંતમા એક કકુ હતું તે પકડી તેણે જેરથી ખેંચવા માડ્યું થોડીક વારે, કડવાળો પથ્થર હાલ્યો—મહા મહેનતે તેણે તે ખસેડ્યો ભીંતમા એક બાકો હતું તે આખરે ખુલ્લું થયું અને તેમાથી જેરથી પવન આવ્યો.

આ બાકોર એક સળંગ ભોયરામા પડતું હતું, અને તે ભોયર રાજમહેલમાથી ચામખહાર વિમલશાહના સ્થાનકની વાવમા નીખળતું હતું. રાજા, મહાઅમાત્ય કે ધણી જ વિશ્વાસુ રાજસેવકોને આ ચોરવાટની હન્ટીની ખબર હતી, કારણ કે દુસ્મન ઘેંગ ધાલે ત્યારે જ ગામમાથી નાસી જવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવામા આવતો જ્યારે ઉદો નિર્ધન અવસ્થામા પાસેના ચૈત્યની ધર્મશાલામા પડી રહેતો ત્યારે એક વૃદ્ધ રાજ-મેવકની પાસેથી આ છુપા રસ્તાનો ભેદ તેણે જાણ્યો હતો, અને નવરા બેઠા-બેઠા નીડરતાથી તેનું સંશોધન કર્યું હતું તે રસ્તો તેને અચાસે ખપ લાગ્યો.

કાકડો ધરી ધ્યાનપૂર્વક જોતા તેને રતો યોજ્યો અને સીધો લાગ્યો, એટલે તેણે કાકડો હોલવી નાખ્યો અને મજરીને ધીમેથી ઉપાડી રતે પડ્યો. રસ્તામાં થોડેથોડે દૂર ઉપરથી કોચેલા બાકારા હતા તેમના મુખ કાઠક મદિરમાં, કોઠક ચૈત્યની ભીતમાં, અમાસીમાં, બહારથી ન જણાય તેમ પડતા, અને તેમાંથી આ રસ્તામાં સહેજસાજ હવા-અજવાળુ આવતા અને લીધે માર્ગ સુગમ હતો, ને કોઠક ઠંડાણે આવતા પ્રભાતના ઉગ્ગચ્છી નહીં જેવો આલાસ મારતો.

દોટક કોશ જેટલું ચાલતા આ બોયરાનો અત વિમલમહેતાની વાવમાં આવ્યો વાવ વિશાલ હતી, કેટલોક ભાગ પડી ગયો હતો, અને અસહન સ્થાપત્યના નિયમ મુજબ તેમાં ઓરડાઓ ધણી હતા. આવા એક નાના ઓરડામાં તે નીકળ્યો ત્યાંથી બહાર આવી તેણે મજરીન ભોમ પર સુવાડી, અને વાવમાં જઈ ઉગ્ગચ્છો અને શ્રમ ઉતારવા તે મોઢું ધોઈ આવ્યો.

પછી તે પાસેના સ્થાનકના રખેવાલ પાસે ગયો. રખેવાલ ઉઠીને પોતાની ઓરડી આગળ દાતણ કરતો હતો, અને ધીમેથી પરભાતીયુ ગાતો હતો. તે જીના જમાનાનો વૃદ્ધ જૈન ઈનિક હતો, અને મીનળ-દેવીની મરેજબાનીથી પોતાનું વાનપ્રથ્ય આ સ્થલે ગાળતો હતો. તે એક-માર્ગી, શુદ્ધ, અડગ ડોમો હતો અને વચન પાળવામાં એકો મનાતો. “જય અગ્રહત !” ઉઠાએ ચુસ્ત ધર્મિષ્ઠ તરીકે તેને ઉદ્દેશ્યો, “કેમ છો ?”

રખેવાલે ધ્યાનપૂર્વક જોયું, અને લાખી મુછો જરા વિસ્મયતામાં ખેંચી “જય અરિહત ! ઓહોહો ! ઉઠા મહેતા અત્યારે ?”

“હા તમારે એક ખાસ કામ છે સુરપાલ !”

“શું ?”

“મારે એક માણસને છુપાવવું છે તે તમે સમ્પ્રી ચકરો !”

“હું મહારાજ ! કેવી રીતે ? આ અપાસરામાં તે કેં બને ? હજાર જણ આવે ને હજાર જણ જાય” કહી ડોસો ઝીણી આખ કરી જોઈ રહ્યો.

“સુરપાલ ! જીઓ હું ઉતાવળમાં છું તમે જાણો છો કે હું રાજ્યનો મંત્રી છું જરૂર પડ્યા વિના અહીંયા આવું નહીં”

“પણ અહીંયા રાખું કેમ ?” જરા કચવાઈ ગયેલા કહ્યું

“વિમલમહેતાને ધ્યાનડે નહીં રહે તે કે બને ?” દેદાએ માર્મિક પ્રશ્ન કર્યો

“આખું ગામ પડ્યું છે”

“ના પણ અહીંયાના બોયરાનો માગે ખપ છે”

“બોયરા !” જરા ચમકીને સુરપાલે પુછ્યું “અહીંયા બોયરા !”

“ભુલી ગયા ?” ઉદાએ મીઠાશથી પુછ્યું, “જ્યા હસાદેવીને” પૂર્વા હતા તે ? ઉઠો વાર લાગશે તો છેક સવાર પડશે”

“હસાદેવીને પુણી હતા તે !” જરાક ધુજતે અવાજે સુરપાલે કહ્યું, “શું કહો છો ? મને ખબર નથી”

“સુગ્રાહ ! તે હું માનું ? હસાદેવી તે મુગ્ધ મહેતાની બહેન ને મહેશ્વરની મા તમે શું જાણતા નથી ? ઉઠો”

“ઉદા મહેતા ! એ શી ગાડી વાત કરો છો ?” હેસાએ જર તોછડાઈથી પુછ્યું, “અહીંયા બોયરાએ નથી ને કે નથી”

“જીઓ” જરાક મીઠા અવાજમાં સત્તાનો પડયો પાડતા દેદાએ કહ્યું, “હું બધું જાણું છું શા માટે મારું કહ્યું નથી માનતા !”

પેલા વૃદ્ધ સૈનિકના હોઠ દઢતામાં દબાયા “મહેતા ! તમે માલીક નથી—માલીક તો જ્યદેવ મહારાજ ને મીનજયા છે”

“સુરપાલ ! ભુલ્યા તે પણ માલીક નથી માલીક તો જનપ્રભુજી છે, તેનો હુકમ છે”

“જનમહાપ્રભુજી ?” ધર્મચુસ્ત સુરપાલે વિસ્મય પામી પુછ્યું

“સુરપાલ ! મારી વાત સાંભળો તમે જાણો છો કે હું ચુન્ત

આવક છુ, જીન લગવાનનો કિડર છુ મારે માથે એક મહા ધર્મ-
સકટ આની પડ્યુ છે એક બ્રાહ્મણકન્યાને તેના દુષ્ટ સગા જૈન ધર્મનો
સ્વીકાર કરતી અટકાવે છે તેના સગા પ્રતાપી અને શક્તિમાન કે, એટલે
તે મારે શરણે આવી છે પણ હુ કેં કરી ન શક્યો મે પ્રભુજીને બહુ
વીનવ્યા, બહુ ઉપવાસ કર્યા, બહુ માનતા રાખી, આખરે કાલે પ્રભુ-
જીએ પ્રેરણા મુકી હસાદેવીને વર્ષો સુધી આખી દુનીઆથી અગ્નિ
રાખવામા આવ્યા હતા તે વ્યથનુ મને જ્ઞાન થયુ-પ્રભુજીએ કયું તમારા
જેવા શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકની મને યાદ દીધી, અને તેથી હુ અહીંઆ આવ્યો
છુ એક થોડા દહાડા એ છોકરીને સતાડી મુકો, તેનુ કલ્યાણ થાય એમ
છે, અને તે આ સ્થાનકના ભોયરા શીવાય બીજે કોઈ પણ ટેકાણે અને
એમ નથી ” ઝપાટાબધ અપ્રતિમ કલાથી ઉદાસે સમગ્રવવા માડ્યુ
“તમે નહીં માનશો તો મારા અને એ છોકરીના દુર્ભાગ્ય, મારી પ્રેરણા
ખોટી-માત્ર ભ્રમ-એટલુ જ, અને જે કેં પાપ થશે તેના અધિકારી
તમે ” કૃત્રિમ બેદરકારીથી ઉદાસે કહ્યું

“ મહેતાજી 'તમારુ સકટ તો ખરુ છે ” સુગપાલે ધીમેથી ડોક
ધુણ્ણી કહેવા માડ્યુ, “ પણ મારાથી બનવુ કંઈ છે ”

“ જેવુ નશીબ ' જીનશક્તિનો વિનય મારે ને તમારે હાથે થવાનો
નહીં જ લખાયો હોય ”

“ પણ—”

“ આપણે તો પાપના પોટલાના ધણી ”

“ મહારાજ ” જ્ઞાની પ્રેરણાની વાત સુરપાલને ગળે ઉતરી ગઈ
હતી “ પણ એક રંગો છે ”

“ શા ? ” આતુગ્તાથી ઉદાસે પુછ્યુ

“ તમે કહેતા હો તો હુ રાખુ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાછી લઈ જઈને ”

“ પણ એતા સમાજો તો પાતાળ ફોડે એવા છે, ને મોટા મહા-
શક્તિની એને એાથ છે ”

“ તે વાતમા નીડર રહેજો ”

મને ન બતાવવુ હોય તો બલે, પણ જેમ હસાયાને સતાડ્યા તેમ આને સતાડી આપો એટલે માટે કે કહેવુ નથી ” હમીને ઉદા મરેતાએ કહ્યું

“એ હસાયાની વાત હું કે નહીં જાણુ હું તો માત્ર મારા વચ્ચ-
નની વાત જાણુ લાવો છોકરી ક્યા છે !”

“આ પાસે જ છે હું આ લઈને આવ્યો ” કહી ઉદા લાઈથી મંપા
અને થોડી વારમા બેભાન મજરીને લઈને પાછો આવ્યો સુરપાલ પર
શ્રદ્ધા ગળ્યા વિના છુટકો નહોતો

“સુરપાલ ! પણ મારે એ છોકરીને મળવુ હોય તો ?”

“તે તમે જાણો એ કે ન બને ”

‘એક વાત કહુ ? માનશો !’ ધીમેથી વિદાયે કહ્યું

‘માટે એને મળવુ હોય ત્યારે આખે પાટા બાધી મને લઈ જશો !
પછી હું ક્યાથી જાણવાનો હોતો ?’ એમો ઉદાની પક્ષાઈ પર હસ્યો
સુરપાલ ! આ વાતની ના નહીં કહેશો નમારે જેમને તે લો-જેમને
તે સરત કરો ”

“મહેતા ! તમે કહી રહ્યા ? આ ડોકુ જેમુ ! તેમને તો ધડથી
જીદુ કંગો, પણ એ વાત બનવાની નથી ”

ઉદો વિચારમા જેમ રહ્યો સુરપાલે આગળ ચલાવ્યું “હા, એક
વાત બનશે હું એ છોકરીને જેમને ત્યારે તમને મેળવી આપીશ ”

“વાર ! જેવી તમારી દસ્તી પણ સુરપાલ ! તમારા જેવાને કહેવુ
ના નહીં પડે-પણ કોઈને આ વાત કહેશો નહીં ”

“વાર ”

“તે એને છોડશો નહીં ”

‘માર બનશે લાસુધી ’

“હું જાઉં !”

“હાસતો ” હું પેટે સુરપાલે કહ્યું રખેને કરીકારવેલી મહેનત ધુળ
મળે એની ચિંતા કરતો ઉદો લાઈથી ઝપાટાબધ કોટના દરવાજા તરફ
ચાલ્યા પણ એને ખાતરી હતી કે સુરપાલની પાસે જોટલી મજરી સતાડાઈ

શકાગે નેટલી પાતાલમા પહોં સતાડવી નહીં અને અને જો કાકનુ ડાસજી જાય તો તો એક દિવસમા તે પાછી લઈ જઈ શકાગે એમ એનું ધારવું હતું.

દોઢ મયો કે મુરપાલ ઉઠ્યો ને મનમા બબડ્યો “દરરોજ અકેકુ-આ થવા તું એકું છે.” તેણે કમરે ઘોતીઆની પાટલી વીંટી અને મજરીને ઉંચકી પોતાના ઓરડાની પાસેનો ઓરડો ખોલી તેમા લઈ ગયો તે ઓરડામા ત્રણ ચાર તાળા મારેલા મોટામોટા બારણા હતા, તેમાથી એક તેણે ઉઘાડ્યું અને અદર પેસી અદરથી દઈ દીધું અદર એક અધારો રમ્તો હતો અને તેમા ઠેકાણે ઠેકાણે બાકીરાનું અજવાળું પડતું હતું આ રસ્તાના પગથીઆ તે ઉતર્યો આ માર્ગ સ્થાનક અને વાવની વચ્ચેના રસ્તાની નીચેથી જતો હતો.

ટોટ અને વાવના સગીન ચણતરકામો જ્યાં જમીન પર ભેગા થતા હતા તેની નીચે તે પહોંચ્યો વાવના અટપટા ચણતરનો લાભ લઈ જમીનમા કરવામા આવેલી એક બે નાની ઓશરીઓ હતી ત્યાં તે પહોંચ્યો તેમા ધણીજ યુક્તિસર રાખેલી જળીઓમાથી આછો પ્રકાશ આવતો હતો આ ઓશરીમા બે ત્રણ ખડના બારણા પડતા હતા તેમાથી એક ઉઘાડી મુરપાલ મજરીને અદર લઈ ગયો.

તે ઓરડામા રહેવાની અને મુવાની ટૂંક સામગ્રીઓ હતી તેમ હવા અને ડિન્નસ પછી બહાર કરતા ટૂંક વધારે હતા મુરપાલે ત્યાં મજરીને મુવાડી અને દરેક વસ્તુ પર પડેલી ધુળ ખખેરી તે ક્યાં પછી તે એક ગાળી ભરીને પાણી લઈ આવ્યો અને ત્યાં મકચું, અને બારણું વાસી દ્રવર ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

તપાસ

રાત પડ્યા પછી મહાલેખર અને કાશ્મીરાદેસી વિચાર કરતા, ચિંતા કરતા બેઠા હતા, અને એટલામા વાડામા ઘોડાના પગલાનો ખડખડાટ

થયો. અને ઉભા થઇ ગયા અને કાન માઢ્યા તેમના અત કરણ આશાઓ-
ચિતાએ ધમકી ઉઠ્યા એ કાણુ આવ્યુ છે તે નક્કી કરવા ત્રિભુવનપાલ
જય તે પહેલા કાક આવ્યો-પ્રતાપ પાડતો, દદ ડગલા ધરતો ભદ્રરાજ
નહી, પણ ઉઘાડે માથે, ફાટેલે લુગડે, પરસેવાની રેલથી ટપકતો, હાકતો,
નિસ્તેજ કાક આવ્યો, અને ત્યા ફસડાઇ પડ્યો અને ચિતાગુર મુખે
જોઇ રહ્યા કાક એ હાથમા માથુ મ્કી જોઇ રહ્યો

“કેમર” કાશ્મીરાએ પુછ્યુ

“હારી ખાધુ ઉદાની ઉસ્તાદીમા ફસાઇ ગયો” હાકતાહાકતા ધીમે-
ધીમે કાકે કહ્યું “એ તો અહીંઆ છે-મજરી પણ અહીંઆ છે-પણ
મને મારવા ચાર મારા મોકલ્યા હતા”

“હો” ત્રિભુવનપાલે કહ્યું

“હા પણ નમીમયોગે બચી ગયો ને જીવતો પાછો આવ્યો”
કહી કાકે પોતાનો ઇતિહાસ કહી મલળાવ્યો

“તારે મજરી અહીંઆ હોવી જોઇએ”

“હાસ્તો” કાકે ડોકુ ધુણાવ્યુ “આજે તો ચાકીને મગ્નુતોલ
થઇ ગયો છું”

“ઉભો રહે” તને કે ખાવાનુ આપુ” કહી કાશ્મીરાએ તેને માટે
ગોઠવણુ કરવા માડી ચાકેલો-હાકેલો કાક અને નિગશાગ્રમ્ત મડલેશ્વર
અને તેની સ્ત્રી અનેક યોજનાઓ ધડી આખરે સુતા

સવાગનો પહોર થતા ટાક રાજગદ ગયો, અને રાજ મૂગયા રમવા
આગલા દિવસના ગયા હોવાથી મુજલ મહેતાને મળવા ગયો જાણે
પોતાને કે ખબર હોયજ નહી એમ આડીનેડી વાન કરી મુજલે તેને
ગળ આપી મુજલ ધણા કામમા હોવાથી તે પણ વધારે પુછી શક્યો
નહી માત્ર એટલી ખબર પડી કે ગઇ કાલે ઉદા મહેતા રાજગદમા
મથ્યામા નહોતા

આ સમાચારથી અસનોપ પામી શુ કરવુ તેનો વિચાર કરતો તે
રાજગદની બહાર નીકળ્યો પણ ઉદા મહેતા પાટણુમા છે કે નહી તે

પ્રશ્નનો નીવેડો એકદમ અચાનક રીતે આવ્યો. સામેથી પાલખીમાં બેસી તે પોતેજ આવ્યા.

બનેએ એક બીજા સામે જોયું એક પલવાર બને ચમક્યા, અને તરત ઉઠા મહેતાનો મીડો પ્રશ્ન આવ્યો “કેમ કાકભટ્ટ! ખુશ તો ખરા?”

કાકે હોઠ દાબ્યા “હા મહેતાજી! કેમ છો? બોડો તો વાતો કરે છે કે તમે પાટણ છોડી ખભાત ગયા?” કહી તેણે તેની પાલખી સાથે ચાલવા માડ્યું.

“કે કારણ? કહ્યું વખતે રાજ્યકારભારમાથી જરા નિવૃત્તિ મળી છે તે શા સારું મોજ નહીં કરે?”

કાકેને તેની ડોક મરડી નાખવાનું મન થયું “હા કરો! નશીબદાર છો. ત્યાં માટે મોજ ન કરો.”

“તમારે પણ ક્યા નથી?” જરા હસીને ઉદ્યમે કહ્યું, “તમારી ઉંમરે હું તો બીખારી હતોજ અને તમે તો સુખમાં મહાસા છો.” કાકે આ મજકરીમાં મર્મ લાગ્યો.

“સુખ અને હું ખ-અમારે તો દીકજ છે તો, જીવ હાથમાં લઈને ફરવું પડે છે કાલે ચાર જણ જોડે લઢવું પડ્યું” જાણે સામાન્ય વાત કરતો હોય તેમ કાકે કહ્યું.

“હે!” ઉદ્યાએ સ્વસ્થતા ખોઠ પુછ્યું “શું થયું?”

“અરે મને તો સોમનાથ ભગવાનનું અભય વચન છે હું અણી-ગુદ્દ આવ્યો, ને પેલા—”

અદ્દાર બોલ્યા વિના આતુર આખેજ ઉદ્યાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ડેકાણે” કહી કાકે હસતોહસતો છુટો પડ્યો.

ઉદ્યાની ચિતાનો, નિરાશાનો ખાર રહ્યો નહીં કાકે સજીવ પાછો આવ્યો અને તેના ચાર ચોદા ડેકાણે! શું કાકું ભાગ્ય દુર્ગંધ હતું? શું તેની પોતાની હાર થશે? આ વિચારોના વમળમાં પડી ચિતાતુર હૃદયે ઉઠે રાજમદમા ગયો.

કાકે ચારે તરફ જોયું સામે રસ્તા પર નજર કેતલી લાટનો એક સુભટ જોતા તેણે જોયો.

“રૂમન”

“ઓહો ભટ્ટ”-અરે ભટ્ટરાજ જયજય” પેલાએ હેતથી કહ્યું રાજદરબારના પ્રસંગ પછી લાટના ચોદાઓમાં કાક અત્યંત પ્રિય થઈ પડ્યો હતો

“એક કામ કરશો ?”

“શુ ?”

“આ પેલો પાલખીમાં મરી ગયો તેને ઓળખ્યો ?”

“હા એ તો પેલો ખલાતવાળો, મહાગજ દડ કર્યો હતો તે”

“તેજ આખો ફહાડો એ ક્યા જાય છે અને શુ કરે છે તેની ખબર આપના ગહેજો ?”

“જરૂર” લાટના ઘણાખગ ચોદાઓ પાટણમાં નવરા પડ્યા મળહ ક્યા કરના હતા, એટલે ગમે તે કે નવુ ટીપણ તેમને પસંદ પડે એમ હતું રૂમસ્ત્ર નાની વાટ જોતો સામા ચોટલા પર જઈને બેઠો કાક ધેર આવ્યો ત્યારે કાશ્મીગઢવી તેની વાટ જોતી બેઠી હતી કાક ‘ત્રે અહીઆ જે, પણ મજરી અહીઆ નથી”

“કેમ જાણ્યું ?”

“મે મારી દામી માનકને ખબર કઢાવી શાતુ મહેતાને ત્યા મજરી નથી”

“શુ કહો છો ?” કાકતુ મોઢુ ઉતરી ગયું “તે પાટણમાં તો હોતી જોએ”

“તે બહે હાય, પણ ઉઠે તો કાલે સવારે એકલો ઘેર આવ્યો”

“કોણે જોયો ?”

“આપણી મોનની મામી છે નેણે જાતે જોયો”

“પીવે મોઢે બનેએ એક બીજા સામે જોયું”

“મહારાજ ક્યા ગયા છે ?”

“કોઈજાને કહેવા”

“અરે ગમગમ” કાકે નીમાસો મુક્યો

“કેમ ?”

“ એ શુ કામનુ ? મીનળખાને કહેવાથી કે વળે એ તો આપણે જ ગોધી કાઢવી પડશે એવા મોટા માણસો કે ખપ લાગે નહીં બલકા હસી કાઢશે નહીં તો પણ પુરાવા વિના કિફાને કે કહેવાય ? એ તો એ ઉધાડે છેગે રાજમદમા જાય ”

“ ત્યારે શુ કરીએ ? ”

“ જીએ કે રમ્મો કાઢુ છુ ’

પ્રકરણ ૧૨ મુ

સાસન

તે રાતના અમરણ-આનંદ પછી મુજલનુ હૃદય વાળુ જ ખિન્ન ગ્રહેતુ હતુ દિવસ અને રાત તેનો જીવ ચણચણ કરતો અને અનેક પ્રવૃત્તિ હાથ પડ હતી, છતાં પ્રલકુવર અને તેનો છોકરો મનમા વારવાર આવ્યા કરતા અને આ કારણથી મન ઉચાટમા રહેતુ હોવાથી તે મીનળદેવીને પણ નીરાને મળવા જતો નહો

રાત પડ્યા પછી મીનળદેવીએ તેને બોલાવ્યો તે ગયો અને હમેશના રીવાજ મુજબ આખા દિવસના સમાચાર કહી મલગાવ્યા, અને પછી રમ લેવા માહી

“ મુજલ ! ” જરા ખિન્નતાભર્યા અવાજે મીનળદેવીએ પ્રશ્ન કર્યો “ એક નવાજીની રહી નથી જતી ? ”

“ શી ? ”

“ તારુ હૈયુ ભરેલુ છે તે ”

મુજલ ચમક્યો, સ્વસ્થતા મેળવી હચ્ચો

“ શુ કહો છો ? મારુ હૈયુ ? ”

નયનો મુજલના મો પર ડેરવી રાણીએ જવાબ દીધો “ હા ”

“ હા ” મુજલે વાત ઉઠાવી “ મારુ હૃદય તો સદાએ ભરેલુ છે- તમારી ને ગમની ભક્તિથી ”

“હા ને સાથે એએનીથી પણ ભરેલું છે ત કેમ ભૂલી ગય છે ?”
 ‘કાણે કહ્યું ?’

“કાણુ કહે ? જોવાને મને આખો નથી ? પારખવાને અતર નથી ? મુઝલ ’ હૈયુ ઝભે નથો લાવતી—એટલે શુ હૈયુ નથી જ એમ માને છે ?” ઘણે દિવસે રાણીએ આ એ વચ્ચે નિમિદ્ધ થએલી વાતો આલવા માંડી

ધાગે કે એમ હોય ? તેથી તુ કે પોક મુકે માણસ સજવન થતુ હશે ? જે વાતમા માલ નહીં એ વાત કરીજ નહીં”

“ના” મીનળદેવીએ કહ્યું, “એ વાતમા માલ છે અત્યાર સુધી હસવામા અનેક વાર વાત થઇ છે, અત્રાને સીધે સીધી રીતે કહુ છુ”
 ‘શુ ?’ યુદ્ધ માટે તૈયાર થતા મુઝલે પુછ્યુ

“તારે ખીજ વાર પગણુવુ પડશે” રાણીએ કહ્યું

“મારે—ખીજ—વાર—પરણુવુ—પડશે” ધીમેથી અકડેક બોલ બોલતા મળાલે કહ્યું, અને એકદમ માથુ ઉંચુ કરી તેજસ્વી આખોમાથી અમક્તા તજ ફેકતા તે બોલ્યો “અને નહા પરણ તો તુ કરશે ?”

‘પણ’ શાંતિથી અને સત્તાથી રાણીએ જવાબ દીધો “એ બનવાનુજ નથી ને” રાણી આ બળવા માટે તૈયાર હતી

“અ”

‘કારણુ - તુ મારે બોલ ઉઘામે જ નહીં”

આ જવાબથી મુઝલના જીરુસા પર અકુરા આવ્યો

‘શા માટે એની ખોટી જીદ કરે છે ? એથી હુ કે વધારે સુખી થવાનો છુ ?’

તુ નહીં થતો—પણ હુ ચદર”

‘પણ આ નવી વાત આની ક્યાથી ?’

મારા હૈયામાથી મારે તને પ્રતાપી જોવો હતો—ને મે જોયો હવે મારે નને સુખી જોવો છે”

“ના—ના દેવી” એ બ્રમ છે હુ પુરેપુરો સુખી નથી તો ભલે નથી,

પણ મારુ મુખ મારી રાન્યખટપામા સમાયુ છે તે નેમની સાધના એજ માન જીવનનો આદેશ થઈ રહ્યો ૬ હવે ફરીથી સમાગ્ર માડી, ઘરડી વોડીને લાલ લગામ લગાવી મને મુખ મળે / એ તો જે છે તે છે વધારે ફાકા મારવા બહુ તો હલ્લો વડપણમા પગ ધમતો થાઉં ”

“ વરડા ! પણ તુ તો એતાલીગનો થો ”

“ પણ વ્વલાવે ચોચાંગીનો છુ ને ”

“ તેથી જ નાનો બનાવવાની યાજના કરી છે તુ કહેશે તે બધુ નિર્ગ્યંક જશે તારા વાઙ્માનુષ્ય કે ચાલવાનુ નથી માગે નિશ્ચય દદ છે તારે પરણવુ પડશે ” કહી રાણી દદ અને સનાવાદી નજરે જાઇ રહ્યા

“ પણ—”

“ મુળત ” એકદમ સત્તાથી તેને ખેલતો અટકાવી રાણીએ કહ્યું “ કેમ ! ”

“ દરક દષ્ટિએ મે વિચાર કરા છે ગજમાતા તરીકે, તારી—” કહી રાણી બેગેબર શબ્દો ખેલવા જરા અટક્યા અને આગળ ચલાવ્યું “ માલીક તરીકે મારુ શાસન છે હવે થયું ! ”

“ પણ મારુ સાલબો નહી ? ”

“ ના ”

“ ત્યારે મારુ તમારુ શાસન પણ કયુલ નથી ” કહી જાફના મુગલ હાઈને ઉભો થઇ ગયો

“ મારા શબ્દો મેકડો પરખ્યા છ ને મેકડા રાડ્યા છે તે સખ્દ શુ ઉચ્ચ મરા / ને તે તુજ ” કહી રાણી બેટગ્હી “ ખેલ તુ શુ કહેવા માગે છે ? ”

“ દેવી ! તમે આટલા જીસામા આવી ખેલો ? ને તે શુ બતાવે છે તે ખબર છે ! ” ધીમેથી મુગલે પુછ્યું, “ મીનબહેવીને આવા આપખુદી જાણ્યો જોયા છે ? તેજ બતાવે છે કે નથી મારુ હૈયુ બદલાયુ— નથી તખ્ત ”

“ તેથી શુ ? ”

“ તેથી જ બધુ ”

“ મને સમજ નથી પડતી ” મીનબહેવીએ વિચારમા પ્રડી કહ્યું

“એક ડુલ્લુ વરને તો મીઠાવી રીઠાવી મારી નાખી બીજને મારી નાખવાનું મારામા જોર નથી ”

મીનજીદેવીને સખત ફટકો લાગ્યો—ને ચમકીને આંભા બની ગય. બાજુના અંગુલીના હાથ છાતી પર મુકી દાખો—દબાઈ ગયો.

“જેડેલા પોપડા ઉપાડવામાં માલ નહીં ચાલે તેમ ચાલના દેવામાંજ માલ છે ”

“મુન્નલ ! મારી બીક લાગે છે !”

“મા—મારા પોતાના હૃદયની ”

“આ પશ્ચાત્તાપ પરથી નથી લાગતું કે એવો વખત નહા આવે /

“અત્યારે આપણા દૈયા પરથી નથી લાગતું કે એવો વખત જરૂર આવે !”

“શા ના મે ડુલ્લુ વર તને ખોવડાવી ” ખિન્ન અવાજે રાણીએ કહ્યું, “બીજ મારે અપાવવી જોઈએ ”

“ના જોણે મને મત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ કતા શીખવ્યું તેજ મારે બસ છે ” મર્યાદી મુન્નલે કહ્યું

ચોડી વાર કોઈ બોલ્યું નહીં આખરે રાણીએ કહ્યું “ભલે ને થજે તે તારે પરણવું તો પડશે જ ”

મુન્નલે મ્હાનવદને તખ્તીઅત વાળી દીધી ને છાતી પર માથું ઝુકાવ્યું

‘હવે આપણે દુ ખી થઈશું ”

“કદી નહીં તને સુખી જોઈ હું સુખ માનીશ ”

‘તે પણ દુ ખી થશે ”

“નહીં થવા દઉં તે મારા હાથમાં છે ”

“આ માત્ર જીવ છે હો ! ”

“ભલે ”

“જીવ ! જીવ ! ” વિચારના ઉડાણમાંથી મુન્નલ બેઠ્યો, ‘હવે એ તમારી ટેવ ગઈ નથી ”

“અને જવાની નથી ”

“ઠીક ત્યારે હું પણ રાતે વિચાર કરી જોઈશ સવારે પાત ” કદી નમસ્કાર કરી, ખિન્નહૃદયે મુન્નલ ચાલવા માડ્યો

પ્રકરણ ૧૩ મું

હૃદયમ્ભ

મુગ્ધલ હૃદયની અકથ્ય વ્યથાથી ' મુગ્ધો બની ચાલ્યો ગયો, અને
મીનગદ્દેથી થોડો વખત બારણા તરફ જોઈ રહ્યા તેની આખમ્મા આસુ
આવ્યા, તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું જ્યારથી આ પ્રશ્ન પાછો ઉભો થયો
હતો ત્યારથી તેનું હૈયું ચીરાઈ જતું હતું અને મહા મહેનતે, રાત અને
દિવસના વિચારને પરિણામે મુગ્ધલને કહેવા નીચેલું વ્યાખ્યા તેમણે
મેળવ્યું હતું અને આ મુશ્કેલીને લીધેજ જેવી જોઈએ તેવી ખુબીથી
તે મુગ્ધલને સમજાવી શકી નહીં

કાસ્મીરાદેવીના સચોટ વચનથી તેના વિચારો જુદીજ દિશામાં
વળ્યા હતા, અને તેમ થવાથી નવા દરિયોદ્ધ, નવા ભાવો નજરે ચઢ્યા
હતા તેના વિશુદ્ધ પ્રેમનું વધારે શુદ્ધ પ્રેમમાં રૂપાંતર થયું હતું, અને
તે રૂપાંતરથી મુગ્ધલને પરણાવવાનો તેનો નિશ્ચય દઢ થયો હતો. મુગ્ધલ
ના કહેતો હતો તેનું કારણ પણ તે સમજાવી હતી પણ તે કારણ
તેને નજીક લાગતું હતું

મુગ્ધલ ગયા પછી તેણે કયા સુધી વિચાર કર્યો, વિચાર કરતાં તેનું
હૈયું ભરાઈ ગયું ગસસાગરના તરંગોની પરપરા તેમાં ડૂબળી રહી, તેની
આખમ્માથી આસુ ખરવા લાગ્યા

તેણે સુવા પ્રશ્ન કર્યો, પણ તેમાં તે સફલ થઈ નહીં આખરે રહી-
અધો ગદ સાત થઈ રહ્યો હતો

“ રુપા ! ” તેણે પોતાની દાસીને શ્રુમ મારી

“ બા ” દાસી ઉઠીને અમગળ આવી

“ પેલો દીવો હાથમાં લે ”

મુગ્ધે મોઢે દાસીએ દીવો લીધો અને તે બંને મુગ્ધલ સુગો હતો
ત્યા ગયા.

રાત્રી અને મુગ્ધલનો સંબંધ નિષ્કલક અને શુદ્ધ હતો તેમની

પવિત્રતા કલકતે ન્યપને પણ આવવા દેતી નહીં નીનગદેવીએ દાસીને આરણ્યા વચ્ચે-જોઈ શકે પણ સાલળી ન રાકે-એમ ખેસાડી અને પોતે અગાથીમા જ્યાં મુગલ સુનો હતો ત્યાં ગઈ

ગણીએ ધીમેથી 'મુગલ' કહી યુમ મારી-અપવ અમાત્ય તગ્ન જ જાગ્યો અને બેઠો થઈ ગયો

“દેવી !” કહી અચખો પામેલો મગલ પથારીમાંથી નીચે ડેરી બેઠો નીનગદેવી પથારીની ટ્રાર પગ બેઠી

‘મુગલ’ તુ ગયો, પણ મને હું નહીં આવી આ ગામતની વાત આપણે પુરી કરવી જોઈએ ”

શુ પુરી કરીએ તમે મને પરણાવવા માગો છો મારે પરણવું નથી તમે ધારોહો કે હું તેથી સુખી થઈશ, હું માનું છું કે આપણે બંને દુખી થઈશું, એમા હવે પુર શું કરવું હતું !”

‘પુર કરવાનું હજી બધું છે ”

“શુ ?”

“મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત મુગલ ’ તુ નિશ્ચય કરાવે દિવસ તે એમ વિચાર કરો છ કે આપણા બેમા હું વધુ જ અધમ અને સ્વાર્થી છું !”

“ના ”

“તારે એ તારી મોટા દેખાડે ’ એટલું જ ”

“કેમ ?” જરા હસીને મુગલે કહ્યું

‘કેમ તુ ? માન અલાને બધું ભયુ’પુરું છે સ્નેહસમર્પણ કરવા મહારાજની યાદ છ-કરપનાનો આનંદ ભોગવવો હોય તો તુ છે-મારું હૈયું ધારવા જયદેવ જેવો જાગ્યો છે માન ને ભક્તિની બુખ પુરવા વહુ-આ છે, અને તારે ડોહ નથી ”

“કેમ ડોહ નથી ?” કૃત્રિમ હાથ કરી મુગલે પુછ્યું “તમે છો-જયદેવ છે-ત્રિભુવન છે ”

‘નામના-કહેવાના તને બધાની ખેટ છે તુ તો અરણ્યમાં એકલા

ઉભેલા તાડ જેવો અટુલો છે” કહી મીનજદેવીએ આગુ લાજ્યા-મુબલનુ પણ હૈયુ જરા ભરાઈ આવ્યુ ‘સસાર, મર્યાદા, નીતિ મને તારાથી દૂર રાખે છે-તારો ઘાક બીજને દૂર ગમે છે એટલે તુ તો એકલો ને એકલો જ”

“દેવી! દેવી!” જરા અશાનપણે મુગ્ધલે કહ્યું, “આવુ આવુ શા માટે બોલો છો? નકામુ તમારુ હૃદય ચીરાય છે, ને મારુ હૃદય ચીરાય છે”

“ચીગવા દે પણ કોઈ કેઈ વખત અદર ગહેલા વિચારો બહાર નીકળવા નો દે જ્યારે તારો ને મારો હુ વિચાર કં છુ ભારે મારા જીવ કંથુ કરતો નથી”

“કેમ?”

“કેમ શુ? પ્રભુએ મુગા જેવા નો સગળ્યા છે પણ હુ નહીં ગાઇશ ત્યારે તાગ ગુલુ નેણ ગામે?”

‘પણ મારે ગુલુ ગવગવના નથી હુ જે કે કં છુ ને મારા સ્વાર્થ માટે કં છુ-મારા સુખ માટે કરુ છુ”

“મુબલ” રાણી વચ્ચે બોલી “પાંચ વર્ષ પહેલા હુ એ માનન તને ખબર છે? જીનાનીનુ હૃદય બધુ લેવા માગે ડ-આધેડ વર્ષે આપવા ઇચ્છે છે મારે ગણી થવુ હતુ-માગ પાટણને પ્રભાવશાળી બનાવવુ હતુ -માગ દીકગને નેનો માલીક બનાવવો હતો એ બધુ કામ કરવાનુ મે તારી પામે વચન લીધુ-અને તે ને વચન પાળ્યુ પહેલા માગમા મદ હતો -હવે તે ગળી ગયો છે તે શુ કર્યું તે હુ નેષ શકુ છુ આ વચન પાળવા ને અભિમાનનો મુખનો, સ્વાર્થનો, સસારનો ત્યાગ કર્યો ભરજીવાનીમા મારા જેવી સ્વાર્થીનુ હાથ તારુ ધ્યેય બનાવી તુ અડગ પ્રેમતપ આચરી રહ્યો-તારી માહોશી ને ભુદિનો અખુટ ભંડાર માગ પગ આગળ ખાધી કર્યો તુ સ્વાર્થી હતો છતાં મારે ખાતર પરમાર્થી બની પરમ રાજ્યભક્ત થઈ રહ્યો, સસારી જતા તુ મારે માટે સંન્યાસી બન્યો મુબલ’ મુબલ’ ને મુ-કવ્યામા મણી રાખી! હુ જેકે છુ-તુ નહીં હોત નો મારુ ને મારા જાકરાવુ શુ થાત!”

“દેવી ! ટેટલુ કહેશો ? માત્ર જન્મે પાસુજ દેખાડશો ! હું આ જલ્દી કોને પ્રતાપે કરી શક્યો તે કેમ વીસરી જાઓ છા ?”

‘ તારે ખેતાને.’

“ ના તમારે પ્રતાપે-માગી બુદ્ધિ આવી હોય તે તમારી પ્રેરણાથી, મારો બાહુ આલ્યો હોય તો તમારી શક્તિથી તેથી જ દેવી, હવે એ પ્રેરણા, એ શક્તિ નથી છોડાતા-તે જીવનના તતુએ તતુ સાથે વણાઈ ગયા છે તેથી જ હવે નવો વણાટ વણવાની હીમત નથી આશતી ને મન પણ નથી ચતુ ”

“ એ જ બુલ છે ’

“ કેમ ? ”

“ તારા વિચાર હજી જીવાનીની આખે જીએ ’૬ તને જ્ઞાન નથી કે તારે દેયુ હવે જીવાન નથી ”

“ કાણે કહ્યું ! ”

“ હું કહ્યું છું આવી ખેડીખેડી તારી રંગે રમ હું પાગખી શકું છું ”

“ તેમા શુ પારખ્યુ ? ”

‘ હણી વનુઓ એક તો એ કે મત્તા, પ્રભાત એ જીવાનીમા આત્મ આધેડ વગે તો જીવનનુ લક્ષ્યબિંદુ બદલાય ’

‘ તમારા અનુભવથી કહેા છા ! ’

‘ હા-ને તારા અનુભવથી પણ- ”

“ એટલે તમે એમ માનો છો - મારામાર્થી સત્તાનો સોખ મહત્તાની અભિલાષા જતા રહ્યા છે ? ”

“ ના પણ મુખની અભિલાષા વધી છે ”

‘ ત્યારે તમારી બુલ ’૬ હું તેવો ને તેવોજ છું ”

ત્યારે તુ નરપિશાચ હોવો જોઈએ પણ તે તુ નથી, તુ તો ખત્રીય લક્ષણો છે તારા સન્કાર પુરેપુરા ખીલ્યા છે માટેજ તારો પ્રભાવ સાચવી રાખવા યોગ્ય સામગ્રી જોઈએ ”

‘ અને તે સામગ્રી શુ બેરી પુરી પાડશે ? ”

“હા”

“કેવી રીતે ?”

“તને સસાર જોડે સોનાની સાકળે બાંધશે ખરું કંદે તને પોતાને નથી લાગતું કે તું એકલો ચાલ ગયો છે ?” રાણીએ સ્નેહભરી નજરે પુછ્યું એ બે દૂર બેઠા હતા, ધીમેથી, સચમથી વાત કરતા હતા, પણ એમના નયનોના અનિવાર્ય પ્રેમના પ્રતિબિંબો પડતા હતા.

“ખરું કહ્યું ?” શોકમય અવાજે મુજબે કહ્યું “લાગે છે તે દિવસે સન્મન મહેતાના વાડામાં ગયો ત્યારે મારો જીવ છ દે ચડ્યો હતો મને શેઠાણી યાદ આવ્યા જો તેનો છોકરો જીવ્યો હોત તો મને આટલું લાગત નહા ” વેદનાની કરચલીઓ રાણીએ કપાળ પરથી પરમેશ્વર હાથી દૂર કરી

“હું શું કહેતી હતી ?”

“તમારી વાત ખરી છે પણ આ કમરે નવા પ્રયોગો કરવાની હિંમત નથી”

“મુરખ છે એમાં શું ?”

“પછી આપણું શું ?” માર્મિક દષ્ટિ નાખી મુજબે પુછ્યું

“મુજબ !” રાણીએ ગંભીર અવાજે કહ્યું, “આપણે ખાતર જ તારે પરણવું જોઈએ”

“કેમ ?”

“જ્યાં સુધી તું આમ એકલો રહેશે ત્યાં સુધી આપણા હૃદય કલકિત રહેવાના”

“શું કહ્યો છો ?” ચમ્પાને મુજબે પુછ્યું.

“મુજબ ! તું નથી પરણ્યો, કારણ કેતારાથી ચંદ્રપુરની મીનળકુવરી વીસરાતી નથી, હું મારા ખરા હૃદયથી તને પગલાવવા નથી માગતી કારણ કે તું ચંદ્રપુર આવેલો જીવાન નમરોહ જ છે એમ મારું હૈયું માનવા માગે છે બને વિચારમાં પાપ છે”

“કેવી ? પાપ એ લખ કર શબ્દ છે. વર્ષો થયા આમ રહ્યો-છતા પાપ !”

“હા, આપણે કાલા છીએ-નીતિમાન છીએ-જના પાપી છીએ. બે

દેખા એકતારે નાથે છે” મુગ્ધ જોઈ ગયાં ગાળીએ આગળ ચલાવ્યું.
એણે જ નહીં પણ હજી એમ નાચ્યા જ કર્યા માગે કે એ બધું
કરવું નેમએ.

“એ કે બધું થવાનું હતું.”

“જાણે બધું ન થાય, પણ તેને એટલાં નાચવા દેવાની નુગમતા
શા માટે કરી આપવી? મુગ્ધા’ તું મત્રીઓમા શ્રેય થાય તે મારે
જોવાનું છે હું સત્રીઓમા શ્રેય થાઉં એ તારે જોવું જોઈએ.”

“અને તમે છો જ દેવી! આટલો પ્રેમ જતા, આવી નુગમતા
જતા, આટલા પ્રસંગ જતા, આવું સતીત્વ કોણ સાચવી રહ્યું છે?”

“ના મુગ્ધા, ના” મારે મતીત્વ તું પરણે લાગે મ’પણુ થાય”
‘કુમ્ભ’

‘તું કોઈ બીજાનો થાય તે મને સાહે છે, કાચુ - હું તને મારો
ગાળુ છું જ્યાં મુઢી એ દેવું સાહે છે ત્યાં મુઢી તે તીમકહરામ છે નોંધ
જાણતું નથી, પણ એ જવનું જનમનું કવક કે એ કવક તને પગલાવી
માટે દૂર કરવું છે”

“એટલે” હું વિચારમા પડેલો મુગ્ધ બીમેથી મોઝો ‘તમાર
મારા પરથી હક દાવો ઢાવવો છે’

ના તું માગ જ છે-કાયા મનને તાનણે બાંધેલો”
તારે”

‘પણ માટે એ તાનણો ગુદ્ધ અને દેવી બનાવે છે એમા મારે
અપવિત્રતાનો અંગ પણ જોતો નથી માગ દેવાની માન આપતી
આપવી છે તે વગર માન સતીત્વ એમ મિદ્ધ થાય તે વગર આપણી
પ્રતિજ્ઞા કમ પગાય?”

“દેવી” તમે મુગ્ધોના પણ મું છે આપણી પ્રતિજ્ઞા પાળતા તો
દેવાના ટીપેટીયા નકાન જાગે”

“મુગ્ધા” આવી પ્રતિજ્ઞા આપણા જેવા જ કરે તે આપણા જેવા જ
જાણે એમના આપણી મોટાઈ છે, એમાજ આપણે રાચવું જોઈએ”

“તે તો મને પણ લાગે છ” વિચારમાર્થી મુકત થતા દૃઢતાથી મુજલે કહ્યું, ‘ખરી વાત છે આપણી પ્રતિજ્ઞા પર જ આપણી મહત્તા ચ્યાન છે જે આપણને મુશ્કિલ નહીં આપી હોત જે આપણે કલકિત થયા હોત તો આજે પાટણનું નામનીશાને ન હોત આજે દેખાતા સૂર્યસમા નેજાથી ભવિષ્યનું ક્યારનુંએ મહણ થન ગયું હોત ”

પાત્ર પણ બનેએ એક બીજાની સામે જોયા ક્યું પ્રતિજ્ઞાના નમ જો પેદા કરેલા પવિત્ર વાતાવળણથી બને જાયુ ગભીર બની, નિશ્ચય થયા થોડી વારે મીનજદેવીએ પુછ્યું “કેમ હવે પરણ્યો ?”

મુજલે માત્ર ડાકે જાતી પર કુંકાવ્યું

‘મુજલ’ કહી મીનજદેવી ‘બી થઈ ગઈ’ મુજલ પણ ઉભ થયો, પણ તે અન્યથા બની જોય સામે જોઈ રહ્યો મીનજદેવી તેની પાસે ગઈ ધીમિથી તેના ખબા પર હાથ મુક્યો “મુજલ ! ખેદ કરવાનું કામ નથી

‘હું ખેદ કરના નથી’ મહામહનને ગળું ખખારી મુજલે કહ્યું “હું તો એક મુનિમહાગજનો પ્રેમ સલામ છું ”

‘શો ?’

ત્યાગ મોટો કે તૃપ્તિ ?”

‘તું તું ધાન ?’ મુજલના હાથમાં ચાકલી ઘડલાગ જોઈ આ બધા આનું લાની મીનજદેવીએ પુછ્યું

‘તમારી આજ્ઞા છે કે ત્યાગ મોટો’

‘પણ તું તું ધાન છે ?’

‘હું ધાનના નથી-હું તમારી આજ્ઞા પાળું છું ત્યાગ મોટો તૃપ્તિ નહીં’ કહી નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિથી તખીઅત વાળી મુજલે ઉંચું જોયું અંત રાણી સામે ગિથર નયને જોઈ જોઈ

‘દેવી ! તમે પાટણના ખગેખરા જગદ મા છો’

“મુજલ” અશ્રુમય અવાજે મીનજે કહ્યું, ‘તે તારે જ લીધે’ અને ત્યાંથી અપાટાય ધ તે ચાલી ગઈ

પ્રકરણ ૧૪ મું

બે કુદીઓ

જ્યારે મજરી જગીસારે તે એકલી એક ઓરડીમા પડી હતી તે ઉઠી, ચારે તરફ મહારાત્ને જોયું અને વિચાર કરવા લાગી આખરે તેને થાવ આપ્યું તેને ઠેસલી લાનમા હતી ત્યારે મહેશ્વર તથા કાશ્મીરાજેની સમક્ષે તે હતી અને ત્યાંથી તેને કોઈ ઉપાડી લાવ્યું તેને ઉપાડી લાવનાર ઉદાળ દેવો જોઈએ એમ તેને ખાતરી થઈ

તે એકલી હતી એટલે તેને હાંમત આવી તે ઉઠી ઓરડી નાની પશુ સમવડ ભરેલી હતી, પારણુ બહારથી વાસણ હતું માત્ર એ મજ છુત પથ્થરની જાળીમાથી આલાસ આવતો હતો તેણે ક્યા સુધી જાળી માથી જોયા કર્યું ત્યારે તેને સમજાયું કે તે જાળી પાર નહોતી પડતી, પણ એક મોટા કુવાની અંદરની જોળા લીંતમા પડતી હતી

મજરીની કાપના ખરી હતી બહારથી જાણાય નહીં તેમ, આ ઓરડીમા અજવાળું પડે માટે કોઈ ઉત્તાર કારીગરે વાવેનો એક જીનો કુવો પુરી નાખી તની લીંતોમા અંદરથી આ જાળીઓ પાડી હતી અને આ કુવો ધણો ઉંડા અને હવડ હોવાથી કાન તેની પાસે આવતું નહીં, અને આવે તો આટલા મોટા કુવામા અડધે પથ્થરમા કાણુ છ - નહીં તે જોનાની તન્ની લેતું નહીં આથી આ નિવાસનો બેઠ જળવાનું

ગાતાની કાપના ખરી છે કે નમ તની ખાતરી કુવા મજરીએ જગત બાટો મઠી 'આ' કર્યું જવાબમા કુવાએ જબીર પ્રતિશબ્દ કર્યો

મજરીને પોતાની મિથિતેના બ્યાલ આડ્યો પોતે નિરાધાર એકલી જીવન સુશ્રિષ્ટી વીખુટી પડી હતી મનમા એમ પણ વિચાર આવ્યો કે તક તેના જોળી કાઢ્યા વિના રહેવાએ નહોતો પણ તેના અર્ધજી હૃદયે આ વિચાર દુખાવ્યો તે હોઠ દાબી ઉભી થઈ ગઈ તે કવિકુલસિરોમ-

હિન્દી છોકરી, આવા નિર્માલ્ય વિચારો કરે! “મન ત્વ મનુષ્યાણા કારણ
વ્યમોક્ષયો ” તે બબડી

થોડી વારે આરણ ઉઘડ્યું અને મગોમુગો સુરપાલ આવ્યા તે
દશારતથી મજરીને બહાર લઇ ગયો અને બહારની ઓરડીમા એક
ચોક હતો ત્યાં તેને નહાવાનું પાણી આપ્યું રખેતે પોતે આ બદીખાના-
ના રખેવાળ આમળ કે નિર્બલતા બતાવી દે એવા ભયથી મજરીએ
તની સામે જોયું પણ નહીં ત્યાં આગળ દેવતા અને રાધવાની સામગ્રી
હતી તે દેખાડી સુરપાલ મગોમુગો ચાલ્યો ગયો

મજરીએ સ્નાન કર્યું, થોડુંક રાધી ખાધું અને પછી પોતાની ઓરડી-
મા આવી થોડી વારે રખેવાળ આવવી તેના આરણ બંધ કરી ગયો

મજરી થોડો વખત નિર્મલ થઇ પડી રહી, થોડુંક ઉંઘી અને
કુવામ પડતા સૂર્યના તેજના ઓળા ઓછા થવા માડ્યા એટલે જળી
આગળ આવી બેઠી જેમ ઓળા ઓછા થતા ગયા તેમ તેના રસિક હૃદયમા
કવિઓના અનંક પદો ઉભરાવા માડ્યા સૃષ્ટાર અને વીર રસમા ઝૂલતી
તે ધીમેધીમે ગણગણવા માડી. કમ્બુરસ પ્રધાન થતા ગણગણાટ સ્પષ્ટ
થયો-તેણે ધીમેથી ગાવા માડ્યું

ગાતા તે ચમકી, ગભરાઇ, જોઇ રહી-મામે તેજ રાખે કાઇ બોલવું
હવે તણે ધ્યાનપૂર્વક જોયું અને પોતાની મુખાંધ પર હસી સામે
નાઇ બોલવું નહોતું, માત્ર કુવામા તેના બોલનો સ્પષ્ટ પડેલો પડતો
હતો તે હમી પ્રભુએ તેને અણુધારેલો મિત્ર મોકલ્યો હોય તેમ લાગ્યું.
તેણે મોટેથી ગાવા માડ્યું-કુવાએ તેવોજ મીઠો પ્રતિસાદ કર્યો. બોલતા
બોલતા તેનું હૃદય વૈરાગ્ય પામવા લાગ્યું-દુનીઆની લાલસાની નિરર્થક-
તાનું જ્ઞાન અનુભવવા લાગ્યું પોતાના તરફ, સૃષ્ટિ તરફ તિરસ્કાર
દર્શાવતા તેને ભર્તૃહરિના પ્રયોગ માદ આવ્યા

जीर्णा कन्या ततः किं स्त्रियमलम्बत पश्यन्न तत किम्
एवम मायां ततः किं ह्यकरिषुमैरास्तौ वा तत किम् ॥

મક્ક મુક્ક તત્ત કિ કલ્પનમથવા વામરાન્ત તત્ત કિ
ત્ર્યક્ત જ્યાતિર્નવાન્તર્મથિતમવભય વૈભવો વા તત્ત કિમ્ ॥ ૧ ॥

તેણે દયાર્દ્ર નુરે આ ગાયુ કુવામાથી તેનો તેથી પાણુ રૈપ્પકલર્પો
જવામ આગ્યા મજરી પોતાના દુઃખમા અરકાવ ચાગ અને હૃદયમા
વિભા થતા કુટકાઓ રોકવાની મથામણુ કરી ગઈ

તે મુગી રહી એટલે કુવામાથી પ્રતિજાહેનો પડ્યો આગ્યો કાષ્ઠ
સન્મૃત શ્લોકથી તેને સંબોધતુ હતુ તે સમયમા વિદ્યા મેળવતી મુરદેવ
હતી અને ગુરુ સન્મૃતમા બોલી શકે એવા ગળ્યા ગાઠ્યાજ માલમા
જડતા આ કાગળ્યુથી તે ભાષાના બોલનાગઓ કુચ્ચ ટોટીના વિદ્યુજ્જ-
નોજ હાથ રાટે એમ મનાતુ એકાનવામમા અધ્યાનક સભળાતા
અગીનથી મજરી ચાકત બની અને ધ્યાનમરક સાલગી ગઈ

બોલનાગનો અવાજ મન્કારી અને મગ્દાની હતા તના ગચ્ચાર
અને બાપા કુચા પ્રકાશની વિદ્રતા દાખવતા વિદ્યાવિલામી મજરી આ
પ્રમાણે સાલગી ગઈ —

વામગાર મુધામિર્બલિમદનમિવ પ્રાવચન્ની મમન્તાદ્
ગમિર્મ કર્ણપ્રિયામિર્બિઘરણક્ષરણે કામિ કારુણ્યમર્ન ॥

જાન્યા તળા મમૈકામઘદ્મિમદ્મહાકાલપાઠાપમવા

પ્રામાર્કિ મક્કરક્કા મક્કલ્લિલ્લિરા ગર્મદા શાંભવી શ્રી ॥ ૨ ॥

તેણે કયા હાથ નાથે શુ કે જેન શુદ્ધ નશમી હુગદુ હોય તેય શુ
મજ એની સ્ત્રીજ હોય તેય શુ અથવા પોતા અને હાથીનો મોલીનો અમૂહ
આસપાસ હાથ નાય શુ / સન્સ ખાવાનુ હોય તેયે શુ અથવા દિવસન
અને વડુ ખાવાનુ હોય તેય શુ / અતઃમા ભવના બયના નારા નરના
ન્યેક્ષે એકા હોય નાયે શુ કે વૈભવ હાથ તેયે શુ

તે ગુવારે બલિનનનુ પાવન કરતી હો તેમ મરત કારનારનુ મર્ણમિથ
વાણીથી પાવન કરતી, હે નિશરખશરણુ કારુણ્યમૂર્તિ તુ કાણુ છે? પાપપદ્મ દ્વિમનો
નાના મનાર મદાનલની અગ્નિમાત્રા ૫ મારી એ—નપ્પુષ્પ તે બાણીન શું, અક્ષ
પર પ્રીતિવાળી સંકવ ; ખના નામ કન્નાગી અને ગાનિ આપનાગી (તુ) શ્રીશ કરતી
શ્રી આવી પહોચી છે?

અવન્તિનાયન સનાથક માં વિજ્ઞાય કલ્યાણવિધાયિની ત્વમ ।

કિમાગતા દુર્ગતમાલ્યશીલા માનર ઋષાઙ્ગૈર્કેમુલ્લ વિદ્વાય ॥ ૩ ॥

માણસના સહવાસથી પેદા થતા આશ્વાસનથી મગ્ગરીને હાંમત આવી ત્યાં ચવીચુ પાણુ ન સચર ત્યા ખીંગ માણુમનો અરાજ-અને તે નરકારી, માંદા અને તેના હૃદયની માનુષાણ સદ્ગુતમા હપચેલી મજરી ઢીલી ચક્ર જળા પાસે આરી-થોડી વાગમા મનમા શ્લોક બનાવ્યો-અને પોતાનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો

નુત્તર આપતા દાએ દીધેલા દુ ખો તને યાદ આવ્યા અને ખીજી ટીટી માલના જથતને શાપ દેવા ત્યાગ બનેલી ચડિકા હાથ તેમ તેના નયનોમા વિશ્વસહાર અમિ પ્રગલ્બે તો બોલી

નો દેવી-પરિવેશિની મહુમુક્તા મર્માર્નિમિ શીઙ્કિતા
પાપૌર્વૈર્નિશ્ચિલે સ્વૈરહમિમા કષ્ટા દશા પ્રાપ્તિ ॥

પૌષ્પપ્રતિમૂર્તિર્મિર્જલશ્ચ સારદૈર્મદ્વિર્વેષા
રાગિર્મા પુનરત્ર કોડમિ અગલ્લુ દીના ત્વમુચ્ચીકયન્ ॥ ૪ ॥

પાક ધામેથી ન્પટતાથી બોલી, આનંદમા આરી મએલી મજરી જવાળની રાહ જતી ડભી રહી પોતાનુ દુ ખ, પોતાની નિરાધારી, પોતાના પન દાએ જુવનરેલો જીલમ તે વીસરી મઘ અને આવા સ્થાનમા આવવા સનનવાજો માણસ ડયાવી આવવા પાન્યા તે જાણુવા એ તલસી રહી

થોડી વાગે જવાળ આવ્યો અને કાન માડી તે સાલળવા લાગી

૩ અવતિનાય મારો નાથ છે એ જાણીને, હું માતા, કલ્યાણકરિણી અને દખીન સાલ્ય કરવાવાળી તુ રાકના હલ્લ ગલુ લુખ તજને આવી છે શુ ?

૪ હુ કેવી નથી-મર્મવ્યાધિથી પીડાયેલી, પાપના ઓષધે સર્પ ખલેએ આવી કષ્ટમય દશાએ પહોંચાડેલી, હુ મહુમુક્તા-માનવ જાતિની સી-ધુ જલમર જેમ અમૃતસમાન જળમારા વડે ચાતકને જીવાડે તેમ અમૃતરૂપ વાણી વડે મને ડીનને દાહપ્રિયત નરતા હે ભગવન્, તમે કોણુ છે ?

નિઃસૈવે રાજકૃદૈર્ઘ્યમણિભા ધૈતપાદાન્નમુમો
નિત્ય જાગૃત્યમાન પરિપિન્દવોડવન્તિપો'લક્ષ્મણાં ॥

યોડસૌ તતપ્રીતિપાત્ર પ્રથમમુખાવ. ક્ષત્રવશાવતસ-
સ્તસ્યાહ દિવ્યકીર્તે પ્રથિતમુજવલ 'કૌર્તિવેવસ્તનૂજ ॥ ૫ ॥

કીર્તિદેવ જરા થોભો, મનરી ઉચે શ્વાસે સાલળી રહી

પ્રદોષિણો યસ્ય મુજપ્રભાવાચમાલ્યાતિધ્યમુજો ભવન્તિ ।
સોડહ ચ્યાનામ સુકીર્તિવેવોડવ્યકીર્તિવે વેશ્મનિ મનિવિષ્ટ ॥ ૬ ॥

મનરતીથી કીર્તિદેવે પોતાના શુભ વર્ણુવ્યા અને પછી મીઠાશથી પુછ્યું

વક્ષોડ્મ્યવધ્યોડવ્યમલ્લછલેન પ્રધાનમુલ્યૈ પિશુનપ્રધાનૈ ।
કારામ્તા ત્વ વદ કાસિ મદ્રે સસ્કારમદ્રા નિરમુશ્નિન્તી ॥ ૭ ॥

પુણ્યાક્ષરે કૈરમિધીયસે ત્વ પુનાસિ વાસેન નિકેતન કિમ્ ।
કો આન્યશાલી રિપુદ્ગઢવપ્તલ્લવન્વર્વાસસ્તવ્ હમિકાસ ॥ ૮ ॥

આ શ્લોક માલળતા તેનું હૈયું ઉછળી રહ્યું શું કીર્તિદેવ અહીંઆ /
જે મહારથીની પ્રથસા તેણે કાકને મોઢે સાલળી હતી, જેના રૂપ અને

૫ સર્વ રાજમડળ મુકુમણિની પ્રભાવરે જેનું ચરણમગદ્ય વુચ્યે ઈ એવો
હ મેશા રાત્રુવનના કાવાનલ સમેા જાગૃત્યમાન અવ તિપતિ લક્ષ્મણાં ૭ તેની
પ્રીતિનું પ્રથમ પાત્ર ને ક્ષત્રવશનુ આમૂષલુ અનેશો જે ઉપગવ (ઉગક) છે, તે
દિવ્યકીર્તિ નરનો હું વિખ્યાત ભુજબળવાળો કીર્તિદેવનામક પુત્ર છું

૧ જેના ભુજપ્રભાવથી રાત્રુઓ ચમરાજના મહેલનું આતિથ્ય લેવા જાય છે
તે હું ચ્યાર્થનામ કીર્તિદેવ છતાં પણ આજે આ અકીર્તિ કર મહાનમા પડ્યો છું
૭ હુનિઓ જેઓ મુખ્ય છે તેવા મધાન વમેરે પુરોગાથી હું, અબધ્ય છતાં પણ
એકલો હોઈ છલથી બધાઓ છું સસ્કારથી જ્યાંપણુરૂપ અનેલી વશ્ચી ઉપ્પારતી હો
અદ્રે! આ કારણહમા પડેલી વ કાણુ છે ?

૮ કહ્યા પુણ્યાક્ષરેનું વારુ નામ અનેહું છે, વારા વાસથી કયું સ્થાન પાવન
અને છે ? આનું દંડ દેવાઆ ચંડ એવો કયો આપ્યશાળી ભર છે કે જે અન્ય વાસ
વળે વારા હૃદયમાજ વાસ કરી રહ્યો છે ?

ગુણુની ખ્યાતિથી આઠપાંદ શ્રદ્ધ સોને તે કાક સાથે મરદનો વેપ પહેરી સમજાવન મહેતાની વાડીમાં મઠ હતી તેને અહીંયા પડેલો જોઇ તે વિરમ્ય પામી તેની સરકારી ભાષા જોઇ તેને માટે માન વધ્યુ આપ્યુ સુવિખ્યાત યોદ્ધાની સોખતથી તેનુ ભાવનાવિલાસી હૃદય ગાડુ મઠ ગયુ તે યોદ્ધા વાર મુઝી મુઝી ડભી, પ્રશ્નનો શો જવાબ આપવો તે વિચાર કરવા લાગી

આ પ્રશ્નોએ મંજરીના હરખાતા હૃદયને જરાક ગભીર બનાવ્યુ રદદત જેવા કવિકૃદશિગેમણીની પુત્રી તરીકે ઓળખાવુ એ તો સાર, પણ પોને કોની-કેવાની-કેવી રીતે અનેથી પેતી' પોતાના ધિક્કારને પાત્ર અનેયો કાક તેને સ્ખલ્યો તેનુ પરિચિત પણ અનાકપક મુખ યાદ આવ્યુ. આવાની પોને સ્ત્રી, આ તેનો સાભાગપાલક ! તેણે પહેલા પોતાના આપનુ ઓળખાણ આપવાનો ધરદો દર્શાવ્યો તેના પ્રેમના પાત્રરૂપ પિતાના મુણ ગાતા તેનુ હૈયું ગર્વથી ઉછળી રહ્યું, તેણે ધામે ધામે ગાય

પાલનડાકાયલગ્નજ્વેલસિલ્લો ગર્વાળીમિલન-

છળડ પળિતમળડલે પ્રતિદિન માર્ગજ્વલ માતિ ય ॥

ય પાદપ્રજ્વલ સ્તુતે કલિગણ સદ્ગતીભારત-

સ્નાતો માનપદ સ પદ્મપતે શ્રીલક્ષ્મણ મમ ॥ ૧ ॥

મમસ્તમાર-ક્ષતવારિશશ્ પાગળો ય સ્વચિન્મયમામ ॥

વિનાશહેતોરિવ દુષ્કવિનો તનુ દધાન કવિતાક્ષત્ર ॥ ૧૦ ॥

આટલુ ઓલ્યા પછી તે અચકાઈને ડભી રહી. શુ પોતાના પરણેલા ધણીની વાત નજ કરવી? શુ તેને વીરો પુછેલા સવાલનો જવાબ આપ

૬ પાખડના આસનનુ ખડન કરવાનો અનન્ય રસત્યો, સૌંદર્યવસ્ત્રીનો અલકાર, પલિતમળડલે જે સર્વદા સુખસમ અણ પામી મારશ્વ રહેલું અને મુદર કણીની પ્રભામાં આનંદ લેતો કવિગણ ચરણમાં નમીને જેની સ્તુતિ કરે છે તેણે, પદ્મ નરેશનુ માતપાત્ર શીરદ્રવ્ય મારે, પિતાં છે.

૧૦ જે નમસ્ત-સારસ્વતીપ ગદ્યતિથિને પાર-પહોળેલો પોતાની કુદિથી દુષ્ક-જિવા નાશ માટે ઉઠ ધરી રહેલો કવિતાપત્રને હોય તેમ મમરશી રહ્યો એ

જવો ? તેવા પ્રમાણિક અત ડરણને આ ગમ્યુ નહી ત્યારે શુ કવુ ? કણુલ
કરવુ કે કાક—એડ રમડોના સુલદ તેનો સૌભાગ્યપાલક ' મજરીને શર-
મના માથા ગુજળામણ થયુ. કાકને પતિ તરીકે ઓળખાવવામા તેનો
જીવ જીતો હતો તેનો ગર્વ નાટ થતો હતો તેનુ નામ ન દા તેનો અને
પોતાનો સ્વઅધ છુપાવવો તે પણ ગર્વ કરવા દે એમ નહોતુ આ વિચારો-
ના મલરામણથી આવેલો પરમેવો તેણે લુછી મગજ સ્થિત કયુ તેના
મગજમા ઝપાટાઅધ વિચારો પેદા થયા પોતે કાકની જા દની એ વાત
હવે કેરવાય એમ નહોતી તેનું તુલ શુદ્ધ પ્રાણજાલુ હતુ જે જામદગ્નેયની
તે હૃદયમા જપમાળ ધારતી હતી તેનોજ તે ગોત્રજ હતો તેણે લાટને
વશ કયુ હતુ—એકલે હાથે નવવાણું મહાત કયો હતો જ્યદેવનો તે
જમણો હાથ હતો—તેને પોતાને તેણે ધણીજ બહાદુરીથી ખચાવી હતી,
તેના ક્યાકાઁ પોતાની ક્યાના નાથકના પરાક્રમની યાદી કરે તેમ તેના
મગજે ઝપાટાઅધ યાદી કરી તેને સરવાળો સારો લાગ્યો તેમા ધણી
અધમતા નજરે ન ચઢી કવિની અતિશયોક્તિ કરવાની સ્વાભાવિક
ટેવથી તેણે કાકનુ ઓળખાણુ આપવા માડ્યુ ઓળખાણુ આપતા તેની
કલ્પનાશક્તિ ઉત્તેજિત બની અને જાણે કાકને બદલે પરશુરામનુજ
વર્ણન કરતી હોય તેમ તે બોલી

નીમાન્વારુદ પુરુષસદશ પ્રાણ્ડશૌણ્ડા મુનિ-

નાતૃદ્વો જમદમિજોડમિદહનમ્તદ્રોત્રમૌલિર્યથા ॥

ગૌર્યકૌર્યવિદ્યા તથૈવ નિપુણ પુણ્યપ્રમાવાન્વિતો

સ્વાતીરવિતીર્ણર્નાર્નિનિકર કાન્કારિચ્છત્રુક ॥ ૧૧ ॥

આટલુ બોલતા તેનો ડવ ગયો—હૃદય ગુચવાણુ—મગરર સ્વભાવે

૧૧ મુનિ જ્ઞા લીધણુ આચરણનો શુર, પુરુષ (એટલે મહાદેવ) સમો, દડ
આપવામા આલાઁ એવો, માતાનો વધ કરનાર અને અગ્નિ જેવો દાહક જમદગ્નિ
તનય પરશુરામ જે ગોત્રના મુકુટપ જેવા હતા, તેવાજ શૌર્યકૌર્યવિધિમા
નિપુણ અને પુણ્યપ્રભાવયુક્ત રેવાતીરે જેની કીર્તિ ફેલાઈ છે તેવો, અને જેના શત્રુ
નારિ એટલે મુવટ બને છે (અધારામાંજ છુપાઈ રહે છે) એવો—

મોમરથી કાકતુ નામ નીકળવા દીધુ નહીં, તેણે તેના રસીલા હોઠ અરસિક દહતામા ખીડ્યા, મર્વાના બતે, નેત્રમાથી નેજ ફેકતી ને અવગણના કરેલા પતિનું નામ બોલી —

“કાક —” જરા અટકી અને ઝપાટાબધ તેણે ચરણ પુર કયું
“કાકરકાસિપ્રવચસ- શુભાસન્નિતેજસા”

ખીજુ ચરણ બનાવતા વાર લાગી કાકે એકલે હાથે જીનામદના નવધણુ રાતે પકડી લાવી કરેલુ અપ્રતિમ પરાક્રમ યાદ આવવાથી તેણે ચલાવ્યુ

“શીર્ષં યેન હિ જીર્ણદુર્ગતૃપતેર્માન મહામાનિના ॥”

આ ચરણથી ઉભી થએલી માનસિક છબીથી તે કાક તરફનો ધિક્કાર પલવાર વીસરી જઇ તેના ગુણુ ગાવા લાગી

ની તદ્વચક્તિપ્રધાનસચિવ કર્ણાત્મજાન્યર્ચિત
શ્રીમન્મણ્ડલનાથસહ્યયુગસૌ—”

વર્ણન પુર થયુ, ચરણુ અધુર રહ્યુ ગુરસામા—તિરસ્કારમા તે બાફીના શબ્દો બોલી

“સૌમાન્યનાથો મમ ॥ ૧૨ ॥

છેલ્લા શબ્દો બોલતા તેનું હૃદય ચીરાઇ ગયુ, તેને આખે અધરા આવ્યા તે પોતાના મનથી પહીં-ગાનાની માફક નીચે અને નીચે મર્વ છોડી કાકને પતિ સ્વીકારવાનુ ! તેને લીંત સાથે માથુ પટકી મરી જવાની ધમ્મકા થઇ

છેલ્લું એક કુરુકુ આવ્યુ જે મહા મહેનતે તેણે ઘનાવ્યુ તેને ખાત્રી થઇ કે તે અધમતાની નીચામા નીચી પકિત પર અભારે આવી રહી હતી. આ મ્લોક સ્થાણી કીર્તિદેવના આશ્ચર્યના પાર રહ્યો નહીં

“શુ કહો છો ?” તે સરકૂત છોડી બોલી ઉઠ્યો અને ધક્કાએ તે પ્રથમ મંજરીને કયો “ભટ્ટરાજ કાક—આરો વચસ. તમે અહીંઆ ક્યાથી ?”

૧૨ કાક-કે જે તેજમા મુખી વીજ જેવા ખીજુનો ખાળપણથીજ રાતુ છે, જે મહાશયી કુરુમે હર્ષદુર્ભના વૃષભિનુ માન રીર્ષુ કયું છે, જેણે નીચિસ એવા શ્રી મુખ્યમંત્રીએમો ચોક્કાવા છે અને જે હર્ષાભજ બધેવધી પૂન્ય છે તે શ્રીમાન મહાનાથની મૈત્રી પામેલો કાક—આરો સૌમ્યમનસ છે

મજરીએ ધીમેધીમે પોતાનો છતિહાસ જણાવ્યો અને આગલી રાતે સજ્જન મહેતાના વાડામાં ભગએલી કાવત્રામાંજેની ચલાનું વર્ણન આપ્યું કીર્તિદેવ આશ્ચર્યથી સાભળી ગયો

“અહેન” તેણે કાકે દર્શાવેલા વિચાર સાભળી કહ્યું, ‘તમાગ ભાગ્યનો પાર નથી”

“કેમ?” અજ્ઞયથીથી મજરીએ પૂછ્યું

‘ત્યાગ વગર આવા પતિને પામ્યા છે?’

મજરી દીગ થઇ ગઇ. તુ કાક આવો બાહોશ ગણાતો હતો! આના જવાબમાં તેના ગર્વિષ્ઠ હૃદયમાં માત્ર તિગ્મકાર પ્રચર્યો, એકાત છતાં અભિમાનમાં તેના હોઠ મગડાયા

‘અને મને પણ ખાત્રી કે—”

“જી?”

“કે કાક તમને છોડાયા વિના રહેવાનો નથી”

પોતાનાજ વિચારનું પ્રતિબિંબ આ શબ્દમાં જોઇ મજરી વિચારમાં પડી તુ કાક તેને શોધી કાઢશે! ‘શુનીમન્વેતિ શ્વા’ આ અપમાનભયા વાક્યનો તેણે ગઇ રાતે કંગ્લો ઉપયોગ તેને યાદ આવ્યો તેણે હૈયું કંકળું કર્યું કાક જેવો માણસ તેને છોડાવે, તેના પગ બેહદ ઉપકાર ચઠાવે તેના કરતાં આ પાતાલનિવાસમાં જીવનભર સજા કરવું સારું એમ તેને લાગ્યું એટલામાં કીર્તિદેવનો અવાજ આવ્યો “હવે બોલશો નહીં, રખેવાલ આવે છે”

મજરી ચુપ થઇ બેઠી તેનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું હતું તુ તેનું જીવન! શી તેની અધોગતિ! તેની પ્રત્યક્ કંપનાશક્તિએ તેના અતજીવનની યાદ આપી

તે રહી-પિતાને સભારી-પોતાનો વિદાનો વિદાસ, પોતાના બાલ-પણની એજાઓ સભારી પોતાની માના અધર્મી આચરણ-ઉદ્ધાએ કરેલા જીલ્લમે, કાકના કરેલા પગિઝહણે, આસુડાઓના દાર ખુદલા કર્યા ભાવનાઓના શિખરેથી પડતું એ દુઃખ છે, પણ તેનું જો જાન હોય તો એ દુઃખનો પાર નથી રહેતો, અને તેમાં આ તો સરકાર અને મુદ્દતાના ગત્રમાં નિરતર મરન ગ્રહેતી માનની

પ્રકરણ ૧૫ મું

પત્નો લાગ્યો

એક દિવસ થયો—એ દિવસ થયા—પણ દિવસ થયા—પણ ઠાકને મજરીના પત્નો મળ્યો નહીં તેના કચવાટનો પાકુ રસો નહીં ત્રિભુવન-પાલ અને કામ્બીરાદેવી પણ નિગશામા પડ્યા.

કાકને પાનો ચઢ્યો તે ગેજ મુજલને મળી આવતો, મહારાજ શીકાર કરી આવ્યા ત્યાગપછી તેને મળી આવતો—અને બાકીનો વખત મજરીની તલાસ કરવામાં ગુમાવતો તે દિદાની પાછળ પડ્યો, તેના નિર્જન ઘરની તપાસ લઈ આવ્યો—વિશ્વાસુ માણસો દ્વારા શાત્રુ મરેતાના વસ્તી જડતી લેવાકી, પણ મજરીનું નામ ડ નીશાન દેખાયું નહીં.

તેના ભટ્ટ મદમલ પણ ડ પત્નો મેળવવા ભાગ્યશાળી થયે નહીં.

‘રુદ્રમંત્ર’ લાટનું પાણી જવાતું’ કાક કંથુ

“મહારાજ, પણ ગુ કરવું?”

‘એ સવારે કયા જય છે?’

‘કોણ ઉઠે મહ—’

‘શ-શ-શ—ધમિથી’

‘સવારે પોપધશાળાએ જય છે પછી ત્યાંથી રાજમદમા આવે છે પછી ત્યાંથી પાછો શાત્રુ મહેતાને ત્યાં આવી, ખાત કરી બપોરે પછી બહાર નીકળે છે.”

“પછી?”

“ધણી વખત તો પાછો ગજમદમા નીતળાવાને મળવા જાય છે ને કોઈ કોઈ વખત મુજલેશ્વર મહાદેવની પાસે જીતુ ચૈત્ય છે ત્યાં જાય છે.”

“પેલા જીતુ ચૈત્યમાં ગુ કરવા?”

“તે ખબર નથી પડતી.”

“તેના અપાસરામાં કોઈ એમનો મુનિ છે?”

“ના કોઈ ખાસ તો નથી.”

“વારુ, પછી ક્યા જાય છે?” કાકે પુછ્યું

“પછી તો ક્યા તો કોઇ શેકને ત્યાં કે શાવુ મહેતાની હવેલી પાસેના અપાસરામા બેસે છે”

“ને રાતે?”

“આખી રાત ધરમાથી બહાર નથી નીકળતા”

“વારુ” ગુચવાઇ કાકે કહ્યું

કાકે બીજે દિવસે શાવુ મહેતાની બાજુમા આવેલા અપાસરામા તજવીજ કરી ઉઠે ત્યાં ખુલ્લી રીતે મુનિઓના સલાખણો માલગવા બેસતો હતો અને ચુસ્ત જૈનને છાજે તેવી એકાગ્રતાથી શ્રવણ કરી બહાર નીકળતો હતો તેને એક વિચાર આવ્યો—શા સારું દેહ રોજ પેલા ચૈત્યમા જાય છે? ત્યાં તો મજરીને નહીં રાખી હોય?

એક શ્રાવક સુભટની મદદથી તેણે ચૈત્યમા તપાસ કરાવી, પણ ત્યાં ના! જાણીતા મુનિ કે આચાર્ય ઉતર્યા હોય તેમ લાગુ નહીં એક વખત ત્યાં પોતે જઈ તેણે જોયું તો ત્યાં કોઇને સતાડાય એવી સોમ્પ દેખાત નહીં ઉઠે ત્યાં એકેક દિવસને આતરે આવતો, ચૈત્યમા જતો અને મોટે બારણેથી પાછો આવતો દેખાતો નહીં એક વખત ઉદાને અદર મયાને અડધી ઘડી થઈ એટલે તેણે રૂઢમલ્લને બરોબર શીખતી અદર મોકલ્યો.

તે ગયો અને ઉદાને માટે તપાન કરી આ જુના ચૈત્યમા માત્ર નામનાજ માણસો આવતા મહા મુશ્કેલીએ એક જણે કહ્યું કે, ધાણખર્ન ઉદા મહેતા ત્યાં આવ્યા હતા ખરા, પણ મયા

“ના, ના અહીંઆ જ છે મને કહ્યું હતું કે હું અહીંઆજ મળીશ રાજબડમા એમનું જરૂરી કામ છે માટે આવ્યો છું”

“ત્યારે તો પેલી તરફ પુકો ત્યાં એક બે સાધુઓ છે તેમને મળવા આવતા હશે”

રૂઢમલ્લે ત્યાં તપાસ કરી “હા,” એક વૃદ્ધ, મરવાને આજસે જવતા સાધુએ કહ્યું, “ઉદા મહેતા આવ્યા હતા કેમ?”

“ક્યા છે?”

“તે કેમ કહેવાય ? પણ ખરા ત્રાવેના હૃદયમાં તે વસ છે.”

“તમારી પાસે આવે છે ?”

“ત્યારે કોની પાસે ? સૃષ્ટિમાં ગુણુ પારખનાર કયા છે ? આ એક છે આટલે વર્ષે મારામાં ગુણુ હતો તે મને પારખ્યો.”

“ક્યારના ગયા ?”

વિનયશીલ છે—ગુદ્ ત્રાવક છે” કોસાએ આખો મોઝી ઉઠાના ગુણુ ગાવા માડ્યા “વિદ્વાન—”

“પણ મહારાજ ! હમણા એ છે કયા ?”

“ગયા માણુમને કસોટી કરના આવડવી જોઈએ”

મદ્રમદ્ભ ત્યાથી ચાલ્યો ગયો અને કાકને બધુ કહ્યું બીજી વખતે ચૈત્યના જેટલા નાના બારણા હતા ત્યા અકેક માણુસ ગમ્પી કાકે તપાસ કરાવી પણ કોઈ ત્યાથી નીકળતો જણાયો નહીં કાકને ખાતરી થતાં મજરીનો પતો હવે જરૂર લાગવાનો

ફરીથી જ્યાં કાકને આ ચૈત્યમાં આવવાનો વખત થયો ત્યારે ફટેલા ફટેલા લુગડા પહેરી તે ત્યા આવ્યો અને પેવો દુધ માધુ ઉતર્યો હતો તે એકાત ઓશરીની સામે મતામને બેઠો થોડી વારે કોઈ આવ્યો અને તે ઓશરીમાં ગયો કાક તેની પાછળ ગયો અને સતાઇ રહ્યો

ઉદાએ થોડી વાર સાધુ જોડ વાત કરી અને રજા લીધી પથ્થરના એક થાલલા પછાડી ઉભા રહી કાકે જોયા કયું મત્રી બારણા સુધી આવ્યો, બારણા બહાર નજર કરી અને બહાર કાક નહીં દેખાવાથી પાછો અદર ગયો કાક ઉંચે જાસે જોઈ રહ્યો ઉદાએ આમ તેમ જોયું અને ભીંતમાં એક જીતની, મોટી બારી હતી તે ઉઘાડી બહાર કુલો શીકાર પકડવા સાવજ કુદે તેમ કાક કુલો અને ઉદાએ અમથુ દીધેલુ બારણુ ઉઘાડી નજર કરી અને બહાર ભુરકો માર્યો

આ બારી મુનલેશ્વરના મંદિરની ભીંત અને આ ચૈત્યની ભીંત વચ્ચેની ગદી, અધારી મક્કીમાં પડતી હતી કાકે અમગળ જતા ઉઠાના સફેદ વસ્ત્રનો આભાસ દીધો અને તેની પાછળ ભીંતમાં લપસાઈ ચાલવા માડ્યું

ઉદાએ એ ગલીમાથી પડતુ મુળલેખરના મંદિરમા જવાનુ બારણ વટાવ્યુ અને તે મંદિરની પાછળ તે નીકળ્યો અને ત્યાથી અપાટાખંધ પાછલા બોયરામા તે પેઠો રખેને પકડાય એવા હરથી થીતો થીતો ચાલતો કાક પણ પાછળ ગયો તેને કપારી આવી, કારણ કે આ બોયરાઓમા કાલભૈરવ વસતો હતો એમ મનાતુ હતુ પણ કાકે વિચાર કર્યો 'ત્યા જન મારવાડી જાય ત્યાં તેના જેવા બ્રાહ્મણવીરને શો હર'

થોડુ ચાલી ઉદાએ કાકડો ચેતાવ્યો અને કાક એક ખુલ્લાને ઓથે ભરાઈ ગયો બોયરામાના પથર ખમેડી તેણે પેતુ બાકાત ખુદ્દુ કયુ અને તેમા તે પેઠો જ્યા ઉદાએ કાકડો ઓલવ્યો કે કાક આગળ વધી તે બાકારામ થઈ સુરગમા આવ્યો સુરગનો રમ્તો સીધો હતો.

કાકને આ તકનો લાભ લઈ ઉદામહેતાને યમસદનમા મોકલવાનો વિચાર થયો, પણ તેમ કર્યો કે મજની મળે એમ નહોતુ એટલે તેણે તે વિચાર મુલતવી રાખ્યો.

ધણુ ચાલ્યા પછી વિમલશાહની વાવમા તેઓ નીકળ્યા આ રમ્તો જોઈ કાક અચ્ચો પામ્યો અને મજરીની થી દશા હશે તેના વિચાર કરવા લાગ્યો મજરીની વર્તણૂકથી તેને ઘણોએ તિરસ્કાર આવ્યો હતો, 'જ્યા તેના હૃદય પર તે ગર્વિષ્ઠ સુદરીનુ સાત્રાન્ય નિશ્ચય હતુ અને તેને જીતવાની આશા તેણે હજુ લગી મુઠી નહોતી

ઉદો અપાટાખંધ ત્યાથી નીકળી સામે આવેલા અપાસરામા ગયો અને તેના એક વિભાગમા સુરપાલ રખેવાલ રહેતો હતો ત્યા ગયા કાકે તેની પાછળી બાજુએ જઈ અપાસરાની રચના નજરમા ધાલી

એ વડી સુધી તેણે વાટ જોઈ ત્યારે ઉદો પાછો નીકળ્યો અને વાવ તરફ ગયો કાકને હવે તેની પરવા નહોતી તેને ખાતરી થઈ કે મજરી આ અપાસરામાજ હોતી જોઈએ એટલામા સાજ પડી, અધા થયુ અને પાટણના દરવાજા બંધ થયા દરવાજા બંધ થયા એટલે કા- નીકળી સુગપાલનુ બારણુ ડોકલે

'કોણ મહારાજ ?' તેણે ધીમેથી પૂછ્યુ

"ભાઈ" હુ તો વટેમાગુ છુ મને અત્યારે પડી રહેના દેશી "

'મટાગજ' કોણ હશે તેનો વિચાર કરતો કાક બોલ્યો

“ગામમાં જનુ હતુ ત્યારે જરા વહેલા આવીએ ને” સુરપાલે કહ્યું,
“જાઓ, આ અદરની ઓસરીમાં પડો” કહી તેણે બારણુ અડકાવી દીધું

કાકને એટલું જ જોઈતું હતુ તે અદરની ઓસરીમાં ગયો અને
ત્યાંથી આખા અપાસરામાં ફરવા લાગ્યો. એ ચાર સાધુ શીવાય ત્યાં કોઈ
હતુ નહીં. તે બધે ફર્યો, પણ મંજરી રહી શકી હોય એવી જગ્યા જડી
નહીં અને ચિતામાં ને ચિતામાં તેણે આખી રાત ગાળી

તે સવારે વહેલો ઉઠી ફરીથી અપાસરા તપાસવા બેઠો. તેને એ તો
ખાત્રીજ થઈ હતી. મંજરી અહીંયા જ હોવી જોઈએ પણ ક્યા ?
સુરપાલ વખત છે ને નાણુનો હોય પણ તે ઉઠાનો સાગીર્દ હોય તો
તેને પુછતુ રા કામનું ? એટલામાં સુરપાલ હાથમાં બેંદુ લઈ ઘાવ પર
જતો જણાયો કાક તેની સાથે થયો

‘કેમ ગામમાં નથી ગયો ?’ સુરપાલે પુછ્યું

‘ના મારા મનમાં એ આનંદ ધ્યા કરીને જ જઈશ’

‘આશ્ચર્ય છે ?’

“હા” કાકે કહ્યું

બંને વાવે પહોંચ્યા અને સુરપાલે પાણી વહેવા માડ્યું. સુરપાલ
ધણો ઓછાબોલો હતો એટલે તેની જોડે વધારે વાત થઈ શકે તેમ નહોતું
કાકે ધીમેધીમે નહાવા માડ્યું. થોડી વારે તેને એક વસ્તુ આશ્ચર્યજનક
લાગી. સુરપાલ એક માણસને જોઈએ તેના કરતા ઘણું જ વધારે પાણી
વહી જતો હતો.

એકદમ કાકને વિચાર આવ્યો કે મંજરીને સુરપાલે બાંધરાખા તો
નહીં ગંખી હોય ? એ વિચાર આવતાજ તેને હસાખાની વાત સાલરી
ત્રિભુવનપાલે તેને તે કહી હતી તેવા રોમેરોમ ઉભા થઈ ગયા. શુ
મંજરીની પણ તેની દશા થવાની ? તેણે નાહી, મંખા કરી સુરપાલની
ગળ લીધી અને ઝપાટાબંધ બેર આવ્યો.

“કેમ રાતે ક્યા હતો ?” ચિતાવર મડલેશ્વરે પુછ્યું

“એની એજ પીડા તો”

“કાકે મેં મીનજાબાને વાત કરી હતી તેમણે વચન આપ્યું છે કે
મેં મંજરીને ઉચકી જનાર પકડાય તો તેને સખલ શિક્ષા કરવી”

“પકડાય તો ને ?” કહી હસીને કહ્યું
 “કે પતો લાગ્યો ?” કાકનો અવાજ સાલળી આવેલી કાસ્તીરાએ પુછ્યું
 “હા”
 “ક્યા છે ?”
 “કહુ ઉભા રહો પણ હુ પુછુ તે કહા”
 “શુ ?” બંને બોલી ઉઠ્યા
 “હ સાબાને વર્ષો સુધી કેદ રાખ્યા હતા તે કદ જાણ્યો”
 ત્રિભુવનપાલને વીસરેલા હુખનુ સભારણુ થયુ તેને કપાને કરચ્છીઓ
 પડી “કેમ ?”
 “મારે કામ છે”
 “તે જાણતી કોઇને ખચર નથી મામા બાણે ૧ ૨ માનગ્યા”
 “પણ લોકવાયકા શુ કહે છે ?”
 “કે વિમલમહેતાના અપાસગમા ગળી હતી”
 “સાચી વાત” કા- કહ્યું
 “કેમ જાણ્યુ ?” કાકનુ મનજ ઠેકાણે છે કે નહી તેનો મગ્ય
 આવતા કાસ્તીરાદેવીએ પુછ્યું
 “કારણ કે મજરી પણ લાજ ૧”
 “હે ‘લા શુ ભોયરા છે ?”
 “લોકામા એમ ગર્યા ચાલે છે”
 “ત્યારે તે પણ વાત સાચી તમે એ અપાસગના રખેવાળને
 ઝાળખો છો ?”
 “ના પણ ઘણો જીનો માણસ છે”
 “તે પલળે એમ છે કે ?”
 “તે કેમ ખચર પડે ?” મડલેચરે કહ્યું
 “એ ભોયરા વીગે ત્યારે કે માહીતી મળે ખરી ?”
 ત્રિભુવનપાલે ડોકુ હલાવ્યું “નહી એ તો તુ કહે છે ત્યારે મા-
 નો માનવુ એમજ છે કે એ ભોયરા છેજ નહી”
 “ઠીક છે હુ ખાત્રી કરીશ”
 “કેવી રીતે ?”
 “લાવી મજરીને છોડાવી લાવીને”

પ્રકરણ ૧૬ મુ

મંજરીએ પોતાના પતિની આખર સાચવી

કાક એક દહાડામાં બધી તૈયારી કરી, અને ત્યારે ઉદાને વિમલ-સાહના અપામરામાં જવાનો વખત થયો ત્યારે તે તેને મહાત્ રવાને તરફ થયો.

આટલા વખતમાં કાક અને ઝદ્રમજ એએ મળીને જે આરડીઆમાં મુરપાલ રહેતો હતો તેના કેટલાક નળીઆ ખસેડી ત્રાસ તોડી નાખ્યા હતા નિશ્ચિત મુરપાલ પોતાનું કામ કર્યું જતો હતો પોતાની હોમીઆરી-માં મલકાતો ઉદો નીકર થઈ રહ્યો હતો.

તે દિવસે ઉદો અજવાળા છતાં ન આવે માટે કાશ્મીરાદેવીએ એક યુક્તિ ધડી કાઢી હતી મોરહાથી કકસરિ કરીને એક વિદ્વાન દિગંજરી સાધુ એ ચાર દિવસથી પાટણમાં આવ્યો હતો અને તેને મળતા મીનળદેવી બપોર પછી જવાના હતા કકસરિએ રાજમાતાને સહકુલપરિવાર આવવા-નું સુચવ્યું હતું કાશ્મીરાએ આમ્રહ કરી ઉદાને પણ આવવાનું નિમંત્રણ કહાવ્યું રાજમાતાના હુકમનો અનાદર થાય નહીં એટલે ઉદાને આવવું પડ્યું ત્યાં સહેજે સાજ પડી ગઈ ત્યાંથી નીકળી ઉદો બનતી તરસએ મુરખને રસ્તે વિમલમહતાને અપાસરે આવ્યો તે વખતે મુરપાલ એટલે બેઠો હતો, જાપરા પર ધ્યાન દઈ કાક ચતાઈ ગયો હતો.

“કેમ મહેતા વાર લાગી?”

“શુ કક ? આજે મીનળઆએ બોલાવ્યો હતો.”

“લાઈ. હવે કે મોકલણ કરો હો હું બહુ દહાડા નહીં રાખ.”

“હવે બે ચાર દિવસ વધારે નહીં.”

“વાર ત્યારે બેમો હું લઈ આવું.”

“કેમ હવે આવે છે કે ?” ઉદાએ મીઠાશથી પુછ્યું.

“અરે શિવ શિવ કરો એ તો એવી જગરી છે હમેશા મારે ધાક ખતાવવો પડે છે.”

“શો ?”

“ કે ચાલશે નહીં તો ઉંચકીને લખ જઈશ આવો પેલી ઝોરડી મા બેસો ”

“ હા ” કહી ઉઠો પાસેની ઝોરડીમા આવ્યો અને મુરપાવ મજરીને લેવા ગયો

ઝોરડી નાની હતી અને તેમા એક નાનો દીવો બળતો હતો અત્યંત થઈ રહેલા ઉદાઝે કેડ હાથ મુકી આમ તેમ આટા મારવા માણ્યા-કાકને આ લાગ અમલ્ય લાગ્યો તેને ખાત્રી હતી કે મુરપાવને પાછા આવતા થોડીક વાર તો લાગશેજ તેણે એક દીવો કરી મુકવા અપરાનો વાસ તોડ્યો અને બાકામાંથી તે નીચે પડ્યો એ પડ્યો ત્યાં તેના તરફ ઉદાની પીઠ હતી પણ તે ધબકાથી ચમકીને પાછળ ફરી રહે તે પહેલા કાક તેના પર કુલ્લો મેટલા દિવસના ઘેરાઈ રહેલા અતુનથી તેને વળગ્યો, તેને મોટે ડૂંગો માર્યો ન તેને ભોંપે પાડી તેના પર ચઢી એકા ઉદાઝે તેને જોયો, ઝોળખ્યો અને તેના હોસમેસ ઉડી ગયા તેને લાચુ કે હવે તેને કાક જરૂર હાર કરવાનો

પણ કાકનો તેવો વિચાર નહોતો કમરે બાંધેલુ ધોતીયુ છોડી ઉદાના હાથ પગ બાંધ્યા અને તેના શાવ, વન્ન અને પાંચડી લઈ લીધા પછી તેના શરીર પરથી ઉઠી, બારી ઉઘાડી રૂદ્રમલ્લને બોલાવ્યા અને મન્ત્રીને ઉંચકી ગાસડીની માકક બારોએથી બહાર ફેંક્યો-રૂદ્રમલ્લે તેને લીધો

“ ૨૬ ”

“ ૨૭ ”

“ પેલા ઝાડ પાન ઉભો રહેજે, પણ આન જવા દેનો નહીં ” કહી કા- બારી બંધ કરી અને ઉદાની શાલ ઝોઢી, પાંચડી પહેરી અને તેની માફક શુભની બાધી

મુરપાલને આવતા તેના ધાર્યા કરતા વધારે વાર લાગી આખરે તેના અને બીજા કેટલા પગલા સભળાયા કાક સજ્જ થઈ જરા અધારમાં ઉભો

નજરી અદર આવી અને બહારથી મુરપાલે બારણા વાસી દીધા ન આવી-તિરસ્કાન્તી મૂર્તિ સમી અને બારણા આગળ ઉભી રહી, મનમા

માયુ ટપર ગખી, નીડરતાથી જોઈ નહી કાંડે તેનો ગર્વ, તેનો તિરંગાર,
નિશ્ચય બનેલા મધુગ હોઈ જોયા, અને છેલ્લા શબ્દો “શુનીમન્વતિ આ”
તેણે તેને કહ્યા હતા તે યાદ આવ્યા ડાકતુ ઉછળતુ હૃદય ભાવહીન
થા’ ગયુ જે પ્રેમ હૃદયમા ઉગળતો હતો તે પર ગૌરવ અને તિરંગારની
સપાટી ફરી વળી

“મજરી” તેણે ધીમેથી કહ્યું

મજરીએ તેને ઓળખ્યો નહી ટાકા તિરંગાથી તે જોઈ જ રહી
મજરી’ વાર નહી લગાડ આ બારી ઉઘાડી છે”

‘કાણુ’ અન્યથામા એક ડગલુ પાછુ ખસી મજરીએ કહ્યું
તેના અવાજમા એકદમ ઉમળકો આવ્યો “તમે”

“હા” સંજ્ઞાથી કાંકે કહ્યું “તે કહ્યું હતુ તેમ કુતરી પછાડી
કુતરો આવ્યા છ વખત નય છે’ કહી તે બારી પાસે ગયો મજરી
તની પાસે આવી

પણ ‘દા—’

મે માધીને બહાર નાખ્યો છ ચાલ’ સત્તાથી કાંકે કહ્યું
મજરીએ પાછુ ગવથી માથુ ઊંચુ કર્યું

“હુ એકલી કેમ આવુ? મારી જોડે બીજને એક કદી છે તેને
રુકી! કેમ અવાય?”

“મને બીજા કેદની પરવા નથી” ટાકે પેટે કાંકે કહ્યું

‘પણ તે તમારો મિત્ર છે’

‘કાણુ?’

“કીર્તિદેવ”

“કીર્તિદેવ’ અહ હવે સમજ પડી તેની વાત કાલે, અસારે તુ
તો ચાલ નહી તો પેલો રમેવાળ હમણા આવશે”

“મારાથી નહી અવાય”

“કેમ?” ગુસ્સામા કાંકે પુછ્યું

“મારે કીર્તિદેવને નિરાશ નથી કરવો”

“શ્રી રીતે?”

તે આશા રાખે કે - તેનો મિત્ર કાક તેને અને મને જોડાવવા જરૂર આવવાનો "

‘પણ મારાથી ન બન્યું તો ?’ અધીરાઈમાં કાક પુછ્યું

“જે તેની વલે તે મારી વલે”

‘તું મુગ્ધ છે’ કયવાએલા કાકે માત્ર કચકચારી કહ્યું

“નમારા જેવા નીમકહરામ મિત્રની મદદથી છુટવા કન્ના તે બીચારા આશાજીવી મિત્રની સાથે મરવું સારું”

‘તું નહીં માને ?’

‘હું નારંગાગમાં પડી પડી માનીશ - કીર્તિદેવતા મિત્ર એને જોડાવવા આવશે સારું મને જોડાવશે”

‘તું ખોલે છ ?’ કાકી કાક પામે આગ્યા

મને જોરજીલમથી લઈ જશે તો હુંમ પાડીશ” કહી મજરીએ દફનાથી તખીઅત વાળી દીધી ગુન્સામાં કાકે મુઠીએ વાળી નખ હાથમાં ખોસી દીધા મજરીએ ધમિયા ઉમેર્યું ‘તે ધાગે કે કે અસાધ્ય વન્યુ પણ તમે સાધ્ય કરો એમ છે

‘તમે કયા મુઝ્યા છો ?’

‘કોઈ કુનાની નીચે છીએ અમારી જાળીઓ તેમાં પડે છે”

‘એમ ?’ નિરાશામાં કાક પુછ્યું, ‘પણ તે જાણાય નેમ ?’

“અમે જાળીમાંથી વાતો કરી ઘેઘાટ કરીએ છીએ એટલે તે જરૂર જણવાનો”

‘હીક કાલે વાત મજરી તું નહીં જ માને ? કીર્તિદેવતા કાલે વાત એ કયા જાણવાના હોતો કે અચારે તને હું વત્ત જાઉં છું’

‘પણ આ પક્ષપાતથી મને ત્યાં જ કેટલું લાગે ?’ તેણે ગૌરવથી કહ્યું ‘તને ?’

“હા, જુલો ગયા” તેણે તિરસ્કારથી કહ્યું, ‘અમિતેને મને તમારી સહાયમંચારિણી બનાવી છે”

“મીક ત્યારે હું જાઉં છું” ચીઠાઇ કાઢે કહ્યું
“વારુ”

કાક ઝપાટાબંધ બહાર નીકળી ગયો આ દેવામના હતી કે ડાકેણ તેનો નિર્ણય કરવા તે આ વખતે અશક્ત હતો બહાર નીકળી, ધીમે અવાજે સુરપાલને “જય સોમનાથ” કહી કાક ચાલ્યો ગયો આ નવા પ્રકારનો જયજય સુરપાલને અપરિચિત લાગ્યો, પણ તેને કું વહેમ પડ્યો નહીં બહાર નીકળ્યા પછી કાક અને રુદ્રમણ ઉદાને ધસડી થોડે દૂર લઇ ગયા ત્યાં બે ઘોડા તૈયાર હતા તેમથી એક પર તેને બાધી રુદ્રમથ બીજા પર સ્વાર થયો અને કાકની સૂચનાને આધીન થઇ બંને ઘોડાઓ તેણે દધિસ્થલી તરફ હાકી મુક્યા

***

પ્રકરણ ૧૭ મુ

કર્કસૂરિની વૃદ્ધ હરણીની વાર્તા

જ સોરઠી દિગ્ગજરી સાકુને મળવા મીનજીવે ગયા હતા તે હાડકાના માળા સમેા, કદરૂપી મુખમુદ્રાનો પુગ્ગ હતો. તેની આખો સદાએ અડધી મીચાએલી રહેતી અને તેમા રહેલો ઉઘાણનો પાર કોઇ પામી શકતું નહીં

મીનજીવે અને તેનો સાથ તેને મળીને ગયા અને આવેલા બોકો વીખરાઇ ગયા માત્ર એક બે રજાખબા પુગ્ગોજ સૂરિની પાસે રહ્યા હતા એટલામા એક નોકર જોલો લાગ્યો પુગ્ગ કોઇ ન એળખી શકે એમ મોઢું બાધીને લા આવ્યો, તેને પગે પડ્યો અને સૂરિને સોરઠના શ્વેમકુચળ પુછ્યા

“કેમ છે?” તેણે ધીમેથી પુછ્યું કર્કસૂરિની તીક્ષ્ણ નજર તેના પર હરી રહી તે એક અક્ષર બોલ્યા નહીં

‘રુખાબા મીનજીવે જોડે આપને મળો ગયા, પણ તે સોરઠના સમાચાર પુછી શક્યા નહીં તેમણે ખબર પુછાવી છે’ પેલા નોકરે કહ્યું.

‘પાદેરી દેશળ ને વિશનની મા અને જીનાગઢના રા’ નવધણની પુત્રી થતા હતા.

‘અગ શી ? બાપુ ક્ષેમકુળનવ છે ’ કંઈ સૂરિએ મોટીયી કહ્યું અને પછી ધીમેધીમે શબ્દો ઉચ્ચારવા માંડ્યા “આ હાણુલગુર સસારમા ક્ષેમ અને કુરાવ ગુ ? એક દૃષ્ટાત છે એક અમારે ત્યા હરણી હતી-હતી ગુ છે-એ વાત જાણવાજેરી છે ” પેલા નોકરના કપાળ પર અધીગાત્રની કચ્છલી પડી

‘હા’ કહી સૂનિ વાત માલગવા ત્યા ખેડેલા મધાએ ધ્યાન દેના માંડ્યું

“તે હરણીને એ પ્રતાપી બચ્ચા-તેના એક હરણી બો બીજી હરણુ, બાકીના બધ નમાલા-એવા જ ’ પેલા નોક વાત સાલગવા માડી

“તે હરણી પડી માદી-જીઓ આ સસારની જુબી-મન્યા પડી મન્યામન્યા પોતાના બાલકો સાલધા બધા હતા તેની પામ, માત્ર ન મળે પેલા પ્રતાપી બચ્ચા-પેલી હરણી અને હરણુ ”

“અરગ ” પેના નોકરે સૂનિ સામે જોઈ કહ્યું

“હા-શોચવા જંની વાત ઘડી હરણી તરફડીઆ મારતી હતી એવે અમય ત્યા એકે નીનગગ સાધુ જઈ ચડ્યો-એક મહાન દિગબરી ” ડહો કંઈ સૂરિએ પહેલી વાર આખો પુરી ઉવાડી પેલા નોક સામે નેત્રુ

‘ઓરો ! ’ કહી એક ભાવિક દિગબરી શ્રોતાજને ઉચ્ચુ નેત્રુ

“તેને હરણીએ કહ્યું ‘મહારાજ’ ગમે લાથી મારા ગોર લાવો મારો પ્રાણ જતો નથી’ સૂરિએ કહ્યું ‘આ લાવ્યો’

‘પછી ? ’ પેલા નોકરે પુછ્યું

“સાધુ મહારાજ પવનપાવડીએ ચઢી પૃથ્વીની પ્રવક્ષણ કરી આવ્યા, પણ પેલા છોકરા મન્યા નહી જીઓ, પેલી તરફ હરણી તરફડે- આમ પેલા બચ્ચા ગમે ત્યા ગયે આ દુનીઆની ક્ષેમકુલવાનાનું દૃષ્ટાત ”

“પણ મહારાજ ’ એ બચ્ચા કઈ દિશામાં ગયા તેની કે માહિતી નહી મળી ? ” પેલા નોકરે પુછ્યું

“તે તો મળી ”

“લાગે સાંધું મહારાજને પત્તો કેમ નહીં મળ્યો ?”

‘પત્તો મળે તોએ શું ? પોતાના અવચ્છદમાં પડેલા ઢોકરા કે વગ્ગા મારીત્રની દગ્ગા કરે ? એકલુ હરણુ પણ જાત્ય તો પેલી ઘરડી હરણી ॥ જ્ય ગતે જાય ”

“ત્યારે મહારાજ, પછી શું થયું ?”

‘પછી શું ? નહીં જાન અલ્યા, કહેજે તારા ગેઠાણીને આ માર્હી હરણીની વાત આ દુનીઆમાં ક્ષેમ શું આં કુરાવ શું ? આ વાત કહેજે મને મળ્યે શો કાયદો ?”

પેણો નોકર આ વાત સાલણી ચાલ્યો ગયો આં બધા સીખરાન ગયા

પ્રકરણ ૧૮ મું

૫૬ હરણીનાં બચ્ચાની કથા

બીજે દિવસે પરોડીએ સોમ તેના હમેશના ગ્રીગ્ગતા મુજબ પોતાની પાડીમાં પેલા નાના જલકુડ આગળ ફેલ સીણતી હતી તેના હૃદયના ઝ્યાનિ હતી, કાચુ તેના આલજ્યનમાં કૃષ્ણદેવ જાને નિરાશા પ્રસરી સ્હી હતી

એકદમ તેની પાછળના ઝાડ હાલ્યા તે ચમકી પાડી ફરી હાથ-વળી ઝાડ આધા કરી કૃષ્ણદેવ સામે આવી ઉભો તેનું મોઢું હસતું હતું, તેની આખો ચમકતી હતી પરોડીઆના મીઠા ઉમસમાં તે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ જેવોજ લાગતો

“ખેમાર ‘—”

‘હા, તેજ ખેમાર ચાલ્ય—”

સોમે જવા માડ્યું “સોમ !” ખેમારે કહ્યું

“કેમ ?” સખ્તાઈથી સોમે પુછ્યું

“હું છેલ્લી વાર તારા દર્શન કરવા આવ્યો છું. હું આજે પાટણ છોડી જવાનો છું.”

“મેં જાણ્યું કે મયા હશે ” તેણે આડા કરતા કહ્યું

‘તુ અહીંઆ ને હુ કેમ જાઉં?’

“મારે ને તમારે શું?”

“બધુ જ તુ નહીં માને?”

‘ના મે એક વાગ કહ્યું—પાટણનો દુસ્મન તે મારો પણ.’

“પણ પાટણનો હુ દુસ્મન કયા છું?”

“તમારી સાત પેઢી છે.”

“ભલે હોય હુ નથી કાગણ કે માર મન—”

સોમે હંચુ જોયુ

“તારા ચરણ સેવવા તારાના કંઠે છે” હીમતથી હસી ખગારે કહ્યું

‘એ વાત તમાર કરવી નહીં.’

“એ શીવાય મારે બીજી વાત ડરની નથી આ ભવેસોમ—આને ભવે
સોમનાથ—એ જો મારા બેલી.”

સોમને હન્યા વિના ચાલુ નહીં

“ખરી વાત તુ મને ઓળખતી નથી તુ નહીં માન તો હુ પાટ
ણને પાંધર કરીશ—સજ્જનમહેતાને પકડીશ—તેવી ઓકરીને પગાણી
ખનાવીશ પત્રી મને કોણ રોડવાની હીમત કરશે?”

“આ બધી વાતો નથી સાલજવી” કહી સોમે કાને હાથ દીધા.

“પણ મારે ડરેલી છે—તુ માનશે તો તારું પીચર ને મારું સાચું
ગણી હુ પાટણ સાથે સધિ કરીશ.”

“નહીં તો?”

“તુ મને ઓળખતી નથી યાદનાસ્થવી કરાવી તે જ શ્રીકૃષ્ણ
મારું પૂર્વજ.”

સોમને કપારી આવી તેણે ચિત્ત ન્વસ્થ કરી કહ્યું—“આ તમારા
તડાકાથી હુ થાકી ગયો.”

“તડાકા કેમ?”

“તમારા હાથમાં એ બધી સત્તા જ કેમ આવવાની?”

“કારણ કે જીનાગઢની માદીનો માલીક હુ થવાનો.”

“હે!” તિસ્કરમાં સોમે કહ્યું

“હા-માગ પિતા મળ્યા પડ્યા છે”

“કોણ ના” ચમડીને મામે કહ્યું, “દેમ જાણ્યું?”

‘તેમણે અને એક માગુના સૂરિ જોડે સફેદો મોકલી બોલાવ્યો છે-
મો ગાદી આપવાનો તેમનો વિચાર છે”

‘તે નમ અને?” સોમે વિચ્છેદ પામી પુડ્યું

‘માગ માટા લાદ્યોઆ પાણી નથી, તેથી મારા પિતા મનેજ
ગાદી આપશે ખાત્રીથી ખેગાને કહ્યું સોમની આખમા જરાક મીઠાશ
આવી, ખગાને તન્ત તેનો હાથ પકડયા

“સોમ” નુ જુનાગઢની પટરાણી થશે”

છોડી દે” કદી મામે તેનો હાથ તગ્છોડી નાખ્યો “મારે
ને જુનાગઢને શું?”

વાહ” હસીને ખેગાને કહ્યું, “જુનાગઢ મારું એટલે તારું પણ
નું ને” જુનાગઢ ને પાટણ એ બે સબધ બાધે તો સાગ નહી?”

‘જો રા” મામે જવાની કચ્છા દર્શાવી કયું

“હીક હુ રાતે આવીશ અને રાતે આપણે પાટણ છોડીશું”

સોમે જવાળ નહા દીયો

‘હુ પેલી બારી આગળ વાડે જોઈશ”

‘ના”

“ના શું” હા, જરૂર ગામ ભલે જુદા હોય, હૈયા કયા જુદા છે”
કદી ખેગાર ત્યાંથી કુદીને ઝાડીમાં મધ જંગો રહ્યો વિચારના વમળમાં
ગભરાઈ ગયેલી સોમ ત્યાં પથ્થર જેવી બની ઉભી રહી તેના અસ્વસ્થ
બનેલા મગજ આગળ જુનાગઢની માદી રમી રહી તેનું બોણું, પ્રેમાળ
હૃદય ખેગાર પાછળ મયુ-તસ્ત પાછું આવી ન શક્યું

*

*

*

*

*

આ વાતને ધડી બે ધડી થઈ ને કકસરિ ઉતર્યા હતા ત્યાં પેલો
રૂપાદેવીના નોકર જે મધ રાત્રે આવ્યો હતો ને આવ્યો અને સૂરિને પડે
પડ્યો. ને વખતે પણ સૂરિની પાસે બે મણુ જાણ્યું બેઠા હતા

“મહારાજ” રૂપાબાને મેં આપની હરણીની વાત કહી”

“વારુ”

“તેનો જવાબ કહાવ્યો છે”

“શો?”

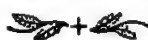
“રાતના બાને સ્વપ્નુ આવ્યું કે બાણે પેલી તરફગી હરણીને મળવા તેનું એક બચ્ચુ જઈ પહોંચ્યું”

“કયું? હરણી કે હરણું?”

“હરણી નો પોતાની જ જાલમા હતી, પણ હરણ સફાળુ સાગડ લણી ચાલ્યું અને જદ્દ હરણીનો જીવ ગતે ગયો”

“રુપાદેવીને કહેજો કે આ સ્વપ્નુ બહુ શુભસૂચક છે હરણું જાય એ ચોગ્ગજ છે આવી વખતે તેને બીજે શું કામ? જા બેગાર! બાને જઈને કહેજો કે મારા આશીર્વાદ”

પોતાનું નામ સાલણી પેલો નોકર ચમક્યો, પોતાનું મોઢું વધાર છુપાવવા મોઢે હાથ મુકી ખાસી ખાવા લાગ્યો કકસરિએ તેને આશીર્વાદ દીધો અને તે નોકરે ત્યાંથી ઉઠી ચાલવા માડ્યું

પ્રકરણ ૧૯ મું

પાટણનું પરદેશખાતું

સવારના ઉઠી કાઠ મંજરીને છોડાવવાની વેતરણ કરવા માઠી પહેલા તે વિમલમહેતાની વાવ આગળ જઈ, મંજરીએ કહ્યો હતો તે કુતો પારખા આવ્યો, તેમા ઉતરવા માટે જોઈએ એટલું દોરડું ત્યાં સાંજના પહોંચી જાય તેની જોઈવણ કરી, અને પછી તેણે મંજરીને અમાવાસ્યાને દિવસ જીનામદ લઈ જવાનું વચન આપ્યું હતું તે પાળવાની તૈયારી કરવા માઠી તે રાતે પાટણ છોડવાનો પોતાનો દરાદો તેણે મહેશ્વરને દેખાડ્યો

મહેશ્વર ચકિત થયા અને આનાકાની કરવા લાગ્યા

“પણ મહારાજ! મંજરી આખા આગળથી અદીઠ થશે નહીં ત્યાં સુધી ઉઠો જ પીને બેસવા દેવાનો નથી એ રીતે મંજરીને પણ દાદાને મળવાની દોસ છે ને પુત્રી પડશે. માટે જવા દો” કાકે કહ્યું

‘ પણ રન્ને શુ થશે ?’

કે નહીં હુ છુ ને સાથે પાચ દશ માણસ લઈ જતશ ’

‘ પણ મહીનામા તુ પાછો ફરે ત્યારે ?’

‘ જરૂર મારે ત્યા શુ કામ છે ?’

‘ પણ મામાની રજા લીધી ?’

‘ મુળદા મહેતાની રજા લેવા હુ આયાલ્યો ’ કહી તે રામગઢ આગેના
અથદેવ મહારાજ હતા નહીં એટલે તે મુળદા મહેતાને આરોપ્યાન
મળવા ગયો. પણ તેની સાથે કોઈ ખાનગી મસલત ચલાવતું હતું એટલે
થોડો વખત તેને ઊભા રહેવું પડ્યું આખરે મહાઅમાલ્ય બેઠા હતા તે
ખડમાથી એક ઘુળેટો સ્વાર બહાર નીકળ્યો તે માણસ ધણી લાખી
મુસાફરી કરીને આવ્યો ત્યાં એમલાગતું હતું પણ કાક પોતાના વિચારોમાં
એવો ગુલામલો હતો કે તેણે તેના સામે પણ જોતું નહીં અને ન્યાય
મુળદાનો માણસ તેને કહેવા આવ્યો ત્યારેજ તે આસપાસ નજર કરી,
સ્વસ્થ બની અંદર ગયો.

‘ કેમ ભટ્ટરાજ ! હમણા કે દેખાતા નથી ? ’ મુળદામહેતાએ
હસીને ટોળમા પુછ્યું.

‘ દરરોજ આપની સેવામાં હાજર થાઉં છુ ને ’

વારુ બોલો ! કેમ ?’

આપની પાસે એક યાચના કરવા આવ્યો છુ ”

“ શી ? બોલો ખુશીથી ” કાક મુળદામહેતાની મીઠાશ જોઈ વિસ્મય
પામ્યો.

“ મારે મહીનાની રજા જોઈએ છે ”

“ રજા ! ” જરા વિસ્મય પામી મહાઅમાલ્ય પુછ્યું, ‘ પાટણમાં
શી ખોટ છે ? એટલામાં લાટ સાલ્યું ?’

“ ના મહારાજ ! ”

“ ત્યારે ? ”

“ મારે જરા કામ છે ” કાક ખચાકા ખચાકા બોલ્યા.

“ એવું શુ છે ? ” ઘણાજ હેતુભર્યા હાવ્યથી મુળદા પુછ્યું.

“મારી સ્ત્રીને તેને મોસાળ મુઠ્ઠી આવવી છે મુગલ તે રાતની
નાત સલાતે છે કે નહીં તે જોવા કાક બોલ્યો

“હમણા મન નહીં મજે મારે તમારું ધણુ કામ છે તરસ્થતાથી
અમાલ્યે કહ્યું

‘મહારાજ’ બનતી કિતાવજે હું પાછો આવીશ

‘પણ અહીંઆ મારું કામ રખડે તે’” મુગલે પુછ્યું

‘મહારાજ’—”

“અરે હા—” મુગલને કેં યાદ આનના નેણે કહ્યું

‘શુ જી?’ કાકે પુછ્યું

‘તમે તો કવિકુલશિરોમણિની ડોકરી પગપા છો નહીં’

મકે ડોકા વને હા કહી

‘ત્યારે તો તેનું મોસાળ જુનાગઢ

‘હા જી’

‘ચાલો એક પથ અને એ કાજ મા- પણ તમને જુનાગઢજ
માડવવાના છે”

જુનાગઢ’

હા અને એ કામ કાકભટ્ટ શીવાય બીજુ કોઈ કરી શકે એવું
નથી તમે આવ્યા ત્યારે હું તમારોજ વિચાર કરતો હતો” કાક જરાક
હચ્ચો અને જોધ રહ્યો હવે તેને મનલમહેતાની મીઠાશનું કારણ જણ્યું
તમે રાત્રે જાળખો છો”

જી હા”

તેનો છોકરો અહીંઆ છે” કાક ગ્વાસ્થ્યથી જોધ રહ્યો “તે
તમારો દોસ્તદાર—નહીં?”

‘જી હા’” કાકે હાંમતથી મત્રીને કહ્યું “તે દિવસે આપણે સત્જન
મહેતાની વાડીમાં હતા ત્યાજ એને જાળખ્યો”

“તે પહેલા તમે એને પારખ્યો નહોતો?”

‘સકા હતી—ખાત્રી નહોતી પડતી”

‘ત્યારે મને કેમ નહીં કહ્યું?”

‘આપે મને પુછ્યું નહીં તેમા’
 મુળલ હસ્યો “કાકલદ” તમે લય કર માણસ છે”
 ‘સાથે વિશ્વાસપાત્ર પણ છું” કાક હસીને કહ્યું
 ‘વાર” મુળલે ગાલીયથી પુછ્યું “એ જેગારનું શું થયું”
 ‘તે દિવસે ગત પછી તે અદૃષ્ટ થઈ ગયો છે”
 ‘હ-તેને અહીંઆજ ગયેલા છે અને તમારે જીનાગઢ જવાનું હ”
 ‘જેવી આત્મા”
 ‘ગ’ મરવા પડ્યો છે તેને મરલા છાકરા છે તે ખબર છે”
 જ હા રાયધણ, શેરસિહ, ચુડચંદ્ર ને જેગાર”
 ‘આપણે ત્યાં અહીંઆ નાનો આવ્યો હતો, નહીં?”
 “જ હા” જેગાર’ અજાણપણનો ડોળ કરતા મત્રી તરફ હસી-
 ન કાઠે કહ્યું

‘કાક એમા નવધણનો વહાલો છોકરા જેગાર છે તે એને ગાદી
 આપવા માંગે છે પણ આપણી ગત્યનીતિ ન્યાયી છે—મોટા દીકરા
 રાયધણને ગાદી મળવી જોઈએ’ ધીમેધીમે મુળલે કહ્યું

“જ”
 કાકપણ પ્રમાણ ચુડચંદ્ર કે જેગારને ગાદી ન મળે એ જવાનું હ”
 ‘જ

“નહીં તો પછી આપણે મોટાનો પત ત્રીજા માથે લટકા
 વિના છુટકો નથી”

“જેવી આત્મા”
 “પરશુરામને હું એક દિવસે જોડે સદેશો કહાવું છું તે બનતી મદદ
 કરશે પણ આમા માત્ર શૌર્યનું કામ નથી કામ માથે લેનારો શરો
 પણ જોઈએ અને સત્સદી પણ જોઈએ”

માગશી બનવું કરીશ”
 બસ મારે એટલું જ જોઈએ હ ક્યાં નીકળીશો”
 “કાલ સવાર પછી—આપ કહેા ત્યારે”

મુળલ આ હીમતવાન જીવાનીઆ તરફ જોઈ ગ્હો “હીક કલે પગદીએ નીકળજે સાથે ઝેલલા માણસ જોઈશે.”

‘કે જરૂર નથી મે આઠ દશ મારે માટે લીધા છે તે પુરતા છે હું વધારે માણસ લાવું તો કામ બગડે’

“વાર માજના મને મળજે બીજી કે હશે તો કહીશ’

પ્રકરણ ૨૦ મુ

કાકને લાગે છે કે કીર્તિદેવ ગાંડો થઈ ગયો છે

મુળલે આ કામ તેને સોંપ્યું તેથી એક રીતે કાક ખુશી થયા મજરીને મોસાળ મુકવા જવું એ એને નાનમભયુ લાગતું હતું આ કામથી હવે તે નાનમ જતી ગઈ અને ગર્વિષ્ઠ સ્ત્રીની સાથે ગર્વભરે તે જઈ રાકશે એમ લાગ્યું મજરીના ગર્વને પણ અલ્પના પમાડે એવો ગર્વ પોતે ધારવા તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો, અને તે ગર્વ સકારણુ છે એમ પુરવાર કરવા માટેજ તે કીર્તિદેવ જેવા રાજ્યદીને હોડાવવા તત્પર થયો હતો જ્યાં મજરીના ગર્વમાં રહેલી લવ્યતા તે નંદ શકતો હતો અને તેને લીધે મજરી તરફ તેનું માન વધતું જતું હતું આ ઉપરાંત તે એ નિરીક્ષણુ પણ કરી રાકતો હતો કે મજરી જેની શુદ્ધ, લાવનાશાલી સ્ત્રીના આદર્શો પુરા પાડવાને તે જે મથન કર્યા કરતો હતો તેનાથી તેના પાતાના આગ્રમ અને પગક્રમ અદ્ભુત થતા જતા હતા

તે માજ પડતા મુળલ મહેતાને મળી છેલ્લા એ સાગ્ર ગીખામણુના સાબળી મુળલેશ્વરના ભોયરામાં થઈ વાવ પર આવ્યો ત્યાં નક્કી કરી ગપેલી જગ્યાએ લાગના એ યોદ્ધાઓ કુભારને વેષે એ ગધેડા પર દોરડા ભરી ઉભા હતા થોડે દૂર સંજેત પ્રમાણે કીર્તિદેવને સાગ્ર આણેલા એક પવનવેગી ઘોડાને ઝાડે બાધી રાખ્યો હતો

કાકે ઝપાટાબંધ એ દોરડા કઢાવ્યાં અને તેને પેલા ડુવામાં નાખ્યા તમાથી એક દોરડું કેટલું બાધી, બીજું દોરડું સરતો સરતો તે નીચે જાયો

ત જેમ નીચે નીચે ઉતર્યો તેમ સ્થોકના શખાના પડધા તેના કાને પડ્યા અને તે પડધામા તેણે મજરીનો અવાજ પારખ્યો.

તેને જેવું લાગ્યું કે પોતે ઉતરેનાઉતરેના જાળીઓ સુધી આવી લાગ્યો કે તેણે ચક્રમક ધસી રનો કાકડો ચેતાવ્યો અપરિચિત પ્રકાશથી જલરાધ ઉડેલા જીવજીવુ ને પખીઓનો ખળખળાટ ત્યા થઈ રહ્યો, થોડેક દુરકુશાનીભીત પર એકમોટા સાપને જલરામણમા છલ કાઢતો તેણે જોયો જાણે પોતે નરકમા સફેદે આગ્યો હોય એમ તેને લાગ્યું.

તે દોરડું હલાવતો, કિપરના ઝાલી રાખનારને દિશા બદલવાની સૂચના આપતો આખરે પેલી જાળીઓ પાસે ગયો.

મજરીની આખમા હર્પના આસુ આવ્યા

“ આવ્યા ! ” તે ઉમળકાભરી બોલી ઉઠી

“ હા ’ કંડે પેટે કાકિ જવાળ આગ્યો

‘ કીર્તિદેવ છ ’ ”

કાક ‘ વયસ્ય ’ તું ‘ શામારા ’ બીજી જાળીમાથી કીર્તિદેવ મોલી ઉઠ્યો

“ મેમ જાળી જખરી છે કે ? ”

ના મે દીવી કરી મુઠ્ઠી છે પણ કાક ‘ હમણા હુ આવી શુ કર ? ”

કેમ ?

“ કેમ ? ”

આજે વદ ચૈત્ર છે ’

‘ હા ’ એકદમ સ્મરણ થતા કાકે કહ્યું, “ ઠાલભૈત્વ— ”

‘ હા તેણે આજે મધરાતે આપણને બોલાવ્યા છે ’

‘ હા ચાલો આપણે અહીંઆથી ત્યા જઈએ ’

‘ અને ગરતે પડ્યાદ જાઉં તો ? ’

“ નો ભોળાનાથની મરજી ”

‘ એટલે મારું તો મૃત્યુ જ થાય ’

“ હાઓ ”

“ અને તો મારો પિતા માણુ છે તે જાણ્યા વિના— ’ કીર્તિદેવે સમ્પ્રેડે ડોકું ધુણાવ્યું “ કાક ‘ લાઇ ’ મને એ ત્રાસ સદાએ થયા કરે છે ’

“ જો ? ”

“ કે મારો બાપ જાણ્યા વિનાજ હું મરી જવાનો આવું થાય તો એ ત્રાસ ખરો હશે ” નિગશાલ્યા અવાજે માલવી ચોદાએ કહ્યું કાંઈ દાત કચકચાવ્યા અને પુછ્યું “ ત્યાં શું કરવું ? ”

“ તમે જઈ કાલભૈરવને પુછી ને પાઠ આવો ” કીર્તિદેવે શાનિથી કહ્યું કાકનો મીઠાજ ગયો “ તમો કે ભાન છે ? આમ તમને છાડાવવા એ કે હસવાનો ખેલ છે ? આ બીજી વખત ઘેર આવેલી ગયા પાંચી કેસો છો ”

“ પ્રારબ્ધમા હશે તો જરૂર છુટીશું જે તમે હમણા ક્યું ને જરૂર મધરાત પછી કરી શકશો ” કીર્તિદેવે પથ્થર પીગળાવે એવા અવાજે કહ્યું. તેના તરફ મીઠાજ કાઢ્યો ને નહીં મુઝતા મનમા કાંઈ કીર્તિદેવને બે ચાર માગો દીધી

કીર્તિદેવે તેનું કુલ શોધવા ફેટના આગર હતો ન કાક જાણ્યા હોતો, અને તે માલવી ચોદા માટે તેને એટલું માન હતું કે તેનું હૃદય દુખાવવા તેનો જીવ ચાલા નહીં ને મનરીની જાણી તરફ કર્યો

“ મનરી ! તું ચાલે છે ? ”

“ કેમ તમે કાળભૈરવ પામે જાતને પાઠ આવો હો ના ત્યાર ”

“ ને પાછો નહીં આવ્યો તો ? ”

“ વૈધવ્ય મળ્યા પછી-આ સ્થવ કે બીજી સ્થલ તેની શી પરવા ? ”

એક સપ્ત પાણી બોલ્યા વિના કાક સ કેત પ્રમાણે માતાની કેડે આંધળું દોરડું હલાવ્યું અને ઉપર ઉભેલા પેલા બે પુરુષોએ તેને બેચી લીધા મનરીએ કહેલા કેદલા સપ્તોથી કાકનો નિશ્ચય એકદમ ચઢ ગયો હતો ‘ વૈધવ્ય ’ સપ્તથી મનરીએ બે કાક જીવનો રહે તો જરૂર આવે એવી તેનામાં નિશ્ચય શ્રદ્ધાનું સૂચન ક્યું હતું, અને આ શ્રદ્ધાથી કાક તાબે થયો હતો આટલું ક્યા જાણ પાણી અજાણ્યા મનરીની સના તેના પગ તેવી ને તેવી જ નમેલી હતી

કાક ઉપર ગયો ત્યાં પેલા બે ચોદાઓએ ચકિત થઈ પુછ્યું ‘ ક્યા છે ? ’

“બધા ગાડા છે હજી આપણી મહંત પુરી થઈ નથી હું બે ત્રણ ઘડીમાં પાછો આવું છું ત્યાં સુધી તમે નીરાને બેસો”

“આ રાત્રે?” એકે પુછવાની હીમન કરી

“સોમભટ્ટ! હીમત ન ચાલે તો પાછા જવા માડો” સખનાઈની ટાંકે કહ્યું

“ના-ના-ના બાપુ” હું તો તમારે માટે પુછું છું”

“ગાડા” માટે માથે ઝાંકાન્થર* લગવાનું છે”

“હા”

“જો જો મસતા—”

“નારે”

ઠાક ત્યાંથી ગયો, થોડે દૂર બાધેલો ઘોડા પલાળ્યો અને હીમનાજ આચરને એવાં કાલભંગવને કીર્તિદેવનું કુલ પુછવા નીડળ્યો

~~મને કહ્યું~~

પ્રકરણ ૨૧ મું

શ્રીમાલી દરવાજો

ઠાક કીર્તિદેવ અને મેજરીને છોડાવવા મથતો હતો તે વખત મુન્નલ મહેતા વિહારી ત્રાથે ખાનગીમાં બેઠા હતા

“બાપુ! મને ઠાક સમજતો નથી”

“મને સમજાય છે તારા આંખે શું કયું”

“મેં બધા જાણના છું”

“વાર પછી આંખે શું કયું” મુન્નલે અધીરાઈથી પુછ્યું

“સવારે એ ગામ બહાર જઈ આવ્યો, પછી આપની પાસે આવ્યો પછી એક વાટના પોદ્દા પાસે શું મગાવ્યું તે ખબર છે?”

“શું?”

“બાપુ” બંને બંને હાથના બે દોરડા—”

* કેવળી પવિત્ર મનાતું એક શિવનું લિંગ

વારુ”

“તે મહાદેવ મહારાજના ત્યા મોકલાવ્યા

‘પછી’”

‘પછી એ કુભારો ગધેડા લઈ આવ્યા”

નગલ મહેતા ખડખડ હસી પડ્યા

‘મુખ્ય’ વળી વાતમાં ગધેડા કયાથી આવ્યા ‘આજે તને શું થયું છે?’

‘માપુ’ એ નહીં પણ કે મમજ પડતી નથી”

‘હી’

તે ગધેડા મહાદેવ મહારાજના પાંચડે બારણેથી બાર બારી નીકળ્યા
અને સધ્યાકાલે શ્રીમાલી દગ્ગાજેથી બહાર ગયા

‘પછી પાછા ક્યારે આવ્યા?’ હસીને મુનને પુછ્યું

‘હજી આવ્યા જ નથી ને દરવાજા બંધ થઈ ગયા

વારુ ગધેડાની વાત પુરી થઈ હવે કે રહી છે’

“પછી ત્રોડા પર એવી એક લાટનો થોપો મહાદેવ મહારાજના
વાડામથી નીકળ્યો જતાજતા તે સ્વારને કાઢ કે કાનમ ડાલ્યું’

પછી’

પછી આપને મળી એ મુનલેશ્વર મહાદેવમાં એ

બીજી ક’ ડાગી મહાઅમાત્યે પુછ્યું

“હજી તેમાંથી પાછા આવ્યો નથી’ મત્રી એકદમ બાગવાથી ઉઠ
વાની નેવારી ડરતો વિહારી બોલ્યો

‘શું કહે છે’”

ને મદિરમાં પણ નથી’ ડાગુ બાણ રહી વિહારી કહેતા

‘વિહારી’ જરા ધ્યાન દઈ મુનલે પુછ્યું, ‘તેને ગમે નયો
વખત થયો’

‘પાંચ બાત પડી થઈ હશે પોતાની બાહોશી પર મલનાનો
વિહારી મોલ્યા

‘તે ત્યા પહોંચા જતો હતો’”

“ના એક બે વખત સાજના પાનના પેલા જીનના અપાસનમ
જનો હતો હું નહોતો-’ મુજલનો એકાઝ દષ્ટિપાત જોઈ તે મુજો રહ્યો
‘ ડાઠ મવારે ગામખદાર ક્યા ગયો દનો ? ” મત્રીએ પુછ્યું

“ ટોળુ જાણે પછુ તે પણ શ્રીમાલી દરવાજેથી ”

અહ વાન પેલા ગધેડાની ગુજોમા શુ હતુ ?

મને પેલા દોરડા લાગ્યા ”

પોરા કેવો હતો ?

જમરો પાણીપથો ”

સેક જી બીજી કે ?

કે નહીં આપુ ’ કહી પોતાના મનયો પર મુજલે આટલું
જાન મુક્યાથી મલકાતો વિહારી બહાર ગયો પાચ દસ પલ મુજલે
અકાઝતાથી, ભોય પર નજર ટેકવી વિચાર કયો વિહારીની ધ્યાનપર્વક
જોવાની શક્તિમા તેને વિશ્વાસ હતો

“દોરડુ-શ્રીમાલી દરવાજો-મુજલેશ્વર મહાદેવ,-આ છાકરો લય કરછે ”

એકદમ મુજલને એક વિચાર આવ્યો તેના ડોળા ચળકી ઊઠ્યા-
તેના કપાળ પર કોઈ આવ્યો તેણે હાથ પગ હાથ પછાડ્યો તે હવે
સમજ્યો ’ કહી ઉભો થઈ ગયો

“અહાર કોઈ છે ’ એક અનુચર આવ્યો ‘ જી માર ખજાં તે
જમૈયો લા આવ ’ ”

‘ જી ”

સાથે વલ્લાણુ પછુ લાવજો ”

દશ પલમા મહાઅમાલ શસ્ત્ર સજી જાનામાના રાજમહર્જી એ
નાની આરીએથી બહાર પડ્યા અને અપાટાળધ શ્રીમાલી દરવાજો મ્યા
‘ રેવાદત ! ”

દગ્યાન ચમકી જોઈ રહ્યો ‘ કોણુ લાત ! ”

‘ મારી ઉધાડ ” સત્તાથી મુજલે કહ્યું

“ નહીં ઉધડે હવે બધ થઈ ગઈ ”

“ નને કહે છે ન ખચર કે / તારી મશાલ લાવ ” દગ્ગાન આટલી
અત્યારથી આ માલુસને બોનતો જોન ગબરાતો મશાલ લઈ આવ્યો.

‘ કોણ છે મહારાજ ? ’

જેવી મશાલ આની એટલે મુગલમહેતાએ મોટા પરની છુકાની કાઢી
નાખી તને જોતાજ દગ્ગાન ગભરાન પાડો હાથો “ મહારાજ ”

‘ હા ચાલ જારી ઉઘાડ ન્વાદત ’ અહીંઆથી આવના એ ગધેડા
જતા નેચા હતા કે ? ’

‘ હા મહારાજ ’

ને પાગ ફર્યા ? ’

ના અનદાતા ! ” કહી અને તેડેલો અવાજ કરી તેણે મારી ઉઘાડી
અને પહેલા મશાલ આગળ ધરી

તને થોડી વખત પરજ લાચ લઈ રેવાદતે નાટખહાર જવા દીધા
હતા તે માલુમેને ચેતવવા તેણે મશાલ આગળ કરી કાટની બહાર થોડ
દૂર નિભા પલા એ માલુઆ મશાલ જો ગભરાયા અને તરત કોટની
પામે એડ ઝાડને એથે લરાઈ ગયા

ન્વાદત ’ વખત કે ને હમણુ હુ પાડો ક- અગતો મહેજે ’
જેવી આતા ”

મશાલનુ તેજ મુગલના માઠા પર પડતુ હતુ જે પેલા એ માલુસા
ઝાલન એથે લગયા હતા તેમણે પણ મહાઅમાલને ઓળખે અને
એમથી જે ઉચો હતો તેણે ખીમનો હાથ દાખ્યા

‘ મામ ’ નેચા કે ? ”

“ હા એ ક્યાવી અલારે અહાઆ ? આપણને પડવા તા નહી
આવ્યા હાય ? ”

ગાડો થ- છે / એગારે સોમનો હાથ દાખી કહ્યુ, “ મુગલ
મલનાને નારી ની પરવા પડી જે ? ”

‘ હા હવે મને ચાદ આવ્યુ ” એકદમ મામે ધીમેવી કહ્યુ ‘ ને
નિસ પણુ તમે મને લઈ જતા હતા ત્યારે પુઆજન આડે આવ્યા હતા ’

‘દા’ દાત કચડ્યાની ખેમારે કહ્યું, “એક વખત તો એ વચ્ચે આવ્યો, ફરી આવશે તો—” કહી ખેમાર મુજો રહ્યો.

સોમના માથામા રણુશીંગડા ધુકાવા માઝ્યા ખેમારે તેનો બોલ પાળતા હતો અને ગત પડતા સંજ્ઞનમહેતાની વાડીમા હાજર થયો હતો. સોમના મનમા અનેક વડલાગ થયા કરી જીનાગઢની ગાદી-ખેમારનો મોહ-એ ખે એક તરફ આકર્ષતા હતા—પાટણ તરફનો પ્રેમ અને પિતૃભક્તિ બીજી તરફ ખેચતા હતા એ ઘડલાગ પુરી થઈ ન થઈ અને તે ખેમારને ના કહેવા કિતરી—ના કહેવા જતા હા કહેવા ગઈ અને ખેમારની મોહિનીને વશ થઈ ધરથી નાહી ખેમારની ધારણા આ ભોળી છોકરી તેની ઇચ્છાની સામે થઈ શકવાની નથી તે ખરી નીકળી ખેમારે ખે તેજ ઘોડા આ દરવાજા બહાર ગય્યા હતા એટલે તેઓ દરવાજાના દરવાજાને લાચ આપી ત્યાંથી હમણાજ બહાર પડ્યા હતા.

મુજલને-તેના પૂત્ર્ય ધુઆને-તેના પાટણની સત્તાના પ્રતિનિધિને-તે એક વખત બચાવનાર અને જેની જોડે તેનું વેવીશાળ કરવાનો વિચાર ચાલતો હતો તે પુરપતે અહીંઆ, આ વખતે, અચાનક આવતો જોઈ તેનું મન લાગી ગયું-વહેમાયુ-મુચવાયુ જાણે પોતાને નારી જતી રોકવા માટે નિર્ભીમા પાટણ અહીંઆ આવ્યું હોય એમ તેને લાગ્યું આ મૂર્તિ આગળ જીનાગઢની ગાદીની મહત્તા આછી થઈ તેની પાસ ઉભેલા ખેમારના શબ્દો સાંભળી, તેનો હાથ હાથથી ધુજતો પારખી, તેને કેં અજબ જેવી લાગણી થઈ ગમે તેવો પ્રિય ખેમાર હતો છતાં, આ દૃશ્ય જોએલો અનાલ પોતાના વધારે છે એમ લાગ્યું પણ હવે પાછું મવાય એમ નહોતું-તેણે હોઠ પર હોઠ બીડી મુઠ્ઠીઆ વાળી મન દઢ કર્યું પીઅર-પીઅરનું ગૌરવ તેનું નહોતું, પાટણ હવે પારકું હતું-તેનું તો હવે જીનાગઢ-આમ તણે વિચાર ક્યો તેમણે પીઅર છોડતી છોકરીની સ્વાભાવિક ખિન્નતાએ તેની હેસ, તેનો માદીનો ભોલ બનેને વશ કયા.

મુજલ મહેતા બારીમાથી નીકળ્યા-જરા વાર ઉભા રહ્યા, ચારેતરફ જોયું-ક મરગા તલવાર દીવી કરી અને આ અડ તરફ આવવા લાગ્યા. અધારી રાતે તારાના પ્રકાશમા પણ તેનો કલ્પરશ્મિ, તેના સ્પષ્ટ અંકો ગૌરવશીલ દેખાતા હતા.

તે ઝાઝની પામે વ્યાખ્યા અને ખેગારે સોમના હાથ પોતાના હાથમા થી છોડી નાખ્યો મામ વિચારમા પડી-એક પલ પાસે આવતા મુન્નલ તરફ નજર કરી-મીઠું પલે પામે ભેલા ખેગાર સામે જોયુ તેણે ખેગારને ૬ ડહવાની મથામણ કરી, પણ તેની જીભ મુકાત ગઈ હતી તે ખેગારની થઈ રહી તેણે ખેગારની આખમા લયાનક તેજ જોયુ-તેને બળકનો માલ થો “ફરી આવો લાગ ક્યે ભવે મળવાનો.”

મામને સમજ ન પડી ૬ લાગ શુ-ભવ શુ તેના મગજ પર અધકાર તર્યા તેમા માત્ર ખેજ વતુ દેખાઈ-પાસે આવી રહેયો મુન્નલ-જમણો હાથ તગવા પર મુકી ભેલો ખેગાર મુન્નલ આવી લાગ્યો છડ ઝાઝની પામે મોમના મગજમા આવી પડેલા અધકારમા એક જ્યોત નગી-મુન્નલ એટલે પાટણ-એક નહા એટલે બીજી પણ નહા તેણે ખેગારને તરવાર ખેચતો જોયો-ફટવાની તૈયારી કર્તો જોયો બધા વિચાર છોડી ન પુદી

નિશક મને મહાઅમાલ આત્મા આવતા હતા ઝાઝની એક તરફથી ખેગાર કુદી તના પર તુટી પડ્યો મીઠું તરફથી ‘પુઆ’ કહી ચીસ પાડતી સોમ તેના પર તુટી પડી અગત્ય થયેલો મુન્નલ ચમક્યો તેણે ખેચ્યુ ને ક્યો નાક તેના પર “પુઆ” કહી પડ્યુ-બીજાએ તેના પર ખેડતો પ્રહાર કર્યો મુન્નલે અવ્ય થઈ તગવા ખેચી લાગે એક જળ ભોયે પડ્યુ હતુ-બીજી ન પડેલાના શરીરમાથી પોતાની તરવાર ખેચા હતુ-પોતે અણધવાએલો ઉભો હતો

‘આહાલ’ કહી મુન્નલ પેલા મારનાર તરફ ક્યો મારનાર થયેલો અકસ્માત જોયો “હાલ હાલ” કરી છુમ પાડી અને પાછુ જોયા વિના તે નાડો મુન્નલે તેની પુઠ પકડી-પણ ખેગાર ઝાઝીમા ભગઈ ગયો “હરકત નહી-જોઈએ પેલો બાચારો કોણ છે?” કહી તે પાછો આવ્યો મોમે મુન્નલ મહેતાને બચાવવા જતા ખેગારનો ધા પોતે સહો હતો

મગજે નીચા વળી જોયુ, પણ અધારામા સોમને ઓળખી નહી “મારા પ્રાણરક્ષકને અહીંયા કેમ છોડી જવાય” કહી તેણે સોમો હંચકી અને પ્રપાટાયક તે નિમ્લસાહને અપાસે આવી પહોંચ્યા

પ્રકરણ ૨૨ મું

બરબાદ થએલી કાકની મહેનત

મહાઅમાને સુરપાલને બારણા કોઠી ઉઠાડ્યો. મગ્ગલને મંવરાત અહીંઆ જોઈ તે બીચારો મલરાઈ ગયો.

“સુરપાલ, દીવો લાવ” કહી મુગલે સોમને કોય પર મુકી ‘ધા-બાજરીયુ છ / રોય તો ને લાવ’

સુરપાલ મુઝે મોઢે દીવો લાવ્યો તેના પ્રકાશમા મુગલે મોમને ઓળખી ને તે વિચારમા પડ્યો “શુ એનો સાથી ખેગાર! અને તે નાદો! મુગલે નિસશામા હોઠ કરડ્યા તેના ગુપ્તના પાગ રહ્યો નહી “એ હરામખોર જન્મના નીકળ્યો” તે મનમા બોલ્યો.

સુરપાલે અનુભવી યોદ્ધાની કલાથી સોમનો ધા બાધ્યો અને તેને હુચકી પથારીમા સુવાડી મત્રીના કપાળ પર ઘેરાઈ આવેલુ વાદળ જો-તેને ધુમ્મરી છુટવા માડી હતી. તે મોમને સુવાડી મુગલ પાસે આવ્યો.

“સુરપાલ! ને દેહાતશિક્ષા કરવી પડશે.”

‘કેમ મહારાજ?’ સુરપાલના લાળ ગંઢી ગયા.

‘તારો કેદી નાસી ગયો.’

‘શુ કહો છો મહારાજ?’

“આલ એક મશાલ ચેતાવ પછી ઝડાપલુ કરજે.”

પલવારમા, મલરાતે હાથે સુરપાલે મશાલ ચેતાવી.

“અપાસરામા કાક! માણુમો ઉતર્યા છે કે?” મુગલે પુછ્યુ.

“ના જી.”

‘તારી પાસે ઝટલા માણુસ કે?’

“મહારાજ! ખે અદર છે અને ત્રણેક જણુ પેલી તરફની ઝુપડીમા છે.”

“બોલાવ.”

સુરપાલ બહાર ગયો અને ખેતરમા નાલુ રડે એવી ચીસ પાડી થોડી વારમા ખે માણુસો અપાસરામાથી નીકળ્યા અને બીજા બે બહાર-થી દોડતા આવ્યા.

‘ મધાને ખડો આપ ’

‘ જી ’ કહી સુરપાલે તે પ્રમાણે કયું અને મસાલ લઈ તે આગળ ચારેય પાછળપાછળ મુગલ ચાલવા લાગ્યા તેના હોત્રે પ્રેમ સમા નિશ્ચલ મની રહ્યા હતા તેની આખો બે તરવાગની અણી દોય તેમ ચમકી રહી હતી પેલા બે બીજા પુત્રો જે સુરપાલના છુપા મદદગારો હતા તે મુગલને અત્યારે જોઈ, ડાહ્યા લયડે મનાવની આગાહી કરતા મગા-મુગા પાછળ આવ્યા

મુગલ કપાટામધ વાવ આગળ જત પહોંચ્યા પેલા કુવો કયા ?”

‘ આ પેનો ’ સુરપાલે કહ્યું

મુગલ તે તરફ ફર્યો અને તની તીવળ નજર પાળી ૧૦ પેંડલા બે પુત્રો દેખાયા

નુતલે તેના અનુચરોને પેના પુત્રના આગળો વતીજ દેખાડ્યા
“ પેલાઓને પકડો-જીવતા કે મરેલા ’

મધારામા ઠોડરો ખાતા અનુચરો પાળ તરફ દોડ્યા, પણ મસાલનું અજવાળું જોઈ સા બેઠેલા લાટના પોદ્દાઓ ચંતી ગયા હતા એટલે તેમણે ઉભી પુછીએ નાસવા માડ્યું તેમની પાછળ પેના અનુચરો પણ મુગલે તેમના એક જણને પાછો બોલાવતા સુરપાલને હુકમ કર્યો અને તે પ્રમાણે તેણે જીમ મારી “ મેલા !”

મેલા પાછો આવ્યો

જોઈએ, તારી મશાલ આમ લાવ ” કુવાની પાળ પર પહોંચતા મુગલે કહ્યું

સુરપાલે મશાલ ધરી અને તેને કપાળે પરસેવોપરસેવો મઠ ગયો કવામા બે દોરડા લટકતા હતા તેને લાગ્યું કે આ ઉદામહેતાવાળી ઝોકરીને લત જવા ગઈએ યુક્તિ રચી લશે. તેણે મનમા ઉદ્ધાને અને પાતાને - હૈ કહી નાખ્યું

“ મુખા ! આમ કેદી સાચવે છે !” મુગલે કહ્યું

‘ મદા—’

‘ ચુપ કર ’ કહી મુગલે નીચા વળી તગ્વારથી બને દોગઝ કાપો નાખ્યા

હું નહીં આખો હોત તો કેદી નામી જત ચાલો હજુ કે ખાટુ મોઢુ થકુ નથી તુ અને આ મેવો એ જણા અહીંઆ ઉભા ગંઢા વખત છે ને પેલા પાછા આવે આવે તો પકડીને મારી પાસે લાવજ ખમરદાગ ડોલ્ટન હાથમાથી જવા દીધો તો ”

“ જોવી આજા ”

અદરના ઓરડાની ડુચી કયા છે ? ”

“ આ રહી મહારાજ ’ કહી કેડે ખોમેલી ચાર પાય મોટી ડુચી-ઓનો ઝુમખો સુરપાય આપ્યો

લાવ તારી મચાલ ” કહી મુગલે સુગપાલની મચાલ લીધી અને ધીમેધીમે તે પાછો અપાસરે આગા

અપાસરે આની તેણે સુરપાલની ખોલી ન્ધાડી અને બેભાન સોમ-સુદરી જ્યા પડી હતી ત્યા મથો તેણે મનાલ ધરી તેજ તેના મોઢા પર પાડ્યુ અને તેના શ્વાસાદ્વાસ અનિયમિત લાગરાયી નીચા વળી, ધ્યાન-પ્રવંક એકીગસે જોયા ક્યુ રેતાળ માતાની અનિર્વાચ્ય મૃદુતાથી તેના નાક ઉપર પડેલી લા ખસેડીને નાક પર આગળી ધરી તે એ પવ જોઇ રહ્યો

‘ નહીં, જીવ છે ’

મશાલના અગ્નિર તેજથી અનેક ઉપાતરો પામતા તે ખડના અધ-કારના પટ પર તે ચિત્ર અદ્ભુત લાગતુ કદાવર મુગલ વાઙ્ગ વળી, એક હાથે મશાલ આડી ધરી ઉભો હતો બોય પર જખમમાયી નીકળેલા રુધિરથી શ્વેત, સમેમરમર સમી બની રહેલી બેભાન સોમ મરણુ ને ઉપ્પનની સધ્ધામા પડી હતી મંત્રીનુ મુખ નિચલ હતુ, તેની આખો એકાગ્ર પણુ અમીભરી હતી વાકા વળી ઉભા રહેવાની તેની છાત્રમા પણુ સ્વા-સ્થ હતુ સ્થમ નિશ્ચેતન હતી છતાં તેના સૌહર્યમા ચેતન હતુ, નિરાધાર છતાં તેની મુખરેખામા ઔરવ હતુ આ દશ્ય પગથી ઉપજવાતો વિષય કોઇ અપૂર્વ ચિત્રકારની સર્જકશક્તિભરી પોંછીની કસોટી કરે એવુ હતુ અમી-ભયો પ્રભાવ અને મોહક નિરાધારી

પણ મુળલમહેતાને આવા વિચારો માટે જોઈની પુરુષદ, કેલવણી કે પરવા નહોતા. આમ જીવે છે એ જોઈ તે ટટાર થયો અને નીચે બોયરા તરફ જતા વળ્યો.

પ્રકરણ ૨૩ મુ

લોહીતરસ્યો મહાઅમાત્ય

મુળલની નિશ્ચયાત્મક ક્ષુદ્ધિએ અત્યાગે લય કરી વ્યવસ્થા લીધી હતી તેની ઇચ્છાશક્તિ મૂલ્યમા તો પ્રખલ હતી અભ્યાસ, સમોવડીયાને અભાવે નિશ્ચલ બની હતી, અને સામે પડનારને અચ્ચુક કચરી નાખે એની થઈ રહી હતી એની દુર્લભ શક્તિ અત્યારે ધણીજ છછેડાઈ હતી ધણા એની સામે થરા મથના-પણ થોડા વખતમાજ કરી જઈ હાર ખાઈ જતા. પણ આ એકજ નિર્માત્મ સુખટ તેનાથી ડરતો નહોતો અને તેની યોગનાઓ ઉંધી વાળનો હતો આ અવિચારી ડોકરાને છુદી નાખવા મુળને અત્યારે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો કેસરીના પળમા ઉંદર આવતો હતો, પળે બીડાનો હતો પળે બીડી ને નિર્જીવ પ્રાણીને ચમકી નાખવા વનરાજ તૈયાગ થઈ ખેડો હતો.

મુળલ બોયરામા કિતરો, લાંન ટેકની ને મશાલ મુકી અને એક સાથેની ઓન્ડીનુ બાળણુ ખોલવા માડ્યું. તેણે આસપાસ નજર કરી અને જરા વિચારમા પડ્યો, કારણ કે ક્યા ઓરડામા કીર્તિદેવ હતો તે એ વીસરી ગયો કે નિર્જીવ પર ન આવી શકવાથી કુચી લગાડી પહેલી ઓરડી ઉઘાડી.

તાણુ ઉઘાડવાનો અરાજ થતા કોઈએ અદરથી મધુર ગ્વગે પુછ્યું “કોણુ એ ?” અવાજ કોઈ જાનો લાગ્યો એટલે મુળલ અમકયો સુરપાલને તે શુબ્ક, મદ્દ સૈનિક ધારનો હતો, —તે વળી અહાઆ સ્ત્રી લાવી રાખે! મનમા ને હન્યો અને પક્ષવાર જરા કિભો રક્ષો.

“કોણુ મુરપાલ ?” ફરીથી પ્રશ્ન આવ્યો મુળલ કે બોલ્યો નહીં પણ બારણુ ઉઘાડ્યા વિનાજ તે પાસેની બીજી ઓરડીનુ તાણુ ખોલવા ખેડો.

તે તાળુ ખોલી તેણે બારણુ ઉઘાડ્યુ કે કીર્તિદેવે પુછ્યુ “કાણુ ?” મુળલે જવાબ નહીં દીધો, પણ ભોય પર પડેલી મશાલ ઉઘડી, કમર પર લટકતી તરવારનો બધ જરા દોલો કર્યો અને અદર પેડો

મશાલના અજવાળામા તેણે કીર્તિદેવને જોયો તે માલવી યોદ્ધાએ પણ મુંઝવેને ઓળખ્યો, જરાક આખ ઓળી અને તેના મોઢાનુ નુઝ હિડી ગયુ અત્યારે-આ-જ્યારે તે પલેપલ છુટવાની વાટ જોતો હતો ત્યારે તેના કટા મેરીને આવતો જોડ તે અડગ યોદ્ધો પણ ડગ્યો

“કેમ છો કીર્તિદેવ ?” જરાક મજાકમા મુળલે પુછ્યુ

શુ જવાબ દેવો તે કીર્તિદેવને એકદમ સુઝ્યુ નહીં, પણ મુળલ નીચો વળી પાસે પડેલી દીવીનુ કોડીયુ ચેતાવતો હતો એટલે તેને આવ્યું મેળવવાનો વખત મળ્યો

“ઓહો, મત્રીરાજ ! તમે અત્યાગે ?”

“હા ” કહી મુળલ ભોય પર મશાલ મુકી કીર્તિદેવ તરફ ફર્યો

“કેમ ?” રખેને કાક આવી પહેચે એવી ધામ્તીથી જાળી તરફ નજર નાખી કીર્તિદેવે પુછ્યુ

“તમને નામી છુટા અટકાવવા ”

“આ તમારા ચમસનમાથી કોની મગદુર કે નામી છુટે ?” જાસીયુ કરી ધુજનુ હૃદય મહામહેનને કાણુમા રાખી માલવી યોદ્ધાએ કહ્યુ

“હુ તેજ જોવા માણુ છુ ” સખ્નાઈથી મહાઅમાત્યે કહ્યુ.

“હવે ખાત્રી થઈ ?”

“જાળી તરફ શા માટે જુઓ છો ?” મુળલે તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યુ, “તમારે જવાના દોરડા ક્યારના કપાઈને કુવાને તળીએ પડ્યા છે ”

ધીમેથી કીર્તિદેવે તખીઅત વાળી, હતાશ થતા તેની હીમત પાછી આવી “તે તો તમને અહીંઆ દીઠા એટલે મારી ખાત્રી થઈ ગઈ બોલો ! હવે તમારે શુ કામ છે ?”

“કેમ આટલી અધીરાઈ આવી ?” તિરસ્કારથી મત્રીએ પુછ્યું

“રાત ધણી મઠ છે મને ઉંઘ આવે છે” સાતિથી કીર્તિદેવે કહ્યુ

“તમારે અમારે અહીંઆ ઉઘવાનુ નથી ”

“કમ ! ત્યારે કયા ?”

“કા તો મારી સાથે રાજગઢમાં—અથવા તમે કહ્યું ત્યાં—યમસદનમાં”
કીર્તિદેવ નિશ્ચલ નયને જોઈ રહ્યો અને મુજલે આગળ ચલાવ્યું
“રાજગઢમાં મુલુ હોય તો માર કહ્યું માનો”

“શુ ?”

“જ્યદેવ મહારાજની સેવા સ્વીકારો”

ગુપ્તમાં કીર્તિદેવે ઉંચું જોયું અને ધીમેથી ગુપ્તો દબાવી તે બોલ્યો
“મત્રી ! તમારા જ્યદેવ મહારાજને કહા કે અવતિનાથના સામત
થાથ—એટલે હું તેની સેવા સ્વીકારીશ”

મુજલે હોઠ કરજ્યા અને ગૌરવથી પૂછ્યું એટલે

“એટલે અ. ભવે મારા ગ્રામી અવતિનાથ—આવતે ભવે ભગ-
વાન પિનાકપાણિ સમજ્યા ?” કીર્તિદેવેનો અવાજ સખત હતો

“માર કહ્યું નહીં માનવાનું પાંગણામ નું આવશે તે ખમર છે”
મુજલે ગુપ્તમાં પુછ્યું

“પરિણામ નાણવાની મને પરવા નથી” શાંતિથી કીર્તિદેવે કહ્યું
ગુપ્તમાં પણ મુજલે થોડો વખત આ માલની યોદ્ધાનું નિદેશ
મુખ, તેની ભૂત્ય તેજેમય આંખો, તેની અચૂંતા જોઈ જ્યાં આવા
સુદર, પ્રભાવશાળી પુરુષને મારવાનું મન તેને થયું નહીં

“કીર્તિદેવ” એક બીજો રંગો છે”

કીર્તિદેવે જરાય ન આપ્યો તે અદ્ય વાળા હાથ બીડી શાંતિથી
ઉભો હતો

“તમે આ તમાર ગાડપણ છોડી દેશો”

“કયુ ?”

“અવતિ અને પાટણ વચ્ચે સધિ કગવવાનું”

“પાટણના તો તમે મખલાનું કો પછી સધિ કેમ થવાની હતી ?”

“પણ તમારી હોસ પાટણ અને અરતિ બંનેના મુખત્યાર થવાની
છે” તિગ્ગડારથી મહાઅમાત્યે કહ્યું “યવનને કાઢવાને બહાને લક્ષ્મ-
વર્માને આપાવવોને ચક્રવર્તી કરવો” છે, કમ ? એ કહી થવાનું નથી”

“મુ જલમહેતા ! વિધિની નિશ્ચલતાનો આડઅર્થ શા કામનો !” તેની મોટી આખ પણુ જરા ઉધડી અધારામા પણુ તેમાથી તેજના પુજ વખ્યાં
“ભાગતનુ ભાગ્ય તમાગ હાથમા નથી કે તમે કેં ઠહી શકો તમે એક કીર્તિદેવ મારગો-નો બીજ સહસ્ર ઉભા થશે જે પાટણુની મદદથી મવનોનો સહાર થવાનો હશે તો હજાર મુજલો છતા સધિ થશે તેના વિના થવાનો હશે તો પાટણુને પાધર થતા વાર કેટલી ?” અર્થા કીર્તિદેવે કહ્યું

“પાટણુને પાધર થતા ઘણી વાર છે” તિસ્કારથી મુજલો કહ્યું
“તે પહેલા તો તેનો પતિ પૃથ્વીપતિ થશે”

‘કે નહીં તો પછી ગર્જનાધિપ’નો સામત બનશે તમે મને કેદ કયો છે અત્યારે હવે મારી નાખશો બીજુ મુ કરશો તેની મને પગવા નથી તમારી કલકો રાજ્યનીતિને એજ શોભશે” મુજલ મોલ્યો નહીં, તેને આ યુવાન યોદ્ધાના બોલ સાલળવા ગમતા હતા કીર્તિદેવના પહેપહે વધારે તેજની થતા મુખ તરફ તે જોઈ રહ્યો

“પાટણુના શ્રાવકમંત્રીઓને રાજ્યમત્તા હાથમા રાખવી છે એને તેથી તેઓ આર્યાવર્તના બીજ રાજ્યો સાથે સધિ કરતા નથી ભૂતકાલમા એ તમારી રાજ્યનીતિ હતી-આને પણુ તેજ છ હુ આ રાજ્યનીતિનો વેરી છુ તેથી તો તમે મને મારવા માગો છો ભલે મને મારી નાખો-તમારી વ્યર્થશુદ્ધિ રાખો, કરો છો તેમ કર્યો જઓ પણુ જે વ્યર્થા સિદ્ધ કર્યા હુ માગતો હતો તે સિદ્ધ ન થયા તો આખા ભરતખંડના ભોગ મળશે મને મર્યાની બીક નથી-પછી શુ થશે તેની બીક છે એને ભવિષ્યનો ખ્યાલ લાવતા હુ કપુ છુ પણુ મારુ કરેલુ નિર્થક છે વાણીઆને એ ખ્યાલ કયાથી આવે !” કહી કીર્તિદેવે એટલી ડોક ધુણુચુ મુજલમહેતા ! ત્યારથી તમારા જેવાના હાથમા રાજ્યસત્તા આવી ત્યારથીજ આર્યાવર્તના ભાગ્ય ફુટ્યા” આ શબ્દો પણુ કીર્તિદેવે સામાન્ય સિદ્ધાંત કુચ્ચારનો હોય એવી તટસ્થતાથી કહ્યા

મુગ્ધલના હોઠ તિરસ્કારમાં મરડાયા “છોકરા’ હું અત્યારે જીભાજોડી કરવા નથી આવ્યો, અને આવ્યો હોત તો એ તારા જેવા નમાપા જોડ કરવાની તરફી નહીં લેત-”

કીર્તિદેવના મોઢા પર ગુસ્સો પ્રસરી રહ્યો તેણે ચમકો દાત કર્યા અને એકાગ્ર દષ્ટિએ મુગ્ધ તરફ જોઈ કહ્યું “મહેતાજી’ હું નબાપો હોદશ-નિર્જીવ હોદશ, પણ પાટણને જીતનાગ-ચવનદલને સહારનાર-મહારથીઓના પણ મહારથી કબ્બક પરમારને ખોળે કિછયો છું કારીને સરમાવનાર અવતિના વિદ્વાન્ ત્રોત્રિયના ચરણુ ધોઈ વિદ્વાન્ મેળવી છે મારી શક્તિ નથી ધીકાટે એસીને આવી કે નથી શુષ્ક જતિઓની સેવા કરી”

“ઠીક તું વચન નથી આપતો એમ’” મુગ્ધલે દાત પીસી, ધીમે, ખોખરે, લય કર અવાજે પુછ્યું

“નહીં આપુ તો શું કરશો’” તિરસ્કારથી હસી કીર્તિદેવે કહ્યું મુગ્ધલના ગ્વચ્છ મગજમાં ઝનુનની જવાબા લાલુકી નહીં અનેક વાર તેણે સમોવડીઆ સાથે બાથ ભીડી હતી, પણ કોઈએ તેને આવો તુલકાર્યો નહોતો અને તેના ગૌરવને હાનિ પહોંચાડવાની ધૃષ્ટતા કરનાર દુશ્મનને પુગે કરવા તેણે નિશ્ચય ક્યો “ઠોકગ’ તારા આવી અન્યુ છે” કહી તેણે હાથ તરતાર પર નાખ્યો

“તે તો લલાટના લેખની વાત છે,” સાતિથી, તિરસ્કારથી કીર્તિદેવે કહ્યું, “તેમાં તમે શું કરશો’”

“જોવું છે’” કહી વીજળીની માફક મુગ્ધલે તરતાર કાઢી

પણ મુગ્ધલ પુરી તરવાન કાઢે તે પહેલા કીર્તિદેવ દુહો અને એ હાથે મુગ્ધલના તરનારવાળો હાથ તેણે પકડ્યો શબ્દસાગરના મત્રી નિશક મન કિભા હતો, અને આ અચાનક તરપથી જરા પાછો પડ્યો કીર્તિદેવના હાથ-ગીકારી કુતરાના દાતની માફક-તેના જમણા હાથ પર સજ્જડ ચોથા હતા તત્ત સાવધ બની તેણે જમણા હાથમાવી ડામે હાથે તરવાન લેવા ચતન ક્યો દ્વંદ્વયુક્તમાં કુશલ કીર્તિદેવ સમજ્યો’ અને મત્રીના હાથ આમળી તગ્વાર લેવા મથામણ કરવા માઠી ચાર હાથ

માત્ર ઝપાઝપી કરતા હતા અને તેને બળે જતે જણુ તેના નાના ઓરડા-
માં ચક્રચક્ર કરવા લાગ્યા નાની, સાકડી ઓરડીમાં એ દીવાના અગ્નિચર
અજવાળામાં આ જીવલેણુ દુઃકુલ બપ કર રીતે જામ્યું

આખરે મુજબનુ અપ્રતિમ બાહુબળ કીર્તિદેવના ચાપલ્યથી ચક્રયુ
તેણે માલમી ચોદાને ખુણામાં ચઢાવી બાલ્યો અને પોતાનો તરવારવાજો
હાથ છુટો કરવા એક મહાચત્ત કર્યો તેણે પોતાનો હાથ જોરથી વાળ્યો
સાથે કીર્તિદેવના પણુ હાથ વાળ્યા બેમાથી જેનો હાથ પહેલો ભાગે તે
હારે એવો વખત આવ્યો, પણુ મત્રીએ પોતાના ધુટણના જોરથી ખુણે
દબાયલા કીર્તિદેવને દાબ્યો તે દબાણુ દુ સહ થઈ પડવાથી કીર્તિદેવના
હાથ છુટી ગયા—વીફરેલા મુજબના ધુટણુ નીચે તે સપડાઈ પડ્યો મુજબે
ચમદડ જેવા વિજયી ખડગની તીક્ષ્ણ અણી કીર્તિદેવની છાતી પર ધરી
‘પાપી’ જે હવે તારે લવાટે નુ લખાયુ છે ?” હાકતા હાકતા
મત્રીએ કહ્યું.

“ખખદાર” પાછળથી કાકની પ્રચડ ગર્જના મલજાઈ મુજબે
ચમકીને પાછળ જોયું બારણુમાં કાક અને સુરપાલ ભા હતા

~~મુજબે~~

મકરણુ ૨૪ મુ

કીર્તિદેવનું કુલ

મખ્યરાત્રિને ઘડી બે ઘડી થઈ એટલે કાક દોડને થોડે પાછો આવ્યો
અને થોડાને બાધી, પગે પેલા કુવા પામે આવ્યો તે જેવો આવ્યો એટલે
સુરપાલ અને તેના શાગીદો તેના પર તુટી પડ્યા અને મહામુસ્કેલીએ
તેને પકડ્યો સુરપાલે એક દોરડું લાવી તેના હાથ પાછળથી બાધ્યા

“સુરપાલ ! તું જાણે છે કે હું ભટ્ટરાજ છું !”

“ભલે ને મોટો રાજા હોય”

“કોના હુકમથી પકડે છે ?”

“મુજબ મહેતાના”

‘હું ! તે અહીંઆ છે ?’

“હા અપાસરામા”

“મને તેની પામે લ-ગ્ન”

‘હુ તેજ કર છુ’ કહી ઝપાટાપધ સુરપાદ તેને બોયરામા લઇ આવ્યો

સુરપાલની મશાલનુ તેજ દેખી, અધકિધાડ મારણુમાથી પેલુ ભય કર દેયુદ્ધ જોઇ રહેલી મજરી પાછળ ખપી અને ખુલ્લામા લપાઈ મઇ કાકના ગયા પછી કયા મુઘી તે તેની વાટ જોતી એરી જેમ પવ જતી ગઈ તેમ તેની ચિન્તા વધતી ગઈ તેને લાગ્યુ કે કાક જેવા અપ્રાતિમ વીરની અણુમોલી છાદ્મીને તેણે અને કીર્તિદેવે નકામી નેખમમા નાખી હતી, અને જેમ મોકુ થતુ ગયુ તેમ તેનુ હૃદય અધીન બન્યુ

તે અધીરા હૃદયે કાકના પરક્રમે ઓ તેણે કચ્છી સેવાનુ નમસ્કાર કરાવ્યુ તે મધ્યરાત્રિના ગભીર, ભયકર વાતાવરણમા તેની નિતેડત શ્રેણી કંપનાશક્તિએ કાકની છબીમા અનેના રંગ પુર્યા જે મોનોની તેણે કીર્તિદેવને કાકનુ ઓળખાણુ આપ્યુ હતુ તે વાદ બાવ્યા અને તે ખગ છે કે કેમ તે જોવા તેન ગુજવા લાગી અને તેમા કડક વર્ણન આણુ, નોરસ લાગ્યુ તેણે કાવ્ય અને પ્રતિપાસમા આલેખેના નીરોનુ અંગણુ મ્યુ -તેમના જેવો તેથી પણ ચઢીઆતો કાક લાગ્યો અને તે બધા તો કાલ્પનિક હતા અને આ તો ‘સૌમાગ્યનાથા મમ’ તે બમડી બાગણુ ખખડ્યુ અને આ રસભરી વિચારમાળા તુટી અલોચિત મુરપાલ તે ચમકી, મલરાઈ અને વાટ જોતી ડહી, પણ મઇ આવ્યુ નહીં તિલતુ બાગણુ ઉઘાડુ ન્યુ સુ થયુ તંત્ર તેને ગ્રપ્ત ખ્યાલ આવ્યો તહીં-પણુ દે મોટી પીડા માથે પડી હાંપ તેમ તેનુ હૃદય ખત્ત થઈ ગયુ તેણે ધડીમા માગ્યા સામે ધડીમા બળી નરક જોરા માર્યુ

એકદમ પાનની ઓરડીમા જોસ્સાબેર થતો સવાદ બારણુમાથી તેમજ તુડામાથી પહાડપે માલખો તે વધુજ મલરાઈ પણ જેમ ના અંગળ ચાપ્યો, તેના અન્ય સમ્રે કાને પડરા લાગ્યા તેમ તેને હીમત આવી અને માગણુ ઉઘાડી મહાર નીકળી પામેની ઓરડીના અધકિધાડ બાગણુમાથી મુગ્ધને કીર્તિદેવનો સવાદ સાંભળો તે દોગ

બની ગઇ જ્યારે દ્વંદ્વયુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે તેનું હૃદય કાપી ઉઠ્યું, તેને પાછળ જવાનું મન થયું, પણ ડરને લીધે તેના પગ ઉપડ્યા નહીં એટલામા સુરપાલની મશાલનું અજવાળું જોયું અને તે ખુલાસા લપાઇ ગઇ.

સુરપાલની માથે ડેરી અનેલા ડાકને જોઇ તેના હોસકોસ ઉડી ગયા તે બધું અમજી તેમનું કાવતું ઝલાઇ ગયું, કાક પકડાઇ ગયો, મહાર નીકળવાની આશા નષ્ટ થઇ વખત છે ને કાકને દેહાત સિક્કા થશે, તેને લીધે કાંઈ આટલું જોખમ ખેડ્યું, તેને લીધે આવો મહારથી આમ જીવથી જીવ 'તેણે ડાકની સામે જોયું આંધલે હાથે પણ ને યાર, સગવડ ચાલતો હતો, તેને જોયેથી લોહી વહેતું હતું, તેના કેશ નીખગઇ મોઢા પર પડ્યા હતા, તેની આખો ખે તારાની માકક ચમકતી હતી-અને તેનું મોઢું લય કર દદનામા ખીડેનું હતું કાકનું આ મુખ તેના હૃદયમા કોતગઇ રહ્યું.

સુરપાલે ઓગડીનું બારણું ઉઘાડ્યું કે કાક જલમ મારી અદર મયો અને તેણે 'ખમગદાર' ની ગર્જના કરી.

કીર્તિદેવનું લોહી વેડવા તથાસી રહેલા મુગલને કાને આ ગર્જના જતા તેણે પાછળ જોતું અને કાકને જોઈ તેના કોધામિમા ઘી હોમાયું તેની નમનસમા તોફાન જામ્યું પણ સત્તા અને ગૌરવનો અવતાર ગણાતો મહાઅમાલ આ પગે પણ ગૌરવ વીસર્યો નહોતો તે ધીમેથી ન્યાય ગમી કીર્તિદેવ પરથી ઉઠ્યો અને કહ્યું "સુરપાલ' આ હસમખોરને પકડ. એ ધારે છે કે મુગલને મહાત કરવો એ રમત વાત છે."

સુરપાલે પોતાની મશાલ પણ લીતે ટેકવી મુઠી અને આવી કીર્તિ-દેવને પકડ્યો.

અધઃપાદા બાગલામાયી મજરી મુગલનું કોધથી જવલત મની * રહ્યું મુખ જોઇ રહી તેના પણ વાળ કપાળ પર વીખગઇ ગયા હતા તેની વિશાલ આખો લાલચોળ થઇ હતી.

મુગલ કાક તરફ ફર્યો

"તું પણ આવ્યો?" મેધગર્જના સમા ચિત્તભેદક અવાજે મુગલે પુછ્યું

"હા અને વખતસરજ પાટણના મહાઅમાલ આમ મારાની માકક મધ્યગર્ન લોકોના ખુન કરવા ક્યારથી શીખ્યા?" કાક હસ્યો.

મુગ્ધલના નેત્રો ફાટી ગયા તે એક ડગલુ આગળ આવ્યો, તરવાર ઢિગામી પશુ તરવાર પડે તે પહેલા બારણામાથી મજરી કુદી અને પાસેજ 'બેલા કાકની કોટે વળગી પડી

મુગ્ધલ ચમક્યો એને લાગુ કે બેલાન સોમ આવી નેણે તરવાર પાછી ખેચી લીધી અને ધ્યાનપર્વડ જોયું

“કોણ છે તુ ?”

“હુ !” ગર્વથી માથું ઉંચું કરી મજરીએ અષ્ટ રીતે કહ્યું મોરના કેકાગ્વ સમો તેનો મુમ્મુર અવાજ ટહુકી રહ્યો “કાકભટ્ટની અર્ધા મના”

“કોણ કવિકુલશિરોમણિની ડોકરી ? તુ અહીંઆ ક્યાથી ?” મુગ્ધલે વિન્નમ પામી પુછ્યું

“મારા સૌભાગ્યનાથની સાથે” મજરી કાકને ગળે વળગી રહી

“મજરી !” સાતિથી કાકે કહ્યું, “અમારી તકરારના તુ નહીં પડ નહીં તો કહેવાશે કે શ્રીહૃલ્યાથી હરી મુગ્ધલમહેતાએ મને જીવવા દીધો” હઠી નેણે મજરીને હંતભરી દહતાથી જરા દૂર કરી

“જે અહાહૃલ્યાથી નહીં હરે તેને શ્રીહૃલ્યા રી વીમાનમા” તિર-સ્કારથી કીર્તિદેવ-જેના હાથ સુરપાલે બાધ્યા હતા તે-મોટયો મુગ્ધલ-મહેતા ! એને શુ મારો ડો ? એણે શુ ગુનો કયો છે ? ગુનો તો મેં ક્યાં છે”

તે પશુ જરાબ આવ્યા વિના મુગ્ધલે એના તરફ પુક ફેરવી અને કાકને માન પીસી કહ્યું

“મારો ગાન્યકેરી તારે નસાડવો હતો કેમ ?”

“હુ રાન્યકની ઓળખતો નથી મારી સ્ત્રીને અહાઆ હેદ કરી કે માગ મિત્રને નદ કયો છે-નેમને પ્રાણવવા એ હુ મારો ધર્મ સમજી છું” તારી સ્ત્રી”

“જુલો ગયા ? મજ્જનમડતાના વાડામાથી ઉઠો મહેનો મજરીને પાછી લઇ ગયો તે પાગડાની ઐરી લોકા ઉપાડી જાય-અને તેને પાછી લઈ જવાય નહીં વાહ તમારો ન્યાય”

“તે વાતની માટે પચાત નથી જો-તી તે રાજદ્રોહ કયો છે, એજ અસ છે”

“ગજદ્રોહ? મેં હા મેં લાટ છી આપ્યું, નવધણને પકડી આપ્યો અને કીર્તિદેવનું કાવતું ફેડ્યું”

‘તેમાજ તું ફાટ્યો છે. કાલે તને તો હાથીને પગે કચરાવીશ’

“કચરાવો-તમારી મગદુર હોય તો તમે હજી મને ઓળખ્યો નહીં મને હાથીને પગે કચરાવો-પછી જીઓ, કાલે મહાલેશ્વર તમારા દુસ્મન થશે-પાટણમાં વમેલા હજાર લાટના સુભટા બારવડુ કેશે ને લાટ છત્તુ અણુ-છત્તુ થઈ જશે’

“છાકરા’ તું કોને ડરાવે છ’”

“તમે તે કાણુ થયા કે ન ડગે’ ગર્વથી કાંડે પુછ્યું મજરી કાકના મુખની પ્રભાવભરી ભભક જોઈ રહી

“તે હું તને બતાવીશ’

“તમે પાટણની મત્તાના પ્રતિનિધિ હશે તો હું પણ છું’

“તું—” તિરસ્કારથી મુગ્ધલે પુછ્યું

“હા-તમે ભૂતકાલના-પણ હું તો ભવિષ્યનો’ શાંતિથી કાંડે કહ્યું મુગ્ધ મગો રહ્યો આ વાતમાં તેને કેં માલ લાગ્યો નહીં થોડી વારે તેણે કહ્યું ‘મુરપાલ’ આની કાલે વાત, લે તરવાર, પેલાનો શિરચ્છેદ કર’

મુરપાલ આગળ આવ્યો, અને તરવાર લેવા હાથ આગળ ધર્યો, કાંડ વચ્ચે આવ્યો “ખબરદાર’”

‘ચુપ રહે” ગુસ્સામાં મુગ્ધલે ગર્જના કરી

“શા માટે? એ અવતિનો સધિવિગ્રહક છે એનો દેહ પવિત્ર છે’

‘એ કાવત્રાખાજનો દેહ પવિત્ર! લે મુરપાલ!” કહી મુગ્ધલે ફરી તરવાર ધરી

“મુગ્ધભહેતા—”

મુરપાલે તરવાર લીધી ગર્વમાં માથું ઉંચું રાખી કીર્તિદેવ તરવારના અપાટની રાહ જોતો હતો

“સુગપાલ !” કાંઠે કહ્યું ‘ એક પલ સચુર કર. મારે કીર્તિદેવને બે બોલ કહેવા છે ” નુગપાલે મુગ્ધ સામે જોયું, અને મત્રીએ નજરથી હા કહી એટલે તે થોભ્યો

‘કીર્તિદેવજી’ હું કાલભૈરવ પાસે જઈ આવ્યો ”

‘કીર્તિદેવના મખ પર તેજ છાયું તેની આખોમા અની આશ્રુ

“મારુ કુલ ક્યું ? મારો પિતા કોણ ?” આનુરતાથી કીર્તિદેવે પ્રશ્ન જરાક હસી કાઢે તિરંગારણી નજર મુગ્ધ પર નાખીને કયું

“કીર્તિદેવજી’ તમે બાલક હતા ત્યારે તમને સન્નમનમહેતાએ નથાપા તરીકે જાત્રાએ આવેલા સેનાપતિ ક્રમકને મોખ્યા હતા, નહીં ?”

મુગ્ધને કાન ફકકાવ્યા તે ધ્યાનથી સાંભળી ગ્ભો

“હા એ તો મેં તમને વાત કહી હતી ”

‘સન્નમનમહેતા તમારા કોઈ સગા હોય એમ લાગે કે, નહીં ?”

“મને વહેમ છે’ અધીગત્થી કીર્તિદેવે કહ્યું

“કીર્તિદેવજી !” મોટે અવાજે કાઠ કહ્યું, “ત્યારે તમાગ પિતાનું નામ બાણવાની કિસુખા છોડી દે ”

“કેમ ? કાલભૈરવે નહીં કહ્યું ?”

“ના કહ્યું છે પણ મરણની અણીએ પિતાનું નામ બાણવાથી તમારું નિષ્કવડ જીવન કલકિત થશે ”

“હૈં !” નિમ્નેજ અની કીર્તિદેવે કહ્યું

“હા ” કાંઠે મુગ્ધ તરફ વિજયશર્ક નજરે જોતા કહ્યું

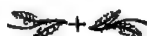
દ્વિજ છું ‘કુલ કેવું છે ?” નારાશાભર્યા અવાજે કીર્તિદેવે પ્રશ્ન

“કુવ પ્રાગ્યાટ ?” તેની નામના નવે ખડે પ્રસંગે છે તમારા પિતા છે સુવિખ્યાત—”

‘પણ—”

“જૈરી મારી, બહુન મારી, પુત્રને માનવા તથસી રહે એવા છે ”

ઘડી કાઠ હસીને મુગ્ધ તરફ કપો ‘સુગપાલ’ હવે શિન્ડેદ કર

પ્રકરણ ૨૫ મુ

કીર્તિદેવનો પિતા

મુગ્ધ આ વાતચીત સાંભળી ઈંગ થઈ ગયો તેના મોઢા પરથી ગુન્મે અને સખનાન જળા રહ્યા મધ્યાહ્નના ભબુક્તા ગગનમાં વાદળ જવાઈ આવે તેમ તેના મુખ પર ને આખમાં વેદના જવાઈ ગઈ તેને કપાળે પગમેવો થયો તે એકથી બીજા સામે જોઈ રહ્યાં

‘સુરપાલ’ સથુર કર” તેણે એકદમ કહ્યું ‘કાક ! તું કોની વાત કર છ ?”

કાક ડોકોર રીતે હસ્યા “કીર્તિદેવનો રિગ્વેદ કરો પત્ની કહ્યું એ માંચારાનું નિઃકલકિત મન નાહકનું અપવિત્ર થયો”

મુગ્ધ આ ધાથી ઈકો પડ્યો શું પુછ્યું તેની તેને સુઝ ન પડી.

‘બોલ બોલ’ પ્રાચીન કુલ કયાનું ?”

પાટણનું”

મુગ્ધ ગુચવાઈ કીર્તિદેવ તરફ ફર્યો તે માલરી થોડો મનજી ન રોક્યા - મુગ્ધમાં આ ફેરફાર કેમ થયો

‘કીર્તિદેવ’” આતુરતાથી ફાટેલી આખે અને ધુળને ઘરે મુગ્ધને પુછ્યું ‘તમે સમજાવો ત્યાં ઉછર્યા હતા ?”

હા”

મુગ્ધ કાક તરફ ફર્યો, પણ તે તો હસતો હતો તેની આખમાં કે મર્મ સમાયો હતો

“કાક’ બોલ-બોલ એનો આપ નાણુ-એની મા કોણુ’ તું આવું તું બોલે છે ? હું પણ પ્રાચીન છું મેં પણ બેંગીને મરવા દીધી, બહેનને મરવા દીધી” મુગ્ધે કિતાવળથી ગુચવાડમાં પુછ્યું ‘કીર્તિદેવની માનું નામ શું ?” તેનો અવાજ સ્વપ્ના જેવો થયો હતો

“બીજું શું હોય ? કુલકુલ” હસીને કાકે કહ્યું

એક ક્ષણ ભરી મુગ્ધ કીર્તિદેવને બેઠી પડ્યો તેની આખમાંથી ચોધાર આસુ પડ્યા, તેણે રડતે અવાજે કહ્યું “મારા દીકરા’

કીર્તિદેવ સમજ્યો તેના મુખ પર નુર આવ્યું-‘પિતાશ’

‘સુગપાલ’ શિરચ્છેદ તો આવો ગ્હો પણ બધચ્છેદ તો કયો” કાકે કહ્યું સુરપાલે કીર્તિદેવના બધન કાપી નાખ્યા, દરેકની આખમાથી ચોધાર આસુ પડવા માડ્યા અને વહ સુગપાલે મર્યાદા છોડી જોરથી નાક ઊંકવા માડ્યું

થોડી વારે મુગલ અને કીર્તિદેવ છુટા પડ્યા અને બંનેએ આખો લુછી મુગલે વ્યસ્ત મેળવી આસપાસ જોયું અને જરા હમી કયું

“મને આટલા વર્ષ એમજ થયા કરતું હતું કે તું જીવે છે સન્નન-મહેતા તો કલાજ કગ્તા હતા કે તું મરી ગયો મને એણે ગપ્પ કયું હોત તો હું કેટલો સુખી થાત”

“પિતાશ” મને પણ તમારી લાગ મેળવના કેટલું થયું આખરે કાલભૈરવ આરાધી સગપણ ગ્રાસ્યું ત્યારે”

“ચાલો” હજી આખમા ગ્લાસલા આસુ લુછો મુગલ ખોલ્યો, “સૌમનાથ ભગવાને મારી સામે જેયુ તારી મા પાઠળ, તારી પાઠળ ટેલાએ મે આસુ પાડ્યા છે મને એવું એકલુ લાગતું હતું-” ત્યારે રખેને કીર્તિદેવ અલોપ થઈ નય, એની બીકે વારવાર મેહદષ્ટિએ તેને નીખતા મુગલે કહેવા માડ્યું “માન હૃદય અગ્ન્યજેતુ કિન્નરક થઈ ગયું હતું કીર્તિદેવ’ કીર્તિદેવ’ આજે પણ મારા હાથથી તારું ખુન થતું રહી ગયું”

“ન થયું એ પ્રતાપ આ માન મિત્રનો” ઢહી કીર્તિદેવ કાક તરફ આવ્યો

“અરે હા સુગપાલ’ એના બધ કાપી નાખ” મુગલે કહ્યું અને રખવાલે તે પ્રમાણે કયું કાકના હાથ છુટા થયા કે કીર્તિદેવ અને તે બેટી પડ્યા

“કાક” મુગલે હમણા હસતા કયું, “હજી તને શિક્ષા કરવી પાઠી રહી છે”

“હું પણ શિક્ષા ખમવા તૈયાર છું” કાકે પણ હસીને કહ્યું

“ના-ના”-કીર્તિદેવે કહ્યું

“અને શિક્ષા એ કે” મુળલે હસીને કાક અને મજરી તરફ હાથ કરી કહ્યું, “તમારે બેએ બારેબાર ઘેર નહોં જવું, પણ માગી નેડ રાજગઢ આવવું ”

“જેવી આજ્ઞા ”

“ચાલો !” કહી મુળલ આગળ થયો અકેકી મશાલ સુગંધ અને કાકે લીધી અને બધા ઉપર આવ્યા જાણે રખેને કીર્તિદેવ એનો પુત્ર મટો જય એમ મુળલ તેના ખભા પર હાથ મુકી ચાલતો હતો

“કાક !” મુળલે કહ્યું, “તારે કામ હવે વધારે મુશ્કેલ થયું ”

“મારે કામ !”

‘હા બુનાગઢ જવાનું ’

“પણ હું તો કેદી છું ” જરા ટોળમા કાકે કહ્યું

“બુલી ગયો ? તું તો પાટણની સત્તાનો પ્રતિનિધિ છે ” મુળલે પણ હસતા જવાબ આપ્યો “જેને આપણે પાટણમા રાખવા ધારના હતા તે નાહો ”

“હે !” કાકે ચકિત થઈ પુછ્યું

“હા ! સાથે સજ્જન મહેતાની છોકરી પણ ઉપાડી જતો હતો ”

“કાણે સોમ ?” કીર્તિદેવે પુછ્યું

“હા, પણ આપણે સદલાગે એ તો આ પડી ” કહી મુળલે સોમ કેમ ખાયલ થઈ તેનો વૃત્તાંત કહ્યો

થોડી વારે એક ખાટલા પર સોમને ઉચ્છ્રી બધા નીકળ્યા અને પાટણ આવ્યા

શ્રીમાલી દરવાજેથી કાક પોતાનો ધોરો લઈ સજ્જન મહેતાને તેડવા ગયો અને બાકીના બધા રાજગઢ આવ્યા કાક સજ્જન મહેતાને તેડી આવ્યો અને સાથેસાથે હિદા મહેતાને દધિચત્રીથી પાછા લઈ આવવા પોતાના એક માણસને દોડતો સાદણીએ મોકલ્યો

પ્રકરણ ૨૬ મું

મજરીની મેડી

સજ્જન મહતા આવી પહોંચ્યા અને તેણે મધી વાત કરી જીવા-
નીના મધ્યી-વહમથી ફરકેરાલ મુજલે ડુલકુ વરને લાગી હતી તેનાજ
ડુલકુ વર પોતાના ડુલ જોવા છોકરાને લઈ લાતને ઘેર જઈ રહી સજ્જન
બહેનબાણેજને મોરડ લ- મયો અને કિગતા અમાલનો તાપ ક્રમે કરી
સહો. એ અધા સોગંદમા હતા લાટે જોકરાને કપાડી લઈ જતા મુજલે
ધણી મહેનત કરી, પણ સજ્જનની સાવચેતીથી તે અન્ય નહીં.

મુજલને ઠાકરો તેની માથી જીદો ગમ્મવો હતો સજ્જને અને
ડુલકુ વરે ધારુ કે મા પગનો ટાપ દીકરાને ઠાર કરી કાઢવા, મત્રી છોકરો
લઈ જવા માગતા હતા આ ગેરસમજ દિનમદિનમ વધતી ગ

વિગ્હડુ ખે પીડાન ડુલકુ વર આખરે નવધામ ગઇ અને દીકરો
મતાડો ગમવાનુ વચન લાલ પાસે લીધું એ અરમામા મુજલ મહાઅમાલ
થયા અને રખેને મહાઅમાલની સત્તા ધણી પ્રયત્ન નીકળે એમ ધારી
મોમનાથની ગત્રા કવવા આવેલા ઉમક પગમારને તે છોકરો સ જને
આપી દીધો.

સજ્જને મુજલે મીનગદેરીએ આ વાત ફરીથી, મગ્લી ડુલકુ વરને
સભારીમ ભારી કરી અધા રહ્યા-મધા કીર્તિ દેવને ભેટ્યા-અધાઅ કાકના
ઉપકાર માન્યો.

સવાર થવા આવી લાન અધાએ ધડા ખે ધડી આગમ લેવાનો
વિચાર કરા અને મુજન કાક અને મજરીને માટે ગજમદમા જીદો
મેડા તૈયાર કરાવી હતી લા તેઓ ગયા.

મજરીનુ હંદર કાકના પરાક્રમે જોઈ ઉભરાઈ જવું હતું કલ્પના-
છટિમ પરણેલા કાલીદામને અને પગુરામને તે વીસરી મદ જીવત
ગદિતો કાક-જેણે કાલસેર આગ્રહ્યો હતો, મુજલને તો આ પોકરાની

હતી એવો મહારાજીજ તેની નજર આગળ રમી રહ્યો તેના મગજના અનેક ભાવો ઉદ્ભવતા હતા, અનેક સ્વવાક્યો ઝરતા હતા તેનું હૈયું તે અનેક પુષ્પો તના ઝાંભાવનાથને આવારવા તકમી રહ્યું હતું તેનો પતિ હવે પોતાના લાયક તેને લાગ્યો

તને આશા હતી કે મેડીમા પેનતા ડાક ક્રમણકાભેગ પહેલા જેમ આવતો હતો તેમ હોસથી આવશે તેને હૃદયે સંકેલશે, પણ મેડીમા પેસતા કાક જીદોજ થઇ ગયો—તેનું શાત સ્વમ્થ, તિરકાગપૂર્ણ વદન ભેદ મજરી નિન્નેજ બની રહી

કાકે મેળવેલો નિજ્ય અપ્રતિમ હતો અને તેથી તેના મગજમા સકારણે ગર્વ આગ્યો હતો, અને પહેલી રાતે મજરીએ કંગેલુ અપમાન તે વીસર્યો નહોતો, તે રમણીના હૃદયમા થયેલા ફેરફારની તેના માહિતી નહોતી તેથી અને તેના ગર્વના ચુરેચુરા કરવા તે માગતો હતો આથી એકાતમા આવતા તે સ્વમ્થ અને અનડો થઈ ગયો તેના મગજમા તે પ્રથમ રાતે અભિમાની મજરીએ કહેલા વાક્યો અસારે સંભળાતા હતા

તે આગ્યો અતે તે ગતે કયું હતું તેમ પોતાની પાઘડી વારણ આગળ નાખી મુવા તૈઆગ થયો પથારી પર મેડીની મજરીનું અત કરણુ માથું ને માથું ચીમળાઇ ગયું તે ઉઠી, ધીમેથી પાસ આવી તેના હમેશના ગૌન અંતે ગર્વ જળા રહ્યા હતા કોલથી તેની નસેનસ કાપતી હતી

“તમે જીનાગઢ જવાના છો ?”

“હા તને આવારમાએ લઇ જવાનું વચન આપ્યું હતું તે પાળીશ, મલસાદશ નહીં” બેદરકારીથી કાકે જવાબ દીધો

મજરીનો ગર્વ આ બેદરકારીથી ધવાયો અને હૃદયના ભાવો વધુ બોલ્યા રહી ગયા તે ખિન્ન હૃદયે પણ કૃત્રિમ દૃઢતાથી પથારીમા આવીને પડી

ચાકેલા કાકે નીરાંતે ઉઘવા માંડ્યું હૃદયની વ્યથાથી મુગ્ધવાદ રહેલી મજરી જાગતી જાગતી પડી રહી પતિ હતો, છતાં તેની મેડી સુતી હતી.

વિભાગ ૪ થો

પ્રકરણ ૧ હે

ન્યાય

બીજો દિવસે સવારે વીજળી પડે તેમ પાટણ પર એક વાત પડી-ક મુળલમહેતાનો મરી ગયેલો છોકરો ફરીથી સજીવન થયો

આ વાતે અનેક સ્વરૂપ લીધા-અનેક મુખે જઈ આવી-અનેક રૂપા-તરો કર્યા-અનેક સુધારા વધારા સાથે પાટણની પગિકમા કરી અને પુરુષો, સ્ત્રીઓ, છોકરાઓ બધાને તેણે વશ કર્યા

વાત ચોક્કસ હતી-તેના પુરાવા પ્રત્યક્ષ હતા તે આ પ્રમાણે હતી મુળલમહેતાનો છોકરો મામાને ત્યાં સોરઠમાં રહેતો હતો ત્યારે શેષનાગ મોમનાથની જત્રા કરવા આવ્યો, આ નાગરાજ જત્રા કરી પાછા ફર્યા ત્યારે વચળી આગળ આ કદર્પની કાતિને લજવાવે એવી કાતિવાળો ઉપર રમતો દોડો શેષનાગ આ કાતિ જોઈ મોહા પાતાળમાં રહેલી અનેક નાગણીઓને અને તેની જાયાઓને વીસરી ગયા અને છાકરાને ઉપાડી ચાલતા થયા મુળલમહેતાને ખબર પડતા તેણે પુત્ર ફરી મેળવવા અનેક પ્રયાસો કર્યા, પણ બધા વ્યર્થ ગયા આખરે ત્યારે ભટ્ટરાજ કાક પાટણ આવ્યો ત્યારે પાતાળ જઈ પુત્ર લઈ આવવાનું બીકું તેણે ઝડપું તેણે નર્મદાજીની આરાધના કરી, અને તે મહાદેવી પ્રસન્ન થતા, અભય વચ્ચન લઈ આ અડમ્બ ભટ્ટરાજે હીંગળાજ આચરને ઓવારે જઈ સાત દિવસ ને રાત સુધી કાલકૈરવ સાથે યુદ્ધ કર્યું-આખરે કાલકૈરવ હાર્યા અને ખભે બેસાડી કાકને પાતાળમાં લઈ ગયો ત્યાં શેષનાગે મુળલ-સુતને છોડવાની ના કહી-કાક તેને વળગ્યો અને કાક ધસડનો ધસડતો તેને વિમલશાહની વાવ સુધી લઈ આવ્યો ત્યાં કાક ને નાગરાજ વચ્ચે યુદ્ધ થયું, કાલકૈરવની સહાયતાથી શેષનાગ હાર્યો અને મુળલસુતને લાટનો થોડો રાજગઢમાં લઈ આવ્યો

ક્રોધએ એક વાત માથી માની-બીજાએ બીજી ખોટી ઠેસી-ત્રીવન-
એ પુરાવા આપ્યા-ચોથાએ સામા પ્રમાણો કહ્યા પણ મામાન્ય વર્ગે
આ વાત ખરી માની અને તેનું કારણ એ હતું કે આ વાત દામોદર
વાલદે કહી હતી અને તેના પુરાવા એ હતો કે એ ગૃહસ્થે મુગ્ધ-
મહેતા, તેના છોકરા અને કાક ત્રણેની રાજગૃહમાં સવારે પોતાને હાથે
હનનમત કરી હતી અને કાકને રોપનાગે પુછ્યા વતી કરેલા પ્રહારના
જખમો પર જાળેપોતે ધાખાજરીયુ લગાવ્યું હતું

જે આ વાલદશિરોમણિને અધમ કે અટપ ગણીને આ દતિહાસ-
માથી ખાતલ કરવામાં આવે તો પાટણની નરરતાવલિમાનો એક મોટો
મણુકો જનો ગ્હે અને માલા અધુરી રહી જાય

જેમ દેવલોકની વાત મન્યથેાકને નારદમુનિ મારફતે મળતી-જેમ
ઉમરાવ કુટુંબોની વાત સામાજિક છાપા મારફતે આજ મળે છે-તેમ
ગુજરાતના મહાજનોની ખાનગી વાતો સામાન્ય વર્ગને દામોદરના ન્યાતી-
લાઓ મારફતે મળતી જ્યારથી દાદી રાખવાનું છોડી પાટણના અગ્રે-
સરોએ આ ગૃહસ્થો આગળ નીચું માયું નમાવવાનો આરભ કર્યો
ત્યારથી એમનો મોબો અને સત્તા સર્વાપરિ થઈ ગયા, ત્યારથી વાલદ
વીરોની પરપરાને એ ગુજરાતી ધરોમાં અગત્યનું ધ્યાન મળ્યું

અસ્રો પટપટાવતા તેઓ પ્રાનો પુછતા, પાણી લગાડતા લલલલાને
પાણીપાણી કરી નાખતા, મુઠ્ઠો કાતરતા મુત્સદીઓને પણ મોહિની
લગાડતા, રાતના દીવા કરવા આવતા ધરધણીઆણીઓના હૃદય પણ
વશ કરી દેતા તેઓ ઘેરેઘેરની વાત જાણતા, સ્વાર્થ કે પરમાર્થના વિચાર
વગર, સુધારીવધારી પ્રસારતા, ધણાની ફજેતી કે ખેડો પાર કરતા, ધણાના
ધરો લગાવતા કે મડાવતા દરેક કુટુંબીને નહીં ચાલે, કુલજોર કે કુલજામળ
વિના, લગ્ન કરવા હોય કે તોડવા હોય, નોતશ દેવા હોય કે ટાળવા
હોય, સદેશ કહાવવા હોય કે ચાડી કરવી હોય, સ્વાર્થ-સ્થાવરો હોય કે
આદ્ય અસ્વ હોય તો આ બે મહાત્માઓ વિના પાટલો ફરતોજ નહોતો

આવા ગૃહસ્થોમાં શ્રેષ્ઠ કાણે અને જુદા વાલદ દામોદર હોય પાટણ

સ્થપાયુ ત્યાંથી તેના પવનનેએ પાટલુના પતિએના મુખારવિદો ગ્રહીઆળા કયા છે તેઓ ન હાત તો એ બધા નગેશના નુર ઝાખા જ પડી ગત એવુ અભિમાન તે ધરતે અને થણે અંગે પાટલુની મહત્તા તેણે તેના રાજ અને મંત્રીઓ પર ચલાવેલા અન્નાની અણીથીજ વધતી હતી એમ તેનુ માનવુ હતુ આ ગૃહસ્થ ગામના ગપાટાઓનુ સમ્રહસ્થાન હતા અને તે સમ્રહસ્થાનના બનતો કપયોગ કરવા મુળલમહેતા ચુકતા નહીં પણ તે લાભની કોમત તરીકે રાજગટની ટેક વાંતો અમાત્યને પણ કરતી પડતી

અમાત્ય પાનથી થોડીક વાત કઢાવી દામોદર કીર્તિદેવ પાસે ગયો બીજી થોડીક વાત કઢાવી ત્યાંથી કાઢ પાને ગયો અને જે માણસની હાલ સામેને તિરકારની નજર પણ ન કળે તેને પ પાળી પ પાળી થોડીક પાદપાત કરાવી જે ખુટયુ તે પોતાની કપનાગકિત ચત્રાની ભ્રમ્યુ અને કપર આપેલી ખખર અને તેટલી તગથી અને તેટલે થેગ પદાચાડી દીધી આ ગુલ પ્રયામને પરિણામે મુનલમહતાના પુત્રને અને શેખનાગના વિજેતાને નીગખવા આણુ પાટલુ ગજગટ આવ્યુ અને ગલીગનોના, નાગશિંગના અભિનદનો વીજગતા મુનલમહતાની ધીંગળ પણ ખુટવા લાગી તેના હૃદય પરથી દિવસે થયા થેરાએલુ વાદળ નીખરાઈ ગયુ કીર્તિદેવ તો તેવો ને તેવો જ રહ્યો-નડ-થ, તેજવી ને નીગળો, માત્ર તેના મુખ પર અરપટ્ટ સ્થાન જણાતી હતી, પણ આવે પ્રમગ તે કોઈ જોઈ શક્યુ નહીં

બપોર ચત' ત્યાં કિદામહેતા રાજગટ આવી પહોચ્યા તેનુ મો જરા કરમાએનુ લાગતુ હતુ, 'ગતા તેવી ને તવીજ મીઠાશથી તે બધા સાથે હર્મીને બોલવા લાગ્યા ત્યાં બેગા થએલા પુરુષોમાના થોડાજ બાણતા હતા જે પરીદીઆમા સાઠણીની પીઠ પર મુરકેટાટ બની તેણે દિવિચલીથી પાટલુ મુઠી-મને કમને-મુસાફરી કરી હતી તેણે પણ શેખનાગવાળી રાત સાબળી હતી અને દિવમેદિવસે વધાન સ્થાલ થએલા શત્રુને જોઈ, તેને બનતી તગએ પુરો કવવાની ગાઠ જે મનમા વાળી હતી તેને સખ્તા કઠી આવા ન કટપ કરી ગજગટ આવતા તે મુનલમહેતા બેસતા હતા

તે ખડા ગયો. પણ ત્યાં માત્ર કાઝનેજ નીગતે ઉભેલો જોઈ તેના કોપામિત્રા ધી હોનાયુ

તેને જોઈ કાકા કૃષ્ણે અને માર્મિક હાગે તેને આવકાગ આપી બેઠયા
“ઓહોહો! ‘ઉદામહેના’ તમે ત્યાંથી! મુળલમહેતા તમારીજ વાટ
તેયા કરતા હતા”

“એમ?” જરાક તિરકાગભયું હસીને જ્ઞાએ કહ્યું, “હું તમારી
પ્રશ્ન સા સાલળવામા રોકાયો હતો મ મ રોષનાગને પુરો કરી આવ્યા”

તરવાગ જેવી ધારદાર દષ્ટિએ કાકિ ઉદા મામે જેસુ અને તેના
શખ્દોમા રહેલુ વિપ પાગખ્યુ તેને લાગ્યુ કે મીઠાસથી હવે કે વળવાનુ
નથી તેણે પણ હસીને જવાબ આપ્યા “અરે હા! નાગતે તો આવી,
જકડી નિરાધાર બનાવી મુકયો”

“નાગ વીકરશે ત્યારે?” મત્રીએ દાત પીશી કહ્યું

‘આવખત તો આધ્યા, પણ આવની વખત તો બત્રીગે દાત તોડી નાખીશ”

‘ગેપનાગ અનત છે હો જોજો”

“હા તેથીજ વણો વધ ને નિર્વિચ છે”

ઉદાએ હોંક કર્યા અને તુરકારથી હસ્યો “કાકભટ્ટ! તમે તો
પાટણુ જીતવા નીકળ્યા લાગો છો? જોજો કોઈ ચામુડેવ? ન મળે?”
એમ કહી ત જવા માટે કૃષ્ણે, પણ કાકનો વિચાર તેને તેમ જવા
ધ્યાનો નહોતો

“તમજ સલાળજે નાહ સેનાપતિ આગ્ય” મળરો તો લાગતાં બોય
લાગે પડે” કાક પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, ‘લાટના ચોદાઓ પાટણુની અનાથ
છોકરીઓ નથી ન પાડી જવાય”

ઉદો કૃષ્ણે, તની આખનો ચમકાર ઉડો ને લય કર થયો અને સખ્તા-
દથી તેણે કહ્યું તમે પાટણુના મત્રી સાથે વાત કરો છો-હો!”

“ના હું તો નિરાધાર બાળકીઓના રંગડનાગ માથે વાત કર છું”

૧ મુળરાજના પુત્ર ચામુડે નાહ જયુ હતુ ૨ મુળરાજ સોલકાને લાટના
સેનાપતિ બારપે નસાડયો હતો

ઉદાનો હાથ તેના ખડું પર મેરા, ને એક ડગલુ પાછો ફર્યો “એક શબ્દ વધુ બોલશો નો—”

“એક શુ-એક સો કહીશ કવિકૃષ્ણશિરોમણિની ઠોકરી એટલામા વીસરી ગયા ?” હસીને કાંઠે પુછ્યું

ઉદાને લાન આવ્યું કે ગજગદમા ઉઘાડે બાગલે માગમારી કરવાથી ફેળેની થયા વિના ગદશે નહીં તેણે મહાપ્રયત્ન કરી ગુસ્સે શમાવ્યો અને તરવાર પરથી હાથ લાઇ લીધો કાક સમજ્યો અને કહ્યું “શુ કામ શુન્ના દેખાડો છો ? છાનાછપના કરવા કામ આખી દુનીયા જાણશે”

મજરી કાકન પરણી છે એ વાત ઉદો જાણતો નહાતો અને તેથી કહ્યું “ભલે આખી દુનીયા જાણે !”

પાછળથી મુન્નલમહેતાનો હતો અવાજ આવ્યો “શુ આખી દુનીયાને જાણાવો છો ?”

કાક અને ઉદો બંને ચમક્યા-દીન થઇ ગયા અને શુ કહેવું તેના વિચારમા પડ્યા આખરે ઉદાએ કહ્યું “આ ભટ્ટરાજના પરાક્રમ”

“હામ્નો” ના વીંચે ઉદો વાત કરે છે ને ન સમજતા મુન્નલે કહ્યું

ઉદાએ વ્યવ્ય મેળવી મીઠાસાગી કહ્યું ‘મહેનાજી ! હું પરાક્રમ કહું છું તેની આપને ખબર નહીં હોય”

‘ શુ !’

“એક માટે ત્યાની આશ્રિત બાહ્યશક્તિના છે તને એ વિપાદી લાગ્યા છે” મીઠાસાગરેના અછેકે શબ્દ બોલતા ઉદાએ કહ્યું, ‘અને તેની મા તેના વખત મરવા પડી છે હું એમને કહેતો હતો કે શા માટે બીચારીને જગડા છો !”

“કાક” આ શુ !” જરાક સખ્તાઈથી મુન્નલે પુછ્યું મુન્નલના મો પરથી ગાઇ કહી શકે નહીં કે તે કે પાલુ જાણતો હતો

“મહારાજ! પણ રાતોરાત તેને ઉદામહેતા ઉપાડી ગયા અને સતાડી આવ્યા”

• મુગ્ધલ ઉદા તરફ ફર્યો.

‘હા બીજો રસ્તો શો? પણ છતાં ભટ્ટરાજનો જીવ રહ્યો નહીં તે પાછી ઉપાડી ગયા’

“એ છોકરીની મા ક્યા છે?” મુગ્ધલે પુછ્યું

“ખભાતમા”

“વાહ!” સખ્તાઈથી મુગ્ધલે કહ્યું “આ તે પાટલુ છે કે વેરાન? એક બીચારી છોકરીની તાણાતાણી શી? કાકભટ્ટ! એ છોકરી નમારી પાને છે!”

‘જી હા’ હીમતથી કાકે કહ્યું

“ત્યાં તેની માને સ્વાધીન કરવી જોઈએ” ઉદાએ કહ્યું

“મહારાજ! આપ ન્યાયમૂર્તિ છો! જરાક મુઝમા હસીને કાકે મુગ્ધલને કહ્યું “આપની આજ્ઞા મને શિરમાવણ છે, પણ ઉદા મહેતા આવક થઈ એ વ્યાજબીકન્યાને પરણવા માગતા હતા અને હજી એમનો એ વિચાર છે”

‘મારો વિચાર શો છે તે તમારે જાણવાની શી જરૂર?’

“ત્યારે મહારાજ!” કાકે શાંતિથી મુગ્ધલને કહ્યું, “હું એ કન્યા એમને કેમ આપું? આપની આજ્ઞા પાળવી જોઈએ તો હું જાતે ખભાત જઈ તેની માને સાંપી આવીશ.”

“જા માટે!” મહાઅમાત્યે પુછ્યું

‘ઉદામહેતા પર મને વિશ્વાસ નથી’

‘વિશ્વાસ!’ મુગ્ધલે સખ્તાઈથી પુછ્યું

‘હાજી જે જાનામાના પરદારા ઉપાડી ગયો તેના પર વિશ્વાસ કેમ રખાય!’ શાંતિથી કાકે કહ્યું

“પરદારા!” ગુસ્સામા ઉદાએ જવાબ આપ્યો “તું? તેની માના વચનદાનં તે મારી દારા થઈ છે!”

“અમિસાનિધે ને મારી ભાર્યા થઈ છે” ગર્વથી માટે કહ્યું
વીજળી પડત તોપણ ખભાતના મત્રી આના દીંગ ન થઈ તત
માત્ર મોઢું કંઘાડી બેઠ રહેવા જોવાજ નેનામા હોશનેશ ગયા

“કોની કવિકુલસિંગેમણિની મજરીની વાત કંગે હા /”

“હા”

“તેનું તો તમે પાણિગ્રહણ કર્યું છે” મુગ્ધે ગભીર અવાજે કહ્યું

“હા”

“અને ને પછેથી જાને તમે વાડી ગયા / મનને દેવ તરફ
ફરીને કહ્યું “તમે / વાવકોના ગિરોમણિ થાને / તાલ / મીન મીનીએ
તો નેને પાતાની છોકરી કરી / ખમગ છે /” ફરે અને ગુગળાતા દો
ભોયમા માગ માગતો પાછો ખસવા લાગ્યો અને જાનિતો દેવ શોધા

‘મહાગજ’ આપની આગા હાય તો હું મારી પત્નીને તની મા
પાસે-’ જરાક હસીને કાક કહેવા ગયો, પણ મુગ્ધલની આખામા આપી
રહેલી સત્તાથી અબ્બા ને મુગો ગયા,

મનને ગાભીયથી આગળ ચલાવતું મે તમને હાથા ધાયા હતા
મહેતા / મોલો હવે શુ કર / તમે ન્યાય માગતા હતા ન્યાય ક’ /”

વાડી વાન ટોટ બોલ્યું તહા પછી મુગ્ધે કહ્યું

‘કાકભટ્ટ’ મહેતા / પાટલના અગ્રેસરોમા આપી તડગગે ગાભે /
તમે તો સન્મયનીનિના ન્તબો છા ચાલો હન થયુ તેથયુ પાણુ તમારુ
વેર નીસરી જાગે” કહી મનન ત્યારથી ચાલ્યા ગયો

ને ગયો અટયે અને જાલ અકેક સામે ધુગકયા

“આને માટે પ તાવુ પડશે” મજ પડે હાથ તાપી જતાજતા
કેદાએ કહ્યું

“હમણા તમને પનાવો કંગે માંગે વાગે આ ગે ત્યારે જો નવન”

પ્રકરણ ૨ જી

સોરઠ તરફ પ્રયાણ

બીજે દિવસ અધારામા કાક અને મજરીએ ગ્માના સાથે માદણી ૫૦ પાટણ છોડ્યું કાકનું મન પ્રકુલ હતું મજરીનું ભાગે હતું કાક કુડ ૫૫-૫૬ તમા પાટણના રાજ્યકારભાગમા પોતાનો એકડા દાખલ કરી માગ્યમા નવા પગકમના અલુફીસ ક્ષેત્રો ખોળવા જતો હતો મજરી પોતાની મરજીરિદ, ગરથી જ ખેત્રાઇ કાકનું ઘર જોડી મોસાળ જતી હતી

જેમ આગળ જતા ઉપાનો આભાસ ચોમે પ્રસન્નતા માર્યો ૧૫ ગામો, ખેતરો મીમમા જતા ખડૂનો તેમની નજરે ચઢતા લાગ્યા અને તેમને મજરીનું હૃદય વધારે ખિન્ન થતા માડ્યું

ગર્વ એ મનનો નેટ ૬ બહારનો પ્રતાપ અંદર ન આવવા દેવાનું મુખ્ય આધન ૧૭ એનાથી અંદર ગદ્ય મન નિભાયે, તપશ્ચ, સત્યુષ્ટ ૨૬ છે ન્યાયુધી આ માનની પોતાનું ગુહ અને શ્રેષ્ઠ માનની હતી ત્યાંથી આમપામના તોફાનો - ભાવો તેને નિર્જાતાજ નહીં બીજા મધા ગમે ત કહે ૨ કાંટ પછ તેની ગર્વભરી શાંતિ અડગ રહેતી તેને લાગતું કે તે આ દુનીઆથી નીગળી છે આ એની શાંતિનું, અનિર્જાતાનું મુળ હતું, અને આથીજ ત પોતાની માનસિક સૃષ્ટિમા નીરાત મહાલી શકતી

પણ તેના ગર્વનો ગટ તુટ્યો હતો તેમથી બહારના તોફાન અંદર આવતા હતા, તેનો અને મૃદ્ધિનો સ સર્ગ સરલ થયો હતો તે પોતાની જાનને ઋણિઓની કન્યા અને કવિવરોની વધુ માની શકી નહીં હવે તેને જ્ઞાન થયું કે ત એક નિરાધાર કન્યા કે-અને અણુમાનીની આ ૧૬ ૧૬એ પાડેલા દુખ તે સદલાખથી સદી શકી કારણ કે તે બવા ન્યમ-સૃષ્ટિમા પડેલા જેવા દુખો તે માનતી હતી પણ કાકની એકરકારી તેને સાલતા લાગી, કાકણ ૨ કાકની દુનીઆ તે હવે તેની થવા લાગી હતી હવે પગથારમનું વર્ણન ગાઇ સતોપ નહીં મળ્યા, કાલિદાસનો નિર્ણવ પ્રેમ અકાંઠ લાગ્યો હવે તેને કાકનું હાન્ય એકાંત, હતું, તેના પ્રેમભીના વચન સાંભળવા હતા

મુસાફરીમા તેને ઠેં પણુ અડચણ ન પડે એમ કાક બંધી મોઠવણુ કરતો. પણુ તેથી ને સતુષ્ટ નહોતી ધણીએ વખત કે લાવી આપતા, મુકામ કરવાની જગ્યાની પસંદગી કરતા કાક તેની જોડે વાતચીત કરતો, પણુ આ વાતચીત તેને મુગળાવતી, તેમા નહોતો રસ કે લાવ. નહોતી હાસ કે ઉમંગોડો આ શાત વ્યવહાર વાતચીત તેનું હૃદય બેગ રહી હતી તેના રસિક હૃદયને રસ ઝરતા પ્રેમવાગ્ધો જોઈતા હતા.

જેમ વખત ગયો તેમ તે અર્ધારી બની ગ્વામ્ય મેળવવાના, અર્ધ સંતુષ્ટ કરવાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફલ થયા કાકની શી વચ્છા છે, તે કયુ રમણીય ગ્રંથ પસંદ કરે છે, તે શો દુકમ કરે છે-આ મધી વસ્તુઓ તેના ચિત્તને વશ કરી રહી જે કલ્પનાસૃષ્ટિમા તે અલગ મુધી જીવતી હતી ને અમરણરૂપ થા રહેવા લાગી અને ત્યારે તેને મન આગળ ખડો કરવા ત પ્રયત્ન કરતી ત્યારે કાક તેમા આવી મધ્યસ્થાને નિગળતો અને તે આ પણુ તેનેજ નીગળ્યા કરતી.

કલ્પનાસૃષ્ટિમાજ તરવરી રહેલા તેના લાવો હવે ખરી સૃષ્ટિમા આગળ ગોઠતા હતા આશ્રયદાતા હોતો ખરો, પણુ આશ્રય દેતો નહોતો અને પશ્ચિામે તના લાવોના પ્રાપ્ત્યે તેનો અમનાય વધતો હતો અને શુ સુન્દર પ્રમંથો સાદણી પર, ચુકલપક્ષના ઉગતા બાલચંદ્ર સાથે લાડ કરતી કોટીલી સધ્યાના ઉર્દાપક આભાસમા તેઓ સાથેસાથે એસતા બપોર તે રાધતી, જ ખાતો, ગને ઉતારામા પ્રેમીઓની પહુકૂટિ સમા વટવક્ષની વા નાથે ને સુતા પણુ નહોતો રસ નહોતો સવાદ કે નહોતો આનંદ આજુબોઝા દિવસો વધી જતા હતા-પણુ ગ્વા અણુગ્વા ગ્વા.

તમની મુસાફરી દાદ દહાડા તો નિર્વિધ્ને થા બીજે દિવસે સાંજના ગામનો જ્વારો ગોઠવા મુખીને રોતે મેયો પણુ મુખીની સ્ત્રીએ કહ્યું કે તે ગામથી હજુ આવ્યા નથી ગાન પડી હતી એટલે કાકે તે માન્યુ નહા.

‘પણુ ઉતારો ક્યા ઠા’

જવાબમા મુખીની સ્ત્રીએ બારણ અડકાવી દીધુ તેણે પડોશીને પુછ્યુ ત પણુ જવાબ દીધા વગર ધગમા પેસી ગયો કાકને ગુસ્સો લાગ્યા તેણે જઈ તેના મારણુને એ લાત લગાવી.

“બોલ! નહીં તો હમણા બારણા તોડી નાખીશ હું પાટણનો ભટ્ટરાજ છું”

એના બરાડાથી મલરાઈ ધરવાળાએ ધીમેથી બારણા ઉઘાડ્યા “કમ બાપુ?”

“હરામખોર! જ્યાં આપતા તસ્તી પડે છે ‘જીલ્લો’ મેચી કાઢીશ મોલ ઉતારો ક્યા છે?”

“મુખી જાણે અનદાતા!”

કાકે હાત કચકચારી તરવાર પર હાથ મુક્યા ‘ગોન’

ધુજતા હાથ જોડી પેલો બોલ્યા “બાપુ આ સામે ગામના નાના ત્રીજા ધર”

કાક તેની સામે તિરસ્કારની નજર નાખી ચાલ્યો અને ઉતારા પાસ ગયો ત્યાં આઠ દશ ગામડીઆ હાથમા ધારીઆ લાઇ રસ્તામા એકા હતા કાક જાણે ઉતારાનો માલીક હોય તેમ પાતાની સાલણીઓ પાછળ દોરાની આળે, પછુ તેને જોઈ પેલા ગામડીઆઓ ઉભા થઈ ગયા

“બાપુ’ ઉતારામા જન્મ નથી’

‘મુખી ક્યા છે?’ સત્તાથી કાકે પુછ્યું

“નથી”

“મારે ઉતારામા ગત રહેવું છે”

“નહી રહેવાય બાપુ! મુખીનો હુકમ નથી”

“મુખીનો હુકમ!” કાકે ગુસ્સામા કહ્યું, “તમારા મુખીને મારી પાસ આવવા દો પછી દેખાડુ ચાલો, બાળુ છો?”

ગામડીઆઓ ધારીઆ લા પામે ચાલ્યા, કાકના રોફથી તે દબાય એમ લાગ્યું નહીં એટલામા પાછળથી એક વૃદ્ધ ગામડીઆ આવ્યો

‘કમ, છે શું? હું મુખી છું શું કહેવું છે?’

“એટલુંજ કે મારે ઉતારામા રાત ગાળવી છે”

“તમે ત્રાણ છો!”

“પાટણનો ભટ્ટરાજ છું”

“જા રહો તમને એક ગામમા ધર ખાલી કગલી બાપુ”

કાક છંદે ભરાયો 'એટલે' આ કિતારો નુ કામ કરાયો 'ક' "

એ કિતારામા માયુ" વિનયથી સમજાવી મુખી બોલવા લાગ્યો,

"બીજા કોઈ કિતારો છે"

"પણ કિતારો તો મોટો છે"

પણ એમને ના પસંદ નથી

કાકનો અહ કાર વધાયો 'એવો તે નાણુ ક' નહીં હું અહીંઆ જ

વિતરીશ' તેણે ડોળા ઢાંઢી કહ્યું

"અહાઅ નહીં કિતારા" તેવીજ દૃઢતાથી મુખીએ કહ્યું કાક વિનય

પામ્યો આ ગામડીઆઓ આગલી દૃઢતા દાખવી શકે તેમ તેણે આગા

રાખી નહોતી પણ હવે આ નમતુ આપતુ તેને અચ્ચુ નહોતેમજ કિતારામા

કોણુ છે તે જણાવતી જિજ્ઞાસા પણ તેને થઈ આવી

"તે જેવો ગ્યારી' સાત્તી આગળ ચલાવ"

આગ નખેલા દુરા ધારીઆના અતરાયે તેને ઝેકયો અને તે કોને

સાત્તી મેનાડી ઝકના અનુચન નીચે કિતારા અને તેની આસપાસ

આવીને ડાહ્યા

કાકે જોયુ તો તેના બાર માણસ આગળ આ ગામડીઆઓના

હીસાજ નહોતો 'પાટણના ભડરાજનો હાથ જોવો છે કમ' " કહી તેણે

તરવાગ ઢાંઢી 'જા પેવો મુખી હાથ જોડી આમે કોનો રહ્યો

'અમદાવાદ' માં કહ્યું માનો ને છંદ જવા દે "

નુ કંપુ તેનો વિચાર કરતો કાક એ પળ ચઢ્યો તે પળમાં જવા

શાન રહ્યા-માન અચ્ચી મોનો અવાજ આવ્યો-'દુગર' જોની એ

શી મનસુ છે "

કાકે એ પરિચિત નામ પરિચિત અવાજે, સનાવાડી, અભિમાની

રીતે કિતારોનુ સાભળ્યું અને તે પાંજ દડયા તેની અમ્મયથીનો પાગ

રહ્યો નહીં 'હું' "

મુખી નમજયો અને જવાબમા કહ્યું "હા, મહાનજ"

કાકે હજ્યો "કીક માગ માણુનોને સાગ જોડયલુ કરો અને જઈને

કહો કે ભડરાજ કાક આપને મળવા માગે છે "

નમસ્કાર કરી મુખી અદર ગયો અને ગામડીઆઓ ગંગો રોડી
‘લા રહ્યા મુખી અદર ગયો’ એક સામાન્ય વેષ કાઢી ઓડલા પર
બહાર નીકળ્યું અને તેણે પુછ્યું

‘હાલુ લાટનો કાક !’ આ અવાજ સાંભળી ગામડીઆઓ અમાન
હોઈ ગયા.

‘હા, મહારાજ !’ કહી કાક જિતિગંગા ઓડલા પર ચઢ્યો આ
ઉતારામાં ‘તરેલો પુગપ ને ગુજગતનો નાથ જયદેવ હશે’

પ્રકરણ ૩ જી

જયદેવની મૃગયા

અનદાતા ! આપ અહીંયા ! મેં તો આલખ્યું કે આપ મૃગયા
રમવા નીકળ્યા છો” કાકે પુછ્યું

જયદેવ મહારાજ જરા હસ્યા અને ઓડલા હા કેમ અહીંયા
મૃગયા નહીં રમાય !”

આપ મહારાજ ચાહો તે વસ્તુ ધારો ત્યાં કરી શકો ને ના કહેવાય !”

પાટલુના મમાચાર શા છે !”

‘કે નવીન નથી મુનલમહેતાનો પુત્ર જડ્યો,’ કહી તેણે
જિતિદેવની વાત કહી, “પણ આપ પાટલુ ક્યારે ગયા હા !”

‘મારું કે નક્કો નથી પણ હવે ગયા વિના છુટકા નથી’

જરા હસી કાકે કહ્યું “મૃગયામાં ઘણી મગહ પડી હોય એમ
લાગે જ શું માયું !”

જયદેવ જરા ગુચવાઈ આસપાસ જોવા લાગ્યો ‘હા કે હરણ માયા’

આ તરફે હરણ છે ? મહાલેખર મહારાજ તો ના કહેતા હતા
આપના શીકારીઓ ક્યા બીજે ગામ પડ્યા છે ?”

ફરી મહારાજ ગુચવાયા “હા”

“મહારાજ ! આપે હવે પાટલુ જવું જોએ મુનલમહેતા આપની
વાટ જીએ છે”

“કેમ ?”

‘ગઈ કાલેજ એમણે આપને પાછા ખોલાવવા માણસા મોકલ્યા’

શુ કામ છે એવું ?” જરા ભવા ચઢાવી જ્યદેવે કહ્યું

“જીનાગઢમા પાછી ખટપટ ચાલી છે નવધણુ રા’ મરવા પડ્યો છે

‘તેમા મારુ શુ કામ છે ? મારે ક્યા એને અગ્નિદાહ આપવો છે’”

“ના પણુ કઈ ઘડીએ શુ નવી રમત ઉભી થાય એ કેમ કહેવાય ?
તેમા તો હું ત્યા જાઉં છું” કહી ધીમેથી કાંકે મહારાજને તે શા મારે
સોગંદ જતો હતો તે કહી સભળાવ્યું, અને કહ્યું “એટલે મુગ્ધમહેતાનો
સંદેશ આપને આજનાલ મળવાનો” એક પલવાર જ્યદેવ વિચારમા
પડી મુગો રહ્યો

“મુગ્ધમહેતા જાણે છે કે હું કઈ તરફ છું ?”

“તે કેમ કહેવાય ? મુગ્ધમહેતા શુ જાણે છે ને શુ નહીં તે કેમ કહેવાય ?”

“એ પણુ પીઠા આવી” જ્યદેવથી ખોલાઈ જવાયું

“પણુ મહારાજ’ આપને શીકાર કરવા નીકળે દશ માર દિવસ
થયા હવે કેટલુંક રહેશે ?”

“આ રાત્ર્યખટપટથી પણુ તોઆ છે પાંચ દિવસ પણુ જાપીને
મેસાનુ નથી તું ક્યારે જવાનો છે ?”

“કાલ પગેઢીએ મારે તો દોડતી સાદણીએ જવાનું છે”

“ઠીક’ તું અહીંઆ જમશે ?”

“ના અન્નદાતા’ મારી સ્ત્રી સાથે છે તેણે રાખ્યું હતું”

“તારી સ્ત્રી’ તું પરણ્યો ?”

“જી હા કવિદુલશિરોમણિની છોકરી જોડે”

“વારુ કાલે જતા પહેલાં મને મળી જજે”

“જેની આજ્ઞા” કહી કાંકે રાત્રી લીધી બહાર નીકળીને કાકને
ચટપટી ચઢ આવી જ્યદેવ મહારાજની મૃગયામા તેને કેં ભરમ લાગ્યો
અને આ ભરમ ભાગવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો

તેણે બહાર નીકળી હુંગર નાથક સાથે કેંક વાતો કરી, પણુ તે
ઉરતાદ અનુચર પાસેથી કેં ઝાઝી વાત મેળવવા તે પામ્યો નહીં આખરે

એ ચાર જણ પાસેથી થોડીથોડી ખચર મેળવી ને પોતાને કિતારે ગયો
ત્યા જઈ તેણે એક લાટના ભટ્ટને બોલાવ્યો

“ સોમભટ્ટ ! ”

“ કેમ ? ”

‘ પગેઢીએ એક કામ છે ’

“ શુ ? ”

“ અહીંઆ જયદેવ મહારાજ આવીને રહ્યા હ એમને પાછા પાટણુ
જવુ નથી અને પાટણુમા એમનુ કામ છે ત્યાથી મુગલમહેતાએ
એમને પાછા બોલાવવા માણસો મોકલ્યા છે ”

“ હુ ”

“ પણ આ તરફ કોઈ આવ્યુ નથી માટે તારે સ્વસરે જઈ એમને
કહી આવવાનુ હ કે મીનજયા તમને તાકીદે પાછા બોલાવે છે ’

“ અને નહીં માને તો ? ”

“ તેની તારે પ ચાત છે ? ”

“ જેવી આશા ”

“ અને કહેજે કે એમને સંદેશ કહી મને મળવાનો હુકમ કર્યો હ
નહીં તો એ તને એની સાથે ધસડી જશે ”

“ વારુ ”

આ નક્કી કરી કોકે ખાધુ અને રસભુખી મજરીની દરકાર
કર્તા વિના તે સુઈ ગયો

સવારમા નીકળતા પહુલા ને જયદેવ મહારાજને મળવા ગયો કિતારે
થોડી ઘણી ગદગદ ચાલી રહી હતી અને એક મરાણ લઈ
ઓટલા પર કુચેડ ઉભો હતો

“ નાયક ! મહારાજને મળવા દેશો કે ? એમણે મને બોલાવ્યો છે ’

“ હા જમારીજ વાટ જુએ છે ”

“ કેમ ? ”

“ હમણુ પાટણથી એક જણ પેગામ લાને આવ્યો છે ”

‘ કોણ કાક આવ્યો ? ’ અદરથી જ્યદેવ મહારાજના અવાજ આવ્યો

“ હા અનન્યા ” ‘ કાકી કાક અદર પેડા મામલદ હાથ જોડી
‘ બે હતો

‘ તારી વાત ખરી પડી આ માનવખાનો સદેશો લાવ્યો છે ”

‘ શો ? ’

‘ માગ વગર ત્યા લવગની વખાને તાળા દેવા નય ડ ” કચવાઈ
પથારીમા પડ્યાપડ્યા મહારાજ બોલ્યા, મને બોલાવ છે ’

‘ કોણ મામલદ ? ’ જાણે હમણુજ મળ્યો દોય તેમ કાક તેની
તરફ ફરી બોલ્યો ‘ તમે મદેશો લાવ્યા છો ? ’

‘ હ હા, અને મુળલમહેતાગે જવું છે ડ આ મદેશો દારી મારે
આપની સાથે માગે જવું ”

“ હીક ? તુ ગહાર જા ” મામલદને જ્યદેવ મહારાજે કહ્યું, ‘ કાક ’
હવે શુ ક- ? ”

‘ પાટણ જાઓ ’ શાંતિથી કાકે કહ્યું

“ મરખ ? ન કરવું હોત તો તને પુછા નુ કચા ? ”

‘ ભાગ આપને ક્યા જવું છ ? ’

“ સારું તરફ ’

સારું તરફ ?

હા જેની નુ તને માહિતીને વાત કહું ’

‘ છ

‘ હોળીને દિવસે મે તને ગગ વ્રત મોકલ ના હતો તે યાદ છે ? ”

હા કમ તહી ? ”

“ તે કુવરીની સાથે માગે જવું છે ”

કાકને હવે આ મુશ્કયાની સમજ પડી “ તે ક્યા જાય છે ? ”

“ એ કાલજોના દેવડાની છોડરી થાય છે ને ભાદગના સામતને
ત્યા એનું મોશાળ છે એ મોનાળ જાય છે ’

“ ભાદગ ક્યા આવ્યું ? ”

“ સૌરઠ જતા ”

“ પણ ત્યા તમે જઈ શુ કરશો ? ”

“ ભાદરનો સામત હા કહે તો દેવડો રાણુક મને આપે ”

“ પણ આપુ ’ પાટણના નરેશને આ શોભે ? ” કહે કહ્યું

“ તુ પણ મુજલમહેતાની સીફને વાત કરે છે કે ? મારે તો એ દેવડોને મારી કરની છે એના વિના મને પાટણની ગાદી પણ મુની લાગે છે તે તો એને જોઈ છે છે એની આખા જીતલમા કોઈ ? ”

“ આપુ ’ પણ આપના કુલને આમ એકલા રખડુ ધરે ? મોકલોને આપણા ભાટને માગુ લઈ ”

‘ તુ મીનજાને ઝોળખતો નથી એ કે એવું સાલ પેસાડે કે ભાટ ઝોડનું ઝોડ કરી આવે અને ભાદરનો સામત છે તીજો, જરા અપમાન લાગે તો ફરી એસે તેથી મારે જાતે જવું પડે છે ”

‘ આપુ ’ એક વાત મારી સાલજો ? ”

‘ ખોલ ”

જો આપ હમણા પાટણ નહીં જશો તો મીનજા ઉલટા ગુસ્સે થશે વાડો ધણો વહેમ તો બધાને પડ્યો છે એ મે એમની વાત પરથી જાણુ કે માટે હમણા જાઓ અને પદર દિવસે પાછા ભાદર આવજો જીનાગટની માદીએ જો ખેગાર એસશે તો આપણુ લશ્કર સૌરઠના સીમાડા પર લાગવું જ પડશે આપ તેની સાથે આવજો અને હું જઈ દેવડાને કબીશ - આપ જરૂરને કામે પાટણ ગયા છો ને દશ પદર દિવસે ભાદર આવશો ”

જયદેવ વિચારમાં પડ્યો

‘ એટલામાં હું પણ પાછો જીનામઢથી આવી લાગીશ ’

“ એ પણ ઠીક છે ”

‘ આપ આમ જાઓ એ મને ઠીક લાગતું નથી આખરે ભાદરનો સામત પણ માણસ છે લપકા અને પ્રતાપથી તે પણ અજાણે એટલામાં કોઈ વરી જાય એમ તો નથી ને ? ”

“ના બે ચાગના ભાગા આવે છે, પણ રત્ને સામત માને એમ નથી તો”

“ત્યારે હરકત નહી”

“પણ જરૂર દેવડી સાબળે એમ કહેજે, નહીં તો મને નમુણો મળુજે”

“એ વાતની જરા શીકર કાઢો નહીં, અનદાતા! પ્રભુ કરજે તો એજ કન્યા પાટણની પદ્મગણી થશે પછી કે છે?”

જ્યદેવ હાથે “કાક” તુ જાગે છે”

“હજી કેમ કહેવાય?” કહી હમીને કાક રજા લીધી

ઢાલડીના દેવડાને મુકામ પાસેના ગામમા હતો ત્યા કાક ગયો અને પોતાની સાદણીઓ થોડે દૂર ઉભી રાખી દેવડાને મળવા ગયો.

દેવડાને કિતારે નીકળવાની બધી તૈયારીઓ થઈ રહી હતી અને દેવડો બહાર આવે તેનીજ ખોટી હતી ઓટલા આગળ એક ઘણીજ સરસ કાઠી ઘોડો થનથનની હતી

“દેવડા છે?”

“આ અહીંઆ ગાઓ” કહી એક ઓટા તરફ અનુચ આગળો કરી કાક તે તરફ ગયો અને ભરભાખગના આજા ઉગમમા નાઈ ઝડપથી બહાર આવતા માણસ માથે તે અથડાયા

“કોણ દેવડા?” કાંડે પુછ્યું

“જોતો નથી?” સામા પુરુષે કહ્યું કાંડે અવાજ ઓળખ્યો

“કોણ કૃષ્ણદેવ—”

“કાક તુ—”

પણ કાક ફરે તે પહેલા વિદ્યુતની ત્વગથી બે ગાર પેલી થનગનતી ઘોડો પર ખેડો અને તેને મારી મુકી કાઠ થોડી વાર આખો ચોળતો ઉભો હતો અને પછી અદર પેડો

“કોણ મહારાજ?”

“ના! મહારાજનો દાસ”

“કેમ?”

“ મહારાજ જમ્મી કામે પાટણુ ગય છે અને પદ્મ દિવસ રહી તમને ભાદર આપીને મળશે ”

“ એમ ? ”

“ અને અહીંઆ આવ્યો છું તો એક વાત પણ કહેતો જાઉં ’

“ શી ? ”

“ આ માણસ અહીંઆથી નીકળ્યો તે અહીંઆ રાત રહ્યો હતો ? ”

“ હા એ પણ મહારાજનોજ માણસ છે ”

“ જ્યદેવ મહારાજનો ? ”

“ હા પાટણુમાં મને મળ્યો હતો રાણક પણ એને ઓળખે છે ”

“ જોતો ફસાતા ના ’ મહારાજની એના પર ઇતરાઈ છે જો મને તો પકડીજ રાખજો સમજ્યા ? ”

“ હે ! હાય હાય ’ એવું જાણત તો કોનોજ નહીં રાખત ”

“ હરકત નહી, પણ ભવિષ્યમાં જોતો ”

પ્રકરણ ૪ થું

એ ગારની પુઠે

પોતાનો શીકાર પાંચમાથી જતો જોઈ કાક ગુસ્સે થયો અને મજરી અને તેના અનુચરો હતા ત્યાં ઝપાટાબંધ આવ્યો જેમ નવધણુ રાંની પુઠ તેણે પકડી હતી તેમ તેના પુત્રની પકડવા તે એકે પહે અંધ રહ્યો

“ સોમભટ્ટ ! મારે તમારાથી છુટા પડવું પડશે ”

“ કેમ ? ”

“ એક જણુ આમળ નાસે છે તેને મારે પકડવો છે ”

“ આ હમણા એક દોડતે ઘોડે ગયો તેને ? ”

“ ઘોળી ઘોડી હતી ? ”

“ હા બાપુ ”

“ ત્યારે તેજ તુ એક સાદણી લઈ પાછો જ્યદેવ મહારાજને ઉતારે જ ને મારે નામે મહારાજ પાસેથી મરસમા મરસ ઘોડી લઈ આવ ”

“ને તમે ?”

“હું બનતી ઉતાવળે એ ઘોડેસ્વાર પાછળ સાદણીઓ લઈ જઈ છું
પણ આ રસ્તે ઘોડી વિના પતો નહીં લાગે જ”

“જેવી આશા” કહી સોમલદ્ એક સૈનિકને લઈ પાછો ગયો
અને કાક પોતાની સાદણી પર ચઢ્યો

મજરી મુગીમુગી આ વાત સાંભળી રહી હતી, અને કાકથી તે
છુટી પડવાની છે જાણી તેના હૈયામાં કે કે થવા માડ્યું હતું

“મજરી,” સાદણી ચાલવા માડી એટલે કાકે ક્યું, “મારે જરા
આગળ જવું પડશે”

“કેમ ?” મહા મહેનતે અવાજ શાત રાખી મજરીએ કહ્યું

“આગળ એક ઘોડેસ્વાર જાય છે તેને પકડવો છે”

મજરી ગભરાઈ, તેનું પ્રાભાવિક સ્વામ્ય જવું રહ્યું, તેના મોઢા
પર ખિન્નતા છવાઈ ચિતાતુર અવાજે તેણે પુછ્યું “આપણે આમ
જઈએ તો નહીં પકડાય ?”

કાકને આ પ્રશ્નમાં કે અપરિચિત રણકાર લાગ્યા, પણ ખેંગારને
પકડવાની ઉત્સુકતામાં તેણે વધારે ધ્યાન આપ્યું નહીં

“ના આ તે કે કાઠી ઘોડીને પહોંચે”

“તમે—” મજરી પુછવા ગઈ, પણ તેનો પ્રશ્ન અધુરો રહ્યો કાક
એકાગ્ર દષ્ટિએ ચોમેર જોયા કરતો હતો ઘોડી વાર કોઈ બોલ્યું નહીં

મજરીના હૃદયમાં પણ અપરિચિત નવા લાવો પેદા થયા તેને
કાકનો હાથ પકડવાનું મન થયું, પંજે વળગી તેને જતો રોકવાનું મન
થયું, હસ્તલતાથી તેને ગળે વીટાઈ તેને પોતાની પાસે રાખવાનું મન થયું,
પણ તેનો ગર્વિષ્ઠ સ્વભાવ એમ નમતું આપે એવો નહોતો તે બહારથી
તેવી ને તેવીજ સ્વસ્થ રહી, માત્ર આખો રડુ રડુ કર્યો કરતી હતી

“હું કેમ જઈશ ?” ઘોડી વારે તેણે સવાલ કયો

“સોમલદ્ કાબેલ છે, ને જટાનાથ આચાર્યની દુહિતાને જીનાગઢમાં
જના હરકત શી ?”

મજરીએ હોઠ કરડ્યા પોતાની નિરાધારતા દર્શાવતી એ તેને સમ્યું નહીં

એટલામા સોમભટ્ટ ઘોડી લઇ આવી પહોંચ્યો અને પોતાની સાદણી ખેસાડી કાઢ ઉતરવા તૈયાર થયો ઉતરતાઉતરતા તેનું હૃદય મજરીને હૃદયે ચાપવા નક્કુ, પણ તેની સામે જોતા તે કૃત્રિમ ગર્વમા એડેલી દેખાઇ

“ મજરી ! હું જાઉં છું અનશે તો ગતે મળીશ ”

મજરીએ દયામણી આખે જોયા કયું, “ અને નહીં તો—”

“ જીનાગદમા તો જરૂર ” હસીને કાકે ઉતર વાળ્યો તેને પણ ગળામા ગુગળાટ થતો હતો

“ જો આ પ્રદેશ અરબ્ય મમો છે સાવધાન થઇને રહેજો જો જરૂર પડે તો સજ્જન મહેતાનો પુત્ર પરશુરામ અહોઆ દડનાયક છે અને મોસીઆઓની મદદ જોઇતી હોય તો રાખેગારનો હું મિત્ર થાઉં છું તેને નામે બધા માર્ગ ગુસ્સા થઇ જશે ”

“ વા—પણ—” મજરીની જીભ નહીં ઉપડી તેનો હાથ આગળ આવ્યો—પાઠો ખેચાયો શું કરવું તે તેને સૂઝ્યું નહીં

‘ ભટ્ટરાજ—’ તે હોઠમા ને હોઠમા ખેલી

“ કેમ શું કે ! ” સાદણી પરથી જોય પર કુદી કાકે પુછ્યું

એટલામા પાલવ પડે મજરીએ આખો લુછી “ ના કે નહીં પણ સલામજો ”

કાકને મજરીનો ગર્વિષ્ટ વ્યભાવ યાદ આવ્યો, તેને મજરીએ કાશ્મીરા-દેવી જોડે વાત કરી હતી તેનું સ્મરણ થયું તેણે પણ ગર્વથી પુછ્યું

‘ શા માટે ! ’

“ તમને કેં થાય નહીં ” ધીમેથી મજરીએ કહ્યું

કાકે હેયું કડોઝ કરી, તિરસ્કારમા હસી જવાબ દીધો “ ગભરાશો નહીં હું પણ કેલામ જેવો દુર્ધર્મ ને કાલામિ જેવો હું સહ થવા લાગ્યો છું ”

આ કડોર ટાણાના વજાલાતથી મજરી મુગી રહી ગઇ અને હોઠ ખીડી હામત રાખી મનમા તે બચડી “ મારાજ શબ્દો ! છે-છે-એને ના કેમ કહેવાય ! ”

કાક નવી આણેલી ઘોડી પર બેડો. “સોમલટ્ટ” તુ મારા ભાઈ સમાન છે.”

“હા”

“જે, તારી ભાભીને ઉની આચ આલે નહીં હું જીનાગઢમા બેગો થઈશ.”

“જેની આચા”

“તુ કૃષ્ણદેવને ઓળખે છે તે ખેમાર છે—નવધણુ ગ’નો પુત્ર છે પરશુરામ દડનાયકને પણ તુ ઓળખે છે.”

“હા હા.”

“સમાલીને કામ થેજે જટાનાથ પડિત નવધણુ રા’ના આચાર્ય છે એટલે તેને નામે પણ તમને રત્નો મળશે પણ વખત છે ને કે મને થાય તો મજરીને પાટણુ લઈ જઈ કાસ્મીરાખાને સોપજો.”

“જેની આચા”

કાક ઘોડી પર ફર્યો, પાછું જોયું, મજરીની પાસે જવાનું મન થયું, પણ મન માયું અને નેણે ઘોડી મારી મુકી.

મજરીની આખમાથી દડદડ આસુ પડવા લાગ્યા.

પ્રકરણ પ મું

ખેમારકું વર

કાક દોડતી ઘોડીએ ખેમારની પાછળ પડ્યો. વડીઓ ગઈ, સૂર્યનારાયણ અત્યાચલ પર જવા લાગ્યા, પણ આગળ જતો ઘોડેખાર અને તેની વચ્ચેનું અતઃ કપાયું નહીં જોતજોતામા જીલ્લે પ્રદેશ આવવા લાગ્યો.

એટલામા એક નાનું ગામ આવ્યું ત્યાં થોભી થોડું દુધ પી બૂખ શમાવવા તે ચાંટામા ગયો, અને દુધ પી ખેમારની તપાસ કરવા લાગ્યો. તપાસ કરતા તેને માલમ પડ્યું કે એક ઘોડેખાર થોડાજ વખત ઉપર ગામમાથી ગયો હતો એકે કદ્યુ કે તે ગામમા જ છે ખબર સાબળી જે તન્ક આ ઘોડેખાર ગયો એમ કહેવામા આવતું હતું તે તરફ એ ગયો.

એકદમ તેણે ઘોડાઓના પગલા સાંભળ્યા અને તે તરફ જતા પદર વીસેક ઘોડેસ્વારોને તેણે ગામખહાર જતા જોયા તે ઘોડેસ્વારોના પહેરવેપ પરથી તે સોસરી લાગતા હતા

“ભાઈઓ! જરા ડભા રહો”

પેલા ઘોડેસ્વારોએ ઘોડા વધારે ઝડપથી દોડાવ્યા અને કાક તેમની પાછળ દોડ્યો થોડુંક જતા કાકને લાગ્યું કે પેલા સ્વારો તેને ગામખહાર જાણીજોધને ખેચી લઈ જતા હતા આ વહેમ પડતા તેણે પોતાની ઘોડીનું મો ફેરવ્યું અને ગામ તરફ જવાનો ધરાઈ દેખાડ્યો

તરત પેલા સ્વારો ચંબ્યા અને એક જણ આગળ આવ્યો કાકે ઘોડીને ઓઠ મારી ઘોડી પાછી ફરી અને ગામ તરફ ધસી, પણ તે જોઈ પેલા બધા સ્વારો તેની પાછળ પડ્યા જોતજોતામા કાકની આસપાસ બધા વીંટાઈ વળ્યા

“કોણ છો તમે?”

“એ તો હું, કાકભટ્ટ” એક જણ હસીને આગળ આવ્યો

“કોણ ખેગારકુવર?” કાકે ચમકીને પુછ્યું

“હા! પાટણની આણુ મંદ, હવે જીનાગઢની શર ચંદ” ખેગારે હસીને કહ્યું

“પણ મને કેકવાનું કારણ?” કાકે પુછ્યું

“તમારી પરાણ્યાચારી કરવા”

“જયદેવ મહારાજ ને સ’ વચ્ચે તો સધિ છે શા માટે આવી પરાણ્યાચારી કરે છો?”

“કાકભટ્ટ! અમારા દેશમા તમને કે કિલ્લ નહીં આવવું જોઈએ નહીં તો અમાર નામ લાજે”

“શું કરવા માગો છો?” શાંતિથી હસી, મનની ચિંતા છુપાવતા કાકે કહ્યું

“તમને જીનાગઢ લઈ જઈશું ચાલો, વિલંબ થાય છે” ખેગારે પેલા સ્વારોને હુકમ આપ્યો.

“મારે નથી આવવું” કાકે કહ્યું

“ભટ્ટરાજ” એ જીદ શા કામની? આવવુંજ પડશે”
 “ના”

“તારે જોગજીવમથી લઈ જવા પડશે”

“ત્યાગે એમજ કહો કે હું ડેદી છું”

“ના મારા અતિથિ છે” ખેગાગે કહ્યું

કાંકે પલ્લવાર વિચાર કર્યો અને હસીને કહ્યું “કુવન” તમારું
 કહ્યું માન્યા વગર ચાલે? ચાલો આવું છું”

“ચાલો”

‘રા’ કુમ છે’ તેઓ ચાલવા માડ્યા એટલે કાંકે પુછ્યું

“આ લોકો તો કહે છે કે મરણ અણીએ આવી લાગ્યા છે”

“જીવતા હોય તો સાન પાટણથી તમારે આવેલું સાર્થક વાય”

કાંકે માર્મિક હામ્યથી કહ્યું

‘મને તો ખાત્રી જે કે થશેજ’ કહી તે રસાલા નાથ આગળ વધ્યો

આખી રાત અને દિવસ દોડતે ઘોડે તેઓ જીનાગઢ નજીક ચાલ્યા
 રસ્તામાં કાંકે ખેગાગે અનયમ જેવો કેરફાર દેખાયો તે પાટણનો
 વહેલી, ગાત, તિગ્ગકારપણ દાણુદેવ નહેતો, પણ કિમાલી, ખુવાલીસો
 લોખનો પિના હતો ગામેગામના લોકો તેને મળવા આવતા તે મધાની
 સાથે હેતથી, નીખાલમપણથી વાન કરતો જે ગુણો પાટણની વેન્ખુમિમા
 પ્રગટતા નહોતા તે પોતાની જમિમા ઝગઝગા દેખ્યા કાંકે પણ ન મિત્ર
 સમાન ગણના લાગ્યો અને અનેક રીતે તેને રીઝવવાના ત્રયાસ કરવા માડ્યા

કાંકે પણ ખેગારતા ખીનતા ગુણો નેધ ખુશ થઈ ગયો

૧૬ માર્ગી થોદાએને આવા નાના કુવનને અનહદ માન અને
 પ્રેમથી આદરેતા નેધ, ખેગાગના માર્ગી રીશે તેનો પણ અભિપ્રાય બદલાયો
 ત્રીજે દિવસે તે જીનાગઢ પહોંચ્યા ત્યાં ખેગાર ગણે દિગ્ગાનજ્ય કરી
 આવ્યો હોય તેમ નગજનોમા ત્સાહ અને આનંદ પ્રસરી રહ્યો

દગ્ગાગ પગ એક ફરતાનને ખેગાગે પુછ્યું “માપુ નમ છ’”

“અજાતા” આપો મળનાજ જીવ ગળે અટકી રહ્યો છે”

“એમ” કહી ખેગાગે ઘોડીને એડ મારી

પ્રકરણ ૬ કું

૨૧' નવધણીની પ્રતિજ્ઞા

શહેરમાં પેસતા કાકને એક નવાઈ લાગી જુનાગઢ શહેર નટોતુ
પણ સજ્જ થએલા યોદ્ધાઓની છાવણી લાગતી રાજ્ય મરણ પથારીએ હોય
તે વખત પણ શહેરનો આવો કાઠ જોઈ તેના અચાનકો પાર રહ્યો નહીં
ગદમાં જતા, ખેગાર યોડી પરથી નીચે કુદ્યો

“કાક ! મારી સાથે ચાલ !”

“મહારાજ !” કાકે ગૌરવથી કહ્યું, ‘હું પાટણનો ભદ્રગજ છું,
દુશ્મનનો માણસ છું આવે પ્રસંગે પારકા માણસને સાથે રાખવો
કામનો નહીં”

ખેગાર ખુલ્લે મીચે ખડખડ હમ્યો

‘કાક ! હું તને ઓળખું છું મને તારા પર વિશ્વાસ કે તારા જેવો
દુશ્મન હોય તોએ ગુલ ચાલ”

“જેવી આજ્ઞા” કહી કાક સાથે થયો ખેગારના વિશ્વાસે તેને ડી
લીધો તેના મનમાં પ્રિયાર આવ્યો કે આવો પતિ પાટણનો હોય તો
શુનુ શુ થાય !

પરિચિત મહેલમાં ખેગાર ઝપાટાપથ ગયો અને જે જે મળ્ય તે
એને જેઠ હરખાઈ રહ્યા

અદ્દ જતા એક પથગના ચોડમાં નવધણી ૨૧' મરણ પથારીએ
પડ્યા હતા આમપાસ તેના કુટુંબીઓ અને યોદ્ધાઓ વીટાઈ વળ્યા હતા
ખેગાર આવ્યો જો ! બધાએ જરા દૂર ખમી રસ્તો આવ્યો

ચિતાતુર, સ્નેહભીની આખે ખેગાર કિનાવળથી આગળ ધમ્યો
પાછળ કાક આવ્યો તેણે એક સાધારણ ખાટ પર સોરકેના વૃદ્ધપતિને
પડેલો જોયો, અને કેવે પ્રસંગે તેઓ ગદ વખત મળ્યા હતા તે યાદ આવ્યું

મરતી વખતે પણ તે વૃદ્ધ મહારથીના પ્રચડ અગના સ્નાયુએરનાયુ-
ઓ પહેલા જેવાજ સસકત લાગતા હતા, સાત તેના માલમાં ખાડા પડ્યા

હતા અને આખે ઉડી જતી રહી હતી તેના કપાલ પર કરચલી વળી રહી હતી અને થોડી થોડી વાગે આખો ઉઘાડી તે આસપાસ જોતા હતા

ખેગાર દોડીને આવી ખાટલા પામે ખેસી ગયો અને પિતાનો હાથ લાપ જાતી સરખો ચાપો ખેગારની વૃદ્ધ માતા ઉચી, ઘડપણુમા પણુ તેજની લાગતી સોરહી વીરાગના ખાટલા પર ખેડીખેડી પતિના પગ આપતી હતી તેણે ખેગારને જોઈ કહ્યું 'ગગા' તારા વિના જીવ ગને નથી જતો "

જેવો ખેગાર રા'ને અડક્યો કે તેણે ડોળા ફાડી ચાગે તરફ જોવા માડ્યું ખેગારે કાન આગળ જઈ જીમ પાડી

"બાપુ-એ તો હું ખેગાર-બાપુ" ડોસાએ આખો મીચી, તેનો શ્વાન જરા નરમ પડ્યો અને પછી પાત્રી આખો ઉઘાડી

'ગગા,' ધીમેથી ગેમા ખોલ્યા

"માપુ"

દરેક અપિન્ય એકચિત્તે સાલળી રહ્યા

"ખેરા-આ-ગો-" મહામુશ્કેલીએ ડોસા ખોલ્યા મહામહેનત કરી છેલ્લી વખત તે જોર બેગુ કરતા હતા એમ ન્યષ્ટ લાગ્યું અને તેમની આખમા આવી ગહેલુ અમાનુષા તેજ દૂર થયું

"ગયા"

તગ્ન પાસે ઉભેલો ખેગારનો મોટો ભાઈ આવ્યો "

'શ્રીગ્ન ક્યા ?'

"આ રહ્યા બાપુ" શૈરસિહ અને ચૂડચૂડ-ખેગારના મોટા ભાઈ-પણુ પાસ આવ્યા

ડોસાએ આખ વતી પાણી માગ્યું અને વૃદ્ધ રાણીએ આગળા વતી પાણી નેમના મોઢામા મુક્યું

"મોમનાથ લગ-ની-પ્ર-તિ--"

"હા બાપુ" "ચાગેએ કહ્યું, "મોમનાથ લગનાની પ્રતિજ્ઞા શું કરેલું છે"

બધું ર-હી-ગયું ' ડોસાને ધીમેધીમે જોર આવવા લાગ્યું.

“કે નહીં બાપુ! અમે છીએ ને” ખેગાં કહ્યું

ડોસાના મોઢા પર તિરસ્કાર આવ્યો “તમે ‘-’

“બાપુ! શું કરવાનું છે?”

“ભારી ગાદી-”

“તમે કહો ને લેશે જગ્ન ગભરાશે નહીં-” રાયધણે કહ્યું

ડોમીએ પાછા પાણીના ટીપા મુક્યા અને રા' ની ઝલ ઉકળી

“દીકરા!” કહી તેણે શ્વાસ ખાધો “પણ લેવા સહેલ છે-પણ પાળવા-”

“પાળીશું બાપુ!-”

“લઢી મરશે તો જીનામદ-”

‘તમે બોલો’ ગેરસિદ્ધે કહ્યું ‘તમે કહેશો તે જીનામદ લેશે પછી કે છે?’

“પાણી મુકો” કહી ડોસાએ પોતાને બેઠા કર્યા કહ્યું મહામહાને ચાર દીકરાઓએ ઉચ્છ્રી ડોસાને બેઠા કર્યા અને તક્કીએ અદેલી બેસાડ્યા. તેમનો શ્વાસ પાછો રધાનો હોય એમ લાગ્યું

તરત એક વદ્ધ આઠણે ચારે પાસે પાણી મુકાવ્યું,

‘કોણ લે બાપુ?’

ડોસાએ ધીમેધીમે ચારે તરફ જોતા કહ્યું “પણી! માર વેર વાળે-ને પિંડ સારે-ને જીનામદ લે”

“હા બોલો શું વેર વાળવું છે?”

“બોયરુ ભાગવું છે”

‘ભાગીશ બાપા’ રાયધણે કહ્યું

“ને-ને-”

બધા ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા

“મહાડિઝા મારવો છે”

૧ બોયરનો કીલ્લો તોડવાનું નવધણે ત્રણ લીધું હતું ૨ જોમટાના રાત્રનો છાકરો હસરાજ, તેની બહેન રા' પરણી લાવ્યા હતા તેથી વેર થયું હતું.

અધા થોડી વાગ મુગા ગઢ્યા અને ગેરમિહ મોલવા જતો હતો એટલે
ગ એ આખો વડેજ તેને મુગા રહેવા મુચ્છુ

“નામો ચારણુ છે ને—”

“હા ”

‘તેના ગાલ ફાડવા છે’

અધા ચમક્યા પવિત્ર મનાતા ચાગણુને આવી કરે સિલ્સિલા કન્યાની
અનીતિ કોઇ રજપુત કહે એમ નહોતું ચારે છોકગઓ ખચાયા ગ’ એ
તેના તન્ક કરડી નજ નેયુ તેની મન્ટી આખોમા પણુ ઝનુન આગ્યુ

“પણી— ચૂચુ પુછ્યુ

‘મોલકીએ તમણ લેવડાચુ ” ડોસાની આખોમા લય કડ વિધ
વ્યાપી રહ્યુ અધા એકચિતે સાબળી ગઢ્યા

એટલે યુ ?” તિરન્દારથી ગ’એ પુછ્યુ

“સારે ?”

‘જે મોલકીનું નાક કાપે—”

“હા—” ચારે જાણા ઉંચે નવામે ખાદ્યા

“તે આગ્યુ આગે—ને—જુનાગઢ ”—“લે” ગણીએ વાન્ય પુન ક્યુ
રાણી પહેલીજ વખત વચ્ચે ઓલી હતી કાક તેનો પ્રભાવસાળી ચડેરો—
તેની તીવ્રજુ આખો ને’ ગઢ્યો ત્યા ઢિલા રહેલા અધાના ગા ડિમા થયા
હોય એમ લાગ્યુ

કાક ઓ’યુ નહા માગ દિવસમા ગુજરાતના નાથનુ નાક કાપનુ એ
રમત વાત નહોતી ચારે પુત્રો ચારમીના થઇ ઢિલા રહ્યા કાકને કપાળે
પરસેવો વચ્ચે રાણીએ વાધણુની માકક માથુ ઉંચુ ક્યુ તે ગયવણુ
અને ચૂચુદ તન્ક ગુન્સામા જતઇ ગઢી

“આદાએ ચુડી પહેરી—ગયા તુ પણુ પહેલ ”

૧ ન ચારણુ તે પકાણે ત્યાર એની મજકી કરી હતી તે

૨ ચૂચુદ્ર અખાણનો ભક્ત હતો તે હમશા ચુડીઆ પહેરતો

ડોસાએ આમનેમ નજર કરી અને નિરાશ થઇ તેણે પટરાણી સામે જોયું અને તેની પાછળ ઉભેલી રાણીઓ તરફ તિરસ્કારથી જોયું.

“રાણી ! આ છોકરા કોના સેવ્યા ?” મોટે અવાજે તિરસ્કારથી ડોનાએ પૂછ્યું, “કહો તો ખરા !”

ત્યા મળેલા બધા ધુણ ડહ્યા, ઘણાખરા નીચું જોઇ ઉભા રહ્યા, કાક ચાગે પુત્રો તરફ ધ્યાનથી જોઇ રહ્યો એકદમ તેણે ખેંગારનું સ્વરૂપવાન મખ તેજે ચમકતું જોયું કાકના હૃદયમાં ધ્રારકો પડ્યો, તેજ પળે તેણે મુગ્ધાની રમત ખલાસ થઇ જતી જોઇ.

ખેંગારે પોતાનું માથું ગર્વથી ઉંચું ડચું અને ડોસા સામે એકાગ્ર નજર જોયું તેના હોઠ બચકર નિશ્ચલતામાં બીડાયા હતા.

“આપુ ! હું તમારો પિંડ સારીશ ’

“ગગા !” ડોસાએ ચકિત થઇ કહ્યું.

‘હા આપુ ! કા તો શ્રાદ્ધ સારીશ—નહીં તો—તમારી પાછળ ’ ડોસાએ ખેંગારનો હાથ ઝાલવા પ્રયત્ન કર્યો ખેંગારે આપનો હાથ ઝાલ્યો, રા’એ તેને છાતી સરસા ચાપ્યો.

‘દીકરા ! જાવકુલમાં દી—” કહી શાંતિથી ડોસાએ આખ મીચી તના મોઢા પર મીઠાશ—જરા કે હાસ્ય જેવું રમી રહ્યું તેનો શ્વાસ મદ પડ્યો થોડી વારે તેણે આખ ઉઘાડી “મ—”

“આપુ !—” ખેંગારે નીચા વળી કહ્યું.

“પિંડ—”

“પિંડ મુકીશ ”

‘શત—શ—” કહી પાછી ડોસાએ આખ મીચી બધા પુતળા જેવા તત્ખબ બની ઉભા રહ્યા.

રાણીએ ખે દીપા પાણી મુક્યું અને એક શ્વાસનો ઉઝાળો આંખો રા’ના ગળામાં મરણુધટ વાગ્યો અને બીજી પળે તેના ડોળા ઉધડી ગયા રા’ નવધણીનો દેહ પડ્યો—અને પારજનો “જય મહાદેવ ” કહી રહ્યા.

પ્રકરણ ૭ મું

૨૧' ખેગાર

તરત ખેગાર ત્યારી ફર્યો “કાકભટ્ટ”

“જી”

“મારે તમારુ કામ છે આ તમ્મ આવો”

તરત આસપાસ ઉભેલા લોકોએ માર્ગ આપ્યો અને એએ બહાર નીકળ્યા

“ભટ્ટરાજ ! મારે તમારી જોડે વાત કરવી છે”

“અત્યારે ?” જગ વિચમય પામી કાંકે પુછ્યું

“હા અત્યારેજ ડાક ! હું અહીંઆ આવ્યો ત્યારે આ બંડુ થગે
તેની મે આશા નહોતી ગળી”

“મને પણ એમજ લાગ્યું”

“હવે મારી બાજી જીદા રગતી થઇ ગઇ”

“ફરી રીને ?”

“મારે પાટણુ જેડે વિગ્રહ શરુ કરવો પડશે મને નહોતી મન્ય
કે આટલો વહેલો કરવો પડશે કેમ ખોશતા નથી ?”

“મહારાજ ! આપની ઢેલ્લી પ્રતિજ્ઞા જોઈ પછી હું શું કહું ?”

બ્રહ્માજી એહથી ખેગારે કાકને ખબે હાથ મુક્યો

“મારી જગ્યાએ તું હોત તો શું કરત ?”

“આપે કયું તેજ”

“ત્યારે ?”

“બાપુ ! સોરઠ આવી હું તો તમાગ ગુણનો દાસ થઈ ખેડો છું”

“કાક ! તું મિત્રજ થઇ ગ્હે એટલે મારે બીજી કંઈ નહીં જોઈએ”

“આ ભવે તો મહાગજ ! તમારો મિત્ર રહેવાનો બોલો શું
ફરમાવો છે ?”

“કાક ! મને એક ન્યષ્ટ વાત કહે તું મને ઓળખે છે—મારી પ્રતિ-
જ્ઞાઓ તું જાણે છે શું જ્યારેવ ચક્રવર્તી થવાને સગમ્યો છે—તે હું નથી”

“મહારાજ ! હું આજે તે જ વિચાર કરતો હતો—કે તમે પાટણની માદી પર હોત તો વિક્રમરાજની કીર્તિ લોકો વીસરી જત”

જરા ગવર્ધી ખેગાર ટટાર થયો “પાટણની માદીમા શુ છે અને જીનાગઢની માદીમા શુ નથી ?”

“ત્યા મુત્સદ્દીપણ ને સૌથ ખે છે—અને અહીંઆ માત્ર સૌથ છે”

“કાક !” એકદમ કાક તરફ ફરતા ખેગારે કહ્યું, “મારુ સૌથ અને તારુ મુત્સદ્દીપણ એ ખે શુ ન કરી શકે ?”

કાક ચમકીને પાછો હાંચો “મહારાજ ! એ શુ ખોલો છો ?”

“મલ્ય માટે તને મારો મત્રી કરવો છે”

કાકે એક નીસાસો મુકયો “મહારાજ ! તે કેમ અને ?”

“સહેલાઈથી અહીંઆ આવીને રહે”

“હું ?” કાકે કોકું ધુણાવ્યું

“શુ જ્યદેવને વેચાયો છે ?”

“ના”

“તારે એ સ્વાર્થી તારી શી કદર કરવાનો હતો ?”

“તે પણ જાણુ છું પણ જેમ તમને મારામા શ્રદ્ધા છે તેમ બીજા એક મિત્રને પણ છે”

“કોને ત્રિશુવનપાલને ?”

“હા તમે તો મને આજે ખોલાવો છો, તેણે તો જ્યારે હું લાટમા રખડતો મૈનિક હતો ત્યારે મારો હાથ ઝાલ્યો”

“તેથી શુ તારુ ભાગ્ય તું પડીકે બાધે છે ?” ખેગારે પુછ્યું

“તે તો વિધાતાએ ક્યારેતુએ બાધ્યું હશે”

“કાક !—”

“ખોલો”

“તારા જેવો હરાચી તેમજ લલો માણસ મે બીજો જોયો નથી”

“તે મારો આટલો કડવો અનુભવ લીધા પછી કોઈ મારી આવી કદર કરનાર પણ મે જોયો નથી.”

“તું નહીંજ માને ?” નિરાશાથી ખેગારે પુછ્યું

‘ ના ’

‘ કાક ’ મેં ધાયું હતુ કે મારે આજે લાખ દિવડયુ હવે લાગે છે ઉલટુ બધ થઇ ગયુ ” માથુ ધુણાની ખેગારે કહ્યુ

“ એમ નિરાશ શા માટે થાઓ છો ? તમારે લલટે શુ એ લખ્યુ હશે ”

“ બીજુ ગમે તે હશે, એક વતુ તો લખાઈજ છે ”

“ શી ? ” કાકે પુછ્યુ

‘ ટેક ’

“ તારે મહારાજ ! બધી દુનીઆ જખ માટે છે ’ થોડી વારે બને મુગામુગા ઉભા રહ્યા

“ તુ તારે દુસ્મનના પક્ષમાજ જવાનો ”

‘ શુ કર ’

“ ખરી વાત છે જેની મારી ટેક તેવી તારી પણ કાક ! મારે તારે દુસ્મનાવટ ડેળવની પડશે ”

“ કેની રીતે ? ”

“ મારી પ્રતિજ્ઞા પછી તારા જેવા પટ્ટણીને છુટો કેમ રખાય ? ”

કાક સમજ્યો “ મહારાજ ! ખરી વાત છે હુ બદીવાન થયાને નૈયાર છુ ”

“ આજથી બારમે દિવસે તને છોડી મુકીશ ”

પ્રકરણ ૮ મુ

ગર્વમર્જન

અનાથ પણ મગરર મજરી જેમનેમ પોતાના રડના હૃદયને જાનુ રાખી શકી મગરરી જતા તે નિર્બલ થઇ હતી, પોતાની માનસિક સૃષ્ટિની મગ્નહ લુલી સામાન્ય સસારના સુખદુખનો તે સીકાર થઇ પડી હતી

તેનો સ્વભાવજન્ય ગર્વ કેં ગયો નહોતો, પણ તેના હૃદયમા સચાર પામેલા નવા ભાવોએ તે ગર્વને ગુલામ બનાવ્યો હતો પોતે શા માટે

આમ ચિન્તા કરે છે, પોતાને શા માટે કાક જતા આવી એચેની થાય છે, પોતે નમ આમ નિરાધાર થઈ રહી છે—એ પ્રશ્નો તેના મનમાં પેદા થતા પશુ તેનો નિર્ણય થાય તે પહેલાં વિચેતા કાકનો વિચાર આવે,—અને નિર્ણય કરવો રહી જતો.

પાટલુથી નીકળ્યા પછી તેના વિચારસામ્રાજ્યનો કાક મહારાજન થઈ રહ્યો હતો. પશુ જ્યાં તે એકલો આમ ચાલ્યો ગયો ત્યાં તેની ભુદ્ધિ મરી ગઈ, તનામાં વિચાર કરવાની શક્તિ રહી નહીં, જાણે જાતી ચીંટ દેયુ દૂર દોડી ગયુ હાય એમ લાગ્યુ શુ થયુ તે તે સમજી નહીં, એમ થયુ તે પશુ ન સમજી—માત્ર એવુ જ લાગ્યુ કે તે પોતે સજીવ નહોતી છત્ર ચાલ્યો ગયો હતો—ઘોડીપર એમી દૂર દોડી જતા કાકની સાથે નામી ગયો હતો.

પહેલાં વિચારો આવતા—હવે વિચારશૂન્યતા આવી પડેલા હૃદય ત્યાં રહેતુ—હવે હૃદયમાં ઊર્મિઓની પરપરા ઢીંગળાં રહી પહેલાં વિચારમાં કાકનુ સુખ આવતુ—હવે હૃદય કાકમય થઈ રહ્યુ મજરીને સમજ પડી નહીં.

પહેલાં કાકને તુચ્છ ગણતી, પાટલુથી નીકળતા તેના પર ભાવ આવ્યો હવે તે સર્વેપરી થઈ એકો તેની મર્તિના પ્રય આગળ ભાવના તે ભુદ્ધિ દીન વદને ધુળમાં રમદોળાવા લાગ્યા.

પહેલાં કાકની ભુદ્ધિ ત્રિશે વિચાર આવતા, તેના ગ્રાંથને ઓળ સાર્થે સંખ્યાવતી તેના રૂપની ઓળના રૂપ સાથે તુલના કરતી, હવે તે કે કરી શકી નહોં, હવે નજરે માત્ર કાક જ દેખાયો. પહેલાં કવિની નજરે તેનુ રૂપ જોતી, શ્રાદ્ધાશુ કન્યાની નજરે તેના સરકાર જોતી, વિરાગનાની નજર તનુ જૈર્મ જોતી હવે એક જ દષ્ટિબિંદુ રહ્યુ—સ્ત્રીનુ તેની અવગચ્છ કદપનાશક્તિએ તેને માત્ર જોયો—પુરુષોત્તમ રૂપેજ પહેલાં માત્ર મન સાથે રહેવાની તૃષ્ણા કરતુ—હવે તેનુ હૃદય, તેના અગેઅગમાં છુપા-એણુ ભય કર સ્ત્રીત્વ તેને માટે તલસતુ.

મજરી ઊર્મિના ઉછાળા જોઈ ગભરાઈ, હૃદયનો તલસાટ જોઈ અમમ્મી આવ્યો અપરિચિત, ભય કર, તોફાની તલસાટ તેણે અનુભ્યો ન-

હોતો, પોતે અનુભવશે એવી આશા રાખી નહોતી ને થાકી હારી ગલ-
સા—પણ તલસાટ મટયા નહીં, તેને જ્ઞાત કરવાનું સ્વાસ્થ્ય રહ્યું નહીં
તને પોતાના પર પોતાના સન્કાર પર, પોતાની નિશ્ચય માની એકેવી
વિશુદ્ધિ પર તિરસ્કાર આવ્યો જ્યાં દેવે વળ્યું નહીં

હૃદયચક્ષુઓ અપ્રેક્ષીતે જેવા લાગ્યા કે હવે કાક માત્ર ભાવનાઓ
સંતોષનાર કે હૈયાનો હાર નહોતો—એ તેનો ભરથાર હતો—તેના ફેફસાં
તેના જીવનનો, તેની આશાનો—નાથ હતો તેના ભવિષ્યના અતીતનો
પિતા હતો

જેમ ધરતીક પથતા પાતાલ દેખાય તેમ સરકારી મજરી આ વિચાર-
પાતાલ જોઈ કાંપી ઉઠી, પણ આ પાતાલ દેખી નાસી જવાની શક્તિ
નહોતી, તેમ મન પણ નહોતું તેણે એ પાતાલમાં પડતું મકયું

તે રસસાગરને તીરે હતી—હવે સાગરમાં આવ્યો મીઠી તેણે ઝપલાવ્યું
સોમિયો ચારે તરફ ફરી વળી તેને પલાળી—તેને ગભરાવી, ડુબાડી
આત્મઘાત કરતી હોય તેમ પોતાને તણાવા દીધી—આશા માત્ર એક જ
રહી કે તળીયું ક્યારે મળે

અણુધારેલા પ્રસંગો, અણુખોલેલા સુખો, અણુવિચારેલા ભાવો
મનમાં ખડા થયા તેના ગમિક સ્વભાવના ધોધ રસમુર્ચના પ્રતાપી
તેજમાં રમતો આગળ વધ્યો તેને માગર માથે મળવું હતું

ચાર દહાડાની મુસાફરીમાં તના મનોરાજ્યનું ચક્ર બદલાયું મન
પોતાનો ગર્વ, પોતાનું અત્યાપણ, પોતે કરેલું કાકનું અપમાન—એ બધા
માટે તેણે પશ્ચાત્તાપ કર્યા કેવી પણો ગુમાવી ? અને ને માત્ર પોતાના
અભિમાનથીજ પોતે કેવી મૂર્ખ ? તેણે સકદમ કર્યો કે હવે નવું જીવન
શરૂ કરવું—જીનાગઢ જત કાકને પણે પડવું, કામા ચાલવી, તેની દાસી
બની રહેવું

આ પોતાનું અધ પતન જોઈ તેને શુસ્સા આવ્યો—જવાબમાં તેનું
હરામખોર હૈયું હસવા લાગ્યું તે પોતાના સરકારો અને શુદ્ધતા સભારવા
લાગી—જવાબમાં તેનું ચચલ હૃદય મહાશયુની બની તેની ઠેકડી કરવા લાગ્યું

તેણે પિતા સહાર્યા-સામે કાક ખડો થયો, પોતાના ન કહ્યો ફરી કયા-
ત્યારે તેના કઠ પર વિરામ લેવાનું મન થયું, સાત્ત સહારવા ગઇ અને
અલકાપુરી સાબરી, બોલાઇ ગયું

સક્રીડન્તે મણિમિરમરપ્રાર્થિતા યક્ષકન્યા ।
નીવીન્ધ્વોચ્છૈમિત્તુશિશિલં યત્ત દિમ્બાધરાણામ્ ॥
ક્ષૌમરાણા^૧

શ્લોક અધુરો ગ્હો શરમનુ માયુ^૧ તેનું મો લાલચોળ થઈ રહ્યું
બાલો ચોરી કરી હોય તેમ તે જોઇ રહી અને પાછી તે બોલી

શ્રીમન્મહલ્લાયમદ્દનુપતિ સોમાગ્યનાથો મમ ।

પ્રકરણ ૯ મું

કાકની ગોધ

મજરી નવી સૃષ્ટિમા સચરી તે સૃષ્ટિના રગ આમળ વિધાતાની
વિભૂતિ પણ નકામી, નીરસ લાગી તેની જૂમિ યૌવને મઢી હતી, તેના
વ્યોમમા પ્રેમ પ્રકાશનો હતો તે સૃષ્ટિમા તે વિહરતી હતી, નાચતી હતી
તેમા માત્ર બેજ જાણુ હતા તે અને કાક

૧ મેધદુત, આખા શ્લેષનો વરણુઓ આ પ્રમણે છે—
જ્યા મજાના જળ થઈ સિળા વાયુને સેવી સેવી
મહિરોની વટ પર જ્યા, રાણી હાથે રમતી
રોશી કાઢે મણી, કાકની જેતમાં કાકી હડા
ચામે જેને અમર, કુટલી ચમતી એવી કન્યા
નીનીચથી દિલી થઈ જતા રામથી અમિતો જ્યા
જેથી લેતા, અપલકરથી, ચાર ગિરમાધરાના.

૨૧. કીલાખાલનો વરણુઓ.

તેણે ધાર્યું હતું કે કાક જીનાગઢને દરવાજો મળશે પણ તેને ત્યાં ન જોના તે જગ વિમ્બય પામી પછી પોતાના ગાડપણનો વિચાર આવ્યો— તે અહીંયા ક્યાથી હોય ? તેને હજાર કામ હશે ? તે ક્યાથી જાણે કે તે અત્યારે આવવાની છે ? પછી પાછું હૃદય નીમાસણુમાં પડ્યું—પોતે કહેલા શબ્દો યાદ આવ્યા, “શુનીમન્વેતિશ્ચા” —પોતે ડેવી ચીમાવલી, મીઠા, અધમ !

સોમલદે તપાસ કરી જટાનાથ આચાર્યનું ઘર ખોળી કાઢ્યું ત્યારથી તેની માએ ઉદા મહેતાનો આશ્રય સ્વીકાર્યો હતો ત્યારથી જટાનાથ આચાર્યનું ઘર તેના હૃદયમાં રમી રહ્યું હતું પણ અત્યારે ત્યાં પહોંચતાં પણ તેને કે રસ ન પડ્યો

એક શિષ્ય આવી બારણામાં ઉભો

“ નાનુ કો ? ”

“ આચાર્યજી છે કે ? ” સોમલદે પુછ્યું

“ પણ છો કેણુ ? ”

“ આ આચાર્યની છોકરી આવ્યા કે ? ”

નાનુ—વત્સલીબા

‘ રૂદ્રદત ’ હું તેની છોકરી ! ” મજરીએ ખેંચી સાદણી પાંચી ટુંકુ ગિય ચમક્યો મજરી સામે નેનુ—અને તેના તેજે અગત તે મદ જોવો ઉભો ગ્યો

“ નાનુ મ —આખરે તે બોલ્યો

“ હા હું જ મજરી દાદા ક્યા હું ? ”

આન વર્ષે રૂદ્રદતે મજરીને જોધ અને વેદાભ્યાસગરૂ બ્રાહ્મણ એ સુદરીનું ઘરેલું રૂપાતર જોધ મલગાડ ગયો તે વિનય છોડી એકદમ ધરમા જતો રહ્યો અને તેના ક્ષોભ જોધ સોમલદે ખડખડાટ હસી પડ્યો

ચોડીવારે મજરી અને તેના સાર્થીઓ બધા સાદણીઓ પરથી ઉતર્યા અને એટલામાં બીજો શિષ્ય તેનું સ્વાગત કરવા આવ્યો

નિરાશ હૃદયે મજરી ધરમા મઠ તેણે કાકને અહીંયા તો જોવાની આશા નખીજ હતી તદ્દ જટાનાથ આચાર્ય અમિહોત્રી હતા અને

અમિ સમક્ષ બેસી જપ કરી રહ્યા હતા તેમની ધોળી લાખી દાઢી તેમના પેટ પર પથરાઈ હતી, મ્દ્રાક્ષની મોટી માળાઓ તેમની ડોક, અન હાથ શોભાની રહી હતી, તેમની જુદ પલુ મોટી પ્રભાવશાળી આખો નાસિકામનુ ધ્યાન કરી રહી હતી

નિશ્વાસ મુકી તેમણે આખો ઉઘાડી

“કોણ વસલી—”

“ના, દાદા એ તો હું”

વણા વર્ષના યોગાબ્યાસની ટેવથી અણુમણુપણે આચાર્યે આગળી નાક આગળ લઈ જઈ ક્યા નમ્દોરામથી શ્વાસ નીકળે છે તે તપામ્યું, અને ધીમેથી જાણે અમ્દના ઢગલા પર સૂર્યકિરણો પડે તેમ તે હમ્યા ‘કોણ મજરી’”

“હા, હું જ, કેમ જા ?”

“તું અહીં મોટી વધી ગઈ”

મજરી આવીને સામે બેઠી “કેટલા વર્ષ થયા ?” તેણે હસીને કહ્યું તેની આનપામ આચાર્યના શિષ્યો, આખો ફાડી, આવીને ઉભા રહ્યા

“તું કેવડી હતી, હે ?” ડોસાએ હસીને જાણે પોતે એકલા જ બોલતા હોય તેમ કહ્યું, “વત્સલી તને લઈ આવી ત્યારે દસ વર્ષની હતી, નહીં ? મ્દ્રા તે પહેલા અઠાધાર આરબ્યો ત્યારે”

‘મહારાજ’ તેને માત્ર વર્ષ થયા”

‘બરાબર છે, ડોકરી’ તું ક્યાથી આવી ?”

‘પાટણથી’

“પાટણ હા તે કહાવ્યું હતું કે તું ખભાતથી ત્યા ગઈ તારી મા ત્યા છે ?”

“ખભાત”

‘એ દુર્બલિવાળી ડોકરીએ હજી અપાસરો છોડ્યા નથી હર હર તું ક્યા હતી ત્યારે ?” ડોસાએ જરા પહેમાઈ પુછ્યું

“પિતાજીના મિત્ર ગળનન પડિતને લા હતી ”

“ગળનન-ગળનન-પડિત-હર-હર-હર-એ અહીંઆ ત્રીજી સાલ આપ્યા હતા મદા વિદાન-મહા સમય” કહી પાછી પોતાની આગળીઓ આચાર્ય નર-નરા આગળી લા' ગયા. “અહીંઆ નતી જોડે આવી ”

“દાદા ! પછી હું પરણી ”

“રે !” ડોસાએ સાચ્ય ઉંચુ જોયુ અધા શિષ્યો એક બીજના ચામુ જોવા લાગ્યા

“શુ કહ છે ? હર-હર ”

“સાચુ —”

“ડોની જોડે !”

મજરીએ શરમાઈ નીચુ જોયુ

‘જપદેવ મહારાજના ભટ્ટરાજ છે ’ સામભટ્ટે ઉમેયું

“ભટ્ટરાજ ” ડોસાએ ગુસ્સામા પુછયુ “ભટ્ટરાજ ' હર-હર —”

“હા લાડના—”

“ઝાકરી ”

“મહારાજ ” સામભટ્ટે મીઠાશથી કહ્યુ, ‘ મહાત્મમથ' મહારથી છે ’

“પણ તેનુ જોત્ર કયુ ?” ડોસાએ મજરીની સામેથી સામભટ્ટ તરફ જોતા કહ્યુ

“જાનદારોય ” ધીમથી મજરીએ ઉમેયું

“મહારાજ ! હાપરમા દ્રોણાચાર્ય ત્તા ને તનાથી પણ એમની મુદ્દ-કળા ચહે એમ હ ”

“હર-હર-હર—”

“નવલખુ રા' જોણે એકલે લાથ પકડ્યા હતા ને ”

“હર-હર-હર ” બહુમાન ફરેક અક્ષર ઉચ્ચાંત્તા ડોસાએ કહ્યુ

“ત ક્યા છે ?”

“અમે તો જાણ્યુ કે ને અહીંઆ આવી પહાચ્યા હશે એમને જરા ઝાન હતુ ને પહેલા આપ્યા અહીંઆ આપ્યા નથી ?”

“ના ”

મજરીને ફાળ પડી, તેણે ચિતાવર મુખે સોમભટ્ટ સામે જોયું
 “મહારાજ” રદ્દતો કહ્યું, “હવે આ અધાને આન આન કરાવીએ.
 થાક્યાહાથા આવ્યા છે.”

“હર-હર” હું તો લુલીજ ગયો ઉઠ દીડરી, પછી વાત કરીશું”
 મજરી ઉઠી, પણ તેનો શ્વ જદે ચઢ્યો તે નાહી, ખાધું, પણ
 એન પડ્યું નહીં તેને માનશુકન થવા લાગ્યા, તનુ હૃદય ચકડોળે ચઢ્યું.
 કાક ત્યાં હશે અજ વિચાર થયા કર્યો ખાન કરી તેણે સોમભટ્ટને તપાસ
 કરવા મોકલ્યા, થાક ઉતારવા તે સુતી પણ તેને ઉંચ આવી નહીં તે ઉઠીને
 આમનમ કરવા લાગી પણ તેના શ્વને જ પ વળ્યો નહીં

તણે રદ્દતને બોલાવ્યો ને ખેમારની ખચર કાઢી ખેમાર લસકર
 લ હસરાજ મહીલાને મારવા ગયો હતો એમ સાલજ્યુ તેનો વિચર
 ખેમારને મળવાના થયો હતો તે પણ અશક્ય થઈ પડ્યો પાજરામા
 નાંહણ પુરાન હોય નેમ તે પછાડા મારવા લાગી રાત પણ વેરણુ થઈ
 આટલી મસાફરી પછી પણ આખ મર્યાદા નહીં

ખીજે દિવસે તની સાથે આવેલા લાટના અધા યોદ્ધાઓએ તપાસ
 કરવા માડી પણ કે પત્તો મળ્યા નહીં મજરીનુ હૃદય ચીરાઈ જવા
 મહ્યુ, ન સમનય એવા તકવિતક થવા લાગ્યા, તે હીમત હારવા
 લાગી તેણે જટાનાથ આચાર્ય ને રદ્દતને તેમજ ખીજ શિષ્યોને તપાસ
 કરવા કહ્યું, પણ ઠ આશા લાગી નહીં તેના મનમા ધ્રાન્દા પડ્યો
 કાક ઉવતા છે, જુનાગઢમા છે એની તુ ખાત્રી / જેની એ પાછળ
 દોડ્યો ન માથાના મળ્યો હોય તો ?

તેન જુનાગઢ એર સમાન લાગ્યુ લાથી નાસી જઈ સોરઠના
 ગામેગામમા તેને સૌખ કરવાનુ મન થયુ તેણે સોમભટ્ટને કહ્યું, અને તે
 નીમકદલાલ પોદ્ધો ખીજે દિવસે પોતાના શાગીદો લઈ ચાલે તરફ તપાસ
 કરવા નીકળી પડ્યો તેણે મજરીને ઘણી સમજાવી અહીંઆજ રાખી
 ખાજી નને પણ તેને ઉંચ આવી નહીં નીચે એટલા પર આચાર્યના
 શિષ્યો ખેસી મપાટા ફરકતા હતા અને ઉપર ખારીમા લપાઈ મજરી
 આસુ સારની હતી એટલામા નાનો ઘાટો સજળાયો

‘રદ્દત’ રદ્દત’ અથ્વા એક વાત પુછુ’

“શુ ?”

“‘કૈલામમિવ દુર્ધર્ષમ’ એટલે શુ ?”

એકદમ મંજરી ચમકી આ તેના પ્રિય શબ્દો આહાઆ ક્યાથી !

“કપાળ તાર” રદ્દતે અર્થ ક્યો ‘અપરેવ’ તુ વળી એ ક્યાથી લઈ આવ્યો ?”

‘મને સ્વાથી શાન્ત તો ગલે તુજ લખ્યો હશે કહતો ખરો મને સમજ નથી પડતી”

“પણ તુ એ લાવ્યો ક્યાથી !”

“એક માલુસ છે તે કે એવું ઓળખાઈ કરે છે એ શુ !”

મંજરીએ હોઠ પર તાઠ બીડ્યા અધારામા પણ તેની તેજની આખો તનખા ખેરવવા લાગી

‘કાણુ જાણે કે હશે’—રદ્દતે મંજરીની કહ્યું ‘જવા દેલી’

“રદ્દત’ એ લીટી મને આવડે છે” મંજરીથી ન ગઈવાયુ તે વચ્ચે બોલી “કૈલામમિવ દુર્ધર્ષમ કાલામિમિવ દુઃખમ્”

પેનો નબો માલુસ ચક્રિત થઈ ગયો હા ‘એજ’ તમે ક્યાથી લાવ્યા ! એ કાણુ છે રદ્દત !” તેણે ધીમેથી પુછ્યું

“એ તો આચાર્યજીની દુહિતા”

“રદ્દત, ઉભા નહો હું હાજી આવુ છું” કહી મંજરી નીચ આવી

પ્રકરણ ૧૦ મું

કાક જડેયા

મંજરી અભિમાન દૂર મક્કી નીચે ઉતરી ઢોંગ કરવા, જુદું બોલતું એ તેના ત્વલાવ અને આંગણથી વિરદ્દ હતું, જતા અસારે આ વચિત્તાનો વિચાર કર્યા વગર તે બધું કરવા તૈયાર થઈ તેના હૃદયમા આ અસ્વાભાવિક વર્તણૂકથી જરા ડખ લાગતો, પણ ડખના ચટકાને કાક

મેળવવાના તલસા આગળ ક હોમાય નહોતો તેને લાગુ - તે કાકજ આ શબ્દો બોલતો હોય તો આ બ્રાહ્મણ શીવાય બીજે રગ્ન તનો પતો લાગવાનો નથી

રાતના અધકારના સંદેહે તરી આવેલી ઉપા જેવી મજરીને જોઈ બીચારો મણિભદ્ર તો દિગ થઈ ગયો, અને મોઢું કાઢી તે જો રહ્યો

‘રુદ્રદત્ત’ આ તમારા મિત્ર મણિભદ્ર કે ?” જગ ભૂમીને નીકાશથી મજરીએ કહ્યું મજરીની આખમા આ વખતે લપકર મોહિતી હતી આવ્યા નયનરાશ્મિએ દેવદાનવ ન સાખી શકે તો બીચારો મણિભદ્ર ક્યા

“મા” રુદ્રદત્તે કહ્યું, “મણિભદ્ર ગજ્યગોરના શિષ્ય છે”

“એમ કે ? પણ રાન્યગોરના શિષ્ય થઈ જુનાગઢના નામ પર પાણી ફેરવે છે ?” હસીને મજરીએ પુછ્યું

મણિભદ્ર ગજ્યગુરુનો શિષ્ય હતો-પણ વેદાભ્યાસ કરતા ગ્ના- કરીને ઝાપટવામા વધારે પ્રવીણ હતો આ પ્રશ્ન જો તેના અચ્ચાને પાર ગયો નહીં

“કેવી રીતે ?” રુદ્રદત્તે પુછ્યું

“કાક પરદેશી વિદ્વાન તમારી મશ્કરી કરે તે તમે જવાબ નહીં આપો”

“પણ બા ! મને સમૃત આવડે તો તે-”

“એહો ! એટલુંજને ?” મજરીએ કહ્યું

“કમ એવું જ ?”

“કે એમ પરદેશીને નમતુ અપાય ? એ આ શબ્દોથી શુ કહેવા માગે છે તે ખબર છે ?”

“ના”

‘કહે છે કે કૈલાનની માફક મારી વિદ્વાનને ગ્રાહ પહેચી શકે એમ નથી અને કાલામિની માફક પરદેશી ગ્રાત્રિઓને હુ બાળીને લન્ધ ક’ છુ આધુ અપમાન મહો છો ?”

“પણ મને આવડે નહીં તે ?”

• એમા શુ ? તમને એ મળ્યો ક્યા તે તો કહો ?’

મણિભદ્રના મુખ પર ભય વ્યાપી રહ્યો તેણે ચારે તરફ જન્યુ, અને બાલતા ગુગળાધ ગયો

‘રાજગઢમાં હજે રાજગેરના શિષ્યને આ વિદ્વાનો મળે !’

‘દ્રવ્ય મજરીના પ્રશ્નનો મૂઢ અર્થ’ કે સમજ્યો નહીં પણ તેનો ગમે ને હતું થાય ને પાડ પડ તેમાં મદદ કરવા તેણે કહ્યું ‘ત મણિ-ભદ્ર’ ભરાય છે નુ / પરજેશી પડિત કે છુપો રહેશી !’

ના-ના-પણ —”

‘અ-એ તો નાથ કેદી હશે !’ મજરીએ ધીમેથી પુછ્યું

મણિભદ્ર ચમકેલા ને મોઢું ફાડી જોઈ રહ્યો રખેને તે ચમકી જાય એમ ધારી મજરીએ જુદો પાટો આપ્યો “જે ઠાવ ન પણ તમારે તેને નમાવવો તો જોતો”

“ખરી વાત છે” રૂદ્રદત્તે પણ પાણી ચઢાવવા માડ્યું, “ના તો ને વળી નને દેશ જત કહજો ને જુનાગઢમાં મધા મણિભદ્રના જેવાગ છે”

“એ મણિભદ્ર ને કેવા છે?” મજરીએ પુછ્યું ‘અરે એક કામ કરો’

‘તું !’

“એ પડિને એ સ્થોકમાં જવાળ આપો”

‘એજ પૈસા હ ને’ કપાળ પન હાથ મઠી, નીમ્યાસા મઠી, મણિ-ભદ્ર બોલ્યા ‘આરગાઝ વર્ષ ગુન્ના ચરણ સંચા પણ એક આપો સ્થો નાથે અદેશ નહીં”

મજરીએ એક પલવાર વિચાર કર્યો ન કહ્યું ‘હરકત નહીં એક રત્નો મનાયુ”

‘તો !’

એમ કહો કે હ અભિમાની ‘જુનાગઢની તા છાકરાંઆ કવિ-કુલગિરામજી હ તેન જીતવાની રાગઆત કર, અને પછી જુનાગઢી પડિની સાથ લામ બીડ”

હા એ તો કહું

“પછી જે બહુ પાડિયનો આડઅર કરે તો લાઇ જતો મને” —

‘તમને’ —

‘હા મને’

“પણ આ પડિત છે ત્યાં જવાય એવું નથી” ધીમેથી મણિભદ્રે કહ્યું
‘તમે જાઓ છા ને’

‘હા’

ત્યાં એક દિવસ નમારે બદલે હું જાઉં”

‘તે કે બન નહી’ ગભરાતા મણિભદ્રે કહ્યું

‘નહી ને શું બને?’ આકર્ષક હાન્યબાણ ફટી મજરીએ કહ્યું

‘પણ આપણે શું વિદ્વતામાં પાણી ખોળી? અને જે એ હારને તો જશ બધો તમનેજ મળશે કેમ ખર કેની રુદ્રતા’

‘હાસ્તો’

‘નમશું હું આટલું તો કહી જોઉં’

‘પણ અમને કહેજો કે એ શું કહે છે હા’

‘હા કાલે સવારે’

‘હા’

આનંદ પહેલી ચોરી કરી નીકળે તેમ તસ્તા શીખનાર પહેલીવાર ત્યાં પાગ ઉતરી આવે તેમ, મજરી પાતાની બાહોશીથી હરખાતીહરખાતી બેઠાં આવી જુઠાણાથી તેણે મણિભદ્ર પામે કામ કઠાવ્યું તેથી તે શરમાઇ નહા, ક્લેદી હરખાઇ, અને ગર્વ વધ્યો અને કાકને મળવાની કમળી આશાની હુકમાં સુતી ઉંઘમાં પણ કાકને મળવાના સ્વપ્નો ને જોઈ રહી.

પરોઢીએ તે ઉઠી મણિભદ્ર ક્યારે આવશે, આવશે કે નહીં, એ પરદેશી વિદ્વાન કાક હમે કે કોઈ બીજો, કાક હોય તો સદેશો સમજશે કે એમ એવાએવા અનેક તર્કવિતર્ક તેના મનમાં ઉઠવા લાગ્યા અભારે તેની પામે સોમભદ્ર પણ નહોતો કે તેને મોકલી તપાસ કરાવે, અને ને જાને આલક, બીનઅનુભવી’ તે અનેક રીતે વીમાસણ કરી રહી

પ્રભુશ્રીના સદેશાની વાટ જોતા થતી વેદના ત્રિવિધિના તાપથી પણ વધારે દુઃખ છે આ દુઃખ વેદના મજરી સહી ગઈ પગલુ ચાગ્યુ-પાદુ અખડ્યુ-મારણુ દેવાયુ કે તે ચમકતી, હૃદય ધબકી કિંતુ, કાન ચોકો થતા તે કઠી માગણુ જતી મણિભદ્ર ન આવતા તે નિગરા યતી, હૃદય જણુ બધ પડી જતુ હોય એમ તેને લાગતુ અને કટપનાનાકિત ન કરવા જેવા વિચાર કરી ગડેતી પણ નિગરા અ તે પાછી આવતી, નો વેદના વધની ઓટય કિલા સહી મણિભદ્રને ન જોવો તેના કળા તે હમણા આપ્તો ધારી વાટ જોવી એ તેને વધારે ત્રાસદાયક થતુ તે પલોમા તેને સૂચે તે ચડ બોમમા થભી ગએલા લાગતા, આસ બધ પડેલો લાગતો, શુવ ત્રિશકુતી માફક અદર લટકતો રહેતો તેની નસનમમા ગુગળામણ થતી, પાણુ પટ્ટી નાખ્યા વિના બીજો આરો તેને દેખાતો નહીં

શુક રુદ્રત વ્રહ્મચારી હતો, છતાં મજરીને જોઇ તે તેનો ગુલામ મન્યો હતો તે એળુ જાણતો હતો તે નિરાધાર હતી, દુઃખી હતી, કળાતી હતી જે આદ્રતા તળીએ ખેડી હતી તે કપડ આવી-આ દુઃખી આલાની વહારે ધાવા તેનુ હૃદય તલસી રહ્યુ તેને નષ્ટ લાગ્યુ હતુ તે મજરીએ મણિભદ્રને પાણી ચઢાવ્યુ તે ક કાનુસર હતુ અને તેથી મણિભદ્રના પાછા આવવાની તે વાટ જોવા લાગ્યો નિત્યર્થમાથી વખત ચોરો તે પણ બહાન કરી આવતો જપ કરતા પણ તે કાન માડતો, ધ્યાન કરતા પણ તેની નજર હોઠ બીડી ફર્યા કરતી મજરી તરફ જતી

કોમ આગ્યુ-રુદ્રતને મણિભદ્રનુ પગનુ લાગ્યુ, અને તે જપ શેડી બહાર દોડયો

મણિભદ્ર કિતાવજો આગ્યો હતો તેને અદર વાડામા મજરી હતી ત્યાં તે લગ ગયો

મજરી પાણી કાઢતી હતી તેના માથા પરથી આઢ્યુ ખમી જમ તેના અખોડો અને ડોકની લલક, ઉંચાનીચા થતા હાથનુ આદર્શ, તથી સતાવડડી કરતા નાનની અપવૃતા-આ બધુ બન આવનાગની નજરે પડ્યુ બને મહાત થયા-વિનયશીલ રુદ્રતે ગુસ્તી દોહિત્રીના રૂપ આગળ આખો નમારી-અડબડ મણિભદ્ર બહેબાકજો થઇ, ડોળા ફાડી જોઇ ગયો

મજરા તેમને આવતા સાલગી ફગે, માથે ઓઢયુ ને આગળ
આતી આજ્ઞાએ, અપેક્ષાએ તેનું મોઢું જવલત થયું

“કેમ મણિભદ્ર ?”

“જાઈ આવ્યો ”

“શું કહ્યું ?”

મઠ પાંડો કે કહ્યું ? હું અહીંઆથી ગયો, ગામ લીધી, પાણી ભરું - ”

‘પછી ?’ અધીરાધથી મજરાએ કહ્યું

‘પછી હું ગયો પેલો તો એક રાજ જેવો પડ્યો હતો, ખુલ્લુમા ’
‘નાર !’

“તે મારો તો નામ પશુ નહીં જીવે ”

પછી તેણે શું કયું ?”

હું કે જાઉં કે ? મેં કહ્યું કે રોજ તો પેલા ડેલાસનો જપ કરે કો,
આજ એમ નથી કરતા ?

”

‘મ જ્યાં એમ કહ્યું કે એ તો બેડો થયો ને મારી સામે ડોળા
ધુરકાવા માડ્યા સાચુ પુછો તો હું તો બીધો એના ડે ડોળા ચળકે !’

હાથ પર હાથ ધરી મણિભદ્રે કહ્યું “હું તો એવો ગલરાયો કે ગામર મુકવા
ગયા, એટલે ને ઝૂટી ગઈ, ને પેલો ખડખડ હસવા લાગ્યો ”

‘પછી તેણે શું કહ્યું ?’ મજરા કથવાઈ મજરાએ પુછ્યું

“મને એ કહે કે જીઓ, આ ડેલાસ ન સાલજ્યુ તેના પ્રતાપ એમ
કહ્યું ને પાછો તે હસવા લાગ્યો એટલે મને હાંમત આવી મેં પછી કહ્યું -

‘શું ?’

“કે રોજ પડિતાઈ શાની કરો છો ? તમે અમારી જીન્યામદની
છાંકરીને હરાવો ત્યારે ખરા ”

‘તેણે શું કહ્યું ?’ મજરાએ ઉચે શાસે પુછ્યું

‘માનશો ? એણે નીસાસો મુક્યો ને કહ્યું—શું કહ્યું પારુ કહો
જોઈએ ?’

તે નાચતા હાત તો તમને શા માટે પુગત ' ' રૂદ્રને ચીડાત કહ્યું
ત મોટા ' બાપા ' બધાને હરાવ્યા પણ જીનાગદની ઝાકરી
નહીં હારી ' ને માથુ ધુણાવવા લાગ્યા " કહી મલિભદ્રે હાથે

આ સન્દોની મજરી પર જુદી અસર થા દાઠ કરડી તે પાઝી હહી,
તેનું સરીર ઢાપવા લાગ્યું ગુ કાકજ ' તેણે અણુગળણતા છાતી પર હાથ દાખ્યા
રૂદ્રના આ ફેરફારને જોઈ ગ્હા " પછી " તેણે કહ્યું

" પછી મેં પણ જરા મરપુ માયું ' મેં કહ્યું કે અમારે ત્યાની
સાલણુ કન્યાઓ નમને હરાવે એમ છે, મેં કહ્યું કે ત તો મોટી
કવિકુલશિરામણીઓ છે "

મજરી ન રૂદ્રને મુગ મુગ સાલણ્યા ડયું

" મેં આ કહ્યું ને પેલો ચમક્યો, ને આખો ઝીણી કરી મારી સામ
તે જોઈ ગ્હા ' "

મજરીનું હૃદય ઉભરાઈ આવ્યું મુસ્કવળી કંઠવાના વિચાર કરતા
કાકને આજ દેવ હતી

મલિભદ્રે આગળ ચલાવ્યું " ને એકદમ ધીમે અવાજે કહેવા લાગ્યા
' એમો, એમો મહારાજ ' એક છોકરી તો બતાવો ' મેં પણ કહ્યું, ' જોઈએ
તેડથી ' એટલામાં મને ગુરુમહારાજની આજ્ઞા યાદ આવી તેમણે કહ્યું હતું
કે રાજકારભાસની વાતમાં બહુ લવરી કરવી નહીં એટલે હું તો મૂંગો રહ્યો,
પણ પેલો બોલ્યા લાજ ' ને એવી હોય તેને કહેજો કે કવિકુલશિરામણી
જીનાગદમાં હોય તો તેનો નાથ પણ આ બેડો છે આવી જગ્યા કહી
તે મુઠ મરડવા લાગ્યો "

મજરીને જરાએ નશય ગ્હા નહા, તેનું હૈયું ઉછળી રહ્યું

" મલિભદ્ર ' આ પડિતનો ગર્વ ઉતારવો એમને નહીં તો આપણા
બધાનું નામ બોળાવાનું "

" પણ તે નામ રહે કેમ " મલિભદ્રે કહ્યું

' એક રીતે રહે ' રૂદ્રના જે કે મજરીની ઇચ્છા પારખી મયે
હતો તે બોલ્યો, " મજરીયાને તેને મેળવો "

મણિભદ્ર ગભગયો “ એ તે કે બને ! ”

“ કેમ નહીં ! ” મજરીએ પુછ્યું “ એ પડિત કેદમાં છે એટલું જ ને ! ”

“ બા-બા-પણુ ખેમાર બાપા અને મરદન મારે ”

“ પણુ ખેમાર બાપાને કહેવા કોણુ જવાનું ? ” મજરીએ કહ્યું
“ તમે જેવા માગુ થઇ પ્રાણી આપવા જાઓ છો તેમ હું જાત્રા પાત્ર
પળમાં એ પડિત ઠેકાણે ”

“ નાગે બા—” મણિભદ્ર બોલ્યો “ પેલા નારસિંહ તરત ઓળખે ”

“ ઓહો નારસિંહ મઢવી ! ” રુદ્રદત્તે કહ્યું “ એ તો મને ઓળખે
છે તમે એકદમ માદા થઇ જાઓ તો મજરી, બા જઇ શકે ”

“ પણુ સ્ત્રી—”

“ હું પુરુષ વેશ લાવ્યો મારા પિતા જીવતા હતા ત્યાંને ધણીએ વખત
હું શિષ્યો સાથે એમ ફરતી ”

“ પણુ બા ” હાસ્યજનક ગભરાટમાં મણિભદ્ર બોલ્યો, “ આ હસ-
વાનું ખસવું થાય તો ? ”

“ થાય શું ? તને ખબર છે ? મારા પતિ તો ખેમાર બાપાના
છટ્તમિત્ર છે તમે તો અમમા ગભરાઓ છો ? ને જાણુશો તો ભલે ક્યા
આપણે એમના કેદીને નસાડી જવાના છીએ ”

“ પણુ—”

“ એને ક્યા કેદ કર્યો છે ? ”

“ લીમડીઆ કુવા આગળના બોયરામાં પણુ આ વાત—”

“ તું શા માટે ગભરાય છે ? ” રુદ્રદત્તે કહ્યું “ તું સાજના અહીંઆ
આવજો પછી વિચાર કરીશુ. ”

“ ઠીક ! ઠીક ! ” કહી મણિભદ્રે લાથી જવાનો ઇરાદો દર્શાવ્યો

“ વારુ મણિભદ્ર ! રુદ્રદત્તે કહ્યું, “ આજ મારી જન્મતિથિ છે
સાજના આવજો આજે ગુરુમહારાજે મિષ્ટાન્ન બનાવવાની રજા આપી છે ”

“ હે ! ” મોદબના પ્રખ્યાત સ્વાદીઆનો ગુચ્છાડે અદૃષ્ટક્ષણે તેણે કહ્યું

“ હા, તે વખત આપણે બાત કરીશુ પણુ જોજો, મોડું નહીં થાય ”

“હા જરૂર” કહી મણિભદ્ર ગયો થોડીવાર મજરીને દ્રદતા એક મેકની સામું જોઈ રહ્યા

“દ્રદતા” આ નહો આવે તો !”

“ત મજરાશો નહી મિજાન માટે એ દશ જોજન નય એમ છે”

“આ” ધીમેથી દ્રદતા પુગ્યુ, “આ કેદી કાકભટ્ટ”

મજરી આ બાહ્યણની ચડારતા જોત હસી ‘હા’ તમે કેમ જાણ્યુ ?”

દ્રદતા હસ્યો “આ” એ વિપણના ધન્યભાગ છે”

“એ નુ !”

“ખીજી શુ હાય? આવા લક્ષી પામ્યા તેમા’

જવાબમા મજરી હસી તે હાથમા લેવાના આનદનો ટકાર હતો

પ્રકરણ ૧૧ મુ

મોઢકભક્ત

પણુ રુદ્રદત્ત અને મણિભદ્ર જતા મજરી એકલી રહી એણે તેના મજરાઈના પાગ નહો નહી અસાગ મુધી જે કે તેણે કયુ’ તે નીરાને ધરમા એસીને ડરવાનુ હતુ તેને પોતાને લાગુ હતુ કે નાણુઅજાણ્યે કા-આવી વખતે કેમ કયુ’ હોત તેનુ ન અનુકરણ કરતી હતી પણુ હવે પ્રસન્ન જીવે હતો તેને ભયકર અનુભવોના સમુદ્રમા ઝપલાવતુ હતુ તેને એ નમદ્રનો અનુભવ નહોતો, તેના તરંગો દૂર કરી તરણ તેને આવડતુ નહોતુ, સાથે ડાલ’ ઉગતાદ તારો તેની મદદમા નહોતો તે એકલી હતી, અનુભવ વગરની હતી તે સ્ત્રી જાતી હતી અને રાતની વખતે અન્નપુષ્યા મામમા ગમે તેવાને હાથે ચઢવાની તે ઇચ્છા કરતી હતી પણુ વાર તેનુ મન ડાલ્યુ—હીમત હાથમાથી સરી ગઇ, પણુ તરત પોતાના આદર્શો યાદ આવ્યા, કેવા પતિઆને પરવાની તેમી મહેન્દ્ર હતી તે યાદ આવી કાંદના અપ્રતિમ પરાક્રમે તેની નજર આગળ આવ્યા તે કાંચી છુલના કરવાની વજ્રતા કરતી હતી, હવે તે તેમી કેવી છુલના કરતી અને

તે ન જાય-ડાકને ટું થાય-શુ થાય તે ક્રમ કહેવાય ?-સદાને માટે વિશેષ પડે તો ? યુ તે પહેલા તે જરા હીંમત નહીં કરે ? જગ રજ નહીં હોય ? પોતાના કાયરપણા તરફ તિરસ્કાર લાવી તેણે કાકના પરાક્રમે યાદ કર્યા માડ્યા અને તેનું અનુકરણ કરવા તૈયાર થઈ પાછું મન ઢ્યુ-પચુ થયું-વગી વિચાર આવ્યો જો તે નિર્વિદ્ને કાકને મળે-હોડાવે તો ? નસનસમા વિદ્યુત ઝમકી તે વિદ્યુતે એ પ્રશ્નનો નિર્ણય આપ્યો-કા તો મળવું કાકને ડ પછી યમસજને

સાજના તેને અધીરાઈ થઈ આવી પણ રૂદ્ધતે તેને ખાત્રી આપી તે મણિભદ્રને સારી રીતે ઓળખતો હતો. સામકાલ થતાજ તે મહાશય મિષ્ટાન્નની આગધના કરવા તલમી રહેલી જીભને આશ્વાસન આપવા આવી પહોંચ્યા અને મજરી અને રૂદ્ધતે કરેલી તૈયારી જોઈ તેનો અતગતમા પ્રમત્તતાની ટોચે જઈ પહોંચ્યો

જટાનાથ આચાર્ય અસાધે જમવાના નહાના અને હોશીઆરી વાપરી રૂદ્ધતે ખીજા શિષ્યોને દૂર કર્યા હતા એટલે મજરીએ પીરસવા માડ્યું અને રૂદ્ધત અને મણિભદ્રે આરોગવા માડ્યું

માનનીની મોહિની સામાન્ય રીતે ન્યારીજ હોય છે, તે રીઝવે સારે દુર્જેય થતું પડે છે, પણ તે હાથે પીરસી જમાડે સારે પુછવું શું ? મણિ-ભદ્ર અડધો ખેલાન થઈ ગયો મજરીના આગ્રહ આગળ મિષ્ટાન્નની મગ્ન પણ તે વિસરી ગયો, નવચૌવનમા માતી રહેલી મજરીના હાવભાવ આગળ પેટમા જગા છે ડ નહીં તેનું ભાન પણ જીલી ગયો પ્રાણજીવન મણિભદ્રે સાધેલા જીવનયોગમા એક પરમ ક્ષેપ હતું-સ્વાદિષ્ટ મોદક અસાધે તે યોગેશ્વર યોગભ્રષ્ટ થયા-ભાણામા લાડુ હતા છતાં તે મજરી સામું જોઈ રહ્યા લાગ્યા

મજરીને પણ આ વખતે તેની ખીલતી જીરાનીમા રહેલા પ્રત્યક્ષ જાનુજીવન થયું અને પોતાની અપ્રતિમ શક્તિનું જ્ઞાન પામેલા મહાર-થીના મર્યાદા તે પોતાના પ્રભાવની અજમાયશ કરી રહી તેણે રૂદ્ધ તની સહાયથી મણિભદ્રને મોહાઈ કર્યો મણિભદ્ર ખીચારો લઈ થઈ રહ્યો

“ મહિલદ્ર ' હવે અસારે હું જઈશ હો ”

“ ક્યા !-ના, મહેન ના ' મહિલદ્રે પેટ પર હાથ ફેરવતા કહ્યું

“ મહિલદ્ર ' તું આવો છઠી ક્યારથી થયો ? ” રફતે કહ્યું, “ હવે આ અગીઆર લાડુ પગ ચાલીને તું લીમડીએ કુવે જવાનો એક ગાગર મુકવા પાછળ ને આટલી પચાત ”

“ આપા ” નિગરાલયાં અવાજે મહિલદ્રે કહ્યું, “ ખેગાર આપો જાણે તો તોટો પીમે

‘ એને કોણ કહેવા જવાનું હારેલો પડિત કે કોઈને કહેવાનો ’” મજરીએ કહ્યું “ મહિલદ્ર ' આગળ માનો ”

મહિલદ્ર હા-ના કળે જમીને ઝેરા અને પાન ખાવા બેઠો પાન ખાતાખાતા અગીઆર લાડુનો નશો મગજમા પહોંચ્યો, દૂર પરેશા ખેગારનો હાં ઓછો થયો અને ચાલીને લીમડીએ કુવે જવાનો હાં વધવા એના પગ ચોટી ગયા હતા ચાનવા જેવું મહાન પગક્રમ અસાધ્ય કરવા સામે સારી જાડ લાગ્યું હતું જગલે ને દૃષ્ટિપાતે મોહનલ વિમ્તાગની રાત સમાન મુઝરી ચાચના ડગી હતી ધીમેધીમે મહિલદ્રને લાગ્યું કે આખોજ પણ મીચાવા માડ્યું-શરીરની સાથે મળી જઈ સલામત શરૂ થયો તેણે પણ છત્ર પડતી મુકા એ આગ વડીમા તો અદ્વત ને મજરી ગાગર મુકા પાછા આપકે અને એટલી વાનમા તો પોતે જગ નીગતે આરામ લેશે આ વિચાર આવના નન આખી સૃષ્ટિ જાણે વિમાન પર ચઢી એમમા વિહરવા હૈયે જતી ‘ાય એમ વાગ્યું મહિલદ્રે નીસાંનો નાખ્યો, લીન પર માયુ નાખી દીધું અને નાક વટે ખીજવાએલા હાથીની માકક મુમવાટો કર્યા

“ ચાલો ' આની નીગત થઈ ” મજરીએ કહ્યું

“ અરીજુ તવાન તો નથી નાખ્યું ને ” રફતે જરા ચિતાતુર અવાજે પૂછ્યું

‘ નારે નમે આ ' તેનાથી અડધું ચાલો, હવે હું મારા લુગડા પહેરી આવું

થોડી પગમા એક જટા ધારતો સુઝા પશુ લયકાતી ચાલે ચાલતો, કામણુગારો દીસતો બાલક્રમચારી ખલા પર ગાગર મુકી રદ્દત જોડે લીમડીએ કુવે જવા નીકળ્યો સાર હવે કે અધાર થવા આવ્યું હવે નહીં તો એ બાલક્રમચારીની કાતિ જોઈ જુનાગઢી મુઢીઓ વેલી અની ગત

મકરણુ ૧૨ મુ

છુટકારે!

દ્રદત અને મજરી ઝપાટાબધ લીમડીએ કુવે આરી લાગ્યા કુવાની પાનના નાના મહારવના મદિરમા ચાર પાચ સૈનિયે પડ્યા હતા તેમાના એકે હમીને પુછ્યું

‘ કેમ પેના મણીઓ મહાનજ આજે નથી ?’

‘ તેની તબીબત સારી નથી ’ આગળ આરી રદ્દતે કહ્યું

‘ તમે તો જટાનાથ આઆપ ના રિપ્ષ ને !’ એક બીજાએ પુછ્યું હા આ ગમે જવાશે !’

‘ હા ’

મજરી ને રદ્દત બતાવેલી પગચાએ થા નટ ઉપર ચઢાને બતાવેલી પથ્થરની સાકડી સીડી પર થા ટોટ પર ચઢ્ય ઉપર નારસિહ નીરાતે પડ્યો હતો, તે ચમકાને એકો થયો મધ્યાનુ આશ્રુ તેજ અધકારમા લય પામવા લાગ્યું

‘ કાણુ મણિભદ્ર કે ?’ તેણે પુછ્યું

‘ ના ગઢવીજી ! એ તો હું રદ્દત !’

‘ કેમ !’ પોતાની જરા દૂર પડેલી તરવાર પામે બેચતા મઢીએ કહ્યું

‘ પેલો મણિભદ્ર માદો પડ્યો છે તેથી પાણી આપવા હું આવ્યો

છુ-હું રદ્દત ’

‘ અરે વાહરે મહારાજ ! આ કામ ને તમને જોલે ?’ ગઢવી માન આપી ડભો થયો અને કહ્યું

‘ નારે, આ એક બીજો શિષ્ય ગાગર લાવ્યો છે એ બીયારો તદ્દન નવો છે એટલે રત્નો ખતાવવા હું આવ્યો છું ’

નારસિંહે નવા શિષ્ય તરફ એકગકારીથી નજર નાખી

‘ આજે બહુ મોડું થયું ’ કહી થોડા ડગલા જઈ નીચા વળી એક લોખંડનું જડેલું કડું પકડી, જોરથી લોખંડા એસાડલો પથ્થર તેણે ઉપાડ્યો પથ્થર ઉપાડતા એક સાકડો દાદર નજરે પડ્યો તે તરફ આગળી કરી નારસિંહે મજરીને કહ્યું

“ મહારાજ ’ જલદી કરો ભટજીને પુછી નેનું કે નેછએ ઠ ’”
મજરી મુઝે મોઢે તે દાદર ઉતરી

ધણી વર્ષો થયા જીનાગઢ સદાએ લદવા માટે તૈયાર રહેતું અને ગદનું સરદાણું કરવા અનેક ગટરીઓ કોટના જીદાજીદા ભાગમાં પડ્યા ને પાથર્યા રહેતા નારસિંહ ગટરી આ જગ્યા આગળજ એક કાચી ઝૂપડી હતી તેમાં હમણા વાસ કરેલો હતો અને તેની નજર નીચે, કોટના ચણતમાં બનાવેલા એક નાના કારાગૃહમાં કાકને પુગ્વામાં આવ્યો હતો એ કારાગૃહ સાડકું અને નાનું હતું અને કોટમાં પાડેલા બાકામાંથી તેમાં હવા અને અજવાળું આવતા

મજરી આ ઓરડામાં મહારાનીગભરાતી ઉતરી તે આટલી હીમત કરી અહીંઆ આની તે કરતા કાકને મળવું તેને વધારે ભય-જનક લાગ્યું

જેથી તે દાદર ઉતરી કે એક પરિચિત અવાજે પુછ્યું “ કેણુ એ ?” મજરીનાં પિયાએ કુદકો માર્યો, તેના હાથમાંથી ગાગર પડતીપડતી રબી ગઈ ત્યાં અધાન હતું, પણ સાવધ કાક એકદમ પિંચા થઈ ગયો હોય એમ મજરીને લાગ્યું પણ તે કે બોલી શકી નહીં—તેના નો અંગે અગ ક્ષાભથી, ભયથી, ભાવથી કાપતા હતા

“કેણુ ઠ ” એમ ફરી પુછી કાક ચક્રમક ધસી કાકને ચેતાવેલો. તન્તના ચેતેલા કાકડાના જેવાતેવા અજવાળામાં કાકને માત્ર એટલુંજ લાગ્યું કે આ ગેજનો પાણી લાવનાર ન હતો

“ કેમ ઉભો નહો છે ? પેલા ખુલામા ગાગર મુક ”

મજરીને ગાગર મુઠી નાસી જવાનું મન થયું, પણ મમયસ્રવકતાનો જરા એક અંશ તેનામાં રહ્યો હતો તે મહામુશ્કેલીએ ખોલી “ એ તો હું — ”

એ ત્રણ અક્ષરનું હૃદયભેદક કિચ્ચારણ કાઢને કાને પડતા તે ચોક્યો, કાકડો ઉઘો ધર્યો અને જલગ માગી મજરીની આંખ આંચ્યો મહારાટને લીધે મજરીના હાથમાંથી ગાગર પડી ગઈ, પુટી ગઈ અને ત્યાં પાણીની રેલમછેલ થઈ ગઈ

કાકે આવી મજરીનો હાથ તાણ્યો “ કેણુ ? — ” તેનો અવાજ મળગ્યો હતો, તેમાં અનેગ સુરની પુરણી હતી

“ મજરી ” મજરીએ કહ્યું

‘ મજરી ’ તુ તુ ! ”

“ હા ”

‘ પેલો બ્રાહ્મણ કે ડહાપણ કરી ગયો ત્યારે મને લાગ્યું ખરું કે એ તારા ને સોમભદ્રનું કારતૂતન છે ’ મજરી ખિન્ન થઈ, સોમભદ્રને મળેલા જરાની અદેખાઈ આવી

‘ સોમભદ્ર ક્યા છે ? ’

“ એમને તો તમને શોધવા જીનાગદની બહાર મોકલ્યા છે ”

“ તુ કેમ કરીને આવી ? ”

‘ મારી મેળે માગ દાદાના શિષ્યને લઈને ’

મને થોડી વાગ મુઠા રહ્યા મજરી કાકના સ્વચ્છ પ્રતિભાથી કચવાઈ અને કાકના હાથમાંથી પોતાનો હાથ ટોડાવ્યો કાક ચેત્યો, મજરીનું અભિમાન યાદ આવ્યું અને કિમળકો દબાવી અતડો થયો મજરીએ એ અતડાપણુ જોઈ હાઠ ડગડ્યા, તેની મગરૂરી પાછી આવી અને તેની સાથે સ્વાન્ધ પણુ આવ્યું

“ ભટ્ટરાજ ’ છુટી જવું હોય તો આ લાગ છે ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ મહાવીએ મને બગબર જોઈ તવી તમે આ મારી કામળી એાદી દ્યો ”

“ને તારુ શુ થશે ?”

‘મારુ શુ થવાનુ હતુ !’ અહીંઆ રહીજ ‘દૃઢતાથી મજરીએ કહ્યુ
કાકનુ હૃદય પ્રેમભીનુ થયુ પણ તરતજ મજરીના ધાકથી તે
ભીનાશ ચુકાત ગઈ

“તને ખબર નથી મને આઈ દશ વ્હાડામા તો ગ’ છોડશે અને
તુ અહીંઆ માટે બદને રહેશે તો તને રા’ જવ્વો કુટે”

“લાગે—”

‘તુ પાછી જા’

મજરી ફરી અને જવાનો વિચાર કર્યો તે નિરાશ થઈ હતી કાકના
શાત પ્રશ્નોએ તેના આશાજીવી હૃદયને બુખ્યુ રાખ્યુ હતુ

“મજરી !” એકદમ કાકે પુછ્યુ

“કુમ !”

“કેપર ડેટલા છે ?”

“એક ગઢવી છે ને બીજો લો શિખ્ય છે”

“કોટ પર કોઈ બીજા નથી ?”

“ના તદન નિર્જન છે”

“હરકત નહી ! ચાલ જય મામનાથ”

કાક તેની વ્યાભાવિક ત્વરાથી નિશ્ચય કેપર આવ્યા હતા

‘તારો કામજો આપ-’ લે આ માગે માફા નેહએ તો જાહ”
કહી અધારામા પણ ચપલતાથી, દૃઢતાથી તેણે કપડાની આપણ કરી
અને ઝપઝપ દાદ ચઢ્યો કાક શુ કરવા માગે છે તેની મજરીન મમજ
પડી નહી પણ તેનુ જ્વામિત્વ તેના હૃદય પર એવુ સન્જડ પ્રેમી ગયુ
હતુ કે તે મને મોઢે પાગળ ચાલી

કાક દાદ ચઢ્યો અને કાક કાઢી આગે તન્ક જનુ અધારામા
કોટની નાર પર મે જણુ કિબેવા તેણે જોયા જાક ઉંચા શરીરવાળો હતો
ને એક સામાન્ય કાઠીતો હતો કાકે ઉંચા શરીરવાળો નાગસિદ્ધ ૬ એમ
તન્ક પાગ્યુ અતઃ માયુ અને જ્યગ મારી ડહો

આખો મીચાન અને ઉધડી-અને નારસિંહ ગઢવીએ હૈંધ માથે માનના કીનારા પચ્ચી બહાર, નીચે ખાડી તરફ હવામા વિનાશક મુનાકરી શરૂ કરી તેની ચીસ બહારનો પવન લઈ ગયો બેઆકળા નદ્રતની ભુમ કા- મજબુત હાથે ઝેઠી ગયો મજરી પણ દોડતી તેની પાછળ આવી

‘ મજરી ’ આ તારા દાદાના શિષ્ય કે ? ”

“ હા રદ્રત ’ બોલશે નહીં, એ તો ભટ્ટરાજ છે ’

રદ્રતને કે સમજ પડી નહીં, નારસિંહને પડતો જોઈ ગમરાઈ ગયો

કા- જરા હાથ ઢીલો કર્યો “ મહારાજ ’ હું તમારો વાળ વાકા નથી કરવાનો પણ ખબરદાર એક અક્ષર બોલ્યા તો-બોલશે તો તમે પણ—” કહી તેણે નારસિંહ ને રસ્તે નીચે ગયો હતો તે બતાવ્યો કાકિ નદ્રતના મો પચ્ચી હાથ લઈ લીધા

‘ મજરી ’ હવે શું કરીએ ? ”

“ ચાલો દાદાને ત્યા ”

તિરન્કારમા કાક હમ્યો

હવે જીનાગઢમા એક પળ પણ મારાથી રહેવાય નહીં ખબર પડે તો હું શવથી જાઉં ’

‘ ત્યારે ’ મજરી પણ મુચવાડામા પડી

‘ નદ્રતશ ’ ” કાકે પુછ્યું “ કે નાસવાનો રમ્તો છે ? નહીં તો યાદ રાખજો કે આપણે બધા કાલે ગ્વધામ ”

“ હા તમને કે ખબર હશે ? ”

રદ્રત ગમ્મ થયો અને ધીમેથી પુછ્યું “ ભટ્ટરાજ ! તમારે મારી પામ ગજબોહ કરાવવા જ ? ” તિરન્કારમા અને દહતાથી નદ્રતે અદબ વાળી મજરીએ તે અદમ જોઈ, તેના ક્રુપાએલો નિશ્ચલતા પારખી અને આગળ આવી નદ્રતનો હાથ પકડ્યો ‘ ભાઈ ’ તમારે તમારી બહેનને હાથે ગઈ દૈધન અપાવવા છ ? ”

એ સવાયે, એ પ્રતાપી પ્રતિસ્પર્ધીના આણુની માફક એડમેકને ઝેદી નાખ્યા રૂદ્રદત્તે મજરી સામે જોયું, એ દિવસ થયા પોતાના શુભ જીવનમાં અચાનક આવેલી સુદરીએ ઉપજાવેલી આદ્રતા ઉગળી આવી તેણે તખીઅત ઝાડી દીધી—દાંઘ થઈ તે ડોલો થયો

“ગુરુ શુ કહેશે?”

“કહેશે કે તેની દીકરીએ તો માત્ર શરીર સરખાવ્યું, પણ આજે તમે—તેના દીકરાએ—તે શરીર સજીવન કર્યું” મજરીએ મર્યાદા ઉઘું રૂદ્રદત્ત હાથે “હર-હર-હર—” તેણે પણ ગુરુનો મત્ર ઉચ્ચાર્યો “બોલો” છે કે રમો?” કાકે પુછ્યું

“હા” રૂદ્રદત્તે મહામહેનતે કહ્યું

“કયો?” મજરીએ આતુરતાથી પુછ્યું

“અમે નાના હતો અને દર્ભ વીણના જતા ત્યારે અહાઆ એક રમ્ને કોટ પરથી કિતરતા તે રમ્નો હતો ધણી કહેલું”

“તેની હરકત નહો”

“હવે છે કે નહી તે ખબર નથી”

“ચાલો જોખએ” મજરીએ કહ્યું

રૂદ્રદત્ત તેમને થોડ દૂર કોટ પર લઈ ગયો અધારે બુનું પડકું એક બકર ત્યાં ઉંચું હતું, તે તેમને જો- કુદકુદકુ નીચે તિરી ગયું

“આ રમ્નો જોયો? આ છે” રૂદ્રદત્તે કહ્યું

નીલ્લુ નજરે નીચા વળી જોતા કાંઠે કહ્યું “નીચે આ નથી!”

“ના એ તો સીધો નીચે જ ગલના જાય છે પણ છે મનુ ભય કર”

“શીકર નહીં હું એક પવમા જોઈ આવું” કહી કાંકે કછોટો માયો અને સાવચતીથી હાથે તે પગે થઈ પવુ બકર ગયું હતું તે રમ્ને કિતરવા લાગ્યો

કોરનો આ ભાગ રાત્રી ટકરી પગ માધ્યે હશે એટલે તે ભાગ કક નીધા ન હતો પણ જરા ઢોળાવ પડતા હતો એ ઢોળાવ એવો હતો *

કોઈ માણસ ત્યાં ઉતરી રોકે તેમ નહોતું, છતાં ત્યાં પહેલાં પથગાઓ અને ઉમેરા ઝાડવાઓની મદદથી જનવગ ચઢી ઉતરી શકતા ટેકરીના મુળ આગળ એવી ઝાડી હતી કે આ ગાનાનો માણસ ઉપયોગ કરી શકે એવું વાપના ખ્યાલમાં આવે એમ નહોતું મજરી ને રૂદ્રને ઉંચે જીવે કલા રહ્યા રૂદ્રને એ પણ ધાક લાગ્યા કે કોઈ સૈનિક આવી લાગે તો તેમના આર વાગી જાય પણ નવવલ્લુ રા'ના મગ્ન પછી ચોકીપહેરા જરા દીનો થયો હતો અને નાગસિંહ ગદરી ધણો જ આહોશ અને ગાળનો માનીતો ગણાતો હોવાથી તેની હદમાં કાંઈ સાધારણ રીતે આવતું ન હતું

થોડી સાગમા જેવી ચપલતાથી કાક ઉતર્યો હતો તેની જ ચપલતાથી પાંચે ચઢીને આવ્યો

‘ સિક છે ચાનશે ’ ”

મજરીના હૃદયમાં ફાળ પડી હવે તેનું શું ?

ભટ્ટજી ‘ પણ જરા ધ્યાન રાખતે અહાઆ જનવગનો લય ભારી છે કે ? ’ રૂદ્રને કહ્યું

“ એટલું જ ને / ઉભા ગ્હો તેનો રગ્તો કર ” ઢહી કાક ઝપાટાબધ પાછો ગયો ને કેદખાનાના મોઢા આગળ નાગસિંહના ઢાલ તરવાર પડ્યા હતા તે લઈ આવ્યો

તેને પણ વિચાર આવ્યો ને તે ખચાયો મજરીને અહાઆ મુકી જવાય કેમ / તેને આવે લય કર ગતે આવવાનું પણ કેમ કહેવાય / અને પોતે આવવાનું કહે અને અભિમાની મજરી તગ્ત ના પાડે તો પોતાનું ગૌરવ ક્યા રહે / તે અનિશ્ચિત બની ઉભો

મજરીનું હૃદય પણ ધમકી ઉઠ્યું પાછા જવાય કેમ / કાક તેના કાલુ વાર પણ જવાય કેમ ? અને તેની મગ્ન નહીં હોય તો નાક મઠી સાથે જવાનું પણ કેમ મુચવાય / હાથમાં હાથ મરડી, વ્રાંગકાથી બેલાન બની તે પણ મુગી ઉભી

કાક ક્ષોભથી ચારે તરફ જોયું “ મહારાજ ” ગળું ખખારી તેણે બોલવા માડ્યું “ તમે હવે—”

‘હા હું તનઉં છું ચાલો બા--’

‘હું’ એકદમ મજરી બોલી

હા મોડું થાય છે” રૂઢિતો કહ્યું

‘મજરી’” કાક મહામહેનને ક્ષોભાપ્યાવી કહ્યું એડલા જના તેનો છુદ
ચાલતો નહોતો અપમાનના લયથી મજરીને આવવાનું કહ્યાનું
નહોતું “તુ-’

મજરીન પગે પડી પ્રાર્થના કરવાનું મન થયું પણ ગર્વ આડે
આગ્યો ડાકને ચાલ્યા જના દેવાય તમ નહોતું — ત જાય તો સાથે તેનો
પ્રાણ પછી જાય એમ હતું ‘ભરુ’ — ત બોલી અત તેનો અવાજ
તેને પોતાને વિચિત્ર લાગ્યા તેમા નમ્રતા હતી, પ્રેમ હતો અપેક્ષા
હતી હૃદયભેદકતા હતી

તે અવાજે કાક પર તદુદ્ધ અચર કરી તના મગજ પર છવાએલું નિમિર
નષ્ટ થયું જીતી મજરી જે ધારી હતી તેને નવે રૂપે ભાળી તેનો ગર્વ
હવે જોઈ ન હતા તે તેને માટે તયસી હતી છતાં જો મમ તેણે તેને
જાડ્યો, અલ્યા તે તેની સાથે આ ભયકર માર્ગે આવવા માગતી હતી
આ જાન થતા તેના આખ પગની અધારી દૂર થઈ તના અતરમા અદ-
બુત પ્રેમનો અવાયુ વાયો હર્ષના દુદ્ધિ તના કાનમા ગગડી વૃથા
તેનું હૃદય રેલું બની પ્રેમધુતમા નાચવા લાગ્ય પણ પ્રેમય ઇચ્છા-
શક્તિની મદદથી આ એક વિપક્ષમા અનુભવેલું સુખ તે ઉત્માહ તેણે
રોચ્ય મજરીના ધાક તને ગયો નહોતો

આ ગાના તન નિકટ નહા પડે” ધીમેથી કા- પુછ્યું

મજરીનું હૃદય કુ- ના-એમા શુ-” તેણે કહ્યું પણ પોતાનું
અનાન્ય જાઈ મનથી રાત બની

‘હું અહીંઆ નહીં તો કાન ખગાગ મારો મન પુરી કર’

ચાલ ત્યા-” કહી નાક તેના હાથ પકડતા અને જો હાથ પકડી તે
નીની આસપાસ ફર્યા હતો તજ હાથ પકડી નાની નીચે ઉતરના વાગ્યો
નરદન દાનને જોયો

ચા- બહેન” નીમામા નાખી રૂઢિને શુ

પ્રકરણ ૧૩ મુ

સ્વર્ગ-સીડી ચઢતા કે ઉતરતા ?

કો મજરીને પારખી હતી અને અપ્રાપ્ય માનેલું સુખ હાથમાં આવેલું જોય તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો. મજરીને જાતી મગસી ચાપવા તેના હાથ અધીરો થઈ રહ્યો હતા, પણ તેનું ડહાપણ આ નખતે પણ ગયું નહીં. મજરીનો સ્વભાવ તે જાણતો હતો અને અધીરાઈથી હાથમાં આવેલું સ્વર્ગ તે ખોવા માગતો નહોતો. તે મુઠે માઢે કૃત્રિમ ટાઢાસથી તેને પેથે વિકટ પથે દોરવા લાગ્યા.

કાકની સાથે જવાના હપ્તી મજરીએ તેની ટાઢાસ પહેલા તે પાખી નહીં. તેના હૃદયમાં પ્રેમના ઉભરા આવતા હતા અને ઉભરાટ કાઢવા તે તત્પર થઈ હતી પણ કાક તો સ્વસ્થ અને શાંત હતો.

તેને કાકની વ્યવહાર પર, શાંતિ પર ચીઢ ચઢી આવા એકાતમાં ન્યારે નસનસ તેની જાતીમાં લપાવા કુદી રહી હતી. સાચું તે આવો ! મજરીએ જીવનભરમાં કોઈની સેવા કરી નહોતી, મણિભદ્ર સીવાય કોઈને રોજનવાના પ્રયત્ન કયો નહોતો. એટલે નમ્રતાભરી રીતે તેને રોજનવા જગજગ આવડતું નહોતું. કોઈ સમ્રાજી મેવકના આજ્ઞાથી અધીરો બની ગુસ્સે થાય તેમ તે અત્યારે ગુસ્સે થઈ કાકની તે ગુણવેદો બની હતી. તેને પોતાનું વ્યામિશ્ર અપી સુખી હતી. તોપણ તેનો સ્વભાવ તો અત્યારે પોતાનું સ્વરૂપ જ પ્રકાશી રહ્યો હતો.

એકદમ પશ્ચિમમાંથી ચડ આકાશે ચઢ્યો પણ પહેલા અધકારે ભય-કર મનનું વિશ્વ આસ્વાદનક કૌમુદીએ પ્રકાશમાન બનાવતું જે રમ્તે ન જતા હતા તે રમ્તો નહોતો. પણ માન સીધી ટેકરીજ હતી, અને આસપાસ ઉભેલા નાના ઝાડા અને ગમે તમ પડલા પથરાની મજરીજ તે રમ્તે કિતગય એમ હતું. રમ્તો જામેો હતો નીચું જોતા આખે અધારા આવે એમ હતું. છેક તળેટીમાં ઝાડના ઝુડ નજરે ચઢતા અને લાથી અનેક જનનરના ભયાનક રાખ્ઢ સંભળાતા હતા. દૂર ગીંગનાર ગગનભેદી

ગ્લો હોતો અને થોડીથોડી વાગે તેના પર વામ કરતા મટો-મત સિલ્લી
ગર્જનાના પડધા ચારે તરફ પ્રવરતા

મજરી આ જોઈ જગ ગલગાઈ, તેના હોઠ શીક્ષા પડ્યા કાં
જોડુ કે તે ગલરાતી હતી

“તુ આ પથ્થર પર બેન, શ્વાસ આ હુ જરા રંગો જોઈ આવુ”
‘ક્યા જાઓ છો’

હુ દશ ડગલાં કિતરી જોઈ આવુ. પછી તને લઈ જાઉં
‘હીક’

કાક નીચે કિતવ્યા લાગ્યા તે મજરી ચિત્ત અન્થ કરવા લાગી
શા માટે તેણે ગલગાવુ જોઈએ? તેની પ્રિય સખી ચંદ્રિકા આ તરફ હતી
તેના હૃદયનો નાથ સાથે હતો હસે મોત આથે તોએ શુ? આ વિચારે
તેને ગાડી બનાવી વિકટ માગનો લય બુલી તે પ્રેમધેત્રી થઈ છુટગી
લય મંત્ર અપ લાગ્યા માત્ર કાકને કોટે યગગાનુજ સર્વત્ર દેખાયુ

કાક આગ્યો-પણુ તે અન્થ હતો તે મગી મહેન હોત તો પણ
આવે જાણોડમરો બનીને ચાલત નહીં હોઠ કચી તેણે બાદી કાઢ્યુ
“આ બે સ આગળ લાગવન” તે મનમાં મચ્છા તે ગુગળાતી ઉઠી તેના
નરડોગ કાઢતા હતા, તેની આખોઆ મદ હતો, તેની જાતી કિજળી હતી

ચાલ ઉઠ” રાતિયી કાક કહ્યું મજરીની અશાંતિ લયથી
થાકથીજ હાથ તેમ તેણે કહ્યું

“ચાનો” કહી કચરાતી તે પ્હી ને કાંઈ ધરેનો હાથ પકડ્યો હાથ
પડળા તેના ઇવ ગયો તેને કાકને બે હાથ વતી કચરી નાખવાનુ
મન થયુ

પાયદશ પગ મુધીથોડુ અતર તેઓ મુગામુગા કિતયા મજરીના વધાન
ને વધાર અન્થ થઈ, માત્ર કાકની નાવધતાથીજ તેઓ કિતરી ગકતા
ઝકદમ મજરીએ ચીસ પાડી

‘તુ કે?’ ગલરાત કા- પુછ્યુ

એક તીક્ષ્ણ ધારનાળા પથ્થરથી પગ કપાયો તેની વેદના કરતા અતર-
નો કચનાટ વધારે દુઃસહ હતો. “ પગ કપાયો ’ તિરસ્કારમાં તે બોલી

‘ હૈં ’ બહુ વાચ્યું. ‘ આવ, આ પેલા પથ્થર પર બેસ જોજો ’ પેલું
જાડનું અરોળ્ય જાલજો ” કહી ડાક એક પથ્થર પાસે તેને લઇ ગયા તે
બેસાડી

મજરી ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં બેઠી અને ડાક નીચો વળી તેનો
પગ તપાસવા લાગ્યો નીકળતા લોહી ક્રતા કાકના હસ્તપ્રસારથી તેને
વચન દુઃખ થતું હતું અને ધાની વેદનાથી તેની સહનશક્તિ ને ધીજી
ખુટી જતા હતા

ડાક તેનો પગ હાથમાં લીધો ને ધુળ ખખેરી કાઢી, પડેલો ધા
સાક કયો અને ધીમેથી પોતાના ધોતીઆના હેઠામાંથી એક પાટો ફાડ્યો.
મજરી આ બધું જોતી નહોતી, પણ જવાલાભરી આખે કાકનું સુખ
નીહાળી રહી હતી તેણે દાત પર દાત ફાળ્યા-વાના દુઃખે નહીં પણ
સ્વાસ્થ્ય સાચવી રાખવા

પાટો માધ્યો, પાછી ધુળ ખખેરી અને પગ ધીમેથી જમીન
પર મૂક્યો

આથી અવધિ થઇ ગઇ મજરીએ દુખતો પગ ઉંચકી કાકને લાત
મારી તે પથે તે મજરી નહોતી-જોગમાયા બની હતી

કાક ચમક્યો પોતાની બેસણી જાળવવા બે તરફના આડવા પકડ્યા
ને સામે જોત રહ્યો

“ તમે તે માણસ છો કે રાક્ષસ ? ”

કાકને કેં સમજ પડી નહીં તે સખ્તાઈથી મજરી સામે જોઇ રહ્યો

મજરીએ હાથ આખો પર ઢાંકી દીધા અને પોતાના બોળામાં
માયુ નાખી રહી દીધું તેના ભાવનો પ્રબલ પ્રવાહ આસુ વાટે વહ્યો

આ શું કાંઈ છો ? તમને આખો નથી ? શા માટે રીબાવો છો ?

હુ ક્યાન્ની તલસુ છુ મારો છવ ગય છે તમને હૃદય કે કે નહ ' ભરુ' ભરુ' ' કહી ને ધુમ્કેધુમ્કા ખાઇ રહ્યા લાગી

કાકે આ સખ માલત્યા ને સમજ્યો વ્યાખ્યવી રક્ષિત હૃદયમા પણ ન છુગય એવી આમ લાગી તે કુદીને મજરીની પાસે આવ્યો તેને હાથમા લીધી-બળજોગીથી તેનુ મોઢુ ઉંચુ કર્યુ તે મખ પર કામદેવની કલમે લખાએલી દિવ્ય લિપિ તેણે વાચી-તેને હાથમા લીધુ-ગતી સન્નુ આ'યુ-તેના પર ચુબનો વગ્માગ્યા

મજરી એલી નહો-મુઝે મોઢે સુખનુ સિચન સચ્ચુ થોડી વાન એ ત્હાથે કાકને તમાચા માર્યા

‘ માગે છવ જતો દતો ને નવાના ખતા ’”

‘ માગે છવ જતો ને કેમલી વાન ખતો ' તેનુ કે નહા ' ”

‘ હૂ તો મુખ્ય હતી-મુખ્ય ’’ કાકની ગતીમા માયુ છુપાવતા મજરીએ કંઠે પાપનો પત્રાત્પ કયા

મુખ્ય અમનકાગી તો હુ ' હમીને કા-કહ્યુ

તા પાપ નમારી દામી '

તમાજ અલ્લાને વાન થોડી કાટી

ભરુ' એ પાપ થયુ '

‘ એનુ નાનાશિવ નર ’

‘ ગુ '

‘ આ— દત કા- તેને હાથમા લીધી

*

*

*

*

કોમુદી અમો વધારી ગઈ નનપતિએ હર્ષનાદે ગગન ગર્ગચ્ચુ એક ગતી બીજાના કાઠીમથી નીડળી દૂધી જે ' ગ્લો અંતે થોડી વાગે કહાપજુ-ધી કાકુ ધુણારી પોતાની જીતે માનવગતિની મુખાંછની રાતો કહેવા ધીમે ખલે આ'વા ગયા

ઉપાએ શુ નોયુ ।

[૫૪ ૪૪૭]

પ્રકરણ ૧૪ મુ

કિયાએ શુ જોયું ?

સનાર પડી ભગવાન વિચારતી આરાધના કરતી કિયા ગોમમાર્ગે સત્યાર કરતા આ જગલ પર થોભી અને ઝાડપાનની વટામાંથી ત્રકારતી ઉખાઓ વર્ષવવા લાગી

પ્રકૃતિમાતને નિરુદ્ધ એકવાના આ ક્ષત્ર પર કિયા ગેજ પવરાગ વધારે થોભતી ઘટામા લપાએલા પખીજનને જગાડી, કરનાવમચના અર્થની કાગતી ઘટામાંથી તેજની આગળીઓ વડે મુનેલા જગતને લાડથી વહાડતી, દ્વિચક્ર પ્રાણીને ડારી, નમાડી મકતી ને નિરોપ મુગલાન રમવા આવવા કેડે ઇશાન કરતી

આજે કિયા વિચિત્ર ચન્ ચમકી, વિચારમા પડી આ ચન્ - અપચિત વસ્તુઓ દેખા-

એક નર હતો, એક નારી હતી પુનપવેશમા પુન માથા નીચે કામળાનુ શીકુ કરી ચનોપાટ ઉવતા હતા તની છાતી પર માયુ ને ખભા ફાળી તો પણ નિદ્રાવશ થન હતી પુરુષનો હાથ ખીની કેડતી આસપાસ વીટાયો હતો, ખીનો હાથ પુરુષના ગળાની આસપાસ વીટાવા ની વાટ જોતો હતો

કિયાના અચ્ચાનો પાટ રહ્યો નહીં તેણે અતેડ યુગવાને પ્રભાતમા ઉઠાડ્યા હતા-મહેસોમા તેમ ખેતરોને ખુણે આધેલી કાચી કુપડીમા પણ આવુ યુગલ તેણે કહી લાજ્યુ નહોતુ અને ચાડલા હતા, તેમના હાથ ને પમ છોલાઇ ગયા હતા, તેમના વસ્ત્રા ફાટી ગયા હતા છતા ખીના અપૂર્વ મુખ પર લક્ષ્મીજી હાજે એવુ સૌંદર્ય હતુ તેની શરીરરેખાના લાક્ષિ-લમા રહામા પણ ન જડે એવી ચિત્તભેદક મોહિતી હતી, તેના નવયૌવને ખીલાવેલા મનોહારી અંગોમા વિજયા ન ચઢાવે એવો નીશો ચઢાવાનો પ્રભાવ હતો પુરુષના કપાલ પર જૃહપતિની ભુદ્ધિ દીપતી, મીચેલી આખો પરથી પણ ચાણુક્યનુ નૈપુણ્ય ચાફ આવતુ, નાકના મંગેડમા ધનજયની

મહત્ત્વાકાંક્ષા સમાએલી લાગતી ને ધનુષ્યસમા અડગ પણુ રસ ઝડતા હાંદમાં
મોખીનજ્વલ ગોવર્ધનધારીની રસિકતા ગ- ને દોષ એમ લાગતું

‘આ આ એને નીહાળી રહી સ્ત્રીના ઉડતા કુપેર સમા વાળનો
અપરાં ડરો, પુરુષના નેજરની દપાળને તેજે મઠયુ તેણે ધણાએ યુગના
જોયા હતા-પણુ આવુ એક નહોતું જોયું તે પોતાને લાલિસનો અવતાર
માનતી હતી, છતાં આ સ્ત્રીની અપવર્તા જો- તેને અંદેખાન’ થા અને
કરડી નજર તે જોઈ રહી

આ કરડી નજરના તાપથી, પોયણીના પાન ઉધડ તેમ, જોએ
નેત્રો ધીમેથી ઉઘાડ્યા તેણે બીચારી બિાનો ગુન્ના ગળ્યો નહીં અને
એકા દશે તે પુરુષ મામે જોઈ રહી-અને કુચી, ગસાલ હાંડને-ગણે
ચુમન કરતી હોય તેમ-નાખ્યા-કિાનો નાપ વધ્યો ને સખત થઈ
જનાયમા મુદરીએ માત્ર કપાળ પર હાથ ફેરવ્યા-અને તેની નફરતાએ
માઝા મઠી-ને નીચી વળી ને પુરુષના ગાલ પર ગાલ મુખી પાછી મુતી
મયદારીક અને નિદોષતાના અવતાર સખી કિા સગમાઈ ગઈ, ચાલી
ગઈ અને ગથ પર ચઢેલા રવિગજને તેણે કરીઆદ કરી

અનાદિ કાવના અનુભવી, પ્રહાવગથા જાં દિનેદિન નવું બાલપણુ
ધાગના ભગવાન સૂર્યનાગયણુ આ વાન સાબળો હમ્યા હસતા તનુ મો
લાલચોળ થયું અને ધીમે ચાલતા ગયા થભાવી જાડામાથી એકા દશે
તે જો- ગહા સ્ત્રીનું ડપ જોઈ તેના અનુભવી હૃદયમા પણુ નના અડગ
પુરુષા તેને પોતાના અનત કાય ચક્ર પર નિરન્ગ ગ્યાગ્યા તેો પાલ
થયું કે એક દિવસની તન ધુરસદ હોત તો પૃથ્વી પર અવનાર લખ ન
આ ગમણીની મયા કરન

ગમણીને રવિગજની હાજરીનું ભાન થયું અને તેના પ્રકૃત સખ
મામ તે એકા દશે નજરની બીચાગ સૂચે નિશ્વાસ નાખ્યો, યુગોના
નુગ પદલા કડેલા નિહાંગે તને માદ આપ્યા

‘‘તમે પણ આખર ‘આ ખરા’ જસ ટોળમા યુગની બમડી
ને નાનકડા નાગનું ટેરવું પુવાની વ્યક્રા દેવા લાગી સૂર્યનારાયણુ આ ગેફ

સાખી રહ્યા-આવી મનોહારી સુદરીને નિર્દોષ ઠપ્પના સાબળતા તેમનો જીવ પણ આનંદ ત-મે હોયવા લાગ્યો.

પણ તે સુદરીના હૃદયમાં સૂર્યદેવને ઠપકો આપવા ઝટલી કઠોરતા અત્યાં નહાતી તેણે આરે તરફ જોયું ને પાછી બખડી ' શુ સરસ તપો-વન ' પછી તરત તેણે હસી, હોહ કરડ્યા, તેની આખમાં તોફાન ચમક્યું પણ આ તપોધનની સમાધી છુટતીજ નથી ? ' તે નિશ્ચલ નયને સુનેલા પુનપના માં સામું જોઈ રહી-પપો વહી ગઈ-પણ તેના નયનોની તૃપ્તિ છીપી નહીં એ વખત તેણે મોઢું પાસે લીધું-આથે લીધું, એ વખત ન મોઢા પામ આગળી લઈ ગઈ તે પાછી લાની આખને જીવ ન રહ્યો, તે નીચી વળી ને ધીમચી, મદલયા, મેડલયા અવાજે ખોલી ઝડપિયાજ ક્યાં સમાધિ છોડગો ?

પુગ્ગ ધીમેથી આખો ઉઘાડી ને પલવાર તેમાં વિન્મયતા આવી ને ગઈ-તેણે કાથ સુદરીની કોટે નાખ્યા

“ આ વખત, કે સાચું ?

‘ ઝડપિયાજ ’ તમારા જેવાને મન ચપ્પુ-અમારે તો સાચું જીવ્યો લગવાનું સંનિતાના ક્યાગેનો ઉદય થયો છે ” ટોળમાં મજરી ખોલી ‘ શિશ્ય દે કયારના દર્ભ વીલુવા નીકળી પડયા છ આ તપોવનના મદ્દ લગિલો આપના વદન માટે આવીને ઉભા ”

પાડ આ શર્ફોએ ફિલી કઢલી કપના સુદિતો અનુભવ કરવા થોડીવાર મુજે મોઢે પડી રહ્યો ને પછી કહ્યું ને સુદરી ‘ તમે દ’દ્રવોક ગડી અહાઆ શા માટે આવ્યા છો ? ’

પલ્લા આખની એક અદ્ભુત ચમકે આ પ્રશ્નનો જવાબ દીધો અને પછી માફુ પથ્થર પીગળાવે એવું હાસ્ય હસીને તે ખોલી ‘ મહારાજ આપની નપશ્ચ્યાએ દ’દ્રાસનો ડોલાવ્યા છે-તેથી ”

‘ મારો તપ ભગ કરવા આટલી તસ્દી ’ ફીક લાગે, ” કહી ખેડેલી મજરીની કોટે વળગી કાકે બેઠો થઈ ગયો ‘ મારી તપશ્ચર્યા રહી ઉચી તમે છા અગ્રલે બસ છે ” તે અને મજરી બને ખડખડાટ હસી પડ્યા ‘ હવે શુ કરીએ ? ’

હવે - વહેજો મળે તો મોટું થાત્યે, ન પડી નાનાયે

‘ માગ તો પગ દુખે ’

કે નહીં મેવક હાજર હોય ત્યાં માનમા હતા ત્યાં નથીવા
ઉચ્ચાને લાગ્યો તો હવે કે કુટકાગે હોય ’

‘ ચાનો ત્યાં ’ કાની મજરીએ જે ભય કરે તેઓ ઉતરી આવ્યા
હતા તે તરફ ખીનાખીના નજર કરી અને આગળ આવના નાહ્યુ
નિર્મલ પ્રભાતનો મોડો આશ્વાસ અનુભવના, નરકપથના નાહી
નની શોભા નીહાળતા, પ્રમલ પ્રેમના મધનના ભાનથી મગ્ન મની ત
અને ગ્તો કાપવા લાગ્યા નિર્જનતા થાક સૂચનો સખન થતો તાપ-તે ॥
તેમને યીસાસ નહોતો અને અજાન હતા-એક ગરીબી બીજો અસમાધાની
એ મનેની નથી ઉધણી આખ આગળ ગસસમાધિ સાવેના વિચારિ
ત્રોજ નર્મથી શકે એવી દિવ્યગે ગોલી નથી મશિ ખડી થત

ત સૃષ્ટિને નથી લાવિય, નથી ભૂત-માત્ર નર્માનજર હો ત્યા
સદાએ નમત જ છે-હૃદયની એકતાનતાની સદાએ શાભે હ-સામા લદ-
યનો ગીતગ્મિ, સદાએ વને કે-આ અમીધાગ્યો સામા નયનમાથી કે
અધરમાથી આમ અદ્ભુત સૃષ્ટિનો અનુભવ લુટના તે મન ચાલ્યા

***

પ્રકરણ ૧૫ મુ

બે અજોડા

કાક અને મજરી એક મ ન પડી એક નાના નામના પાંચમા
અને એક ગરીબ ગામડીઆનું આનિધ્ય નીકાચું, અને પાનાન ફાટેલા
વસ્ત્રા ઝાડી, ઝાડા ને હવકા કપડા પહેલા ત્યાર પડી મોટો ન્નો આધા
મુકી નાની પગથીઓ પર થઇત, મેનરો આગળી તેઓએ પથ
કાપવા માડયો

આપણે હવે ક્યા જાવું ’

‘ માટલુ, ’ કાકે કહ્યું

‘ ચાલીને ’”

“લામો” કાઢે હતી। કહ્યું ‘ નમ થાઈ ગઈ ’
મજરી માંડને વળગી પડી “ ન થાક લાગે ”
‘ જોએ ડ મોટું ગામ આવે તા મને
‘ મુડ ’”

‘લામો થોડા લા’ લાએ”

‘ પાલ પેમા વગર—’

પેસા પાટણુ જાને આપી દ્યગુ ’ ના- કહ્યું

‘ મારી પામ તો આ નદાલની કઠી છે તેનાથી શુ થાય ? ’
મજરીએ કહ્યું ને કાક ખડખડ હસી પડ્યો

ત ગતે પણુ તેઓ ચમકતા નાગઓની માચાની ઉત્તડતી આખની
શરમ ગળ્યા વગર એકમેકથી લપાઈ ઝાડની નીચે પડી રહ્યા

સવારે એક બીજી ગામડું આવ્યું અને તેનું આતિથ્ય પણ તેમણે
નીકાર્યું ત્યા તેમને ખમર મળી કે થોડે દૂર એક વણુઝાગની પોદ પડી
હતી એટલ ત્યા નાઇ આળખીતુ મળગે એમ ધારી તેઓ ત્યા ગયા
પોદ મોટી હતી અને તેની સાથે થોડા ને ગ્રેથા પણ હતા

માંડને માચ્યા મેહ વર્ષા ને પોદના શેઠ પામે ગયો અને એક
થોડીની યાચના કરી શેઠ પહેલા હયો, પછી કાડનું વાગ્યાતુષ ને
મજરીનું મુખ એ પનળપો, અને કાક હદામડેનાનો દાનત છે ગણ્યું ને
પાણીપાણી થઈ ગયો પણ અનળ્યા વટેમાગુને થોડી આપના તેનો
જીવ ચાલ્યો નહીં કાક ડ મોટ્યો નહીં, માત્ર હયોજ અને ગેહની
પંગણાચાકરી નીકારી, કપડા બદલ્યા મજરીએ ગધ્યુ ને મનેએ ખાધુ

તે નીગત ફરતા હતા, પણ તેની નજર થોડાઓ પર હતી અને
એક પાણીદાર થોડીને તેણે પાગખી કાઢી થોડીવારે શેઠને સમગ્ગવી
થોડા પારખવા ને નીકળ્યો

બેનઓ થોડેક દૂર એક ઝાડ નીચે બેઠા હતા, અને પુરૂષો બધા
બેગા લા રહ્યા હતા, ત્યા કાક શેઠ પામે થોડાઓના ગુણનું વર્ણન કરતો
હતો ગડે દોશીઆર બ્રાહ્મણ પર પ્રસન્ન થઈ, થોડાવાગાને બોલાવ્યા,

ને તેની પરીક્ષા માટે ઘોડાઓ મગાવ્યા શેઠ ખીયારા કાંકે પાથરેલી જાળમાં ખેંચાત આવતા હતા

તેણે એક ઘોડો તપાસ્યો, પલાશ્યો તેને વીશે અભિપ્રાય આપ્યો પછી ખીજનની પછી ત્રીજનની એમ પરીક્ષા લીધી અને દરેકના ગુણનુ પૃથક્કરણ સાલણી ગેઠ ને તેના મિત્રો દિગ થઈ ગયા શેઠ અસાવધ થઈ ગયા એટલે ધીમેધીમે દરેક ઘોડા તપાસતા કાંકે મોટુ ને મોટુ ચક્કર લવતા માડયુ જૈરાઓ પણ આ પરીક્ષા જોઈ રહ્યા એક વખત તે ચક્કર મારતો, તેમની આગળ ગયો, ઘોડો ઉભો રાખ્યો ને મજરીને પાસે ખોલાવી ઘોડાના ગુણ દેખાડ્યા અને કાનમાં કહ્યું “મજરી’ ઘોડી તોફાન કરતી આવે તો ખસતી નહીં’ પાછો કાંકે શેઠ પાસે આવ્યો

આખરે કાંકે પેલા ઘોડી પલાશ્યી, ને તેના હર્ષના પાગ રહ્યો નહીં જોવી તે દેખે રૂપાળી હતી, તેવીજ ચાલવે પાણીદાર હતી

ગેઠ’ આ ઘોડીની કીમત ત્રણ બુવનમાં થાય તમ નથી જયેન્દ્ર મહાગજને તમેલે જાભે એવી ડ”

“ત્યાં એહીઆ નહીં વેચીએ” શેઠ હરખાતા કહ્યું

કાંકે એક નાનુ ચક્કર લીધું-ઘોડીએ ખેસનાર પણ પારખ્યો ને તાબે થઈ

“શેઠ” ઘોડી થાપડતા કાંકે કહ્યું, “જીઓ હવે એનું પાણી દેખાડુ છુ જીઓ એમ જન્ય છે”

અધા એકીટગે જોઈ રહ્યા ને કાંકે ઘોડીને જોળ ચક્કર ફેરવવા માડી ઘોડીને ચક્કર આવ્યા, તેના નસ્કારા ફાટી ગયા, ત્યાં પગે તે સુન્દર ન ચક્રની ત્વરાથી ફરવા લાગી

કાંકે હમતો હતો, શેઠ ને તેના મિત્રો આનંદ લેતા હતા પણ એકદમ કાંકે લગામ છોડી દીધી, હાથ ઉંચા કર્યા ને “આ બાપરે’ કરી ચીસ પાડા ઘોડીની ઝડપ મેકાય એમ નહોતી અધા ચમકાઈ ગયા ન હાહાકાર કરવા લાગ્યા

એકદમ ઘોડી ચક્કર ફેરવા છોડા, અધા ઉભા હતા ત્યા આની-

બધા દોડતા નાસી ગયા ત્યા થોભી, કાકે માત્ર તેની ડાક પકડી હતી થોડીએ ફાટેલે ડોળે ચારે તરફ જોયું—ને એકદમ જૈરાઓ તરફ ધસી જૈરાઓ નાહ, મજરી માત્ર ઉભી રહી—શાંતિથી, ગૌરવથી, ગવથી તે કાકનો પ્રભાવ જાણતી હતી

થોડી ઉભી રહી કાક ટટાર થયો, નીચા વર્ણી હાથ પહોળા કર્યા ને બીજી પગે મજરી તે બાથમા કુદી કાકે તેને ખેંચી લીધી, ને થોડી ઉંધુ ધાલી, પવનવેગે લાથી નાઠી વણુઆરાઓ સમજ્યા આશ્ચર્યચકિત થયા, શેડે માથું કુટ્યુ—પણ દૂર, ક્ષિતિજમા પખી સમાન દેખાતી થોડી વધારે ને વધારે અગ્રપટ થતી હતી

ઘડીઓની ઘડી નુધી, થોડી આ મંત્રેને પવનવેગે લઇ ગઈ અને તેણે ધણોએ પથ કાપેા સોરકની સીમા આવી લાગી રાત અજવાળી હતી એટલે રાતે પણ ને આગળ વધ્યા

મધરાત ગયા પછી થોડીવારે રત્તા પર કોઇ સામે આવતા થોડાના પગલા સંભળાયા ડાક સાવધ થયો, મજરીને ધ્યાન રાખવા સુચવ્યું તેને બીક લાગી કે રખેને તેની શૌધમા નીકળેલો કોઇ જૈનિક તો નહીં હાથ / નેણે થોડી રોકી અને રત્તાની બાજુની ઝાડીમા તેને લઇ જઇ બાધી આવ્યો, અને મહામુશ્કેલીએ મજરીને એક ઝાડ પર ચઢાવી, પોતે પણ ત્યા ચઢીને ખેડો સામેનો થોડો પણ બાજ તરફ આવતો હતો એમ તેના પગલા પરથી જણાતું હતું એકજ થોડેચાર કે એમ ખાત્રી થતા કાકને હીમત આવી, તે ઝાડ પરથી નીચે ઉતર્યો ને એક મજબુત, સુઠી ઝાડની ડાળ હાથમા ઝાલી, એક ઝાડની પાછળ લપાટને ખેડો

પેડો થોડેરવાર આવ્યો ને કાક પણ વિરમમ પાડ્યો તે થોડા પર પણ ખે જણુ હતા, ને તેમાની એક સ્ત્રી હતી કાકે ધ્યાન દબને જોયું—સ્વાસ્ત્ય માથું ઉઘાડું હતું ચંદ્રના તેજમા કાકે મોઢું જોયું—પારખ્યું ને ચ્વાર રા' ખેગાર હતો

કાકે જરા વિચાર કર્યો, રા' અહીંઆ આમ એક સ્ત્રીનું હરણુ કરી જતો' પણ તેના ચચ્ચ મગજને આ પ્રસંગ કે અસાધારણુ લાગ્યો, એટલે તે વીશે માહિતી મેળવવાની તેને કિતકા થઇ જેવો ખેગારનો

ઘોડો પામે આવ્યો કે એકદમ તે બહાર નીકળ્યો, અને દોડતા ઘોડાના પગમા જોરથી ડાળીની ડાંગનો ટેહાર કર્યો

ઘોડા થયો, ઝાડ થયો તે એક મહાપ્રયત્ને ઉપર ખેડેલા બનેને ભોય પર ફેંકી, નાડો ખેગાર ને તેની સાર્થી જેવા ભોય પર પડ્યા કે કાક ખેગાર પગ પડ્યો, ને જોતજોતમા મ્યાનમા ગહેથી તેની તરવાર ખેચી પોતાના હાથમા લઈ લીધી, ખેગારે નિગસાભર્યા અવાજે કહ્યું “મુઆ”
 “મહારાજ ! ગભરાશો નહીં હું મિત્ર છું”

પ્રકરણ ૧૬ મુ

જયદેવનું નાક કેમ કપાયું ?

“તેણે” ચપત્તાથી ઊભા થઇ જતા ખેગારે કહ્યું ગેપથી તેની આખમાથી તણુઆ નીકળવા માડ્યા

“એ તો હું કાક” ખેગારની સાથે પડેલી મુદરી તરફ જતા કહ્યું

“તેણે ભડરાજ કાક”

“હા”

ખેગારે જઈ, દિવાનુ કરતી મુદરીને ઊઠાડીને પછી ગુન્સામા કાક તરફ ફરી કહ્યું — ‘હામખોર’ તું અહીંઆ પાપી’ તે મને ડાવતો માર્યો”

મહારાજ ! શત થાઓ મજરી ! આ બહેનને વે”

ખેગારે કા- લઈ લીધેલું ખર્જું જોયું, અને સામા થવાનો વિચાર માડી વાળ્યા ‘કાક’ તું બાર દિવસ પણ સખણો નહોં રહ્યો”

‘હું શું કરી રાકું ? આ મારી બેરી આવી ને મને છોડાની લઈ આવી”

કોણ કવિહસિનેમણિની મજરી” અજાયબ થઈ રહેલા ખેગારે, ઝડપથી કિતરી આવેલી મજરીને જોઈ કહ્યું

‘હા પણ તમે ક્યા જતા હતા, આમ એકલા ! બુદ્યો એકલા”

કાક’ કાક ! સદાએ તું મારી આડે આવતો ? તેં મારા બાપનું બગાડ્યું-ને ડગલેડગલે માર પણ ખરાબ કરાવો ખેડો છે પાપી !”

‘ મહારાજ ’ તું કરીએ ? આપણે મિત્ર થવા માગીએ છીએ પણ વિધિને ને ગ્યતુ નથી આવતું ”

એકદમ ધણે દૂરથી ઘોડાના પગલા સભળાયા ને ખેગાર ટગાર થઈ સાબળી રહ્યા તે જ્ઞાનિભયે અવાજે બોલ્યો “ કાક ’ કાક ’ ન મને મારી નાખ્યો ”

‘ મ મહારાજ ’

‘ આ ઘોડા સાભળ્યા ’

“ હા કેમ ”

“ એ તમારા-જ્યદેવના માણસો મને પકડવા આવે છે ’

‘ હે ! તમારા વચનો પાળ્યા ’ ”

‘ કાક ’ તું આડ ન આવ્યો હાત તો મારા બધા વચન પગાઈ નાન ”

કેમ કરીને ”

‘ મે મહાડિ માયા, ને ભોયન પણ લાગ્યું ” ઉતાવળથી ખેગાર બોલ્યા તારા પાટણનો દરવાજો પણ તોડ્યો ને જ્યદેવનુ નાક પણ કાપ્યું ’

‘ હ ’ ની રીતે ? ” ચમકીને કાન પુછ્યું

“ કાક ’ આ જલ્લા બાગ દિવસમા નાહ્યે સાભળ્યા નહીં હોય, એવા મે પગક્રમ કયા છે જ્યદેવ દેવડાને પરણવાનો હતો—” ઢહી ખેગારે પેની સુફરી તરફ હાથ કર્યો તેનું નામ બોલાયેલું સાબળી તેણે આ તરફ જોયું

‘ ન તમે તેનું હરણું કરી જાઓ જો સાબાશ મહારાજ ! ધન્ય છે તમારી હીમતને ”

“ પણ મૂખાં, ને બધું ધુળ મેળવ્યું આ જ્યદેવના સૈનિકો પાછળ આવ્યા હવે મારું શું થવાનું ‘ કાક ’ કાક ’ તને શું કહું ’ તું ક્યારેથી અહીંઆ આવ્યો ”

કાક ધ્રુવવાયો રા’ને રોક્યો તેથી તેને પગતાવો થયો, ને આખો ઝીણી કરી વિચાર કરવા લાગ્યો ખેલા ઘોડાના પગલા પાસ આવવા લાગ્યા

“મહારાજ ! એક રત્નો ૭ મારી પોડી લઇ નમે ચાલ્યા જાઓ દેવડી અહીંઆ રહેશે”

ગર્વમા ખેગાર ટટાર થયો ને દેવડી જ્યદેવ માટે રાખી જાઉં ? કાક ! તેના કરતા મરવુ મારુ”

સાર મહારાજ ! માગ અન્નદાતાનુ નાક નેમ કપાવા દઉં ? તમે મારા મિત્ર ડા, તેથી તમારે જીવ બચાવુ છુ દેડી મારા સ્વામીની ઠ, તેથી તેને મક્તા જાઓ”

‘કાક ! મારી મીત્રોને પહેડા લાજે મારુ જીનાગદ જાય ને નમ બને ?’ કચવાઇ ખેગારે કહ્યું ‘કાક ! દોનત ! તને જરા દયા નથી ? તને માટે માટે જરા મૈત્રી નથી ? તુ આમ મારી આખી જીદગી મર્યાદ કરવા ખેડો ?’ માન માન બે આ ઘોડા આની લાજ્યા પત્રી બીજો રત્નો નથી”

“હુ શુ કુ ? મહારાજ ! મારે હાથે મારા મહારાજને કનક લાગવા દઉં ?”

“ને મને-તારા મિત્રને કલક લાગવા દેશે ? જ્યદેવે તુ નામે માટે કચું છે ?”

‘આમ જાઓ તા ક નહીં પણ મરા ને મરા

‘કાક ! તુ શુ કરે ?’ જો આ પેલા આચ્યા આ ઝમની મશાયોનો કિમસ પણ દેખાય”

‘શુ કુ મહારાજ ! આપ પધારો”

‘સારે કાક ! મિત્ર ! એક કામ કર” કહી ખેગાર આગળ આગ્યો “મને મારી નાખ કાક ! આ પેલા આચ્યા” હુ પકડાયા તો પેલા નીચ જ્યદેવ મને પાળગમા પુરશે-મારી હાસી કરશે કાક ! બાહ ! આટલુ કામ કર મને મારી નાખ” શબ્દો પર શબ્દો કુચારતા ખેગારે કહ્યું તેના સરકારી અવાજમા પથ્થર પીગળાવવાની શક્તિ હતી કાકની આખમાથી આસુની ધાગ વહી આ બેની વાતચીત સાલળો પેલી બે સુદરીઓ પાસે આવી, ને ગલગઇ ધુસ્કા ખાવા લાગી વચ્ચ મજરી બોલવા જતી હતી પણ આડો હાથ ધરી કાકે રોકી

કાંઠે આમુ તુજ્યા “ મહારાજ આ શું કરો છા ? ”

ચલાવ 'ચલાવ' ધડથી માઝે ઠોકું જીડું કર ” કહી ખેગારે ઠોકું નમાવ્યું

“ મહારાજ ” ધીમેથી કાંઠે કહ્યું, ‘ દેવડી કોની થવા માગે ? ’
કાકના મુખે પણ ભય કર ગાભીયં ધાયું

“ પુછી જો ” ખેગારે કહ્યું

“ બહેન ! ” કાંઠે સખ્તાઈથી પુછ્યું, ‘ સાચું ખોલજો ’ પાટણ પર-
ણનું ? કે જીનાગઢ ? ”

પલી સુદરીએ નાજીક પણ ડટાભંગી શરીરવેલ અભિમાનમાં ટટાર
કરી, ને ધીમેથી ગૌરવશીલ શબ્દો કુચ્યામાં “ શું પુછો છો ? ”-પુછી તે
જરા થોભી “ હુ તો મોરકના ધણીની-તેના જવતા, કે તેને મથે ”

ખેગારે નીરાતનો નીસાસો મુક્યો કાંઠે પણ નીસાસો મુક્યો ને
ફોડતો જઈ થોડી લઈ આવ્યો

‘ મહારાજ ’ પધારો એન ’ જાઓ ભોળાનાથ તમારું લલ્લુ કંઠે ”

ખેગાર કાકને બેટી પડ્યો, અને પછી થોડી પર ચઢ્યો કાકની
મફદથી રાણકદેવડી પણ થોડી પર ચઢી

“ મહારાજ ’ મને આ તરવારની જગર નથી તમે લઈ જાઓ
જલદી કરો આ પેલા આવી લાગ્યા ”

‘ જયસોમનાથ ’ ” કહી ખેગારે થોડી ફોડાવી મુકી

મુઝે મોઢે, વિચારના વમળમાં કાક કંભો રહ્યો, મજગીએ આની
તોને ખબે હાથ મુક્યો “ નાથ ’ શું વિચારો છો ? ”

‘ મજગી ’ પાટણ ને જીનાગઢ વચ્ચે વેર વધવાનું આ ખીચારાનું
શું થશે ? ”

“ એણે પણ અવધી કરી ”

‘ મજગી ’ ખરો નર તો મે એક એ જોયો છે પ્રભુએ પુરો
બત્રીશ લક્ષણો ધડ્યો છે ”

મજગીએ કાકની કોટ પર હાથ નાખી દીધા “ મે અત્યારે બીજું
પણ જોયું ”

‘ગુ’

અચ્ચાએ એનામા મત્રીગ વતણુ હોય તો એના મિત્રમ માવન લલાળ કે’

નાક લાગ્યો ન નીચા વળા ચુ મન કયું

હવે આપણુ તુ થરાનુ’

ને નહી હવે નીરાત થા પેલા આપણુને પાટણુ સ- જવાના હવે તુ રાણુકદેરી ને હુ ખેગાર-દો- લહે આપણુને પડીન સ- મનય ”

હા એટલ પેલા આચારાને પણુ નામી છુવાનો વખત મળે ”

શક અને મજરી પણુ ઝપાટામા જતા હોય તેમ દોગ કરી ચાલગ વાગ્યા પણુ જોતજોતામ પેલા મૈનિકા આવી લાગ્યા અને અ અને જોત તેઓ એકદમ તેમને વાગાઈ વળ્યા

અમરદાન ખેગાર’ જરા અમરા ના ઝખમે કરીશ’ કહી નાયક આના કાકને જકડી આધ્યો ન એક પોડા પા ખેમાડ્યો, મજરીને ખાગન અમ પોડા પા ખેમાડી, અને ચાર ચાર આગળ ગલ્યા ને ચાર પાછળ રહ્યા અને આ અધા ઝપાટામધ ચાલ્યા

-નિનાએ ખેગારને ખુચ ગણુ માયા અને કાકે ને હસનાહસના નીટા । એમ કરતા તેઓ લાદર પહોચ્યા

નયદેવ મહા જા લાદગના સામતને ત્યા ગણુકદેવડીની સમાલ ક્યા આચ્યા હતા પણુ અચ્ચારે તેમની મહત્તા એરી નટ થઈ હતી - અડળામણના માયા તેની આખમાથી આસુ નીડળા પડત હતા અવાના ખમર આવી ને ખેગાર ને રાણુક બને પડડાય અો તેમને મૈનિકા વત્તને આવે ડ આ સમાચાર માલગના ગુજરાતના નાથની છાતી એક વહીત ઉચી આરી, અને પોતાનુ વેર આજ માથે ડ્રમ વળે તેનો વિચાર કરવામા ને ઉંચાનીચા થઈ ગલ્યા

આખરે પગાડીયુ થતા સૈનિકા આચ્યા, ને મહારાજ એકદમ આટ તાપ આચ્યા તનુ હૈયુ હરખમા ડુફી રચુ

મૈનિકાએ એક ડેદીને સામો ધર્યા, ખીગન સૈનિકા થાડ દૂર એક સ્ત્રીને માગ પગથી તારતા હતા જ્યદેવ મહારાજ ખે ડગલા આગળ ધસીને આચ્યા

“પાપી” એના.”

જયદેવના કાકાનો અવાજ ટોળાના ગાંઠ રહ્યો ‘પણ અનન્યતા’ માનું કે ગુનોહ’.

જયદેવ પાછા હાથે, અને ટોળા કાઢી જોઈ રહ્યા ‘પણ’.

“મહારાજ એ તો હું કાક આ તમાગ સૈનિકોએ તો જીવન કયો મને ને મારી બેઠીને મારી પકડી લઈ આવ્યા આ ગુ.”

જયદેવના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહીં તે એકદમ કાક પામે ઉભેલા નાયક પાંધરાને તેને એ ચાર તમાચા માયા “કુતરા” આ બેગાર કાકલટ્ટને ઓળખતો નથી.” મૈનિના બધા ટિંગ થઈ ગયા ‘છોડ’ આને ગડ’ ને ગડ્યા, પાછા ગડ્યા, નહા તો તમા એવો છવતો જવા દેવાનો નથી.”

“મહારાજ” પણ છે ગુ.”

“પત્તા પિશાચ એ ગાર ગણુદેવડીનું હરણુ કરી ગયા

“હા”

‘અનન્યતા’ ભટ્ટરાજ હતા તેજ ગતે તે પણ ગયા

“નુપ” ચડાલ” જયદેવે કહ્યું

“મહારાજ” અમને પકડ્યા તેની એ ચાન પ્રહર પહલા અમે એક રાત્રને નેત્રો હતો ખેન”

“હા તેજ”

“ત્યારે તે તો સોનું પહોંચી ગયો હા

“ગુ કાક છે” ચાલ તેની પુઠ પકડીએ”

“જેવી આજ્ઞા પણ મારી સ્ત્રી-”

‘ભાદરના સામતને ત્યાં સોપીએ”

“હા, હા” કહી કાકે નેમ કયું ને થોડીવાર જયદેવ મહારાજ સાથે એ ગારને પકડવા તે નીકળ્યો સોરઠના સીમાડા સુધી તેઓ જઈ આવી, સાજના રીલે મોઢે પાગ ભાદર આવ્યા તે રાતોવા પાછા જવા નીકળ્યા

“કાક” આજે માર નાક કપાયું

“મહારાજ ! તું ડરીએ ?” ટાઢે પેટે કાઠે કહ્યું

“એ પાપીનું જીનાગઢ હવે જમીનદોસ્ત કરીશ”

“હું”

જ્યદેવે જગ અધોગાદથી કાક તન્ક નેનું નેને કાકની વ્યવસ્થા
ચી નહીં

“કાક ! ને ટાઢથી ન બને એવા કામ કર્યા છે આટલું કર-ગણક-
ને પાછી લઈ આવ”

“મહારાજ ! એ મારાથી પણ ન બને લશ્કર આપો તો હું
જીનાગઢ સગ કરી આવું”

‘ખાનગી રીતે કે નહીં થાય ?’ ક્યવાઈને જ્યદેવે પુછ્યું ‘હું
પાટણમાં મોઢું શું મનવાવીશ ?’ કાકે જવાબમાં કાકે કુણાબું
‘તું નહીં કરે ?’

“હું નહીં કરી શકું” કાકે મુધાયું

મહારાજ મુગા ગ્હા ખે ગાર સામેનો ગુસ્સો કાક તરફ વળીના લાગ્યો

પ્રકરણ ૧૭ મું

સુખનો અધિકાર

“નુજલ” મીનગદેરીએ દાખલ થતા કહ્યું

“કમ”

“આ જ્યદેવનું શું કરવું છે ? પેલી દેવડીએ તો એને ગાડો
બનાવ્યો છે”

“ત્યારે એને પરણવા દો”

“એ દેવડી માથે પરણવા દેતા મારો જીવ ચાલતા નથી તું ડર
કે હું વચન આપી ચુકી છું”

“દેવી ! તમારો વલણ પણ આડો થતો જાય છે” જરા હસીને
મુજલે કહ્યું, “એકને કમરજીએ તમારે પરણાવવો છે, ને બીજાને મરજી
છે ત્યારે તમે પરણવા નથી દેતા”

મીનળદેવી જરા હચ્ચા “મહેતાણ, મને ધડપણના લક્ષણ શરૂ થયા છે”

“ધડપણ! મારાવી કેટલા નાના છે!”

“તુ તો હજી નાનો છે સોળ વર્ષની સોમને તો પરણવાનો છે પછી શું?”

“દેવી! શું કર તમને રાજી રાખવા?”

“પગથા પછી હું રાજી રહું એમ કરશે!” મસ્કરી કરતા મીનળ-દેવીએ કહ્યું

“ક્રમ છે હવે એને? હું આ બે દિવસ થયા એની ખબર લેવા નથી ગયો”

“ના હવે તો તેને તાવ નરમ છે, ને સનેપાતે નરમ છે જરાક કાષ્ઠક વખત તેનું મગજ ખસી જાય છે”

“એમ કે? એ ક્યારે સારી થશે?”

“ક્રમ પરણવાની ઉતાવળ આવી છે”

“એ બીચારી મારે માટે ગ્રાણુ આપવા તૈયાર થઈ, ને હું એની ખબર ન પુછું?”

તમે અનેતું સજેકું તો સરસ થશે

મુગલને કપાલે કરચલી વળી

“આખો દિવસ એની એ મનક”

‘મુગલ’” ધીમેથી, માલીપયા મીનળદેવીએ કહ્યું તુ કોઈને પરણેના જે એમ મારા મનને મનાવવા મનુ છું”

મુગલ થોડીવાર મુગો રહ્યો

“પાછું લાટમા તોફાન જાગ્યું છે ત્રિભુવનને મોડલે પડશે”

“એમ!”

“હા મે એને તૈયાર થવાનું કહ્યું છે એ માત્ર પેલા એના મિત્ર કાકની આવવાનીજ રાહ જીવે છે”

“તે ક્યારે આવશે?”

“એ બીચારાને જીનાગઢ તો મક્કત મોકલ્યા મે હમણાજ સાલજી કે બે માર કોઈની મદદથી આપણો દરવાજો તોડી ગયો”

‘ નાની ’ એળા ચમકાની રાણીએ પુરુષ

તમાગ દેરાગ ને નીશગની મદદથી ”

‘ હે ’ ચરિત થએલા મીનગદેરીએ કહ્યું આપણે ત્યારે કંધ
પા ને આપ ઉડેયા ”

આજના ‘ નેમણેજ દરસાન ફેડયો ને ગદરી ન જન ચટયો
હોત તો કે વધારે પણ નુકસાન થાત હવે મહાગજ આવે - એમની
વયે કે હું ”

હા, મહુ દિસ આખ આડા કાન ધયા શુ દેશનીકાલ કરીશુ ?

‘ હાતો ગુજરાતમા હવે એમને માટે ધ્યાન નથી ’ હાહ ખીખી
મુગ્ધને કહ્યું

‘ વાન પણ પેલા કાઠનું ગુ ? ’

મને જાગે કે કે એણે કે કયું હશે ”

‘ એટલે હાથે એ ગુ કરવાનો હતો ? ’

‘ દેરી ’ એના જેવો માણસ એકલો હાય તોએ આખા નૈન્યત
ભારે છે ”

‘ ત્યારે એને તો પાટણમાજ રાખવો જોઈએ એ જાગમા સડા
કરે ને રા દામનું ? ’

‘ મને પણ એમ જાગે કે આ માગે કીર્તિવ ને એ કાક
જો મને પાટણમા નહે તો ગુજરાતનો જયવારો નગ્ન થાય ” કબી મગ્ધે
નીચાનો મુન્યો

‘ મુગ્ધન ’ નયનથી, અને અવાજથી આશ્ચર્ય આપતા માન-
દેરીએ કહ્યું ‘ તાગ કહ્યા પછી મે એને મહુ સમગ્ધયો પણ જેવો
નાનપણમા એ આડો હતો, તેનાથી પણ એ વધારે આગે કે ’ ”

એમ ?

“ એમ કે કે કે અનતીનાથનું તુલુહરમ થાય કમ ? ”

નમીત માગ ખીજી ગુ ? ”

‘ મહુએ જાલયો આપી-પણ એ તો એકનો એ થતાજ નથી ”

“ દેરી ’ હું તો હું ખી થરાનેજ ચર્મયો છું ”

“મુઝવ’ આવા નિર્માત્ર્ય ત્યજતા તુ ખોલશે !”

‘ખરી વાત છે સત્તા ભોગવરી હોય તેને સુખનો અધિકાર ના !”

“મુખ પણ ખેશે” —

મુઝવે ડાઙ ધુણાવ્યું, પણ એક અક્ષર નેત્ર વધારે ખાલે એ પહેલા એક ફાસી ફોડતી આવી મીનળદેવી તેના તરફ દુર્ધા

‘મા’ આ’ —

“કેમ !”

“ચાના ચાવો મોમખહેન —”

● “તેનું શું !” મીનળદેવી ને મુઝવ બનેએ પુગ્યું

“ગભરાત ગયા છે”

‘હા !” કહી બને જણા ફોડતા અત પુગ્યા ગયા જે ખડમા મોમ-સુદ્ધી સુતી હતી ત્યા તેની મા ને એ ફામીઆ હિલા હતા, અને ખાડના-પર નાહ ઝાલી વૈદ ખેડો હતો, અને એભાન પોલી મોમ ફાટા ડોળા કરી ચીના પાડતી હતી, અને એકા થવાની મહેનત કરતી હતી

“વૈદગજ !” મીનળદેવીએ પુગ્યું

‘મા મોટો થાસ ડ’

‘શું કદા હો ! જા, દાસી ! સન્નજન મહેતાને ખોલાવ”

હાફગાફાફા બની મીનળદેવી, પોતાની હમેશની ન્યન્યતા છોડા સોમને વળગી પડ્યા

‘સોમ’ મહેન’ મામ !”

‘ઓ-ઓ-ઓ-’ મામેચીસપાડો તેનું સુદર મોઢું ખેચાઈ જતું હતું

“વૈદ ! માત્રા છે કે નહીં !”

‘આ ઘડી” કહી વૈદે ઝપાટામઘ તે વમી સોમને ચટાડો

મુઝલ, સ્થાન વફને પણ સ્થિર નયને, તખીએત વાળી મામની સામે જોત રહ્યા

માત્રાની તરત અક્ષર થઈ સામના ડાળા ડેકાણે આવ્યા, અને તેની ચીમો શમી તેની આખ ડેકાણે આવતા તેની નજર મુઝલ પર પડી ને ને ખેચાએલી હલે ખોલી ‘પુઆ !”

“ઓ બહેન ! હુ છુ” મુગલે નીચા વળી કહ્યું “કેમ છે ?”
 “દોડો દોડો” પાછા સોમના ડોળા ફાટવા લાગ્યા ‘પુઆને પેલો
 ખેગાર મારી નાખશે’

“ગભરા નહી” મીનળદેવીએ કહ્યું “ખેટા ‘પુઆને’ કે થવાનું નથી”
 “અ-એસી તુ રહ્યા છો ! આ-ઓ-ખસો-મને ઉઠવા દો-ઓ
 પેલી તન્વાર કાઢી-ખસો,” કહી સોમની ચીસો વધી ને તેણે ખેદ
 થવા મહેનત કરવા માંડી “તમને ડાઘને શુ ‘પુઆ’ જો પેનો આવ્યો
 ઓ-ઓ-પુઆ જશે તો પાટણનું થશે શુ ‘પકડો-પકડો-ઓ-ઓ-”
 કહી તે ખેડી થઈ ને નેદ બીજી વાર માત્રા ચડાડે ને પહેલા તેના હાથ
 હડે પડ્યા અને બુસ દઈને તે પથારીમા પડી

‘મા, ખમી જાઓ,’ નેદે કહ્યું ‘એને નવરાવવા ના’
 ઓ મારી સામને’—હી સામની માએ તેને પથારીમાંથી
 નીચ તારી

* * *

મુગલની આખમાંથી એકજ આસુનું ટીપું નીચ પડ્યું મીનળ
 દેવી મગતી સામને છોડી મુગલ પાસે આગ્યા

મુગલ ‘તુ બહાર જા’

ડાકાવતીજ મુગલે હા કહી, અને ધીમેધીમે બહાર આવ્યો

મુગલ “પાછળથી મીનળદેવીએ કહ્યું રાત્રીમાંતા ‘કુચ્છુ-
 રડત હતા “બહુ ખોટું થયું”

ગદારવાદી મુગલને જવાબ વાળ્યો ‘મે શુ કશું હતું મને મુખનો
 અધિકાર નથી’

પ્રકરણ ૧૮ મું

જયદેવને લાગતો ભય

મામ ગુજરી મન તેને ત્રીજો દિવસ સવારે જયદેવ મહારાજ આવી
 પહોંચ્યા, અને રાણકદેવડીના ખેગારે કરેલા હરણની વાત સાંભળી

પાટણુમા ખગલળાટ થઈ રહ્યો પાટણુનું નાક ડપાઈ ગયું એ જાણી બધા પટ્ટણીઓ ખેગાર પર બારે બાળી કુચ્છા અને જયદેવ મહારાજ તો ઝનુનના માયા ગાડા ગાડા થઈ ગયા

મીનળદેવીને એકલાને નિરાત થઈ જયદેવ દેવડીને પરણવાનો નહીં, એટલે તેને તો ગાઢે પાણીએ ખસ ગઈ અને જયદેવ ખેગાર પર ના'યા હતો એટલે જીનાગઢ વેવાને પાણી ચડાવાનું પણ એક કારણ મળ્યું

મુગ્ધ મહેતાને આ વાત મ્ચી તેને પણ સોગંદ સર કરવું હતું પણ પહેલી વાત તો લાટની હતી

‘ મહારાજ ’” જયદેવ મહારાજ જરા સ્વસ્થ થયા એટલે પુછ્યું
“ હવે મહેશ્વરે લાટ જવું જોઈએ ”

‘ એને જો-એ ત્યા જાય

‘ તે તો આપણાવી જવા ડમ દેવાય ?’ સખનાદથી મુગ્ધને કહ્યું

“ મહેતાજી ’ હમણા મને કે ગમતું નથી ”

‘ ત્યાર રાત્રી કેમ ચાલશે ?’

જયદેવે મુગ્ધ સામ જોયું સોમ મરી ગઈ તેથી તેનો એક મીતે નસાર લાગ્યા હતા કીર્તિદેવ પાટણુમા રહેવાની ચોખ્ખી ના પાડતો હતો આવી વખતે પણ અમાત્યને આટલો રાત્રીકાગ્યાર વહેતા જોઈ, તેને પોતાની નિર્મલતા પર તિરસ્કાર આવ્યો, અને વાતમા રમ લેવા માડ્યો

ખર્ગ વાત છે, મહેતાજી ’ પણ હું શું કર ?”

“ શું ‘શું કર ?’ પુછા છો ? સોગંદ સર કરો ને તમારે વેર લો ’

“ ન હું કે છોડવાનો છું ”

‘ પણ પહેલા સર કરેલું લાટ હાથમાથી ચાલ્યું ન જાય માટે ત્રિભુવનને ત્યા મોકલવો જોઈએ

“ તે જવાને તૈયાર છે મને આજે કહીતા હતો સાથે પેલા બામણાને પણ મોકલવાનો છું ” શુસાના આવેશમા આવી જતા રાત્રીએ કહ્યું

“ કોને કોકને ?”

“ હા ”

‘ હેમ ! ’

‘ એ હરામખોર મારે અહાઆ નથી જોઈતો ”

‘ પણ કારણ શું ? એ તો ઘણો ઉપયોગી માણસ છે આ એને રાખવાનું કરે કે ? ”

‘ નહીં માટે તો એને કાઢી મુકવો છે નહીં તો હું એને દેશ-નીકાલ કરીશ ”

“ એટલું બધું ? ” મત્રીએ પુછ્યું

હા ”

“ એ અહાઆ ગેરેશ તો ગજબનો ત્રાસ થઈ ગયેશ તમને એના પગક્રમની ક્યા માહિતી નથી ”

“ મહેતાજી ! ” ધીમેથી રાગએ કહ્યું ‘ એના પગક્રમની મને ખબર છે તેથીજ હું એને કાઢવા માગુ છું ”

“ એ મને સમજ નહીં પડી ”

‘ એ ગાર દેવડીને ઉપાડી ગયો તેમા એનો કે હાથ છે ”

મુગ્ધ હર્યો “ મહાગજ ! તમને કમગો થયો છે તમે મનુ પીગુજ દેખો છો ’

“ ના મહેતાજી ! મને વહેમ લાય છે ”

‘ ત્યારે એ વહેમ ખોટો છે એ જોટલો તમારો છે તેટલો શીખ ટોષનો નથી ”

‘ હું નથી માનતો ” ને ને ઉપરાત બીજી એક કારણ છે

‘ શું ? ”

‘ મારે ખરેખર રાગ થયું છે ”

“ ને કોણે ના કહી ? ”

‘ મહેતાજી ! જ્ઞાત્યુધી એ છે ત્યાત્યુધી એ મને રાગ નહીં થવા દે ”

‘ એટલે ? ”

“ જ્યા કોઈની નજર નહીં પહોંચે ત્યા એની પહોંચે છે, ને કોઈ નહીં પરી જાય ને એ કરે છે એક તમે છો-પણ તમે તો માટે મન

પિતાતુલ્ય છો તમને નમતુ આપવું તેમા હું ગર્વ માનુ છું પણ મારે એ મળલ મહેતા નથી નોંધતા”

“ મહારાજ ! મારા શીવાય કોઈ બીજો આ સાબળશે તો કહેને તમને એનો ભય લાગે ? ”

“ ત્યારે મહેતાજી તમારી વાત માયી છે એ જે અહીંઆ રહેને તો હું એનું રમકડું થઈ રહીશ— એક દિવસ તવાગ લઈ એનું હું ગેડ કાપી નાખીશ એ મારાથી સહો જન્ય એમ નથી ”

“ જ્યદેવ ! એમ તો પછી તમાગ પાટલમા ત્રાટ માહોગ માણસજ નહી રહે ? ”

‘ ભલે પણ મારે માથે મારે બીજો રાગ નથી જોઈતા, તમને પણ કવી મુકુ છું, જે આને કદીને રખાવશે તો બીજો દિવસે એને કાગઝદમા નખાવીશ ”

“ તેની શીકર નહી એ ત્રીજો દિવસ છુટીને પાછા આવશે ”

“ તો એને મારે હાથે પુગે કરીશ ”

‘ પણ જ્યનો રાખશે તો તમને દિગ્વિજય અપાવશે ”

“ ના તેના કરતા માથે હાથે થોડા ધણો વિજય મળશે તો સતોપ માનીશ ’

“ હીક ! બીજા રાગઓ આવા રતો એકદા કંઠે તમારે હું કાઢવા જે નેની મગજ હજી વિચાર કરી જોજો ”

“ એ વાત પર હું એકનો એ થવાનો નથી જીઓની એ જીનાગદથી એ નાની આંગ્રા / આવા પરાક્રમે કયામા સાબળ્યા હતા—નજરે તો કદી નહાતા જોયા ”

“ જ્યદેવ ! તમને અવશ્ય લાગે છે તે મને તો મોટા ગુણ લાગે છે હીક એમ કંગ હું કાકને કહાની દર્શ ”

“ હા જેમ અને તેમ જલદીથી ”

પ્રકરણ ૧૯ મુ

પ્રસ્થાન

કીર્તિદેવની આખમા આનુ આત્મા મુળલ મોના ગબીર ચહોરે
ક્રાહા હતા તેના હોર ને નયનો નિશ્ચલ હતા, માત્ર તના ધીમા
અનાજમા કે લાગણીનો પડો હતો

‘પિતાજી’” કીર્તિદેવે આખમાથી આસુ લુછી કહ્યું ‘માર
હૃદય ચીરાઈ ગય છે પણ હું શું કરું’”

“બેટા’” અગ્નિદર અવાજન નિશ્ચ કરતા મુગ્ધને કહ્યું ‘તું નુ
કરનાનો હતો’ મધુ લાવિ કરે છે તું અવતી જઈ ગઈ તેજ યોગ્ય
છ માત્ર વગેરે સદાયે પુત્ર વિનાનું છ એમ હું માનતો આગ્યો છું પણ
બીચારા ઉપક પરમાત્માનો તો આધાર તારા પર છે”

‘પિતાજી’ પિતાજી’ તમે એમ નહો બોલો’

‘હું સાચું કહું છું હું ખે એવો આધારો નથી થયો - બીજનનું
સુખ પણ ન તેનું સકુ, તું અવતી નય નેમાજ સાગ છે પાટલુમા
તને કદી નયવાનું નથી અમારી રીત જીંદગી છે, અમાગ સન્કારો જીંદગી
છ તને-મુજને બોજના સન્કારો ન્યારી મતી ગઈવી જૂનીના સન્કારો
છ તું અહીઆ નહી મુખી થાય”

“પિતાજી’ કગલમા બોલે જા’”

ના દીકરા’ હું ખ પડી પડી, તટસ્થતાથી જોનાની મને દા
પડી ગઈ છે”

ને હું ત હું ખમા વધારે ક- છું’

‘ના’ તારું મુખે હું સુખી પરમાત્મા પાટનગરમા તાર
અ્યાન છે મારી તો એકજ વિનતી—”

‘વિનતી’”

હા તેજ કોઈ વખત સમાચાર કહાવતો ગઈજ, ને દેવે
સહાયતા છેલ્લે’

“પિતાજી’ તમારી આજ્ઞા માથ ચઢાવીશ”

‘ મને તો અંબુજ ન માન નામ રહે- પુત્રને તો ન ગ્રાહ્યો-કામ દ્વિવસ પૌત્રને તા રમાડુ ’

“ પિતાજી ! ” વાત કેરવતા કીર્તિદેવે કહ્યું “ હવે પ્રાણ ગળણે ક્યારે મળીશુ ? ”

મુગ્ધલની આખમા નીદ્રણતા આવી “ જયદેવ મહારાજ અવતી લેશે ત્યાં ”

કીર્તિદેવ ચમક્યો ‘ હ શુ કહો જ ? ’

“ ત્યારે બીજુ શુ ? મારે ધર્મ અહીંઆ રહેવાનો છે તાગ અવતીમા રહેવાનો છે એ શીવાય બીજું ગમે આપણે ન મળીયે ! ” મુગ્ધલના હોઠ જરા ગર્વમા મરડાયા

‘ પિતાજી ! ” આરી બહાર જોઈ કીર્તિદેવે કહ્યું ‘ આ મડલેશ્વર મહારાજ આવી લાગ્યા ’

મુગ્ધલ પ્રયત્ન કરી વધારે સ્વચ્છ થયો, અને ત્રિભુવનપાલ અને કાકને આવકાન દેવા આગળ આવ્યો

‘ ત્રિભુવન ’ કાક ’ આરી પહોંચ્યા ! ’ મુગ્ધલે જરા હસીને પુછ્યું

“ હા મામા ! ” ત્રિભુવનપાલે કહ્યું ‘ તે વીગ્ની આખો ઉત્સાહમા ચમકતી હતી ‘ હુ જરા બાને ને મહારાજને મળી આવુ જવાનો વચ્ચત થયું ’ ગયો ”

‘ હા મુખેથી ” મુગ્ધલે કહ્યું ને ત્રિભુવનપાલ અદ્ય ગયા

“ કાક ! ” તેણે કહ્યું “ આજે તો મારા ત્રણ દીકરા ગય છે ”

‘ મહારાજ ’ મને દીડરો ગણ્યા છે એમા આપનીજ વડાઈ છે ”

‘ ના કાક ’ કીર્તિદેવ ને ત્રિભુવનપાલ ગમી હોત ને તુ મ્હો હોત નો પણ મને જરાક ઠીક પડત ’

“ મહારાજની આજા થઈ એટલ કે છુટકા થાય ! ” કાકે કહ્યું

“ ખરી વાત છે તુ અહીંઆ રહ્યો હોત તો મારે માથેથી ત્યાર જરા ઓછો થાત પણ હવે કાટનો બધો ભાર તારે સિર ”

“ મડલેશ્વર મહારાજ છે ને ! ”

તે ખરે પણુ એટલુ યાદ રાખજો કે તમે માત્ર લાટ હતવા નથી જતા તેને ગુજરાત બનાવા જાઓ છો ”

“ જી ”

“ માત્ર તેના મૈત્ર્યો હરાવવા નથી, તેના વામીઓના હૃદય ને ટેક બે વશ કરવા છે ત્યાર વગરનો વિજય નકામો ’

“ મહારાજ ! આપના વચન સોના સમાણ છે હું તો લાગતો છું—મને ત્યાં કેટલાક પાટણનો દાસ ગણે છે પણ આપ કદા છે એની જો પાટણની રાજ્યનીતિ રહે તો આગ દાસત્વમાં મને નાનમ નથી ”

“ મજરી કમ છે ! ”

“ ખુશીમાં છે ”

“ મોટા બાને મળા ગઈ ! ”

“ જી હા હમણાજ કાસ્મીરમાં અને એ મળા ને નીકળ્યા ’
એટલામાં મીનજહેવી, જયહેવ મહારાજ ને ત્રિબુવનપાલ આવી લાગ્યા ‘ મોટાજી ’ મીનજહેવીએ કહ્યું ‘ તુ આ મધાને બીમનાથને આજ વળાવા જાય છે કે ? ’

“ હા ’ મુજને કહ્યું

“ કાક ! ” મીનજહેવીએ કહ્યું ‘ જો ન હો હવે લાટ પુરેપુરું હતવાનું છે ”

“ આ આપની આજ્ઞા થઈ એટલે પછી એમાં માફી નુ રહી ! ’

“ તે વેલી મૃણાલકુવરીને ત્રિબુવનને વરાવવી કે ”

“ ત્રિબુવન તને ન પગલે તેથી તો કાસ્મીન એની સાથે જાય છે મુજલ હતા

“ કાક ! ” જયહેવે જગા નિરન્નનનનનન કહ્યું

“ જી ! ”

મીનજહેવી જરા મજીર થયા જયહેવ જે નર્મણક કાક સાથે થવાનો હતો ન તેને પસંદ નહાતી

ત્યારે હવે જીનાગટ હતવા ક્યારે જશે ! ’ જયહેવે જરાક દાળમાં મધુ

‘જ્યાર આપ મને આજ્ઞા કરા ત્યારે’

“મને” પર ભાર મુકી ગર્વથી માયુ ઉચ્ચ કરી, કાંકે કહ્યું તેણે પાણુ જ્યદેવના હૃદયમાં વમલો દ્રેષ પાગખ્યો હતો, અને પોતાનું ગૌરવ માનવતા તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો, તેણે પાણુ અપપ્રદ તિગ્ધારથી ઉમેયું

“આપને મારી જન્મ જલ્પાય એટલે કહાવજો હું તરન આવી પહોંચીશ”

“એગાર તારો મિત્ર થાય છે એટલે જન્મ નો જલ્પારોજ” મુગ્ધલે ફસીને વાત કહાવવા માડી

“આપણે તો એગારના મિત્રો નથી જોઈતા આપણે તો દુશ્મનો જોઈએ છે” જ્યદેવે કહ્યું

‘એમ કહો મહારાજ’ માયુ ઉચ્ચ કરી, બચકર અવાજે કાંડે ઉત્તર વાળ્યો ‘કે એગાર જેવા વીર એક જોડે લડવા રીતે જોઈએ છે જેવા તેવાથી જુનાગઢ લાગે એમ નથી”

મીનજ્યદેવને પાણુ લાગ્યું કે તે વચ્ચે પડશે નહીં તો વાત વધી પડશે “હો આ સજ્જન મહેતા આવ્યા” “ત્રિભુવન” વખત થયો બહાર હાથીઓ ખોટા થાય છે”

“હા આ” આજ્ઞા રમ લખશ

‘દીકરા’ મો વર્ષનો થશે”

‘મહારાજ’ આજ્ઞા”

“હા લાઇ ખચર અતર કહાવજ” કહી જ્યદેવ ને ત્રિભુવનપાલ ભેટયા કીર્તિદેવ ને કાંડે પાણુ રમ લીધી ને મુગ્ધલ સાહિત ને બધા હાથીએ ચડી બીમનાથને આરે આવ્યા

ઓવાસપર લોકોની મેની બેગી થઇ હતી, અને આ આરે જલ્પને ઉતરતા જોઇ લોકોએ હર્ષનાદ કર્યો મહારાજનોએ શ્રીફલ આપ્યા, શ્રોત્રીઓએ આશીર્વાચન ઉચ્ચાર્યા મુગ્ધલ મહેતા ને બીજા મત્રીઓ ત્રણે જલ્પને ભેટયા ને શુભાશિષો દીધી

*

સૂર્ય નેજા નાચતા સરવતીના તરંગોપર એક નાની નાવડી જતી

હતી તેમા પાચ માત યુવતીઓ એહી હતી તેમાની એ તજસ્વી, નવ-
યૌવના મદલરી હતી એક કાશ્મીરા હતી, બીજી મજરી હતી કાશ્મીરાની
આખો તોફાનમા નાચતી હતી, તેણે એકદમ મજરીને પગે ચોટી દીધી

“ઓ ! ઓ ! બા શું જોયા કરે છા ?”

“તો પાછી વળી લા શું જોયા કરે છા ?”

“હુ તો જોઉં છુ કે પાછા અહીંઆવી જેવું દેખાય છે”

કાશ્મીરાએ મજરીને એક તમાચો માર્યો “જુકી” નજર તા પેલા
આરાપર હતી

મજરીનું મો લાલચોળ થઇ ગયું

“લા શું જુવે છે ? ત્યા તો મધા વહેતીયા વીગ છે ત્યા અમાગ
ભાખ્મ, ને દ્રોણ ને પસ્યુરામ”

મજરીના કચ્ચારણના ચાળા પાડના કાશ્મીરાદેવીએ ટાણો માર્યો
‘આ જમાનામા એવા છે ક્યા ?’ ત્યા એડેવી સ્ત્રીઓ મધી હમી પડી

“હા અધા વહેતીયાજ છે” ગવંથી મજરીએ કહ્યું ‘એક શીયાય’—
તેણે કમેયું

“એક નાણુ ?” કહી કાશ્મીરાદેવીએ મજરીનો હાથ પકડી હસતા
હસતા દાખવા માડ્યો ‘બોલ ટોણુ મનનન, નહા ? બોલ”

“ઓ બા ! માન હાથ ભાગરો” ચીસ પાડના મજરીએ કહ્યું

“તો પીડા ઝાઝી બોલ હગમખોગ ? એક કાણુ ?”—કહી તેણે
વંધારે હાથ મરડયા

મજરીની આખમા હસતા હસતા પાણી આવ્યા તા હાથ જોખાએ
તો બાગી નાખો હુ જુકું નહા બોલુ—

“એક ટાણુ ? બોલ”

‘કદા, નવધણુ, ખેગાર ને કાળ-ભૈન્વ-અ ચારનો વિગત્તા
હાય ને”

હુ ના ની ગયુ છુ” કાશ્મીરાએ હસતા પુછ્યું

“હા ન પલી કાવકુસારિગમણી એ પાચનો વિગત્તા.”

“બુઝી ' હરામખો ' શરમ નથી આનની ' તારી બધી પડિતાઈ ગઈ ક્યા ?”

“સમાઈ ગઈ, બધી ત્યા ” કહી મજરીએ જે હોડીમા મડલેશ્વર, કીર્તિદેવ ને કાક બેઠા હતા તે તરફ આગળી કરી

‘ નફર ’”-કાસ્મીરાએ કહ્યું

“તમે બનાવી પગલાવી શું કામ ?”

* * *

મડલેશ્વર, કીર્તિદેવ અને કાક એ હોડીમા બેઠા, અને ત્રણ જણ મગામગા એવારા તરફ જોઈ રહ્યા એવારા પર બધાથી નીંગળો, ટટાર બની, પાટણની સત્તાનો પ્રતિનિધિ, દુ ખ બીની આખે જોઈ રહ્યો હતો તે વ્યસ્ત લાગતો, -અરબ્યમા એકલુ એક મહાત્મ હિમુ હોય તેમ, પણ તે વ્યસ્તતા, તે એકલતા દયાજનક લાગતી હતી

“બીચારા મામા છે ત્યા સુધી એકલા જ રહેવાના” મડલેશ્વર કહ્યું

‘ પણ એ છે ત્યા સુધી જ પાટણનો પ્રતાપ રહેવાનો ” કાકે કહ્યું

“તે એ છે ત્યા સુધી આર્યાવર્તમા એકના પણ નહીં આવવાની ” કીર્તિદેવે કમેયું

“કેમ કીર્તિદેવજી ! તમે નિરાશ થવા લાગ્યા કે ?” કાક પુછ્યું

“ભટ્ટરાજ !” કીર્તિદેવે કહ્યું “હું પાટણ ન આવ્યો હોત તો સા-
ચાત માત્ર કુલ નહોતો જાણતો ત્યા સુધી હું મારી જતને ફેવી માનતો-
મારા બાકુમા ઇદ્રસમાન બધા હતા-આર્યાવર્તમા એકમ કરવું એ રમત
વાત લાગતી તે વખતે મારી શક્તિએને મર્યાદા નહોતી પણ ત્યારથી
મે માત્ર કુલ જણ્યું ત્યારથી કોણ જાણે કેમ મારા હાથ લાગી ગયા
છે હું આવ્યો ત્યારે દેવ હતો-આખરે માણસ થઈ પાડો આવ્યો ”

‘ ભાઈ ?” ત્રિભુવનપાલે પુછ્યું “મુજલ મહેતાથી તે તમે કેવા
એક પિતાની આશા રાખી હતી ?”

“એમ નહીં મહારાજ ! વસ્તુ મપાય નહીં ત્યા સુધી જ મોહ
રહે-મપાય કે પછી માત્ર, બહુચી ”

‘ એમ નિરાશ તું થાઓ છો ? ’ હાકે હતું

‘ નિરાશ નથી થતો. પણ ભટ્ટરાજ ’ તમારી ભુલિકા તો ન્યારીજી
શ્રદ્ધાની અનુન વગર તમે પરાક્રમ કરો છો તમ મારાથી નથી થત ”

*

અને, મળલે દેખીતી સ્વસ્થતાથી ફર ને ફર જતી નાવડીઓ
તરફ જોયા કયું

